

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

Karyat Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : **Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.**

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

Clarification for Metric No. 3.3.2

3.3.2 Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/ international conference proceedings per teacher during last five years

3.3.2.1. Total number of books and chapters in edited volumes/books published and papers in national/ international conference proceedings year wise during last five years

As per the suggestions given by DVV, we are herewith providing the consolidated report of number of books and chapters in edited volumes/books published and papers in national/ international conference proceedings year wise during last five years

Therefore, we humbly request you to consider and validate the following inputs.

Academic Year	2021-2022	2020-2021	2019-2020	2018-2019	2017-2018
Number of Books published	36	11	07	0	04
Number of papers published in conference proceedings	10	15	27	89	77
Total	46	26	34	89	81

All the supporting documents are endorsed by the Principal.

Principal
Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

I.C. Principal

Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.**3.3.2.1 Consolidated table showing details of books and book chapters published during
last five years**

Sr. No.	Name of the teacher	Title of the book/chapters published	Year of publication	ISBN
2021-2022				
1	Dr. M. D. Sangale	Physical and Analytical Chemistry	2020	978-93-89501-65-0
2	Dr. Mohan D. Sangale	Analytical Chemistry I	2021	978-93-91391-58-4
3	Dr. Ujwalla Bhor	Prakashan Sampadan aani Lekhankoushalya	2021	978-93-89493-37-5
4	Dr. N. V. Malpure	Plant Diversity and Human Health	2021	978-93-5451-221-6
5	Dr.Arju Bhanudas Bhagwat	Entrepreneurship Development and project Report	2022	939-59-5123-0
6	Dr.Arju Bhanudas Bhagwat	GOODS AND SERVICE TAX Paper I	2022	-
7	Dr.Arjun Bhanudas Bhagwat	Indian Tax System and Income Tax	2022	978-93-5451-649-8
8	Dr.Arjun Bhanudas Bhagwat	GOODS AND SERVICE TAX Paper II	2022	978-93-5451-657-3
9	Dr. Arjun B. Bhagwat	BUSSINESS LAWS AND PRACTICE	2022	978-93-5451-473-9
10	Dr.Arjun Bhanudas Bhagwat	INCOME TAX	2022	978-93-5451-518-7
11	Dr.Arjun Bhanudas Bhagwat	BUSSINESS LAWS AND PRACTISE	2022	978-93-5451-650-4
12	Dr.Arjun Bhanudas Bhagwat	GOODS AND SERVICE TAX Paper IV	2022	978-93-5451-517-0
13	Dr.Arjun Bhanudas Bhagwat	CUSTOMS DUTY	2022	978-93-5451-254-4
14	Dr.Arjun Bhanudas Bhagwat	Business Regulatory Framework-II	2022	978-93-5451-532-3
15	Dr. Arjun B. Bhagwat	Custom Duty and Foreign Trade Policy	2022	978-93-5451-237-7
16	Dr.Arjun Bhanudas Bhagwat	Bussiness Regulatory Framework-I	2022	978-93-5451-226-1
17	Ramesh Zarekar	Madhyakalin kala aur sanskruti	2022	978-93-83400-36-2
18	Pramod Kondaji Chavhan	Phule Shahu Ambedkar yanchya Vichararanchi prasangikta	2022	978-93-91712-88-4
19	Kiran Sarjerao Pawar	Mahar Vatan ani Dr. Babasaheb Ambedkar	2018	978-93-91712-88-4
20	Dr. Ujjwal Bhor	Badalatya Hrutuchakrache rang rekhatanari AA.Y.Pawaranchi Niasargkavita	2022	978-81-931335-1-4
21	Dr. Kailas S. Mahale	Palaschond Kadambariche Aasayvishwa		-
22	Dr. Babasaheb Shendage	Naitik Mulyanche Shikvan Denare Santsahitya	2022	978-93-91941-14-7
23	Dr. C.B.Chaudhari	My Universe : My Earth	2021	978-93-5473-944-6
24	Dr.C.B.Chaudhari	Practical Geography II	2022	
25	Dr.C.B.Chaudhari	Representation of statistical data	2022	978-93-5627-064-0

Principal

S.S.G.M. College
Kopargaoon

Karyat Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

26	D.S.Randhir	Sustainable development : Strategies for Bauxite mining	-	978-93-90775-01-9
27	D.S.Randhir	Quantitative Geomorphologic Analysis of Drainage Basin	-	978-93-94800-12-0
28	Ramesh Sonu Zarekar	Dr. Panjabrao Deshmukh yanche Shaikshnik Karya	2021	978-81-951099-0-6
29	Dr. Yeshwant Madhav Radhakisan	Films: A Kaleidoscopic View	2022	978-620-4-97930-4
30	Dr. Randhir Subhash Baburao	Films: A Kaleidoscopic View	2022	978-620-4-97930-4
31	Mr.Dighe Mahesh Kondaji	Films: A Kaleidoscopic View	2022	978-620-4-97930-4
32	Mr. Aware Manoj Bhagwat	Films: A Kaleidoscopic View	2022	978-620-4-97930-4
33	Dr. Varpe Sandip Dadabhau	Films: A Kaleidoscopic View	2022	978-620-4-97930-4
34	Subhash Deshmukh	Khelo India- National Programme for development of sports scenario in India	2022	978-93-82606-09-3
35	Dr. Yeshwant M.R.	Twelve enduring onths: breach between tradition and modernity	2022	10: 93-94727-44-2
36	Dr. Vishal Subhash Pawar	Physical Education and Health	2022	978-93-94800-03-8
2020-2021				
1	Dr. Chaudhari Chandrabhan B.	Agricultural Geography	2020	978-93-5407-515-5
2	Dr. Chaudhari Chandrabhan B.	Physical Geography	2020	978-93-5408-717-2
3	Dr. Chaudhari Chandrabhan B.	Practical Geography-I	2020	978-93-5416-237-4
4	Dr. Chaudhari Chandrabhan B.	Commercial Geography-I	2020	978-93-5426-241-8
5	Dr. Chaudhari Chandrabhan B.	Commercial Geography-II	2021	978-93-5457-177-0
6	Dr. Ujwalla Bhor	Prasar Madhyame aani Marathi	2020	978-93-90483-59-4
7	Dr. Ujwalla Bhor	Prakashan Vyavhar Aani Sampadan	2020	978-93-89493-37-5
8	Dr. A. B. Bhagwat	Recent Advances In Marketing	2021	978-93-5451-086-1
9	Dr. Ujjwala Bhor	Parigbaharil vanchitanche Samajvastav ani sahityachitran	2021	978-81-957306-0-5
10	Dr. K.S.Mahale	Fakirachi Arpanpatrika: Bhumika ani Krutadnecha ved	2020	978-93-5408-439-3
11	Zarekar Ramesh Sonu	Dr. Panjabrao Deshmukh yanche shaikshnik karya	2021	978-81-951099-0-6
2019-2020				
1	Dr. V. B. Nikam	Computer Concept and Its Applications-II	2019	978-93-89-192-17-0
2	Zarekar Ramesh Sonu	Adhunik Vishwa	2019	978-93-83400-49-2
3	Dr. S. R. Thopate	Organic Chemistry	2019	978-93-88769-93-8
4	Dr. V. B. Nikam	Computer Concepts and Applications II	2019	978-93-89492-88-0
5	Dr.V.B.Nikam	Computer Concepts and Applications-I	2019	978-93-89492-17-0

Principal
 S.S.G.M.College
 Kopergaon

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

Kavya Smakshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B'' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

6	Dr. Sandip Dadabhau Varpe	Woman Targeted During communal Riots with special reference to azadi	2019	978-93-88671-13-2
7	Salve N.B.	Opportunities and Challenges Befor new NEP	2020	978-93-5321-607-9
2017-2018				
1	Dr. Yogesh Dane	Samkali hindi kavita ke badalate aayam	2018	978-93-82504-63-4
2	Dr. Yogesh Dane	Samkali adamyia astha ke kavi Kedarnath Sinha kavita ke badalate aayam	2018	978-93-82504-63-4
3	Devkate Bhagwat bhagwan	Mannu Bhandari ke mai har gayi kahani Snagrah me Chitrit nari jeevan	2018	978-81-927211-9-6
4	Dr. Yogesh Vithal Dane	Yatharth Aur Jeevan Sangharsh ke Kavi_Muktibodh	2017	

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

Karyat Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

Consolidated table showing details of papers published in conference proceedings (not included in 3.3.1.1) published during last five years

Sr. No.	Name of the teacher	Title of the paper	Title of the proceedings of the conference	Name of the conference	Year	ISSN number of the proceeding
2021-2022 (11)						
1	Laxman Ghaywat, Vandana Bhavare, Kanchan Ruptakke	Evaluation of anticestodal activity of <i>Acacia arabica</i> (Babul) bark extract on Tapeworm of Capra Hircus with special reference to morphological changes on scolex and integument	International Symposium on "New Trends in Science and Technology"	New Trends in Science and Technology	2021	-
2	Vilas R. Jiwtode	Comparative Studies on Physico-Chemical Properties of Termite Mound	International E-Conference on life Science, Technology and management	IJRST	2021	2395-6011
3	Varpe Sandip Dadabhau	Role of Human Values in Building ideal students with special reference to marathi film 'Ubuntu'	Research Nebula	Benefits of Life Values in Contemporary Social System	2021	2277-8071
4	Dr. Subhash Randhir	Kanthapura: A piece of the Freedom Movement	-	-	2021	2348-7143
5	Dr. Kailas Sonu Mahale	Bhartiya Lokshahi ani prasar Madhymanchi Bhumika	Current Global Reviewer	Swatantra Bhartache Amrut Mohatsav Varsha Ek Chintan	2021	2319-8648
6	Dr. Kailas S. Mahale	Palaschond Kadambariche Aasayvishwa	-	-	-	-
7	Bhagwat Bhagwan Devkate	K.M.Munshi ke anudit pauranik upnyas ' Bansi ki Dhun ' me chitrit prakrutik sansadhan aaur manavi jivan ka chitran	Natural Resources and Sustainable Development	Natural Resources and Sustainable Development	2021	2349-638X

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaoon

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

Karyat Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

8	Devidas S. Randhir	Estimation of land degradation due to open cast bauxite mining in Western Maharashtra	34th National conference of Indian Institute of Geomorphologist (IGI)	Indian Institute of Geomorphologists (IGI)	2022	-
9	Dr. Devidas Randhir and Dr. Amit Dhorde	On the need to develop sustainable development strategy for bauxite mining-affected areas of Western Maharashtra	42nd IIG Annual Meet 2021 and International E-Conference on Geography for People, Planet Prosperity and Peace	Geography for People, Planet, Prosperity and Peace	2021	-
10	Dr. Seema R. Chavan	Covid-19 che Bharatiy Aarthvyvasthevaril Parinam	B.Aadhar		2021	2278-9308
11	Miss. Boob Krishna S.	A Study of Impact and challenges of GST on Various Constituents of Indian Economy	B.Aadhar		2022	2278-9308
2020-2021 (15)						
1	Dr. Vaishali Supekar Prashant	Corona Kalatil Vadhati Nyayalayin Sakriyata	Global and Internal Politics ; Issues and Areas	-	2021	2229-5224
2	Dr. B.R. Shendage	Gramin Sahityachi Vatchal 1960 te....	Marathitil 1960 nantarche vidadh wandmaya pravah va sadhya stithi		2021	2319 9318
3	Dr. B. M. Waghmode	Dr. Babasaheb Ambedkaranchya Aarthik Vicharanche Ek Adhyayan	Akshar Wangmay UGC Approved and Peer Reviewed International Research Journal	Recent Trends and Issues in Social Science and Science Towards Sustainable Development	2020	2229-4929
4	Kiran Pawar	Dr. Babasaheb Ambedkaranchya preranadayi vicharanchi samakalin aavashyakata			2021	2348 638X
5	Kailas Sonu Mahale	Adivashinchya Vyatha Vednana va	Tiphon		2020	2231-573X

Principal

S.S.G.M. College
Kopargaoon

Phone : (Off.) (02423) 223155, 223755

Fax : (02423) 223155

E-mail : ssgmcoll.kop@gmail.com

ID No. PII/AN/ASC/09/196

HSC Code No. Jr 12 04 001

Web : www.ssgmcollege.org

P.

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

Karyat Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

		Sangarshache Darshan "Baja"				
6	Zarekar Ramesh Sonu	Gopinath Mundhe yanche Samajik Karya	B.Aadhar		2020	2278-9308
7	Zarekar Ramesh Sonu	Shivakalin Nyayvyavathas	B.Aadhar		2020	2278-9308
8	Rajaram Kanade	Dalit Sahitya me Unnat Budhhibal Evam Nari Chetana	Nibandha Mala		2020	2277-2359
9	Yogesh Vitthal Dane	Hindi Midiya:Rojgar Prapti ke Avsar	Ayudh		2020	2321-2160
10	Yogesh Vitthal Dane	Bhojpuri Lokgeeto ka Kavya Soundarya	Akshar Wangmay		2020	2229-4929
11	Kailas Sonu Mahale	Marathi Bhashecha Abhiman Prakat Karnara Mahanubhav Sampraday	Tiphani		2020	2231- 573X
12	Babasaheb Shendage	Sant Tukaramchya Abhangatil Purogamitvatil Dharna	Tiphani		2020	2231- 573X
13	Zarekar Ramesh Sonu	Mokhada Talukyatil Rayat Shikshan Sanstheche Shaikshanik Karya	Nibandha Mala		2020	2277-2359
14	Zarekar Ramesh Sonu	Ahmednagar jilhalytil Razakar Virodhi Chalvalit Comred Vasant Rakshasbhuvankar Yanche Karya	Nibandha Mala		2020	2277-2359
15	Dr. Nikam Vijay Balkrishna	21st Century job opportunity & Challenges in Higher Education	Vidyawarta	Online National Conference	2020	2319-9318
2019-2020 (27)						
1	Suryawanshi D.M.	A Spectral Analysis of some Representative Synthesised Chromone Derivatives	Recent Advances in Science		2020	0474-9030
2	Vilas Jiwtode	Physical and Chemical Properties Of Soil at Karjat Tehsil	-	-	2019	2249-9598
3	A. B. Bhagwat	Requirement to Redesign of Commerce Education Of Employability And	-	-	2019	2348-7143

Principal
S.S.G.M. College
Kopargau

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

Karyat Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

		Entrepreneur				
4	Zarekar R.S.	Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil yanche Shaukshyanik vichar	-	-	2020	2278-9308
5	Zarekar R.S.	Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil yanchya Shaikshyanik karyat lakshmibai patil yancha sahabhag	-	-	2020	2278-9308
6	Ramesh Sonu Zarekar	Vishwanath Kashinath Rajwade yanche etihash lekhanshashtratil yogdan	Research Journey	Recent Trends in Research	2020	2348-7143
7	Zarekar R.S.	Bhartiy Swatantrya Chalavalitil mahatma gandhijinege yogdan	-	-	2020	2278-9308
8	Zarekar R.S.	America va Rashiyatil Shityuddha	-	-	2020	2278-9308
9	Dr.Sandip Dadabhau Varpe	Vijay Tendulkar's Play's: Storehouse of Innovative Ideas for Youths	Research Journey	Recent Trends in Research	2020	2348-7143
10	Dr. Babasaheb Shendage	Rammanohar Lohiya yanche Strivishayak Vichar	Research Journey	India; Yesterday, Today and Tomorrow	2019	2348-7143
11	Dr. Seema Chavhan	Social Midiyache Fayade aani tote	Two Day State level Seminar on Impact of Social Media on Psycho-social Behaviour	Impact of Social Media on Psycho-social Behaviour	2020	2319 9318
12	Prof. Ujjwala Bhor	Social media : Fayade aani Tote	Two Day State level Seminar on Impact of Social Media on Psycho-social Behaviour	Impact of Social Media on Psycho-social Behaviour	2020	2319 9318
13	Dr. B.M.Waghmode	Maharashtrachya krushi sudharanet shetatalyanchi bhumika v jalsinchanache mahatwa ek abhyas	Akshar Wangmay	Multidisciplinary Perspectives on Health, Society, Environment and Sustainable	2020	2229-4929

Principal

S.S.C.M. College

Kopergaon

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
 M.Sc., Ph.D.

Kavya Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

				Development		
14	Dr. Yogesh Vitthal Dane	Hindi Navjagaran aaur Anuwad	Excel's International Journal of Social and Humanities	-	2020	2277 - 7539
15	Dr. Yogesh Vitthal Dane	Astachap ke krishna kavi 'Nandadas'	Research Journey	India; Yesterday, Today and Tomorrow	2020	2348 - 7143
16	Dr. C. B. Chaudhari	District-wise Decadal Variation in forest Cover of Maharashtra	Research Journey	Recent Trends in Research	2020	2348 - 7143
17	Mr. Pradip Dhanaji Zol	The Study of Population Growth Rate in Aurangabad district	Research Journey	Recent Trends in Research	2020	2348 - 7143
18	Banderao Anandrao Tarhal	A study of Impact of E-Commerce on Indian Economy	Vidyawarta	Recent Trends and Issues in Languages, Social Science and Commerce	2020	2319-9318
19	Dr. Yeshwant Madhav	Lakshmbai And Her Smruti Chitre	National Conference on Gender Studies: Literature, Culture, Media and Society	LangLit	2020	2349-5189
20	Dr. Varpe Sandip Dadabhau	Marathi Women Bridge between traditional and modern culture with special reference to Mahesh Elkunchawar's play "The Old Sone Mansion"	National Conference on Gender Studies: Literature, Culture, Media and Society	LangLit	2020	2349-5189
21	G.N. Kakade	X-ray Diffraction, Infrared and Magnetic Studies of NiFe ₂ O ₄ Nanoparticles	journal of Physics	NANOMAT: Conference Series	2020	E-books:1644
22	G.N. Kakade	Low temperature synthesis and investigations of magnetic properties of cobalt ferrite nanoparticles	Journal of Physics: Conference Series	NANOMAT: 2020	2020	E-books:1644

 Principal

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

Karyat Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

23	Chavhan N.M.	A Spectral Analysis of some Representative Synthesised Chromone Derivatives	Our Heritage	Recent Advances in Sciences	2020	0474-9030
24	G.N. Kakade	Magnetic Properties of Nickel Ferrite Magnetic nanoparticles Prepared via glycine Assisted Sol-Gel Auto Combustion Route	Journal of Physics: Conference Series	NANOMAT: 2020	2020	E-books:1644
25	Dr. Ujjwala Bhor	Sahitya aani Vidnyan	-	-		
26	Dr. Ujjwala Bhor	Vina Gavankar yanche Yogdan	-	22 vi antarrashtriya aantarvidyash akhiya parishad, Pune	2019	
27	Salve N.B.	Internet banking- Benefits and Challenges in emerging Economy	International Conference on Entrepreneurship Emerging, Management, Science and Humanities- Bridging gap Between Industry and Academia	Parishodh Journal	2020	2347-6648
2018-2019 (89)						
1	V.R.Jiwode	Review on Agricultural Potentials of Nanotechnology	Frontiers in life and Earth Science	-	2018	2395-6011
2	Shaikh S.D	Impact of Goods and Service Tax on NGOs	Dyasparya International Educational Consortium	Dyasparya International Journal of Commerce and Management	2018	2394-742X
3	Shaikh S.D	To Study the Effects Of Crude oil and Indian Economy	-	-	2018	2319-9318

 Principal
S.S.G.M. College
 Kopergaon

Karyat Smikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

4	Pradip S. Yadav	The effect of GST on small Entrepreneur in India	Dyasparva International Educational Consortium	Dyasparva International Journal of Commerce and Management	2018	2394-742X
5	S.A.Mahale	Indian Economy	-	-	2018	:2319-9318
6	H.T.Mate and S.E.Saindansi v	Effect of VAM Inoculation of Enhancement of Physiological and Biochemical Parameters of Groundnut (<i>Arachis hypogaea</i> Linn.) var. TAG- 24	Emerging Trends in Biodiversity Conservation (ETBC-2019)	-	2019	2348-1269
7	Waghire H.B. , Patil S.A. And M.N.Wabale	Sudy of Pollen Morphology and Preparation, Identification Key of Pollen Grain of Various Family Members at S.S.G.M.College Campus	Emerging Trends in Biodiversity Conservation (ETBC-2019)	-	2019	2348-1269
8	Dr.R.R.Sanap	Diversity and Density of Scenedesmus of Ramkund At Panchawati District Nashik	-	-	2018	:2348-1269
9	A.K.Mohite	Aeromicoflora of RBNB College Campus Shrirampur	-	-	2018	:2347-517X
10	G.S.Shinde and S.B.Dawange	Influence of Algal Extracts and other Constraints on Protein Content of Cabbage Vegetable Crop (<i>Brassica oleracea</i> L.) var. Kranti-18	Emerging Trends in Biodiversity Conservation (ETBC-2019)	-	2019	2349-5138
11	Zarekar R.S.	Kopargavatil Peshavyanche vade			2019	:2319-9318
12	Zarekar Ramesh Sonu	Lokmanya tilkanche bhartiya swatantrya chalavalitil yogdan	Research Journey	Indian National Congress & Maharashtra	2019	2348-7143

Principal
S.S.G.M.College

Kopargaoon

Kavya Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

13	Zarekar Ramesh Sonu	Bhartiya Sarvajanic Jivnatil ek adwitiy vyaktimatwa - Sardar Vallabhbhai Patel	Research Journey	Sardar Vallabhbhai Patel & National Integrity	2019	2348-7143
14	Zarekar R.S.	Shri. Shankarrao Kolhe yanche sahar chavaltilil yogdan	Research Journey	Samiksha	2018	:2348-7143
15	Zarekar Ramesh Sonu	Samajik Sudharanatil stri sudharkanche yogdan	Research Journey	Bharat; Kal aaj aani udya	2019	2348-7143
16	G.S.Vidhate	1942 te 1960 ya kalatil jetha swaantryasainik Comrade P. B. Kadu Patil yanche communist pakshatil yogdan	-	-	2019	:2348-7143
17	Vidhate Ganesh Shankar	Sardar Vallabhbhai Patel aani 1928 cha Bardoli	Research Journey	Sardar Vallabhbhai Patel & National Integrity	2019	:2319-9318
18	Shaikh Gulab Yusuf	The Matka King: A Reflection Of complex Mentality of Beings	Research Journey	Recent Trends in English , Marathi, Hindi Language and Literature	2019	2348-7143
19	Mr. Sunil . Deokar, Shaikh Gulab Yusuf	Cultural and Ethical Introspection through Tendulkar's Glocal Plays	Research Journey	Trends in Translation Study	2019	2348-7143
20	Shaikh Gulab Yusuf	The Zoo Story: An Explosion of Hollow Men in a commercial world	-	-	2019	:2277-5730
21	Dr. Sandip Dadabhau Varpe, P.B.Sawant	Origin of Social Violence in Indian Society	Research Journey	India; Yesterday, Today and Tomorrow	2019	2348-7143
22	Dr. Varpe Sandip Dadabhau	Visual Representation of social Evil Child Marriage in Bapsi Sidhwa's Novel Ice candy man	Research Journey	Recent Trends in English , Marathi, Hindi	2019	2348-7143

Principal

S.S.G.M. College

Kopergaon

Phone : (Off.) (02423) 223155, 223755

Fax : (02423) 223155

E-mail : ssgmcoll.kop@gmail.com

ID No. PII/AN/ASC/09/196

HSC Code No. 12 04 001

Web : www.ssgmcollege.org

PR No. 13

Karyat Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

				Language And Literature		
23	Dr.Varpe Sandip Dadabhau	Influence of Mother Tongue on Indian English Speaker	Research Journey	Improving English Communication Skills of Non-native Users	2019	2348-7143
24	Dr.Varpe Sandip Dadabhau	Hindi and Regional Partition Novels Translated into English	Research Journey	Trends in Translation Study	2019	2348-7143
25	Dr.Varpe Sandip Dadabhau	Visual Representation of Communal riots in Chauhanahals Azadi	Research Journey	Recent Trends in English, Marathi, Hindi Language And Literature	2019	2348-7143
26	Dr.Varpe Sandip Dadabhau	Online Resources in ELLT	ROR	Innovative Techniques and Technologies in the teaching of English Language and Literature	2019	:2249-894X
27	Dr.Varpe Sandip Dadabhau	Reflection of social Evil Sacrifice in Chaman Nahal's Azadi	-	-	2019	:2319-9318
28	Dr.Varpe Sandip Dadabhau	Internet and Audio visual aids brought revolution	-	-	2019	:2319-9318
29	Mr. Rohokale Balasaheb Ambadas	Reflection of Educational Hypocrisy and social Disorder in Chetan Bhagat's Novel	-	-	2019	2319-9318
30	Mr. Rohokale Balasaheb Ambadas	The Role of Youth and Literature in Sustainable Development of Environment	Research Journey	Sustainable Development	2019	:2348-7143

Principal

S.S.G.M. College

Kopergaon

Kavya Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

31	Mr. Rohokale Balasaheb Ambadas	Non-Verbal Communication-Life line in Relations	Research Journey	Improving English Communicati on Skills of Non-native Users	2019	2348-7143
32	Mr. Balasaheb Ambadas Rohokale	Elements and Translation with Reference to Indian Classics	Research Journey	Trends in Translation study	2019	2348 - 7143
33	Mr. Rohokale Balasaheb Ambadas	Reflection of Communal Riots in Translated post- Colonial Hindi Novels	Research Journey	Issues in Postcolonial Indian E- research Journal	2019	2348-7143
34	Sunil S. Deokar	Techniques for Enriching College Students Communication Skills	Research Journey	Improving English Communicati on Skills of Non-native Users	2019	2348-7143
35	Prof. Sunil S. Deokar	Cultural and Ethical Introspection through Tendulkars Glocal Plays	Research Journey	Trends in Translation study	2019	2348 - 7143
36	Mr.Khandizod Vijay Prakash	Translation in Indian Liturature: Cronological Perspectives	Research Journey	Trends in Translation study	2019	2348 - 7143
37	Prof. Sunil S. Deokar	Communal Violence in Post -Colonial Indian English Novels	Research Journey	Recent Trends in English , Marathi, Hindi Language And Literature	2019	2348-7143
38	Mr. Rohokale Balasaheb Ambadas	Archaic and Pass'e Indian Edification in the Fictions of Chetan Bhagat	Research Journey	Recent Trends in English , Marathi, Hindi Language And Literature	2019	2348-7143

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

Kavya Shiksha Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

39	Mrs. Vaishali Prashant Supekar	Dr. Babasaheb Ambedkar and Women Empowerment in India	Research Journey	Dr. Babasaheb Ambedkar: Versatile Personality	2019	:2348-7143
40	Mahesh Vasant Kulkarni	Rahata Talukyatil Gogalgavcha Itihas	-	-	2019	2319-9318
41	Dr. Babasaheb Shendage	Bhashantar, rupantar, Anuvad, natyalekhan	Research Journey	Trends in Translation study	2019	2348 - 7143
42	Dr. Babasaheb Shendage	Sanskrti ev Parmpara: Sankalpna ev Svarup	Research Journey	Recent trends in languages Literature Social Science & Commerce	2019	2348-7143
43	Dr. Ujjwala Bhor	Chitrapat, Laghupat, Mahitipat	Research Journey	Patkatha. Lekhan: Svarup ani Chikitsa	2019	2348-7143
44	Dr. Babasaheb Shendage	Jagtikikaran aani Navodotari marathi gramin katha	Research Journey	Recent Trends in Research	2019	2348-7143
45	Raosaheb M. Dahe	Bhashataranche Prakar: Bhanter, Anuvad, Rupantar	Research Journey	Trends in Translation study	2019	2348 - 7143
46	Dr. Seema ravindra Chavhan	Vimudrikaran v tyanche parinam	Research Journey	Challenges and Prospectus	2019	2348-7143
47	Pooja Sopan Dhanwate	Dr. Babasaheb Ambedkar Aarthik vicharache Aadhunik Kalatil Mahtva	Research Journey	India: Yesterday, Today and Tomorrow	2019	2348-7143
48	Dr. B. M. Waghmode	Aarthik Sudharnananteche Krushi v eter kshtvarivil Parinam	Research Journey	India: Yesterday, Today and Tomorrow	2019	2348-7143
49	Dr. B. M. Waghmode	Bhartatiya Loksankhya Vadh ek Abhyas	Research Journey	Sustainable Development	2019	:2348-7143
50	Dr. B. M. Waghmode	Ahmednagar Jilhyachya Peek Rachanetil Badalacha ek Aabhays	Research Journey	Sustainable Development	2019	:2348-7143

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Karyat Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal

Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

51	Dr. Yogita Bhilore	Analyzing the Demonetizations Impact in India	Research Journey	India: Yesterday, Today and Tomorrow	2019	2348-7143
52	Dr. Yogita Bhilore	Dadabhai Nowroji Bharti Aarthshastriy Vicharancha Ugam	Research Journey	India: Yesterday, Today and Tomorrow	2019	2348-7143
53	Dr. Seema Chavhan	Tantanav Vyvsthapan	Research Journey	Stree management at the work place	2019	2348-7143
54	Dr. Yogesh V. Dane	Hindi anudit sahitya me sanskruti ka vikas	Research Journey	Trends in Translation study	2019	2348 - 7143
55	Dr. Yogesh V. Dane	Aadhunik Bharat ke nirmata -Lohpurush Saradar Vallabhbhai patel	Research Journey	Sardar Vallhabhbhai patel and National Integrity	2019	2348 - 7143
56	Dr. Ranjana Varde	Anuvad Smanvay-Setu Hai	Research Journey	Trends in Translation study	2019	2348 - 7143
58	P.B. Sawant	Hindi Vibhajan ke upnyasonka angrgime anuvad	Research Journey	Recent trends in Marathi, and Hindi Languages and Literature	2019	2348 - 7143
59	P.B. Sawant	Sant Chokhamela ke abhangoki anuvad ki pravuttiya	Research Journey	Literature and translation	2019	2348 - 7143
60	Dr. Yogesh Vitthal Dane	Vidnyapan aur anuvad	Research Journey	Literature and translation	2019	2348 - 7143
61	Dr. Yogesh Vitthal Dane	Astchap ke Krushna Kavi Nanddas	Research Journey	India : Yesterday , Today , Tomorrow	2019	2348 - 7143
62	Devkate bhagawat Bhagwan	Hori natak me chitrit kisan jivan	Arhat Multidisciplinary International Education Research Journal	AMIERJ	2019	2278 -5655

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaon

Kavya Snikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

63	Dr. Yogesh V. Dane	Hindi anudit sahitya me sanskruti ka vikas	Research Journey	Trends in Translation Study	2019	2348 - 7143
64	Dr. Rajaram Kanade	Hindi jansanchar madhyamevam rojgar ke avsar	Research Journey	Jansanchar ev tekniki ke Kshetra me hindi ki Upadeyata	2019	2348 - 7143
65	Dr. Rajaram Kanade	Bamanvada anudit natak ki pravvruuttiyaa	Research Journey	Trends in Translation Study	2019	2348 - 7143
66	Dr. Ranjana Varde	Anuvad samanvay-setu hai	Research Journey	Trends in Translation Study	2019	2348 - 7143
67	Mr Vitthal Kadus	Productive efficiency and various farm size ratio in Indian Agricultural Sector	Research Journey	Applications of GIS And Sensitising in agriculture Development	2019	2348 - 7143
68	Mr. P.D.Zol	A geographical study of Tourism potential of Ahmednagar district in Maharashtra			2019	2348 - 7143
69	Mr. P.B.Jagzap	Solid waste generation in kopargaon city			2019	2348 - 7143
70	Mr. P.B.Jagzap	Rainwater harvesting potential for sustainable development			2019	2348 - 7143
71	S. S. Sonawane	The study of gravity potential population for kopargaon tahsil in Ahmednagar District of Maharashtra State	Research Journey	Applications of GIS And Sensitising in agriculture Development	2019	2348 - 7143
72	S. S. Sonawane	Rainwater harvesting potential for sustainable development			2019	2348 - 7143
73	S. S. Sonawane	Solid waste generation in kopargaon city			2019	2348 - 7143
74	S. B. Sangale	Chives production of greenhouse farming			2019	2277 - 5730

Principal
S.S.G.M. College

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
 M.Sc., Ph.D.

Kavya Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

75	D. S. Randhir	Impact of opencast Mining Activity on forest			2019	2277 - 5730
76	J. A. Shaikh	Study of quality parameter of Godavari river water in Kopergaon city			2019	2348 - 7143
77	J. A. Shaikh	Aurangabad jilhyatil kapus ya pramukh pikacha abhyas (2010-2017)	Research Journey	Sustainable Development	2019	2348 - 7143
78	J. A. Shaikh	Maharashtratil shetkari aatmahatya ek aamrut vishleshan	Research Journey	Sustainable Development	2019	2348 - 7143
79	J. A. Shaikh	Nashik jilhyatil akun pikakhalil shetracha (2011 to 2016) ek Bhaougolic abhyas	Research Journey	Sustainable Development	2019	2348 - 7143
80	J. A. Shaikh	Ahmednagar jilhyatil loksankhya vad ani saksharata abhyas (1961 to 2011)	Research Journey	Sustainable Development	2019	2348 - 7143
81	J. A. Shaikh	Ahmednagar jilhyatil pramukh pikancha bhaougolic abhyas (2011-15)	Research Journey	Sustainable Development	2019	2348 - 7143
82	J. A. Shaikh	Ahmednagar jilhyatil gramini loksankhya vadh (1961 to 2011) ek Bhogolik Abhyas	Research Journey	Sustainable Development	2019	2348 - 7143
83	Zol Pradeep Dhanaji	A geographical study of Agricultural land use pattern in Solapur district	Research Journey	Applications of GIS And Sensitising in agriculture Development	2019	2348 - 7143
84	Mr. P.D.Zol	A geographical studies of ground water management for sustainable development in agriculture			2019	2348 - 7143
85	Ganesh Shankar Vidhate	Comred S.V. Deshpande v Comred S.S. Mirajkar yanche Ahmednagar Jilhyatil Communist Pakshatil yogdan	Research Journey	India : Yesterday, Today, Tomorrow	2019	2348 - 7143

 Principal

S.S.G.M. College
 Kopergaon

Kavya Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

86	Dr. Yogesh Vitthal Dane	Patiya: Pritsattatmak vyavstha ki Sanrachanatmak Padtal	Research Journey	Sankalin Hindi Katha Sahitya me Vividh Vimarsha	2019	2348 - 7143
87	Dr. Sheela Gadhe	Uccha Shikshnatil Badalte Pravah	Saksham Samiksha	Marathi Bhasha Wagdmay	2018	2231-4377
88	Subhash Yeshwant Deshmukh	A study of emerging challenges in physical education and sports in Ahmednagar of Maharashtra	Research Journey	Self employability skill development in physical education and sports sciences	2018	2348 - 7143
89	Vishal Subhash Pawar	GST cha krida sahyavaril parinam	Vidyawarta	India's Goods and Service Tax : Emerging Issues and Challenges	2019	2319 - 9318
2017-2018 (77)						
1	P. V. Randhavane	Synthesis and Antimicrobial Study of Novel Chromones, Pyrazolines and Benzothiazepines having thiozoles Nucleus	International Journal of Chemical and Physical Sciences	ICAFM	2018	2319-6602
2	R.K.Jadhav	Synthesis and Antimicrobial Study of Novel Chromones, Pyrazolines and Benzothiazepines having thiozoles Nucleus	International Journal of Chemical and Physical Sciences	ICAFM	2018	2319-6602
3	A.B.Nikumbh	Synthesis and Antimicrobial Study of Novel Chromones, Pyrazolines and Benzothiazepines having thiozoles Nucleus	International Journal of Chemical and Physical Sciences	ICAFM	2018	2319-6602

Principal
S.S.G.M. College
Kopargon

Karyat Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal

Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

4	K.P.Kakade	Synthesis and Antimicrobial Study of Novel Chromones, Pyrazolines and Benzothiazepines having thiozoles Nucleus	International Journal of Chemical and Physical Sciences	ICAFM	2018	2319-6602
5	R.K.Jadhav	Synthesis of Enaminones by Conventional and microwave methods	International Journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602
6	P.V.Randhavan e	Synthesis of Enaminones by Conventional and microwave methods	International Journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602
7	A.B.Nikumbh	Synthesis of Enaminones by Conventional and microwave methods	International Journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602
8	K.P.Kakade	Synthesis of Enaminones by Conventional and microwave methods	International Journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602
9	P.V.Randhavan e	Synthesis and Characterrization of Chlorinated Thiophene based Flavones	International Journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602
10	R. K. Jadhav	Synthesis and Characterrization of Chlorinated Thiophene based Flavones	International Journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602
11	A.B.Nikumbh	Synthesis and Characterrization of Chlorinated Thiophene based Flavones	International Journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602

Principal
S.S.G.M. College
Kopargao

Karyat Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

12	Dayanand M. Suryawanshi	Synthesis, Spectral Characterisation, Molecular docking, antimicrobial and antioxidant evaluation of pharmacophores 1,3-diones with their transition Metal Complexes	National Conference on Green Approach towards Environment and Chemical Science	IJRST	2017	2395-6011
13	D.M.Suryawan shi	Synthesis, Spectral Characterization of 1,3 diones with their metal complexes act as antibacterial and antifungal agents	International journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602
14	12	Synthesis, Spectral Characterization of 1,3 diones with their metal complexes act as antibacterial and antifungal agents	International journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602
15	D. N. Gaikwad	Synthesis, Spectral Characterization of 1,3 diones with their metal complexes act as antibacterial and antifungal agents	International journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602
16	D.M.Suryawan shi	Synthesis of Iron Oxide Nanostructure by electrochemical reductions methods and their antifungal application	International journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602
17	D.M.Suryawan shi	One Pot Synthesis 1,4 Dihydropyridines Catalyzed by Cu-Doped ZnO Nanocatalysts	International journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602
18	D. N. Gaikwad	One Pot Synthesis 1,4 Dihydropyridines Catalyzed by Cu-Doped ZnO Nanocatalysts	International journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602

Principal
S.S.G.M. College
Kopargauon

Kavyat Smikshan Saustna's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

19	R.K.Manjul	One Pot Synthesis 1,4 Dihydropyridines Catalyzed by Cu-Doped ZnO Nanocatalysts	International journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602
20	M.D. Sangale	One Pot Synthesis 1,4 Dihydropyridines Catalyzed by Cu-Doped ZnO Nanocatalysts	International journal of Chemical and Physical Sciences	RICES	2018	2319-6602
21	D.M.Suryawanshi	Synthesis of 1-(5-Bromo-2-hydroxyphenyl)-3-(4-fluorophenyl) Propane-1,3-diones with their metal complexes act as antimicrobial agents	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
22	R. K. Manjul	Synthesis of 1-(5-Bromo-2-hydroxyphenyl)-3-(4-fluorophenyl) Propane-1,3-diones with their metal complexes act as antimicrobial agents	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
23	S. R. Bankar	Synthesis of 1-(5-Bromo-2-hydroxyphenyl)-3-(4-fluorophenyl) Propane-1,3-diones with their metal complexes act as antimicrobial agents	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
24	C. S. Chaudhari	Synthesis of 1-(5-Bromo-2-hydroxyphenyl)-3-(4-fluorophenyl) Propane-1,3-diones with their metal complexes act as antimicrobial agents	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
25	A. Z. Pathan	Synthesis of 1-(5-Bromo-2-hydroxyphenyl)-3-(4-fluorophenyl) Propane-1,3-diones with their metal complexes act as antimicrobial agents	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602

Principal
S.S.C.M. College
Kopargaoon

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
 M.Sc., Ph.D.

Kavya Shiksha Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : **Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.**

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

26	D.M.Suryawan shi	Nanocat -MgO-ZrO ₂ Mixed Metal Oxides: A Sustainable approaches towards solvent free synthesis of Benzo-(d) thiazole derivatives	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
27	S. R. Bankar	Nanocat -MgO-ZrO ₂ Mixed Metal Oxides: A Sustainable approaches towards solvent free synthesis of Benzo-(d) thiazole derivatives	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
28	R. K. Manjul	Nanocat -MgO-ZrO ₂ Mixed Metal Oxides: A Sustainable approaches towards solvent free synthesis of Benzo-(d) thiazole derivatives	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
29	D.M.Suryawan shi	Practical synthesis of N- Protectd Heterocycles using metal oxides catalysts	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
30	R. K. Manjul	Practical synthesis of N- Protectd Heterocycles using metal oxides catalysts	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
31	A. Z. Pathan	Practical synthesis of N- Protectd Heterocycles using metal oxides catalysts	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
32	S. R. Bankar	Practical synthesis of N- Protectd Heterocycles using metal oxides catalysts	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
33	D.M.Suryawan shi	Spectrophotometric Determinanation of Copper with Hydroxy Oximes	International journal of Chemical and Physical	RACBS	2018	2319-6602

Principal

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

Kavya Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

			Sciences			
34	A. Z. Pathan	Spectrophotometric Determination of Copper with Hydroxy Oximes	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
35	R. K. Manjul	Spectrophotometric Determination of Copper with Hydroxy Oximes	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
36	S. R. Bankar	Spectrophotometric Determination of Copper with Hydroxy Oximes	International journal of Chemical and Physical Sciences	RACBS	2018	2319-6602
37	D.M.Suryawanshi	Synthesis, Characterization and in Vitro Antibacterial Studies of 1,3-Diones with their metal complexes bearing potential O,O Pharmacophores sites	International journal of Chemical and Physical Sciences	ICAFM	2018	2319-6602
38	D.M.Suryawanshi	Synthesis and Characteristics properties of Perovskite type NdMnO ₃ Nanocrystal material via a Co-precipitation method	International journal of Chemical and Physical Sciences	ICAFM	2018	2319-6602
39	M. D. Sangale	Synthesis and Characteristics properties of Perovskite type NdMnO ₃ Nanocrystal material via a Co-precipitation method	International journal of Chemical and Physical Sciences	ICAFM	2018	2319-6602

Principal
Dr. Sanap R. R.

Kayat Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

40	D. N. Gaikwad	Synthesis and Characteristics properties of Perovskite type NdMnO ₃ Nanocrystal material via a Co-precipitation method	International journal of Chemical and Physical Sciences	ICAFM	2018	2319-6602
41	V.B.Gaikwad,	Chemo-Mechanical Synthesized Ternary CuBiSe ₂ Thin Films ; Some Characteristics Properties	International journal of Chemical and Physical Sciences		2018	2319-6602
42	S.T.Shete	Chemo-Mechanical Synthesized Ternary CuBiSe ₂ Thin Films ; Some Characteristics Properties	International journal of Chemical and Physical Sciences		2018	2319-6602
43	Dr. D.P.Gade	Globalization Boon or Bane For Indian Economy	Interdisciplinary National Level Conference	Impact of Globalization on Co-Operation Societies	2017	2349-638X
44	Dr Nikam Vijay B.	Employability Skills Among undergraduate students of Satara	International Journal of Multifaceted and Multilingual Studies	Contemporary Issues in Commerce , Economics and Management	2017	2394-207X
45	Sanap RR	Chlorococcalean Biodiversity of Reverine Ecosystem with Special Reference to the pollution Status	National conference on " Renewable Energy and Environment - 2018"	Renewable Energy and Environment - 2018"	2018	2223-0015
46	H.B.Waghire	Study of Seed Borne Fungi of some seeds from A.Nagar Market			2018	:2347-517X
47	Dr.R.R.Sanap	Taxonomic Characterization of NOSTOC Species Isolated from Agropractises			2017	:0971-6920
48	Zarekar R.S.	Kopargavatil peshvyanche Wade			2018	2319-9318

Principal

S.S.C.M. College

Kopargaoon

Karyat Smikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B'' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

49	Zarekar Ramesh Sonu	Chatrapati Shivaji Maharajanchi Ganimikava yuddhyapaddhati			2018	2250-0383
50	Zarekar Ramesh Sonu	Shankarrao Kolhe ani shetkari kangar chalval	Political Science and History	Political and Social Movement in India	2018	2394-5303
51	Zarekar R.S.	Dr. Babasaheb ambedkar yanche shtri muktivishayak vichar			2018	2319-9318
52	R.S.Zarekar	Aaitihasik Drushtikonatil jagtikikaran	Interdisciplinari National Level Conference	Impact of Globalization On Language Literature, Education, Social Sciences, Library, Environment, Sports and Games	2018	2349-638X
53	Ganesh Shankar Wiadhate	Ahmednagar Jilhyati jamin balkav ladha v Kammunist Paksh	Interdisciplinari National Level Conference	Impact of Globalization On Language Literature, Education, Social Sciences, Library, Environment, Sports and Games	2018	2349-638X
54	Dr.Kailas S.Mahale				2018	2249-0817
55	Dr. Ujjwala Bhor	Dalit Kavita aani Jaljaniva	Gdalit Sahitya ; ek Chintan		2017	2320-4494
56	Dr. Ujjwala Bhor	Manvi Hakk aani Marathi Sahitya Pravah	One day National Seminar on Human Rights Education	Human Rights Education	2017	2348-7143
57	Dr. Kailas Mahale	Aadivasi Sahitya Sankalpana			2017	2319-6025

Principal

S.S.G.M. College

Kopergaon

Phone : (Off.) (02423) 223155, 223755

Fax : (02423) 223155

E-mail : ssgmcoll.kop@gnf.kopergaon

ID No. P11/AN/ASC/09/196

HSC Code No. Jr 12 04 001

Web : www.ssgmcollege.org

PR No. 13

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

Kavya Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

58	Dr. Babasaheb Shendage	Kaviteche Adhyapan; Swarup aani Paddhati			2017	2231 4377
59	Dr. B. M. Waghmode	Bhartiy pikancha etihās v sadyakalin shtiti ek abhyas	Historicity International Research Journal	Contemporary History and Research Methodology	2018	2393-8900
60	Dr. Seema R. Chavhan , Dr, K.H.Shinde	The Role of Agriculture in Poverty Reduction	An International Multidisciplinary Half Yearly Research Journal	Royal	2017	2278 8158
61	Dr. Seema R. Chavhan	Role of Agriculture in the Indian Economy	International Multilingual Research Journal	Problem and Prospects of Indian Agriculture	2018	2394 5303
62	Dr. Yogesh Dane	Anuvad me sanvad' - Desh desh ki kavitate	Research Journey	Translation Studies	2018	2348 - 7143
63	Ranjana Varde-Agrawal	Hindi Natak Aur Rangmanch	Research Journey	Samakali hindi natak vidha me badalate jivan mulya	2018	2348 - 7143
64	Bhagwat Bhagwan Devkate	Kanhaiyalal Maniklal Munshike panch pandav upnyas me nari ki vividh bhunikaye	Interdisciplinary National Seminar on Role of Women in Literature , Humanities, Commerce and Sciences	Role of Women in Literature , Humanities, Commerce and Sciences	2018	2349 - 638X
65	Dr. Yogesh Dane	Aatankwad - Vishwa ki jwalant samasya	International Multilingual Research Journal	Aadivasi sahitya vimarsh	2018	2319 - 9318
66	Dr. Yogesh Vitthal Dane	Pragativadi Kavi Kedarnath Agrawal ke kavya me Sanskrutik Chetana	Research Journey	Bhartiy Bhashay; Sanskruti evam Paramparaye	2017	2348 - 7143
67	Dr. Yogesh Dane	Aatankvad Vishwa ki Jwalant Samasya			2018	2348 - 7143
68	Dr. Yogesh Dane	Keadrnath Agrawal ke kavyajivan mulya			2018	2348 - 7143

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaoon

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

Kavya Shikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhaurao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B' Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

69	S.B.Sangale, P.V. Patil	Gerbara production in kolhapur district : A Geographical Analysis	Multidisciplinary Approaches of Remote Sensing And GIS	Current global reviewer	2018	2319 8648
70	S.B.Sangale	Economic evaluation of greenhouse for cultivation in Kolhapur district			2018	2349 638X
71	D.S.Randhir, A. G. Dhorde	Study of pH and EC of Soil in Bauxite Mining Affected Areas of Western Maharashtra	Multidisciplinary Approaches of Remote Sensing And GIS	Current global reviewer	2018	2319 8648
72	D.S.Randhir	Bauxite Deposit and Mining Activity of the Western Maharashtra	Interdisciplinary National Conference	Impact of Globalization on Language , Literature, Education, Social Sciences, Library, Environment, Sports and Games	2018	2349 638X
73	S.S.Sonawane	Spatio-Temporal Analysis of Raine all for identifying the climate in Ahmednagar District, Maharashtra			2018	
74	Dr. Yogesh Vitthal Dane	Sampradayikta ka Sandarbha aur Janta ka Morcha	RESEARCH JOURNEY	Samkalin Hindi Natak vidha me badalate jivanmulya	2018	2348 - 7143
75	Dr. Ujjawala Bhor	Marathi Kavita aani jal Paryavaranij Janiv	RESEARCH JOURNEY	Paryavaran Sanrakshan- Savanrdahn: Vividh Aayam	2017	2348 - 7143
76	Dr.Sheela Gadhe	Marathi Sahityache Badalte Svarup	RESEARCH JOURNEY	Sahitya Vyvaharache Badalte Svarup	2019	2348-7143

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Karyat Smikshan Sanstha's

SHRI SADGURU GANGAGEER MAHARAJ SCIENCE, GAUTAM ARTS & SANJIVANI COMMERCE COLLEGE

KOPARGAON - 423 601 Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Founder : Padmabhushan Dr. Karmaveer Bhauroao Patil, D.Litt.

• NAAC-Reaccredited 'B'" Grade • Best College Award by S.P. Pune University • ISO 9001:2008 Certified

I.C. Principal
Dr. Sanap R. R.
M.Sc., Ph.D.

77	Dr. Gadhe D.P.	A study on Nap Timing at workshop and Its effect on workers	International Journal of Research Culture Society	Emerging Innovations and Strategic Business practices	2018	2456-6683
----	----------------	---	---	---	------	-----------

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaon

**Supporting
Documents of
Published
Books**

①
202-22

 SAVITRIBAI PHULE PUNE UNIVERSITY
Choice Based Credit System (CBCS)

PHYSICAL AND ANALYTICAL CHEMISTRY

S.Y.B.Sc. | CH 301
SEMESTER III

Dr. S. B. Takate   Dr. H. R. Aher
Dr. M. R. Gaware   Dr. M. D. Sangale

CHEMISTRY

Also Available in
e-Book

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon, Dist. A' Nagar

S.Y.B.Sc. TEXT BOOKS

SAVITRIBAI PHULE
PUNE UNIVERSITY
w.e.f. June 2020,
(CBCS PATTERN)

Physics

PHY - 231	Mathematical Methods in Physics-I	PHY - 241	Oscillations, Waves & Sound
PHY - 232	Electronics (A)	PHY - 242	Optics
PHY - 232	Instrumentation (B)	PHY - 233 & 243	Physics Practical

Chemistry

CH - 301	Physical & Analytical Chemistry	CH - 401	Physical & Analytical Chemistry
CH - 302	Inorganic & Organic Chemistry	CH - 402	Inorganic & Organic Chemistry
CH - 303	Practical Chemistry	CH - 403	Practical Chemistry

Botany

BO - 231	Taxonomy of Angios. & Plant Ecology	BO - 241	Plant Anatomy & Embryology
BO - 232	Plant Physiology	BO - 242	Plant Biotechnology
BO - 233 & 243	Practical Botany		

Zoology

ZO - 231	Animal Diversity III	ZO - 241	Animal Diversity IV
ZO - 232	Applied Zoology I	ZO - 242	Applied Zoology II
ZO - 233 & 243	Zoology Practical		

PRASHANT PUBLICATIONS

3, Pratap Nagar, Shri Sant Dnyaneshwar Mandir Road,
Near Nutan Maratha College, Jalgaon - 425 001. (India)

Ph. : 0257-2235520, 2232800, Mob. : 9421636460, 9665626717

E-Mail : prashantpublication.jal@gmail.com

Visit us : www.prashantpublications.com

**DOWNLOAD
OUR APP!
for E-Books**

Also E-Books are available online at :

Google Play
Books

amazon kindle

Visit us at

www.prashantpublications.com

Books + e-Books

₹ 90

ISBN 978-93-89501-65-0

Principal
Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon, Dist. A. Nagar

Semester - III, Physical and Analytical Chemistry

1. **Chemical Kinetics**

(12 L)

Introduction to kinetics, the rates of chemical reactions – definition of rates, rate laws and rate constants, reaction order and molecularity, determination of rate law, factors affecting reaction rates, integrated rate laws – zeroth-order reactions, first-order reactions, second-order reactions (with equal and unequal initial concentration of reactants), half-life period, methods for determination order of a reactions, Arrhenius equation- temperature dependence of reaction rates, interpretation of Arrhenius parameters, reaction dynamics - collision theory and transition-state theory of bimolecular reactions, comparison of the two theories, Problems.

2. **Surface Chemistry**

(06L)

Introduction to surface chemistry - some basic terms related to surface chemistry adsorption, adsorption materials, factors affecting adsorption, characteristics of adsorption, types of adsorption, classification of adsorption isotherms, Langmuir adsorption isotherm, Freundlich's adsorption isotherm, BET theory (only introduction), application of adsorption, problems.

3. **Errors in Quantitative Analysis**

(05L)

Introduction to errors, limitations of analytical methods, classifications of errors, accuracy, precision, minimization of errors, significant figures and computation, methods of expressing accuracy and precision: mean and standard deviations, reliability of results and numerical.

4. **Volumetric Analysis**

(13L)

Introduction to volumetric analysis, classification of reactions in volumetric analysis, standard solutions, equivalents, normalities, and oxidation numbers, preparation of standard solutions, primary and secondary standards.

Types of Volumetric Analysis methods: 1. Neutralization titrations: Theory of indicators, neutralization curves for strong acid strong base, weak acid strong base, weak base strong acid. Preparation of approximate 0.1 M HCl and standardization against anhydrous sodium carbonate, determination of Na₂CO₃ content in washing soda. 2. Complexometric Titrations: Definition of complexing agent and complexometric titration, EDTA-as complexing agent (structure of EDTA and metal ionEDTA complex), Types of EDTA titration (direct and back titration), pH adjustment and amount of indicator in EDTA titration, metal ion indicators (general properties, solochrome black - T, Patton and Reeder's indicator only), standard EDTA solution, determination of Ca(II) and Mg(II), total hardness of water. 3. Redox Titrations: Definition of oxidizing agent, reducing agent, redox titration, K₂Cr₂O₇ and KMnO₄ as oxidizing agents, 1,10- phenanthroline as indicator in reduction titration, diphenyl amine as oxidation indicator, KMnO₄ as self-indicator, Standard KMnO₄ solution and standardization with sodium oxalate, Determination of H₂O₂. 4. Precipitation titrations: precipitation reactions, determination of end point (formation of coloured ppt, formation of soluble coloured compound, adsorption indicator), standard AgNO₃ soln., standardization of AgNO₃ soln. - potassium chromate indicator- Mohr's titration, determination of chloride and bromide, determination of iodide. Problems based on analysis.

T.Y.B.Sc.
SEMESTER - V

CHEMISTRY : CH 502 (CBCS PATTERN)

ANALYTICAL CHEMISTRY - I

- Dr. Shashikant R. Kuchekar
- Dr. Haribhau R. Aher
- Dr. Monali P. Patil
- Dr. Mohan D. Sangale

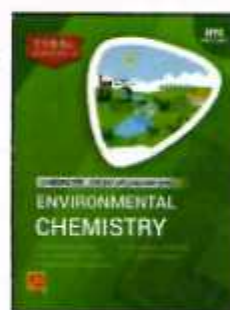
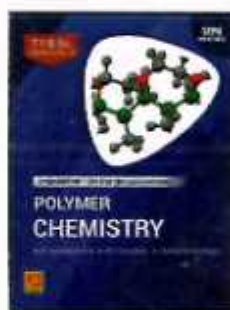
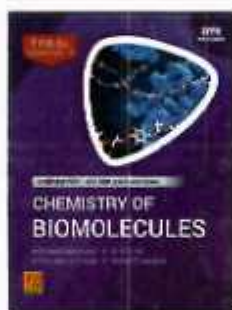
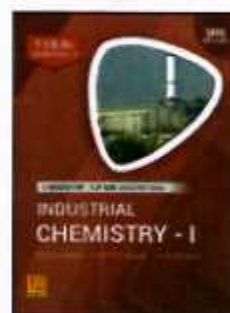
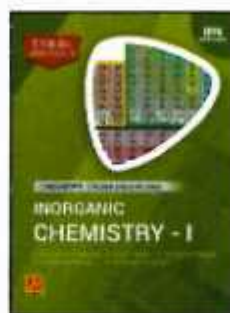
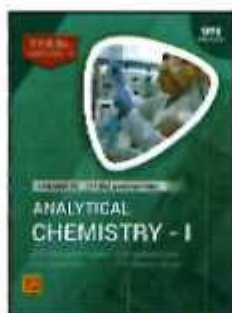
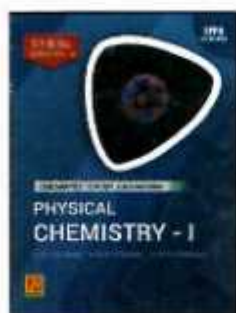

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon, Dist. A'Nagar

As per Revised Syllabus of
SAVITRIBAI PHULE PUNE UNIVERSITY
w.e.f. June 2021, (CBCS PATTERN)

T.Y.B.Sc. TEXT BOOKS

Download **Prashant Publications** app for e-Books

PRASHANT PUBLICATIONS

3, Pratap Nagar, Shri Sant Dnyaneshwar Mandir Road,
Near Nutan Maratha College, Jalgaon - 425 001. (India)

Ph. : 0257-2235520, 2232800, Mob. : 9421636460

E-Mail : prashantpublication.jal@gmail.com
Visit us at www.prashantpublications.com

Also Available in
e-Book
kopykitab.com

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon, Dist.A'Nagar

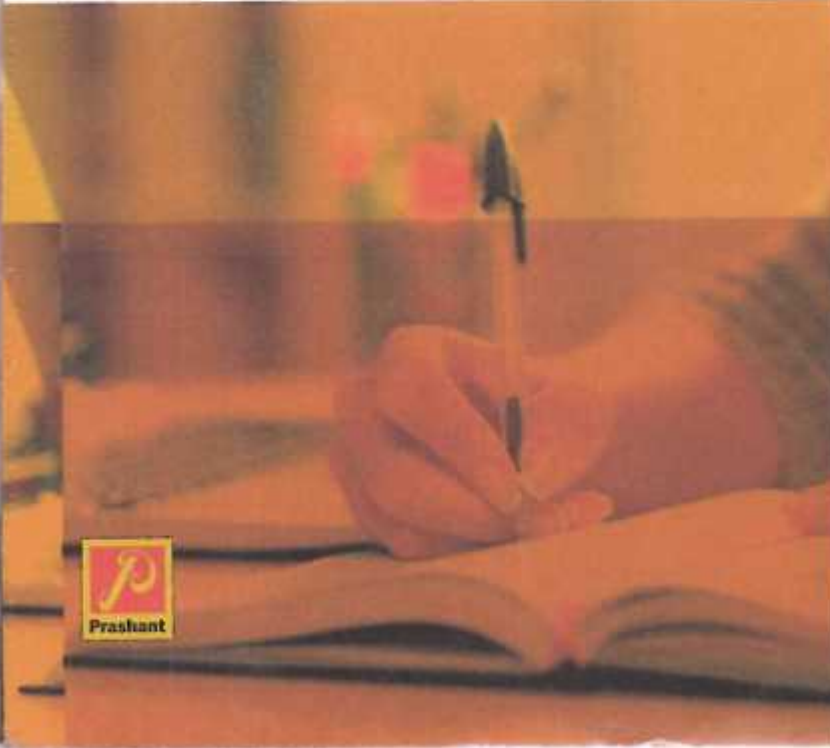
SAVITRIBAI PHULE PUNE UNIVERSITY, PUNE
Syllabus for T.Y.B.Sc. Chemistry w.e.f. June 2021
CH-502, Semester - V, Analytical Chemistry - I

- ✓ 1. **Gravimetry :** (2 Credits, 36 L)
(9 L)
Introduction to gravimetric analysis; Precipitation methods; The colloidal state; Supersaturation and precipitate formation; The purity of the precipitate; Co-precipitation; Conditions of precipitation; Precipitation from homogeneous solution; Washing the precipitate; Ignition of the precipitate; quantitative separations based upon precipitation methods: Fractional precipitation; Organic precipitants (8-hydroxyquinoline, DMG, Cupferron, Nitron, and Benzoin-alfa oxime, Anthranilic acid), Gravimetric Calculations-How Much Analyte is there.
Applications of Gravimetry : Determination of Al(III) by 8-hydroxyquinoline, Determination of calcium as oxalate; Determination of potassium as potassium tetraphenylborate, Determination of phosphate as ammonium molybdophosphate, Numericals.
- ✓ 2. **Inorganic Qualitative Analysis :** (7 L)
Basic principle, common ion effect, solubility, solubility product, preparation of original solution, classification of basic radicals in groups, separation of basic radicals, removal of interfering anions (phosphate and borate), detection of acid radicals.
- ✓ 3. **Thermal methods of analysis :** (6 L)
General discussion, Thermogravimetry, Experimental factors affecting TG analysis, Instruments for thermogravimetry, Applications: Thermogravimetric analysis of CaC_2O_4 , H_2O , $\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$, Differential Thermal Analysis: Introduction, instrumentation for DTA and DSC, experimental and instrumental factors, applications: DTA of copper sulphate pentahydrate, Purity of pharmaceutical by DSC.
4. **Parameters of Instrumental Analysis :** (4 L)
Techniques, Methods, Procedures, and Protocols. Selecting an Analytical Method, Accuracy, Precision, Sensitivity, Selectivity, Robustness and Ruggedness, Scale of Operation, equipment, Time, and Cost, Making the Final Choice, Developing the Procedure, Calibration and Standardization, Sampling, Validation, Protocols.
- ✓ 5. **UV-Visible spectroscopy :** (10 L)
Introduction, Theory of spectrophotometry and colorimetry-Beer's law, Application of Beer's Law, Spectrophotometry: Wavelength selection by prism and diffraction grating, Radiation source, cells, data presentation, single-beam spectrophotometer, Double-beam spectrophotometers, Choice solvent, general procedure for colorimetric estimation, simultaneous analysis, Applications: Estimation of metal ions from aqueous solution: Boron in steel, Chromium in steel with diphenyl carbazide reagent, ammonia in water, Chloride, Primary amine, Determination of phenol, spectrophotometric titration (example Cu(II) with EDTA), Determination of pK_a value of indicator, Determination of composition of metal complexes using Job's method of continuous variation and mole ratio method., Numericals.

प्रकाशन, संपादन आणि लेखनकौशल्ये

डॉ. उज्वला भोर

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

ग्रंथांचे म्हणजेच पुस्तकाचे मानवी जीवनात काय व किती महत्त्व आहे, हे आज सर्वांनाच माहित आहे. ग्रंथांना प्राचीन अशी दीर्घ परंपरा आहे. हस्तलिखित स्वरूपात आणि विविध विषयावर विविध प्रकारात होणारे ग्रंथलेखन छपाई कलेमुळे, सुवक, नेटके व देखणे रूप घेऊन अवतरले. त्याला आधुनिक तंत्रज्ञानाची जोड देऊन, ते आकर्षक छायाचित्र, गुळगुळीत, चमकदार कागदाने शोभिवंत बनले, कलात्मकतेने सजले आणि तशाच नव तंत्रज्ञानाच्या मागिनी आज वाचकांपर्यंत पोहोचत आहेत. लेखकाने केलेल्या ग्रंथ लेखनाइतकीच, त्याला पुस्तक रूप देऊन वाचकांपर्यंत पोहोचविणारी व्यवस्था म्हणून प्रकाशन व्यवस्थाही तितकीच महत्त्वाची आहे. एवढेच नव्हे तर, अनेकांच्या सहभागाने ग्रंथ निर्मितीचे कार्य संपन्न करणारी ही प्रक्रिया एक 'सांघिक प्रक्रिया' आहे. म्हणजेच अनेक छोट्या व्यावसायिकांच्या, कलाकार व कारागिरांच्या सहकार्य, समन्वय व सुसंवादातून चालणारा असा 'प्रकाशन व्यवसाय' आहे.

मराठी

₹ 225

ISBN 978-93-89493-37-5

9 789389 493375

Also Available in
e-Book

www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

Principal
S.S.G.K. College
Kopergaon

प्रकाशन, संपादन आणि लेखनकौशल्ये
Prakashan, Sampadan Aani Lekhankaushalye
© सुरक्षित

॥ प्रकाशक । मुद्रक
रंगराव पाटील
प्रशांत पब्लिकेशन्स
3, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,
नूतन मराठा महाविद्यालयाजवळ,
जळगाव 425001.

॥ दूरध्वनी । वेब । ईमेल
0257-2235520, 2232800
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

॥ आवृत्ती । आयएसबीएन । किंमत
ऑक्टोबर 2021
978-93-89493-37-5
₹ 225/-

॥ अक्षरजुळवणी
प्रशांत पब्लिकेशन्स

e-Books are available online at www.prashantpublications.com |
Prashant Publications app for e-Books
kopykitab.com • amazon.com • play.google.com

या पुस्तकातील कोणताही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुनर्प्रकाशित अथवा
संग्रहित करण्यासाठी लेखक/प्रकाशक दोघांचीही लेखी पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे.
२ । प्रशांत पब्लिकेशन्स

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

T. Y. B. Sc.
SEMESTER-V

NEW SYLLABUS
CBCS PATTERN

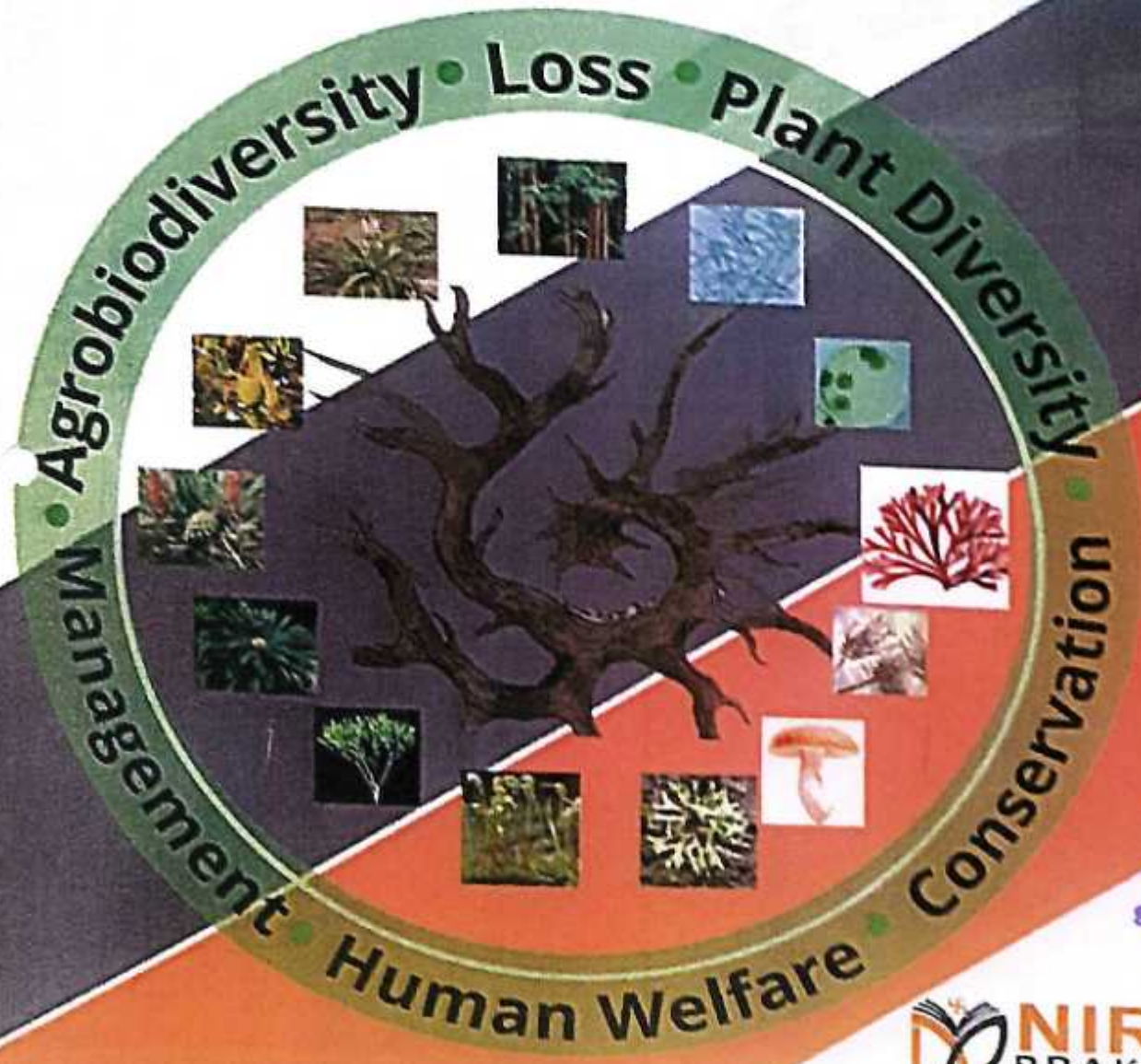
PLANT DIVERSITY AND HUMAN HEALTH

BOTANY (BO-3511) : PAPER-XI

Dr. K. N. DHUMAL
R. B. DESHMUKH

Dr. R. B. BHAGAT
Dr. S. S. JAGTAP

Dr. N. V. MALPURE

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

SPPU New Syllabus

A Text Book Of

Dr. R. B. Bhagat

PLANT DIVERSITY AND HUMAN HEALTH

for

Third Year B.Sc. Botany

Semester - V, Paper - XI [BO - 3511] [2 Credits]

New Syllabus as per CBCS Pattern,
with Effect from July 2021

Dr. K. N. DHUMAL

Former Professor
Dept. of Botany,
Savitribai Phule Pune University
Pune

Dr. R. B. BHAGAT

Asst. Professor,
Dept. of Botany,
Baburaoji Gholap College, Sangvi,
Pune

R. B. DESHMUKH

Head, and Associate Professor,
Dept. of Botany,
Shardabai Pawar Mahila Mahavidyalaya,
Sharadanagar, Baramati, District - Pune

Dr. S. S. JAGTAP

Head and Associate Professor,
Dept. of Botany,
PDEA's Waghire College of Arts, Commerce and Science
Saswad, District - Pune

Dr. N. V. MALPURE

Assistant Professor,
Department of Botany,
S.S.G.M College, Kopergaon,
District - Ahmednagar

Price ₹ 180.00

NIRALI®
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Dr. S. S. Jagtap
Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

N5870

T.Y.B.Sc. BOTANY : PLANT DIVERSITY AND HUMAN HELATH (BO-3511) (S-XI)

First Edition : January 2022

ISBN 978-93-5451-221-

© : Authors

The text of this publication, or any part thereof, should not be reproduced or transmitted in any form or stored in a computer storage system or device for distribution including photocopy, recording, taping or information retrieval system reproduced on any disc, tape, perforated media or other information storage device etc., without the written permission of the authors. Authors with whom the rights are reserved. Breach of this condition is liable for legal action.

Every effort has been made to avoid errors or omissions in this publication. In spite of this, errors may have crept in. A mistake, error or discrepancy so noted and shall be brought to our notice shall be taken care of in the next edition. It is notified that neither the publisher nor the authors or seller shall be responsible for any damage or loss of action to any one, of any kind in any manner, therefrom. The reader must cross check all the facts and contents with original Government notification publications.

Published By :
NIRALI PRAKASHAN

Abhyudaya Pragati, 1312, Shivaji Nagar,
Off J.M. Road, Pune - 411005
Tel - (020) 25512336/37/39
Email : niralipune@pragationline.com

POD

Printed By
YOGIRAJ PRINTERS AND BINDER

Survey No. 10/1A, Ghule Industrial Estate,
Nanded Gaon Road,
Nanded, Pune - 411004

DISTRIBUTION CENTRES

PUNE

Nirali Prakashan

(For orders outside Pune)

S. No. 28/27, Dhayari Narhe Road, Near Asian College
Pune 411041, Maharashtra
Tel : (020) 24690204; Mobile : 9657703143
Email : bookorder@pragationline.com

Nirali Prakashan

(For orders within Pune)

119, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane
Pune 411002, Maharashtra
Tel : (020) 2445 2044; Mobile : 9657703145
Email : niralilocal@pragationline.com

MUMBAI

Nirali Prakashan

Rasdharma Co-op. Hsg. Society Ltd., 'D' Wing Ground Floor, 385 S.V.P. Road
Girgaum, Mumbai 400004, Maharashtra
Mobile : 7045821020, Tel : (022) 2385 6339 / 2386 9976
Email : niralimumbai@pragationline.com

DISTRIBUTION BRANCHES

DELHI

Nirali Prakashan

Room No. 2 Ground Floor
4575/15 Omkar Tower, Agarwal Road
Darya Ganj, New Delhi 110002
Mobile : 9555778214/9818561840
Email : delhi@niralibooks.com

BENGALURU

Nirali Prakashan

Maitri Ground Floor, Jaya
Apartments, No. 99, 6th Cross, 6th
Main, Malleswaram, Bengaluru
560003 Karnataka; Mob : 9686821074
Email : bengaluru@niralibooks.com

NAGPUR

Nirali Prakashan

Above Maratha Mandir, Shop No. 3,
First Floor, Rani Jhanshi Square,
Sitabuldi Nagpur 440012 (MAH)
Tel : (0712) 254 7129
Email : nagpur@niralibooks.com

KOLHAPUR

Nirali Prakashan

432/2, Bhosale Plaza, Ground Floor,
Khasbag. Opp. Balgopal Talim,
Kolhapur 416 012 Maharashtra
Mob : 9850046155
Email : kolhapur@niralibooks.com

JALGAON

Nirali Prakashan

34, V. V. Golani Market, Navi Peth,
Jalgaon 425001, Maharashtra
Tel : (0257) 222 0395
Mob : 94234 91860
Email : jalgaon@niralibooks.com

SOLAPUR

Nirali Prakashan

R-158/2, Avanti Nagar, Near Golden
Gate, Pune Naka Chowk
Solapur 413001, Maharashtra
Mobile 9890918687
Email : solapur@niralibooks.com

marketing@pragationline.com | www.pragationline.com

Also find us on f/ www.facebook.com/niralibooks

Principal
S.S.G.H.College
Kopergaon

About The Authors

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat
M.Com., SET, G.D.C.AA, Ph.D.

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat has a remarkable academic background. He has 11 years of teaching experience in commerce and other related subjects at graduate as well as postgraduate level. He is currently working as a Head and Faculty Incharge of Department of Commerce at Rayat Shikshan Sanstha's, S.M. Joshi College, Hadapsar, Pune. He has completed his entire education from Savitribai Phule Pune University, Pune.

Dr. Arjun Bhagwat has participated in various Seminars, Conferences and Workshops. He has presented 27 research papers and published 21 research papers in various UGCC are Listed, Peer Reviewed and Refereed Journals. He is an author of ten textbooks at UG and PG level in the subject of commerce. He is interested in Innovative Practices and Educational Management. He has completed research work on Management of Innovative Practices for Development of Educational Institutes. He has conducted various student centric and innovative programs for student in his institute.

Dr. Ajinath Maruti Doke
M.Com., M.Phil, G.D.C.AA, Ph.D.

Dr. Ajinath Maruti Doke has a remarkable academic background. He has a rich teaching experience of 14 years. He is an author of 38 text books in the subject of commerce and one reference book in Income Tax. He has attended number of Conferences, Seminars and Workshops, at National and International Level and Presented Research Papers.

BOOKS AVAILABLE AT

- PRAGATI BOOK CENTER** - Email: pbcpune@pragationline.com
- 157 Budhwar Peth, Opp. Ratan Talkies, Next To Balaji Mandir, Pune 411002 • Mobile : 9657703148
  - 576/B Budhwar Peth, Opp. Jogeshwari Mandir, Pune 411002
Tel : (020) 2448 7459 • Mobile : 9657703147 / 9657703149
  - 152 Budhwar Peth, Near Jogeshwari Mandir, Pune 411002
Mobile : 8087881795

- PRAGATI BOOK CORNER** - Email: nirallmumbai@pragationline.com
- Apurva Building, Shop No. 1, Bhavani Shankar Road, Opp. Shardashram Society, Dadar (W), Mumbai 400026.
Tel: (022) 2422 3526/6662 5254 • Mobile : 9819935759

nirallpune@pragationline.com | www.pragationline.com

Also find us on www.facebook.com/nirallbooks @nirali.prakashan

ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT AND PROJECT REPORT

DR. BHAGWAT • DR. DOKE

ISBN 9788199357592

NEW SYLLABUS

THIRD YEAR B. COM.

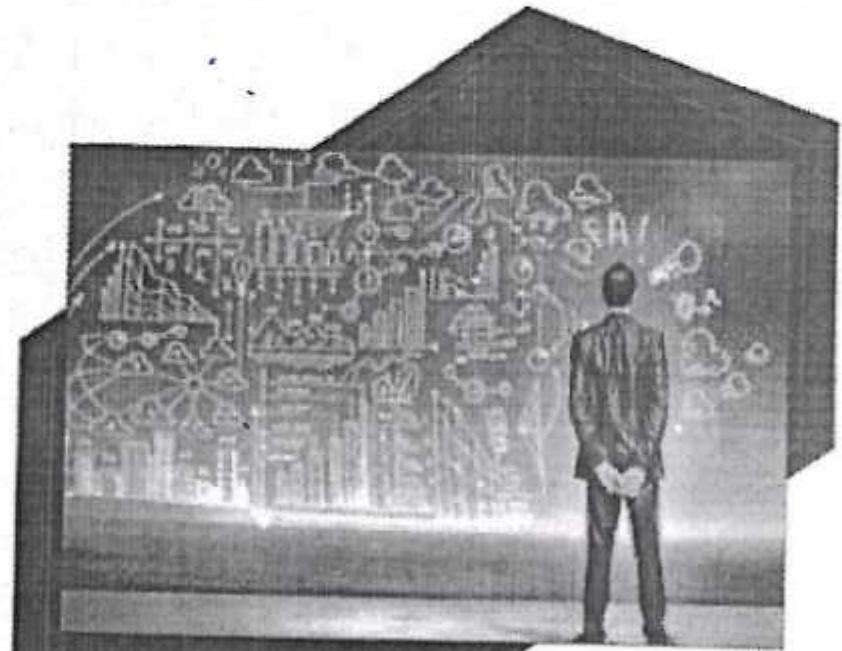
SEMESTER-V

CBCS PATTERN

ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT AND PROJECT REPORT

Dr. ARJUN BHANUDAS BHAGWAT

Dr. AJINATH MARUTI DOKE

About The Authors

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat
M. Com., SET, Ph.D., G.D.C. & A
Head and Faculty in charge, Department of Commerce,
Rayat Shikshan Sanstha's S. M. Joshi College,
Hadapsar, Pune - 20.

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat has a remarkable academic background. He has 11 years of teaching experience in commerce and other related subjects at graduate as well as post graduate level. He is currently working as a head and faculty in charge of Department of Commerce at Rayat Shikshan Sanstha's, S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune. He has completed his entire education from Savitribai Phule Pune University, Pune.

Dr. Arjun Bhagwat has participated in various seminars, conferences and workshops. He has presented 25 research papers and published 18 research papers in various UGC care listed, Peer reviewed and refereed journals. He is an author of five textbooks at UG and PG level in the subject of commerce. He is interested in innovative practices and educational management. He has completed research work on Management of Innovative Practices for Development of Educational Institutes. He has conducted various student centric and innovative programs for student in his institute.

Dr. Savarna Ashok Kurkute
M.Com., SET, Ph.D.
Assistant Professor in Commerce,
Rayat Shikshan Sanstha's
Dhananjayrao Gadgil College of Commerce, Satara.

Dr. Savarna Ashok Kurkute having 12 years of teaching experience in Commerce at both UG and PG level. At present she is working as an Assistant Professor in Commerce in Rayat Shikshan Sanstha's Dhananjayrao Gadgil College of Commerce, Satara. She has completed her Ph.D. in Commerce from Shivaji University, Kolhapur. She has completed two Minor Research Projects and Published 18 research papers in various National and International Journals. She has worked as Resource Person in various workshops and conferences.

Dr. Ajinath Maruti Doke
M.Com., M.Phil., Ph.D., G.D.C. & A
POCS Annasaheb Matar College, Hadapsar, Pune - 20

Dr. Ajinath Maruti Doke has a remarkable academic background. He has a rich teaching experience of 14 years. He is an author of thirty text books for commerce subject and one reference books in Income Tax. He has attended number of Workshops, National and International Conferences And Presented Research Papers.

niralipune@pragationline.com
www.pragationline.com
Also find us on

www.facebook.com/niralibooks @niraliprakashan

GOODS AND SERVICE TAX

DR. BHAGWAT • DR. KURKUTE • DR. DOKE

NS438

CBCS
PATTERN

SECOND YEAR B. COM. SEMESTER-III

GOODS AND SERVICE TAX

DR. ARJUN BHANUDAS BHAGWAT
DR. AJINATH MARUTI DOKE

DR. SUVARNA ASHOK KURKUTE

NEW SYLLABUS

FIRST YEAR B. COM.

SEMESTER-II

INDIAN TAX SYSTEM AND INCOME TAX

TAX PROCEDURE AND PRACTICES - SPECIAL PAPER-I

Dr. ARJUN BHANUDAS BHAGWAT   Dr. AJINATH MARUTI DOKE
Dr. SUVARNA ASHOK KURKUTE

**CBCS
PATTERN**

NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

SPPU New Syllabus

A Book Of
INDIAN TAX SYSTEM AND
INCOME TAX

TAX PROCEDURE AND PRACTICES – SPECIAL PAPER -I

F.Y.B.Com. Semester – II : Course Code : 125 (C)

CBCS Pattern

◆ Vocational Subject ◆

As Per New Syllabus

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat

M.Com, SET, Ph.D. G.D.C. & A.
Head and Faculty Incharge.
Department of Commerce
Rayat Shikshan Sanstha's,
S.M.Joshi College, Hadapsar, Pune -28

Dr. Ajinath Maruti Doke

M.Com, M.Phil, Ph.D, G.D.C. & A.
PDEA'S Annasaheb Magar College
Hadapsar, Pune-28

Dr. Suvarna Ashok Kurkute

M.Com, SET, Ph.D.
Rayat Shikshan Sanstha's,
Dhananjayrao Gadgil College of Commerce, Satara

Price ₹ 150.00

 NIRALI®
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

N5168

Principal
S.S.G.M. College
Kandiv

First Edition : May 2022
 © : Author

The text of this publication, or any part thereof, should not be reproduced or transmitted in any form or stored in any computer storage system or device for distribution including photocopy, recording, taping or information retrieval system or reproduced on any disc, tape, perforated media or other information storage device, etc., without the written permission of Authors with whom the rights are reserved. Breach of this condition is liable for legal action.

Every effort has been made to avoid errors or omissions in this publication. In spite of this, errors may have crept in. Any mistake, error or discrepancy so noted and shall be brought to our notice shall be taken care of in the next edition. It is notified that neither the publisher nor the authors or seller shall be responsible for any damage or loss of action to any one, of any kind, in any manner, therefrom. The reader must cross check all the facts and contents with original Government notification or publications.

Published By :
NIRALI PRAKASHAN
 Abhyudaya Pragati, 1312, Shivaji Nagar,
 Off J.M. Road, Pune – 411005
 Tel - (020) 25512336/37/39
 Email : niralipune@pragationline.com

Polyplate

Printed By :
YOGIRAJ PRINTERS AND BINDERS
 Survey No. 10/1A, Ghule Industrial Estate
 Nanded Gaon Road
 Nanded, Pune - 411041

DISTRIBUTION CENTRES

PUNE

Nirali Prakashan
 (For orders outside Pune)
 S. No. 28/27, Dhayari Narhe Road, Near Asian College
 Pune 411041, Maharashtra
 Tel : (020) 24690204; Mobile : 9657703143
 Email : bookorder@pragationline.com

Nirali Prakashan
 (For orders within Pune)
 119, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane
 Pune 411002, Maharashtra
 Tel : (020) 2445 2044; Mobile : 9657703145
 Email : niralilocal@pragationline.com

MUMBAI

Nirali Prakashan
 Rasdhara Co-op. Hsg. Society Ltd., 'D' Wing Ground Floor, 385 S.V.P. Road
 Girgaum, Mumbai 400004, Maharashtra
 Mobile : 7045821020, Tel : (022) 2385 6339 / 2386 9976
 Email : niralimumbai@pragationline.com

DISTRIBUTION BRANCHES

DELHI

Nirali Prakashan
 Room No. 2 Ground Floor
 4575/15 Omkar Tower, Agarwal Road
 Darya Ganj, New Delhi 110002
 Mobile : 9555778814/9818561840
 Email : delhi@niralibooks.com

BENGALURU

Nirali Prakashan
 Maitri Ground Floor, Jaya Apartments,
 No. 99, 6th Cross, 6th Main,
 Malleswaram, Bengaluru 560003
 Karnataka; Mob : 9686821074
 Email : bengaluru@niralibooks.com

NAGPUR

Nirali Prakashan
 Above Maratha Mandir, Shop No. 3,
 First Floor, Rani Jhanshi Square,
 Sitabuldi Nagpur 440012 (MAH)
 Tel : (0712) 254 7129
 Email : nagpur@niralibooks.com

KOLHAPUR

Nirali Prakashan
 New Mahadvar Road, Kedar Plaza,
 1st Floor Opp. IDBI Bank
 Kolhapur 416 012 Maharashtra
 Mob : 9850046155
 Email : kolhapur@niralibooks.com

JALGAON

Nirali Prakashan
 34, V. V. Golani Market, Navi Peth,
 Jalgaon 425001, Maharashtra
 Tel : (0257) 222 0395
 Mob : 94234 91860
 Email : jalgaon@niralibooks.com

SOLAPUR

Nirali Prakashan
 R-158/2, Avanti Nagar, Near Golden
 Gate, Pune Naka Chowk
 Solapur 413001, Maharashtra
 Mobile 9890918687
 Email : solapur@niralibooks.com

marketing@pragationline.com | www.pragationline.com

Also find us on www.facebook.com/niralibooks

 Principal
 S.S.G.M. College
 Kopergaon

About The Authors

Dr. ARJUN BHANUDAS BHAGWAT

M. Com., SET, G.D.C.&A, Ph. D.

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat has a remarkable academic background. He has 11 years of teaching experience in commerce and other related subjects at graduate as well as postgraduate level. He is currently working as a Head and Faculty Incharge of Department of Commerce at Rayat Shikshan Sanstha's, S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune. He has completed his entire education from SavitribaiPhule Pune University, Pune.

Dr. Arjun Bhagwat has participated in various Seminars, Conferences and Workshops. He has presented 27 research papers and published 21 research papers in various UGC Care Listed, Peer Reviewed and Refereed Journals. He is an author of ten textbooks at UG and PG level in the subject of commerce. He is interested in Innovative Practices and Educational Management. He has completed research work on Management of Innovative Practices for Development of Educational Institutes. He has conducted various student centric and innovative programs for student in his institute.

Dr. AJINATH MARUTI DOKE

M. Com., M. Phil., G.D.C.&A, Ph. D.

Dr. Ajinath Maruti Doke has a remarkable academic background. He has a rich teaching experience of 14 years. He is an author of 38 text books in the subject of commerce and one reference book in Income Tax. He has attended number of Conferences, Seminars and Workshops, at National and International Level and Presented Research Papers.

Dr. SUVARNA ASHOK KURKUTE

M.Com., SET, Ph.D.

Dr. Suvarana Ashok Kurkute having 12 years of teaching experience in Commerce at both UG and PG level. At present she is working as an Assistant Professor in Commerce in Rayat Shikshan Sanstha's Dhananjayrao Gadgil College of Commerce, Satara. She has completed her Ph.D. in Commerce from Shivaji University, Kolhapur. She has completed two Minor Research Projects and Published 18 research papers in various National and International Journals. She has worked as Resource Person in various workshops and conferences.

niralipune@pragationline.com

www.pragationline.com

Also find us on

www.facebook.com/niralibooks

@nirali_prakashan

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

NEW SYLLABUS

FIRST YEAR B. COM.

SEMESTER-II

GOODS AND SERVICE TAX

TAX PROCEDURE AND PRACTICES - SPECIAL PAPER-II

Dr. AJINATH MARUTI DOKE

Dr. ARJUN BHANUDAS BHAGWAT

Dr. SUVARNA ASHOK KURKUTE

**CBCS
PATTERN**

NIRALI PRAKASHAN
 ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

(Signature)
 Principal
 S.S.G.M. College
 Kopergaon

15
SPPU New Syllabus

A Book Of
**GOODS AND SERVICE
TAX**

Tax Procedure And Practices – Special Paper -II

F.Y.B.Com. Semester – II : [Course Code : 126 C]

CBCS Pattern

As Per New Syllabus

◆ Vocational Subject ◆

Dr. Ajinath Maruti Doke

M.Com., M.Phil., Ph.D., G.D.C. & A
PDEA'S Annasaheb Mahar College, Hadapsar,
Pune-411028

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat

M.Com, SET, Ph.D. G.D.C. & A.
Head and Faculty Incharge.
Department of Commerce
Rayat Shikshan Sanstha's,
S.M.Joshi College, Hadapsar, Pune -28

Dr. Suvarna Ashok Kurkute

M.Com, SET, Ph.D.
Rayat Shikshan Sanstha's,
Dhananjayrao Gadgil College of Commerce, Satara

Price ₹ 145.00

 NIRALI®
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

N5169

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

First Edition : May 2022
© : Author

The text of this publication, or any part thereof, should not be reproduced or transmitted in any form or stored in any computer storage system or device for distribution including photocopy, recording, taping or information retrieval system or reproduced on any disc, tape, perforated media or other information storage device etc., without the written permission of Authors with whom the rights are reserved. Breach of this condition is liable for legal action.

Every effort has been made to avoid errors or omissions in this publication. In spite of this, errors may have crept in. Any mistake, error or discrepancy so noted and shall be brought to our notice shall be taken care of in the next edition. It is notified that neither the publisher nor the authors or seller shall be responsible for any damage or loss of action to any one, of any kind, in any manner, therefrom. The reader must cross check all the facts and contents with original Government notification or publications.

Published By :
NIRALI PRAKASHAN

Abhyudaya Pragati, 1312, Shivaji Nagar,
Off J.M. Road, Pune – 411005
Tel - (020) 25512336/37/39
Email : niralipune@pragationline.com

Polyplate

Printed By :
YOGIRAJ PRINTERS AND BINDERS

Survey No. 10/1A, Ghule Industrial Estate
Nanded Gaon Road
Nanded, Pune - 411041

DISTRIBUTION CENTRES

PUNE

Nirali Prakashan

(For orders outside Pune)

S. No. 28/27, Dhayari Narhe Road, Near Asian College
Pune 411041, Maharashtra
Tel : (020) 24690204; Mobile : 9657703143
Email : bookorder@pragationline.com

Nirali Prakashan

(For orders within Pune)

119, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane
Pune 411002, Maharashtra
Tel : (020) 2445 2044; Mobile : 9657703145
Email : niralilocal@pragationline.com

MUMBAI

Nirali Prakashan

Rasdharma Co-op. Hsg. Society Ltd., 'D' Wing Ground Floor, 385 S.V.P. Road
Girgaum, Mumbai 400004, Maharashtra
Mobile : 7045821020, Tel : (022) 2385 6339 / 2386 9976
Email : niralimumbai@pragationline.com

DISTRIBUTION BRANCHES

DELHI

Nirali Prakashan

Room No. 2 Ground Floor
4575/15 Omkar Tower, Agarwal Road
Darya Ganj, New Delhi 110002
Mobile : 9555778814/9818561840
Email : delhi@niralibooks.com

KOLHAPUR

Nirali Prakashan

New Mahadvar Road, Kedar Plaza,
1st Floor Opp. IDBI Bank
Kolhapur 416 012 Maharashtra
Mob : 9850046155
Email : kolhapur@niralibooks.com

BENGALURU

Nirali Prakashan

Maitri Ground Floor, Jaya Apartments,
No. 99, 6th Cross, 6th Main,
Malleswaram, Bengaluru 560003
Karnataka; Mob : 9686821074
Email : bengaluru@niralibooks.com

JALGAON

Nirali Prakashan

34, V. V. Golani Market, Navi Peth,
Jalgaon 425001, Maharashtra
Tel : (0257) 222 0395
Mob : 94234 91860
Email : jalgaon@niralibooks.com

NAGPUR

Nirali Prakashan

Above Maratha Mandir, Shop No. 3,
First Floor, Rani Jhanshi Square,
Sitabuldi Nagpur 440012 (MAH)
Tel : (0712) 254 7129
Email : nagpur@niralibooks.com

SOLAPUR

Nirali Prakashan

R-158/2, Avanti Nagar, Near Golden
Gate, Pune Naka Chowk
Solapur 413001, Maharashtra
Mobile 9890918687
Email : solapur@niralibooks.com

marketing@pragationline.com | www.pragationline.com

Also find us on www.facebook.com/niralibooks

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

About The Authors

Dr. AJINATH MARUTI DOKE
M. Com., M. Phil., G.D.C.&A, Ph. D.

Dr. Ajinath Maruti Doke has a remarkable academic background. He has a rich teaching experience of 14 years. He is an author of 38 text books in the subject of commerce and one reference book in Income Tax. He has attended number of Conferences, Seminars and Workshops, at National and International Level and Presented Research Papers.

Dr. ARJUN BHANUDAS BHAGWAT
M. Com., SET, G.D.C.&A, Ph. D.

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat has a remarkable academic background. He has 11 years of teaching experience in commerce and other related subjects at graduate as well as postgraduate level. He is currently working as a Head and Faculty Incharge of Department of Commerce at Rayat Shikshan Sanstha's, S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune. He has completed his entire education

from SavitribaiPhule Pune University, Pune.

Dr. Arjun Bhagwat has participated in various Seminars, Conferences and Workshops. He has presented 27 research papers and published 21 research papers in various UGC Care Listed, Peer Reviewed and Refereed Journals. He is an author of ten textbooks at UG and PG level in the subject of commerce. He is interested in Innovative Practices and Educational Management. He has completed research work on Management of Innovative Practices for Development of Educational Institutes. He has conducted various student centric and innovative programs for student in his institute.

Dr. SUVARNA ASHOK KURKUTE
M.Com., SET, Ph.D.

Dr. Suvarana Ashok Kurkute having 12 years of teaching experience in Commerce at both UG and PG level. At present she is working as an Assistant Professor in Commerce in Rayat Shikshan Sanstha's Dhananjayrao Gadgil College of Commerce, Satara. She has completed her Ph.D. in Commerce from Shivaji University, Kolhapur. She has completed two Minor Research

Projects and Published 18 research papers in various National and International Journals. She has worked as Resource Person in various workshops and conferences.

niralipune@pragationline.com
www.pragationline.com

Also find us on

www.facebook.com/niralibooks

@niraliprakashan

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

**NEW
SYLLABUS****THIRD YEAR B. COM.****SEMESTER-VI****CBCS
PATTERN**

BUSINESS LAWS AND PRACTICE

(PAPER-II)

Dr. ARJUN B. BHAGWAT**Dr. AJINATH MARUTI DOKE****Dr. SONALI SAJJAN**

[Signature]
Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

16

SPPU New Syllabus

A Book Of
BUSINESS LAWS AND
PRACTICE

(Paper II)

T.Y.B.Com. Semester – VI : [Course Code 365 (c)]

CBCS Pattern

As Per New Syllabus

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat

M.Com, SET, Ph.D. G.D.C. & A.
Head and Faculty Incharge.
Department of Commerce
Rayat Shikshan Sanstha's,
S.M.Joshi College, Hadapsar, Pune -28

Dr. Ajinath Maruti Doke

M.Com, M.Phil, Ph.D, G.D.C. & A.
PDEA'S Annasaheb Magar College
Hadapsar, Pune-28

Dr. Sonali Sajjan

M.Com, Ph.D.
Rayat Shikshan Sanstha's,
S.M.Joshi College, Hadapsar, Pune -28

Price ₹ 110.00

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

N5993

First Edition : April 2022

© : Author

The text of this publication, or any part thereof, should not be reproduced or transmitted in any form or stored in any computer storage system or device for distribution including photocopy, recording, taping or information retrieval system or reproduced on any disc, tape, perforated media or other information storage device etc., without the written permission of Authors with whom the rights are reserved. Breach of this condition is liable for legal action.

Every effort has been made to avoid errors or omissions in this publication. In spite of this, errors may have crept in. Any mistake, error or discrepancy so noted and shall be brought to our notice shall be taken care of in the next edition. It is notified that neither the publisher nor the authors or seller shall be responsible for any damage or loss of action to any one, of any kind, in any manner, therefrom. The reader must cross check all the facts and contents with original Government notification or publications.

Published By :**NIRALI PRAKASHAN**

Abhyudaya Pragati, 1312, Shivaji Nagar,

Off J.M. Road, Pune - 411005

Tel - (020) 25512336/37/39

Email : niralipune@pragationline.com

Polyplate**Printed By :****YOGIRAJ PRINTERS AND BINDERS**

Survey No. 10/1A, Ghule Industrial Estate

Nanded Gaon Road

Nanded, Pune - 411041

DISTRIBUTION CENTRES**PUNE****Nirali Prakashan****(For orders outside Pune)**

S. No. 28/27, Dhayari Narhe Road, Near Asian College

Pune 411041, Maharashtra

Tel : (020) 24690204; Mobile : 9657703143

Email : bookorder@pragationline.com

Nirali Prakashan**(For orders within Pune)**

119, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane

Pune 411002, Maharashtra

Tel : (020) 2445 2044; Mobile : 9657703145

Email : niralilocal@pragationline.com

MUMBAI**Nirali Prakashan**

Rasdharma Co-op. Hsg. Society Ltd., 'D' Wing Ground Floor, 385 S.V.P. Road

Girgaum, Mumbai 400004, Maharashtra

Mobile : 7045821020, Tel : (022) 2385 6339 / 2386 9976

Email : niralimumbai@pragationline.com

DISTRIBUTION BRANCHES**DELHI****Nirali Prakashan**

Room No. 2 Ground Floor

4575/15 Omkar Tower, Agarwal Road

Darya Ganj, New Delhi 110002

Mobile : 9555778814/9818561840

Email : delhi@niralibooks.com

BENGALURU**Nirali Prakashan**

Maitri Ground Floor, Jaya Apartments,

No. 99, 6th Cross, 6th Main,

Malleswaram, Bengaluru 560003

Karnataka; Mob : 9686821074

Email : bengaluru@niralibooks.com

NAGPUR**Nirali Prakashan**

Above Maratha Mandir, Shop No. 3,

First Floor, Rani Jhanshi Square,

Sitabuldi Nagpur 440012 (MAH)

Tel : (0712) 254 7129

Email : nagpur@niralibooks.com

KOLHAPUR**Nirali Prakashan**

438/2, Bhosale Plaza, Ground Floor,

Khasbag, Opp. Balgopal Talim,

Kolhapur 416 012 Maharashtra

Mob : 9850046155

Email : kolhapur@niralibooks.com

JALGAON**Nirali Prakashan**

34, V. V. Golani Market, Navi Peth,

Jalgaon 425001, Maharashtra

Tel : (0257) 222 0395

Mob : 94234 91860

Email : jalgaon@niralibooks.com

SOLAPUR**Nirali Prakashan**

R-158/2, Avanti Nagar, Near Golden

Gate, Pune Naka Chowk

Solapur 413001, Maharashtra

Mobile 9890918687

Email : solapur@niralibooks.com

marketing@pragationline.com | www.pragationline.com

Also find us on f www.facebook.com/niralibooks

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

About The Authors

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat

M.Com., SET, G.D.C.&A, Ph.D.

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat has are markable academic background. He has 11 years of teaching experience in commerce and other related subjects at graduate as well as postgraduate level. He is currently working as a Head and

Faculty Incharge of Department of Commerce at Rayat Shikshan Sanstha's, S.M. Joshi College, Hadapsar, Pune. He has completed his entire education from Savitribai Phule Pune University, Pune.

Dr. Arjun Bhagwat has participated in various Seminars, Conferences and Workshops. He has presented 27 research papers and published 21 research papers in various UGCC are Listed, Peer Reviewed and Refereed Journals. He is an author of ten textbooks at UG and PG level in the subject of commerce. He is interested in Innovative Practices and Educational Management. He has completed research work on Management of Innovative Practices for Development of Educational Institutes. He has conducted various student centric and innovative programs for student in his institute.

Dr. Ajinath Maruti Doke

M.Com., M.Phil., G.D.C.&A, Ph.D.

Dr. Ajinath Maruti Doke has a remarkable academic background. He has a rich teaching experience of 14 years. He is an author of 38 text books in the subject of commerce and one reference book in Income Tax. He has attended number of Conferences, Seminars and Workshops, at National and International Level and Presented Research Papers.

Dr. Sonali Sajjan

M.Com., Ph.D.

Dr. Sonali Sajjan has remarkable academic background. She is currently working as Assistant Professor at Rayat Shikshan Sanstha's S.M. Joshi College, Hadapsar, Pune.

She has published numerous research paper in well known Journals. She has also been awarded Research Excellence Award 2014-2020 for the Journal published in International Journal. She has actively participated in various workshops, Seminars and conferences. She has implemented various innovative approach to make the study interesting and also working towards mentorship of students for various career growth option.

niralipune@pragationline.com

www.pragationline.com

Also find us on

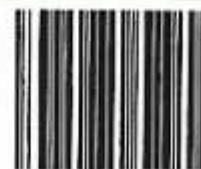

www.facebook.com/niralibooks

@nirall.prakashan

Principal
S.S.G.M. College
Khadgaon

N5993

ISBN 935451473-1

9 789354 514739

NEW SYLLABUS

SECOND YEAR B. COM.

SEMESTER-IV

**CBCS
PATTERN**

INCOME TAX

TAX PROCEDURE AND PRACTICES : SPECIAL PAPER-III

Dr. SUVARNA ASHOK KURKUTE

Dr. ARJUN BHANUDAS BHAGWAT

Dr. AJINATH MARUTI DOKE

(Signature)
 Principal
 S.S.G.M. College
 Kopergaon

NIRALI
PRAKASHAN
 ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

SPPU New Syllabus

A Book of

INCOME TAX

S.Y.B.Com. : Semester - IV

Tax Procedure and Practices : Special Paper - III

[Course Code 245 (C)]

New Syllabus as per CBCS Pattern

■ **AUTHORS** ■

Dr. Suvarna Ashok Kurkute

M.Com., SET, Ph.D.

Assistant Professor in Commerce,
Rayat Shikshan Sanstha's,
Dhananjayrao Gadgil College of Commerce,
Satara.

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat

M. Com., SET, Ph.D., G.D.C. & A

Head and Faculty Incharge,
Department of Commerce,
Rayat Shikshan Sanstha's,
S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune - 28

Dr. Ajinath Maruti Doke

M.Com, M.Phil., Ph.D., G.D.C. & A

PDEA'S Annasaheb Magar College,
Hadapsar, Pune - 28

Price ₹ 150.00

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

N5569

First Edition : March 2022

© Dr. Suvama Ashok Kurkute, Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat, Dr. Ajinath Maruti Doke

The text of this publication, or any part thereof, should not be reproduced or transmitted in any form or stored in any computer storage system or device for distribution including photocopy, recording, taping or information retrieval system or reproduced on any disc, tape, perforated media or other information storage device etc., without the written permission of Authors with whom the rights are reserved. Breach of this condition is liable for legal action.

Every effort has been made to avoid errors or omissions in this publication. In spite of this, errors may have crept in. Any mistake, error or discrepancy so noted and shall be brought to our notice shall be taken care of in the next edition. It is notified that neither the publisher nor the authors or seller shall be responsible for any damage or loss of action to any one, of any kind, in any manner, therefrom.

Published By :
NIRALI PRAKASHAN
Abhyudaya Pragati, 1312, Shivaji Nagar,
Off J.M. Road, PUNE - 411005
Tel - (020) 25512336/37/39 Email : niralipune@pragationline.com

Printed By :
YOGIRAJ PRINTERS & BINDERS
Survey No. 10 / 1, Ghule Industrial Estate,
Nanded Gaon Road, Tal. Haveli
Pune - 411 041

RETAIL OUTLETS

☉ **PUNE** : **PRAGATI BOOK CENTRE**

- 157, Budhwar Peth, Opp. Ratan Talkies, Pune - 411002. Mobile : 9657703148
- 676/B, Budhwar Peth, Opp. Jogeshwari Mandir, Pune - 411002.
Mobile : 9657703149 E-mail : pbcpune@pragationline.com
- 152, Budhwar Peth, Pune - 411002. Mobile : 8087881795

☉ **MUMBAI** : **PRAGATI BOOK CORNER**

Bhavani Shankar Road, Apurva Building, Shop No. 1, Opp. Sharadashram Society,
Dadar (W), Mumbai : 400028 Tel : (022) 2422 3526 / 6662 5254.
Mobile 9819935759 E-mail : pbcmbai@pragationline.com

DISTRIBUTION CENTERS

NIRALI PRAKASHAN

- ☐ **PUNE** : 119, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane, Pune - 411002.
Tel : (020) 24452044, Mobile : 9657703145 Email : niralilocal@pragationline.com
- ☐ **Dhayari** : Survey No. 28/25, Dhayari-Narhe Road, Near Asian College, Dhayari, Pune - 41,
Tel (020) 24690371; Mob : 9657703143 Email : niralidhayari@pragationline.com
- ☐ **MUMBAI** : 385, S.V.P. Road, Rasdhara Co-op. Hsg. Society, Girgaum, Mumbai - 400004
Tel : (022) 2385 6339 / 2386 9976; Mobile : 7045821020
Email : niralimumbai@pragationline.com

DISTRIBUTION BRANCHES

NIRALI PRAKASHAN

- NAGPUR** : Lokratna Commercial Complex, Above Maratha Mandir, Shop No. 3, First Floor,
Rani Jhanshi Square, Sitabuldi, Nagpur 440012. Tel : (0712) 254 7129
Email : nagpur@niralibooks.com
- JALGAON** : 34, V. V. Golani Market, Navi Peth, Jalgaon 425001, Tel : (0257) 222 0395
Mob : 94234 91860 Email : jalgaon@niralibooks.com
- KOLHAPUR** : 438/2, Bhosale Plaza, Ground Floor, Khas bagh, Opp, Balgopal Talim,
Kolhapur - 416 012. Mob : 9850046155 Email : kolhapur@niralibooks.com
- SOLAPUR** : R - 158 / 2, Avanti Nagar, Near Golden Gate, Pune Naka Chowk, Solapur - 413001
Mob : 9890918687 Email : solapur@niralibooks.com

About The Authors

Dr. Suvarna Ashok Kurkute

M.Com., SET, Ph.D.
Assistant Professor in Commerce,
Rayat Shikshan Sanstha's
Dhananjayrao Gadgil College of Commerce, Satara.

Dr. Suvarana Ashok Kurkute having 12 years of teaching experience in Commerce at both UG and PG level. At present she is working as an Assistant Professor in Commerce in Rayat Shikshan Sanstha's Dhananjayrao Gadgil College of Commerce, Satara. She has completed her Ph.D. in Commerce from Shivaji University, Kolhapur. She has completed two Minor Research Projects and Published 18 research papers in various National and International Journals. She has worked as Resource Person in various workshops and conferences.

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat

M. Com., SET, Ph.D., G.D.C. & A
Head and Faculty Incharge, Department of Commerce,
Rayat Shikshan Sanstha's S. M. Joshi College,
Hadapsar, Pune - 28

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat has a remarkable academic background. He has 11 years of teaching experience in commerce and other related subjects at graduate as well as post graduate level. He is currently working as a head and faculty in charge of Department of Commerce at Rayat Shikshan Sanstha's, S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune. He has completed his entire education from Savitribai Phule Pune University, Pune.

Dr. Arjun Bhagwat has participated in various seminars, conferences and workshops. He has presented 25 research papers and published 18 research papers in various UGC care listed, Peer reviewed and refereed journals. He is an author of five textbooks at UG and PG level in the subject of commerce. He is interested in innovative practices and educational management. He has completed research work on Management of Innovative Practices for Development of Educational Institutes. He has conducted various student centric and innovative programs for student in his institute.

Dr. Ajinath Maruti Doke

M.Com., M.Phil., Ph.D., G.D.C. & A
PDEA'S Annasaheb Magar College, Hadapsar, Pune - 28

Dr. Ajinath Maruti Doke has a remarkable academic background. He has a rich teaching experience of 14 years. He is an author of thirty text books for commerce subject and one reference books in Income Tax. He has attended number of Workshops, National and International Conferences And Presented Research Papers.

niralipune@pragationline.com

www.pragationline.com

Also find us on

www.facebook.com/niralibooks

@nirali.prakashan

Prakashan
S.O.G.M.College
Karanam

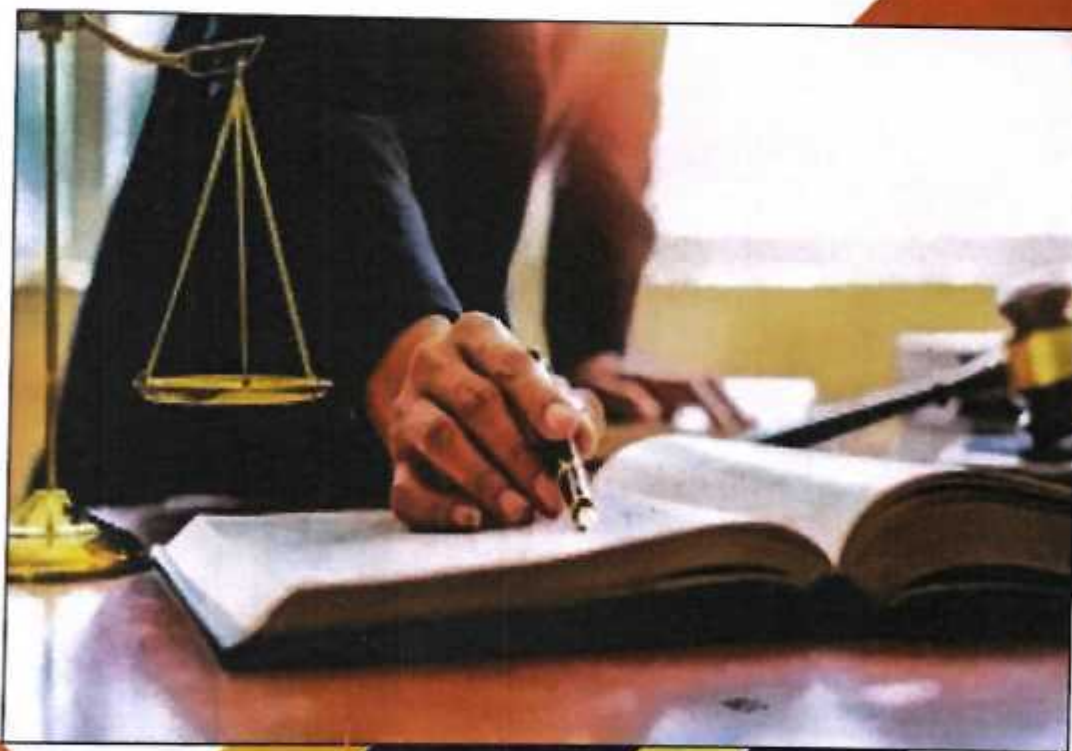

**NEW
SYLLABUS****THIRD YEAR B. COM.****SEMESTER-VI****CBCS
PATTERN**

BUSINESS LAWS AND PRACTICE

(PAPER-III)

Dr. YASHODHAN MANOHAR MITHARE   Dr. ARJUN BHANUDAS BHAGWAT
Dr. AJINATH MARUTI DOKE

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat
Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

18
SPPU New Syllabus

A Book Of
**BUSINESS LAWS AND
PRACTICE**

(Paper III)

T.Y.B.Com. Semester – VI : [Course Code 366 (c)]

CBCS Pattern

As Per New Syllabus

Dr. Yashodhan Manohar Mithare

M. Com. Ph. D.
Associate Dean, Faculty of Commerce &
Management, Savitribai Phule Pune University,
Pune
Professor, Department of Commerce, Haribhai
V. Desai College, Pune-02

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat

M. Com, SET, G.D.C. & A., Ph.D.
Head and Faculty Incharge,
Department of Commerce,
Rayat Shikshan Sanstha's,
S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune-28

Dr. Ajinath Maruti Doke

M. Com, M. Phil, G.D.C. & A., Ph.D.
PDEA'S, Annasaheb Magar College,
Hadapsar, Pune-28

Price ₹ 150.00

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Printed by
S.S.G.M. Chitambar
Kopergaon

N5994

First Edition : April 2022
© : Author

The text of this publication, or any part thereof, should not be reproduced or transmitted in any form or stored in any computer storage system or device for distribution including photocopy, recording, taping or information retrieval system or reproduced on any disc, tape, perforated media or other information storage device etc., without the written permission of Authors with whom the rights are reserved. Breach of this condition is liable for legal action.

Every effort has been made to avoid errors or omissions in this publication. In spite of this, errors may have crept in. Any mistake, error or discrepancy so noted and shall be brought to our notice shall be taken care of in the next edition. It is notified that neither the publisher nor the authors or seller shall be responsible for any damage or loss of action to any one, of any kind, in any manner, therefrom. The reader must cross check all the facts and contents with original Government notification or publications.

Published By :
NIRALI PRAKASHAN
Abhyudaya Pragati, 1312, Shivaji Nagar,
Off J.M. Road, Pune - 411005
Tel - (020) 25512336/37/39
Email : niralipune@pragationline.com

Polyplate

Printed By :
YOGIRAJ PRINTERS AND BINDERS
Survey No. 10/1A, Ghule Industrial Estate
Nanded Gaon Road
Nanded, Pune - 411041

DISTRIBUTION CENTRES

PUNE

Nirali Prakashan
(For orders outside Pune)
S. No. 28/27, Dhayari Narhe Road, Near Asian College
Pune 411041, Maharashtra
Tel : (020) 24690204; Mobile : 9657703143
Email : bookorder@pragationline.com

Nirali Prakashan
(For orders within Pune)
119, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane
Pune 411002, Maharashtra
Tel : (020) 2445 2044; Mobile : 9657703145
Email : niralilocal@pragationline.com

MUMBAI

Nirali Prakashan

Rasdharma Co-op. Hsg. Society Ltd., 'D' Wing Ground Floor, 385 S.V.P. Road
Girgaum, Mumbai 400004, Maharashtra
Mobile : 7045821020, Tel : (022) 2385 6339 / 2386 9976
Email : niralimumbai@pragationline.com

DISTRIBUTION BRANCHES

DELHI

Nirali Prakashan

Room No. 2 Ground Floor
4575/15 Omkar Tower, Agarwal Road
Darya Ganj, New Delhi 110002
Mobile : 9555778814/9818561840
Email : delhi@niralibooks.com

BENGALURU

Nirali Prakashan

Maitri Ground Floor, Jaya Apartments,
No. 99, 6th Cross, 6th Main,
Malleswaram, Bengaluru 560003
Karnataka; Mob : 9686821074
Email : bengaluru@niralibooks.com

NAGPUR

Nirali Prakashan

Above Maratha Mandir, Shop No. 3,
First Floor, Rani Jhanshi Square,
Sitabuldi Nagpur 440012 (MAH)
Tel : (0712) 254 7129
Email : nagpur@niralibooks.com

KOLHAPUR

Nirali Prakashan

438/2, Bhosale Plaza, Ground Floor,
Khasbag, Opp. Balgopal Talim,
Kolhapur 416 012 Maharashtra
Mob : 9850046155
Email : kolhapur@niralibooks.com

JALGAON

Nirali Prakashan

34, V. V. Golani Market, Navi Peth,
Jalgaon 425001, Maharashtra
Tel : (0257) 222 0395
Mob : 94234 91860
Email : jalgaon@niralibooks.com

SOLAPUR

Nirali Prakashan

R-158/2, Avanti Nagar, Near Golden
Gate, Pune Naka Chowk
Solapur 413001, Maharashtra
Mobile 9890918687
Email : solapur@niralibooks.com

marketing@pragationline.com | www.pragationline.com

Also find us on www.facebook.com/niralibooks

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

About The Authors

Dr. Yashodhan Manohar Mithare

M.Com., Ph.D.

Dr. Yashodhan Manohar Mithare has a remarkable academic and administrative background. He has 26 years of teaching experience in commerce and other related subjects at UG & PG Level. He is currently working as an Associate Dean, Faculty of Commerce & Management, Savitribai Phule Pune University and Professor, Department of Commerce, Haribhai V. Desai College, Pune. He is working as a member of various administrative bodies at university and college level. He has Published more than 50 research papers in various peer Reviewed and UGC CARE Listed journals. 10 students has completed Ph.D. Degree in Business Administration and Accountancy and 07 students has completed M. Phil. Degree In Business Administration. He is an author of 08 reference and text books. He has worked as a resource person and delivered lectures on Commerce, Management, Education, E- Content, AI & ML, Research Methodology, Entrepreneurship, NAAC, NET, SET, and Forensic Accounting & Auditing. He also worked as a resource person in various Orientation, Refresher and Faculty Development Programme in Human Resource Development Centers.

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat

M.Com., SET, G.D.C.&A, Ph.D.

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat has are markable academic background. He has 11 years of teaching experience in commerce and other related subjects at graduate as well as postgraduate level. He is currently working as a Head and Faculty Incharge of Department of Commerce at Rayat Shikshan Sanstha's, S.M. Joshi College, Hadapsar, Pune. He has completed his entire education from Savitribai Phule Pune University, Pune. Dr. Arjun Bhagwat has participated in various Seminars, Conferences and Workshops. He has presented 27 research papers and published 21 research papers In various UGCC are Listed, Peer Reviewed and Refereed Journals. He is an author of ten textbooks at UG and PG level in the subject of commerce. He is interested in Innovative Practices and Educational Management. He has completed research work on Management of Innovative Practices for Development of Educational Institutes. He has conducted various student centric and innovative programs for student in his institute.

Dr. Ajinath Maruti Doke

M.Com., M.Phil., G.D.C.&A, Ph.D.

Dr. Ajinath Maruti Doke has are markable academic background. He has a rich teaching experience of 14 years. He is an author of 38 text books in the subject of commerce and one reference book in Income Tax. He has attended number of Conferences, Seminars and Workshops, at National and International Level and Presented Research Papers.

niralipune@pragationline.com

www.pragationline.com

Also find us on

www.facebook.com/niralibooks

[@nirali.prakashan](https://www.instagram.com/nirali.prakashan)

Prakashan
S.S. Prakashan
Pune

**NEW
SYLLABUS**

SECOND YEAR B. COM.

SEMESTER-IV

**CBCS
PATTERN**

GOODS AND SERVICE TAX

TAX PROCEDURE AND PRACTICES : SPECIAL PAPER-IV

Dr. ARJUN BHANUDAS BHAGWAT

Dr. AJINATH MARUTI DOKE

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

A Book of

GOODS AND SERVICE TAX

S.Y.B.Com. : Semester - IV

Tax Procedure and Practices : Special Paper - IV

[Course Code 246 (C)]

New Syllabus as per CBCS Pattern

■ AUTHORS ■

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat

M. Com., SET, Ph.D., G.D.C. & A

Head and Faculty Incharge,

Department of Commerce,

Rayat Shikshan Sanstha's

S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune - 28

Dr. Ajinath Maruti Doke

M.Com., M.Phil., Ph.D., G.D.C. & A

PDEA'S Annasaheb Magar College,

Hadapsar, Pune - 28

Price ₹ 150.00

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

N5570

First Edition : February 2022

© Dr. Ajinath Maruti Doke, Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat

The text of this publication, or any part thereof, should not be reproduced or transmitted in any form or stored in any computer storage system or device for distribution including photocopy, recording, taping or information retrieval system or reproduced on any disc, tape, perforated media or other information storage device etc., without the written permission of Authors with whom the rights are reserved. Breach of this condition is liable for legal action.

Every effort has been made to avoid errors or omissions in this publication. In spite of this, errors may have crept in. Any mistake, error or discrepancy so noted and shall be brought to our notice shall be taken care of in the next edition. It is notified that neither the publisher nor the authors or seller shall be responsible for any damage or loss of action to any one, of any kind, in any manner, therefrom.

Published By :

NIRALI PRAKASHAN

Abhyudaya Pragati, 1312, Shivaji Nagar,

Off J.M. Road, PUNE - 411005

Tel - (020) 25512336/37/39 Email : niralipune@pragationline.com

Printed By :

YOGIRAJ PRINTERS & BINDERS

Survey No. 10 / 1, Ghule Industrial Estate,

Nanded Gaon Road, Tal. Haveli

Pune - 411 041

RETAIL OUTLETS☉ **PUNE** : PRAGATI BOOK CENTRE

- 157, Budhwar Peth, Opp. Ratan Talkies, Pune - 411002. Mobile : 9657703148
- 676/B, Budhwar Peth, Opp. Jogeshwari Mandir, Pune - 411002.
Mobile : 9657703149 E-mail : pbcpune@pragationline.com
- 152, Budhwar Peth, Pune - 411002. Mobile : 8087881795

☉ **MUMBAI** : PRAGATI BOOK CORNER

Bhavani Shankar Road, Apurva Building, Shop No. 1, Opp. Sharadashram Society,
Dadar (W), Mumbai : 400028 Tel : (022) 2422 3526 / 6662 5254.
Mobile 9819935759 E-mail : pbcmbai@pragationline.com

DISTRIBUTION CENTERS**NIRALI PRAKASHAN**

- ☐ **PUNE** : 119, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane, Pune - 411002.
Tel : (020) 24452044, Mobile : 9657703145 Email : niralilocal@pragationline.com
- ☐ **Dhayari** : Survey No. 28/25, Dhayari-Narhe Road, Near Asian College, Dhayari, Pune - 41,
Tel (020) 24690371; Mob : 9657703143 Email : niralidhayari@pragationline.com
- ☐ **MUMBAI** : 385, S.V.P. Road, Rasdhara Co-op. Hsg. Society, Girgaum, Mumbai - 400004
Tel : (022) 2385 6339 / 2386 9976; Mobile : 7045821020
Email : niralimumbai@pragationline.com

DISTRIBUTION BRANCHES**NIRALI PRAKASHAN**

- NAGPUR** : Lokratna Commercial Complex, Above Maratha Mandir, Shop No. 3, First Floor,
Rani Jhanshi Square, Sitabuldi, Nagpur 440012. Tel : (0712) 254 7129
Email : nagpur@niralibooks.com
- JALGAON** : 34, V. V. Golani Market, Navi Peth, Jalgaon 425001, Tel : (0257) 222 0395
Mob : 94234 91860 Email : jalgaon@niralibooks.com
- KOLHAPUR** : 438/2, Bhosale Plaza, Ground Floor, Khas bagh, Opp, Balgopal Talim,
Kolhapur - 416 012. Mob : 9850046155 Email : kolhapur@niralibooks.com
- SOLAPUR** : R - 158 / 2, Avanti Nagar, Near Golden Gate, Pune Naka Chowk, Solapur - 413001
Mob : 9890918687 Email : solapur@niralibooks.com

www.pragationline.com

bookorder@pragationline.com

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

About The Authors

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat
 M. Com., SET, Ph.D., G.D.C. & A
 Head and Faculty Incharge, Department of Commerce,
 Rayat Shikshan Sanstha's S. M. Joshi College,
 Hadapsar, Pune - 28

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat has a remarkable academic background. He has 11 years of teaching experience in commerce and other related subjects at graduate as well as post graduate level. He is currently working as a head and faculty in charge of Department of Commerce at Rayat Shikshan Sanstha's, S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune. He has completed his entire education from Savitribai Phule Pune University, Pune.

Dr. Arjun Bhagwat has participated in various seminars, conferences and workshops. He has presented 25 research papers and published 18 research papers in various UGC care listed, Peer reviewed and refereed journals. He is an author of five textbooks at UG and PG level in the subject of commerce. He is interested in innovative practices and educational management. He has completed research work on Management of Innovative Practices for Development of Educational Institutes. He has conducted various student centric and innovative programs for student in his institute.

Dr. Ajinath Maruti Doke
 M.Com., M.Phil., Ph.D., G.D.C. & A
 PDEA'S Annasaheb Magar College, Hadapsar, Pune - 28

Dr. Ajinath Maruti Doke has a remarkable academic background. He has a rich teaching experience of 14 years. He is an author of thirty text books for commerce subject and one reference books in Income Tax. He has attended number of Workshops, National and International Conferences And Presented Research Papers.

BOOKS AVAILABLE AT

- PRAGATI BOOK CENTER** - Email: pbcpune@pragationline.com
- 157 Budhwar Peth, Opp. Ratan Talkies, Next To Balaji Mandir, Pune 411002 • Mobile : 9657703148
  - 676/B Budhwar Peth, Opp. Jogeshwari Mandir, Pune 411002
Tel : (020) 2448 7459 • Mobile : 9657703147 / 9657703149
  - 152 Budhwar Peth, Near Jogeshwari Mandir, Pune 411002
Mobile : 8087881795

- PRAGATI BOOK CORNER** - Email: niralimumbai@pragationline.com
- Apurva Building, Shop No. 1, Bhavani Shankar Road, Opp. Shardashram Society, Dadar (W), Mumbai 400028.
Tel: (022) 2422 3526/6662 5254 • Mobile : 9819935759

niralipune@pragationline.com | www.pragationline.com

Also find us on www.facebook.com/niralibooks @nirali.prakashan

Pragati
 S.S.G.M.
 Kopya

NEW SYLLABUS

THIRD YEAR B. COM.

SEMESTER-V

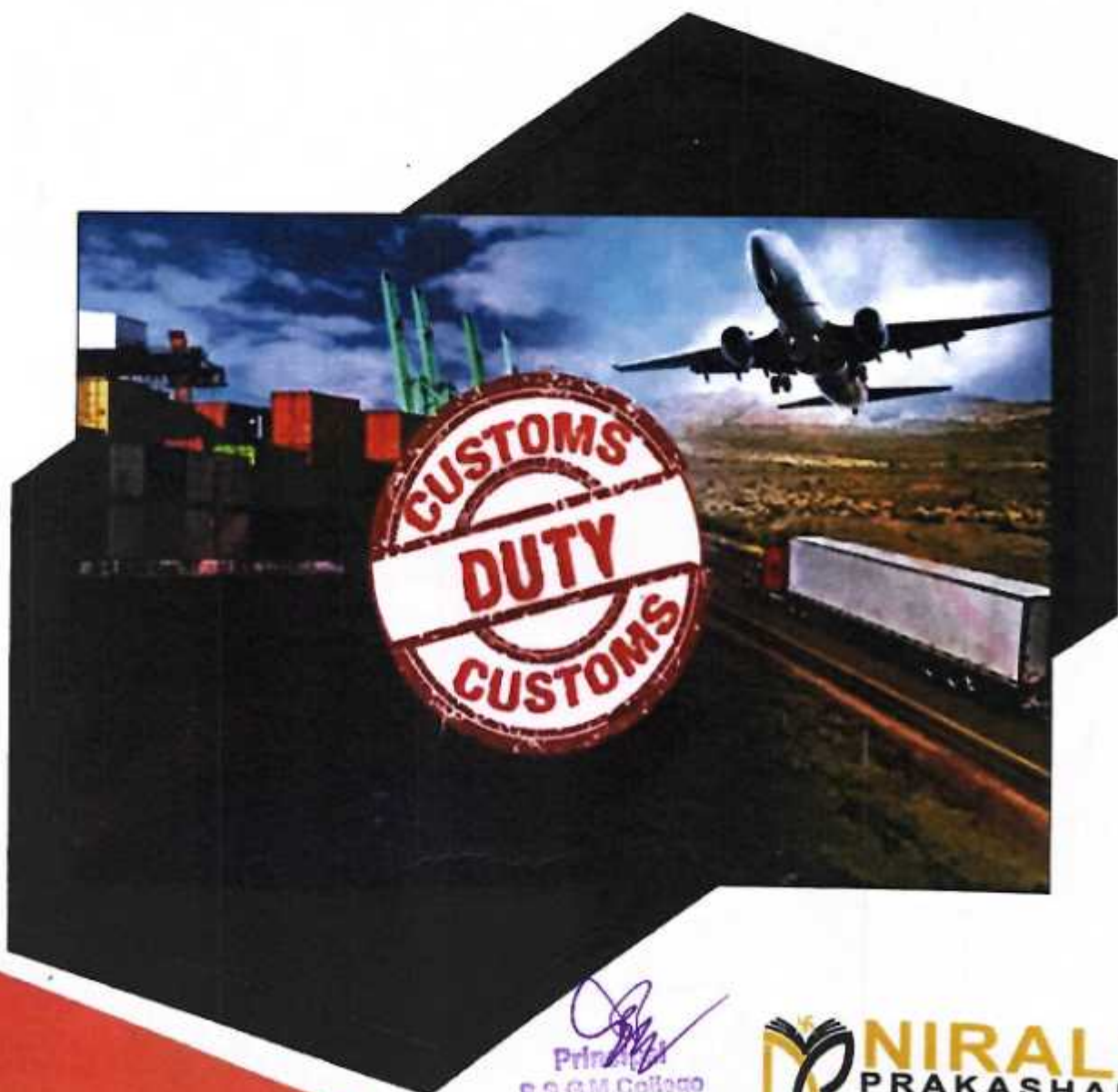
**CBCS
PATTERN**

CUSTOMS DUTY

TAX PROCEDURE AND PRACTICES : SPECIAL PAPER-V

**Dr. SUVARNA ASHOK KURKUTE
Dr. AJINATH MARUTI DOKE**

Dr. ARJUN BHANUDAS BHAGWAT

Printed at
B.S.G.M. College
Kopergaon

NIRALI®
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

SPPU New Syllabus

A Book of

CUSTOMS DUTY

For DTL and T.Y.B.Com. : Semester - V

Tax Procedure and Practices : Special Paper - V

[Course Code 355 (C)]

New Syllabus as per CBCS Pattern

■ **AUTHORS** ■

Dr. Suvarna Ashok Kurkute

M.Com., SET, Ph.D.

Assistant Professor in Commerce,
Rayat Shikshan Sanstha's,
Dhananjayrao Gadgil College of Commerce,
Satara.

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat

M. Com., SET, Ph.D., G.D.C. & A

Head and Faculty Incharge,
Department of Commerce,
Rayat Shikshan Sanstha's,
S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune - 28

Dr. Ajinath Maruti Doke

M.Com, M.Phil, Ph.D., G.D.C. & A

PDEA'S Annasaheb Magar College,
Hadapsar, Pune - 28

Price ₹ 130.00

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

N5733

Customs Duty (TYBcom : S - V, P - V)

ISBN 978-93-5451-254-4

First Edition : February 2022

© Dr. Suvarna Ashok Kurkute, Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat, Dr. Ajinath Maruti Dake

The text of this publication, or any part thereof, should not be reproduced or transmitted in any form or stored in any computer storage system or device for distribution including photocopy, recording, taping or information retrieval system or reproduced on any disc, tape, perforated media or other information storage device etc., without the written permission of Authors with whom the rights are reserved. Breach of this condition is liable for legal action.

Every effort has been made to avoid errors or omissions in this publication. In spite of this, errors may have crept in. Any mistake, error or discrepancy so noted and shall be brought to our notice shall be taken care of in the next edition. It is notified that neither the publisher nor the authors or seller shall be responsible for any damage or loss of action to any one, of any kind, in any manner, therefrom.

Published By :
NIRALI PRAKASHAN

Abhyudaya Pragati, 1312, Shivaji Nagar,
Off J.M. Road, PUNE - 411005

Tel - (020) 25512336/37/39 Email : niralipune@pragationline.com

Printed By :
YOGIRAJ PRINTERS & BINDERS
Survey No. 10 / 1, Ghule Industrial Estate,
Nanded Gaon Road, Tal. Haveli
Pune - 411 041

RETAIL OUTLETS

☉ **PUNE** : **PRAGATI BOOK CENTRE**

- 157, Budhwar Peth, Opp. Ratan Talkies, Pune - 411002. Mobile : 9657703148
- 676/B, Budhwar Peth, Opp. Jogeshwari Mandir, Pune - 411002.
Mobile : 9657703149 E-mail : pbcpune@pragationline.com
- 152, Budhwar Peth, Pune - 411002. Mobile : 8087881795

☉ **MUMBAI** : **PRAGATI BOOK CORNER**

Bhavani Shankar Road, Apurva Building, Shop No. 1, Opp. Sharadashram Society,
Dadar (W), Mumbai : 400028 Tel : (022) 2422 3526 / 6662 5254.
Mobile 9819935759 E-mail : pbcmbai@pragationline.com

DISTRIBUTION CENTERS

NIRALI PRAKASHAN

- ☐ **PUNE** : 119, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane, Pune - 411002.
Tel : (020) 24452044, Mobile : 9657703145 Email : niralilocal@pragationline.com
- ☐ **Dhayari** : Survey No. 28/25, Dhayari-Narhe Road, Near Asian College, Dhayari, Pune - 41,
Tel (020) 24690371; Mob : 9657703143 Email : niralidhayari@pragationline.com
- ☐ **MUMBAI** : 385, S.V.P. Road, Rasdhara Co-op. Hsg. Society, Girgaum, Mumbai - 400004
Tel : (022) 2385 6339 / 2386 9976; Mobile : 7045821020
Email : niralimumbai@pragationline.com

DISTRIBUTION BRANCHES

NIRALI PRAKASHAN

- NAGPUR** : Lokratna Commercial Complex, Above Maratha Mandir, Shop No. 3, First Floor,
Rani Jhanshi Square, Sitabuldi, Nagpur 440012. Tel : (0712) 254 7129
Email : nagpur@niralibooks.com
- JALGAON** : 34, V. V. Golani Market, Navi Peth, Jalgaon 425001, Tel : (0257) 222 0395
Mob : 94234 91860 Email : jalgaon@niralibooks.com
- KOLHAPUR** : 438/2, Bhosale Plaza, Ground Floor, Khas bagh, Opp, Balgopal Talim,
Kolhapur - 416 012. Mob : 9850046155 Email : kolhapur@niralibooks.com
- SOLAPUR** : R - 158 / 2, Avanti Nagar, Near Golden Gate, Pune Naka Chowk, Solapur - 413001
Mob : 9890918687 Email : solapur@niralibooks.com

www.pragationline.com

bookorder@pragationline.com

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

About The Authors

Dr. Suvarna Ashok Kurkute

M.Com., SET, Ph.D.

Assistant Professor in Commerce,
Rayat Shikshan Sanstha's
Dhananjayrao Gadgil College of Commerce, Satara.

Dr. Suvarana Ashok Kurkute having 12 years of teaching experience in Commerce at both UG and PG level. At present she is working as an Assistant Professor in Commerce in Rayat Shikshan Sanstha's Dhananjayrao Gadgil College of Commerce, Satara. She has completed her Ph.D. in Commerce from Shivaji University, Kolhapur. She has completed two Minor Research Projects and Published 18 research papers in various National and International Journals. She has worked as Resource Person in various workshops and conferences.

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat

M. Com., SET, Ph.D., G.D.C. & A

Head and Faculty Incharge, Department of Commerce,
Rayat Shikshan Sanstha's S. M. Joshi College,
Hadapsar, Pune - 28

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat has a remarkable academic background. He has 11 years of teaching experience in commerce and other related subjects at graduate as well as post graduate level. He is currently working as a head and faculty in charge of Department of Commerce at Rayat Shikshan Sanstha's, S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune. He has completed his entire education from Savitribai Phule Pune University, Pune.

Dr. Arjun Bhagwat has participated in various seminars, conferences and workshops. He has presented 25 research papers and published 18 research papers in various UGC care listed, Peer reviewed and refereed journals. He is an author of five textbooks at UG and PG level in the subject of commerce. He is interested in innovative practices and educational management. He has completed research work on Management of Innovative Practices for Development of Educational Institutes. He has conducted various student centric and innovative programs for student in his institute.

Dr. Ajinath Maruti Doke

M.Com., M.Phil., Ph.D., G.D.C. & A

PDEA'S Annasaheb Magar College, Hadapsar, Pune - 28

Dr. Ajinath Maruti Doke has a remarkable academic background. He has a rich teaching experience of 14 years. He is an author of thirty text books for commerce subject and one reference books in Income Tax. He has attended number of Workshops, National and International Conferences And Presented Research Papers.

niralipune@pragationline.com

www.pragationline.com

Also find us on

www.facebook.com/niralibooks

[@nirali.prakashan](https://www.instagram.com/nirali.prakashan)

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

नवीन
अभ्यासक्रम

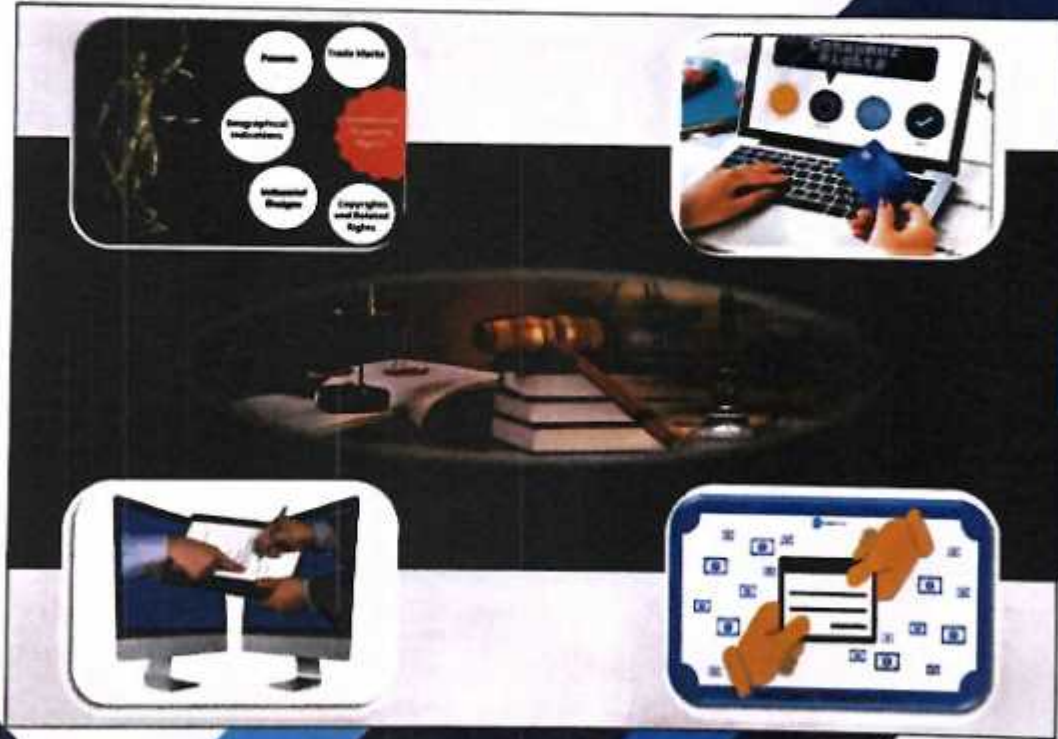
तृतीय वर्ष वाणिज्य

सत्र-६

CBCS
PATTERN

ल्यापारी कायदे नियमनात्मक रचना-II

डॉ. अर्जुन भानुदास भागवत
डॉ. अजिनाथ मारुती डोके

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

जून 2021 पासून बदललेल्या नवीन अभ्यासक्रमानुसार लिहिलेले एकमेव क्रमिक पुस्तक !
(CBCS Pattern)

व्यापारी कायदे नियमनात्मक रचना - II BUSINESS REGULATORY FRAMEWORK - II

तृतीय वर्ष वाणिज्य : सत्र - 6
T. Y. B. Com. : Semester - VI

□ लेखक □

डॉ. अर्जुन भानुदास भागवत

M. Com., SET, Ph.D., G.D.C. & A
वाणिज्य विद्याशाखा प्रमुख व विभाग प्रमुख
साहाय्यक प्राध्यापक
रयत शिक्षण संस्थेचे एस. एम. जोशी महाविद्यालय,
हडपसर, पुणे - 411 028

डॉ. अजिनाथ मारुती डोके

M. Com., M. Phil., Ph.D., G.D.C. & A
साहाय्यक प्राध्यापक
पुणे जिल्हा शिक्षण मंडळाचे
अण्णासाहेब मगर महाविद्यालय,
हडपसर, पुणे - 411 028

किंमत : ₹ 170.00

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Principal
S.S.G.M. College
Nopargaon

N5981

© डॉ. अर्जुन भानुदास भागवत, डॉ. अजिनाथ डोके

प्रकाशक

निराली प्रकाशन

अभ्युदय प्रगती, १३१२, शिवाजीनगर, जे. एम. रोड,
पुणे - ४११ ००५] (०२०) २५५ १२३३६/३७/३९
E-mail : niralipune@pragationline.com

मुद्रक

योगीराज प्रिंटर्स अँड बाइंडर्स

सर्व्हे नं. १०/१, घुले इंडस्ट्रिअल इस्टेट,
नांदेड गाव रोड, ता. हवेली, जि. पुणे - ४११ ०११

बुक स्टॉल

◆ पुणे : प्रगती बुक सेंटर

■ १५७, बुधवार पेठ, पुणे - २.] ९६५७७०३१४८

■ ६७६/ब, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिरासमोर, पुणे - २.] ९६५७७०३१४९

E-mail : pbc pune@pragationline.com

■ १५२, बुधवार पेठ, पुणे - २.] ८०८७८८१७९५

◆ मुंबई : प्रगती बुक कॉर्नर

अपूर्वा बिल्डिंग, शॉप नं. १, भवानी शंकर मार्ग, शारदाश्रम सोसायटीसमोर, दादर (प.) मुंबई - ४०००२८.

] २४२२ ३५२६ / ६६६२ ५२५४] ९८१९९३५७५९ E-mail : pbc mumbai@pragationline.com

प्रमुख वितरक केंद्रे

निराली प्रकाशन :

◆ पुणे : ११९, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिर मार्ग, पुणे - ४११ ००२.] (०२०) २४४५ २०४४ / ९६५७७०३१४५
Email : niralipune@pragationline.com

◆ धायरी : सर्व्हे नं. २८/२५ धायरी-नन्हे रोड, एशियन कॉलेजजवळ, पुणे - ४११ ०४१.] (०२०) २४६९ ०२०४.
मोबाईल नं. : ९६५७७०३१४३ Email : niralidhayari@pragationline.com

◆ मुंबई : ३८५, एस.व्ही.पी. मार्ग, रसधारा को. ऑप. हाउसिंग सोसायटी लि., गिरगाव, मुंबई - ४०० ००४.
] (०२२) २३८५ ६३३९/२३८६ ९९७६ मोबाईल : ७०४५८२१०२०
Email : niralimumbai@pragationline.com

इतर वितरक

◆ निराली प्रकाशन

नागपूर : लोकरल कमर्शियल कॉम्प्लेक्स, दुकान नं. ३, पहिला मजला, झांशी राणी स्ववेअर, सीताबर्डी,
नागपूर - ४४० ०१२.] (०७१२) २५४७ १२९ Email : nagpur@niralibooks.com

जळगाव : ३४, व्ही. व्ही. गोलानी मार्केट, नवी पेठ, जळगाव - ४२५ ००१.] (०२५७) २२२ ०३९५
मोबाईल नं. : ९४२३४ ९१८६० Email : jalgaon@niralibooks.com

कोल्हापूर : ४३८/२, मोसले प्लाझा, ग्राउंड फ्लोअर, खासबाग, बालगोपाल तार्लामसमोर,
कोल्हापूर - ४१६ ०१२. मोबाईल नं. : ९८५००४६१५५ Email : kolhapur@niralibooks.com

सोलापूर : R-१५८/२ अवंतीनगर, गोल्डन गेटजवळ, पुणे नाका चौक, सोलापूर - ४१३००१
] ९८९०९१८६८७ Email : solapur@niralibooks.com

लेखक परिचय

डॉ. अर्जुन भानुदास भागवत

M. Com., SET, Ph.D., G.D.C. & A.

रयत शिक्षण संस्थेचे एस. एम. जोशी महाविद्यालय,
हडपसर, पुणे- ४११ ०२८.

डॉ. अर्जुन भागवत हे एस. एम. जोशी महाविद्यालय, हडपसर, पुणे या ठिकाणी वाणिज्य विद्याशाखा प्रमुख व विभाग प्रमुख म्हणून कार्यरत आहेत. त्यांना महाविद्यालयीन स्तरावर बारा वर्षे अध्यापनाचा समृद्ध अनुभव आहे. त्यांनी संपूर्ण शिक्षण हे सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठातून पूर्ण केले आहे.

डॉ. भागवत यांनी आजवर ५० विविध महाविद्यालये व संस्थांमध्ये आयोजित चर्चासत्रे, परिषदा व कार्यक्रमांमध्ये सहभाग नोंदविला असून २७ संशोधन लेखांचे सादरीकरण केलेले आहे. तसेच UGC Care Listed, Peer Reviewed आणि Refereed Journal मध्ये त्यांनी २० संशोधनपर लेख प्रसिद्ध केलेले आहेत. त्यांनी वाणिज्य विद्याशाखेतील विविध विषयांवर एकूण दहा पुस्तके लिहिली आहेत. सरांचे आवडते क्षेत्र नाविन्यपूर्ण उपक्रम व गुणवत्तापूर्ण शैक्षणिक व्यवस्थापन असून त्यांनी शैक्षणिक संस्थांच्या विकासासाठी राबविल्या जाणाऱ्या 'कल्पक प्रकल्पांचे व्यवस्थापन' या विषयावर पीएच.डी. पदवीसाठी संशोधन केले आहे. तसेच भागवत सरांनी महाविद्यालयामध्ये विद्यार्थ्यांच्या विकासासाठी अनेक नाविन्यपूर्ण व विद्यार्थीकिंद्रीत उपक्रम राबविले आहेत.

डॉ. अजिनाथ मारुती डोके

M. Com., M. Phil., Ph.D., G.D.C. & A.

पुणे जिल्हा शिक्षण मंडळाचे अण्णासाहेब मगर महाविद्यालय,
हडपसर, पुणे- ४११ ०२८.

डॉ. अजिनाथ डोके हे गेली पंधरा वर्षे शिक्षणक्षेत्रात कार्यरत आहेत. त्यांनी वाणिज्य विद्याशाखेतील बी.कॉम., एम. कॉम., टॅक्स प्रोसिजर अॅन्ड प्रॅक्टिस आणि डी.टी.एल. या शाखेच्या विविध विषयांवर एकूण ३६ पुस्तके लिहिलेली आहेत. 'इन्कम टॅक्स' या विषयावर 'संदर्भ पुस्तक' लिहिले आहे.

डॉ. अजिनाथ डोके यांचे संपूर्ण शिक्षण सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे या ठिकाणी झालेले आहे. तसेच त्यांना पुणे विद्यापीठातील वाणिज्य विभागांचा गुणवंत विद्यार्थी पुरस्कारदेखील मिळाला आहे. डॉ. अजिनाथ डोके यांनी आजपर्यंत २५ महाविद्यालये व संस्थांमध्ये आयोजित चर्चासत्रे, परिषदा व कार्यक्रम यामध्ये सहभाग नोंदविला असून २० संशोधन लेखांचे सादरीकरण केलेले आहे.

NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

niralipune@pragationline.com

www.pragationline.com

Also find us on

www.facebook.com/niralibooks

@nirali.prakashan

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

N5981

ISBN 935453532-0

9 789354 535323

NEW SYLLABUS

THIRD YEAR B. COM.

SEMESTER-VI

**CBCS
PATTERN**

CUSTOM DUTY AND FOREIGN TRADE POLICY

TAX PROCEDURE AND PRACTICES : PAPER-V

Dr. ARJUN B. BHAGWAT

Dr. AJINATH M. DOKE

RAMESH B. NAGARE

 Principal
 S.S.G.M. College
 Kopergaon

NIRALI
PRAKASHAN
 ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

SPPU New Syllabus

A Book of

CUSTOMS DUTY AND FOREIGN TRADE POLICY

T.Y.B.Com. : Semester VI

Tax Procedure and Practices : Special Paper – V

[Course Code 365 (C)]

New Syllabus as per CBCS Pattern

■ **AUTHORS** ■

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat

M. Com., SET, Ph.D., G.D.C. & A

Head and Faculty Incharge,

Department of Commerce,

Rayat Shikshan Sanstha's

S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune - 28

Dr. Ajinath Maruti Doke

M.Com., M.Phil., Ph.D., G.D.C. & A

PDEA'S Annasaheb Magar College,

Hadapsar, Pune - 28

Prof. Ramesh Bhaupatil Nagare

M.Com, M.Phil, MCM, G.D.C. & A, DPCHN,

SET, Ph.D. (Pursue)

Assistant Professor,

Sangamner Nagarpalika Arts, D.J. Malpani Commerce and

B.N. Sarada Science College, Sangamner

Price ₹ 110.00

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

N5960

© Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat, Dr. Ajinath Maruti Doke, Ramesh Bhanupatil Nagare

The text of this publication, or any part thereof, should not be reproduced or transmitted in any form or stored in any computer storage system or device for distribution including photocopy, recording, taping or information retrieval system or reproduced on any disc, tape, perforated media or other information storage device etc., without the written permission of Authors with whom the rights are reserved. Breach of this condition is liable for legal action.

Every effort has been made to avoid errors or omissions in this publication. In spite of this, errors may have crept in. Any mistake, error or discrepancy so noted and shall be brought to our notice shall be taken care of in the next edition. It is notified that neither the publisher nor the authors or seller shall be responsible for any damage or loss of action to any one, of any kind, in any manner, therefrom.

Published By :

NIRALI PRAKASHAN

Abhyudaya Pragati, 1312, Shivaji Nagar,

Off J.M. Road, PUNE - 411005

Tel - (020) 25512336/37/39 Email : niralipune@pragationline.com

Printed By :

YOGIRAJ PRINTERS & BINDERS

Survey No. 10 / 1, Ghule Industrial Estate,

Nanded Gaon Road, Tal. Haveli

Pune - 411 041

RETAIL OUTLETS

☉ **PUNE** : PRAGATI BOOK CENTRE

- 157, Budhwar Peth, Opp. Ratan Talkies, Pune - 411002. Mobile : 9657703148
- 676/B, Budhwar Peth, Opp. Jogeshwari Mandir, Pune - 411002.
Mobile : 9657703149 E-mail : pbcpune@pragationline.com
- 152, Budhwar Peth, Pune - 411002. Mobile : 8087881795

☉ **MUMBAI** : PRAGATI BOOK CORNER

Bhavani Shankar Road, Apurva Building, Shop No. 1, Opp. Sharadashram Society,
Dadar (W), Mumbai : 400028 Tel : (022) 2422 3526 / 6662 5254.
Mobile 9819935759 E-mail : pbcmumbai@pragationline.com

DISTRIBUTION CENTERS

NIRALI PRAKASHAN

- ☐ **PUNE** : 119, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane, Pune - 411002.
Tel : (020) 24452044, Mobile : 9657703145 Email : niralilocal@pragationline.com
- ☐ **Dhayari** : Survey No. 28/25, Dhayari-Narhe Road, Near Asian College, Dhayari, Pune - 41,
Tel (020) 24690371; Mob : 9657703143 Email : niralidhayari@pragationline.com
- ☐ **MUMBAI** : 385, S.V.P. Road, Rasdhara Co-op. Hsg. Society, Girgaum, Mumbai - 400004
Tel : (022) 2385 6339 / 2386 9976; Mobile : 7045821020
- Email : niralimumbai@pragationline.com

DISTRIBUTION BRANCHES

NIRALI PRAKASHAN

- NAGPUR** : Lokratna Commercial Complex, Above Maratha Mandir, Shop No. 3, First Floor,
Rani Jhanshi Square, Sitabuldi, Nagpur 440012. Tel : (0712) 254 7129
Email : nagpur@niralibooks.com
- JALGAON** : 34, V. V. Golani Market, Navi Peth, Jalgaon 425001, Tel : (0257) 222 0395
Mob : 94234 91860 Email : jalgaon@niralibooks.com
- KOLHAPUR** : 438/2, Bhosale Plaza, Ground Floor, Khas bagh, Opp, Balgopal Talim,
Kolhapur - 416 012. Mob : 9850046155 Email : kolhapur@niralibooks.com
- SOLAPUR** : R - 158 / 2, Avanfi Nagar, Near Golden Gate, Pune Naka Chowk, Solapur - 413001
Mob : 9890918687 Email : solapur@niralibooks.com

Principal
S.S.G.W. College
Kopergaon

ABOUT THE AUTHORS

Dr. ARJUN BHANUDAS BHAGWAT

M. Com., SET, Ph.D., G.D.C. & A.

Dr. Arjun Bhanudas Bhagwat has a remarkable academic background. He has 11 years of teaching experience in commerce and other related subjects at graduate as well as post graduate level.

He is currently working as a head and faculty in charge of Department of Commerce at Rayat Shikshan Sanstha's, S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune. He has completed his entire education from Savitribai Phule Pune University, Pune.

Dr. Arjun Bhagwat has participated in various seminars, conferences and workshops. He has presented 25 research papers and published 18 research papers in various UGC care listed, Peer reviewed and refereed journals. He is an author of five textbooks at UG and PG level in the subject of commerce. He is interested in innovative practices and educational management. He has completed research work on Management of Innovative Practices for Development of Educational Institutes. He has conducted various student centric and innovative programs for student in his institute.

Dr. AJINATH MARUTI DOKE

M.Com., M.Phil., Ph.D., G.D.C. & A
PDEA'S Annasaheb Magar College,
Hadapsar, Pune - 28

Dr. Ajinath Maruti Doke has a remarkable academic background. He has a rich teaching experience of 14 years. He is an author of thirty text books for commerce subject and one reference books in Income Tax. He has attended number of Workshops, National and International Conferences And Presented Research Papers.

RAMESH BHAUPATIL NAGARE

M.Com., M.Phil., MCM, G.D.C. & A, DPCHN,
SET, Ph.D. (Pursue)
Assistant Professor, Sangamner Nagarpalika Arts, D.J. Malpani Commerce and
B.N. Sarada Science College, Sangamner

Ramesh Bhanupatil Nagare is currently working as Assistant Professor at Sangamner Nagarpalika Arts, D.J. Malpani Commerce and B.N. Sarada Science College, Sangamner. He completed M. Com. from SPPU Department of Commerce, Completed M.Phil. from SPPU; also qualified SET-NET exam. He actively participated in various workshop, seminar, conference. He various research papers published in ell known journals. He awarded as Shekhar Suman Paritoshik by PVP College. He has audience resources person in a workshop like SET-NET. He is certified faculty of beginner for fundamental computer by NIIT.

niralipune@pragationline.com

www.pragationline.com

Also find us on

www.facebook.com/niraliibooks

@nirali.prakashan

Principal
S.S.G.M.College
Nopargaon

नवीन
अभ्यासक्रम

तृतीय वर्ष वाणिज्य

सत्र-५

CBCS
PATTERN

त्यापारी कायदे नियमनात्मक रचना-I

डॉ. रावसाहेब भैया काळे
प्रा. अर्जुन भानुदास भागवत
डॉ. अजिनाथ मारुती डोके

Printed at
R.S.G.M. College
Kopergaon

NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

जून 2021 पासून बदललेल्या नवीन अभ्यासक्रमानुसार लिहिलेले एकमेव क्रमिक पुस्तक !
(CBCS Pattern)

व्यापारी कायदे नियमनात्मक रचना - I BUSINESS REGULATORY FRAMEWORK - I

तृतीय वर्ष वाणिज्य : सत्र - 5

T. Y. B. Com. : Semester - V

■ लेखक ■

डॉ. रावसाहेब भैया काळे

M. Com., M. Phil., Ph.D., B.Ed., G.D.C. & A

साहाय्यक प्राध्यापक

रयत शिक्षण संस्थेचे

महाराजा जिवाजीराव शिंदे महाविद्यालय,

श्रीगोंदा, जि. अहमदनगर - 413 701

प्रा. अर्जुन भानुदास भागवत

M. Com., G.D.C. & A, SET

वाणिज्य विद्याशाखा प्रमुख व विभाग प्रमुख

साहाय्यक प्राध्यापक

रयत शिक्षण संस्थेचे एस. एम. जोशी महाविद्यालय,

हडपसर, पुणे - 411 028

डॉ. अजिनाथ मारुती डोके

M. Com., M. Phil., Ph.D., G.D.C. & A

साहाय्यक प्राध्यापक

पुणे जिल्हा शिक्षण मंडळाचे

अण्णासाहेब मगर महाविद्यालय,

हडपसर, पुणे - 411 028

किंमत : ₹ 180.00

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

N5751

© डॉ. रावसाहेब धैया काळे, प्रा. अर्जुन भानुदास भागवत, डॉ. अजिनाथ डोके

प्रकाशक

निराली प्रकाशन

अध्युदय प्रगती, १३१२, शिवाजीनगर,

जे. एम. रोड, पुणे - ४११ ००५

] (०२०) २५५ १२३३६/३७/३९

E-mail : niralipune@pragationline.com

मुद्रक

योगीराज प्रिंटर्स अँड बाइंडर्स

सर्व्हे नं. १०/१, घुले इंडस्ट्रिअल इस्टेट,

नांदेड गाव रोड, ता. हवेली, जि. पुणे - ४११ ०४१

बुक स्टॉल

◆ पुणे : प्रगती बुक सेंटर

■ १५७, बुधवार पेठ, पुणे - २.] ९६५७७०३१४८

■ ६७६/ब, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिरासमोर, पुणे - २.] ९६५७७०३१४९

E-mail : pbcipune@pragationline.com

■ १५२, बुधवार पेठ, पुणे - २.] ८०८७८८१७९५

◆ मुंबई : प्रगती बुक कॉर्नर

अपूर्वा बिल्डिंग, शॉप नं. १, भवानी शंकर मार्ग, शारदाश्रम सोसायटीसमोर, दादर (प.) मुंबई - ४०००२८.

] २४२२ ३५२६ / ६६६२ ५२५४] ९८१९९३५७५९ E-mail : pbcimumbai@pragationline.com

प्रमुख वितरक केंद्रे

निराली प्रकाशन :

◆ पुणे : ११९, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिर मार्ग, पुणे - ४११ ००२.] (०२०) २४४५ २०४४ / ९६५७७०३१४५
Email : niralipune@pragationline.com

◆ धायरी : सर्व्हे नं. २८/२५ धायरी-कात्रज रोड, पारी कंपनीजवळ, पुणे - ४११ ०४१.] (०२०) २४६९ ०२०४.
Email : niralidhayari@pragationline.com

◆ मुंबई : ३८५, एस.व्ही.पी. मार्ग, रसधारा को. ऑप. हाउसिंग सोसायटी लि., गिरगाव, मुंबई - ४०० ००४.
] (०२२) २३८५ ६३३९/२३८६ ९९७६ Email : niralimumbai@pragationline.com

इतर वितरक

◆ निराली प्रकाशन

जळगाव : ३४, व्ही. व्ही. गोलानी मार्केट, नवी पेठ, जळगाव - ४२५ ००१.] (०२५७) २२२ ०३९५
Email : niralijalgaon@pragationline.com

कोल्हापूर : न्यू महाद्वार रोड, केदारलिंग प्लाझा, पहिला मजला, आय.डी.बी.आय. बँकेसमोर,
कोल्हापूर - ४१६ ०१२. मोबाईल नं. : ९८५००४६१५५ Email : niralikolhapur@pragationline.com

नागपूर : लोकरल कमर्शियल कॉम्प्लेक्स, दुकान नं. ३, पहिला मजला, झांशी राणी स्ववेअर, सीताबर्डी,
नागपूर - ४४० ०१२.] (०७१२) २५४७ १२९

लेखक परिचय

डॉ. रावसाहेब भैया काळे

M. Com., M. Phil., Ph.D., B.Ed., G.D.C. & A

रयत शिक्षण संस्थेचे

महाराजा जिवाजीराव शिंदे महाविद्यालय,
श्रीगोंदा (जि. अहमदनगर) - ४१३ ७०१

प्रा. डॉ. रावसाहेब काळे हे रयत शिक्षण संस्थेचे महाराजा जिवाजीराव शिंदे महाविद्यालय, श्रीगोंदा (जि. अहमदनगर) या ठिकाणी वाणिज्य विभागात साहाय्यक प्राध्यापक पदावर कार्यरत असून त्यांना महाविद्यालय स्तरावर UG आणि PG असा पंधरा वर्षे अध्यापनाचा समृद्ध अनुभव आहे. त्यांनी एम. फील. आणि पीएच.डी.चे शिक्षण सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठातून पूर्ण केले आहे. त्यांनी आजवर विविध महाविद्यालय व संस्थांमध्ये आयोजित चर्चासत्रे, परिषदांमध्ये दहापेक्षा अधिक शोधनिबंध सादर केले आहेत. तसेच त्यांनी दोन पुस्तके आणि विविध राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर वेगवेगळ्या जर्नलमधून शोधनिबंध प्रकाशित झालेले आहेत.

प्रा. अर्जुन भानुदास भागवत

M. Com., G.D.C. & A, SET

रयत शिक्षण संस्थेचे

एस. एम. जोशी महाविद्यालय,
हडपसर, पुणे - ४११ ०२८

प्रा. अर्जुन भागवत हे एस. एम. जोशी महाविद्यालय, हडपसर, पुणे या ठिकाणी वाणिज्य विद्याशाखा प्रमुख व विभाग प्रमुख म्हणून कार्यरत आहे. त्यांना महाविद्यालयीन स्तरावर अकरा वर्षे अध्यापनाचा समृद्ध अनुभव आहे. त्यांनी संपूर्ण शिक्षण हे सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठातून पूर्ण केले आहे. प्रा. भागवत यांनी आजवर ४७ विविध महाविद्यालये व संस्थांमध्ये आयोजित चर्चासत्रे, परिषदा व कार्यक्रमांमध्ये सहभाग नोंदविला असून २५ संशोधन लेखांचे सादरीकरण केलेले आहे. तसेच UGC Care Listed, Peer Reviewed आणि Refereed Journal मध्ये त्यांनी १८ संशोधनपर लेख प्रसिद्ध केलेले आहेत.

डॉ. अजिनाथ मारुती डोके

M. Com., M. Phil., Ph.D, G.D.C. & A

पुणे जिल्हा शिक्षण मंडळाचे

अण्णासाहेब मगर महाविद्यालय,
हडपसर, पुणे - ४११ ०२८

डॉ. अजिनाथ डोके हे गेली चौदा वर्षे शिक्षण क्षेत्रात कार्यरत आहेत. त्यांनी विविध विषयांवर एकूण तीस पुस्तके लिहिली आहेत. तसेच विविध विषयांवर संशोधन लेख लिहून ते आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय आणि राज्य पातळीवर प्रसिद्ध केले आहेत.

niralipune@pragationline.com

www.pragationline.com

Also find us on

www.facebook.com/niralibooks

@nirali.prakashan

Prakashan
S.S.G.M. College
Kopergaon

प्रा रमेश झरेकर

जन्म- 01 जून 1963

शिक्षा- एम.ए., एम. फिल., पीएच.डी (शोधरत)

अध्यापन अनुभव- रयत शिक्षण संस्था के विभिन्न महाविद्यालयों में स्नातक एवं स्नातकोत्तर स्तर पर सन 1989 से आज तक अध्यापन कार्य जारी।

• रयत शिक्षण संस्था के कला, वाणिज्य एवं विज्ञान महाविद्यालय मोखाडा जि. पालघर प्रभारी प्राचार्य तथा उपप्रधानाचार्य पद की जिम्मेदारी कुशलतापूर्वक निर्वहन। लेखन

प्रकाशन- राष्ट्रीय तथा अंतर्राष्ट्रीय स्तर की पत्र-पत्रिकाओं में अनेक शोध आलेख प्रकाशित। राष्ट्रीय तथा अंतर्राष्ट्रीय संगोष्ठियों में सक्रिय सहभाग एवं प्रबन्ध वाचन।

पुस्तक प्रकाशन- 1. प्राचीन भारत का इतिहास, 2. आधुनिक भारत का इतिहास
3. मध्यकालीन कला और संस्कृति

• लघु शोध परियोजना -

1. 'कर्मवीर भाऊराव पाटील जी के शैक्षिक एवं सामाजिक कार्य' इस विषय पर विश्वविद्यालय द्वारा मायनर रिसर्च प्रोजेक्ट पूर्ण।

2. आदिवासी समाज क्षेत्र मोखाडा, तहसील जनपद पालघर के रयत शिक्षण संस्था का शैक्षिक कार्य इस विषय पर मायनर रिसर्च प्रोजेक्ट।

• पीएच.डी शोधकार्य:- पीएच.डी उपाधी हेतु 'माजी मंत्री श्री शंकरराव कोल्हे का जीवन एवं कार्य एक अध्ययन' तिलक महाराष्ट्र विश्वविद्यालय, पुणे से शोधकार्य जारी।

• संप्रति- इतिहास विभाग प्रमुख, एस.एस.जी.एम. कॉलेज, कोपरगांव, जि. अहमदनगर, पिन नं. 423601

• संपर्क- 'ऋषिराज' जुना टाकळी रोड, ओमनगर कोपरगांव, जि. अहमदनगर, (महाराष्ट्र)
दूरभाष- 09423749138

रोशनी पब्लिकेशंस

110/138-'बी' मिश्रा पैलेस

जवाहर नगर, कानपुर-208012

मो. : 9415154156, 9450057852

E-mail : roshnipublications@gmail.com

ISBN 978-93-83400-36-2

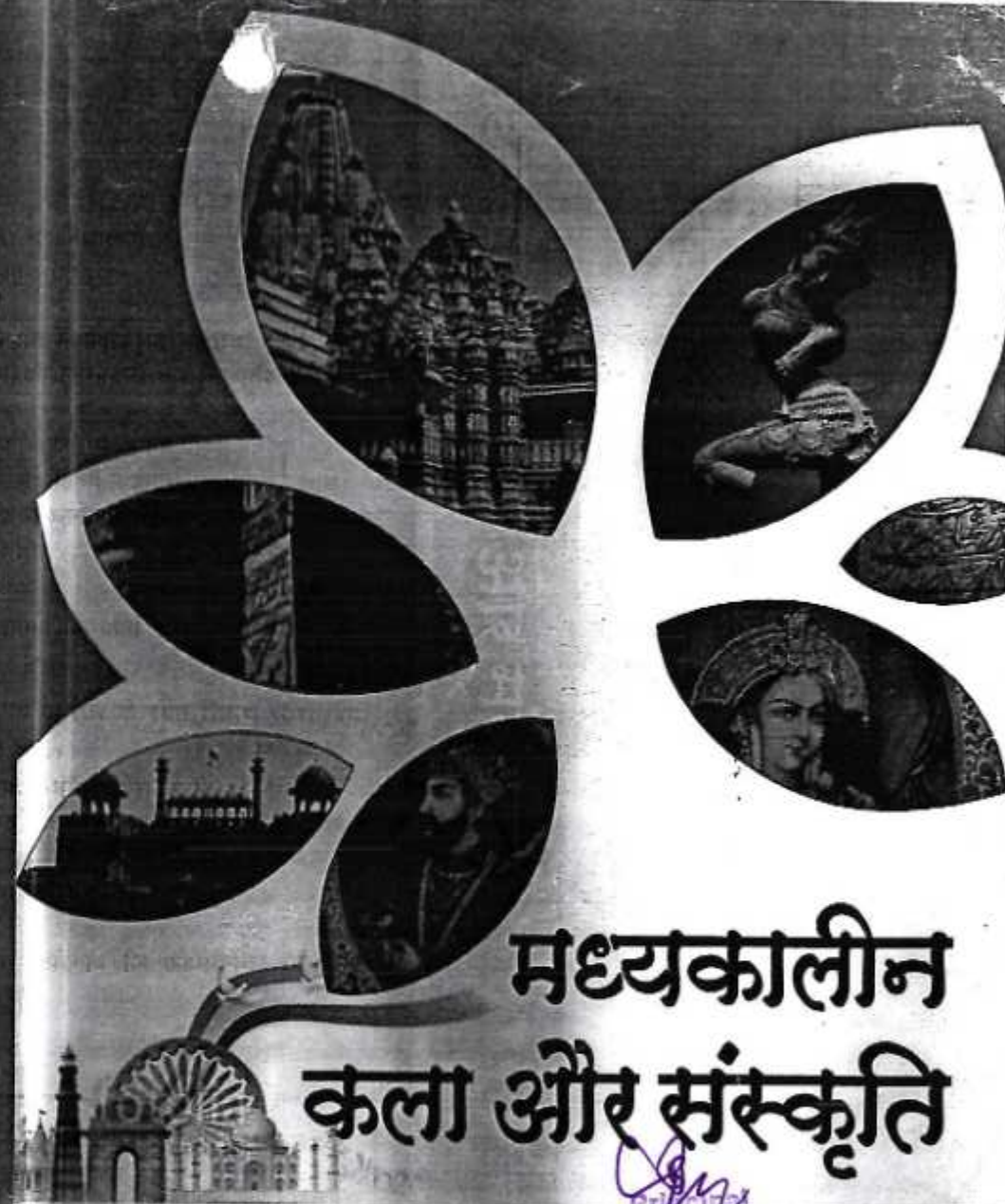

9 789383 400362 >

₹ 750.00

मध्यकालीन कला और संस्कृति

प्रा. रमेश झरेकर

मध्यकालीन
कला और संस्कृति

Koparuaon

प्रा. रमेश झरेकर

फुले-शाहू आंबेडकर

विचारांची प्रासंगिकता

▷ संपादक -

• डॉ. मनिष सोनवणे

▷ उपसंपादक -

• डॉ. सी.डी. राजपूत

• प्रा. उद्धव कुडासे

• प्रा. अजय अहिर

• प्रा. अशोक वाघचौरे

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

अथर्व पब्लिकेशन्स

दुळे-जाहू-अथर्वक विचारांची प्रामाणिकता

© सुरक्षित

ISBN : 978-93-91712-88-4

पुस्तक प्रकाशन क्र. ११९

प्रकाशक व मुद्रक

धुषराज भट्ट माळी

अथर्व पब्लिकेशन्स

धुळे : १७, देविदास कॉलनी, वरखेडी रोड, धुळे- ४२४ ००१.

संपर्क : ९४०५२०६२३०

जळगाव : शांति नं. २, नक्षत्र अपार्टमेंट, जाहूनगर हीसिंग सोसायटी,

वेली ममाज मंगल कार्यालयामोर, जळगाव- ४२५ ००१.

संपर्क : ०२५७-२२३९६६६, ९७६४६९४७९७

ई-मेल : atharvapublications@gmail.com

वेबसाइट : www.atharvapublications.com

प्रथमावृत्ती : १९ फेब्रुवारी २०२२

अक्षरजुळयणी : अथर्व पब्लिकेशन्स

मूल्य : ७००

E-Book available on

amazon.in ■ GooglePlayBooks ■ atharvapublications.com

ऑनलाईन पुस्तक खरेदीसाठी www.atharvapublications.com

या पुस्तकातील कोणत्याही भागाचे पुनर्निर्माण अथवा चाण इलेक्ट्रॉनिक अथवा यांत्रिकी
संशोधनाची - फोटोकॉपींग, स्कॅनिंग किंवा कोणत्याही प्रकारे माहिती साठवणुकीच्या
व्यवस्थेसाठी प्रकाशकाच्या घ. लेखकाच्या लेखी परवानगीशिवाय करता येणार नाही सर्व
हक्क राखून ठेवले आहेत.

© : अथर्व पब्लिकेशन्स

Principal
S.S.G.V. College
Kopergaon

शाहू-फुले-आंबेडकर यांच्या विचारांची प्रासंगिकता

- डॉ. प्रमोद कोंडाजी चव्हाण
इतिहास विभाग, सह-प्राध्यापक
एस. एस. जी. एम. महाविद्यालय, कोपरगाव

भारतीय इतिहासात ज्या पद्धतीने घटना घडत गेल्या, त्याचा परिणाम भविष्याच्या अनेक गोष्टींवर घडलेला आपणास दिसतो. भारतीय इतिहासाने अनेक परंपरांतून समाजाला नवीन दिशा व भविष्य दिले. भूतकाळातील ज्या घटना या भविष्यात पण त्यांची पडताळणी होत असते. अनेक घटना, प्रसंग इत्यादी गोष्टी पुरेपूर भविष्याला फायदा देणाऱ्या ठरतात. त्यामुळे निर्माण होणारी इतिहासाची आठवण की, भविष्याला नवीन चेतना, नवीन ऊर्जा देण्याचे काम करत असते. एखाद्या ठराविक समाजात व स्त्री-पुरुषांमध्ये होणारी सुधारणा ही त्या समाजाला इतिहासातून भविष्यात कशा पद्धतीने प्रकाश पाडता येईल या गोष्टी महत्त्वाच्या मानल्या जातात. भारतीय इतिहासात ज्या पद्धतीने मागास समाजात ज्ञानदानाचे कार्य, समाजसुधारणेचे कार्य, जातिभेद दूर ठेवण्याचे कार्य हे फुले-शाहू-आंबेडकर यांच्या विचारांनी देशाला दिले. उज्वल भविष्याकडे नेण्यासाठी एक प्रेरणादायी विचारांची एक शृंखला दिसत आहे. विद्येच्या क्षेत्रात तसेच सामाजिक, राजकीय, आर्थिक इत्यादी क्षेत्रांत ज्ञानाचा प्रकाश देणारे तसेच या क्षेत्रात बहुमोल अशी क्रांती करणारे फुले-शाहू-आंबेडकर यांच्या विचारांच्या ज्ञानगंगेने आज समाजात झालेल्या वैचारिक व सामाजिक बदलामुळे या सर्व गोष्टींचा विचार करून त्यांची प्रासंगिकता जाणून घेण्याचा हेतू या लेखातून आपण करणार आहोत.

इतिहासातील सामाजिक व शैक्षणिक समस्या पाहता त्या सोडविण्यासाठी महात्मा फुले, राजर्षी शाहू महाराज, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक, सामाजिक विचार आजपण उपयोगात येत आहेत. महात्मा जोतिराव फुले यांच्या सामाजिक कार्याची जाणीव ही त्यांनी निर्माण केलेल्या कार्यातून म्हणजे बहुजन समाजातील अज्ञान, दारिद्र्य, जातिभेद, स्त्रीशिक्षण या गोष्टींत सुधारणा घडवून आणण्यासाठी आपल्या आयुष्याचा एक-एक क्षण अर्पण करून त्यांनी सामाजिक व शैक्षणिक क्षेत्रात तसेच भारतीय इतिहासात मोलाचे कार्य केले आहे. भारतीय समाजात असलेल्या अनेक वाईट चालिरीतींविरुद्ध विद्रोह करणारे महात्मा फुले

३२२ | अथर्व पब्लिकेशन्स

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

27 2

27

फुले-शाहू आंबेडकर

विचारांची प्रासंगिकता

▷ संपादक -

• डॉ. मनिष सोनवणे

▷ उपसंपादक -

• डॉ. सी.डी. राजपूत

• प्रा. उद्धव कुडासे

• प्रा. अजय अहिर

• प्रा. अशोक वाघचौरे

फुले-शाहू-आंबेडकर विचारांची प्रासंगिकता

संपादक

डॉ. मनिष सोनवणे

उपसंपादक

डॉ. सी. डी. राजपूत

प्रा. उद्धव कुडासे

प्रा. अजय अहीर

प्रा. अशोक वाघचौरे

अथर्व पब्लिकेशन्स

S. S. G. College
Kopergaon

- ३३ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या जडणघडणीत
महाराजा सयाजीराव गायकवाड यांचे योगदान.....२०३
- डॉ. भावना श्रीपती पौळ
- ३४ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या राष्ट्रवादविषयक
विचारांची प्रासंगिकता २१८
- प्रा. कल्पना डी. निकम
- ३५ महात्मा फुले यांचे शिक्षणविषयक विचार २२२
- प्रा. रुचिरा विकास दंडगव्हाळ
- ३६ समाजशास्त्रज्ञ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर.....२२६
- प्रा. अश्विनी सुरेश गायकवाड
- ३७ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे मार्क्सवादाबद्दलचे विचार २३१
- प्रा. एस. एम. ढमाले
- ३८ महार वतन आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
: एक अभ्यास २३४
- प्रा. किरण सर्जेराव पवार, कु. नम्रता संतोष कोपरे
- ३९ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राजकीय विचार २४१
- प्रा. अंबादास नरसिंगराव पाचंगे
- ४० डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या आर्थिक
विचारांची प्रासंगिकता २४८
- डॉ. बी. एम. सोनवणे
- ४१ महाराष्ट्राच्या पुरोगामित्वाचे शिलेदार
फुले-शाहू-आंबेडकर २५३
- डॉ. दिलीप तुकाराम कदम
- ४२ महात्मा जोतिराव फुले आणि त्यांचे सामाजिक कार्य २५९
- प्रा. डी. झेड. सावळे
- ४३ फुले, शाहू व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची
जातीअंताविषयी भूमिका व विचार २६४
- डॉ. गंगाधर रामराव भुक्तर
- ४४ महात्मा जोतिराव फुले यांचे शेतीविषयक विचार २७३
- प्रा. ज्ञानोबा त्रिंबक ढगे

- कु. नम्रता संतोष कोपरे
संशोधक विद्यार्थी, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे
एस. एस. जी. एम. महाविद्यालय, कोपरगाव

- प्रा. किरण सर्जेराव पवार
एस. एस. जी. एम. महाविद्यालय, कोपरगाव

प्रस्तावना -

महाराष्ट्र प्रदेश हा अनेक जाती आणि जमातींचा बनलेला आहे. तसेच मध्ययुगीन काळापासून महाराष्ट्रातील ग्रामीण भागाचा गावगाडा ही अत्यंत महत्त्वाची संरचना होती. या गावगाड्यामधील महार ही जात या संरचनेत अतिशय महत्त्वाची भूमिका बजावत होती. त्यांना कामाच्या बदल्यात वतनदारी पद्धतीमध्ये समाविष्ट केलेले होते. परंतु, या वतन व्यवस्थेचे चांगले वाईट परिणाम दिसून येत. महार समाज हा पारंपरिक कामगार आहे या भावनेतून त्यांना विनावेतन राबविले जाई. त्यामुळे महार वतन पद्धत बंद होणे आवश्यक आहे, अशी भूमिका डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी घेतली होती. महार समाजाला या वतन व्यवस्थेमुळे स्पृश्यांची गुलामगिरी पत्करावी लागत आहे. या गुलामगिरीतून जर महार लोकांना आपली सुटका करून घ्यावयाची असेल तर त्यांनी आर्थिक स्वातंत्र्य मिळविले पाहिजे. त्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महार वतनात सुधारणा करण्यास सांगतात. त्यातील पहिली सुधारणा ही की, इनाम जमिनीवर कर आकार देऊन जर जमिनी त्यांना ठेवता आल्या, तर त्यांनी वतनी नोकरी सोडून द्यावी. म्हणजे महार प्रजा आर्थिकदृष्ट्या स्वतंत्र होईल आणि या समाज प्रथेतून त्यांची सुटका होऊ शकेल. यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी महार वतनासंबंधीचे बिल १९२८ मध्ये मुंबई कौन्सिलात आणले होते. प्रस्तुत संशोधनामध्ये महार वतन रचनेविषयी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची भूमिका आणि त्यांनी यासंबंधी केलेले कार्य यांचे थोडक्यात विवेचन केलेले आहे.

महार वतन म्हणजे काय? - गावाकरिता किंवा देशासाठी करीत असलेल्या कर्तव्याबद्दल त्या व्यक्तीच्या उपजीविकेकरिता, मानमरातब राखण्यासाठी आणि जनतेचे दिलेले व वंशपरंपरेने चालणारे उत्पन्न म्हणजे वतन. वतनाचे अनेक प्रकार पडत असत. त्यापैकी महार वतन हे महत्त्वाचे होते. महार वतनाला महाराष्ट्रात खूप मोठी परंपरा होती. मराठेशाही, पेशवाई, निजामशाही

राष्ट्रीय
चर्चासत्र

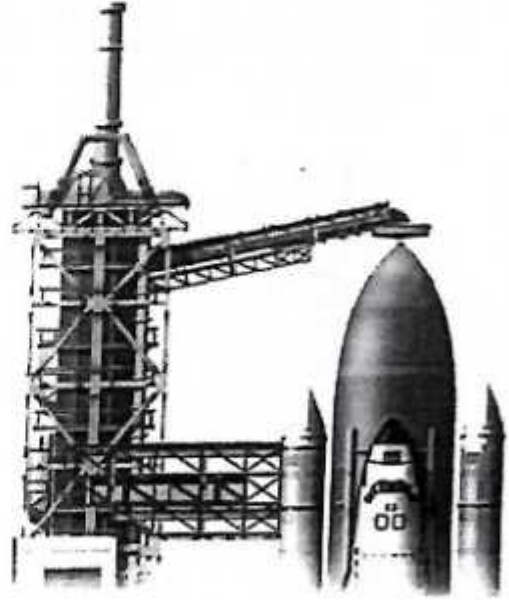

Ms Book - 2024-22

31

आ. य. पवार यांच्या

निर्माण व विज्ञान कविता

संपादक

प्रा. डॉ. जयदेवी पवार

सहसंपादक

प्रा. डॉ. दुष्यंत कटारे

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

आ. य. पवार यांच्या निसर्ग व विज्ञानकविता

- प्रकाशन : इन्व्हेंशन पब्लिकेशन,
INVENTION PUBLICATION
व्यवस्थापक - शरद जाधव
महानगरपालिका शॉपिंग कॉम्प्लेक्स,
गांधी चौक, लातूर - ४१३ ५१२
- संपादक : प्रा. डॉ. जयदेवी पवार
सहसंपादक : प्रा. डॉ. दुष्यंत कटारे
प्रथम आवृत्ती :
ISBN : 978-81-931335-1-4
मुद्रक : इंडो एन्टरप्रायजेस प्रा.लि., लातूर
बी-४४, एम. आय. डी. सी., लातूर
अक्षर जुळणी : मनोज कुलकर्णी
मुद्रितशोधन : शरद खर्चे
मुखपृष्ठ : प्रशांत गोणे
किंमत : रु. ४२५/-

2

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

आणि

दयानंद शिक्षण प्रसारक मंडळ संचालित

के. व्यंकटराव देशमुख महाविद्यालय, बाभळगाव, ता. नि. लातूर

मराठी विभागाच्या वतीने बालकवि स्मृतिदिनानिमित्त आयोजित चर्चासत्र

नेव्वदोत्तरी मराठी कवितेतील आ. य. पवार यांच्या निसर्ग व विज्ञानकविता

गुरुवार, दि. ०५ मे २०२२

ऋणनिर्देश

मा.आ.श्री. धिरज विलासराव देशमुख : अध्यक्ष, दयानंद शिक्षण प्रसारक

मंडळ, बाभळगाव

डॉ. केशव सखाराम देशमुख :

मराठी विभागप्रमुख,

स्वा. रा. ती. मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

डॉ. प्रमोद पडवळ

(वाराणसी) चर्चासत्राचे उद्घाटक

डॉ. मोना चिमोटे

(अमरावती) चर्चासत्राच्या बीजभाषक

डॉ. राम वाघ

(लातूर) चर्चासत्र उद्घाटन सोहळ्याचे अध्यक्ष

डॉ. चिन्मय घेसास

(गोवा) अध्यक्ष, चर्चासत्र विज्ञानकविता

श्री. श्याम देशमुख

(लातूर) सचिव, दयानंद शिक्षण प्रसारक मंडळ

दयानंद शिक्षण प्रसारक मंडळाचे सर्व संचालक मंडळ व राष्ट्रीय चर्चासत्रातील मान्यवर शोधनिबंध वाचक आणि सर्व शोधनिबंध लेखक

3

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

2017-18

विद्यापीठ अभ्यासक्रमातील
आदिवासी साहित्य

संपादक

डॉ. संजय लोहकरे । रामदास किसन गिळंदे

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

मेधा

पब्लिशिंग हाऊस

अमरावती-६

प्राचार्य डॉ. पांडुरंग निवृत्ती गायकवाड
सेवापूर्ती गौरवग्रंथ
महाराष्ट्रातील भक्ती संप्रदाय

महाराष्ट्राची बाराव्या-तेराव्या शतकापर्यंतची स्थिती लक्षात घेता संपूर्ण बहुजन समाज अज्ञानरूपी अंधःकारात चाचपडत जादटोणा, मंत्र-तंत्र, नवस-सायास, गंडेदोरे, विविध देव-देवतांच्या पूजाअर्चा यात अडकून मानसिकदृष्ट्या अधःपतीत झालेला दिसून येतो.

साहाजिकच माणसाच्या प्रगतीचा एकमेव अडसर म्हणजे अज्ञान आहे; हे लक्षात घेऊन वारकरी, महानुभाव, दत्त, समर्थ, आनंद, सूफी यासारखे संप्रदाय (पंथ) निर्माण झाले. या संप्रदायातील संतांनी, प्रज्ञावंतांनी जनसामान्यांना एका विशिष्ट छत्राखाली आणण्याचा प्रयत्न केला. त्याची विशिष्ट आचारसंहिता, तत्त्वे निश्चित केली आणि महाराष्ट्रात प्रबोधन चळवळ गतिमान केली. भक्तीच्या माध्यमातून अज्ञानाकडून ज्ञानाकडे जाण्याचे मार्ग पौराणिक ग्रंथातील दाखले देऊन, बहुजनांचे जगण्याचे संदर्भ लक्षात घेऊन मांडले. ही प्रबोधनाची चळवळ आणि परंपरा कळण्यासाठी 'महाराष्ट्रातील भक्ती संप्रदाय' हा संदर्भमूल्य असलेला संदर्भग्रंथ निश्चितच अनमोल असा आहे.

2011-12

प्राचार्य डॉ. पांडुरंग निवृत्ती गायकवाड
सेवापूर्ती गौरवग्रंथ
महाराष्ट्रातील भक्ती संप्रदाय
संपादक - डॉ. पांडुरंग भोसले
डॉ. सचिन रूपनर प्रा. संग्राम गोसावी

संपादक

डॉ. पांडुरंग भोसले
डॉ. सचिन रूपनर
प्रा. संग्राम गोसावी

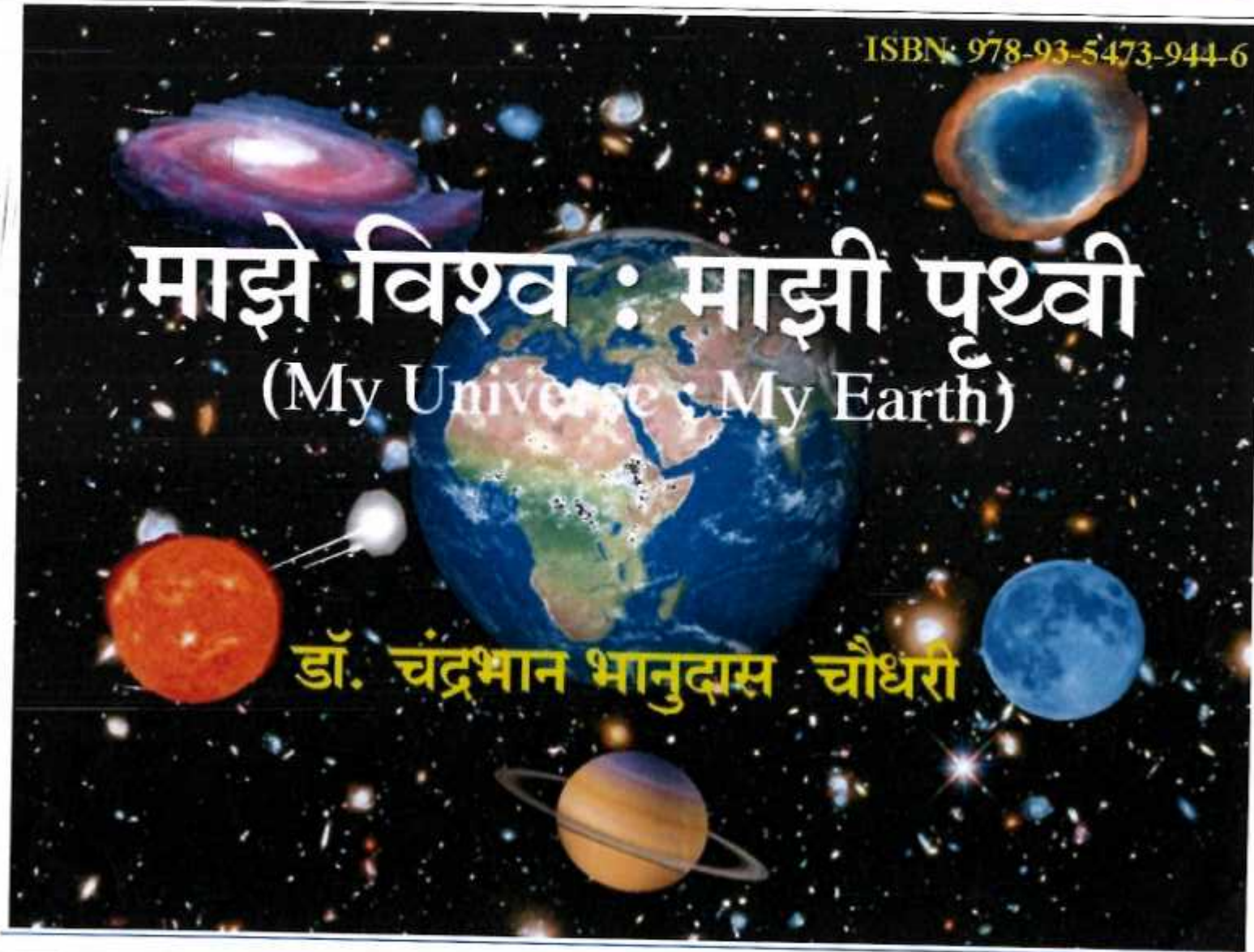
मूल्य : ३५०/-
ISBN : 978-03-91941-14-7
9 789391 941147

Principal
B.G.M. College
Kopergaon

३३

6	My Universe: My Earth	E-Book	Self-Published	Self-Published	978-93-5473-944-6	188	July 2021
https://forms.gle/3ScEEC96RJa6APW86							

7	Practical Geography-II	E-Book	Self-Published	Self-Published	978-93-5526-268-4	122	October 2021
https://forms.gle/C3XCxUJbLs6bFB9E9							

प्रात्यक्षिक भूगोल-२ (Practical Geography-II)

ISBN : 978-93-5416-237-4

डॉ. चंद्रभान
भानुदास चौधरी

Dr. Chandrabhan
Bhanudas Chaudhari

[Signature]
Principal
S.S.G.M. College
Kopalgan

8	Representation of Statistical Data	E-Book	Self-Published	Self-Published	978-93-5627-064-0 Copyright	174	May 2022
https://forms.gle/qccADVc3EEZss9H78							

ISBN : 978-93-5627-064-0

सांख्यिकी माहितीचे प्रतिरूपण

(Representation of Statistical Data)

डॉ. चंद्रभान भानुदास चौधरी
Dr. Chandrabhan Bhanudas Chaudhari

Printed at
 S.S.G.M. Chaudhari
 Kopergaon

Sustainable Development : Strategies for Bauxite Mining

About the author

Dr. Devidas Sakharam Randhir, Assistant Professor, Department of Geography, Rayat Shikshan Sanstha's, Shri Sadguru Gangagir Maharaj Science, Gantam Arts and Sanjivani Commerce College Kopergaon, Tal. Kopergaon, Dist. Ahmednagar (M.S.) India. He has completed his graduation at K. J. S. College Kopergaon, Tal. Kopergaon, Dist. Ahmednagar, as well as he has done Post-Graduation from the Dept. of Geography, Savitribai Phule Pune University, Pune. After that he did Ph.D. from Savitribai Phule Pune University, Pune in 2019. He has also completed UGC Sponsor Minor Research Project. He has published several articles in reputed journals and books. He has around 15 Years teaching experience at U.G. level and 9 years at P.G. level.

About the book

The main aim of this book is to assess the nature of bauxite mining and to evaluate its impact on the general environment. Considering the severity of the impacts it is proposed to outline strategies for sustainable future development. Few objectives are set to accomplish this book. To understand the impact of bauxite mining on the physical environment. To assess the effect of mining activity on the socio-economic system of the area. To evaluate existing mining policy with respect to rehabilitation of the mining area. To develop strategies for future sustainable development in the bauxite mining affected area.

Contents

Introduction • Overview of Bauxite Mining, Methodology and Literature Review • Physical Impact Assessment • Bauxite Mining and Its Socio-Economic Impact • Existing Mining Policies • Strategies for Sustainable Development • Summary and Conclusion • References and Bibliography

Also available at :

International Publications

Publishers & Distributors
6A/540, Avas Vikas, Hanspuram
Kanpur-208 021
Email : internationalpub09@yahoo.com
Website : www.internationalpublications.in

Sustainable Development :
Strategies for Bauxite Mining

Dr. D. S. Randhir

Sustainable Development : Strategies for Bauxite Mining

Dr. Devidas Sakharam Randhir

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

Quantitative Geomorphic Analysis of Drainage Basin

About the author

Dr. Devidas Sakharam Randhir, Assistant Professor, Department of Geography, Rayat Shikshan Sanstha's, Shri Sadguru Gangagir Maharaj Science, Gantam Arts and Sanjivani Commerce College Kopergaon, Tal. Kopergaon, Dist. Ahmednagar (M.S.) India. He has completed his graduation at K. J. S. College Kopergaon, Tal. Kopergaon, Dist. Ahmednagar, as well as he has done Post-Graduation from the Dept. of Geography, Savitribai Phule Pune University, Pune. After that he did Ph.D. from Savitribai Phule Pune University, Pune in 2019. He has also completed UGC Sponsor Minor Research Project. He has published several articles in reputed journals and books. He has around 15 Years teaching experience at U.G. level and 9 years at P.G. level.

About the book

Geomorphology, the science of evolution of land forms in terms of lithology, structure, climate and other climatic factors, had been mostly qualitative in its initial stage. Now with the rational relation between the average response of a basin with given geomorphic properties established, greater need for quantitative information is felt for. The question arises why landscape study gets priority in geomorphology. Since the formation of landforms is visible to man, one can observe them directly or feel their existence on the basis of experience. Contrary to this evaluation, formation, development and deformation relief features happen very slowly within a long period and this process is invisible to man.

Contents

Introduction • Linear Aspects of Shali River Basin • Areal Aspects of Shali River Basin • Relief Aspect of Shali River Basin • Result and Discussion • Bibliography

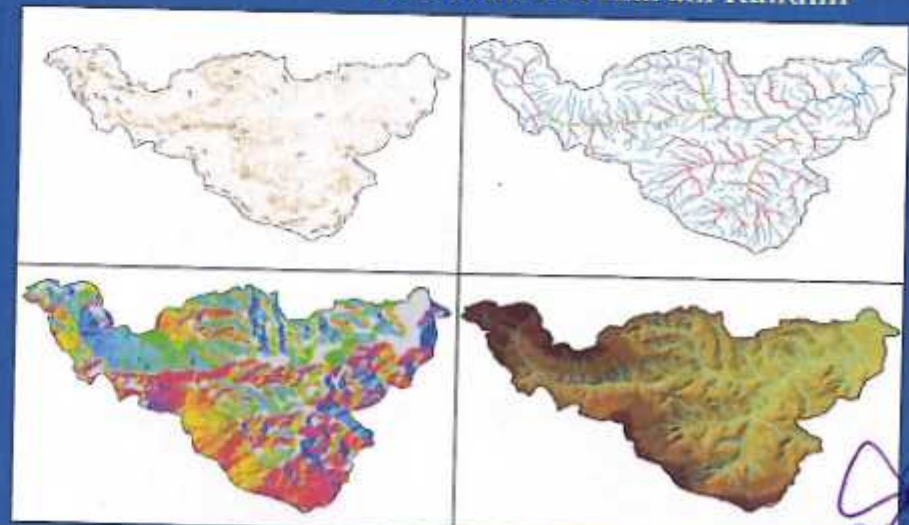
Nisha Publication

120/742 Narayanpurwa, Kanpur
nishapublication123@gmail.com
9506361570

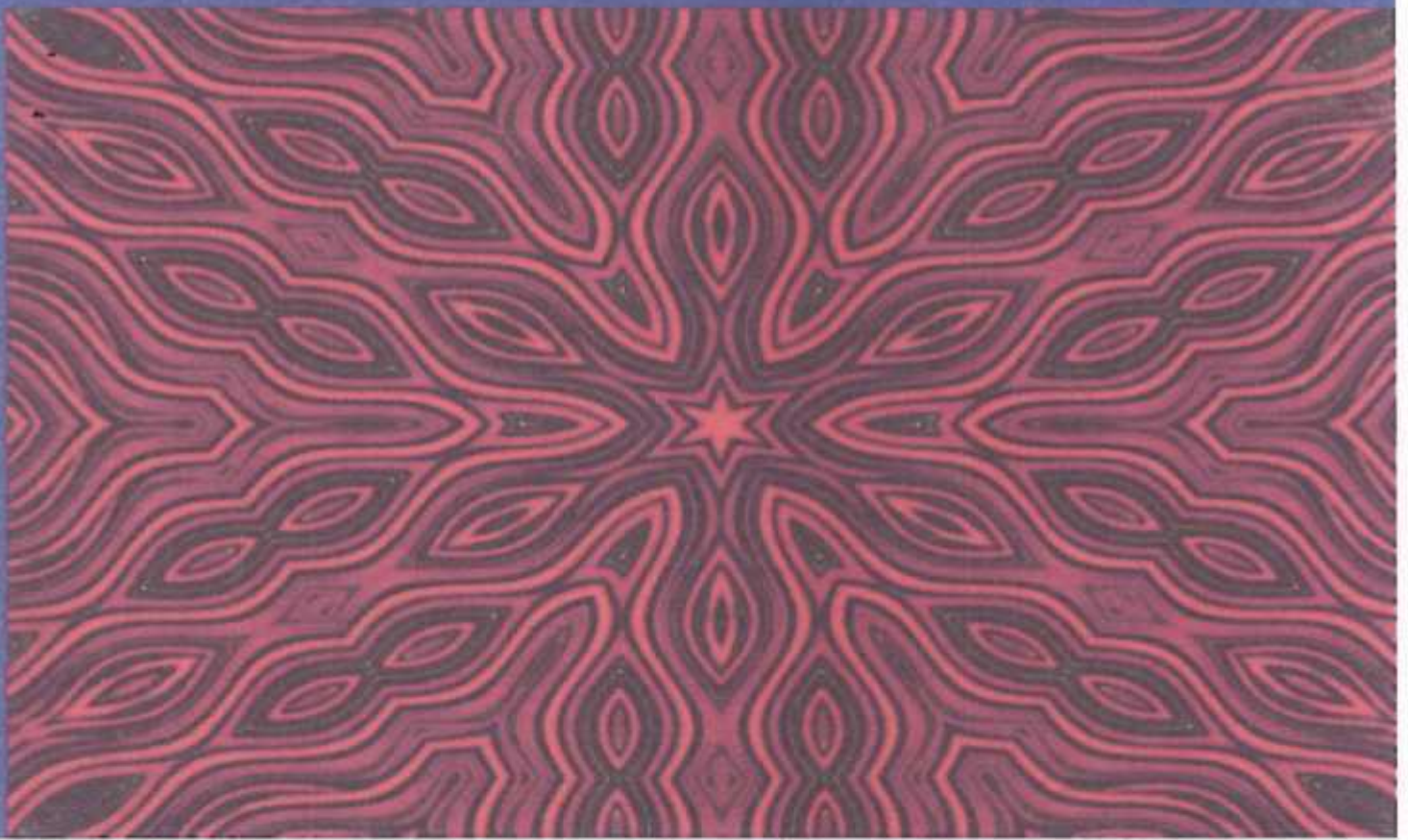
Quantitative Geomorphic Analysis of Drainage Basin

Dr. Devidas Sakharam Randhir

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Madhav Yeshwant

Films: A Kaleidoscopic View

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

 LAMBERT
Academic Publishing

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

LAP LAMBERT Academic Publishing

is a trademark of

Dodo Books Indian Ocean Ltd., member of the OmniScriptum S.R.L
Publishing group

str. A.Russo 15, of. 61, Chisinau-2068, Republic of Moldova Europe

Printed at: see last page

ISBN: 978-620-4-97930-4

Copyright © Madhav Yeshwant

Copyright © 2022 Dodo Books Indian Ocean Ltd., member of the
OmniScriptum S.R.L Publishing group

FOR AUTHOR USE ONLY

Index

Sr. No.	Chapters	Author	Page No.
1	Debating the Same-Sex Marriage in the Indian Context: A Critical Study of the Bollywood Film Shubh Mangal Zyada Saavdhan	Mr. Adhav Sunil Parasram	7 to 13
✓ 2.	Reflection of Cast Discrimination in 'Sairat' and 'Fandry'	Mr. Aware Manoj Bhagvat	14 to 18
3.	Interconnection between Indian Films and Society	Mr. Brahmane Shekhar Bhausahab	19 to 25
✓ 4.	Depiction of Motherhood in Selected Hindi Songs	Mr. Dighe Mahesh Kondaji	26 to 29
5.	Politics of Demand verses Poetics of Aesthetics: 'Sairat' verses 'Fandri'	Dr. Deshmukh Madhuri Umesh	30 to 34
6.	Contribution of Indian Films in the Making of the Society: A Review	Dr. Gaikwad Manisha	35 to 40
7.	William Shakespeare from Stage to Page to Screen	Mr. Gawali Narendra Trimbak	41 to 49
8.	The Journey of Indian Cinema: Silent Era to Digital World	Dr. Gosavi Nisha Bhagwat	50 to 54
9.	A Study of Indian Ethos in the Selected Hindi Films	Mr. Landage Swapnil Shivaji	55 to 58
10.	Lipstick under My Burka :- Breaking of Long Silence in a Patriarchic Setup	Miss. Latha G. M.	59 to 62
11.	Thematic Study of the Film Jai Bhim by T. J. Gnanavel	Miss. More Jyoti G.	63 to 67
12.	A Review of Climate Fiction Movie 'The Day After Tomorrow'	Mr. Nikam Dnyaneshwar Karbhari	68 to 74
13.	Indian Cinema and Its Impact on Indian Society	Ms. Pachore Sunanda Ramnath	75 to 77
✓ 14.	Even Films Breathe Caste: A Case of Nagraj Manjule's Films	Dr. Randhir Subhas Baburao	78 to 81
✓ 15.	Reflection of the Human Values in Marathi Film Razakar	Dr. Varpe Sandip Dadabhau	82 to 87
✓ 16.	'Sairat': Caste beyond Marxism	Dr. Yeshwant Madhav Radhakisan	88 to 95

'Sairat': Caste beyond Marxism

Dr. Yeshwant Madhav Radhakisan
Assistant Professor
Department of English
Rayat Shikshan Santha's
S.S.G.M. College, Kopergaon
yeshwantmr@gmail.com
8080830045

Abstract:

Dr. B.R. Ambedkar has conceptualized casteless Indian society through amalgamation of castes to overcome various types of social unrest. It is possible through 'inter-caste marriages', which is a taboo in Indian society. The inter-caste married couple experiences hatred to the extent of murder at the hands of their family members. It not only rejects the possibility of casteless society but underlines fanatic assertion of caste superiority. After the 1990s the caste struggle is reflected in the Indian films more realistically than the love themes. Caste goes beyond the theory of Marxism in the context of a Marathi film 'Sairat'.

Keywords: Class, Caste, Inter-caste marriages, love, Murder, Sairat

Introduction

Marx has elaborately discussed concepts like class conflict, bourgeoisie, capitalists, proletariat, workers and their mutual relations based on a capitalist economy that will inevitably lead to revolutionary communism.

Ultimately, the inherent inequalities and exploitative economic relations between these two classes will lead to a revolution in which the working class rebels against the bourgeoisie, seizes control of the means of production, and abolishes capitalism.¹

Like all other societies, Indian society has been divided into different castes in addition to class structure. Dr. B.R. Ambedkar has argued for a mixture of different races and suggested solutions for the caste-related crisis. As a philanthropist he has conceptualized casteless society through amalgamation of castes in his 'An Inhalation of Castes'. However, the caste conflict has been

¹ <https://www.investopedia.com/terms/m/marxism.asp>

Even Films Breathe Caste: A Case of Nagraj Manjule's Films

Dr. Randhir Subhash Baburao
Professor & Head
Department of English
Rayat Shikshan Sanstha's
S.S.G.M. College, Kopargaon
subhashrandhir22@gmail.com
7588030902

Abstract:

This Paper aims to focus on the changing scenario of the Indian Social background in an unexpected way. The art culture and the entire milieu of the Indian Society breathe caste.

The film, as it has been the influential medium of society. It may be the fact that the other media including social media can do much in this respect still spectacularly prevails in the film. Indian film has a history of more than a hundred years. It has come across many social and technical changes. It looks stereotyped to a greater extent and may be with some changes at the entertainment level.

No film maker has ever touched the burning social issue of caste discrimination in India. Nagraj Manjule did it and the so called upper classes got angry and reached the height to outcast the film. I have tried to, maybe mite contribution; focus on the caste social attitude.

Keywords: reciprocal, religious, Pistulya, Fandri, Sairat, communal spirit

The reciprocal relationship between art and society now needs no more elaboration in the rapidly changing time of Science and Technology and its subsequent leap of Internet mobile and computer.

Indian cinema takes us back to 1913, the long span of time to trace its origin. In fact the photography and slides and movie in the course of time makes the long passage of technical development still the relation between film as art and society fall little apart for discussion social milieu is naturally reflected in arts for art has its origin in imitation. Art shows society but it is reciprocally true that art shapes the society.

Depiction of Motherhood in Selected Hindi Songs

Mr. Dighe Mahesh Kondaji
Assistant Professor
Department of English
Rayat Shikshan Santha's
S.S.G.M. College, Kopargaon
dighemahesh51@gmail.com
8308550841

Abstract-

Hindi films amuse all of us. Producers generally create films on domestic life. Domestic life is based on relations such as Father, Mother, Grandfather, Grandmother, Grandson and Granddaughter. Mother is the backbone of this domestic life, without which her family picture remains incomplete. Mothers love towards the whole family known as motherhood. It plays a crucial role in domestic films that's why producers prefer to add or compose songs on mother and her love in the form of motherhood in Hindi films.

Introduction

We prefer to introduce our nation as mother India. Here our country is a symbol of a mother who gives affection to her children. Family is a small unit in Indian Society, in modern families there are members such as Father, Mother, Grandfather, Grandmother and two children. She takes care of herself and her family too. Mother's role in the family here is to provide support and affection to her husband and all family members. Hindi film songs also play a crucial role in development of Indian society so these songs depict various roles of a mother from her life span which is well known as motherhood depicted in Hindi film songs. It needs time to study those songs and the concept of motherhood in Hindi film songs.

Mother-

Mother is not just a common name or degree given to women who give birth to a child; it is a state in which eternal feelings of affection awaken in her mind for her new born child resulted in an unseen bond of lifelong relations that are not temporary but lifelong up to her death.

Motherhood -

Reflection of Cast Discrimination in 'Sairat' and 'Fandry'

Mr. Aware Manoj Bhagvat
Assistant Professor
Department of English
Rayat Shikshan Sanstha's
S.S.G.M College, Kopargaon
awaremanoj188@gmail.com
88620 68503

Abstract

India is the second largest country in the world in terms of population. Almost 130 CR people are living in India. Indian people are socially rich but there is diversity in Indian society. Indian society is divided on the basis of caste, religion, regions etc. Caste system comes from the 'Varna system'. There are around 3000 castes and 25000 sub-castes in India. Caste is, for some people, a matter of pride and some a curse. Caste discrimination is an important social issue in India and therefore many films adopt it as a subject. Recently released 'Jay Bheem' explores the theme of caste discrimination effectively. In this paper I would like to argue that how Marathi films handle caste discrimination with examples of 'Sairat' and 'Fandry'. Both the movies are directed by Nagraj Manjule. He has shown a real picture of caste-based Indian society.

Keywords: - Caste Discrimination, Varna system, 'Sairat', 'Fandry'

Introduction

India is generally referred to as Hindustan, showing the land of Hindus. Majority of the people in India follow Hindu religion. However, after the independence it is constitutionally known as India which has accepted the identity as a secular nation where people reside amicably with their various religious identities like Hindu, Muslim, Sikh, Christian, Jain, Buddha etc. Hindu is an ancient religious lifestyle in India. It is also known as a 'Sanatan Dharma' in the old days. The word 'Sanatan' stands for modern attitude towards humanitarianism; but the Hindus live a much orthodox life. Its customs and traditions, which were appropriate at once, are strictly followed with their mere remnants. The sublimity in various cultural events is engrossed with narrow mindedness and hollowness. The lifestyle in Hindu religious sphere is rigid, blindly

CONTENTS

CHAPTER NO.	CHAPTER NAME	PAGE NO.
1	A STUDY ON CUSTOMER AWARENESS AND PREFERENCE TOWARDS CASHLESS TRANSACTION WITH SPECIAL REFERENCE TO NAGAON TOWN Abhishek Sah , Sakshi Munoth	1
2	MODERN MARKETING STRATEGIES ADOPTED BY BUSINESS FOR PRODUCT PROMOTION AND CUSTOMER SATISFACTION Amal Joseph	8
3	QUADRICEP EXERCISE AN KINESIOTAPING FOR KNEE OSTEOARTHRITIS Dr Trapti Puthiya (PT) , Dr Vishal Verma (PT)	14
4	TWELVE ENDURING MONTHS: BREACH BETWEEN TRADITION AND MODERNITY Dr. Yeshwant M.R.	28
5	A STUDY ON FACTORS AFFECTING CHILD LABOUR IN INDIA AND ITS ADVERSE CONSEQUENCES OF EDUCATION Dr. Arun Kumar Mandal	33
6	A STUDY ON PVC-PIPES: USING CONTROL CHART TECHNIQUES Dr. Boya Venkatesu , S. Upendra	42
7	POTENTIAL USE OF MICROBIAL ELECTROLYSIS CELLS FOR CLEAN HYDROGEN PRODUCTION FROM WASTEWATER-STRENGTHS, WEAKNESSES AND RESEARCH NEEDS Dr. Sajith.S	48
8	SHORT STORY AS A GENRE: THE NARRATIVE TECHNIQUE Dr. Vidya Desai	53
9	UNDERSTADING OF DEVELOPMENTAL DISORDER- CEREBRAL PALSY AND ITS MANAGEMENT Dr. Vishal Verma (PT) , Dr. Trapti Puthiya (PT)	62
10	THE POSITION OF WOMEN IN INDIAN SOCIETY AFTER INDEPENDENCE Dr. S. Subash Chandra Bose	80

Physical Education and Health

Prof. Vishal Subhash Pawar

Principal
S.S.G.M.College
Kopargon

Physical Education and Health

About the Author

Prof. Vishal Subhash Pawar, M.Com, M.Ed (Phy.Edn), SET. Director of Physical Education is working at Rayat Shikshan Sanstha's Chandraroop Dakle Jain College of Commerce, Tal:- Shrirampur, Dist. Ahmednagar (MS) India, affiliated to Savitribai Phule Pune University, Pune. He did his M.Com. from Modern College of Arts, Commerce and Science Shivajinagar Pune (MS) and M.Ed (Phy.Edn.) from Chandrashekhar Agashe College of Physical Education Pune (MS) affiliated to Savitribai Phule Pune University, Pune. He has been qualified SET Examination in 2008. He has participated in various

International, National and State Conferences and Seminars. He has also published 21 research articles in International, National, State level and U.G.C care listed reputed and Peer reviewed Journals. He participated in Workshops and Sport Camps at various places. He is working as member of Doping Committee in Commonwealth Youth Games 2008 held at Pune Balewadi Maharashtra. He is working as Selection Committee member in Various Sports. He has Working as Team Manager and Coach in Various All India Inter University and West Zone Inter University Sports Competitions. He has also Completed N.C.C (National Cadet Course) from 3 Maharashtra Naval Unit NCC from Pune Region Working as Cadet Captain Post and also qualified "B and C" Certificate Examination. His area of Research Interest is Sports Psychology, Physical Education & Sports.

About the book

Physical education and health education is an activity aimed at the improvement of health-related knowledge, attitudes, and behavior. It is used in schools to help students make intelligent decisions about health-related issues. There are many ways to teach health in schools. Usually instructors create and facilitate learning experiences that develop the student's decision-making skills. Above all, teachers provide health information and a concern for factors that influence the quality of life.

Health behavior plays a major part in a person's overall well-being. Since health-related behaviors are both learned and amenable to change, formal health education usually begins when a child is most flexible in primary school. This is also when a child is more apt to accept positive health behaviors. It is in these early years that the negative effects of a lifetime of health abuse can be prevented. Many health problems are known to be linked to smoking, poor nutrition, obesity, lack of exercise, stress, and abuse of drugs and alcohol.

Contents

Introduction ♦ Principles and Foundation of Physical Education ♦ Importance of Physical Education in Present Era ♦ Concept of Physical Education and Sports ♦ Promotion in Physical Education ♦ Health Education and Health Promotion ♦ Physical Education and Its Related Fields ♦ Physical Fitness and Wellness ♦ Yoga Therapy: Physical Health and Education ♦ Physical Education : National Education Policy 2020.

Nisha Publication

120/742 Narayanpurwa, Kanpur

nishapublication123@gmail.com

9506361570

Principal
S.S.G.M.College
Kopargaoa

Contents

<i>Preface</i>	v
1 Introduction	1
2 Principles and Foundation of Physical Education	36
3 Importance of Physical Education in Present Era	49
4 Concept of Physical Education and Sports	90
5 Promotion in Physical Education	106
6 Health Education and Health Promotion	128
7 Physical Education and its Related Fields	148
8 Physical Fitness and Wellness	176
9 Yoga Therapy: Physical Health and Education	191
10 Physical Education in National Education Policy 2020	211
<i>Bibliography</i>	219
<i>Index</i>	222

45

2	Physical Geography	E-Book	Self Published	Self-Published	978-93-5408-717-2	259	Aug 2020
https://forms.gle/yUwk4uG92xX2HUhb6							

ISBN : 978-93-5408-717-2

प्राकृतिक भूगोल

(Physical Geography)

डॉ. चंद्रभान भानुदास चौधरी

-: मनोगत :-

‘भूगोलशास्त्र (Geography)’ हा शास्त्रांची जन्नी किंवा शास्त्रांचे शास्त्र म्हणून ओळख असलेला, निसर्ग-मानव संबंध अभ्यासणारा, पर्यावरण संतुलनास दिशा देणारा, सर्वसमावेशक व बहुव्यापी विषय आहे. या विषयाचा मुख्य आधार ‘प्राकृतिक भूगोल (Physical Geography)’ हा आहे. ‘प्राकृतिक भूगोल’ प्रकृतीचा म्हणजेच निसर्गाचा अभ्यास करणारा मूलभूत विषय आहे. त्याच्या अभ्यासाशिवाय भूगोलशास्त्रामा अर्थ व गती प्राप्त होऊ शकत नाही, कोणत्याही घटकाची ओळख करून देता येत नाही, तसेच मानवाचे चिरंतन अस्तित्व व विकास साध्य करणेही अशक्य आहे.

‘प्राकृतिक भूगोल’ हा विषय संपूर्ण जगात विविध स्तरांवर अभ्यासला जातो. स्पर्धा परीक्षांमध्ये त्यास महत्त्व दिलेले आढळते. महाराष्ट्रातील विविध विद्यापीठांमध्ये ही पदवी व पदवुत्तर वर्गांच्या अभ्यासक्रमात विद्यार्थ्यांना पृथ्वीचे स्वरूप समजावे, नैसर्गिक संकल्पनांचा बोध व्हावा व भूगोलशास्त्राचा विकास व्हावा या हेतूने ‘प्राकृतिक भूगोल’ हा विषय समाविष्ट केला गेलेला आहे.

प्रस्तुत ‘प्राकृतिक भूगोल’ हे मराठी माध्यमातील पुस्तक सावित्रीवाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे यांच्या प्रथम वर्ष कला वर्गांच्या प्रथम सत्राच्या भूगोल विषयाच्या अभ्यासक्रमास अनुसरून लिहिलेले आहे. या पुस्तकात बहुतांशी संकल्पना रंगीत छायाचित्र व आकृती स्वरूपात स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. त्यामुळे ‘प्राकृतिक भूगोल’ हा विषय समजण्यास मदत होईल असे वाटते.

प्रस्तुत पुस्तकासाठी जे-जे संदर्भ साहित्य मला उपयुक्त ठरले त्या सर्व ज्ञानसागरांचा मी शतशः ऋणी आहे. आपल्या या भूगोलशास्त्रातील अनमोल कार्यांमुळेच भूगोलशास्त्राचे भविष्य उज्ज्वल आहे.

धन्यवाद!!!!

-: लेखक :-

प्रा. डॉ. चंद्रभान भानुदास चौधरी

(एम.ए., पी.एच.ए., एम.फिल., पीएच.डी., नेट)

भूगोल सहयोगी प्राध्यापक

एम.एम.जी.एम. कॉलेज, कोपरगाव

Email: cbchaudhari.1576@rediffmail.com

9 789354 087172

स्वयं-प्रकाशित

Principal
S.S.G.H. College
Kopergaon

3	Practical Geography-I	E-Book	Self Published	Self-Published	978-93-5416-237-4	182	Sep 2020
---	-----------------------	--------	----------------	----------------	-------------------	-----	----------

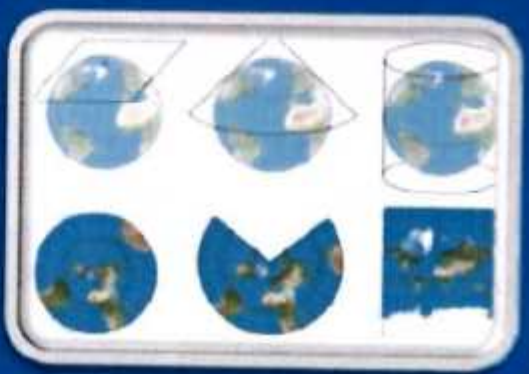
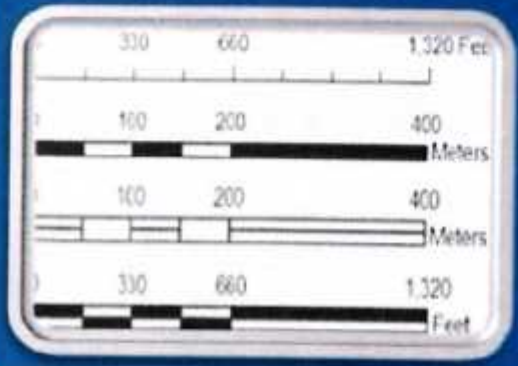
<https://forms.gle/kRwwUYMCDgxNzKY9>

प्रात्यक्षिक भूगोल-१ (Practical Geography-I)

डॉ. चंद्रभान
भानुदास चौधरी

ISBN : 978-93-5416-237-4

Dr. Chandrbhan
Bhanudas Chaudhari

[Signature]
Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

4	Commercial Geography-I	E-Book	Self-Published	Self-Published	978-93-5426-241-8	124	Nov 2020
https://forms.gle/odvpXSasKWzh2ByJ8							

ISBN: 978-93-5426-241-8

वाणिज्यिक भूगोल - १

(Commercial Geography-I)

डॉ. चंद्रभान भानुदास चौधरी

--: मनोगत :-

निर्माण-मानव परस्पर संबंधांचा क्रमबद्ध व शास्त्रीय पध्दतीने अभ्यास करणाऱ्या 'भूगोलशास्त्र (Geography)' या विषयाच्या 'प्राकृतिक भूगोल (Physical Geography)' व 'मानवी भूगोल (Human Geography)' अशा दोन मुख्य शाखा आहेत. 'प्राकृतिक भूगोल' निर्मणाचा अभ्यास करणारी तर 'मानवी भूगोल' मानवी जीवन वैशिष्ट्यांचा अभ्यास करणारी ज्ञानशाखा आहे. औद्योगिक क्रांतीनंतर मानवी ज्ञानाची क्षितिजे विस्तारल्यामुळे या मुलभूत शाखांमध्ये अनेक उपशाखा व विशेषीकृत विषय उदयास आलेत.

'वाणिज्यिक भूगोल (Commercial Geography)' हा 'मानवी भूगोल' या मुलभूत शाखेच्या 'आर्थिक भूगोल (Economic Geography)' या उपशाखेतून १८ व्या शतकात उदयास आलेला उपधाजित व विशेषीकृत विषय आहे. 'वाणिज्यिक भूगोल' या विषयात व्यापार, वाहतूक, दळणवळण, पर्यटन, बँक, साठवणूक इ. वाणिज्यिक क्रियांचा भौगोलिक संदर्भाने आणि मानवी विकासाच्या हेतूने पध्दतशीर अभ्यास केला जातो.

प्रस्तुत 'वाणिज्यिक भूगोल-१' हे मराठी माध्यमातील पुस्तक सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे यांच्या FYBCom: Semester-1 (CBCS Pattern: 2019) भूगोल विषयाच्या अभ्यासक्रमास अनुसरून लिहिलेले आहे. या पुस्तकात चहूतांगी संस्करण अक्षयाक्षर आकडेवारी, रंगीत चित्र व आकृती स्वरूपात स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. त्यामुळे 'वाणिज्यिक भूगोल' हा विषय समजण्यास मदत होईल असे वाटते.

प्रस्तुत पुस्तकासाठी जे-जे संदर्भ साहित्य मला उपयुक्त ठरले त्या सर्व ज्ञानसागरांचा मी शतशः ऋणी आहे. आपल्या या भूगोलशास्त्रातील अनमोल कार्यामुळेच भूगोलशास्त्राचे भविष्य उज्वल आहे.

धन्यवाद!!!!

--: लेखक :-

प्रा. डॉ. चंद्रभान भानुदास चौधरी

(एम.ए., बी.एड., एम.फिल., पीएच.डी., डेट)

भूगोल सहयोगी प्राध्यापक

एम्.एस.जी.एम. कॉलेज, कोपरगाव

Email- cbchaudhari.1576@rediffmail.com

9 789354 262418

स्वयं-प्रकाशित

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

5	Commercial Geography-II	E-Book	Self-Published	Self-Published	978-93-5457-177-0	250	April 2021
https://forms.gle/81KcWtRLikAbVFoP6							

ISBN: 978-93-5457-177-0

वाणिज्यिक भूगोल – २ (Commercial Geography–II)

डॉ. चंद्रभान भानुदास चौधरी

-: मनोगत :-

निसर्ग-मानव परस्पर संबंधांचा क्रमबद्ध व शास्त्रीय पध्दतीने अभ्यास करणाऱ्या 'भूगोलशास्त्र (Geography)' या विषयाच्या 'प्राकृतिक भूगोल (Physical Geography)' व 'मानवी भूगोल (Human Geography)' अशा दोन मुख्य शाखा आहेत. 'प्राकृतिक भूगोल' निस्सर्गाचा अभ्यास करणारी तर 'मानवी भूगोल' मानवी जीवन वैशिष्ट्यांचा अभ्यास करणारी ज्ञानशाखा आहे. औद्योगिक क्रांतीनंतर मानवी ज्ञानाची द्रितीने विस्तारल्यामुळे या मुलभूत शाखांमध्ये अनेक उपशाखा व विशेषीकृत विषय उदयास आलेत.

'वाणिज्यिक भूगोल (Commercial Geography)' हा 'मानवी भूगोल' या मुलभूत शाखेच्या 'आर्थिक भूगोल (Economic Geography)' या उपशाखेनून १८ व्या शतकात उदयास आलेला उपयोक्त व विशेषीकृत विषय आहे. 'वाणिज्यिक भूगोल' या विषयात व्यापार, वाहतूक, दळणवळण, पर्यटन, बँक, साठवणूक इ. वाणिज्यिक क्रियांचा भौगोलिक संदर्भाने आणि मानवी विकासाच्या हेतूने पध्दतरीर अभ्यास केला जातो.

प्रस्तुत 'वाणिज्यिक भूगोल-२' हे मराठी माध्यमातील पुस्तक सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे यांच्या FYBCom: Semester-II (CBCS Pattern: 2019) भूगोल विषयाच्या अभ्यासक्रमास अनुसरून लिहिलेला आहे. या पुस्तकात चहूतांगी संकल्पना अदृश्यात आकडेवारी, रंगीत चित्र व आकृती स्वरूपात स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. त्यामुळे 'वाणिज्यिक भूगोल' हा विषय समजण्यास मदत होईल असे वाटते.

प्रस्तुत पुस्तकासाठी जे-जे संदर्भ साहित्य मला उपयुक्त ठरले त्या सर्व ज्ञानसगरांचा मी शतशः ऋणी आहे. आपल्या या भूगोलशास्त्रातील अनमोल कार्यामुळेच भूगोलशास्त्राचे भविष्य उज्ज्वल आहे.

धन्यवाद!!!!

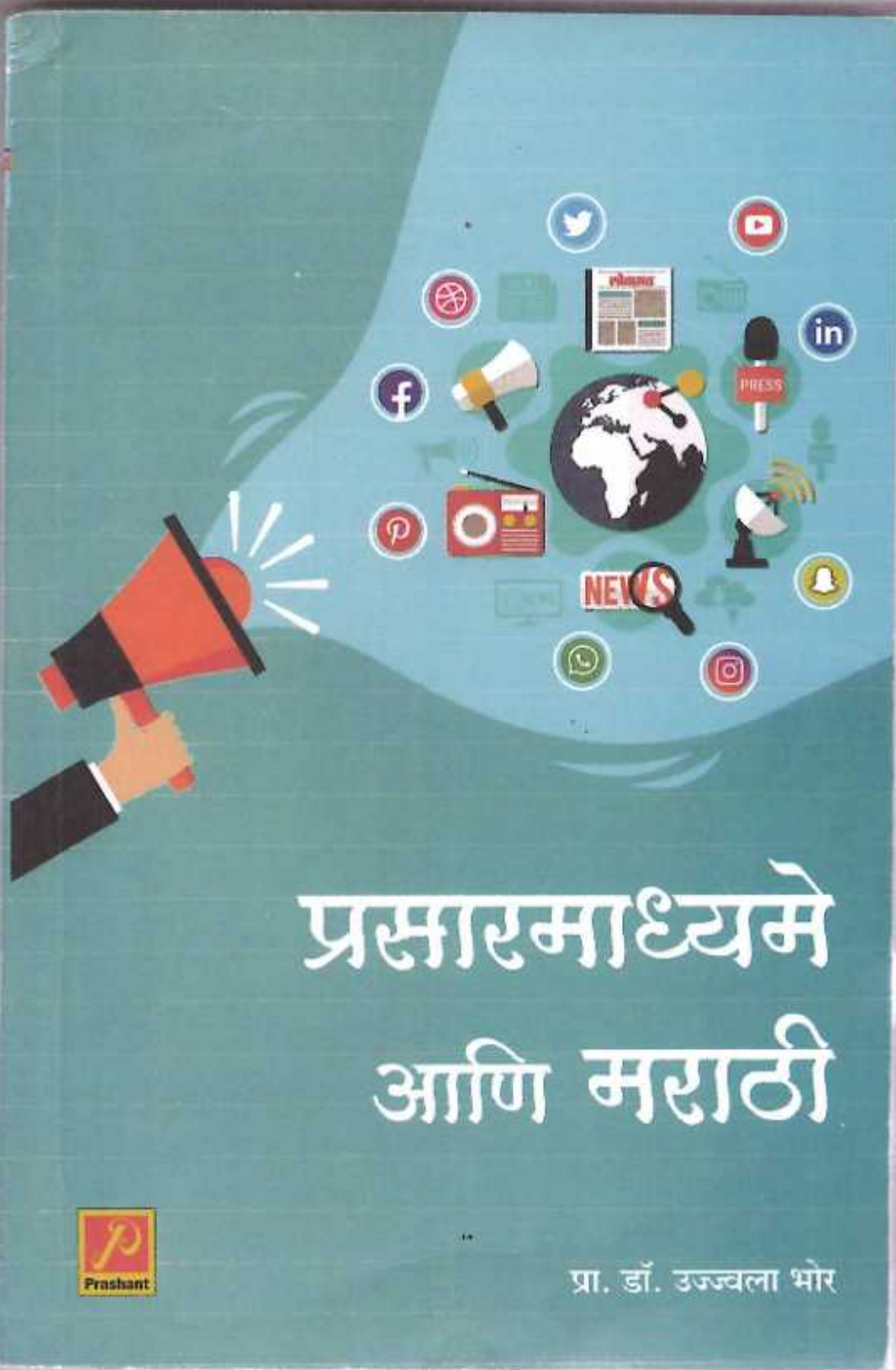
-: लेखक :-

प्रा. डॉ. चंद्रभान भानुदास चौधरी
(एम.ए., बी.एड., एम.फिन., पीएच.डी., नेट)
भूगोल सहयोगी प्राध्यापक
एस.एस.जी.एम. कॉलेज, कोपरगाव
Email- cbchaudhari.1576@rediffmail.com

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

प्रसारमाध्यमे आणि मराठी

प्रा. डॉ. उज्वला भोर

[Handwritten Signature]
Principal
S.S.G. College
Kopergaon

१९९० नंतर आलेल्या 'खाउजा' धोरणामुळे परिघर्तन पावलेल्या परिस्थितीने 'जग हीच एक बाजारपेठ' बनली. काळ जसा झपाट्याने पुढे जाऊ लागला तसे जीवनातील अनेक क्षेत्रांमध्ये बदल जाणवू लागले. संगणक-इंटरनेटचे जाळे पसरले. गुगलवर माहितीचा साठा आला. दूरध्वनी ऐवजी मोबाईल आले. त्यांनी स्मार्ट रूप धारण केले. व्हॉट्सअप, फेसबुक, इंस्टाग्राम, ट्विटर असे सोशल मीडियाचे एक जाळे पसरले. तंत्रज्ञान प्रगत, अध्यावत झाले. पाहता पाहता या तंत्रज्ञानाने जगातील सर्व क्षेत्रावर पकड मजबूत केली. जग जवळ आणण्याला प्रामुख्याने कारणीभूत ठरली ती नवतंत्रज्ञानाचे बळ लाभलेली प्रसारमाध्यमे. प्रसारमाध्यमांच्या स्वरूप व वापरात होत गेलेल्या या बदलाबरोबरच त्याद्वारे अभिव्यक्त व सादर होणाऱ्या कार्यक्रमांतही बदल होत गेले. या बदलांना अनुसरून जनमनावर गारुड करणाऱ्या या प्रसारमाध्यम क्षेत्रात मोठी उलाढाल होऊ लागली. रोजगाराच्या अनेक नवनवीन संधी निर्माण झाल्या. स्वाभाविकच, त्याबाबतचे तंत्र व कौशल्ये शिकवण्याची गरज निर्माण झाली. तंत्र व कौशल्ययुक्त कारागिरीला नवकल्पनायुक्त सर्जनशीलतेची, भाषिक कौशल्याची जोड लाभली तर; प्रसारमाध्यमांच्या विस्ताराबरोबरच सांस्कृतिक जीवन संपन्न करणाऱ्या उज्वळ भविष्याचेही चित्र उमे राहू शकते...

पुस्तक किंमत ₹ ३५०

ISBN 978-93-90483-59-4

9 789390 483594

Also Available in
e-Book
kopykitab.com

www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

Printed by
S.S.G.M. College
Kopergaon

प्रसारमाध्यमे आणि मराठी
Prasarmadhyame Aani Marathi

© सुरक्षित

- ॥ प्रकाशक । मुद्रक
रंगराव पाटील
प्रशांत पब्लिकेशन्स
3, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,
नूतन मराठा महाविद्यालयाजवळ,
जळगाव 425001.
- ॥ दूरध्वनी । चॅच । ईमेल
0257-2235520, 2232800
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com
- ॥ आवृत्ती । आयएसबीएन । किंमत
नोव्हेंबर 2020
978-93-90483-59-4
₹ 350/-
- ॥ अक्षरजुळवणी
प्रशांत पब्लिकेशन्स

e-Books are available online at www.prashantpublications.com

Prashant Publications app for e-Books

kopykitab.com • amazon.com • play.google.com

या पुस्तकातील कोणताही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुनर्प्रकाशित अथवा
संग्रहित करण्यासाठी लेखक/प्रकाशक दोघांचाही लेखी पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे.

२ । प्रशांत पब्लिकेशन्स

Prashant
S.S.G.M. College
Kopergaon

पा
जीवन

Also Available in
e-Book

प्रकाशन व्यवहार आणि संपादन

डॉ. उज्वला भोर

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

ग्रंथांचे म्हणजेच पुस्तकाचे मानवी जीवनात काय व किती महत्त्व आहे, हे आज सर्वांनाच माहित आहे. ग्रंथांना प्राचीन अशी दीर्घ परंपरा आहे. हस्तलिखित स्वरूपात आणि विविध विषयावर विविध प्रकारात होणारे ग्रंथलेखन छपाई कलेमुळे, सुबक, नेटके व देखणे रूप घेऊन अवतरले. त्याला आधुनिक तंत्रज्ञानाची जोड देऊन, ते आकर्षक छायाचित्र, गुळगुळीत, चमकदार कागदाने शोभिवंत बनले. कलात्मकतेने सजले आणि तशाच नव तंत्रज्ञानाच्या मागने आज वाचकांपर्यंत पोहोचत आहेत. लेखकाने केलेल्या ग्रंथ लेखनाडतकीच, त्याला पुस्तक रूप देऊन वाचकांपर्यंत पोहोचविणारी व्यवस्था म्हणून प्रकाशन व्यवस्थाही तितकीच महत्त्वाची आहे. पवटेच नव्हे तर, अनेकांच्या सहभागाने ग्रंथ निर्मितीचे कार्य संपन्न करणारी ही प्रक्रिया एक 'साधिक प्रक्रिया' आहे. म्हणजेच अनेक छोट्या व्यावसायिकांच्या, कलाकार व कारागिरांच्या सहकार्य, समन्वय व सुसंवादातून चालणारा असा 'प्रकाशन व्यवसाय' आहे.

Download
Prashant Publications
app for e-Books.

These e-Books are available online at:

- kopykitab.com • amazon.com
- play.google.com
- www.prashantpublications.com

पगडी

₹ 145

ISBN 978-93-89493-37-5

9 789389 493375

www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

Principal
B.S.G. College
Kopergaon

प्रकाशन व्यवहार आणि संपादन
Prakashan Vyavhar Aani Sampadan

© सुरक्षित

- ॥ प्रकाशक । मुद्रक
रंगराव पाटील
प्रशांत पब्लिकेशन्स
३, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,
नूतन मराठा महाविद्यालयाजवळ,
जळगाव ४२५००१.
- ॥ दूरध्वनी । वेब । ईमेल
०२५७-२२३५५२०, २२३२८००
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com
- ॥ आवृत्ती । आयएसबीएन । किंमत
सप्टेंबर २०२०
९७८-९३-८९४९३-३७-५
₹ १४५/-
- ॥ अक्षरजुळवणी
प्रशांत पब्लिकेशन्स

| e-Books are available online at www. prashantpublications. com |

Prashant Publications app for e-Books
kopykitab. com • amazon. com • play. google. com

या पुस्तकातील कोणताही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुनःप्रकाशित अथवा संग्रहित करण्यासाठी लेखक/प्रकाशक दोघांचीही लेखी पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे.

२ । प्रशांत पब्लिकेशन्स

Prashant
S.S.G.M. College
Kopergaon

एम. कॉम. भाग-२ : सेमिस्टर-४

New
Syllabus

विपणनातील आधुनिक प्रवाह

डॉ. ज्ञानदेव लक्ष्मण निटवे
अस्मिता वैभव कुलकर्णी

अर्जुन भानुदास भागवत
कल्पना अशोक रूपनवर

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Principal
B.S.G.M. College
Kopergaon

2020 च्या सुधारित अभ्यासक्रमावर आधारित

विपणनातील आधुनिक प्रवाह

Recent Advances in Marketing

एम.कॉम. - द्वितीय वर्ष : सत्र - 4

Special Elective Subject - Group 'H' (Advanced Marketing)

CBCS Pattern

◆ लेखक ◆

डॉ. ज्ञानदेव लक्ष्मण निटवे

M.Com, M.Phil, G.D.C. & A, B.Ed., Ph.D.
जयवंत शिक्षण प्रसारक मंडळाचे,
जयवंतराव सावंत वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय,
हडपसर, पुणे

प्रा. अर्जुन भानुदास भागवत

M.Com., G.D.C. & A, Set
रयत शिक्षणसंस्थेचे,
एस.एम. जोशी कॉलेज,
हडपसर, पुणे

प्रा. अस्मिता वैभव कुलकर्णी

M.Com., M.Phil., SET
महाराष्ट्र गर्ल्स एज्युकेशन सोसायटीचे,
हुजूरपागा महिला वाणिज्य महाविद्यालय, पुणे

प्रा. कल्पना अशोक रूपनवर

M.Com., B.Ed.
पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी (मुंबईचे),
डॉ. आंबेडकर कला आणि वाणिज्य महाविद्यालय, येरवडा, पुणे

किंमत : ₹ 110.00

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

N5724

विपणनातील आधुनिक प्रवाह
प्रथम आवृत्ती : एप्रिल २०२१
© : लेखक

ISBN : 978-93-5451-086-1

प्रकाशक

निराली प्रकाशन

अभ्युदय प्रगती, १३१२, शिवाजीनगर,
जंगली महाराज रोड, पुणे ४११ ००५.
फोन : (०२०) २५५१ २३३६/३७/३९
फॅक्स : (०२०) २५५१ १३७९.
Email : niralipune@pragationline.com

मुद्रक
योगिराज प्रिंटर्स अँड बाइंडर्स
सर्व्हे नं. १०/१, घुले इंडस्ट्रियल इस्टेट,
नांदेड गाव रोड, ता. हवेली,
पुणे - ४११ ०४१.
मो. : ९८५००४६५१७/९४०४२३३०४९

पुस्तक मिळण्याचे ठिकाण

प्रगती बुक सेंटर : पुणे : Email : pbcpune@pragationline.com

- १५७, बुधवार पेठ, रतन टॉकिससमोर, पुणे २. मो. ९६५७७०३१४८
- ६७६/ब, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिरासमोर, पुणे २. मो. ९६५७७०३१४७
- १५२, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिराशेजारी, पुणे २. ☎ ८०८७८८१७९५

प्रगती बुक कॉर्नर : मुंबई : Email : pbcmbai@pragationline.com

- अपूर्वा बिल्डिंग, शॉप नं. १, शारदाश्रम सोसायटी समोर, भवानी शंकर रोड, दादर (पश्चिम), मुंबई २८.
☎ (०२२) २४२२३५२६

प्रमुख वितरण केंद्रे

निराली प्रकाशन : पुणे

- ११९, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिर मार्ग, पुणे ४११ ००२. ☎ (०२०) २४४५ २०४४ मो. ९६५७७०३१४५
Email : niralilocal@pragationline.com

निराली प्रकाशन : धायरी (पुणे)

- सर्व्हे नं. २८/२७ धायरी-कात्रज रोड, पारी कंपनीजवळ, पुणे ४११ ०४१. ☎ (०२०) २४६९ ०२०४
मो. ९६५७७०३१४३ Email : bookorder@pragationline.com

मुंबई

- ३८५, एस.व्ही.पी. मार्ग, रसधारा को. ऑप. हाउसिंग सोसायटी लि., गिरगाव, मुंबई ४०० ००४.
☎ (०२२) २३८५ ६३३९/२३८६ ९९७६ फॅक्स : (०२२) २३८६ ९९७६. मो. ९३२०१२९५८७
Email : mumbai@niralibooks.com

वितरक शाखा

निराली प्रकाशन :

- ३४, व्ही. व्ही. गोलानी मार्केट, नवी पेठ, जळगाव ४२५ ००१. ☎ (०२५७) २२२ ०३९५. मो. ९४२३४९१८६०
Email : jalgaon@niralibooks.com
- न्यू महाद्वार रोड, केदार लिंग प्लाझा, पहिला मजला, आय. डी. बी. आय. बँकेसमोर, कोल्हापूर ४१६ ०१२.
मो. ९८५० ०४६ १५५ Email : kolhapur@niralibooks.com
- लोकरत्न कमर्शियल कॉम्प्लेक्स, दुकान नं. ३, सीताबर्डी, नागपूर ४४० ०१२. ☎ (०७१२) २५४७ १२९.
Email : nagpur@niralibooks.com

Note : Every possible effort has been made to avoid errors or omissions in this book. In spite this, errors may have crept in. Any type of error or mistake so noted, and shall be brought to our notice, shall be taken care of in the next edition. It is notified that neither the publisher, nor the author or book seller shall be responsible for any damage or loss of action to any one of any kind, in any manner, therefrom. The reader must cross check all the facts and contents with original Government notification or publications.

इतर शाखा : दिल्ली, बंगलुरु, हैदराबाद, चेन्नई

• www.marketing@pragationline.com • www.pragationline.com

Principal
S.S.G.M.College
Kolhapur

लेखकांचे परिचय

डॉ. ज्ञानदेव लक्ष्मण नितवे

M.Com., M.Phil., G.D.C & A., B.Ed., Ph.D.

डॉ. ज्ञानदेव लक्ष्मण नितवे हे जयवंत शिक्षण प्रसारक मंडळाचे जयवंतराव सावंत वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय या ठिकाणी वाणिज्य विभागामध्ये साहाय्यक प्राध्यापक पदावर कार्यरत असून त्यांना महाविद्यालयीन स्तरावर 10 वर्षे अध्यापनाचा समृद्ध अनुभव आहे. त्यांनी एम.कॉम. आणि एम. फिल. चे शिक्षण सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या वाणिज्य आणि संशोधन विभागातून पूर्ण केलेले आहे. पीएच.डी. ची पदवी त्यांनी स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड येथून संपादन केली आहे.

डॉ. नितवे यांनी आजवर विविध महाविद्यालये व संस्थांमध्ये आयोजित चर्चासत्रे, परिषदा व कार्यक्रमांमध्ये सहभाग नोंदविला असून त्यांची 11 पुस्तके आणि 20 पेक्षा अधिक शोधप्रबंध प्रकाशित झाले आहेत. तसेच डॉ. नितवे हे सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या राष्ट्रीय सेवा योजनेचे कार्यक्रम अधिकारी आणि विभागीय समन्वयक म्हणून कार्यरत आहेत.

प्रा. अर्जुन भानुदास भागवत

M.Com., G.D.C. & A., SET.

प्रा. अर्जुन भानुदास भागवत हे रयत शिक्षण संस्थेच्या एस. एम. जोशी कॉलेज, हडपसर, पुणे या ठिकाणी वाणिज्य विद्याशाखा प्रमुख व विभाग प्रमुख म्हणून कार्यरत आहे. त्यांना महाविद्यालयीन स्तरावर ३० वर्षे अध्यापनाचा समृद्ध अनुभव आहे. त्यांनी संपूर्ण शिक्षण हे सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठामधून पूर्ण केलेले आहे.

प्रा. भागवत यांनी आजवर ४७ विविध महाविद्यालये व संस्थांमध्ये आयोजित चर्चासत्रे, परिषदा व कार्यक्रमांमध्ये सहभाग नोंदविला असून २४ संशोधन लेखांचे सादरीकरण केलेले आहे. तसेच विविध

UGC Care Listed, Peer Reviewed व Refereed Journal मध्ये त्यांनी १७ संशोधनपर लेख प्रसिद्ध केलेले आहे. सरांचा नावीन्यपूर्ण उपक्रम व शैक्षणिक व्यवस्थापन हा आवडीचा विषय असून शैक्षणिक संस्थांच्या विकासासाठी राबविल्या जाणाऱ्या कल्पक प्रकल्पांचे व्यवस्थापन या विषयामध्ये त्यांचे संशोधन कार्य सुरू आहे. विभागप्रमुख म्हणून काम करीत असताना त्यांनी विविध विद्यार्थीकेंद्रित व नाविन्यपूर्ण उपक्रम आपल्या महाविद्यालयामध्ये आयोजित केलेले आहेत.

प्रा. अस्मिता वैभव कुलकर्णी

M.Com., M.Phil.

प्रा. अस्मिता वैभव कुलकर्णी या हुजुरपागा महिला वाणिज्य महाविद्यालयात प्राध्यापक म्हणून 10 वर्षे कार्यरत आहेत. 17 वर्षे अध्यापनाचा अनुभव. विविध महाविद्यालये व संस्थांनी आयोजित केलेल्या चर्चा व परिषदांमध्ये सहभाग नोंदविला आहे. तसेच त्यांनी एकूण 8 पुस्तकांचे लेखन केले आहे.

प्रा. अस्मिता कुलकर्णी यांनी राज्य, राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पातळीवर 15 शोधनिबंध प्रकाशित केले आहेत. तसेच त्यांना पोलीसमित्र संघ राज्यस्तरीय आदर्श प्राध्यापिका पुरस्कार आणि महाराष्ट्र गर्ल्स एज्युकेशन सोसायटीचा उत्कृष्ट उपक्रमशील शिक्षक पुरस्कार मिळाला आहे.

प्रा. कल्पना अशोक रूपनगर

M.Com., B.Ed.

प्रा. कल्पना अशोक रूपनगर या पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी (मुंबईचे) डॉ. आंबेडकर कला आणि वाणिज्य महाविद्यालय थेरवडा, पुणे या ठिकाणी वाणिज्य विभागामध्ये साहाय्यक प्राध्यापक पदावर कार्यरत आहेत. प्रा. कल्पना अशोक रूपनगर यांनी आजवर विविध महाविद्यालये व संस्थांमध्ये आयोजित चर्चासत्रे, परिषदा व कार्यक्रमांमध्ये सहभाग नोंदविला आहे.

niralipune@pragationonline.com | www.pragationline.com

Also find us on www.facebook.com/niralibooks

@nirali.prakashan

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

SARASWATI

The Research Journal

50

Special Issue
Global and Internal Politics: Issues and Areas

**SBES College of Arts and Commerce,
Aurangabad, Maharashtra**

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

**Saraswati
The Research Journal**

Special Issue
Internal and Global Politics : Issues and Areas

Editorial Board
Prof. M.A. Paithankar
In-charge Principal
Prof. M.M. Gaikwad
Vice-Principal
Dr. P.P. Deo
Vice-Principal

Executive Editor of this issue
Prof. N.B. Aghav
Head, Department of Political Science

Please Note

- The views expressed in this publication are purely personal judgments of the contributors and do not reflect the views of SBES College of Arts and Commerce, Aurangabad, Maharashtra or the editorial board of the research journal.
- No part of this publication may be reproduced or copied in any form by any means without prior written permission.
-

ISSN 2229 – 5224

© All rights reserved

Email feedback to sbescollegeac@yahoo.com

Published and Typesetting
SBES College of Arts and Commerce, Aurangabad, Maharashtra Printed

Principal
S.S.G.M. College,
Kopergaon

2020-21

50

कोरोनी काळातील वाढती न्यायालयीन सक्रियता

डॉ. सुपेकर वैशाली प्रशांत

प्रस्तावना-

प्रामुख्याने न्यायालयात येणारे खटले हे, तक्रारीच्या किंवा याचिकेच्या स्वरूपात दाखल होतात, मात्र जेव्हा कोणतीही तक्रार आलेले नाही आणि एखादा सार्वजनिक विषय घेऊन न्यायालयाने स्वतःतून पुढाकार घेतला असेल तर, त्याला न्यायालयीन सक्रियता म्हणतात. भारताचे 36 वे सरन्यायाधीश (२००७ ते २०१० या कालावधीमध्ये ते भारताचे सरन्यायाधीश होते) के. जी. बालकृष्णन एका भाषणात न्यायालयीन सक्रियतेची संकल्पना स्पष्ट करतात. त्यांच्यामते सक्रियतेचे दोन प्रकार असतात. न्यायालयामध्ये एखादा खटला चालू असताना कोणताही हस्तक्षेप न करता दोन्ही पक्षांना आपली बाजू मांडू देणे आणि त्यावर निःपक्षपातीपणे आपले अंतिम मत देणे ही न्यायाधीशाची जबाबदारी असते. परंतु काही न्यायाधीश बाजू मांडण्याचे काम चालू असताना भेदक प्रश्न विचारून खटल्याला दिशा देण्याचा प्रयत्न करताना आणि आपली सक्रियता दाखवतात. हे पहिल्या प्रकारच्या सक्रियतेचे उदाहरण झाले. हा झाला सक्रियतेचा शब्दशः अर्थ. सर्वोच्च न्यायालय किंवा उच्च न्यायालयांनी दिलेले निर्णय आणि त्यामुळे राजकीय, सामाजिक आणि आर्थिक परिस्थितीवर होणारे व्यापक परिणाम, त्यांना मिळणारी चालना म्हणजे खऱ्या अर्थाने न्यायालयीन सक्रियता म्हणता येईल. प्रस्तुत संशोधन पेपर मध्ये न्यायालयीन सक्रियतेची उदाहरणे देऊन कोरोना महामारीच्या काळातील न्यायालयाची भूमिका कशा प्रकारची होती याचा विचार किंवा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न झालेला आहे.

1990 च्या दशकात जनहित याचिका दाखल करण्याचा प्रयत्न सुरू झाला. जनहित याचिकेमध्ये कोणत्याही व्यक्तीला तिचा संबंध एखाद्या गोष्टीशी असो व नसो तिला न्यायालयामध्ये याचिका दाखल करता येते, मग सार्वजनिक कचऱ्याची विल्हेवाट असेल, तुरुंगातील कचऱ्या केंद्रांचा प्रश्न असेल अशा अनेक विषयावर न्यायालयाने योग्य भूमिका घेतलेली दिसून येते. १९९५-९६ सालात भारतातील अनेक बड्या राजकारण्यांवर हवाला व्यवहारातून पैशांचा विशेषतः परकीय चलनाचा मोठा गैरव्यवहार केल्याचा आरोप होता. त्यांच्याविरुद्ध न्यायालयात खटला भरण्यात आला. सी. बी. आय. (सेंट्रल ब्युरो ऑफ इन्व्हेस्टीगेशन) चौकशी सुरू झाली. परंतु सर्वच राजकीय पक्षांचे मोठे नेते यामध्ये सामील असल्यामुळे हा तपास अत्यंत धीम्यागतीने चालला आहे असे पत्रकार विनीत नारायण यांच्या लक्षात आले. त्यांनी त्याविरुद्ध न्यायालयात जनहित याचिका दाखल केली. न्यायालयाने त्याची दखल घेऊन तपास अधिक वेगवान आणि परिणामकारक रीतीने चालविण्याचे आदेश दिले. त्याचा योग्य परिणाम झाला. अनेक मंत्र्यांना राजीनामे द्यावे लागले. या जनहित याचिकेचा परिणाम म्हणून सर्वोच्च न्यायालयाने केंद्रीय गुन्हा अन्वेषण विभागावर (सीबीआय वर) केंद्रीय दक्षता आयोगाचे नियंत्रण असावे अशी सूचना केली. १९९० च्या दशकात राजस्थानमध्ये भंवरी देवी या महिला विकास विभागात काम करणाऱ्या आणि सरकारी कर्मचारी असलेल्या महिलेने आपल्या

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

53

टाळूवस्चे लोणी चाटूनपुसून खाळे.

'फकिरा' कादंबरी या सान्याचे चित्रण करते. त्यातला संघर्ष हा ब्रिटिशांविरुद्ध तर आहेच. तसाच तो एतद्देशीय सत्तावंतांच्या अन्यायाविरुद्धही आहे. वारणेच्या वाघाचा, सत्याचा, इतिहासही त्यात बेतो. नव्या गुन्हेगारी जमातीच्या कायद्याने उद्ध्वस्त झालेल्या सावळा, मुरारी, घमांडी, इशा, किशा, तावल्या, भैरुसारखी माणसे फकिराच्या फौजेत आहेत; तसेच शंकरराव पाटील, विष्णुपंत कुलकर्णी हे उच्चवर्गीय देखील त्याच्या बाजूने आहेत. ते सारेच अन्यायाने पेटून उठतात. ब्रिटिश व त्यांचे तोंडपुजे बापू खोत, रावसाहेब पाटील हे लोकांचे खरे शत्रू आहेत. फकिराचा लढा या सान्यांविरुद्ध आहे. न्याय्य हक्क, अधिकार व स्वातंत्र्यासाठी आहे. 'फकिरा' मध्ये अण्णा भाऊ या सान्या अतिशय गुंतागुंतीच्या सत्ता प्रक्रियेचे सजीव चित्र रंगवतात. जनसामान्यांच्या रसाळ भाषेत उभे करतात. स्वातंत्र्याच्या उर्मी मनात चेतवतात. या नायकांची गाणी, इतिहास, कहाण्या समस्त मानवमुक्तीच्या आहेत. हे सूत्र त्यात दिसते. ते प्रस्थापितांचा इतिहास नाकारतात. कारण त्यात सामान्य लोकांच्या प्रतिकारांचे, बहादुरीचे आणि कर्तेपणाचे वर्णन येतच नाही. म्हणून फकिरातून ते एका जनसामान्यां- मधून आलेल्या अलिकडच्या भूतकाळातील नायकाची कथा सांगतात. पर्यायी राष्ट्र, पर्यायी मूल्यव्यवस्था आणि व्यवहारसूत्रे ते मांडतात. हे केवळ मध्यमवर्गीयांचे खोटे स्मरणंजन नाही. हा भूतकाळ अस्सल आहे. त्याची नाळ वर्तमानकाळाशी घट्ट जुळलेली आहे.

त्यांच्या इतर साहित्यचिश्वात मुंबईसारख्या शहरातले स्थलांतरित झालेले आणि इथल्या भांडवली व्यवस्थेने शोषून चिपाडे केलेले 'बराबादा' सारखे लोक आहेत, माकडीच्या माळावर रहाणारे सरंजामी व्यवस्थेने नाडलेले भटके विमुक्त आहेत; नाना पाटलांसारखे विवेकनिष्ठ नायक आहेत; गेल्यावर तोंडात घालायला ठेवलेले गुंजभर सोने आंबेडकरांच्या निवडणूकीला देऊन टाकणाऱ्या म्हातारीसारख्या अस्सल स्त्रिया आहेत आणि अगदी निझामाच्या रझाकारांना आणि त्यांच्या उच्चवर्गीय नव्या अवतारांना ठणकावणारे विदू महारासारखे म्हातारे 'हिरो'ही आहेत. त्यांच्या साहित्यातले हे जीवनदर्शन त्यांची क्रांतदर्शी जीवनदृष्टी दाखवते.

ही उर्जा त्यांची नाळ जगभरच्या शोषितांच्या सांस्कृतिक- राजकीय इतिहासांशीही जोडते. म्हणून स्टॅलिनग्राडचा पोवाडा लिहिला जातो, मुंबईची लावणी लिहिली जाते आणि फकिरा, माकडीचा माळ व वैजयंताही. लोकांना अण्णा भाऊ आवडतात. कारण लोकांच्या मनात रुजलेले शोषितांचे इतिहास ते त्यांना त्यांच्या भाषेतून, कथा- कादंबऱ्यांमधून सांगतात. इतकेच नव्हे तर त्या इतिहासांचे नाते दुनियाभरातील सर्वहारांच्या लढाऊ इतिहासांशी जोडतात. ही त्यांची असामान्य साहित्यिक-सांस्कृतिक कर्तबगारी आहे. ती आपण पुरेशी गंभीरपणे घेतलेली आहे असे मला वाटत नाही. अण्णा भाऊ साठेच्या साहित्याचे समीकरण निव्वळ जातीय वा फक्त काँग्रेस समूहांच्या दुःखाशी करणे हे त्यांच्यावर म्हणूनच अन्याय करणारे ठरते. स्थानिक राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय अशा विविध पातळ्यांवरच्या समुदायांच्या इच्छांशी जोडून घेणारा असा लेखक विरळाच! 'फकिरा'चे मोठेपण हे असे आहे:

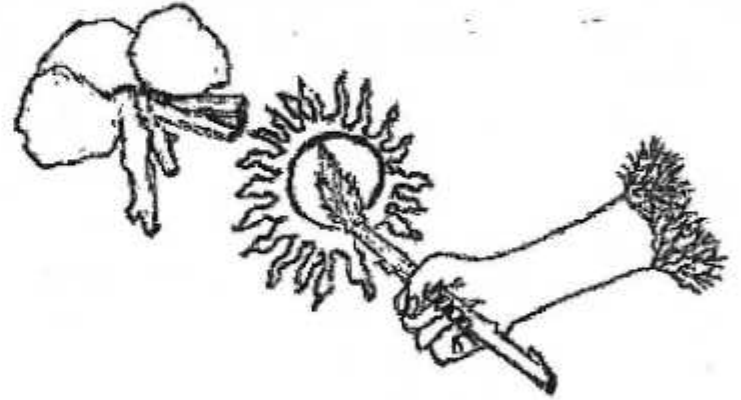
५४ । 'फकिरा'चा मूळ लेख - संपादक : कबीर दास

'फकिरा'ची अर्पण पत्रिका : भूमिका आणि कृतज्ञतेचा धेंद

- डॉ. के. एस. महालै

प्रस्तावना :

पुस्तकाचे मानवी जीवनातील स्थान हे अनन्यसाधारण आहे. आई, वडील आणि गुरूजानानंतर ग्रंथ अथवा पुस्तकाला देखील भारतीय संस्कृतीत गुरूचे स्थान देण्यात आले आहे. भाषेच्या निर्मितीनंतर आपले विचार, भावना शब्दरूपाने प्रकट करणारे माध्यम म्हणून पुस्तकाने महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे. जीवनाच्या प्रवासात पुस्तकाच्या सोबतीने आपले आयुष्य घडविणारी अनेक उदाहरणे सांगता येतील. म्हणूनच तर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या संपूर्ण आयुष्यात भाकरीपेक्षा पुस्तकाला अधिक महत्त्व दिले. पुस्तक म्हणजे जीवन वाटचालीतील संस्काररूपी दस्तावेज. यावरून पुस्तकाचे मूल्य लक्षात येते.

पुस्तक उघडल्यावर वाचकांचे लक्ष वेधते ती अर्पण पत्रिका. अर्पण पत्रिका ही पुस्तकाचा महत्त्वाचा भाग आहे. मात्र बऱ्याचदा वाचकांकडून ती दुर्लक्षिली गेलेली दिसते. असे असले तरी अनेक पुस्तकांच्या अर्पण पत्रिका ह्या चोखंदळ वाचकांना चिंतन करायला लावतात. अशा अर्पण पत्रिकांकडे जाणीवपूर्वक लक्ष द्यायला हवे. याच दृष्टीने फकिराची अर्पण पत्रिका व त्याबाबतचे वैचारिक मंथन प्रस्तुत शोधनिबंधातून करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

अण्णा भाऊ साठे हे मराठी साहित्यातील युगप्रवर्तक साहित्यिक आहेत. त्यांच्या अनेक कथा, कादंबऱ्या विविध भाषांमध्ये अनुवादित झाल्या आहेत. केवळ

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

अण्णा भाऊ साठे जन्मशताब्दी गौरवग्रंथ खंड १ | ४९

डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचे शैक्षणिक कार्य
प्रा. रमेश सोनू झरेकर,

प्रस्तावना:

डॉ. पंजाबराव देशमुख यांचा जन्म २७ डिसें. १८९८ रोजी पापळ, ता. नांदगाव खंडेश्वर, जि. अमरावती येथे एका शेतकरी कुटुंबात झाला. भाऊसाहेबांच्या आईचे नाव राधाबाई व वडीलाचे शामराव असे होते. भाऊसाहेबांचे चौथीपर्यन्तचे प्राथमिक शिक्षण (१९०६- १९१०) या कालावधीत आपल्या जन्मगावी पापळ येथेच झाले. परंतु पुढील माध्यमिक शिक्षणाची सोय पापळ येथे नसल्यामुळे माध्यमिक शिक्षणासाठी त्यांनी १९११ मध्ये चांदुर रेलवेच्या शाळेत ५ वीत प्रवेश घेतला. त्यानंतर भाऊसाहेबांचे माध्यमिक शिक्षण कारंजा लाड येथे सहावी ते आठवीपर्यन्त चे घ्यावे लागले. नंतर अमरावती येथील हिंदू हायस्कूलमध्ये प्रवेश घेऊन १९१८ मध्ये मॅट्रीकची परिक्षा भाऊसाहेब उत्तीर्ण झाले. भाऊसाहेबांनी उच्च शिक्षणासाठी फर्ग्युसन महाविद्यालयात पुणे येथे प्रवेश घेतला.

१९१८-१९२० या कालावधीत महाविद्यालयीन शिक्षण घेत असतांना २५ ऑगस्ट १९२० रोजी उच्च शिक्षण घेण्यासाठी इंग्लंडला गेले. तेथे त्यांनी एडिंबरो विद्यापीठाची एम.ए. व आक्सफर्ड विद्यापीठाची डि. फिल. ही पदवी मिळविली. २५ जाने. १९२५ मध्ये वाड्यातील घर्माचा उद्गम आणि विकासया विषयावर डॉक्टरेट ही पदवी मिळाली. त्यानंतर बार-अॅट-ला ची कायद्यातील सवोच्चपदवी मिळविली. आर्थिक परिस्थिती चांगली नसल्यामुळे त्यांचा वडीलांनी भाऊसाहेबांच्या शिक्षणासाठी आपली शोती गहाण ठेवली व त्यांचे शिक्षण पूर्ण केले. उच्च शिक्षण घेतल्यानंतर १९२६ मध्ये भाऊसाहेब भारतात परतले. १

As per Revised Syllabus of
SAVITRIBAI PHULE PUNE UNIVERSITY

F.Y.B.Com. • SEM - 2

As per UGC Choice Based Credit System

2019-20

- Financial Accounting
- Business Economics
- Business Mathematics and Statistics
- Computer Concepts and Applications
- Organization Skill Development
- Fundamental of Banking
- Marketing and Salesmanship
- Essentials of E-commerce
- व्यावसायिक अर्थशास्त्र
- ग्राहक संरक्षण व व्यावसायिक नीतिमूल्ये
- व्यावसायिक पर्यावरण आणि उद्योजकता
- संघटनात्मक कौशल्य विकास
- बँक व्यवसायाची मूलतत्त्वे
- विपणनशास्त्र आणि विक्रयकला
- सहकार सिध्दात आणि कार्यपध्दती
- व्यापारी भूगोल

95

F.Y.B.Com. • SEM - 2

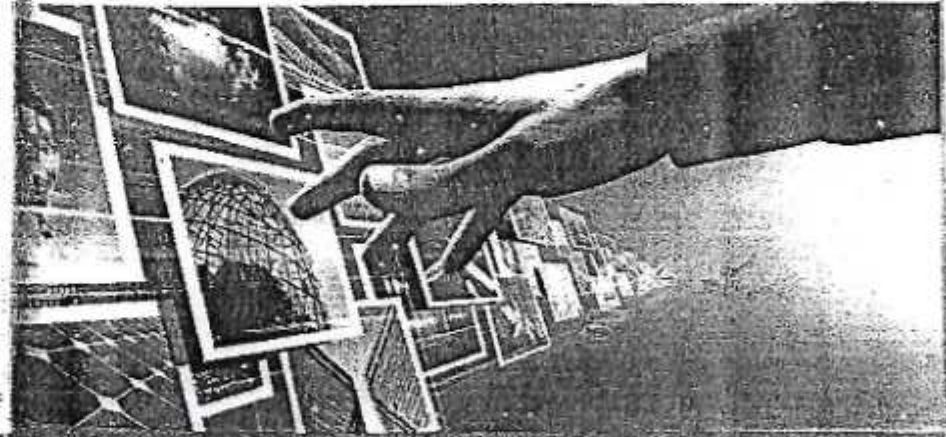
As per UGC Choice Based Credit System

55

Barhate

COMPUTER

CONCEPTS AND APPLICATIONS - II

www.prashantpublications.com

Dr. V. B. Nikam • Prof. S. E. Pate
Dr. B. S. Jagtap • Dr. S. K. Pivate
Dr. B. H. Barhate

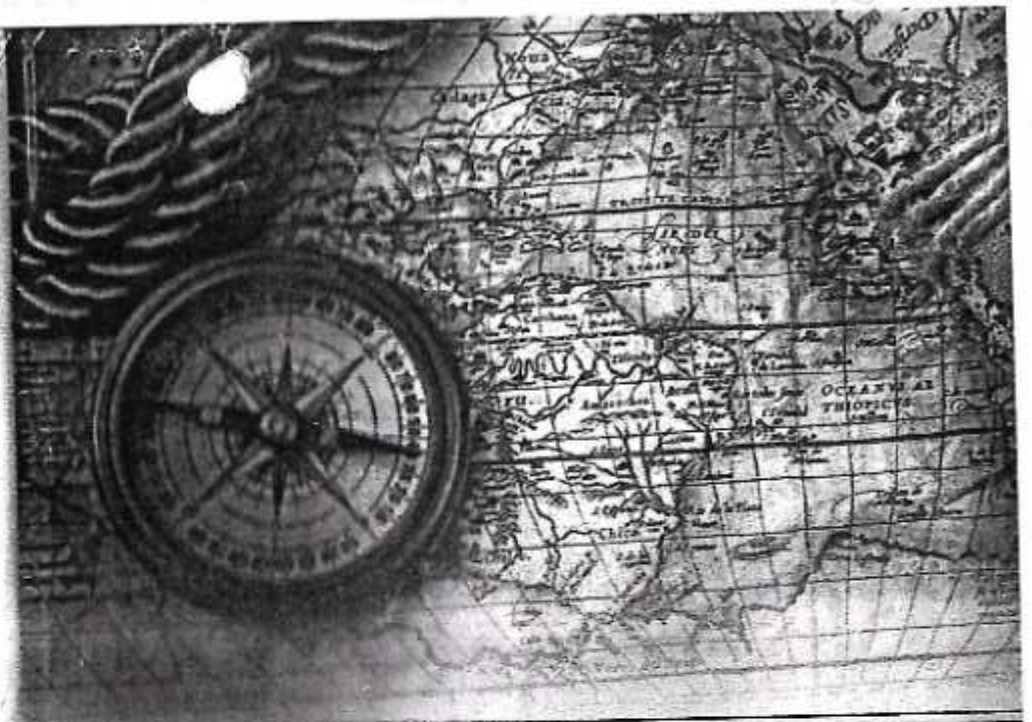
Principal
G.M. College
Opargaon

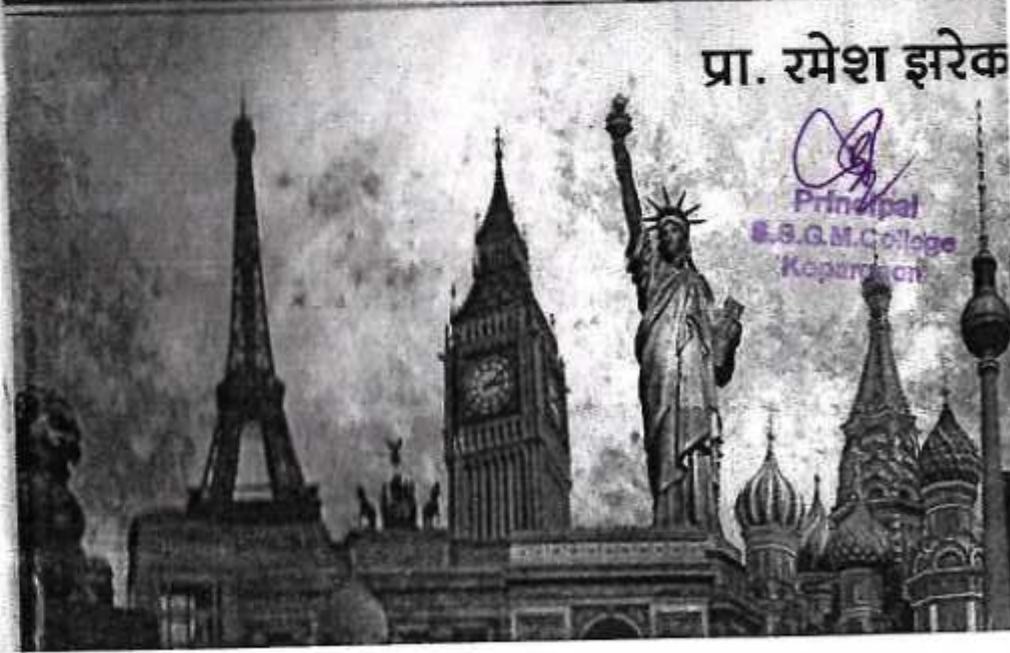
57

आधुनिक विश्व

प्रा. रमेश इरेकर

आधुनिक विश्व

प्रा. रमेश इरेकर

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

प्रा. रमेश इरेकर

जन्म- 01 जून 1963

शिक्षा- एम.ए., एम. फिल, पीएच.डी (शोधरत)

अध्यापन अनुभव- रयत शिक्षण संस्था के विभिन्न महाविद्यालयों में स्नातक एवं स्नातकोत्तर स्तर पर सन 1989 से आजतक अध्यापन कार्य जारी।

• रयत शिक्षण संस्था के कला, वाणिज्य एवं विज्ञान महाविद्यालय मोखाडा जि. पालघर प्रभारी प्राचार्य तथा उपप्रधानाचार्य पद की जिम्मेदारी कुरालतापूर्वक निर्वहन। लेखन

प्रकाशन- राष्ट्रीय तथा अंतर्राष्ट्रीय स्तर की पत्र-पत्रिकाओं में अनेक शोध आलेख प्रकाशित। राष्ट्रीय तथा अंतर्राष्ट्रीय संगोष्ठियों में सक्रिय सहभाग एवं प्रपत्र भाग।

पुस्तक प्रकाशन- 1. प्राचीन भारत का इतिहास, 2. आधुनिक भारत का इतिहास

• लघु शोध परियोजना -

1. 'कर्मवीर भाऊराव पाटील जी के शैक्षिक एवं सामाजिक कार्य' इस विषय पर विश्वविद्यालय द्वारा गायनर रिसर्च प्रोजेक्ट पूर्ण।

2. आदिवासी समाज क्षेत्र मोखाडा, तहसील जनपद पालघर के रयत शिक्षण संस्था का शैक्षिक कार्य इस विषय पर गायनर रिसर्च प्रोजेक्ट।

• पीएच.डी शोधकार्य:- पीएच.डी उपाधी हेतु 'माजी मंत्री श्री शंकरराव कोल्हे का जीवन एवं कार्य एक अध्ययन' तिलक महाराष्ट्र विश्वविद्यालय, पुणे से शोधकार्य जारी।

• सम्प्रति- उपप्राचार्य, इतिहास विभागाध्यक्ष, एस.एस.जी.एम. कॉलेज, कोपरगाव, जि. अहमदनगर, पिन नं. 423601

• सम्पर्क- 'ऋषिराज' जुना टाकली रोड, ओमनगर कोपरगाव, जि. अहमदनगर (महाराष्ट्र)

दूरभाष- 09423749138

रोशनी पब्लिकेशंस

110/138-'बी' मिश्रा पैलेस

जवाहर नगर, कानपुर-208012

मो. : 9415154156, 9450057852

E-mail : roshnipublications@gmail.com

Also available at : Flipkart amazon

SAVITRIBAI PHULE PUNE UNIVERSITY

Choice Based Credit System (CBCS)

F.Y.B.Sc. • SEM I • CH 102

ORGANIC CHEMISTRY

CHEMISTRY

Dr. T. S. Thopate ▪ Dr. S. R. Thopate
Dr. N. R. Dalvi ▪ Dr. D. G. Karpe

As per U.G.C. Guidelines and also on the basis of revised syllabus of
Savitribai Phule Pune University, Pune
with effect from June, 2019, Also useful for all Universities.

F.Y.B.Sc. | Sem I | CH 102

ORGANIC CHEMISTRY

- A U T H O R S -

DR. T. S. THOPATE

M.Sc., M. Phill., Ph. D,
Dept. of Chemistry,
New Arts, Commerce and Science College,
Parner, Dist. Ahmednagar

PRIN. DR. S. R. THOPATE

M.Sc. Ph. D.
S. S. G. M. College,
Kopargaon, Dist- Ahmednagar

DR. N. R. DALVI

M. Sc. Ph. D.
Dept. Of Chemistry
K.J. Somaiya College of Arts, Comm. & Science
Kopargaon, Dist- Ahmednagar

DR. D. G. KARPE

M.Sc. Ph. D.
Dept. Of Chemistry
Shri Chhatrapati Shivaji Mahavidhyalay,
Shrigonda, Dist - Ahmednagar

Prashant Publications

**Prashant
Publications**

© Authors

ORGANIC CHEMISTRY

F.Y.B.Sc. | Sem I | CH 102

Publisher and Printer

Prashant Publications
3, Pratap Nagar, Shri Sant Dnyaneshwar Mandir Road,
Near Nutan Maratha College, Jalgaon 425001.

• Phone • Website • E-mail

(0257) 2235520, 2232800
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

• First Edition • ISBN • Type Setting

July, 2019
978-93-88769-93-8
Prashant Publication

Price : ₹ 80/-

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying (xerox copy), recording or otherwise, without the prior permission.

As per U.G.C. Guidelines and also on the basis of revised syllabus of
Savitribai Phule Pune University
with effect from June, 2019, Also useful for all Universities.

F.Y.B.Com. | Sem II

COMPUTER CONCEPTS AND APPLICATION-II

- A U T H O R S -

Dr. Vijay Bakkrishna Nikam
S.S.G.M. College, Kopergaon,
Dist. Ahemadnagar

Prof. Sanjay Elknath Pate
N.Y.N.C. Arts, Commerce and Science
College, Chalisgaon, Dist. Jalgaon

Dr. Balasaheb Sheshrao Jagtap
Shri Dnyaneshwar Mahavidyalaya
Newasa, Dist. Ahemadnagar

Dr. S. K. Pulate
Arts, Commerce and Science College,
Rahata, Dist. Ahemadnagar.

Dr. B. H. Barhate
Vice Principal,
P.O.Nahta College, Bhusawal

PRASHANT PUBLICATIONS

Dr. Pate
Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Dr. Barhate

COMPUTER CONCEPTS AND APPLICATION - II

© Reserved

Publisher | Printer:

Rangrao A Patil (Prashant Publications)
3, Pratap Nagar, Dynaneshwar Mandir Road,
Near Nutan Maratha College, Jalgaon 425 001.

Phone | Web | Email:

0257-2235520, 2232800
www.prashantpublication.com
prashantpublication.jal@gmail.com

Edition | ISBN | Price

December, 2019
978-93-89492-88-0
₹ 175

Cover Design | Typesetting
Prashant Publications

All rights reserved. No part of this publication shall be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying (xerox copy), recording or otherwise, without the prior permission of the Author and Publishers.

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

COMPUTER CONCEPTS AND APPLICATION - II

Course Code - 124 (II)

1. **Introduction to E-commerce Tools**
Process of E-Commerce: Types of E-Commerce; Role of Internet and Web in E-Commerce; Technologies Used in E-Commerce Systems
E-Commerce Activities: Various Activities of E-Commerce; Various Modes of Operation Associated with E-Commerce; Elements and Resources Impacting E-Commerce and Changes; Types of E-Commerce Providers and Vendors; Opportunity Development for E-Commerce Stages; Development of E-Commerce Business Case; Components and Factors for the Development of the Business Case; Steps to Design and Develop an E-Commerce Website.
2. **Introductions to E-Marketing**
E-Marketing: Traditional Marketing; E-Marketing; Identifying Web Presence Goals - Achieving web presence goals, Uniqueness of the web, Meeting the needs of website visitors, Site Adhesion: Content, format and access; Maintaining a Website; Metrics Defining Internet Units of Measurement; Online Marketing; Advantages of Online Marketing.
E-Customer Relationship Management: Customer Relationship Management (CRM) - Marketing automation, Enterprise customer management; Customer Relationship Management Areas; CRM Processes. Architectural Components of a CRM Solution - Customer's information repository, Campaign management, Event triggers, business logic and rules repository, Forecasting and planning tools, Electronic Customer Relationship Management; Need, Architecture and Applications of Electronic CRM
Supply Chain Management: Supply Chain Management (SCM); Goals of SCM; Functions of SCM; Strategies of SCM; Electronic SCM and its benefits; Components of Electronic SCM; Electronic Logistics and its Implementation.
3. **Electronic Payment System**
Electronic Data Interchange (Introduction to EDI, EDI Architecture; Financial EDI. Overview of the technology involved in EDI
Introduction to EPS: Application of Online payment system, Introduction to EFT (Electronic Fund Transfer) Types of EFT (NEFT, RTGS), E-Payment Systems; Electronic Funds Transfer; Digital Token Based E-Payment Systems; Modern Payment Systems; Steps for Electronic Payment, Payment Security; Net Banking. Introduction to Digital Signature and Digital Certificates, Stages of SET Types of Payment System; Digital Cash, Electronic Cheque, Smart Card, Credit Debit Card.
4. **Introduction to M-Commerce**
Definition, Need and Scope, Advantages and disadvantages of M-commerce, M-Commerce and its applications, Types of M-Commerce, Products and Services of M-Commerce, Mobile payment application, Difference between E-commerce and M-Commerce.

Contents

1. Introduction to E-commerce Tools	07
2. Introductions to E-Marketing	63
3. Electronic Payment System	117
4. Introduction to M-Commerce	132
References	150

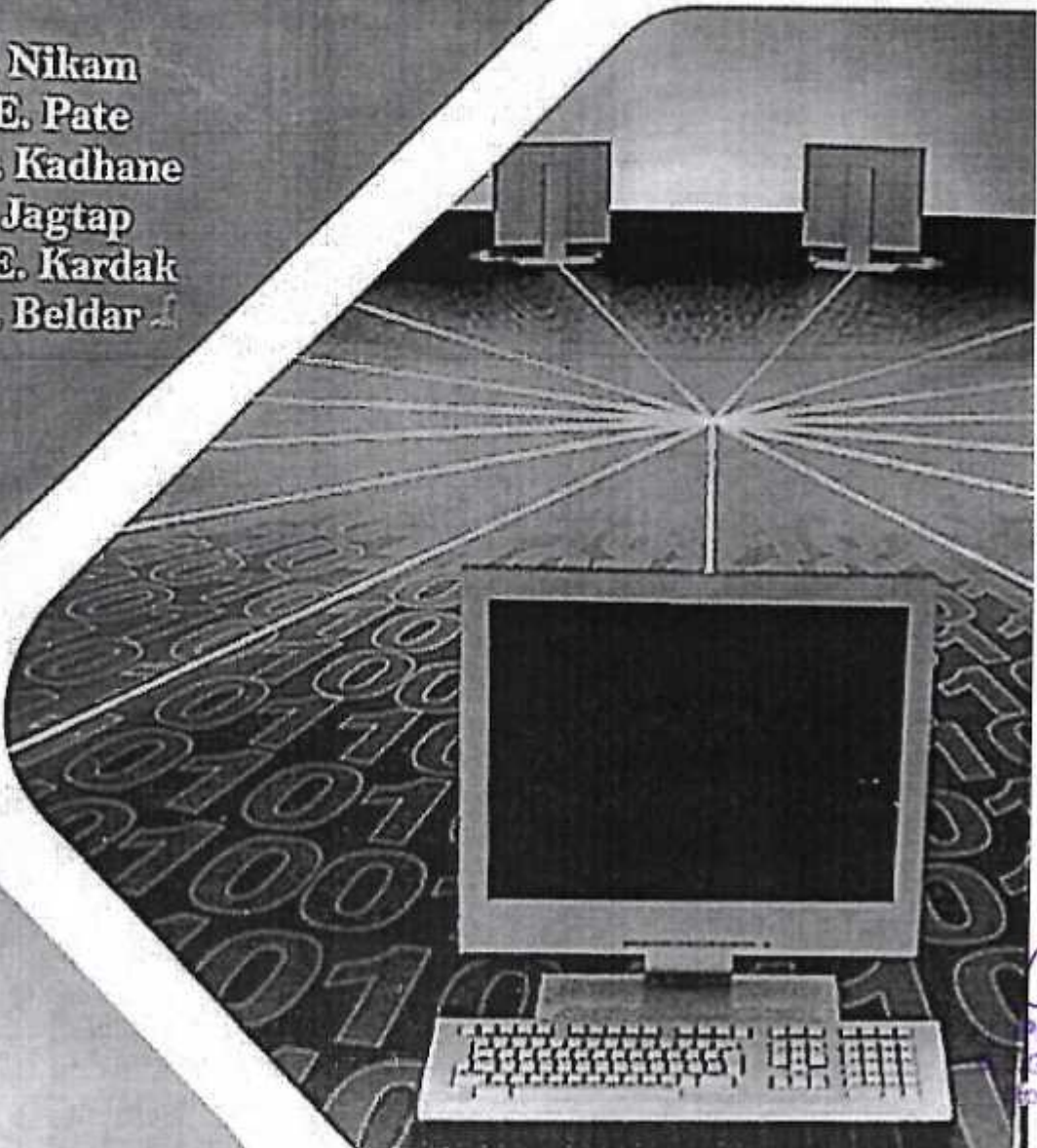

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

FY.B.Com • Sem - 1

CBCS PATTERN

Computer Concepts and Applications - I

Dr. V. B. Nikam
Prof. S. E. Pate
Dr. R. A. Kadhane
Dr. B. S. Jagtap
Prof. S. E. Kardak
Dr. M. S. Beldar

Principal
G.M. College
Pargan

COMPUTER CONCEPTS AND APPLICATION - I

© Reserved

Publisher | Printer:

Rangrao A Patil (Prashant Publications)
3, Pratap Nagar, Dynaneshwar Mandir Road,
Near Nutan Maratha College, Jalgaon 425 001.

Phone | Web | Email:

0257-2235520, 2232800
www.prashantpublication.com
prashantpublication.jal@gmail.com

Edition | ISBN | Price

September, 2019
978-93-89492-17-0
₹ 185

Cover Design | Typesetting Prashant Publications

All rights reserved. No part of this publication shall be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying (xerox copy), recording or otherwise, without the prior permission of the Author and Publishers.

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

COMPUTER CONCEPTS AND APPLICATION - I

Course Code – 114 (B)

1. **Introduction to Computer and Operating System**
  - Introduction to Computer - Definition, Block Diagram, Computer Hierarchy, (Classification), Characteristics of Computer • Computer System Hardware • Computer Memory • Input and Output Devices • Definition – Software • Software Types - System Software, Application Software • Definition of Operating System • Types of Operating Systems, Functions of Operating Systems.
2. **Office Automation Tools**
  - Definition of Information Technology (IT) Benefits of Information Technology (IT) Applications of Information Technology (IT) • Office automation tools • MS-Word: Introduction, Starting MS-Word, MS-Word Screen and its Components, Elementary Working with MS-Word • MS-Excel: Introduction, Starting MS-Excel, Basics of Spreadsheet, MS-Excel Screen and Its Components, Elementary Working with MS-Excel • MS-PowerPoint: Introduction, Starting MS-PowerPoint, Basics of PowerPoint, • MS-PowerPoint Screen and Its Components, Elementary Working with MS PowerPoint • Data Processing: Files and Records, File Organization (Sequential, Direct/Random, Index)
3. **Introduction To Computer Network**
  - Introduction • Importance of Networking • Computer Network (LAN, WAN, MAN) • Network Components (Hub, Switch, Bridge, Gateway, Router, Modem) Network Topology, Wireless Network • Internet and Internet application • Introduction, Internet evolution, Working of Internet, Use of Internet • Overview of the World Wide Web (Web Server and Client) • Introduction to the Search engine and Searching the Web, Downloading files, Introduction to Web Browsers, Working with E-mail (creation and use of the same) • Introduction to Internet Security • Security, Privacy, Ethical Issues & Cyber Law.
4. **Computer Application in Commerce**
  - Computer Applications in Business – Need and Scope • Computer Applications in various fields of Commerce • Personnel Administration, Accounting, Cost and Budgetary Management, Purchasing, Banking, Insurance, and Stock-broking, e-governance • E-Commerce • Defining E-Commerce, Main Activities of Electronic Commerce, Benefits of E-Commerce: Broad Goals of Electronic Commerce; Main Components of E-Commerce; Functions of Electronic Commerce – Communication Process Management, Service Management, Transaction Capabilities.

20. Woman Targeted During Communal Riots with Special Reference to Azadi & Lajja

Dr. Varpe Sandip Dadabhau
Asst. Professor, SSGM College, Kopargaon
(SPPU, Pune) Tal- Kopargaon, Ahmednagar (MS)

Introduction

The overwhelming memory and perception of partition is the determined violence that accompanied the 'great divide'. The violence directed against women took an additional form, most of them located in sexuality. It included the molestation and rape done by the members of one community to women of other, disfiguring of women, parading of naked women and other atrocities on women during partition, women had to bear twin strikes of expatriate and violence. The dislocation for women was even more painful than it was for men. The abducted women were separate from their families. Thus, their links with their parental homes and families were broken; and physical and emotional support that women get from their parental home even after they enter their marital status was also broken. Women were thus dislocated at two levels from the home and from the family.

Status of woman in Indian Society

Our ancient holy literature, such as Rigveda shows evidence that, women are fully the equals of men as regards to access to and capacity for the highest knowledge, even the knowledge of the absolute Brahma. The Gruhastha ashram. The Upanishad also emphasizes that, the men and women were equal participants of knowledge. It is well known fact that woman symbolically recognized as mother land and her virginity pride for family and in religion.

Communal Riot

Indian myth and history deal with violence in the form of wars like Mahabharata and Kalinga. So it is our moral responsibility to define term violence. "Violence is defined as an act of force or emotional and mental pressure through which one individual oblige to attack with the help of weapon to injure physically another person." There is a proverb '*might is right*.' Like that violence is practiced all over the world to dominate the weak, the poor, the inferior, and the powerless.... It is an inseparable feature of Indian society. There are two main forms of violence. First is domestic violence and the second is communal violence also known as communal riot.

Communal Riot's reflected in Literature

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaon

मैं हूँ अनास्था पर लिखा
आस्था का शिलालेख
...मृत्यु पर जीवन के जय की घोषणा

रोशनी पब्लिकेशंस

110/138 'बी' मिश्रा पैलेस

जवाहर नगर, कानपुर-208012

मो. : 9415154156, 9450057852

E-mail : roshnipublications@gmail.com

ISBN 978-93-83400-85-5

9 789383 400355 >

₹ 850.00

कैदारनाथ अग्रवाल के काव्य में
जीवन मूल्य एवं जीवन दर्शन

डा. योगेश विठ्ठल दाणे

डा. योगेश विठ्ठल दाणे

237

कैदारनाथ अग्रवाल के काव्य
जीवन मूल्य एवं जीवन दर्शन

समकालीन हिंदी कविता के बदलते आयाम

—: संपादक :—
 प्रा. हिरडे. एन. एन.
 प्रा. बहिरम डी. एम.

अनुक्रम

अ.क्र	शोध पत्र का विषय	शोधकर्ता	पृ.क
01	समकालीन कविता	डॉ. ईश्वर पवार	01
02	समकालीन हिंदी कविता : स्वरूप एवं संकल्पना	डॉ. विजयकुमार राउत	03
03	मार्क्सवादी चेतना के सशक्त हस्ताक्षर महाकवि निराला	डॉ. देवीदास इंगळे	06
04	समकालीन हिंदी कविता के बदलते आयाम	डॉ. राजेंद्र खैरनार	09
05	समकालीन हिंदी कवि और कविता : संवेदना के विविध धरातल	डॉ. संजय नाईनवाड	14
06	सर्वेश्वरदयाल सक्सेना की समकालीन हिंदी कविताओं में सामाजिक, राजनीतिक आदि परिस्थितियाँ	डॉ. राजेंद्र बाविस्कर	21
07	प्रासंगिकता के यथार्थ कवी : ओमप्रकाश वाल्मीकि	धनंजय मोहन झाँबाडे	24
08	समकालीन हिंदी कविता :	डॉ. कल्याण पाराजी वाघ	27
09	समकालीन हिन्दी कविता में वैश्विक दृष्टि	प्रा. मारुफ मुजावर	30
✓10	समकालीन हिंदी कविता का परिदृश्य	डॉ. योगेश दाणे	31
11	समकालीन हिंदी कविता में उत्तर आधुनिक विमर्श	डॉ. उत्तम आर. आळतेकर	38
12	समकालीन सौंदर्यवादी कवि शमशेर बहादुर सिंह	प्रा. बाबासाहेब गव्हाणे	41
✓13	समकालीन हिंदी कविता की परिस्थितियाँ	प्रा. काकडे सुनिल चांगदेव	43
14	"समकालीन कविता के बदलते आयाम"	प्रा. रोहिणी रामचंद्र साळवे	46
15	कात्यायनी के काव्य में स्त्री-विमर्श	शेख शिलीमन महेबूब	49
16	धूमिल की कविताओं में सामाजिक यथार्थ	डॉ. सुब्राव जाधव	51
17	समकालीन कविता में राजनीति का चित्रण	डॉ. प्रमोद परदेशी	55
18	समकालीन कवि लीलाधर जगूडी के काव्य में सामाजिक चेतना	प्रा. रसाळ सुरेश राजाराम	58
19	दिनकर के काव्य में कुपोषण और भुखमरी की समस्या	डॉ. राणू कर्दम	62
20	समकालीन हिंदी कविता में स्त्री-विमर्श	डॉ. डिम्पल गुप्ता	65
21	समकालीन हिंदी कविता : दलित विमर्श के विशेष संदर्भ में	डॉ. जितेंद्र बन्नसोडे	69
22	वैश्वीकरण के परिप्रेक्ष्य में समकालीन हिंदी कविता	प्रा. बहिरम देवेन्द्र मगनभाई	73

(94)

 Principal
 S.S.G.M. College
 Kopergaon

"उनकी चाकी उनकी चलनी, उनके ही राजा रानी/उनकी कथजो उनकी करनी, उनकी ही कथा कहानी
उनका खाना उनका पीना, उनका ही पहना धाना @उनका पहना उनका सुनना, उनका ही गाना बजाना
उनकी भक्ति उनकी शक्ति, उनका गुन हो बखाना @वो ही सुन्दर वो ही सपना, उनका हो सजना सजाना।

निष्कर्ष :-

इस प्रकार समकालीन हिन्दी कविता में समकालीन वैश्विक परिस्थितियाँ समस्याएँ रेखांकित हो रही हैं। समकाली कही जा सकती है। समकालीन हिन्दी कविता में सामाजिक क्रान्ति कई रूपों में प्रकट होती है। इन कवियों ने समान रूप से व्यवस्था के प्रति असंतोष को प्रकट किया है। आजकल दुनिया के हर देश की भाँति भारत में भी वैश्विक दृष्टि दिनोदिन बढ़ती जा रही है हिन्दी के कवि बड़ी चेतना को लेकर संसार की राजनैतिक गतिविधियों, विज्ञान एवं तकनीकी प्रभाव, भूमण्डलीकरण, प्रदूषण विश्व मानव का भविष्य आदि सभी विषयों पर प्रकाश डालने लगे हैं। यह हमारे कवियों की बढ़ती हुई वैश्विक दृष्टि का परिचायक है।

संदर्भ सूची :-

1. तुलनात्मक साहित्य, विश्व संस्कृति और भाषाएँ - डॉ. के. सीताराम्भी
2. संस्कृति, चेतना, विचारधारा ७ के.एन. पणिपकर
3. वाद, विवाद, संवाद ७ नामवर सिंह
4. आलोचना (पत्रिका) - जनवरी, मार्च २००३
5. तद्भव (पत्रिका) - अप्रैल २००४

प्रा.डॉ. योगेश दाणे

हिंदी विभाग (सहा प्राध्यापक)

एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगांव

दूरभाष-९०४९८६६८५१

समकालीन हिंदी कविता का परिदृश्य

साहित्य समाज का दर्पण है। साहित्य के प्रत्येक रूप में देशकाल, वातावरण एवं युगीन परिस्थितियों का प्रभाव प्रत्यक्ष या परोक्ष रूप से अवश्य पड़ता है। इसी प्रभाव के फलस्वरूप सच्चे साहित्य का निर्माण होता है। वास्तव में साहित्य जीवन का आधार होता है, और यही साहित्य मानवीय जीवनमूल्यों के साथ-साथ राष्ट्रीय भावधारा का भी पल्लवन करता है।

साहित्य की सबसे प्राचीन और लोकप्रिय विधा कविता है। यह कविता जीवन से जुड़ी हुई है, जीवन से अलग नहीं। व्यक्ति कई स्तरों पर अपना जीवन जीता है, वह विभिन्न क्षेत्रों से अनुभव ग्रहण करता है। व्यक्ति प्रतिक्षण संघर्ष करता है, उसी संघर्ष से कविता का जन्म होता है। जिस कविता में यथार्थ वृहत्तम संदर्भ होता है, वही कविता श्रेष्ठतम होती है। कविता में संवेदनशीलता एक जरूरी गुण है, इसी गुण के आधार पर कवि आसपास के बिखरे जीवन को कविता में व्यक्त करता है। काव्यरचना के लिए

Principal

ISBN: 978-93-82504-63-4

S.S.G.M.College समकालीन हिंदी कविता के बदलते आयाम
Kopergaon

95

साहित्य में समकालीन क्या हैं और समकालीन कौन है, ये ऐसे सवाल नहीं हैं, जिनके बारे में कोई सर्वसम्मत राय हो। ऐसा होना बहुत वांछनीय भी नहीं। साहित्य की दुनिया में ऐसे सवालों के बने बनावे जवाब नहीं हुआ करते। इसलिए उस गंभीर विमर्श से बचते हुए कहा जा सकता है कि अपने समय समाज से जो जुड़ा है, वह समकालीन है। समकालीन शब्द विशेषण है और समकालीनता भाववाचक संज्ञा है। किसी व्यक्ति के समय या किसी कालखंड में प्रचलित या व्याप्त प्रवृत्तियों या स्थितियों को उस व्यक्ति के समकालीन माना जा सकता है और इन प्रवृत्तियों एवं स्थितियों के होने का भाव सम्मिलित है। समकालीनता में अपने समय के वास्तविक जीवन से निकट एवं महत्वपूर्ण समस्याओं और देशकाल स्थितियों को चित्रित किया जाता है। "समकालीनता में वर्तमान बोध के साथ ही अतीत और भविष्य का विवेक सम्मतबोध होता है। यह विशिष्ट वर्तमान बोध ही समकालीनता को अभिव्यक्ति देता है।" वर्तमानबोध से समकालीनता को व्याप्ति प्रदान होती है। इतिहासबोध और भविष्य को वर्तमान में समेटकर समग्र युगबोध को समकालीनता प्रकट करती है। समकालीन वास्तव में समकाल का बोध है और वह सदा बना रहता है, जो व्यक्ति अपने समय में रहकर अपने समय का होता है, वही समकालीन है। यह विशिष्ट वर्तमान बोध ही समकालीनता को व्याप्ति देता है। समकालीनता वास्तव में अपने समय की महत्वपूर्ण समस्याओं के साथ उलझना है, जो वर्तमान का सत्य होता है। इससे कटकर कोई भी साहित्यकार स्थायी रूप से जीवित नहीं रह सकता।

डॉ. जगदीश नारायण चतुर्वेदी के अनुसार- "समकालीन कविता देश की चिंताजनक स्थितियों में 'इन्वाल्व' होने की कविता है।" इस दृष्टि से प्रत्येक युग या कालखंड की कविता अपने समय में समकालीन कविता होती है। इस आधार पर सन 1960 के पश्चात् की कविता समकालीन के अंतर्गत समाहित हो जाती है।

डॉ. अजय तिवारी के अनुसार- "आजकल जिसे

समकालीन कविता कहा जाता है, वह मोटे तौर पर 1970 के बाद की लिखी गई कविता है।" इसी तरह डॉ. सुखवीर सिंह ने "समकालीन कविता की कालसीमा सन 1950 से सन् 1980 तक मानी है।" डॉ. जगदीश गुप्त ने किसिम-किसिम की कविता के अंतर्गत समकालीन कविता को एक आंदोलन या नारे के रूप में ग्रहण किया है। इन आंदोलनों में कुछ के नाम हैं- सहज कविता, विचार कविता, अकविता, साठोत्तरी कविता, भूखी पीड़ी की कविता, युयुत्सुवादी कविता, तेवरी, नवगीत आदि। इन आंदोलनों में कुछ तो एक पत्रिका के विशेषांक तक ही सीमित रह गए। ये सभी आंदोलन सन साठ के बाद थे। साठोत्तरी कविता को ही समकालीन कविता कहा गया। समकालीन कविता का प्रारंभ कुछ विद्वान सन् 1947 से तो कुछ 1970 या सन् 1975 के बाद की कविता को समकालीन मानते हैं, तो कुछ बिल्कुल नवें दशक से मानते हैं। डॉ. खगेंद्र ठाकुर के विचार भी दर्शनीय हैं- "समकालीन कविता से मेरा मतलब हिंदी कविता के उस अंश से है, जो आठवें और नवें दशक में विकसित हुई है। यह समकाल हमारे साथ, हमारे सामने चल रहा है। इस कालखंड में विकसित कवियों और कविता ने अपनी अलग पहचान बनाने में सफलता हासिल की है।" जिसे आजकल समकालीन कविता कहा जाता है, उसका प्रारंभ सूर्यकांत त्रिपाठी निराला जी से ही हो गया था। इसलिए समकालीन कविता की पृष्ठभूमि व्यापक है। उसके इतने स्तर और इतनी उपधाराएं हैं, कि छोटे से आलेख में सब पर बात की जा सके संभव नहीं। आज हिंदी साहित्य में सभी विधाओं में बहुत अच्छा और सार्थक लेखन हो रहा है, लेकिन विस्तार भय से उस पर चर्चा नहीं करूंगा। चर्चा सिर्फ समकालीन कवि केदारनाथ सिंह के कर्म कृतित्व को केंद्रित रखकर की जाएगी।

अदम्य आस्था के कवि केदारनाथ सिंह : जीवन और व्यक्तित्व-

समकालीन कविता के सुविख्यात कवि डॉ. केदारनाथ

March - 2018

Book chapter

ISBN: 978-81-927211-9-6

THE PORTRAYAL OF SUBALTERNS IN INDIAN LITERATURE

265

©Editor

Sangrul Shikshan Sanstha, Sangrul's
S.B. KHADE MAHAVIDYALAYA, KOPARDE
TAL. KARVEER, DIST. KOLHAPUR 416 204.

ISBN: 978-81-927211-9-6

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording or any information storage and retrieval systems without permission in writing from the copyright owners.

DISCLAIMER

The authors are solely responsible for the contents of the papers compiled in this volume. The publishers or editors do not take any responsibility for the same in any manner. Errors, if any, are purely unintentional and readers are requested to communicate such errors to the editors or publishers to avoid discrepancies in future.

Publisher:

PraRup Publications
Kolhapur. (Maharashtra)
Pin - 416 008

मन्नू भंडारी के 'मैं हार गई' कहानी संग्रह में चित्रित नारी जीवन

शोध छात्र : देवकाते भागवत भगवान
मु.पो.निरावागज, तहसिल बारामती, जि.पुणे
भ्रमणध्वनि ८३०८४०२६१०

प्रस्तावना :

सृष्टि में अनेक सजीव प्राणी अपना जीवन जी रहे हैं, उनमें मानव यह एक ऐसा प्राणी है कि, जिसने अपने बुद्धि के बल से स्वयं विकसित होकर उसने अपने लिए परिवार इस संकल्पना का निर्माण किया। परिवार निर्माण एक ऐसी प्रक्रिया है जो सफलता के लिए इच्छुक व्यक्ति के जीवन का अंग बन जाती है। इस मानव के पारिवारिक जीवन की गाडी दो पहिए पर चलती है। इसमें एक पहिया पुरुष है, तो दूसरा पहिया नारी है। नारी इस सृष्टि, समाज एवं मानव जीवन की आधारशीला है, मगर समाज एवं पुरुष के अयोग्य विचारधारा से उसकी अवस्था दयनीय हो गई है। त्याग और सेवा की सजीव मूर्ति नारी आज उपेक्षित बनी है। समाज में आज विचारों की संकुचितता के कारण उसे सम्मानपूर्वक स्थान प्राप्त होने में अनेक समस्याएँ आ रही हैं। नारी समाज का महत्त्वपूर्ण घटक है मगर नारी को कड़े बंधनों में जखडकर रखा है। उसे अपने अधिकारों से वंचित रखने की कोशिश समाज द्वारा की जा रही है। नारी को नर के समान स्थान देने के लिए समाज के अनेक घटक हिचकाते हैं। इसी कारण ही नारी आज समाज में उपेक्षित है।

नारी जीवन के बारे में विविध भाषाओं में लेखन हुआ है, इसे हिंदी भाषा भी अपवाद नहीं है। हिंदी के अनेक साहित्यकारों ने नारी के उपेक्षित स्थितियों का चित्रण किया है। नारी महान है, मगर समाज के अयोग्य विचारों के प्रभाव से वह अपनी इच्छाशक्ति, आत्मज्ञान, आत्मकौशल का उपयोग न करके वह मानसिक भय से डर जाती है। नारी की उपेक्षित अवस्था हिंदी साहित्य से बची नहीं है। साहित्य में उसकी इस अवस्था का यथार्थ एवं आदर्श चित्रण हुआ है। हिंदी साहित्य ने भी नारी को उपेक्षित अवस्था से बाहर निकालने के लिए योग्य मार्गदर्शन करने का प्रयास किया है। हिंदी के अनेक प्रसिद्ध साहित्यकारों ने अपनी लेखनी के द्वारा नारी जीवन के विविध आयामों का लेखन किया है। उन साहित्यकारों में मन्नू भंडारी का अग्रगण्य स्थान है। उन्होंने अपने साहित्य के विविध विधाओं में नारी जीवन का

जुलाई-सितम्बर, २०१७

भाग-७८ अंक-३

हिन्दुस्तानी

त्रैमासिक

मुक्तिबोध पर एकाग्र

100

260

अनुक्रम

सम्पादकीय

- 'परम स्वाधीन है वह विश्वयात्री है'—मुक्तिबोध ▶ रविनन्दन सिंह ▶ ५

आलेख

- 'अँधेरे में'—आज के सन्दर्भ में ▶ डॉ० हरदीप सिंह ▶ १०
- मुक्तिबोध का छद्मनामी लेखन ▶ डॉ० क्षमा शंकर पाण्डेय ▶ १६
- यथार्थ और संवेदना के कवि मुक्तिबोध ▶ डॉ० आशा उपाध्याय ▶ २४
- मुक्तिबोध की कहानियों में जीवन और विचार का द्वन्द्व ▶ डॉ० सरोज सिंह ▶ ३०
- गजानन माधव मुक्तिबोध—आत्म संघर्ष से लोक उत्कर्ष तक ▶ डॉ० प्रेमलता ▶ ३७
- मुक्तिबोध की दृष्टि में रचना प्रक्रिया ▶ डॉ० आभा त्रिपाठी ▶ ४३
- मुक्तिबोध के काव्य की अन्तर्यात्रा ▶ डॉ० सभापति मिश्र ▶ ५०
- मुक्तिबोध और उनकी कविताओं का पुनर्पाठ ▶ डॉ० संजय कुमार सिंह ▶ ५८
- मुक्तिबोध विक्षोभ एवं विप्लव के कवि हैं ▶ डॉ० देवी प्रसाद कुँवर ▶ ६७
- हृदय में रिसता ज्ञान का तनाव ▶ डॉ० मुदिता तिवारी ▶ ७२
- यथार्थ और संवेदना के कवि : मुक्तिबोध ▶ विवेक सत्यांशु ▶ ८०
- फैंटेसी के कवि : मुक्तिबोध ▶ डॉ० आदर्श मिश्र ▶ ८६
- मुक्तिबोध की सांसारिक जीवन दृष्टि ▶ डॉ० अनिल कुमार सिंह ▶ ९३
- डबरे पर सूरज का बिम्ब ▶ डॉ० अलका प्रकाश ▶ १०२
- 'अन्धेरे में' : कथ्य और शिल्प का संघर्ष? ▶ डॉ० कमलेश सिंह ▶ ११०
- मुक्तिबोध का कथ्य 'अन्धेरे में' ▶ डॉ० शारदा पाण्डेय ▶ ११७
- गजानन माधव मुक्तिबोध का काव्य संसार ▶ डॉ० ऊषा मिश्रा ▶ १२१
- मुक्तिबोध : सृजन और संघर्ष ▶ डॉ० शारदा द्विवेदी ▶ १२५
- मुक्तिबोध मूल्य चिन्तन ▶ योगेन्द्र सिंह ▶ १३१
- 'अन्धेरे में' एक अध्ययन ▶ अवधेश कुमार ▶ १३७
- मुक्तिबोध के काव्य में—फैंटेसी विधान ▶ डॉ० वसुन्धरा उपाध्याय ▶ १४६
- अन्धेरे में : बहुउद्देशीय परियोजना का कोलाज ▶ डॉ० अभिषेक दुबे ▶ १५१

यथार्थ और जीवन संघर्ष के कवि—मुक्तिबोध

डॉ० योगेश विठ्ठल दाणे

नयी कविता के सर्वाधिक चर्चित कवि गजानन माधव मुक्तिबोध यथार्थ के गहरे साक्षात्कार के कवि हैं। समकालीन सच्चाई में सीधा साक्षात्कार मुक्तिबोध के काव्य का सबसे महत्वपूर्ण पक्ष है। इस कवि की कविता का मूल स्वर संघर्ष है। 'संघर्ष' मुक्तिबोध के यहाँ अन्तःकरण (भीतर) से निःसृत काव्यमूल्य है। वे निरन्तर संघर्षों, बाधाओं और दीवारों को तोड़कर आगे जाने का विश्वास लेकर जिये। कवि की रचना-प्रक्रिया में ये संघर्ष और जिजीविषा की तरंगे गतिमान रहती हैं, जो उसके अस्तित्वबोध को एक आयामी न बनाकर बहुआयामी बनाती है। जीने की अदम्य आकांक्षा में यह आयाम उद्घाटित होता है, जिसे कवि इस प्रकार प्रस्तुत करता है।

"कोशिश करो/कोशिश करो/जीने की/जमीन में गड़कर भी।"¹

संघर्षकान्त मानव के चित्र मुक्तिबोध ने प्रस्तुत अवश्य किये हैं किन्तु वे अपने जीवन में कभी टूटे नहीं, झुके नहीं न समझौतावादी बने, न निराश-हताश हुए। उनका व्यक्तित्व बराबर परिशोधित संस्कारित और दृढ़ होता चला गया।

यथा—'पर उसके मन में बैठा वह जो समझौता कर सका नहीं/

जो हार गया यद्यपि अपने से लड़ते-लड़ते थका नहीं,

उसने ईश्वर संहार किया, पर निज ईश्वर पर स्नेह किया।"²

यह वह जिजीविषा है, जो आस्था से मिलकर कवि व्यक्तित्व की अपराजय स्थिति को निरूपित करती है। 'मुक्तिबोध का काव्य जीवन के प्रति अटूट आस्था का काव्य है। जीवन की विषम परिस्थितियाँ उनकी इस आस्था को तोड़ नहीं पायीं। आधुनिक सभ्यता की विसंगतियों को उन्होंने पहचाना। निर्धन की प्रतिमा और ईमान को अपमान की आग में सुलगता पाया। वचन और कर्म के विरोध को समाज में व्याप्त देखा, लेकिन शोषण के प्रति धैर्यपूर्ण संघर्ष को और मानव के प्रति विश्वास को नहीं त्यागा।"³ मुक्तिबोध का काव्य संघर्ष का काव्य है। यह कवि भीतरी और बाहरी दोनों स्तरों पर संघर्ष करता है। मुक्तिबोध की 'चाँद का मुँह टेढ़ा है' नामक प्रसिद्ध कविता की पंक्तियाँ इस प्रकार हैं—

'पिस गया वह भीतरी/औ' बाहरी/

**Supporting
Documents for
Papers
Published
in Conference
Proceedings**

LS-14

Evaluation of Anticestodal activity of Acacia Arabica (Babul) Bark Extract on Tapeworm of Capra Hircus with Special Reference to Morphological Changes on Scolex and Integument Laxman Ghaywat,¹ Vandana Bhavare,^{2*} Kanchan Ruptakke³^{1,3} Department of Zoology, S.M.B.S.T College, Sangamner, Ahmednagar District, India² Department of Zoology, S. N. Arts, D. J. M. Commerce, B.N.S. Science Autonomous College, Sangamner, District Ahmednagar, Maharashtra, India. Pin Code: 422605.Email_Id : lghaywat@gmail.com Mo.No. : +91 9822814931,***Abstract**

Gastrointestinal parasite infection of goat is considerably discussed issue in different part of the world. Goat farming is one of the best sources of economy in India and other countries of the world. Indian farmers and unemployed people are attracted towards goat farming as it helps to solve economic problems. Helminth infection is one of major threat in goat farming which cause great loss of goat owner by affecting the production of milk and meat and also responsible for weight loss, diarrhea, anemia and reproduction rate of the animal. The present preventive measures have been used on helminth infection is chemical anthelmintic drugs. It shows many adverse effects on the goat and also develop resistance. The traces of chemical drugs are also found in animal products such meat and milk. The present study revealed to evaluate the anticestodal activity of Acacia arabica plant on goat, Capra hircus (Linn) tapeworm Moniezia sp. In vivo study shows reduction in fecal egg count and FECR is 100% which indicate that it is effective against the cestode parasite. The invitro results shows that Acacia arabica is having effective anticestodal activity as compared to Albendazole which is closest at 125mg/ml. The morphological study shows very prominent shrinkage of scolex and suckers. Damage to the reproductive organ and loss of flexibility of the body is observed. It is more effective than Albendazole as irregular folds and wrinkles on proglottids are observed. Thus, the present study helps in developing alternative, ecofriendly remedy against chemical de wormers.

Keywords: Helminth infection, Acacia arabica, anticestodal activity, morphological study.

Comparative Studies on Physico-Chemical Properties of Termite Mound and Surrounding Soil

Ranjit R. Raut^{1*}, Anil R. Kurhe², Ganesh D. Suryawanshi^{1,3}, Vilas R. Jiwatode⁴

¹Department of Zoology, Dr. Rafiq Zakaria College for Women, Navakhanda, Jubilee Park, Aurangabad, Dr. BAMU, Aurangabad, Maharashtra, India

²Department of Zoology, Padmashri Vikhe Patil College, Pravaranagar, Ahmednagar, SPPU, Pune, Maharashtra, India

³Department of Zoology, Yogeshwari Mahavidyalaya, Ambajogai, Beed, Dr. BAMU, Aurangabad, Maharashtra, India

⁴Department of Zoology, S.S.G.M. College, Kopargaon, Ahmednagar, SPPU, Pune, Maharashtra, India

ABSTRACT

In present investigation the study undertaken to evaluate an effect of termite activity on mound soil physico-chemical properties at Sharadanagar area Kopargaon, Ahmednagar, Maharashtra, from December 2019 to April 2020. In this study we analysed 13 physico-chemical parameters. Result obtained from the study showing significant differences in physico-chemical properties between mound soil and surrounding soil. Generally all the parameters are inclining in nature but nitrogen, calcium, sulfur and manganese were decline in mound soil. However, these relationships were also termite specific between mound soil and adjacent soil. This study highlights the importance of termite's activities for increasing the contents of some vital parameters in the mound soil.

Key words: Investigation, Termite, mound soil, physico-chemical, highlights

I. INTRODUCTION

Termites are playing very vital role in agricultural ecosystem as a decomposers. They build mounds therefore also called as 'ecosystem engineers' and plays important role in biotransformation (Abiyot et al., 2016, Dangerfield et al., 1998, Blouin et al., 2013, Dhembare, 2013, Bera et al., 2020). As like similar to earthworm, termites are also considered as an important soil macrofauna that affects in soil functioning and ecosystem activity (Dhembare, 2013). Many researchers reviewed that the soil macro fauna, earthworms, termites and ants are plays mainly vital roles in controlling soil structure to produce fertile soil (Blouin et al., 2013). However termites are useful organisms in ecosystem and plays vital ecological role to increase the soil fertility and productivity. Termites are the social insect as like honeybees. Termites belongs from the order Isoptera. There are about 3000 species found all over the world out them approximately more than 75% species are feeding on soil and 28 species are acting as pests (Glaciela et al., 2006; Adekayode and Ogunkoya 2009; Dhembare, 2013).

27 2

27

फुले-शाहू आंबेडकर

विचारांची प्रासंगिकता

▷ संपादक -

• डॉ. मनिष सोनवणे

▷ उपसंपादक -

• डॉ. सी.डी. राजपूत

• प्रा. उद्धव कुडासे

• प्रा. अजय अहिर

• प्रा. अशोक वाघचौरे

फुले-शाहू-आंबेडकर विचारांची प्रासंगिकता

संपादक

डॉ. मनिष सोनवणे

उपसंपादक

डॉ. सी. डी. राजपूत

प्रा. उद्धव कुडासे

प्रा. अजय अहीर

प्रा. अशोक वाघचौरे

अथर्व पब्लिकेशन्स

S. S. G. College
Kopergaon

- ३३ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या जडणघडणीत
महाराजा सयाजीराव गायकवाड यांचे योगदान.....२०३
- डॉ. भावना श्रीपती पौळ
- ३४ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या राष्ट्रवादविषयक
विचारांची प्रासंगिकता.....२१८
- प्रा. कल्पना डी. निकम
- ३५ महात्मा फुले यांचे शिक्षणविषयक विचार २२२
- प्रा. रुचिरा विकास दंडगव्हाळ
- ३६ समाजशास्त्रज्ञ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर.....२२६
- प्रा. अश्विनी सुरेश गायकवाड
- ३७ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे मार्क्सवादाबद्दलचे विचार २३१
- प्रा. एस. एम. ढमाले
- ३८ महार वतन आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
: एक अभ्यास २३४
- प्रा. किरण सर्जेराव पवार, कु. नम्रता संतोष कोपरे
- ३९ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राजकीय विचार २४१
- प्रा. अंबादास नरसिंगराव पाचंगे
- ४० डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या आर्थिक
विचारांची प्रासंगिकता.....२४८
- डॉ. बी. एम. सोनवणे
- ४१ महाराष्ट्राच्या पुरोगामित्वाचे शिलेदार
फुले-शाहू-आंबेडकर.....२५३
- डॉ. दिलीप तुकाराम कदम
- ४२ महात्मा जोतिराव फुले आणि त्यांचे सामाजिक कार्य २५९
- प्रा. डी. झेड. सावळे
- ४३ फुले, शाहू व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची
जातीअंताविषयी भूमिका व विचार २६४
- डॉ. गंगाधर रामराव भुक्तर
- ४४ महात्मा जोतिराव फुले यांचे शेतीविषयक विचार २७३
- प्रा. ज्ञानोबा त्रिंबक ढगे

- कु. नम्रता संतोष कोपरे
संशोधक विद्यार्थी, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे
एस. एस. जी. एम. महाविद्यालय, कोपरगाव

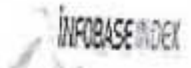
- प्रा. किरण सर्जेराव पवार
एस. एस. जी. एम. महाविद्यालय, कोपरगाव

प्रस्तावना -

महाराष्ट्र प्रदेश हा अनेक जाती आणि जमातींचा बनलेला आहे. तसेच मध्ययुगीन काळापासून महाराष्ट्रातील ग्रामीण भागाचा गावगाडा ही अत्यंत महत्त्वाची संरचना होती. या गावगाड्यामधील महार ही जात या संरचनेत अतिशय महत्त्वाची भूमिका बजावत होती. त्यांना कामाच्या बदल्यात वतनदारी पद्धतीमध्ये समाविष्ट केलेले होते. परंतु, या वतन व्यवस्थेचे चांगले वाईट परिणाम दिसून येत. महार समाज हा पारंपरिक कामगार आहे या भावनेतून त्यांना विनावेतन राबविले जाई. त्यामुळे महार वतन पद्धत बंद होणे आवश्यक आहे, अशी भूमिका डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी घेतली होती. महार समाजाला या वतन व्यवस्थेमुळे स्पृश्यांची गुलामगिरी पत्करावी लागत आहे. या गुलामगिरीतून जर महार लोकांना आपली सुटका करून घ्यावयाची असेल तर त्यांनी आर्थिक स्वातंत्र्य मिळविले पाहिजे. त्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महार वतनात सुधारणा करण्यास सांगतात. त्यातील पहिली सुधारणा ही की, इनाम जमिनीवर कर आकार देऊन जर जमिनी त्यांना ठेवता आल्या, तर त्यांनी वतनी नोकरी सोडून द्यावी. म्हणजे महार प्रजा आर्थिकदृष्ट्या स्वतंत्र होईल आणि या समाज प्रथेतून त्यांची सुटका होऊ शकेल. यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी महार वतनासंबंधीचे बिल १९२८ मध्ये मुंबई कौन्सिलात आणले होते. प्रस्तुत संशोधनामध्ये महार वतन रचनेविषयी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची भूमिका आणि त्यांनी यासंबंधी केलेले कार्य यांचे थोडक्यात विवेचन केलेले आहे.

महार वतन म्हणजे काय? - गावाकरिता किंवा देशासाठी करीत असलेल्या कर्तव्याबद्दल त्या व्यक्तीच्या उपजीविकेकरिता, मानमरातब राखण्यासाठी आणि जनतेचे दिलेले व वंशपरंपरेने चालणारे उत्पन्न म्हणजे वतन. वतनाचे अनेक प्रकार पडत असत. त्यापैकी महार वतन हे महत्त्वाचे होते. महार वतनाला महाराष्ट्रात खूप मोठी परंपरा होती. मराठेशाही, पेशवाई, निजामशाही

**DR. VARPE SANDIP
DADABHAU**

Assistant Professor
Department of English
Rayat Shikshan Sanstha's,
SSGM College, Kopergaon
(SPPU, Pune)
Tal- Kopergaon,
Ahmednagar (MS)
sandipvarpe13@gmail.co
m

One Day International Interdisciplinary E-Conference On
BENEFITS OF LIFE VALUES IN CONTEMPORARY SOCIAL SYSTEM

On 30th September, 2021 @

K.M. MALKAPUR, D.M & P.H.S. P. COLLEGE, BALAPUR, & V. S. S., BRANCH AKOLA

**ROLE OF HUMAN VALUES IN BUILDING IDEAL STUDENTS WITH SPECIAL
REFERENCE TO MARATHI FILM 'UBUNTU'**

ABSTRACT

Human prefers to live together, they create rules, traditions and customs which helpful for maintain peace in their group, those groups formed due to marriage, there is custom like marriage which is the origin of humans social life, family is small group which include married couple, their children and parent thus six to seven people live together in joint family while bunch of fifty or more families known as Wada in Marathi society. Wada is second step in Marathi society which plays vital role in implement traditions and customs based on human values, Members from Wada consciously follows some norms and rules in the form of human values, Marathi society is perfect combination of groups like family, Wada and gaon, Gaon in Marathi society is miniature of the state where all facilities available such as market, office and school where humans and children live together for fulfill their various purpose., Sage found some rules and regulations those further took shape of traditions and customs became crucial part of human life, there were some traditions recognized as values, Society is body and values are soul which required for fulfill individuals physical and psychological needs. It is well known fact that human behavior depends on his practice of values in day today life. Marathi film 'Ubuntu' also introduce audience how human values helpful for build ideal students who fought for save their school.

Introduction

Human Value

Value is soul of the education because without value it is impossible for humans to maintain balance among their physical and mental actions which further disturb individual and social life. Generally value is define as the individuals can select one alternative out of set of the norms or rules and decides to act according to it because it enriches humans physical and mental strength resulted in his ideal development. There are ten human values helpful for enrich individual and social life those are 1) Patriotism 2) National Integration 3) All Religious Tolerance 4) Neatness 5) Labor Prestige 6) Man Woman Equality 7) Scientific Attitude 8) Sensitivity 9) Environment Protection 10) Punctuality It is well known fact that in 21st century social media and modern life style affects broadly on higher education its impact seen in the form of it making people literate or educated on the other hand it is responsible for forgetting the basics or values which build an ideal human being or a responsible man in the society. Value education is inseparable part of human

life due to it, value education made compulsorily on the high school level which develops students physically and mentally. Marathi film 'Ubuntu' also include such scenes where author skillfully tried his best for fill seven colors in the form of human values which helpful for build ideal students whose life further seems like rainbow it further attracts everyone.

Relation between Society and Values

Indian society is mine of values, Indian seers use their skill for convert those values into interesting traditions and customs followed during celebration of festivals, Marathi movie 'Ubuntu's writer keenly observed such things and tried his best to brought those values in front of common audience through their dialogue or songs sometime those songs become turning point in individuals life.

Relation between Society and film

Movie is a reflection of the society is a fact that has been widely acknowledged. Film indeed reflects the society, its good values and its ills. Every coin has two sides means that every issue or idea or anything has got two different perspectives a bad side and good side. And the society reflects good and bad sides as follow- It is

Kanthapura : A Piece of the Freedom Movement

Dr. Subhash Randhir
Professor and Head
Dept. of English

S.S.G.M. College, Kopargaon. Tal:- Kopargaon, Dist:- Ahmednagar.
Mob No:-7588030902

Abstract :

Every piece of literature is the product of its own age and milieu. If any piece of literature is shaped by the society, the society is reciprocally shaped by the literature. It is the imaginative creativity of the litterateur. Novel is an easy form of literature for a writer to write and interesting for the readers to read. It has been a popular genre in comparison to other forms; however, it has come across several stages. The Indian novel in English is also not different from what happened in the world literary scenario. In the pre-Independence time it was popular enough to show itself with local colour. Literature played its considerable role in making the masses aware of the freedom movement. Raja Rao's *Kanthapura* (1938) stands as the best piece, document of freedom struggle in India, with the adequate literary standard. Moorthy, the hero of the novel is the mini-Gandhi and the village *Kanthapura* is the mini- India where Raja Rao has shown the picture of the Indian freedom movement. It was published in the pre-Independence time (1938), not merely the copy, mirror to show the social picture but to encourage the masses to participate in the freedom struggle.

Key words: Novel, local novel, *Kanthapura*, freedom struggle, encouraging, Moorthy, Gandhi.

Every piece of literature is the product of its own age and milieu. Literature is the mirror of the society. Society creates literature, may be, still it is the half truth. If any piece of literature is shaped by the society, the society is reciprocally shaped by the literature. It is the imaginative creativity of the litterateur.

Novel is an easy form of literature for a writer to write and interesting for the readers to read. Though it appeared late on the scene, it has come across several stages, however, it is different matter of discussion which is not the scheme of this paper, it has been a popular genre in comparison to other forms. The case of the Indian novel in English is also not different from what happened in the world literary scenario. The ratio of publishing of novels is so high as compared to poetry or drama.

In the pre-Independence time it was popular enough to show itself with local colour and people got attracted to it for they found their own life in novel with the themes like casteism, landlordism, poverty and the issues like freedom struggle. As I mentioned earlier that literature shapes the society, it has played the pivot role in the social awareness for the freedom struggle in those days. The tens of partition- novels show the limited period in the turn of the "tryst" but the writings in the struggle period certainly stood as the pillars of light.

Raja Rao, one of the "Big Three", of course, looks to be preoccupied by the Gandhian thoughts mainly with the principle of non-violence, obviously clear with the proof of the stories like *The Cow of Barricades*. His *Kanthapura* (1938) though with the lots of comments and arguments, and also the author's explanation. - *Sihalapurana*, it stands as the best piece, document of freedom struggle in India, with the adequate literary standard.

No best of piece of literature, if it is called, can be the propagandist literature. "The first literary manifesto to point to an Indian way of appropriating the English language." ¹ Moorthy, the

'इदलत्या ऋतुचक्राचे रंग रेखाटणारी आ. य. पवारांची निसर्गकविता'

प्रा. डॉ. उज्वला भार

विभागप्रमुख व संशोधन केंद्र समन्वयक,

रा. व. नारायणराव बोरावके कॉलेज, शिरामपूर

होते. अग्नि, तेज, वायू आणि आकाश या पंचतत्त्वांतून आकाराला येणारे महातत्त्व म्हणजे माणूस हाही या निसर्गाचेच अपत्य आणि निसर्ग या माणसाचे भरण-पोषण, संस्कार-रक्षण आणि विलोनीकरणही करणारा महान जादूगार. माणूस आणि निसर्गाचे असे परस्परानुबंधी व्हावे म्हणजे होऊन उद्ध्वस्त होता नाही मानवी प्रतिभेला. कल्पकतेला नवे धुमारे फुटले म्हणजे साहित्य विश्वात 'निसर्गकविते'ची निर्मिती झाली आहे. 'असा निसर्ग, त्यातील वेगवेगळे, ऋतुचक्र व त्याची विविध रूपे, त्यांच्या दर्शनाने रेखाटली गेलेली शब्दचित्रे आणि प्रकृत्याला आणून देणारी भावांदोल काव्यात्म स्वरूपात प्रकट करणारे लेखन म्हणजे 'निसर्गकविता' असे म्हणता येईल. अशा निसर्गकवितेची मराठी साहित्य क्षेत्रातील परंपरा पाहता तेज तुकारामांच्या 'वृक्षवल्ली आम्हा सोयरी वनचरे' या कवितेपर्यंत दिसून येते. नंतरच्या काळात कालकवी, बा. भ. बोरकर, मंगेश पाडगावकर, 'शिशिरागम' कर्ते बा. सी. मर्ढेकर, ना. द. मेश्राम, ना. धों. महानोर अशा अनेक कवींनी ही परंपरा पुढे नेलेली दिसते. मात्र, निसर्गाचे अस्तित्वात्मक, सुख संवेदनात्मक चित्र रेखाटून निसर्गाचे एकांगी रूप वर्णण्याची मर्यादा या कवींला पडल्याचे म्हणावे लागते. त्यामुळे निसर्गाचे सौंदर्यशील, वास्तववादी, बहुरंगी, बहुडंगी रूप पाहण्याचे झाल्यास ते नव्वदोत्तरी काव्यात सापडते, असे निश्चितपणे म्हणता येते. नंतरचा काळ कालखंड हा जागतिक, सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक, आर्थिक, भावनिक, तांत्रिक अशा अनेक अंगांनी जसा परिवर्तनाचा कालखंड आहे तसाच, तो साहित्यिक अंगानेही आहे. अशा परिवर्तन काळातील निसर्गाचे व त्या अनुषंगाने येणाऱ्या ऋतुचक्राचेही रूप पालटले आहे. व कालखंडाच्या रूपाला त्याच्या धाग्या दोऱ्यांसह कवितेतून प्रकट करण्याचे काम १९९० नंतरच्या काळात प्रकाश होळकर, सदानंद देशमुख, इंद्रजित भालेराव, रविचंद्र हडसनकर, अनिल पाटील, अशोकमल गंडम, शंकर वाढेवाले, भास्कर बढे, चंद्रकांत पोतदार, ज्योती लांजेवार, अश्विनी कुंभ, प्रतिभा इंगोले, लक्ष्मण महाडिक, जयराम खेडेकर, नलेश पाटील, कल्पना दुधाळ आदींनी केले आहे.

या कवींमध्ये वयाने ज्येष्ठ आणि काव्य लेखनाने श्रेष्ठ असलेले कवी म्हणजे आदिनाथ कर्वे पवार हे होत. पवारांची कविता जन्माला आली ती सत्तरच्या दशकात, त्यांच्या यौवनावस्थेत म्हणजे अगदी वयाच्या सतराव्या वर्षी कारण १९४८ ला जन्मलेल्या आ. य. पवार यांचा विविध

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

2017-18

विद्यापीठ अभ्यासक्रमातील
आदिवासी साहित्य

संपादक

डॉ. संजय लोहकरे । रामदास किसन गिळंदे

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

मेधा

पब्लिशिंग हाऊस

अमरावती-६

पळसचौड कादंबरीचे आशयविश्व

डॉ. कैलास एस. महाले

सहायक प्राध्यापक, मराठी विभाग

ए. व. नारायणराव गोरेबाके महाविद्यालय
श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर

82

प्रस्तावना :-

आदिवासी साहित्य ऐंशीच्या दशकानंतर स्वतःची स्वतंत्र ओळख प्राप्त होऊन अवतरले. हे साहित्य आदिवासींचे साहित्य म्हणून ओळखले जाऊ लागले. या साहित्याला मराठी साहित्याचा प्रवाह मानणे अर्थातच चुकीचे आहे, कारण ते वास्तवरूपात प्रकटते तसेच आदिवासींच्या जगण्याचा या जगण्यातील मूल्यकल्पना व धारणांचा अस्सलपणे शोध घेते. मुळातच आदिवासींचे जीवन व या जीवनाचे संदर्भ खूप निराळे आहेत. म्हणूनच मराठीतील लेखक, समीक्षक आदिवासी साहित्याला मराठी साहित्याचा प्रवाह मानत असले तरी आदिवासी लेखक, कवी व समीक्षक मात्र आपली अभिव्यक्ती स्वतंत्र मानतात. साहित्य आणि समाज यांचा परस्पर अनुबंध ध्यानात घेता प्रचलित मराठी साहित्याचे केंद्रस्थान माणूस असला तर आदिवासी साहित्याच्या केंद्रस्थानी माणूस व निसर्ग आहे. (डॉ. संजय लोडकरे) किंबहुना निसर्ग हा आदिवासींच्या जीवनाचा मुलाधार आहे. आदिवासी संस्कृतीचे वेगळेपण अबाधित राहिले ते यामुळेच. आदिवासी लेखकांकडून लिहिले जाणारे साहित्य तेच खरे आदिवासी साहित्य असा विचार अलिकडच्या काळात आराहाने पुढे येतो. आदिवासी चळवळीने व्यापाक रूप धारण केलेले असल्यामुळे जनताने आदिवासी असण्याचा निका मात्र या साहित्याला लावलेला दिसत नाही. शिवाय काही आदिवासींकर साहित्यिकांनी आपल्या साहित्यातून आदिवासींच्या जीवन जाणिवांचा प्रामाणिक शोध घेतलेला आहे. असे असले तरी आदिवासी अस्तित्व व अस्मितेचा खरा शोध आदिवासी लेखकच घेऊ शकतात हे निश्चितच. आज आदिवासी साहित्याची वाटचाल गतिशील होत आहे. नवनवे लेखक, कवी आपला सहभाग आदिवासी साहित्य चळवळीत नोंदवित आहेत. उशीरा का असेना महाराष्ट्रातील अनेक विद्यापीठांच्या अभ्यासक्रमात आदिवासी साहित्याला स्थान मिळाले ही अभिमानारस्यद बाब आहे. आदिवासी साहित्याला स्वतंत्र चेहरा आहे

६८ / विद्यापीठ अभ्यासक्रमातील आदिवासी साहित्य

याचा आशयविश्व

प्रकषण होत आहे.

देवदत्त चौधरी हे आदिवासी साहित्य ओळख निर्माण करणारे घडाडीचे लेखक प्रकारतून आदिवासी जीवनाचे वास्तव आहे. पळसचौड या कादंबरीने तर त्या कादंबरी म्हणजे लेखकाच्या लेखनीतून सांस्कृतिक जीवनाचा मूर्तिमंत आशयविश्ववातून आदिवासींचे सामाजिक येथे अधोरेखित केले आहे.

महाद्या हा या कादंबरीचा नायब कादंबरीकाराने ठसठशीतपणे उभे केले. आई बायजाबाई, मित्र हिऱ्या, कांतार, गावचे संदेव भले दितणारे, गान्धार लक्ष्मणराव आणि स्वतःच्या फायद्यास भोवा पाटील, अशा जिवंत व्यक्तिरेखा आहेत.

पळसचौड मधील आशयसूत्रे पळसचौड कादंबरी संबंध आशयविश्ववातून आदिवासींचे सामा अंधश्रद्धा, निष्ठा, श्रमप्रतिष्ठा, स्वाभ आविष्कार वास्तवतेच्या प्रातळीवर इ इतिहासात ही कादंबरी महत्त्वाची ठरते मागोवा येथे घेतला आहे.

निसर्गजाणिवांचा प्रभावी आ आदिवासी साहित्य हे सर्वांशी असलेल्या निसर्गजाणिवांमुळे. पर आविष्कार झाला आहे. निसर्गचक्रान घडविले आहे. आदिवासींचे वास्तव

विद्यापीठ ३

2021-22

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

३६. नैतिक मूल्यांची शिकवण देणारे संतसाहित्य

३३

डॉ. बाबासाहेब शेंडगे
एस.एस.जी.एम. कॉलेज,
कोपरगाव (अहमदनगर)

प्रास्ताविक :

मानवाचे जीवन नियोजित आणि नियंत्रित करण्यासाठी मानवानेच निर्माण केलेली नीतितत्त्वे म्हणजे नैतिक मूल्ये होत. ह्या नैतिक मूल्यांचे अस्तित्व केवळ मानव प्राण्यातच असल्याचे दिसून येते. माणसाच्या बुद्धिमत्तेचे हे एक वैशिष्ट्यच ठरते. समाज, धर्म ह्यांची निर्मिती करून माणसाने आपले जीवन आचारयुक्त बनवले. नीतिमत्ता, चारित्र्य, पावित्र्य ह्यांना एक विशिष्ट तत्त्वांचा दर्जा ह्यातूनच प्राप्त झाला. ह्यासाठी संतसाहित्याने मोलाची मदत केलेली आहे. संतांनी माणसाला देवत्वाचा आदर्श दाखवून त्याचे आचरण नियंत्रित केले. त्यामुळे माणूस पशूपेक्षा वेगळा झाला.

समाजाला संतांनी ज्या नैतिक मूल्यांची देणगी दिली, त्यात प्रामुख्याने सत्य, दया, तप, शुद्धता, सहनशीलता, योग्यायोग्यतेचा विचार, संयम, अहिंसा, ब्रह्मचर्य, त्याग, अभ्यास, सरलता, संतोष, समदर्शित्व, सेवा, सांसारिक निवृत्ती, समता, आदी गोष्टींचा समावेश होतो. धर्माची अंगे सांगताना महर्षी नारदांनी धर्मराज युधिष्ठिरांना हीच धर्माची तत्त्वे सांगितलेली आहेत. नारद सांगतात,

“सत्यं दया तपः शौचं तितिक्षेक्षा शमो दमः ।

अहिंसा ब्रह्मचर्यं च त्यागः स्वाध्याय आर्जवम् ॥ ८ ॥

सन्तोषः समदृक् सेवा ग्राम्येहोपरमः शनैः ।

नृणां निपर्ययेहेक्षा मौनमात्मविमर्शनम् ॥९॥”

ह्याच मूल्यांची जोपासना करण्याचे कार्य भारतीय संतांनी आपल्या आचरणातून आणि विचारातून केलेले दिसते. भारतीय संतांनी समाजाला नीतिमूल्यांची शिकवण देताना कर्मयोगाचा आधार घेतलेला आहे. अनेक भारतीय संतांवर आपल्याला भगवद्गीतेचा प्रभाव असल्याचे जाणवते. भगवंताला प्राप्त होण्याचे मार्ग गीतेमध्ये सांगितलेले आहेत. त्या मार्गातील ‘कर्मयोग’ हा एक मार्ग असून ‘ज्ञानयोग’ हा दुसरा मार्ग आहे. हे दोनही मार्ग श्रीकृष्णांनी सांगितले आहेत. संत ज्ञानेश्वरांनी कर्म करूनच

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

के. एम. मुंशी के अनूदित पौराणिक उपन्यास 'बंसी की धुन' में चित्रित
प्राकृतिक संसाधन और मानवी जीवन का चित्रण

श्री. भागवत भगवान देवकाते,

शोधछात्र, हिंदी विभाग,

शिवाजी विश्वविद्यालय, कोल्हापूर.

ई-मेल : Sonydeokate723@gmail.com

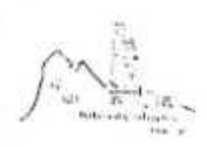
प्रस्तावना :

प्राकृतिक संसाधनों में वे संसाधन होते हैं, जो मानव के कार्यों के बिना मौजूद हैं। इस सृष्टि में सुरज का प्रकाश, वायु मंडल, जल, थल, इस थलो के साथ साथ सारे सब्जियों, फसल और पशुओं के जीवन, प्राकृतिक रूप से प्राप्त पदार्थ आदियों का समावेश प्राकृतिक संसाधनों की सूची में होता है। संसाधन एक ऐसा स्रोत है, जिसका उपयोग मानव अपनी इच्छाओं की पूर्ति के लिए करता है और इससे वह अपने जीवन का विकास करता रहता है। इस विकास के साथ-साथ प्रकृति से मानव को जीवन जिने की उमंग मिलती है।

प्राकृतिक संसाधन मानव जीवन एवं विकास हेतु आवश्यक है वह प्राकृतिक संसाधनों के आधार से ही अपना संसार निर्माण करता है। मानव के विकास में भूमि, जल, वन, वायु, खनिज के बिना कोई भी कृषि का विकास नहीं हो सकता है। कृषि के विकास के बिना मनुष्य का विकास अधूरा है। प्राकृतिक संसाधन मानव की आवश्यकता और इच्छाओं की पूर्ति करती हैं। इसके बारे में जेम्स फिशर कहते हैं कि "संसाधन वह कोई भी वस्तु है, जो मानवीय आवश्यकताओं और इच्छाओं की पूर्ति करती है। इससे यह स्पष्ट होता है कि मानव अपनी आवश्यकता और इच्छाओं की पूर्ति के लिए प्राकृतिक साधन संपत्ति का उपयोग करता है। जब गोकुल में गोकुलवाशियों बस्तियों में महावन से रात्रि के समय हजारों की संख्या में भेड़ी आने लगे और वे छोटे बच्चों एवं गायों के बछड़ों को भक्षण करने लगे। इस उपद्रव से बचने के लिए गोकुलवासी गोकुल से वृंदावन जाते हैं। तब वे वहाँ की नैसर्गिक साधन-संपत्ति से अपना जीवन सुखमय बनाने का प्रयत्न करते हैं, इस कारण उन्हें वृंदावन स्वर्ग-सा प्रतीत है। इसके बारे में लेखक प्रस्तुत उपन्यास में लिखते हैं कि "वहाँ की जलवायु, आरोग्य की दृष्टि से अति उत्तम थी। इसलिए पशुधन भी खूब बढ़ाने लगा और टोर भी काफी हठ पुष्ट हो गये। सभी लोग दिन-भर खूब परिश्रम करते और रात को मिठी नींद सोते।" इससे यह प्रतीत होता है कि प्राकृतिक संपत्ति से गोकुलवाशियों का पशुधन विकसित होता है, इनके पशुओं का स्वास्थ्य अच्छा होता है। सब प्राकृतिक सुसंपन्नता के कारण वे आर्थिक सुसंपन्न बनते हैं। मनुष्य को सुखी जीवन यापन के लिए अच्छे जल वायु की आवश्यकता होती, इनमें यदि शुद्धता होती है तो मानव का आरोग्य उत्तम रहता है। वह आनंदी, उत्साही रहता है। वह मानसिक दृष्टि से यदि प्रसन्न हो, तो वह प्रसन्न मानसिकता से उत्तम परिश्रम करता रहता है। इस कारण उसका आरोग्य उत्तम रहेगा। इसलिए नैसर्गिक साधन संपत्तियों को मानव दूषित न करे। इसका संकेत मुन्शीजी मानव को देते हैं। नैसर्गिक साधन-संपत्ति ही शुद्धता को अबाधित रखना और उसका संरक्षण करना जरूरी है। प्राकृतिक संहार न हो। इसके बारे में मानव ने जागृत और संवेदनशील रहना जरूरी है।

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

no 24-12

85

Estimation of land degradation due to open cast bauxite mining in Western Maharashtra

Devidas S. Rautkar

Department of Geography, Shri Sadguru Gangaadhar Maharaj Science, Gauram Arts and Sanjivani Commerce College, Kopergaon

Corresponding author: devidasr1961@gmail.com

Abstract

Opencast bauxite mining is one of the most important economic activities of western Maharashtra which has significant impact on land degradation. Mining results in alteration of land structures due to excavation, stacking of top soil and loss of land due to dumping of mine waste and overburden soil. The present research work is based on primary and secondary data of bauxite mines from western Maharashtra and analysed in the laboratory. Various factors such as excavated area, depth and volume of the mine, excavated earth material, etc. are calculated and measured through field work, satellite images, EIA and inspection reports. Twenty-eight bauxite mines from Western Maharashtra have been observed which covers an excavated land area of 76,97,076.5 Sq. Mtrs. Out of this 22,08,702 Sq. Mtrs. and 54,88,375 Sq. Mtrs. of excavated land belongs to Konkan and Sahyadri region respectively. The average depth of mine pit from western Maharashtra is up to 5.7 meters and total volume of excavated landmass is 41,029,443 m³. Bulk density of mine land materials of Konkan region is 1670 kg/m³ and in Sahyadri it is 1676 kg/m³. The present data has resulted in to the excavation of 68,696,115.41 tons of earth materials from Western Maharashtra. Out of this, excavated material from Konkan region is 19,269,078 tonnes and 49,427,037.5 tonnes from Sahyadri region.

Keywords: Opencast mining, land degradation, Western Maharashtra, excavated earth material.

Abstract Volume

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

On the need to develop sustainable development strategies for bauxite
mining-affected areas of Western Maharashtra

36

Dr. Devika Randhir¹ and Dr. Anil Dhorde²

¹Department of Geography, SSGM College, Kopergaon, Ahmednagar

²Department of Geography, Savitribai Phule Pune University, Pune

Abstract

The study area consists of bauxite mining sites in Western Maharashtra. It includes three districts which are Kolhapur, Raigad and Ratnagiri. Overall twenty-eight bauxite mines have been observed in the area. The villages that fall within 2 km radius from the bauxite mine are the mining affected villages. Total 76, 97, 076.5 Sq. Mtrs. of Land has been excavated and 58, 696, 115.41 tons of earth materials have been excavated for bauxite mining. Out of the total earth materials 41, 217, 669 tons of waste is generated and 27, 478, 446 tons of bauxite has been derived from 28 mines. Land use land cover pattern of bauxite mining-affected areas has changed due to mining activity. Analysis of basic soil parameters, Macronutrients and Micronutrients results show Mine Land (ML) soil properties are affected because of opencast bauxite mining activity as compared to surrounding soil properties. The government has sanctioned 4, 784.13 hectares of land for bauxite mining projects. Accumulation of dust increasing in the air, on the leaves of trees, houses and its surroundings, it affects the lives of human beings and animal. A large scale of land is excavated and during this process fertile soil layer is removed and kept aside. Groundwater level has decreased which has affected water level of public sources like wells, hand-pump of bore wells so much so that the wells and bore wells have dried up. Water sources including ponds, streams, vegetation, fertile lands, forests and grass lands, are the real resources of the said region, which have been affected. Numbers of wild animals and birds have been reduced. Sound pollution has increased due to bauxite mining work. In order to get bauxite from the mine, trees are being cut down which leads to forest fragmentation. The upper layer of soil has been removed and land has turned barren. Due to many such reasons, there is an urgent need for planning for the sustainable development of the bauxite mine affected region.

A b s t r a c t V o d u m e

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Covid १९ चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील, परिणाम

डॉ सीमा रवींद्र चव्हाण
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, अण्णासाहेब आवटे कॉलेज मंचर पुणे

प्रस्तावना

देशात कोरोना रूग्णांची संख्या आता दर दिवसांनी ५० हजार किंवा त्यापेक्षा जास्त वेगाने वाढत आहे. गेल्या दोन दिवसांपासून रूग्णांच्या संख्येत सुमारे वीस हजारांनी वाढ होत असून एकूण रूग्णांची संख्या साडेपाच लाखांच्या घरात पोहोचली आहे गेल्या वारा दिवसात दोन लाख लोकांना कोरोनाची लागण झाली आहे रूग्ण संख्येत आणखी वेगाने वाढ होण्याची शक्यता वर्तवण्यात येत असून जुलै अखेर रूग्ण संख्या पंधरा लाखच्या आसपास असण्याची भीती व्यक्त करण्यात येत आहे. या वेळेस खर्च असा प्रश्न पडतो की या टिकाणी या कारणामुळे देशाची अर्थव्यवस्था किती कोलमडली आहे? देशाच्या अर्थव्यवस्थेवर कोणकोणते परिणाम झालेले आहेत हे आपल्या निदर्शनास आणणे फार गरजेचे आहे त्या दृष्टिकोनातून हा संशोधन पेपर याटिकाणी लिहिलेला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

१. कोरोना रोगामुळे देशाच्या अर्थव्यवस्थेवर झालेले परिणाम अभ्यासणे.

२. घोरणामुळे देशाची अर्थव्यवस्था सुधारण्यासाठी काही उपाययोजना करता येऊ शकतील का हे अभ्यासणे.

३. देशाच्या अर्थव्यवस्थेची घडी नीट बसवण्यासाठी सरकारला कोणकोणत्या उपाययोजना कराव्या लागतील हे अभ्यासणे.

संशोधन पद्धती :- हा संशोधन पेपर दुय्यम साधनसामग्रीवर आधारलेला आहे त्यासाठी विविध संदर्भ ग्रंथ तसेच मासिके अहवाल व वेबसाईट वरून माहिती संकलित करून तयार करण्यात आलेला आहे.

Covid १९चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील, परिणाम

भारतीय अर्थव्यवस्था ही फक्त शेअर बाजार, गुंतवणूकदार या पुरतीच मर्यादित आहे का? अर्थव्यवस्था ही फक्त याच गोष्टींबद्दल नसते, तर आपल्याकडे जो किराणा येतो, भाज्या येतात, दूध येणं, वाहतूक हे सर्व घटक अर्थव्यवस्थेत येतात. त्यामुळे कोरोनाचा एकूण अर्थव्यवस्थेवर काय परिणाम झाला आणि भविष्यात होऊ शकतो, हे अभ्यासणे गरजेचे आहे. सर्व जण आपापल्या गावी परत जात होते. पण हे लोक कोण आहेत? यातले बरेच जण हे मजूर, कारखान्यांमधले कामगार आहेत. लॉकडाऊन नंतर बांधकाम बंद झाली उद्योगधंदे, दुकान बंद झाली. त्याचा परिणाम या लोकांच्या रोजगारावर झाला. रोजगार नसल्यामुळे राहण्याच्या जागेचं भाडं, किराणा, भाज्या अशा गोष्टी विकत घेण्याची त्यांची क्षमता नष्ट झाली आणि हे पुन्हा कधी सुरू होईल याची त्यांना शाश्वती नसल्यामुळे अनेकांनी आपल्या घराची वाट धरली. "भारतात बहुसंख्य लोक रोजंदारीवर काम करतात. या लॉकडाऊनचा गंभीर परिणाम भारताच्या अर्थव्यवस्थेवर होईल.

जागतिक कामगार संघटनेचं भाकित आहे कि केवळ भारतातच नाही तर जगभरत अनेक लोकांच्या नोकऱ्यांवर टांगती तलवार असणार आहे. त्यांचा अंदाज आहे कोरोनामुळे जगभरतल्या अंदाजे अडीच कोटी जणांच्या नोकऱ्या जाणार आहेत.

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

A Study Of Impact And Challenges Of GST On Various Constituents Of Indian Economy
Boob Krishna S.

(BBA.MBA finance) Assi prof SSGM college, Kopargaon.

Abstract:

Indian economy is the witness for accelerating the growth in very short span of time. Tax in form of direct and indirect is the major source of income to the government. Chairman of 13th Finance Commission Dr.Vijay Kelkar, has suggested to have a rational, scientific and modern taxation system in tune with developed nations form the base behind the introduction of Goods and Service Tax (GST) in India. Tax structure is planned and implemented in such a way that it leads to the development of country. A Taxation Structure which facilitates easy of doing business and having no chance for tax evasion brings prosperity to a country's economy. The Good and services tax (GST) is the principal and extensive indirect tax reform since 1947. Replacement of exiting taxes like value-added tax, excise duty, service tax and sales tax is the main idea of GST. It will be imposed on manufacture sale and consumption of goods and services. GST is expected to effect of the existing tax structure and result in uniting the country economically. This paper has highlighted on the background, objectives of the proposed GST and the impact of GST in different areas of Indian economy. The paper further focused on various benefits and opportunities of GST. Finally, the paper examines and draws out a certain conclusion.

Keywords:

GST, Indirect Tax, Fiscal Federalism, Tax Reform.

1. Introduction:

The word tax is derived from Latin word 'taxare' which means to estimate a compulsory contribution to state revenue, levied by the government on workers income and business profits or added to the cost of

some goods, services, and transactions. A tax is an imposed input, obtained pursuant to legislative authority. Indian Taxation System comprise of Direct and Indirect Tax. Goods and Services Tax (GST) is one of the most contributory Indirect Taxation reforms. The only means of financing is Taxes the public

goods because they cannot be priced appropriately in the market. They can only be provided by governments, funded by taxes. The concept of GST that is goods and services is a Canadian value-added tax levied on most of domestic consumption. The tax is levied to provide revenue for the government. The GST is paid by consumers, but it is levied and remitted to the government by businesses selling the goods and services. Across the world India is one of the 123 countries that is following the VAT mode which was introduced at both center and state level. At the national level GST is a full inclusive of indirect tax levy on manufacture, sale and consumption of goods as well as services. All indirect taxes which will be imposed on goods and services by Central and State government of India under GST. It is aimed at being wide ranging for most goods and services. France is the first country in 1954 GST is first implemented the world.

□ In 1944 Baghchi Report suggests the introduction of "Value Added Tax (VAT) for taxing the Goods and Services in India.

□ In 2000, for the further discussion on GST started which was initiated by the Vajpayee Government by locating authorized committee, the Finance minister Asim Dasgupta of West Bangal was headed, the aim of designing the GST model and overseeing the IT back-end awareness for its rollout.

CHAPTER 4

TWELVE ENDURING MONTHS: BREACH BETWEEN TRADITION AND MODERNITY

Dr. Yeshwant M.R.¹

Abstract

The Marathi vernacular literature contains the literary morals like Aesthetic, Ethical and Political values. Dr. Sadanand Deshmukh's *Baromaas*, a Sahitya Akademi Awarded Marathi novel, has been seriously translated by Prof. Dr. Vilas Salunke as 'Twelve Enduring Months'. It deals with the agricultural life of rustics from Sanjol village in Maharashtra. It reflects identity politics along with social understanding of the author.

Key words: Marathi literature, Agri-culture, Baromaas, translation

Introduction:

Dr. Sadanand Deshmukh was born to peasant parents in the latter half of 20th century in Vidarbha region of Maharashtra. He has undergone pleasures and pathos of traditional farming from his early childhood. He has witnessed drastic changes in the light of Liberalization, Globalization and Privatization. His experiences have been reflected in *Baromaas*^[1] the Sahitya Akademi Award winning Marathi novel, published in 2003. In addition to the pictographic presentation of agri-culture in Maharashtra, the author shares his critical understanding and bias for its sustainability in the modern period. He has argued the disparity between villagers and the city dwellers when he narrates Sanjol village situated on the Buldhana-Mohadi highway along with certain reveries from Mohadi town. There are traditional domiciliary families of the farmers in this agricultural village besides revenue officers, officers in different government, semi-government offices as well as MLAs residing in beautiful bungalows in the town. Apart from the economic disparity among these localities, Dr. Deshmukh focuses on their work culture.

The Marathi word *Baromaas* means twelve months- i.e. how the Tanpure; a farmer's family endures dire changes during the twelve months. The translator shares the author's cultural territory, so that there are rare occasions except linguistic devices to miss the focus. The novel reflects mainstream farmers' lifestyle, their indulgence of modernity and their response to it. The natural calamities become acute for them when they stick to the notion of their social status. The Tanpure family claims its well reputed ancestry to the chivalric forefathers recognized as 'Suryawanshi' i.e. lineage of Sun's race. However, the Tanpures meet tragic end where the father lost his fertile agricultural land to a local money lender, commits suicide and his two able sons become wayward in their vague attempt to establish their ancient social position in the modern age. The family members boost their social hierarchy in support of their 26 acres of agricultural land at two places. They loan money to pay the labourers' wages when there are two young capable sons

¹ Assistant Professor, Department of English, S.S.G.M. College, Kopergaon

² Popular Prakashan, Pune, 2003

SARASWATI

The Research Journal

50

Special Issue
Global and Internal Politics: Issues and Areas

**SBES College of Arts and Commerce,
Aurangabad, Maharashtra**

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

**Saraswati
The Research Journal**

**Special Issue
Internal and Global Politics : Issues and Areas**

Editorial Board
Prof. M.A. Paithankar
In-charge Principal
Prof. M.M. Gaikwad
Vice-Principal
Dr. P.P. Deo
Vice-Principal

Executive Editor of this issue
Prof. N.B. Aghav
Head, Department of Political Science

Please Note

- The views expressed in this publication are purely personal judgments of the contributors and do not reflect the views of SBES College of Arts and Commerce, Aurangabad, Maharashtra or the editorial board of the research journal.
- No part of this publication may be reproduced or copied in any form by any means without prior written permission.
-

ISSN 2229 – 5224

© All rights reserved

Email feedback to sbescollegeac@yahoo.com

Published and Typesetting
SBES College of Arts and Commerce, Aurangabad, Maharashtra Printed

Principal
S.S.G.M. College,
Kopergaon

2020-21

50

कोरोनी काळातील वाढती न्यायालयीन सक्रियता

डॉ. सुपेकर वैशाली प्रशांत

प्रस्तावना-

प्रामुख्याने न्यायालयात येणारे खटले हे, तक्रारीच्या किंवा याचिकेच्या स्वरूपात दाखल होतात, मात्र जेव्हा कोणतीही तक्रार आलेले नाही आणि एखादा सार्वजनिक विषय घेऊन न्यायालयाने स्वतःतून पुढाकार घेतला असेल तर, त्याला न्यायालयीन सक्रियता म्हणतात. भारताचे 36 वे सरन्यायाधीश (२००७ ते २०१० या कालावधीमध्ये ते भारताचे सरन्यायाधीश होते) के. जी. बालकृष्णन एका भाषणात न्यायालयीन सक्रियतेची संकल्पना स्पष्ट करतात. त्यांच्यामते सक्रियतेचे दोन प्रकार असतात. न्यायालयामध्ये एखादा खटला चालू असताना कोणताही हस्तक्षेप न करता दोन्ही पक्षांना आपली बाजू मांडू देणे आणि त्यावर निःपक्षपातीपणे आपले अंतिम मत देणे ही न्यायाधीशाची जबाबदारी असते. परंतु काही न्यायाधीश बाजू मांडण्याचे काम चालू असताना भेदक प्रश्न विचारून खटल्याला दिशा देण्याचा प्रयत्न करताना आणि आपली सक्रियता दाखवतात. हे पहिल्या प्रकारच्या सक्रियतेचे उदाहरण झाले. हा झाला सक्रियतेचा शब्दशः अर्थ. सर्वोच्च न्यायालय किंवा उच्च न्यायालयांनी दिलेले निर्णय आणि त्यामुळे राजकीय, सामाजिक आणि आर्थिक परिस्थितीवर होणारे व्यापक परिणाम, त्यांना मिळणारी चालना म्हणजे खऱ्या अर्थाने न्यायालयीन सक्रियता म्हणता येईल. प्रस्तुत संशोधन पेपर मध्ये न्यायालयीन सक्रियतेची उदाहरणे देऊन कोरोना महामारीच्या काळातील न्यायालयाची भूमिका कशा प्रकारची होती याचा विचार किंवा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न झालेला आहे.

1990 च्या दशकात जनहित याचिका दाखल करण्याचा प्रयत्न सुरू झाला. जनहित याचिकेमध्ये कोणत्याही व्यक्तीला तिचा संबंध एखाद्या गोष्टीशी असो व नसो तिला न्यायालयामध्ये याचिका दाखल करता येते, मग सार्वजनिक कचऱ्याची विल्हेवाट असेल, तुरुंगातील कचऱ्या केंद्रांचा प्रश्न असेल अशा अनेक विषयावर न्यायालयाने योग्य भूमिका घेतलेली दिसून येते. १९९५-९६ सालात भारतातील अनेक बड्या राजकारण्यांवर हवाला व्यवहारातून पैशांचा विशेषतः परकीय चलनाचा मोठा गैरव्यवहार केल्याचा आरोप होता. त्यांच्याविरुद्ध न्यायालयात खटला भरण्यात आला. सी. बी. आय. (सेंट्रल ब्युरो ऑफ इन्व्हेस्टीगेशन) चौकशी सुरू झाली. परंतु सर्वच राजकीय पक्षांचे मोठे नेते यामध्ये सामील असल्यामुळे हा तपास अत्यंत धीम्यागतीने चालला आहे असे पत्रकार विनीत नारायण यांच्या लक्षात आले. त्यांनी त्याविरुद्ध न्यायालयात जनहित याचिका दाखल केली. न्यायालयाने त्याची दखल घेऊन तपास अधिक वेगवान आणि परिणामकारक रीतीने चालविण्याचे आदेश दिले. त्याचा योग्य परिणाम झाला. अनेक मंत्र्यांना राजीनामे द्यावे लागले. या जनहित याचिकेचा परिणाम म्हणून सर्वोच्च न्यायालयाने केंद्रीय गुन्हा अन्वेषण विभागावर (सीबीआय वर) केंद्रीय दक्षता आयोगाचे नियंत्रण असावे अशी सूचना केली. १९९० च्या दशकात राजस्थानमध्ये भंवरी देवी या महिला विकास विभागात काम करणाऱ्या आणि सरकारी कर्मचारी असलेल्या महिलेने आपल्या

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

ग्रामीण साहित्याची वाटचाल १९६० ते .....

प्रो. डॉ. बाबासाहेब रावसाहेब शेंडगे
रयत शिक्षण संस्थेचे एस एस जी एम कॉलेज कोपरगाव,
जिल्हा अहमदनगर

प्रस्तावना :

१९६० नंतरच्या कालखंडात निरनिराळ्या करणांनी मराठी साहित्यात नवे नवे वाङ्मयीन प्रवाह व चळवळी निर्माण झाल्या. त्यामधून सामान्य माणसाच्या शोषणाचा हुंकार समाजामधून दिसायला लागला. दलित, ग्रामीण, आदिवासी अशा सर्व प्रकारच्या शोषिता विरूद्धचे आवाज अघोररिखित करणारे लेखन याचकाळात होऊ लागले. १९६० नंतरच्या काळात मराठी वाङ्मय क्षेत्रात ज्या विविध चळवळी उदयाला आल्या त्यापैकी ग्रामीण साहित्याची चळवळही महत्त्वाची आहे. ग्राम जीवनाचे जीवनाचे चित्रण करणारे ग्रामीण व्यथा, वेदना, संवेदना, सुखदुःखे ग्रामीण लोकांचे भावविश्व यासारख्या सर्वच गोष्टी चित्रित करणाऱ्या ग्रामीण साहित्याची वाटचाल महत्त्वाची ठरते. त्या दृष्टीने ग्रामीण साहित्य आणि ग्रामीण समाज यांचे ऋणानुबंध गृहीत धरून ग्रामीण साहित्याच्या वाटचालीचा विचार आपल्याला करता येईल.

कोणतेही साहित्य किंवा चळवळ कोणत्या तरी गरजेपोटी जन्म घेत असते हे नक्की डॉ. गणेश देशमुखांच्या मते, १९६० नंतरचे ग्रामीण साहित्य समकालीन सामाजिक स्थिती गतीतून जन्मलेले आहे. यातून ग्रामीण साहित्याचा प्रवाह कोणत्या कारणामुळे निर्माण झाला हे ही स्पष्ट होते. श्री. वासुदेव मुलाटे म्हणतात, ग्रामीण साहित्य हे वेशीच्या आतील आणि वेशीच्या बाहेरील माणसांच्या गावातील व गावाबाहेरील अशा सर्व माणसांच्या जाणीवा व्यक्त करणारे साहित्य आहे. ३

ग्रामीण साहित्याची वाटचाल १९६० :

प्रारंभापासून सर्वांचीच मराठी साहित्यात ग्रामीण साहित्याचा एक स्वाभाविक प्रवाह वाहत असला तरी त्याची फारशी जाणीव त्या कालखंडात कुणालाच झाली नाही. १८५५ साली लिहीलेल्या तृतीय रत्न या नाटकापासून ग्रामीण साहित्याचा जन्म झाला. पण खऱ्या अर्थाने आधुनिक मराठी साहित्याच्या जन्मापासूनच ग्रामीण साहित्य या प्रवाहाचे खरे अस्तित्व प्रकटवणे जाणवू लागले. काळ मोठा कठीण आला यासारख्या कथा, बळीबा पाटील यासारख्या कादंबऱ्या यापासून खरी ग्रामीण साहित्य लेखनाला सुरुवात आली. स्वातंत्र्योत्तर काळात परिस्थितीमुळे देशाचे चित्र पालटले होते, त्या वेळेस ग्रामीण जीवन हे सर्वांच्याच आस्थेचा विषय बनले होते आणि ग्रामीण वाङ्मयाचे अनुभूतीतून आलेली सुख दुःख स्वतःच्या जीवनाचे स्वतः केलेले आकलन शब्दबध होऊ लागले. श्री आनंद यादवांची (१९६०) (मळ्याची माती) हा कविता प्रकाशित झाली. ती कविता म्हणजे नितांत कष्टाने भरलेल्या ग्रामीण जीवनाचे चित्रण करणारी यादवांची ही कविता आशयघन आणि अभिव्यक्ती ह्या गोष्टींनी पुरेपूर, जीवनाचे वास्तव प्रदर्शित करणारी कविता होय. त्यात कुठेही तडजोड दिसून येत नाही. याच दरम्यान ना. धो. महानोर, विठ्ठल बाघ यांच्या कविता स्वतंत्र अभिव्यक्तीने समाजा सामोर आल्या. महानोरांनी वही ह्या कवितेसाठी पारंपारिक धाट स्विकारला तर इंद्रजीत भालेरावांनी पीक्याणी, पेरा, आम्ही कबाडाचे धनी या काव्य संग्रहातून मराठवाड्यातील ग्रामजीवन त्या बोलीत भांडण्याचा प्रयत्न केला. प्रतिमा इंगोले यांनी वन्हाडी खीचे दर्शन आपल्या काव्यात घडविले.

इ.स. १९७५ पासून खेड्यातील सुशिक्षित तरुणांनी ग्रामीण साहित्य विषयक चळवळ सुरू केली. त्या सुशिक्षित तरुणांमध्ये ही जाणीव झाली की, मूठभर पांढरपेशांनी केलेले ग्रामीण चित्रण म्हणजे मराठी साहित्य नव्हे. या विचाराने त्या तरुण वर्गात आत्म विश्वास निर्माण झाला. या ग्रामीण साहित्य चळवळीमध्ये डॉ. आनंद यादव, डॉ. नागनाथ कोलापलेम, रां बोरडे यासारख्या ग्रामीण साहित्यकारांनी या चळवळीचे नेतृत्व केले. वास्तव जीवनाचे

54

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या आर्थिक विचारांचे एक अध्ययन

प्रा. डॉ. बी. एम. चापमोडे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,

रघु शिक्षण संस्थेचे, एस.एस.बी.एम. कॉलेज, कोपरगाव

मोघवारा :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे अर्थशास्त्रावर एवढे प्रभुत्व असूही डॉ. आंबेडकरांना समाजसुधारक घटनादर, कायदेपंडित, भारतीय घटनेचे शिल्पकार म्हणून जेवढी मान्यता मिळाली तेवढी अर्थशास्त्रात म्हणून मिळू शकली नाही. कारण डॉ. आंबेडकरांनी स्वतःला भारतातील दलिततांच्या समस्येत झोकून दिले होते व अर्थशास्त्रापेक्षा कायद्याच्या अभ्यासावर जास्त लक्ष केंद्रित केले होते. त्यामुळे सामाजिक तणांना अर्थशास्त्रावर अधिक चिंतन मनन व लिखाण फारसे करता आले नाही, आणि त्यामुळे त्यांना अर्थतज्ञ म्हणून जेवढी मान्यता मिळाली असती तेवढी ती मिळू शकली नाही. तरीही अशा या धोर अर्थशास्त्राच्या आर्थिक विचारांना महत्त्व प्राप्त झाल्याचे दिसून येते.

प्रस्तावना :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जन्म १४ एप्रिल १८८१ रोजी मध्यप्रदेशातील बंधोर नशीकच्या मडू या गावी झाला. डॉ. आंबेडकरांचे प्राथमिक शिक्षण साताऱ्यात झाले. तसेच अन्य शिक्षण वापेली व मुंबई येथे झाले. पुढे मुंबईच्या एलिफंटन कॉलेजमधून इंग्रजी व परिचय हे विषय घेऊन बी.ए. झाले. बडोद्याच्या सयाजीराव गायकवाड महापक्षांनी त्यांना उच्च शिक्षणासाठी शिष्यवृत्ती दिली. त्यामुळे डॉ. आंबेडकर उच्च शिक्षणासाठी अमेरिकेला गेले आणि त्यांनी तेथे कोलंबिया विद्यापीठातून अर्थशास्त्र हा विषय घेऊन एम.ए. व पीएच.डी. या पदव्या संपादन केल्या. तेथे त्यांना सुप्रसिद्ध अर्थतज्ञ सेलीमन यांचे मार्गदर्शन लाभले. डॉ. आंबेडकर ऑगस्ट १९१७ मध्ये भारतात परत आले. पुन्हा ते १९२१ मध्ये लंडनला गेले. तेथे त्यांनी सुप्रसिद्ध अर्थतज्ञ डॉ. केनन यांच्या मार्गदर्शनाखाली वाटचाली. व डॉ.एस.सी. या पदव्या संपादन केल्या. पुढे मुंबईच्या सिव्हेनेटमधील कॉलेजमध्ये काही काळ अर्थशास्त्राचे प्राध्यापक म्हणून काम केले त्यांनी सन १९२३ मध्ये द प्रोब्लेम ऑफ रुपी हा ग्रंथ प्रकाशित केला. अर्थशास्त्रावर प्रकाशित झालेला हा त्यांचा पहिलाच ग्रंथ होता. अशा या महान अर्थतज्ञाच्या आर्थिक विचारांचा या संशोधन लेखात थोडक्यात आढावा घेण्यात आलेला आहे.

अभ्यास विषयाचे महत्त्व

विचारांची दृष्टी असलेल्या डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार आजच्या काळातही लागू होत असल्याचे प्रत्यास येते. डॉ. आंबेडकरांच्या राज्यसमाजवाद, शेतीविषयक विचार, उद्योगक्षेत्रा विषयी विचार, व्यापारविषयक विचार आजही महत्त्वपूर्ण असल्याचे दिसून येते.

अभ्यास विषयाची व्याप्ती :

अर्थशास्त्राचे संशोधक आणि अभ्यासक असल्यामुळे डॉ. आंबेडकरांच्या आर्थिक विचारांना वैश्विक महत्त्व आहे प्रत्येक माणूस हा आर्थिकदृष्ट्या कसा सक्षम होईल हा विचार आंबेडकर करतात. आर्थिक समानतेवर त्यांचा भर होता. भारतातील असमानतेचा डॉ. आंबेडकरांच्या विचारांवर परिणाम झाला. असमानता दूर केल्याशिवाय देशाचा आर्थिक, सामाजिक व कुटुंबातील प्रकारचा विकास होऊ शकत नाही असा त्यांचा दृष्टी होता.

अभ्यास विषयाची उद्दिष्टे :

१. डॉ. आंबेडकरांनी शेतकऱ्यांच्या दारिद्र्य व मजुरांसाठी मांडलेल्या विचारांचा अभ्यास करणे
२. डॉ. आंबेडकरांनी शेतीचे तुकडीकरण आणि सामुदायिक शेतीबाबत मांडलेले विचार अभ्यासणे
३. डॉ. आंबेडकरांचे मजूर संघटना व यांत्रिकीकरण बाबतचे विचारांचा अभ्यास करणे
४. डॉ. आंबेडकरांनी मांडलेल्या गांधीवाद व साम्यवादी विचार अभ्यासणे
५. डॉ. आंबेडकरांच्या रुपयाच्या प्रशासनाबाबतच्या विचारांचा अभ्यास करणे.

अभ्यास विषयाची गृहीतके :

१. डॉ. आंबेडकरांनी दारिद्र्य व मजुरांसाठी विचार मांडलेले आहेत
२. शेतीचे तुकडीकरण आणि सामुदायिक शेतीबाबत विचारातून शेतीत बदल झालेले आहेत.
३. मजूर संघटना व यांत्रिकीकरण विचारातून या संघटना व यांत्रिकीकरण बळकट होत गेले आहे.
४. गांधीवादाला विरोध व साम्यवादी विचारांचा स्वीकार झालेला दिसून येतो.
५. रुपयाच्या प्रशासनाबाबतच्या विचारातून रुपयाच्या स्थिरतेवर परिणाम झालेला आहे.

RNI MAHMAR
36829-2010

ISSN- 2229-4929

Peer Reviewed

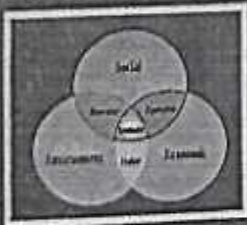
54

Akshar Wangmay

International Research Journal
UGC-CARE LISTED

Special Issue - II
Recent Trends and Issues in Social Science & Science
Towards Sustainable Development

October 2020

Chief Editor : Dr. Nanasheb Suryawanshi

Executive Editor : Prin. Dr. R K Pardeshi

Principal, Sant Ramdas Arts, Commerce and
Science College, Ghansawangi Dist. Jalna

Co-Editor : Dr. S. V. Tathe

Address
'Pranav', Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadpur, Dist- Latur 413515 (MS)

Principal
S.S.C.M. College
Kopergaon

ISSN : 2349-638X
IMPACT FACTOR : 7.149

Aayushi International
Interdisciplinary Research Journal

E-mail : aairjpramod@gmail.com Website : www.aairjournal.com

Peer Reviewed & Indexed Journal

Special issue No. 84

Dr. Babasaheb Ambedkar an Architect of India

Vol. VI
Marathi

Chief Editor

Mr. PRAMOD TANDALE

Editor

Ms. MEGHAVEE G. MESHAM

Mr. NARESH W. PATIL

Principal
B.S. P.M. College
Kopergaon

Theme of the Special Issue Dr. Babasaheb Ambedkar : An Architect of India (Special Issue No.84)	ISSN 2349-638x Impact Factor 7.149	14 th April 2021
--	---------------------------------------	--------------------------------

Sr. No.	Name of the Author	Title of the Paper	Page No.
276	डॉ. निळकंठ रामचंद्र व्यापारी	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व काळाराम मंदिर प्रवेश	1294
277	प्रा. डॉ माधवी खरात	पत्रांच्या अंतरंगातून डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर	1299
278	प्रा. व्ही. पी. काटकर	डॉ. बी. आर. आंबेडकर - आधुनीक भारताचे नायक	1304
279	डॉ. मिलिंद भगवानराव बचुटे	भारतीय राजकारणातील बहुजनांचे स्थान: एक मानसशास्त्रीय चिकित्सा	1311
280	डॉ. भारती प्रमोद गायकवाड	महिलांचे अधिकार आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	1317
281	प्रा. डॉ. विलास गुलाबराव गजबे	'मूकनायक' च्या शतकोत्तर वर्षपूर्ती निमित्ताने	1321
282	प्रा. किरण सर्जेराव पवार	प्रा. दिलीप रामचंद्र पवार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या प्रेरणादायक विचारांची समकालीन आवश्यकता	1329
283	डॉ. अभिलाषा राऊत	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा राष्ट्रवाद	1332
284	डॉ. नारायण मो. वघाळे	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांची धम्मक्रांती	1336
285	सिद्धार्थ सुधाकर वानखडे	डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर भारतीय संविधानाचे शिल्पकार	1340
286	डॉ.वर्षा बालकदास पाटील	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि धम्मचक्रप्रवर्तन	1347
287	डॉ.स्नेहल रामटेके	शेतक-यांच्या मुक्तीसाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान	1350
288	प्रा. राजेश नारायण इंगोले	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे हिंदू कोड बिलाबाबत विचार	1356

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal Peer-Reviewed and Indexed Journal website : www.aiirjournal.com Email : aiirjpramod@gmail.com Mob.No.8999250451	T
---	---

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

Theme of the Special Issue Dr. Babasaheb Ambedkar : An Architect of India (Special Issue No.84)	ISSN 2349-638x Impact Factor 7.149	14 th April 2021
--	---------------------------------------	--------------------------------

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या प्रेरणादायक विचारांची समकालीन आवश्यकता

प्रा. किरण सर्जेराव पवार

सहायक प्राध्यापक

एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगाव

प्रा. दिलीप रामचंद्र पवार

सहायक प्राध्यापक सावित्रीबाई फुले पुणे

विद्यापीठ, पुणे

प्रस्तावना

सन १८६५ मध्ये भिमाबाई व रामजी यांचा विवाह झाला. भिमाबाई या अतिशय तालेवार अशा सुभेदार मेजर धर्माजी पंडित मुरबाडकर यांच्या लाडक्या कन्या होत. १८९० पर्यंत त्यांना तेरा अपत्ये झाली होती. त्यापैकी एक १४ एप्रिल १८९१ रोजी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जन्म झाला. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांची आजच्या कालखंडात खऱ्या अर्थाने गरज आहे. समतेचे तत्त्वज्ञान सांगितले. परंपरेने चालत आलेल्या प्रथा-परंपरांना त्यांनी विरोध केला आणि स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, मानवता इत्यादी गुणांनी बहुजनांची जीवन सुखी करण्याचा प्रयत्न केला. त्यांच्या विचारांमध्ये समानता तसेच व्यक्तीस्वातंत्र्य याचे दर्शन घडते. प्रस्तुत शोधनिबंधात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचारांची आजच्या कालखंडात नितांत आवश्यकता कशी आहे याविषयी थोडक्यात विचार मांडलेले आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर लंडन येथून १८ ऑगस्ट १९१७ रोजी मुंबई येथे आले. शैक्षणिक क्षेत्रात अत्यंत उल्लेखनीय कार्य केल्याबद्दल त्यांचा मानपत्र देऊन सन्मान करण्याची संभाजी वाघमारे यांच्यासह इतर कार्यकर्त्यांनी ठरवले होते, त्या निमित्त कार्यकर्ते बाबासाहेबांकडे संमती घेण्यासाठी गेले असता बाबासाहेब म्हणाले की, 'मला मानपत्र नको परंतु संधी मिळाल्यास आपली इतर बंधूही उच्च शिक्षण घेऊ शकतात. मानपत्र साठी जो पैसा जमविला असेल तो पैसा अस्पृश्य जातीतील पात्र विद्यार्थ्यांना शिष्यवृत्ती स्वरूपात देण्यात यावा'. यातून आपल्याला असे दिसते की, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे विचार किती उच्च प्रतीचे होते त्यांच्या या विचारांमधून इतरांविषयी विचार करण्याची प्रवृत्ती दिसून येते. रघुनाथ पुरुषोत्तम परंजपे शिक्षणमंत्री असताना गुरुवर्य केळुस्कर यांनी मध्यस्ती करून एल्फिन्स्टन कॉलेजमधील प्राध्यापकाची जागा बाबासाहेबांनी स्वीकारावी असे सूचित केले. तेव्हा बाबासाहेब म्हणाले की, 'अस्पृश्य व इतर बहुजनांचा उद्धार हे कार्य करतच माझे आयुष्य व्यतीत करण्याचा मी दृढ निर्धार केलेला आहे. त्यामुळे माझ्या अंगीकृत कामात तसे बंधन निर्माण होईल असे काम मी स्वीकारणार नाही'. अर्थात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्या आयुष्याचे ध्येय बहुजनांच्या उद्धारसाठी व्यतीत करण्याची ठरवलेले दिसते. यावरून बाबासाहेबांची भावना आपल्या दृष्टोत्पत्तीस पडते.

मुंबई विधिमंडळ सदस्य म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची शेतकऱ्यांच्या प्रश्नावर दिनांक २४ फेब्रुवारी १९२७ रोजी झालेल्या भाषणाचा संदर्भ असा होता की, 'उत्पन्नानुसार खर्च कमी होतो परंतु शेतकऱ्यांच्या जमिनी असो किंवा नसो त्यांना ठराविक शेतसारा भरण्याची सक्ती केली जाते.'

शिक्षणाविषयी आपले विचार मांडताना बाबासाहेब म्हणतात की, 'शिक्षण ही एक पवित्र संस्था आहे. शाळेच्या माध्यमातून मने सुसंस्कृत होणे आवश्यक आहे. शाळेतून आदर्श नागरिक निर्माण व्हावेत अज्ञानाचा अंधार दूर व्हावा यासाठी ती एक राष्ट्रीय व मानवतेचे उदात्त कार्य करते. शिक्षक हा राष्ट्राचा सारथी आहे. त्यांनी समृद्धीने, उदारपणे, निःपक्षपातीपणे शोर मनाने ज्ञानाचे सिंचन विद्यार्थ्यांच्या मनामनात करावे.

१०. आदिवासींच्या व्यथा, वेदना व संघर्षाचे दर्शन 'बाजा'

- डॉ. कैलास सोनू महाले -

सहायक प्राध्यापक, मराठी, एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगाव, अहमदनगर.
ई-मेल: ksmahale5580@gmail.com प्रमणध्वनी: ९४०५५५३५१२

प्रास्ताविक :

दलित, ग्रामीण आणि स्त्रीवादी साहित्य प्रवाहानंतर १९८० च्या दरम्यान मराठी साहित्यात आदिवासी साहित्याचा स्वतंत्र व परिवर्तनशील प्रवाह निर्माण झाला. आज या प्रवाहाने मराठी साहित्यात अढळ स्थान निर्माण केले आहे. अर्थात त्या अगोदरही मराठीतील मध्यमवर्गीय, पांढरपेशा समाजातील साहित्यिकांनी आपल्या अनुभवाच्या कक्षा व्यापक करून सहानुभूतीपोटी आदिवासी जमातींच्या जीवनावर आपल्या लेखणीतून प्रकाश टाकला. या लेखनामामे मानवी स्वभाव, कुतूहल जरी असले तरी अनेक लेखकांनी आदिवासींवर होणाऱ्या अन्यायाला, शोषणाला, पिळवणूकीला, शेठ सावकारांकडून होणाऱ्या फसवणुकीला आपल्या लेखनाद्वारे वाट करून दिली आहे. किंबहुना आदिवासींच्या जीवन जाणिवांचा प्रामाणिक शोध घेण्याचा प्रयत्न केला आहे, हे विसरून चालणार नाही. स्वातंत्र्यानंतर शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणामुळे आदिम जमातीतून संवेदनशील, सृजनशील व जागृत आत्ममान प्राप्त झालेली साहित्यिकांची पिढी निर्माण झाली. या पिढीने महाराष्ट्रातील आदिम आदिवासी, डोंगरी, दुर्गम, अरण्यवासी क्षेत्रातील अनुभवविश्व आपल्या कलाकृती व पारंपरिक लोकसाहित्याचा विषय केला आणि आदिवासींच्या सर्वांगीण उत्थानाचा प्रश्न घेऊन प्रस्थापित समाज व्यवस्थेला जाब विचारण्यास सुरुवात केली. अलिकडे तर आदिवासी साहित्य चळवळ परिवर्तनवादी दृष्टीने मार्गक्रमण करीत नव्या दिशेने वाटचाल करीत आहे. म्हणूनच आदिवासी साहित्य म्हणजे आदिवासी कलावंताने घेतलेला त्याच्या अस्मितेचा शोध आहे. आजच्या सामाजिक वास्तवाचे साहित्यातून रेखाटन करीत घेतलेला भविष्याचा वेध आहे, असे मत या साहित्याबाबत विचारवंतानी व्यक्त केले आहे.

आदिवासी साहित्य हे आदिमांच्या जगण्याचा, त्यातील मूल्यकल्पना व धारणांचा अस्सलपणे शोध घेते. मुळातच आदिवासींचे जीवन व जीवनाचे संदर्भ खूप वेगळे आहेत म्हणून आदिवासी अस्मितेचा व अस्तित्वाचा खरा शोध आदिवासी लेखकच घेऊ शकतात या भूमिकेतून अलिकडे अनेक आदिवासी लेखक, समीक्षक व

तारिख ०८ ८२

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

४७
मगारवंत आपली अभिव्यक्ती स्वतंत्र मानतात. याचे कारण आदिवासी साहित्याच्या मंदस्थानी माणूस व निसर्ग आहे. किंबहुना निसर्ग हा आदिवासींच्या जीवनाचा मूलाधार आहे. "आदिवासी साहित्य हे मराठी साहित्याचे वैभवलेणे" असा या साहित्याचा गर्वत्र गौरव होत आहे. असे असले तरी आदिवासी साहित्य हे केवळ मराठी साहित्याचेच नव्हे तर 'विश्वसाहित्याचे वैभव लेणे' आहे." अशी या साहित्याची अखिल विश्वातील शोरवी व वेगळेपण डॉ. तुकाराम रोंगटे यांनी स्पष्ट केले आहे.

ललित साहित्याच्या सर्वच प्रकारांत या साहित्याने आपला ठसा उमटवलेला दिसतो. कवितेनंतर कथा या वाङ्मयप्रकारातील आदिवासी लेखकांची अभिव्यक्ती महत्त्वपूर्ण आहे. नवोदित लेखक तर याकडे खूप गंभीरपणे पाहतांना दिसतात. याच पार्श्वभूमीवर समृद्ध आदिवासी साहित्य प्रवाहातील सुरुवातीच्या पिढीतील एक महत्त्वाच्या लेखिका उषाकिरण आत्राम यांच्या 'बाजा' या कथेचा विचार करावा लागतो.

लेखक परिचय :

उषाकिरण दादाजी आत्राम यांचा जन्म २८ एप्रिल १९५४ भद्रावती तालुक्यातील नंदोरी येथे झाला. जुन्या पिढीतील पहिल्या व महत्त्वाच्या आदिवासी साहित्यिक म्हणून त्या ओळखल्या जातात. राजपत्रित अधिकारी म्हणून महाराष्ट्र शासनाच्या सेवेतून त्या २०१२ साली निवृत्त झाल्या. सध्या कच्चागड, जि. गोंदिया येथे आदिवासी भाषा, संशोधन केंद्राच्या संचालिका म्हणून त्या कार्यरत आहेत. लहानपणी कॅन्सरसारख्या आजाराने मार करीत मृत्यूवर विजय मिळविणारी लेखिका म्हणून त्या सर्वपरिचित आहेत. कथा, कविता व वैचारिक साहित्य या साहित्य प्रकारांत त्यांनी लेखन केले आहे. गोंडी, मराठी व हिंदी भाषेतून साहित्यनिर्मिती केली असून त्यांच्या काही कविता उर्दू भाषेत प्रकाशित झाल्या आहेत. 'जयंग जयंग रानात, झेंडूचे फुल माझ्या कानात' ही पहिली कविता त्यांनी तिसऱ्या इयत्तेत शिकतांना लिहिली. 'अहेर' (१९९८) आणि 'शिकार फत्ते झाली' (२०१९) हे दोन कथासंग्रह, 'मोटारीन' (१९९३) व 'लेखणीच्या तलवारी' (२००८) हे दोन काव्यसंग्रह, 'एक झोका आनंदाचा' हा बालकविता संग्रह, 'गोंडवन की महान वीरांगना' हा चरित्र ग्रंथ प्रकाशित झाला आहे. महाराष्ट्रातील विविध विद्यापीठांच्या अभ्यासक्रमांत त्यांच्या साहित्याचा समावेश असून १५ विद्यार्थी महाराष्ट्रातील विविध विद्यापीठात त्यांच्या साहित्यावर संशोधन करीत आहेत.

'एक झोका आनंदाचा' या बालगीत संग्रहास उत्कृष्ट बालवाङ्मय निर्मितीसाठी वा. गो. मांयदेव, जीवनमित्र, बाबूराव बागुल व सरोजनी नायडू असे धार पुरस्कार प्राप्त झाले आहेत. आजवरच्या साहित्य सेवेसाठी त्यांना एकूण ३० पुरस्कार प्राप्त

आदिवासींच्या व्यथा, वेदना व संघर्षाचे दर्शन 'बाजा' ०८ ८२

गोपीनाथराव मुंडे यांचे सामाजिक कार्य

प्रा.झरेकर रमेश सोनू

उपप्राचार्य व इतिहास विभागप्रमुख, एस.एस.जी.एम.कॉलेज,कोपरगांव

प्रस्तावना :-

आधुनिक महाराष्ट्रामध्ये शेतकरी व कामगार यांचे प्रश्न सोडविण्यासाठी कै.यशवंतराव चव्हाण, कै.वसंतराव नाईक, कै.वसंतदादा पाटील, श्री.शरदराव पवार, कै.शंकरराव चव्हाण, कै.विलासराव देशमुख, श्री.केशवराव धोंडगे, श्री.किसनराव देशमुख व कै.गोपीनाथराव मुंडे यांनी प्रयत्न केले.

१) शेतकरी व कामगार वर्गासाठीचे गोपीनाथराव मुंडे यांचे कार्य :-

गोपीनाथराव मुंडे यांनी महाराष्ट्रातील शेतकरी व कामगार वर्गाच्या प्रगतीसाठी प्रयत्न केले. महाराष्ट्रामध्ये १९७२ नंतर मोठ्या प्रमाणात कामगार व शेतकरी यांच्या चळवळी निर्माण झाल्या. यानुच शेतकरी व कामगार चळवळीचे उद्दिष्टे निश्चित करण्यात आली. ती उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे सांगता येतील.

१. शेतीत नवीन तंत्रशानाचा वापर करणे.
२. शेतीसाठी रासायनिक खते, औषधे व बियाणांचा वापर करणे.
३. बेकारांना रोजगार निर्माण करून देणे.
४. शेतीला पाणी पुरवठ्याची सोय निर्माण करणे.
५. कामगारांच्या प्रगतीसाठी विविध योजना कार्यान्वीत करणे.
६. कामगार व शेतकरी यांच्यावर होणाऱ्या अन्यायाचा प्रतिकार करणे.
७. शेतकरी व कामगार यांच्या मुलांसाठी शिक्षणाची सुविधा निर्माण करणे.

२) दुष्काळ परिषदेचे आयोजन :-

प्राचीन काळापासून महाराष्ट्रात वारंवार दुष्काळ पडत आहे. इ.स.१८८५ मध्ये महाराष्ट्रात दुष्काळ पडलेला होता. यावेळी शेतकऱ्यांच्या शेतीतील पिके नष्ट झालेली होती. शेतकऱ्यांकडे उदरनिर्वाहाचे कोणतेही साधन नव्हते. अशावेळी शेतकऱ्यांना आधार देण्यासाठी परळी वेंजनाथ येथे एप्रिल १९८७ मध्ये गोपीनाथराव मुंडे यांनी दुष्काळ परिषद आयोजित केली. या परिषदेला हजारो लोक उपस्थित होते. या परिषदेच्या माध्यमातून दुष्काळग्रस्त शेतकऱ्यांच्या उन्नतीसाठी अनेक मागण्या शासनाकडे सादर करून त्या सोडवून घेण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला.

३) शेतकरी कर्जमुक्ती चळवळीस सुरुवात :-

महाराष्ट्रात सतत दुष्काळ पडत असतो. दुष्काळ हा ओला किंवा कोरडा दुष्काळ पडत असतो. सरासरीपेक्षा पर्जन्यमान कमी झाल्यास कोरडा दुष्काळ पडतो तर त्या उलट सरासरीपेक्षा जास्त पर्जन्यमान झाल्यास ओला दुष्काळ पडतो. त्यामुळे शेतीचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणात घटत असते. त्यामुळे शेतकऱ्यांची आर्थिक परिस्थिती अत्यंत बिकट बनत

-२-

असते. तेव्हा शेतकऱ्यांना उदरनिर्वाहासाठी पतसंस्था, संस्था, खाजगी व सरकारी बँकांकडून कर्ज घ्यावे लागते किंवा आपली शेतजमीन गहाण ठेवावी लागते. घेतलेले कर्ज फेडणे शेतकऱ्यांना अशक्य असते. तेव्हा गोपीनाथराव मुंडे यांनी शेतकऱ्यांसाठी

शिवकालीन न्यायव्यवस्था
प्रा.झरेकर रमेश सोनू,
उपप्राचार्य व इतिहास विभाग प्रमुख एस.एस.जी.एम.कॉलेज,
कोपरगांव, जि.अहमदनगर.

प्रस्तावना :-

शिवाजीने आपल्या कारकिर्दीची सुरुवात आदिलशाहीचा एक जहागिरदार म्हणून केली होती. त्यामुळे सुरुवातीच्या काळात मुस्लिम राजवटीतील कायदे कानून व पध्दतीचाच त्यांनी अवलंब केल्याचे दिसते. सर्व मुस्लिम न्यायालयीन संस्था मराठे काळात थोड्याफार फरकाने अस्तित्वात असलेल्या दिसतात. सन १६५० पासून शिवाजीच्या कारकिर्दीला हळूहळू विशिष्ट वजन प्राप्त झाले. स्वराज्यातील प्रदेशात वाढ झाल्यानंतर व तुलनेने शांतता लाभल्यानंतर त्याने जुन्या धर्मग्रंथावर आधारित अशी न्यायव्यवस्था आपल्या स्वराज्यात लागू केली. शिवाजीच्या न्यायव्यवस्थेमध्ये जरी काही नवीन पध्दती असल्या तरी जुन्या न्यायव्यवस्था काही परंपरा तशाच अस्तित्वात होत्या. शिवाजीची न्यायव्यवस्था पुढीलप्रमाणे होती.

केंद्रीय न्यायव्यवस्था :-

शिवाजीच्या केंद्रीय न्यायव्यवस्थेत राजा, राजमंडळ, हुजूर मजलीस व गोतसभा किंवा गोतमजलीस या न्यायालयीन संस्था न्यायदानाचे कार्य करीत असत.

१. राजा :-

शिवकाळात राजा हाच सर्व न्यायव्यवस्थेचा प्रमुख असे. राजाच्या मदतीला राजमंडळ, ब्राम्हणसभा या दोन महत्त्वाच्या सभा असत. राजा शिवाजी रायगडावर बसून न्यायदानाचे व अपिल ऐकण्याचे काम करीत असे. राजाला त्याच्या कामात मदत करण्यासाठी राजमंडळ असे.^१ या राजमंडळात अष्टप्रधान मंडळ, खाजगी सचिव, त्यांच्या हाताखाली काम करणारे दुय्यम मुतालिक इत्यादी लोक असत. काही वेळा विद्वान लोकांना राजमंडळात सामील करून घेतले जात असे. अशा लोकांना सभासद असे म्हटले जाई. राजमंडळातील या सर्व सभासदांची नेमणूक स्वतः छत्रपती करीत असे. हे सर्व सभासद छत्रपतीला जबाबदार असत आणि छत्रपतींची मर्जी असेपर्यंतच ते राजमंडळात राहू शकत. सन १६७४ मध्ये हे राजमंडळ अधिकत्रपणे अस्तित्वात आले. हिंदूधर्मशास्त्रानुसार राजा हाच न्यायखात्याचा प्रमुख झाला. न्यायाधीश व पंडितराव हे दोन मंत्री स्वतंत्रपणे न्यायदानाचे कामकाज पाहू लागले.

केंद्रीय न्यायालयाचे कामकाज दोन पध्दतीने चालत असे. त्यातील पहिली पध्दत म्हणजे स्वतः राजा हा मंत्र्यांच्या मदतीने निकाल देत असे. त्याला 'राजमुद्रा' असे म्हणत व ज्यावेळी एखाद्या दरबारात उघडपणे खटल्याचे कामकाज चालत असे तेव्हा त्याला 'धर्मसभा' किंवा 'हुजूर मजलिसा' असे म्हणत.

२. न्यायाधीश व पंडितराव:-

शिवकालीन केंद्रीय न्यायव्यवस्थेतील राजाच्या खालोखालचे अधिकारी म्हणजे न्यायाधीश व पंडितराव हे होत. हे दोन मंत्री राजाने नेमलेले असत व इतर मंत्र्यांप्रमाणे तेही कामकाज करीत असत. न्यायाधीशाने इतर प्रचलित असलेल्या कायद्यांचा विचार करून निकाल द्यावा असे त्याच्यावर बंधन असे. तसेच त्याने धर्मशास्त्राला अनुसरून निकाल करावा, त्याच्या निकालावर राजाची संमतीदर्शक सही असावी. न्यायाधिशाची अधिकार कक्षा राज्यातील सर्व खटल्यांवर चालत असते.^२

काही खटले शिवाजी न्यायाधीश व पंडितराव यांच्याकडेच चालविण्यास देत असे. न्यायाधीश व पंडितराव हे चांगले ज्ञानी असावेत किंवा त्यांना कायद्याचे चांगले ज्ञान असावे. याबद्दल शिवाजी दक्ष असे. या दोघांच्या जागी साधारणपणे ब्राम्हण कुटुंबातील व्यक्तींची निवड केली जात असे. अशा व्यक्तींची निवड करताना बुद्धिमत्ता, प्रामाणिकपणा, निःपक्षपातीपणा, हिंदू कायद्यांचे व रूढींचे ज्ञान असणे हे गुण आवश्यक मानले जात असत.

दलित साहित्य में उन्नत बुद्धिबल एवं नारी चेतना

प्रा.डॉ.राजाराम कानडे,
हिंदी विभागाध्यक्ष,
एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगांव
जि.अहमदनगर (महाराष्ट्र)
Mobile No.9423202603

• प्रस्तावना—

दलित साहित्य वस्तुतः दलित साहित्यकारों द्वारा लिखा गया अंबेडकरी चेतना का दस्तावेज है। वह दलित मार्क्स का प्रकाश पूंज है जो अंबेडकरी आंदोलन से अंधेरे में उभरा है। यह साहित्य असल में अस्पृश्य, अछूत लोगों की वेदना, विद्रोह, नकार, विज्ञाननिष्ठा एवं सामाजिक प्रतिबद्धता के निर्वाह को प्रस्तुत करता है। अतः यह साहित्य गुलाम को मुलामी से अलग करनेवाला क्रांतिकारी मानसिकता का प्रतीक है। मराठी तथा हिंदी दलित नाटककारों पर डॉ.बी.आर. अंबेडकर के विचारों, कृतित्व का सर्वाधिक असर है।

• आशय (Abstract):—

चेतना एक प्रेरणा, प्रवृत्ति तथा शक्ति है जो अन्याय के खिलाफ विद्रोह का भाव फल्लवित करती है। चेतना से सीधा तात्पर्य प्राणशक्ति तथा जीवनशक्ति, सतर्कता, नित्य चिंतन मनन से है। एकाधं विषय के बारे में नित्य चिंतन करके अपनी समझ को बढ़ावा देना भी चेतना है। जाहिर है कि चेतना विकास तथा जागृति का दूसरा नाम है। मानव के दोन रूप हैं। एक पुरूष और दूसरा रूप नारी है। ये एक दूसरे के लिए बने जरूर है मगर हक तथा अधिकार प्रदान करते समय जाति, लिंग, वर्ण के धरातल पर नारी पर अन्याय, अत्याचार करने का प्रयास होता है। नारी चेतना से तात्पर्य एक ऐसे शक्ति है जिसने हर मोड़ तथा हर युग में पुरूष वर्ग को यथोचित प्रेरित किया है तथा यथायोग्य परिवर्तन हेतु मानवता का संचार किया है। अतः हिंदी दलित नाट्य साहित्य में अभिव्यक्त दलित नारी चेतना का अनुशीलन एक जिज्ञासा का विषय है।

• शब्दसंकेत (Keyword):—

भारत वर्ग में 'नारी' हर युग में प्रताडित रही है और दलित नारी दोहरे ताप से पीडित है। दलित तथा सवर्णोंद्वारा पीडित है। लिहाजा, नारी शक्ति या चेतना के प्रति अध्ययन होना अनिवार्य है।

1. दलित साहित्य चेतना में उन्नत बुद्धिबल :-

दलित साहित्य में सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक विषमता तथा शोषण एवं दयनीयता को प्रामाणिकता से अभिव्यक्त किया है। हिंदू धर्म-ग्रंथों ने समाज को दिशाहीन किया है। इस कथन की समीक्षा डॉ. रणकुमार लिंबाले ने इसतरह की है, 'हिंदू धर्म व्यवस्था ने दलितों की छाया, स्पर्श, वाणी को अस्पृश्य माना है। उसे जन्मना अस्पृश्य और गुनहगार माना है। दलित संपत्ति जमा न करें, वे गाँव के बाहर रहे। और कुत्ते और गधे ही उनकी संपत्ति है, वे सोने के आभूषण न पहने। इतना ही नहीं वे मिट्टी के बर्तनों में ही अन्नग्रहण करें। अपना नाम अमल और अभद्र रखे। ऐसे अनेकों आदेश हिंदू धर्मों में भरे गड़े हैं।' दलित इस आधुनिक शब्द के लिए

हिंदी मीडिया : रोजगार प्राप्ति के अवसर

प्रा.अ.योगेश विट्टल दामे,
सहा.प्राध्यापक (हिंदी विभाग)
एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगाव
Email-yogeshdane11@gmail.com
दूरभाष- ९०४९८६६८५२

सारांशिक-

आज वर्तमान युग तकनीकी और सूचना प्रौद्योगिकी का युग कहा जा सकता है। इस युग में कई क्षेत्रों में तरह-तरह के परिवर्तन पाए जाते हैं। तकनीकी के कारण ही हम एक-दूसरे के निकट पहुँच चुके हैं। अन्य क्षेत्रों में हुए बदलावों के साथ-साथ हिंदी भाषा तकनीकी बदलाव लाने में पीछे नहीं है। आज हिंदी केवल बोलचाल की भाषा न रहकर वह 'विश्व संवाद' का एक सशक्त भाषा का रूप लेकर तेजी से ऊपर चुकी है। जिसका विश्व समुदाय तहेदिल से स्वागत कर रहा है। आज दुनिया के ४० से अधिक देशों के ६०० से अधिक विश्व विद्यालयों और स्कूलों में हिंदी की पढाई हो रही है। दुनिया के सबसे ताकतवर देश अमेरिका में २० से अधिक विश्व विद्यालयों में भाषावी पाठ्यक्रम में हिंदी को महत्वपूर्ण दर्जा हासिल है। वैश्वीकरण के माहौल में अब हिंदी को महत्वपूर्ण दर्जा हासिल है। वैश्वीकरण के माहौल में अब हिंदी विदेशी कंपनियों के लिए भी लाभ का एक आकर्षण भाषा व जरिया बनने लगी है। वे अपने उत्पादों को जनता तक पहुँचाने के लिए हिंदी भाषा को माध्यम बना रहे हैं। कदना संगत होगा कि आज पूरा कॉर्पोरेट कल्चर ही हिंदीमय होने से वैश्विक फलक पर हिंदी के बढ़ते प्रचार प्रसार से रोजगार के कई अवसर प्राप्ति के किवाड़ पर सॉकल बजाते दिखाई दे रहे हैं।

वर्तमान समय में मीडिया वह रोजगार प्राप्ति का सबसे प्रमुख माध्यम रहा है। मीडिया अर्थात् जन माध्यम एक ऐसा अनिवार्य और उपयोगी तत्व है जिसके बिना मानव समाज की कल्पना नहीं की जा सकती। संचार मानव जीवन की मूलभूत आवश्यकता है। संचार के लिए माध्यम होना आवश्यक है। अर्थात् मनुष्य जो संचार करता है वह किस रूप में है वाचिक, लिखित अथवा संकेतों-प्रतीकों के द्वारा। संचार के माध्यम ही जनमाध्यम अर्थात् मीडिया कहलाते हैं।

● संकेत शब्द- माध्यम, जनसंचार प्रौद्योगिकी रोजगार आदि।

'जनसंचार' निरंतर प्रक्रिया का नाम है। वह मानव समाज से अभिन्न है। यह मानने में कोई अस्वीकृति नहीं होनी चाहिए कि भाषा मनुष्य और उसकी मनुष्यता की पहचान का स्थायी संदर्भ है, विचार के प्रकटीकरण का माध्यम है। यहाँ तक कहा जा सकता है कि मानव का निरंतर विकास भाषा से ही संभव है।

अध्ययन पद्धति - संकलित साहित्यिक सामग्री का विश्लेषण एवं निष्कर्ष।

प्रस्तावना-

भाषा संप्रेषण का प्रमुख माध्यम है। संप्रेषण एक ऐसा प्रयास है, जिसके माध्यम से एक व्यक्ति दूसरों के विचारों को समझ सकता है। संचार मानव व्यवहार को प्रभावित करता है। यह प्रत्येक समाज की आवश्यकता है। संप्रेषण के अभाव में व्यक्ति का विश्व उसी तक सीमित रहता है। यह मानने में कोई अस्वीकृति नहीं होनी चाहिए कि भाषा मनुष्य और उसकी मनुष्यता की पहचान का स्थायी संदर्भ है, विचार के प्रकटीकरण का माध्यम है। संचार माध्यमों में भाषा की बोधमयता सबसे अनिवार्य तत्व है। संचार भाषा के सभी गुण हिंदी में हैं। जिसके कारण वह विश्वभाषा बन रही है। यह बात हम सबके लिए गौरवपूर्ण है। हिंदी का बढ़ता दायरा व प्रभाव के उपयोगिता से रोजगार में बढ़ोत्तरी हो रही है। मुद्रित और इलेक्ट्रॉनिक माध्यमों में हिंदी अपना अस्तित्व बना चुकी है। सन १९२६ ई. में हिंदी का पहला समाचार पत्र निकला तब से लेकर आज तक पत्र-पत्रिकाओं से लेकर हर क्षेत्र में जैसे साहित्य, व्यापार, उद्योग, विज्ञान, कृषि, बैंक, कंपनियों कला, खेल, शिक्षा तथा जनसंचार आदि विविध क्षेत्रों में विभिन्न प्रयोजनों को साधनेवाली भाषा बन गयी है। आज भारत में सबसे अधिक २०,५८९ समाचार पत्र हिंदी में प्रकाशित होते हैं। यही बात हम सबके लिए गौरवपूर्ण है। हिंदी का बढ़ता दायरा व प्रभाव के उपयोगिता से रोजगार में बढ़ोत्तरी हो रही है। हिंदी भाषा की जनसामान्य में बढ़ती रुचि के कारण आज मीडिया में रोजगार के असीम अवसर उपलब्ध हैं। अब जनसंचार क्षेत्र व्यवसाय के रूप में तेजी से ऊपरकर सामने आ रहा है। आज इलेक्ट्रॉनिक मीडिया, प्रिंट मीडिया के अलावा इंटरनेट और कॉर्पोरेट संचार तक विकसित हुआ है। आधुनिक विश्व आज संचार विकास व व्यावसायिक विकास को एक-दूसरे के पूरक के रूप में देख रहा है।

जनसंचार अर्थ, परिभाषा एवं स्वरूप-

'जनसंचार' दो शब्दों के मेल से बना है-'जन' अर्थात् जनता और 'संचार' मतलब किसी को आगे बढ़ाना, चलना या फैलाना। इस दृष्टि में जनसंचार का अर्थ है, सूचनाओं को एक स्थान से दूसरे स्थान तक पहुँचाना है। यदि हम किसी विचार या जानकारी को किसी भाषा के माध्यम से जनसमूह तक पहुँचाने है तो इस प्रक्रिया को 'जनसंचार' कहते हैं।

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

भोजपुरी लोकगीतों का काव्य सौंदर्य

प्रा.डॉ.योगेश विठ्ठल दाणे,

सहा.प्राध्यापक (हिंदी विभाग)

एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगाँव

शोध संक्षेप :

मनुष्य का जीवन नाना प्रकार के संस्कारों द्वारा संस्कृत बनाया जाता है। हिंदुओं के प्रधान १६ संस्कार हैं परंतु इनमें जनेऊ (यज्ञोपवीत) विवाह तथा मृत्यु ही ज्यादातर मुख्य एवं प्रचलित तथा सभी लोगों द्वारा किये जाते हैं। इन अवसरों पर ब्राम्हण पुरोहित वैदिक मंत्रों को उच्चारण कर विधी-व्यवहार को सुसंपन्न बनाता है, परंतु स्त्रियाँ अक्सर के अनुरूप नाना प्रकार की मनोहर गीतों के माध्यम से उसे सुमधुर तथा संगीतमय बनाती हैं। इन गीतों की धुन, सुर व लय इतनी मार्मिक होती है कि अन्तर्मन को छूकर हृदय को द्रवीभूत कर देती है। समाज में धर्म के प्रति गहरी आस्था होने के कारण ही प्रत्येक समाज अपना प्रत्येक शुभकार्य धार्मिक रीति से आरम्भ करते हैं। प्रत्येक शुभारंभ के लिए 'शुभरीत' अपनायी जाती है। प्रत्येक रीत का गीत गाया जाता है। महाराष्ट्र में भी रीत व गीत का चोली-दामन का साथ है। रीत तथा गीत इस प्रदेश की संस्कृति का महत्वपूर्ण अंग है जिस प्रकार शरीर को प्राणों से अलग नहीं किया जा सकता उसी प्रकार रीत को गीत से तथा गीत को रीत से अलग नहीं किया जा सकता। वास्तव में कहा जाए तो लोकगीत की महत्ता इसलिए बढ़-चढ़कर मानी जाती है, कि इसमें पीडा के साथ ही उसके कारणों को भी बखूबी प्रकट किया जाता है।

मूल शब्द - लोक, रीत, वेद, संस्कृति, लोकगीत।

प्रस्तावना :

भारतीय संस्कृति का सच्चा समग्र तथा स्वाभाविक चित्रण लोकसाहित्य के लोकगीतों में उपलब्ध होता है लोक कंठ से निवसित, लोकस्मृति में विलसित, लोक साहित्य की अमूल्य निधियाँ विशेषतः महाराष्ट्र की मराठी, उत्तरप्रदेश की भोजपुरी बुदेलखंड की बुदेली आदि भाषाओं के लोकगीतों में भारतीय संस्कृति का ऐसा अनोखा संगम दिखाई देता है, जो अन्यत्र अति दुर्लभ है। इन लोकगीतों में नियम के बंधन नहीं होते हैं। यह जनपदीय बोली के माध्यम से व्यक्त होता है। यह जनपदीय बोली के माध्यम से व्यक्त होता है। अभिव्यक्ति की स्वतंत्रता का यह सर्वोत्तम मंच है। देश के जन-जीवन को इसके द्वारा केवल अभिव्यक्ति ही नहीं मिलती है, दिशा का ज्ञान भी होता है। समस्त लोक में जो भावनाएँ गीतबद्ध होकर व्यक्त हुईं, उनके लिए 'लोकगीत' शब्द उपयुक्त है। इसीलिए लोकगीत का सीधा सम्बन्ध किसी देश की परंपरित संस्कृति से होने के कारण ही म.गाँधी ने लोकगीतों को 'समूची 'संस्कृति' का पहरेदार' कहा है। दरअसल किसी देश के लोकगीत उस देश की जनता के हृदय के उद्गार हैं। वे उनकी हार्दिक भावनाओं के सच्चे प्रतीक माने जाते हैं। यदि किसी देश की सभ्यता एवं संस्कृति का अध्ययन करना हो तो सर्वप्रथम उनके लोकगीतों का अध्ययन करना होगा। क्षेत्र विशेष के लोक में पलनेवाले लोकगीतों के नाम से उनका नामकरण होता है—जैसे महाराष्ट्र का मराठी लोकगीत, बुदेलखंड का बुदेली, गुजरात का गुजराती, भोजपुरी क्षेत्र का भोजपुरी लोकगीत आदि। लोकगीतों की उत्पत्ति जन-जीवन की यथार्थ भावभूमि से होती है। इनमें औपचारिकता एवं कुत्रिमता के स्थान पर सहज जीवन की सहजानुभूति होती है।

लोकगीत अर्थ परिभाषा एवं स्वरूप:

'लोक' शब्द अत्यन्त प्राचीन है, साधारण जनता के अर्थ में इसका प्रयोग सर्वप्रथम ऋग्वेद में अनेक स्थलों पर किया गया है। लोक के लिए जन और जनता शब्द प्रयोग मैत्रायणी संहिता में किया गया है।

यह शब्द संस्कृत के 'लोकदर्शि' घातु में 'घ्र' प्रत्यय के लगाने से निष्पन्न हुआ है। जिसका अर्थ है देखना। इसका लट् लकार में अन्य पुरुष एकवचन का रूप होगा—'लोकते' अतः लोक का अर्थ हुआ देखनेवाला। इस प्रकार वह समस्त जनसमुदाय जो इस क्रिया को करता है—'लोक' कहलाता है। इसी तरह उपनिषदों में अनेक स्थानों में 'लोक' शब्द व्यवहृत हुआ है। महावैयाकरण पाणिनि ने अपने 'अष्टाध्यायी' में 'लोक' तथा 'सर्वलोक' शब्द का उल्लेख किया है तथा इससे 'ठर' प्रत्यय करने पर 'लौकिक' तथा सर्वलौकिक शब्दों की उत्पत्ति की है। श्रीमद्भगवद्गीता में श्रीकृष्ण यहाँ तक कहते हैं कि लोक और वेद में मैं 'पुरुषोत्तम' नाम से प्रसिद्ध हूँ—

“यस्मात्स्मृतीतोऽहमक्षरदीप चोत्तमः ।

अतोऽस्मि लोके वेदेऽपि प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥”

साहित्य, कला आणि लोकसंस्कृतीला वाहिलेले त्रैमासिक

त्रिफुण

वर्ष १० वे

अंक - ४ था

जानेवारी ते मार्च - २०२०

भाग - २

UGC CARE Listed Journal
ISSN 2231-573X

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

❖ संपादक ❖

डॉ. शिवाजी हुसे

मराठी विभाग प्रमुख

शिवाजी महाविद्यालय, कन्नड, जि. औरंगाबाद.

Principal
S. S. G. M. College
Kopergaon

३२. मराठी भाषेचा अभिमान प्रकट करणारा महानुभाव संप्रदाय

डॉ. कैलास सोनु महाले

सहाय्यक प्राध्यापक, रयत शिक्षण संस्थेचे, एस. एस. जी. एम. कॉलेज, कोपरगांव, जि. अहमदनगर.

महानुभाव संप्रदाय हा मध्ययुगीन महाराष्ट्रात निर्माण झालेला एक महत्त्वाचा धर्मसंप्रदाय आहे. बाराव्या शतकात हा संप्रदाय उदयाला आला. या संप्रदायाचे संस्थापक श्रीचक्रधरस्वामी हे मुळचे गुजराथी होते. गुजरातेतून महाराष्ट्रात आल्यावर त्यांनी महानुभाव पंथाची स्थापना केली. श्रीचक्रधरस्वामींनी आपली पंथीय विचारप्रणाली महाराष्ट्रात रूजवावयास सुरुवात केली त्यावेळी देवगिरीचा यादवराजा रामदेव यांची राजवट होती. ही राजवट आर्थिकदृष्ट्या संपन्न असल्याचे इतिहासात नमूद असले तरी दुसरीकडे सामाजिक विषमता मोठ्या प्रमाणात होती. अंधश्रद्धेचे स्तोम माजले होते. सामान्य माणसाला धर्माचा नेमका हेतू माहित नव्हता. अशातच हेमाड पंडित नावाच्या रामदेवराजांच्या दरबारी असलेल्या पंतप्रधानाने 'चतुर्वर्गचिंतामणी' सारख्या ग्रंथातून जातीयवाद व व्रतवेकल्याचा पुरस्कार केल्याने सामान्य माणसाचा सामाजिक, धार्मिक व आर्थिक कोंडमारा होत होता. अशा बिकट परिस्थितीत पारंपरिक सामाजिक विषमता दूर करणे, व्रतवेकल्यादी गोष्टीपासून सामान्य लोकांना दूर सारीत त्यांच्यात आत्मविश्वास निर्माण करणे आवश्यक होते. यातूनच सामाजिक हित साधले जाणार आहे हे स्वामी चक्रधरांनी ओळखले, त्या दृष्टीने त्यांनी सर्वसामान्यांना पटतील असे विचार त्यांना समजतील अशा लोकभाषेतून म्हणजे मराठीतून सांगवावयास सुरुवात केली. या काळात संस्कृत ही ज्ञानप्राप्तीची भाषा होती. धर्माचे तत्त्वज्ञान याच भाषेतून सांगितले जात होते. ज्ञानभाषा व लोकभाषा वेगवेगळ्या असल्याने सामान्य बहुजन समाजाला ज्ञानप्राप्तीचा मार्ग मोकळा नव्हता. वारकरी संप्रदायाचे प्रवर्तक संत ज्ञानदेवांनी ज्ञानेश्वरीच्या रूपाने लोकभाषेतून सामान्यजनांना ज्ञान सांगण्याचे कार्य केले असले तरी त्याचे बीजारोपण श्रीचक्रधरांनी ज्ञानेश्वरांपूर्वी कित्येक वर्षे आधी केले होते. सुमारे बाराव्या शतकापासून ते सतराव्या शतकाच्या उत्तरार्धापर्यंत महानुभावीय वाङ्मय निर्माण झाले होते. प्रारंभीचे हे वाङ्मय वैविध्यपूर्ण व समृद्ध असून महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक इतिहासाच्या दृष्टीने या वाङ्मयाचे स्थान महत्त्वाचे आहे.

चक्रधरस्वामींचा जन्म जरी गुजराथेत झाला असला तरी त्यांचे सारे आयुष्य महाराष्ट्रात गेले. महाराष्ट्र हीच त्यांची धर्मभूमी व कर्मभूमी ठरते. महानुभाव संप्रदायाची पाळेमुळेच महाराष्ट्राच्या मातीतून निर्माण झाली असल्यामुळे या पंथाचे वाङ्मय मराठीतून निर्माण होणे स्वाभाविक होते. श्रीचक्रधरोतर काळातच पंथाला अनेक व्यासंगी पंडित अनुयायी लाभले. त्यांना संस्कृत भाषेतून पंथीय वाङ्मय निर्माण करता आले असते, परंतु स्वामींनीच स्वतः मराठी भाषेतून आपले तत्त्वज्ञान सामान्यांना सांगितले होते. बहुजनांबद्दल असलेल्या कणवेपोटी त्यांनी आपल्या धर्मप्रसाराचे माध्यम म्हणून लोकभाषा वापरली. खरे तर स्वामी चक्रधर हे बहुभाषी होते. संस्कृतवर त्यांचे प्रभुत्व होते, परंतु संस्कृत ही समाजातील उच्चवर्गीयांची मिरासदारी होती व हिंदू धर्माचे सर्व धर्मग्रंथ संस्कृत भाषेतच होते. त्यामुळे सामान्य माणूस या शास्त्रांपासून, ज्ञानापासून वंचित राहिला होता. म्हणूनच त्यांच्या

१२. संत तुकारामांच्या अभंगातील पुरोगामित्वाची धारणा

प्रा. डॉ. बाबासाहेब शेंडगे

मराठी विभाग प्रमुख, रयत शिक्षण संस्थेचे, एस. एस. जी. एम. कॉलेजे, छोपरगाव, जि. अहमदनगर.

वारकरी संप्रदाय हा महाराष्ट्राच्या सामाजिक जीवनाला क्रांतिकारक वळण लावणारा संप्रदाय आहे. महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक इतिहासात संत तुकारामांचे स्थान अद्वितीय असे आहे. संत एकनाथानंतरचे भागवत संप्रदायातील श्रेष्ठ असे संत म्हणून त्यांचेकडे पाहिले जाते.

संत तुकारामांची अभंगवाणी गेल्या साडेतीनशे वर्षांच्या काळात महाराष्ट्रवाणीचा अविभाज्य भाग बनला आहे. मराठी भाषेच्या ओठाओठांवर आजही तुकारामांचे अभंग खेळत आहेत. तुकोबांचे समाज चिंतन सखोल तसेच व्यापकही आहे. "जगाच्या आलो वाटा । खरा खोटा निवाडा" असे ते सांगतात. समाजातील पाखंडी व दार्भिक प्रवृत्तींचा त्यांनी समाचार घेतला आहे. समाजातील अपप्रवृत्तींवर त्यांनी आघात केला आहे."०१

धर्माविषयीच्या अपसमजूती व भोळसटपणा यांचेविरुद्ध सावध करणे ही तुकारामांची भूमिका आहे. धर्माच्या बाबतीत अंधश्रद्धा असेल व भोळ्याभाबड्या बांधवांची फसवणूक होत असेल तर त्यावर संत तुकाराम कडाडून प्रहार करतात. धर्माचे पालन करणे, पाखंडाचे खंडन करणे यासाठी त्यांनी आपली वाणी आणि लेखणी झिजवली आहे.

भक्तीच्या मार्गातील आडवाटा तुकारामांना टाळावयाच्या होत्या, सर्वसामान्यांचा मुख्य मार्ग मोकळा आणि प्रकाशमान राहण्याचा होता. अज्ञानींनी चालविलेल्या जाखाई, जोखाई, सटोबा, म्हसोबा अशा क्षुद्र देवतांची उपासना त्यांना थांबवायची होती. जगांमध्ये असलेला शैव-वैष्णव वाद मिटावयाचा होता. धर्म क्षेत्रातील समतेचा संदेश त्यांना द्यावयाचा होता. म्हणूनच त्यांच्या साहित्यात निर्देशाचे व वैचारिकतेचे अधिष्ठान आहे.

देवासंबंधी संत तुकाराम रोखठोक समज देतात, "स्वतः धर्माप्रमाणे वागून इतरांना धडा घालून देण्याचे ज्यांचे कर्तव्य ते समाजातील पुढारलेले ब्राम्हण क्षत्रिय हे वर्ग घडरिपुंच्या आहारी असून धर्मच्युत झाले होते किंवा भलत्याच गांष्टोना धर्म मानू लागले होते याची तुकोबांना फार खंत वाटली म्हणून समाजात माजलेल्या दंभाचे व ढोगांचे निरीक्षण करून त्याला स्वधर्म प्रवण करण्याचे कार्य त्यांनी केले."०२ शतकानुशतके समाज अंधश्रद्धेच्या अंधारात बुडून गेला आहे. अनेक प्रकारच्या अनिष्ट प्रथा, रिती, परंपरा, जत्रा आणि यात्रा अनेक प्रकारची कर्मकांडे पशुहत्या आणि व्रतवैकल्ये चालू आहेत. यामधून समाजाचे शोषण होत आहे. फसवणूक आणि प्रसंगी छळही होतो. त्यामुळे समाज दुबळा कर्तव्यशून्य व दैववादी बनतो. या अंधश्रद्धेचा नाश करण्यासाठी संत तुकारामांनी आपल्या अभंगातून कडाडून प्रहार केलेले आहेत. जगाला नीति द्यावी वाट चुकलेल्या बांधवांना समाजाचा विचार द्यावा असे ते आपल्या अभंगात सांगतात. माणसाच्या वैयक्तिक चारित्र्याच्या शुद्धतेबरोबरच त्यांचे सामाजिक चरित्रही शुद्ध असावे असा आग्रह धरतात. अनेक देव देवता त्यांची अर्थशून्य पूजा, भल्याभल्या उपासनेच्या पध्दती, अंधश्रद्धा,

मोखाडा तालुक्यातील रयत शिक्षण संस्थेचे शैक्षणिक कार्य

प्रा.इन्हेकर रमेश सोमू,
संशोधक विद्यार्थी,
टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, पुणे
rszarekar@gmail.com
Mobile No.9423749138

प्रस्तावना :

प.श्री.कर्मवीर भाऊराय पाटील यांनी दि.४ ऑक्टोबर १९१९ मध्ये सातारा जिल्ह्यातील वरले येथे रयत शिक्षण संस्थेची स्थापना केली. वरले येथील वसतीगृहाच्या रूपाने कर्मवीरांनी संस्थेच्या कार्याची सुरुवात केली. या वसतीगृहात सर्व जाती, धर्माची मुले एकत्र राहून शिक्षण घेत असत. सर्व सामाजिक भेद नष्ट करून समता, बंधुता, मानवता याकडे स्वावलंबनाने संस्थेची वाटचाल सुरू केली. भाऊरावांनी महाराष्ट्राच्या खेड्यापाड्यापर्यंत ज्ञान गंगेचे अखंड प्रवाह नेवून महाराष्ट्रातील बहुजन समाजामध्ये एक नवीन सामर्थ्य व आत्मविश्वास निर्माण केला.^१

भाऊरावांनी प्राथमिक शिक्षणाच्या कार्यास सुरुवात केली. माध्यमिक शिक्षणाच्या प्रसारासाठी त्यांनी संस्थेचे कार्यालय सातारा येथे आणले. सातारा येथे "श्री छत्रपती शाहू बोर्डिंग हाऊस" या वसतीगृहाची स्थापना केली. शिक्षकांना प्रशिक्षण देण्यासाठी अध्यापक विद्यालये सुरू केली. यानंतर संस्थेमार्फत शैक्षणिक शाखा काढण्यासाठी १९३५ साली संस्था रजिस्टर करण्यात आली. सन १९४० मध्ये सातारा येथे महाराजा सयाजीराव गायकवाड माध्यमिक विद्यालय सुरू केले. या विद्यालयातील सर्व जाती धर्माची विद्यार्थी एकत्र राहून कष्ट करून शिक्षण घेत असत.^२

आज या संस्थेच्या माध्यमिक शिक्षणाच्या शाखा महाराष्ट्रातील १४ जिल्ह्यामध्ये व कर्नाटकातील बेळगांव भागात ज्ञानदानाचे कार्य करीत आहेत. जनतेच्या आज्ञानुसार भाऊरावांनी सातारा येथे १९४७ मध्ये प्री अँड-प्रेसिडेन्सियल कॉलेजची स्थापना केली. या कॉलेजमध्ये 'कनवा व शिकार' ही योजना सुरू केल्यामुळे गरीबांच्या मुलांना उच्च शिक्षणाची सोय झाली.

रयत शिक्षण संस्थेने ठाणे जिल्ह्यातील मोखाडा तालुक्यात शैक्षणिक कार्यास सुरुवात करून आदिवासी अतिदुर्गम भागात लोकांना शिक्षणाची संधी उपलब्ध करून दिली.

माध्यमिक विद्यालयाची स्थापना :

मोखाडा हा तालुका ठाणे जिल्ह्यातील अतिशय मागास, डोंगराळ, आदिवासी, अतिदुर्गम तालुका आहे. या तालुक्यात १९ टक्के आदिवासी जमातीचे वास्तव्य असून, धारली, कोकण, कशतकरी, महादेव कोळी, दोर कोळी, म.ठाकूर, क.ठाकूर इ. आदिवासी जमातीचे लोक राहतात. मोखाडा या आदिवासी व अतिदुर्गम भागात माध्यमिक शिक्षणाची सोय नसल्यामुळे आदिवासी समाज शिक्षणावाचून वंचित राहत होता. आदिवासी समाजाला शिक्षण मिळवणे म्हणून मोखाडा येथील सामाजिक कार्यकर्ते कै. परशुराम मोहिनीराज मुळे व व्यापारी पेटेतील काही व्यापारी हे इ.स. १९५६ साली तत्कालीन जव्हार संस्थानचे राजे श्री.यशवंतराव मुकणे महाराज यांच्याकडे गेले. मोखाडा येथे माध्यमिक शिक्षण देणारे एक हायस्कूल गोखले एज्युकेशन सोसायटीच्या वतीने सुरू करणे असा प्रस्ताव त्यांच्यासमोर मांडला. परंतु या प्रस्तावास श्री.यशवंतराव मुकणे महाराज यांनी मान्यता देण्याऐवजी वाधिणीचे दुध पिण्याचे साहस तुम्ही मंडळी करीत करा !^३

हायस्कूल घालविणे म्हणजे हत्ती पोसण्यासारखे आहे. तेव्हा तुम्ही हा नाद सोडा असे समजावून सांगितले. तरी कै. परशुराम मुळे व इतरांनी आपले प्रयत्न चालू ठेवले. मोखाडा पंचायत गटातील बहुविध गटाचे तत्कालीन अधिकारी श्री.राम वेडेकर

अहमदनगर जिल्हयातील रझाकार विरोधी चळवळीत कॉन्ग्रेस वसंत
राक्षसभुवनकर यांचे कार्य

सादरकर्ते

डॉ. विधाटे गणेश शंकर,

इतिहास विभाग,

रयत शिक्षण संस्थेचे,

एस.एस.जी.एम.कॉलेज,

कोपरगांव, ता. कोपरगांव जि. अहमदनगर ४२३६०१

मोबाईल : ९२२५२२२२४१

e-mail : prof.gsmali@gmail.com

शोध निबंधाचा उद्देश :

१. रझाकार संघटनेच्या स्थापनेची पार्श्वभूमी जाणून घेणे.
२. सातवा निजाम मीर उरमान अली खान याच्या प्रतिगामी व अक्षम्य घोरणाचा मागोवा घेणे.
३. भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाच्या रझाकार विरोधी लढ्याच्या भूमिकेचा आढावा घेणे.
४. अहमदनगर जिल्हा कम्युनिस्ट पक्षातील कार्यकर्त्यांच्या रझाकार विरोधी लढ्यातील कार्याचा मागोवा घेणे.
५. कॉन्ग्रेस वसंत राक्षसभुवनकर यांचे रझाकार, विरोधी चळवळीतील योगदान व हौतात्म्य याचा आढावा घेणे.

शोध निबंधाची कार्यपध्दती :

शोध निबंधासाठी ऐतिहासिक संशोधन पध्दतीचा वापर केला आहे. प्राथमिक व दुय्यम साधने, वृत्तपत्रे, भामाढाण येथील कॉन्ग्रेस वसंत राक्षसभुवनकर यांच्या ऐतिहासिक रमारकास भेट देऊन माहिती गोळा करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

Conf no 20-24
18
~~25~~

"21st Century Job Opportunities & Challenges in Higher Education"

Dr. Nikam Vijay Balkrishna
Rayat Shikshan Sanstha's,
SSGM College, Kopargaon
Vice Principal, Commerce

Abstract:

With the innovation of internet and its associated technology – enabled, screen-to-face interfaces (e.g. mobile phones, interactive television), a new era of marketing and sales has emerged. Many academics and practitioners have called for new rules and urged debate about fundamental tenets of digitalization and sales jobs for Indian graduate students. Segmentation, mass marketing and regionalized programs they lost their richness. Skilled and unskilled Employees and businessman those who recruited for this activity they are now lost their earning sources. At the other hand extreme, pundits and academicians not changing the syllabus and teaching methods. Academicians stated that the basics of marketing approach and pathways to competitive advantage have remained the same. In case of online buying sales representative jobs are decreased. If we take helicopter view then traditional shops and malls lost their customer base too.

Key Words :- Digital platforms, Changing work system, Employment for Graduates – online buying, skilled graduates.

Introduction:

The approach taken in current volume falls between these polar views. That is new levels have been added to the Online buying, window shopping. Wisemans have been pointed to finger graduations, consumer expectations about convenience have forever been alerted and competitive responses happen in real time. In short, these are new exiting changes that have profound impact on the employment in marketing sector. At the same time, some of the fundamentals of business strategy – seeking competitive advantage based on the superior value, building unique resources and positioning in the minds of customer-have remained the Same. Cost reduction is achieved highest targets; due to this practice profitability is increased. Companies have established a direct contact points for the consumers and buyers.

The mission of sales representatives is to approach, register, serve and retain customers. to accomplish this goal, a traditional bricks –and mortar marketer uses of variety of marketing variables including pricing, advertising, and channel choice – to satisfy current and new customers. in this context, the standard marketing –mix toolkit includes such mass – market ing levers as television advertising, direct mail and public relation as well as customer specific marketing techniques such as the use of sales representatives.

If we analyse the last 2 decades in that we came to know that service industry has got tremendous growth in generating jobs. So many graduates and Management graduates got jobs in

AS

Nikam

249

OUR HERITAGE

ISSN: 0474-9030 Vol-68, Special Issue-38

ONE DAY NATIONAL CONFERENCE ON RECENT ADVANCES IN SCIENCES

Held on: 13th February 2020.

Organized by: Department of PHYSICS, CHEMISTRY, MATHEMATICS, BOTANY & ZOOLOGY Shivaji Arts, Commerce and Science College Kannad. Dist: Aurangabad (MS)

59

A Spectral Analysis Of Some Representative Synthesised Chromone Derivatives

Bhakare S.D.¹Gade V. B¹. Badadhe P. V², Suryawanshi D. M¹. Gaikwad D.N¹.

Shinde D.W¹.and Chavhan N.M.^{1*}

¹PG Department Of Chemistry, S.S.G.M., Kopargaon, Dist.Ahmednagar (M.S.)

²PG Department Of Chemistry RBNB College Shrirampure, Dist.Ahmednagar (M.S.)

³Department Of Chemistry, SCSPM, ASC College, Kannad, Aurangabad.(M.S.)

Corresponding author: - nmchavhan1975@gmail.com

Abstract

Nine chalcones were prepared by grinding equimolar quantities of formyl pyrazole 3-(2, 4-difluorophenyl)-1-(4-fluorophenyl)-1H-pyrazole-4-carbaldehyde and various substituted o-hydroxy acetophenones in presence of potassium hydroxide in solvent free condition. This type of preparation method was found to be efficient, simple in terms of excellent yields, short reaction time and afford single product as illustrated in TLC. The prepared compounds were characterized by means of their IR, ¹H NMR spectral data and Mass spectrometry. This synthetic method shows potential alternative to the conventional methods.

Keywords: Chromones, DMSO, Spectral, derivatives

Introduction

Chromone¹ were well known and important oxygen containing six membered heterocyclic compound and different method have been work out for its preparation. Following chromone derivatives have been found to possess considerable biological activities. It has various marked effects, such as antimicrobial, anti-microbacterial, anti-inflammatory, anti-analgesic and antidepressant activities². A large number of chromone moiety using different synthetic method for its preparation have been described in the chemistry literature. Most frequently used procedure were based on the reaction of α, β -unsaturated aldehyde and ketone with DMSO/I₂. However a series of specially substituted representatives chromone derivatives have been synthesized rarely. For this reason the purpose of our present study was to synthesize systematically substituted chromone derivatives for the study of its antimicrobial activity in future.^{3, 4} Among the method used for preparation of chromone, oxidative cyclisation of substituted chalcones⁴ with DMSO/I₂ and its derivatives were commonly employed. Chromones conveniently prepared by treatment of $\alpha \beta$ unsaturated carbonyl compounds with DMSO/I₂ reagents. Pyrazole moiety containing compounds are associated with bactericidal⁵, anti-inflammatory⁶ and hepatoprotective⁷ activities. 2-(1,3-Diphenyl-1H-pyrazol-4-yl)-3-chlorochromones⁸ reported by us earlier were found to be associated with excellent antibacterial and antifungal activities. Oxygen containing heterocyclic compounds like chromones have received considerable attention in recent years due to their biological activities like anti-inflammatory,⁹ analgesic, anticonvulsant,¹⁰ and antidiabetic.¹¹ Chromones and their derivatives are also reported to possess antiprotocytic,¹² antibacterial, antifungal and antiviral¹³ activities. Many substituted chromones are known to possess acaricidal¹⁴ activities and are used in the treatment of cerebral edema.¹⁵ Chromones are found to be useful as antioxidants.¹⁶

11 2019-20

60

Physical and Chemical Properties of Soil At Karjat Tehsil

Hrishikesh Khodade^a, Vilas Jivtode^b

^aDepartment of Botany, S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune, Maharashtra, India

^bDepartment of Zoology, Annasaheb Awate College, Manchar, Pune Maharashtra.

Corresponding Author : Hrishikesh Khodade

Abstract

Importance of soil for sustainable agricultural development is widely accepted fact. The texture and contain of the soil gives an idea about overall productivity of any type of soil. The present case study is conducted on the physical and chemical properties of soil at karjat tehsil, which is located at Ahmednagar district of Maharashtra state of India. The study has been conducted in 5 different localities of different directions of karjat tehsil for better understanding of nature and composition of soil. Karjat is well known for rain shadow type dry region. The semi-arid type habitat is affecting on abundance, density of many plant as well as animal species. The total land area is unmanageable for agricultural development purpose. The impact o environmental factors on the soil is represented by physical attributes such as soil particle size which are the product of high degree of soil erosion, porosity which is limited because of less vegetation, organic matter content which shows variability at different localities and other chemical constituents which indicates high degree of salt presence. The control measures are also indicated in a given study to overcome from challenging and problem associated conditions.

KEYWORDS: Abundance, Density, Localities, Productivity, Productivity, Sustainable, semi-arid.

Introduction

Soil quality is considered as a key element of sustainable agriculture (Warkentin, 1995). Biogeochemical diversity is important aspect for understanding the improvement in agricultural sectors. Soil consists various types of chemicals, physical and biological matter. As the soil partials are providing the surface area for adhesion of organic and inorganic matter, thus the quality of soil depends on a type of organic matter and inorganic ions it consist. Awareness among the people was raised when the National Academy of Sciences published 'Soil and Water Quality: An Agenda for Agriculture' (National Research Council, 1993). The growth of plant is completely dependent on soil texture, nutrient content of soil and soil microbial flora. Soil pH, soil water holding capacity and soil conductivity are the major parameters were needed to be considered. Increasing awareness regarding soil health and quality resources is important to evaluate as soil is not only the component of biosphere but also a part of maintenance of local, regional and global environmental quality (Glanz, 1995). The assessment of soil quality or health, and direction of change with time, is the primary indicator of sustainable land management (Karlen et al., 1997). The indicators of soil quality which are selected are inexpensive to measure (John W. Dpran and Michael R. Zeiss 2000). The concept of soil quality has been suggested by several authors (Lal, 1991; Sanders, 1992; Granatstein and Bezdicek, 1992; Papendick and Parr, 1992; Parr et al., 1992) as a tool for assessing long-term

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

2019-20
23

Requirement to Redesign of Commerce Education for Employability and Entrepreneurship Development

63

Mr. Arjun B. Bhagwat

Assistant Professor,

Department of Commerce,

S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune-28

Cell No. 9890112799, Mail ID- arjunbhagwat27@gmail.com

Abstract:

In this paper, researcher has discusses the commerce education in India along with the deficiencies in present system and Effective Suggestive Measures. At present, there is a urgent need in India to redesign the structure of commerce education and a need for expansion of the educational scale along with vocational education to create a more robust system which corresponds with the needs of the market. Based on this assumption, researcher analyzes the relationships between three aspects commerce education, entrepreneurship development and employment respectively. Then, the theoretical models of the relationship between commerce education, entrepreneurship development and employment are built up. Finally, researcher uses the secondary data for evaluating the status quo of the unemployment structure in India. Our research strongly indicates that the development of commerce education on the basis of practical and vocational is necessary in India. Additionally, governing bodies need not only depend on the creation of jobs as a solution to the employment crisis, but should promote the development of entrepreneurship among the youth of India. Entrepreneurship is indispensable for catering to the employment needs of such a large population.

- ❖ Purpose: The purpose of this paper is to emphasize the creation of job-oriented policies affecting the Indian education system.
- ❖ Design/methodology/approach: The focus lies on group discussions and observations.
- ❖ Findings: analytical, qualitative data.
- ❖ Research limitations: Our findings are primarily based on secondary data.
- ❖ Practical implications: The findings provide guidelines for educational policies, and are hence useful for upgrading the commerce education in India.
- ❖ Originality: We take a solution oriented approach through critical analysis.
- ❖ Keywords: Commerce Education, Employability, Entrepreneurship Development, Redesign, Current Status, Skills, Language, knowledge.

Introduction:

India is the third prime higher education system in the world after China and the United States of America. India's higher education landscape is made up of government-run, state-run, and private institutions. The majority of the working population in India is engaged in the agricultural sector. Research by the National Sample Survey Organization indicates that the creation of jobs in India over the past year was limited, particularly in the agricultural sector, and there was a vast removal from the labour force, especially by women. There is a shift in popularity of higher education among young people, yet the labour force participation rate has declined. The importance of the informal sector is growing, but trends in education are not responding to this development. Main issues which arise when discussing education in

Principal
S.M. Joshi College
Hadapsar

Gokhale Education Society's

College of Education, Sangamner

Akole Bypass Road, Sangamner, Dist. Ahmednagar

Affiliated to Savitribai Phule Pune University, Pune
NAAC Reaccredited 'B' & ISO 9001-2015 Certified College
Off. Ph. 02425-223244
www.gescoledusgm.org;bedsangamner@rediffmail.com

Two Day State Conference on

NEW NATIONAL EDUCATION POLICY 2019

PROCEEDINGS

Sponsored by BOD, SPPU Pune

25th & 26th February 2020

ISBN 978-93-5321-607-9

Organised by

G.E.Society's College of Education,
Sangamner

-Chief Editor -
Prin.Dr. Sandhya Khedekar

-Executive Editor -
Mr.S.B.Ghadge, Mr. A.S.Chawande

Principal
S.S.G.M.College
Hospangon

**Gokhale Education Society's
College of Education, Sangamner**

ISO 9001 : 2015 Certified and NAAC Reaccredited 'B' Grade
Website : www.gescoledusgm.org
E-mail : bedsangamner@rediffmail.com

PROCEEDINGS

*Two Days State Conference on
New National Education Policy 2019*

On

25th & 26th February 2020

**As a Part of Centenary Celebration of
Gokhale Education Society, Nashik
and Golden Jubilee Year Celebration of
GES College of Education, Sangamner**

Editorial Board

Conference Director & Chief Editor : Prin. Dr. Sandhya M. Khedekar

Executive Editor : Mr. S.B. Ghadge and Mr. A.S. Chawande

Members

Dr. S.U. Patil

Dr. B.S. Murade

Mr. A.D. Pithe

Smt. S.L. Pardeshi

Mr. S.Y. Desale

Dr. J.D. Kulkarni

Principal
S.S.G.H. College
Kopurgan

**Two Days State Conference on
New National Education Policy 2019**

On 25th& 26th February 2020

**As a Part of Centenary Celebrations of Gokhale Education Society,
Nashik
and Golden Jubilee Year Celebration of
GES College of Education, Sangamner**

1stEdition :February 2020

ISBN :978-93-5321-607-9

Copyright © by Chief Editor Dr. Sandhya M. Khedekar All rights reserved.

Disclaimer

The views and opinions expressed in this book are of the author. The publisher / editor claims no responsibility or liability for the same, in any manner

Organized and Published by

Gokhale Education Society's College of Education, Sangamner

Cover Page Design and Printed by

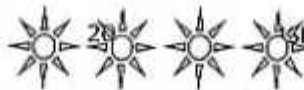
Dattakrupa Printers, Chikhali, Tal. Sangamner, Dist. Ahmednagar

---

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

28	२०१९ मधील अभ्यासक्रमा मागील भूमिका समजून घेऊन राज्यस्तरावर पाठ्युस्तके तयार करताना १९८६ च्या धोरणातील त्रुटी समजून घेऊन उपाययोजना करणे.	प्राची रवींद्र साठे	130
29	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ - आव्हाने	डॉ. मोतीलाल सू. उभाळे	139
30	उच्च माध्यमिक शिक्षणामध्ये तंत्रज्ञानाचा वापर तसेच वर्गातील शिक्षण प्रक्रिया सुधारण्यासाठी तंत्रज्ञानाचा वापर	सोनाली प्रकाश औटी	144
31	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०१९ च त्यापुढील आव्हाने	डॉ.कुलकर्णी ज्योती दीपक	152
32	राष्ट्रीय शिक्षा नीति 2019: उच्च शिक्षा मे गुणवत्ता को बढवा देने हेतु नयी राष्ट्रीय शिक्षा नीति 2019 एक महत्वपूर्ण कदम	श्री. कुणाल राजेन्द्र भावसार	154
33	New Education Policy (2019) and its Content) नयी शिक्षा नीति 2019 और (विषयवस्तु	Dr. O.P. Soni	157
34	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2019 चे गुण व दोष	कु. अमोल गणपत शिंदे कु. प्रशांत तुकाराम भांड	160
35	नवे शैक्षणिक धोरण २०१९ - उपकारक घटक	डॉ. मुरादे बाळू सखाराम	167
36	नवीन शैक्षणिक धोरण २०१९ मधील शालेय शिक्षणातील शिक्षकाची भूमिका	श्रीसदानंद काशिनाथ डोंगरे .	173
37	नई शिक्षा नीति-2019	प्रा.गोरखनाथ पुंजाराम काथेपुरे	176
38	Opportunities and Challenges before New National Education Policy 2019	Salve Nitin Balasaheb	

ISBN 978-93-5321-607-9

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Opportunities and Challenges before New National Education Policy 2019

Prof. Salve Nitin Balasaheb

Asst. Professor, SND Arts Commerce
and Science College, Yeola
nitinsalve2403@gmail.com

Contact No. 7057761591

➤ Introduction

Teacher preparation is an activity that requires multidisciplinary perspectives and knowledge, the formation of dispositions and values, and the development of practice under the best mentors. Teachers must be grounded in Indian values, ethos, knowledge, and traditions, while also being well-versed in the latest advances in education and pedagogy. Heartbreakingly, the teacher education sector has been beleaguered with mediocrity as well as rampant corruption due to commercialization.

➤ Objective:-

1. To know the opportunities and challenges before new national policy 2019.
2. To Study teacher education is truly vital in creating the team of teachers that will shape the next generation.
3. To ensure that the teaching profession, like all high level service professions such as medicine and law - where people's lives are truly at stake and lie in the practitioner's hands - requires the very highest standards for education and training.

➤ Research Methodology: -

• Data Collection: -

It is a secondary data collection. This collection of data is generally taken from various sources like Internet, Text book, Reference books, Papers etc.

➤ Challenges in Higher Education in India

It is our 69th year of independence still our education system has not been developed fully. We are not able to list a single university in top 100 universities of

पद्मभूषण डॉ.कर्मवीर भाऊराव पाटील यांचे शैक्षणिक विचार
प्रा.झरेकर आर.एस.

उपप्राचार्य व इतिहास विभाग प्रमुख, एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगांव.

प्रस्तावना :

बहुजन समाजात शिक्षणाचा प्रसार घडवून आणण्याच्या कामी विसाव्या शतकात ज्यांनी ऐतिहासिक स्वरूपाचे कर्तृत्व गाजविले होते, अशा समाजसुधारकाचे नाव घ्यायचे तर सर्वप्रथम कर्मवीर भाऊराव पाटील यांचेच नाव डोळ्यासमोर येते. कर्मवीरांच्या कार्याचे वेगळेपण असे की, त्यांनी आपले संपूर्ण आयुष्यच शिक्षणप्रसाराच्या कार्याला वाहून घेतले होते. त्यांनी शिक्षणाचा प्रसार तर केलाच, पण बहुजन समाजातील विद्यार्थ्यांची गरज लक्षात घेऊन स्वतःचे आगळेवेगळे शैक्षणिक तत्वज्ञानही तयार केले. त्या तत्वज्ञानात बहुजन समाजाचे व्यापक हितदेखील सामावलेले होते.¹

शैक्षणिक कार्य:

कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी महाराष्ट्रातील बहुजन समाजापर्यंत शिक्षण पोहचविण्याचे कार्य केले. त्यांनी आपले कार्यक्षेत्र शिक्षणापुरतेच मर्यादित ठेवले असले तरी शिक्षणाचा विचार त्यांनी व्यापक दृष्टिकोनातून केला. सामाजिक परिवर्तन हे त्यांच्या शैक्षणिक कार्याची मुख्य प्रेरणा होती. शिक्षणाच्या प्रसाराद्वारे आपण समाजात परिवर्तन घडवून आणू शकतो, असा त्यांना विश्वास वाटत होता. कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी महात्मा ज्योतीबा फुले, राजर्षी शाहू महाराज यांनी बहुजन समाजासाठी केलेले कार्य प्रत्यक्ष पाहिले होते.² म्हणून कर्मवीर भाऊराव पाटील यांच्यावर या दोन महान नेत्यांच्या विचार व कार्याचा प्रभाव होता.

शैक्षणिक कार्याचा प्रसार :

कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी इ.स.१९१० मध्ये दुधगांव येथे लोकांच्या मदतीने 'दुधगांव विद्या प्रसारक मंडळ' हे वसतीगृह सुरू केले.³ ही कर्मवीरांच्या कार्याची सुरुवात होती. या वसतीगृहात वेगवेगळ्या जाती-जमातीचे विद्यार्थी एकत्र राहत असत. या वसतीगृहाच्या धर्तीवर कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी पुढील काळात नेले व काले या ठिकाणी वसतीगृहे सुरू केली.

रयत शिक्षण संस्थेची स्थापना :

कर्मवीर भाऊराव पाटील हे सत्यशोधक समाजाचे कार्य करीत होते. १९१९ मध्ये सत्यशोधक समाजाची सातारा जिल्ह्यातील कराड तालुक्यातील काले येथे एक परिषद आयोजित करण्यात आली होती. या परिषदेला कर्मवीर भाऊराव पाटील उपस्थित होते. या परिषदेमध्ये बहुजन समाजाच्या मागासलेपणाचे एक प्रमुख कारण शिक्षणाचा अभाव हे आहे. तेव्हा जिल्ह्याच्या ग्रामीण भागात शिक्षणाचा प्रसार करण्यासाठी सत्यशोधक समाजाच्या कार्यकर्त्यांनी एक शिक्षण संस्था स्थापन करावी, ही सूचना मांडण्यात आली. त्यानुसार या कार्याची जबाबदारी सर्वांनी भाऊराव पाटील यांच्यावर सोपवली. तेव्हा भाऊराव पाटील यांनी दिनांक ४ ऑक्टोबर १९१९ रोजी रयत शिक्षण संस्थेच्या स्थापनेची काले येथे घोषणा केली.

पद्मभूषण डॉ.कर्मवीर भाऊराव पाटील यांच्या शैक्षणिक कार्यात लक्ष्मीबाई पाटील यांचा सहभाग
प्रा.झरेकर रमेश सोनू,
उपप्राचार्य व इतिहास विभागप्रमुख, एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगांव

66

प्रस्तावना:

भारतातील समाजरचनेत स्त्रियांना महत्त्वाचे स्थान आहे. प्राचीन मध्ययुगीन काळामध्ये मेत्रयो, गागी, अरूथंती, मुक्ताबाई, शाशीची राणी लक्ष्मीबाई, अहिल्याबाई होळकर, जिजाबाता यासारख्या अनेक स्त्रियांनी उदात्त ध्येय साध्य करण्यासाठी परिश्रम केले. ते आपल्या ध्येयापासून विचलीत न होता शेवटपर्यंत आपले ध्येय साध्य करण्यासाठी प्रयत्न करित होत्या. आजच्या काळात पुरुषांच्या कर्तबगारी पाठीमागे एका स्त्रीचा हात असतो असे म्हणतात. यामध्ये महात्मा फुलेंच्या पाठीमागे सावित्रीबाई फुले तर डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या पाठीमागे रमाबाई व कर्मवीर भाऊराव पाटील यांच्या पाठीमागे लक्ष्मीबाई यांचा हात होता. आधुनिक काळात पराक्रम करणाऱ्या व कर्तबगारी दाखवणाऱ्या अनेक पुरुषांच्या बरोबरीने स्त्रियांनी आपापल्या परिने सहभाग घेतलेला आहे. पद्मभूषण डॉ.कर्मवीर भाऊराव पाटील यांनी बहुजन समाजाच्या उध्वारासाठी रयत शिक्षण संस्थेची स्थापना केली. या रयत शिक्षण संस्थेच्या कार्यामध्ये लक्ष्मीबाई पाटील यांनी महत्त्वाचे योगदान दिले आहे. या त्यांच्या कार्यावर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

लक्ष्मीबाई पाटील यांचा अल्पसा परिचय :

सौ.लक्ष्मीबाई पाटील या कर्मवीर भाऊराव पाटीलांच्या पत्नी होत्या. त्यांचा जन्म ७ जून १८९४ मध्ये कोल्हापूर जिल्ह्यातील हातकणंगले तालुक्यातील कुंभोज येथे झाला. त्यांच्या वडिलांचे नाव आण्णासाहेब पाटील असे होते. भाऊराव पाटील यांचा विवाह आण्णासाहेब पाटील यांच्या मुलीशी झाला. मुलीचे नाव आदाक्का असे होते. आण्णासाहेब पाटील यांचा व्यवसाय शेती हा होता. त्यामुळे त्यांची आर्थिक स्थिती चांगली होती. त्यामुळे आण्णासाहेबांनी आपल्या मुलीच्या लग्नात म्हणजेच सौ.लक्ष्मीबाई यांना १२० ताळे सोन्याचे दागिने केले होते. आदाक्कांचे शिक्षण झालेले नव्हते. परंतु स्वयंपाक, झाडलोट, धुणीभांडी, दळण, कांडण इ.घरची कामे करण्यात आदाक्का पटाईत होत्या. आदर्श माता, आदर्श गृहिणी, मर्यादित वागणे, बोलणे, चालणे, विनयता, नम्रता, सहनशीलता इ.गुण त्यांच्या अंगी होते. जैन समाजामध्ये सोवळे ओवळे जातिभेद पाळला जात असे. त्यामुळे आदाक्का (लक्ष्मीबाई) यांच्यावर हे संस्कार झाले होते. परंतु कर्मवीरांच्या शैक्षणिक कार्यामध्ये लक्ष्मीबाईंनी स्वतःला झोकून दिलेले असल्यामुळे त्यांच्या जीवनामध्ये महत्त्वाचा बदल घडून आला. लक्ष्मीबाईंनी मानवतेच्या दृष्टीकोनातून व त्यागी जीवनाचा स्वीकार करून भाऊरावांना शेवटपर्यंत साथ दिली. पुढे ३० मार्च १९३० रोजी लक्ष्मीबाईंचे निधन झाले. लक्ष्मीबाईंनी कर्मवीरांना शेवटपर्यंत जी साथ दिली त्यामुळे लक्ष्मीबाईंचे कार्य हे कर्मवीरांइतकेच अत्यंत महानीय आहे.

लक्ष्मीबाईंचा शैक्षणिक कार्यातील सहभाग :

कर्मवीर भाऊराव पाटीलांनी बहुजन समाजाला शिक्षणाची दारे खुली करून दिली. त्यामुळे बहुजन समाजामध्ये सामाजिक परिवर्तन घडून आले. बहुजन समाजाला आपले हक्क, अधिकार यांची जाणीव झाली. या कर्मवीरांच्या शैक्षणिक कार्यामध्ये कर्मवीरांच्या बरोबरीने लक्ष्मीबाईंनी शैक्षणिक क्षेत्रात कार्य केले.

लक्ष्मीबाईंच्या विचारामधील बदल :

सौ.लक्ष्मीबाई लहानपणापासूनच सोवळे ओवळे पाळणारे असल्यामुळे किंवा स्पृश्य अस्पृश्य यामध्ये वाढलेले असल्यामुळे सौ.लक्ष्मीबाईंना कर्मवीरांच्या पुरोगामी विचार व कार्याशी जुळवून घेणे फार कठीण गेले. सुरुवातीला त्यांनी कर्मवीर आण्णांच्या जातिविरहीत एकत्र जीवनाच्या प्रयोगाला विरोध केला. इ.स.१९२७ मध्ये कर्मवीर भाऊराव पाटील सातारा येथील धनिनीच्या वागेमध्ये वास्तव्य करण्यासाठी जाईपर्यंत लक्ष्मीबाईंच्या मनात जातिभेद होता. परंतु कर्मवीरांनी अस्पृश्यांची मुले आपल्या घरात घेऊन त्यांच्या शिक्षणाची व्यवस्था केली. त्यामुळे लक्ष्मीबाईंच्या जीवनामध्ये बदल घडून आला.

इ.स.१९२७ मध्ये महात्मा गांधी यांच्या हस्ते सातारा येथे वसतीगृहाचे 'श्री छत्रपती शाहू बोर्डिंग हाऊस' असे नाव बदलण्यात आले. यावेळी कर्मवीर भाऊराव पाटील व लक्ष्मीबाई मुलांसह वसतीगृहात एकत्रित राहत होते. या बोर्डिंगमध्ये

विश्वनाथ काशिनाथ राजवाडे यांचे इतिहास लेखनशास्त्रातील योगदान

प्रा. रमेश सोनू अरेकर

उपप्राचार्य व इतिहास विभागाध्यक्ष,

एस.एस.जी.एम. कॉलेज, कोपरगाव

rszarekar@gmail.com

Mobile No. 9423749138

67

प्रस्तावना:

विश्वनाथ काशिनाथ राजवाडे हे महाराष्ट्राच्या इतिहासकारांचे अश्वर्यु होते. त्यांचे व्यक्तिमत्त्व बहुरंगी होते. इतिहासखेरीज समाजशास्त्र, पुराणलिपीशास्त्र, भाषाशास्त्र, व्याकरण, कोशरचना, साहित्य, कोरीव लेख, भूगोल इत्यादी विविध क्षेत्रातील त्यांची कामगिरी लक्षणीय आहे. रायगड जिल्ह्यातील वरसई या खेडेगावात एका चित्पावन कुटुंबात २४ जुलै १८६३ रोजी त्यांचा जन्म झाला होता. वास्तविक पाहता त्यांचे मूळ आडनाव जोशी होते. परंतु शिवाजी महाराजांच्या राजवाड्याशी त्या घराण्याचे दीर्घकाळ संबंध निगडित असल्यामुळे लोक त्यांना 'राजवाडे' या उपनावाने ओळखू लागले. अर्थात आपल्या नावाची ही उपपत्ती राजवाडे यांना मान्य नव्हती. त्यांच्या मते त्यांचे गोत्र 'राजवटा', 'राजवाडे' हा त्यांचा अपभ्रंश आहे. कालांतराने राजवाडे कुटुंबाने पुण्याकडे स्थलांतर केले. तेथे त्यांच्या वडिलांनी वकिलीचा व्यवसाय सुरू केला. परंतु त्यांच्या अकाली निधनामुळे, राजवाडे यांचे पुढील शिक्षण त्यांच्या चुलत्याने केले.

राजवाडे यांचे शिक्षण:

वि.का.राजवाडे यांनी सन १८८४ मध्ये पुणे येथील डेक्कन महाविद्यालयात प्रवेश घेतला. महाविद्यालयात शिक्षण घेत असतांना त्यांनी अर्थशास्त्र, नीतिशास्त्र, राज्यशास्त्र, तत्त्वज्ञान, मानवशास्त्र, धर्मशास्त्र इ.चा अभ्यास केला. सन १८९१ मध्ये त्यांनी बी.ए.ची पदवी संपादन केली. त्यानंतर त्यांनी शिक्षकाची नोकरी स्वीकारली. नंतर त्यांनी आपली नोकरी सोडून देऊन संशोधन कार्यासाठी आपले संपूर्ण आयुष्य खर्च केले.

संशोधन कार्यास प्रारंभ :

राजवाडे यांच्यावर तरुणपणी, निबंधमालाकार विष्णुशास्त्री चिपळूणकर, काव्येतिहास संग्रहाचे संपादक ना.साने आणि परशुरामपंत गोडबोले यांच्या 'नवनीत' या जुन्या मराठी काव्याच्या संपादित ग्रंथाचा विलक्षण प्रभाव पडला होता, आणि त्यातूनच देशप्रेम, साहित्य आणि संस्कृती, विशेषतः मराठी भाषेविषयीचा जागृत अभिमान त्यांच्या मनात निर्माण झाला. तेथुन पुढे त्यांनी इंग्रजी भाषेतील ज्ञान मराठी भाषेत आणण्यासाठी भाषांतर करण्याची योजना अंमलात आणली.

आशिया खंडातील विचारवंतांचे मानसशास्त्र, नीतिशास्त्र, अर्थशास्त्र, राज्यशास्त्र, तत्त्वज्ञान, इतिहास, कायदा इत्यादी विषयांवरील जुन्याव्या विचारवंतांचे ग्रंथ भाषांतरासाठी निवडले. प्लेटोच्या 'रिपब्लिक' ग्रंथाचे भाषांतर सर्वप्रथम त्यांनी १८९४ साली केले. आर्थिक झळ सोसून त्यांनी भाषांतर मासिक ३७ महिने मोठ्या जिकिरीने चालविले आणि त्यातून प्लेटो, बर्क, थॉमस पेन, प्लुटार्क, जॉन स्टुअर्ट मिल, बेकन, अबुल फझल, फेरिस्ता इत्यादींचे एकूण १५ ग्रंथ आणि ॲरिस्टॉटल गिबन इत्यादींच्या ८ ग्रंथांचे अपूर्ण भाषांतर प्रसिध्द केले.^१

महाविद्यालयीन अभ्यासक्रमातील 'इतिहास' हा विषय त्यांच्या विशेष आवडीचा होता. ब्रिटिशांनी लिहिलेले भारताच्या इतिहासावरील बरेचसे ग्रंथ त्यांनी वाचले होते आणि त्यांचे असे निर्णायक मत झाले होते की, इतर युरोपीय इतिहासकारांच्या तुलनेत भारताच्या इतिहासलेखनास ब्रिटिश लेखक मुळीच पात्र नव्हते. ग्रॅट डफच्या मराठ्यांच्या इतिहासाच्या वाचनेने ब्रिटिश इतिहासकारांच्या भारताविषयीच्या अज्ञानाबद्दल त्यांची खात्रीच पटली होती. ग्रॅट डफने

Principal
S.G.M. College
Kopergaon

भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील महात्मा गांधीजींचे योगदान
प्रा.झरेकर आर.एस.

उपप्राचार्य व इतिहास विभाग प्रमुख,
एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगाव.

69

१. महत्वाचे शब्द :- सत्य, अहिंसा, असहकार, सविनय, कायदेभंग, सायमन कमिशन, गोलमेल परिषद, जातीय निवाडा, पुणे करार.

२. शोध निबंधाचा उद्देश :-

१. महात्मा गांधींच्या सत्याग्रहातील कार्यांचा आढावा घेणे
२. महात्मा गांधींच्या तत्वज्ञानाचा अभ्यास करणे.
३. इंग्रजांच्या विरोधात महात्मा गांधींनी केलेल्या स्वातंत्र्य चळवळींचा मागोवा घेणे.

३. संशोधन पध्दती:-

प्रस्तुत शोध निबंधासाठी ऐतिहासिक संशोधन पध्दतीचा उपयोग करण्यात आला आहे. यामध्ये महात्मा गांधींच्या जीवनामध्ये व कार्यावरील विविध ग्रंथ व संदर्भ ग्रंथांचा वापर करण्यात आला आहे.

४. प्रस्तावना:-

महात्मा गांधी हे भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील प्रमुख नेते होते. त्यांनी अहिंसात्मक असहकार चळवळीच्या माध्यमातून भारताला स्वातंत्र्य मिळवून दिले. महात्मा गांधी यांनी सत्य, अहिंसा, सत्याग्रह, निशस्त्र प्रतिकार, उपोषण, हरताळ इ. मार्गांचा अवलंब केला. भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनाचे नेतृत्व महात्मा गांधींनी स्विकारल्यानंतर गरीबी निर्मूलन, आर्थिक स्वावलंबन, स्त्रियांचे समान हक्क, सर्व-धर्म-समभाव, अस्पृश्यता निवारण व स्वराज्य भारताला मिळवून देण्यासाठी चळवळ सुरू केली. द.आफ्रिकेतील सत्याग्रह, चंपारण्यामधील सत्याग्रह, खेडा सत्याग्रह, असहकार चळवळ, सविनय कायदेभंग चळवळ, छोडो भारत आंदोलन यातून १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी महात्मा गांधींनी भारताला स्वातंत्र्य मिळवून दिले. या महात्मा गांधींच्या कार्यांचा आढावा पुढीलप्रमाणे घेता येईल.

५. महात्मा गांधींचा प्रारंभीचा काळ:-

महात्मा गांधी यांचा जन्म गुजरात राज्यातील काठेवाड प्रांतातील पोरबंदर येथे २ ऑक्टोबर १८६९ रोजी झाला. त्यांच्या वडिलांचे नाव करमचंद व आईचे नाव पुतळीबाई असे होते. करमचंद गांधी काठेवाड प्रांतातील पोरबंदर येथे दिवाण म्हणून काम करत होते. करमचंद हिंदू मोक्ष समाजातील तर पुतळीबाई वैष्णव समाजातील होत्या. घरातील धार्मिक वातावरणाचा प्रभाव त्यांच्यावर बालपणापासून पडलेला होता. सत्य, अहिंसा, शाकाहार, सहिष्णुता, इतरांबाबत दया, करुणा इ. तत्वांचा महात्मा गांधींवर प्रभाव पडलेला होता. श्रावणवाळ व राजा हरिचंद्र यांच्या कथांचा महात्मा गांधींच्या बालमनावर परिणाम झाला. त्याप्रमाणे ते वागू लागले. वयाच्या १३ व्या वर्षी त्यांचा कस्तुरबा माखनजी यांच्याबरोबर विवाह झाला.

६. महात्मा गांधीजींचे शिक्षण:-

महात्मा गांधींचे प्राथमिक शिक्षण पोरबंदर तर माध्यमिक शिक्षण राजकोट येथे झाले. इ.स. १९८८ मध्ये वकिलीचे शिक्षण घेणेसाठी इंग्लंडमध्ये लंडनला युनिव्हर्सिटी कॉलेज येथे गेले.

अमेरिका व रशियातील शीतयुद्ध

प्रा.झरेकर रमेश सोनू,

उपप्राचार्य, एस.एस.जी.एम. कॉलेज, कोपरगांव, जि.अहमदनगर.

70

प्रस्तावना :-

१९३९ ते १९४५ या काळात दुसरे जागतिक महायुद्ध घडून आले. या दुसऱ्या जागतिक महायुद्धानंतर रशिया व अमेरिका या दोन महासत्ता जगात निर्माण झाल्या. या दोन महासत्तांनी दुसऱ्या महायुद्धानंतर स्वतंत्र झालेल्या राष्ट्रांना आपापल्या गटांमध्ये ओढण्याचा प्रयत्न केला. तसेच अनेक लष्करी संघटना त्यांनी स्थापन केल्या. यातूनच अमेरिका व रशिया या दोन देशांमध्ये वर्चस्व निर्माण करण्यावरून तणावाची परिस्थिती निर्माण झाली. म्हणजेच प्रत्यक्ष युद्ध घडून येण्यापूर्वीची जी परिस्थिती आहे तिला शीतयुद्ध असे म्हटले जाते किंवा प्रत्यक्ष युद्धापूर्वीची तणावाची परिस्थिती कायम निर्माण झालेली असते.

कारण जागतिक राजकारणात आपले वर्चस्व प्राप्त करण्यासाठी किंवा जगाचे नेतृत्व करणे या शीतयुद्धापाठीमागे महत्वाचे उद्दिष्ट मानले जाते. या शीतयुद्धामध्ये दोन गटांमध्ये सुप्त संघर्ष चालू असतो.

१. शीतयुद्धाचे तंत्र :-

या शीतयुद्धाचे प्रमुख साधन म्हणजे लष्करी साहित्य, दारूगोळा, लष्कर इ.होय. शीतयुद्धाचा प्रसार दुसऱ्या महायुद्धानंतर मोठ्या प्रमाणात घडून आला. या शीतयुद्धामध्ये जगाचे नेतृत्व करण्यासाठी आर्थिक, लष्करी इ.क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात उत्पादन करून दुसऱ्या राष्ट्रांला तिरस्काराची वागणूक दिली जाते. म्हणजेच आपल्या राष्ट्रातील आदर्शाबाबत निष्ठा टिकवून ठेवली जाते व मित्र राष्ट्रांची सहानुभूती कायम ठेवली जाते. या शीतयुद्धामध्ये वर्तमान पत्रे, रेडिओ, टेलिव्हिजन, मासिके इ.प्रसार माध्यमांच्या सहाय्यातून शत्रू राष्ट्र कसे अत्याचार करणारे आहे, याचा प्रसार केला जातो. शीतयुद्धाचे दुसरे महत्वाचे साधन म्हणजे आपल्या शक्तीचे प्रदर्शन केले जाते. तसेच आपल्या राष्ट्राची तांत्रिक, आर्थिक, लष्करी इ.मधून शत्रूपाक्ष कसा दुर्बल आहे, हे दाखविण्याचा सतत प्रयत्न केला जातो. या शीतयुद्धाचे तिसरे महत्वाचे तंत्र म्हणजे जगातील दुर्बल, अप्रगत राष्ट्रांना आर्थिक मदत मोठ्या प्रमाणात करून त्या राष्ट्रांना आपल्या गटात ओढण्याचा प्रयत्न केला जातो. तसेच शीतयुद्धाचे इतर काही तंत्र म्हणजे हेरिगिरी करणे याचाही उपयोग केला जातो. यातून एकमेकांविषयी माहिती अवगत करण्याचा प्रयत्न केला जातो. शेवटी या शीतयुद्धाचे पाचवे तंत्र म्हणजे शीतयुद्धाच्या काळात कुटीर राजनीतिचा उपयोग केला जातो. वेगवेगळ्या प्रकारच्या युक्त्या, डावपेच व कुटीर राजनीति स्वीकारून विरोधी राष्ट्राला दुर्बल करणे, हा या पाठीमागे हेतू असतो. या शीतयुद्धाच्या काळात शक्ती व बुद्धीचा वापर करून समन्वय साधला जातो.

२. शीतयुद्धाची कारणे :-

१. दोन महासत्तांमधील विभिन्न विचारसरणी :-

दुसरे जागतिक महायुद्धानंतर अमेरिका व रशिया या दोन महासत्तांचा जगामध्ये उदय घडून आला. लोकशाही राष्ट्रांचे नेतृत्व अमेरिकेकडे आले तर या उलट रशियाकडे साम्यवादी राष्ट्रांचे नेतृत्व आले. यातूनच आपापल्या विचारसरणीचा जगात प्रसार करण्यासाठी या दोन गटांमध्ये शीतयुद्ध घडून आले.

Vijay Tendulkar's Plays : Storehouse of Innovative Ideas for Youths

Dr. Sandip Dadabhau Varpe

Assistant Professor

Department of English

Rayat Shikshan Sanstha's, SSGM College, Kopergaon (SPPU, Pune)

Tal- Kopergaon, Ahmednagar (MS)

E-mail : sandipvarpe13@gmail.com

72

Introduction:

Vijay Tendulkar is well known revolutionary Marathi dramatist. Tendulkar's famous play 'kanyadan' includes following dialogues in which he give preference to talent and innovative ideas of youth whether that young man belongs to Dalit family suggested as follow "A young woman from a politically active family that regards itself as progressive and liberal decides to marry a socially inferior, but talented man. Tendulkar explores the texture of modernity and social change in India through the forces his marriage unleashes." Tendulkar's above statements gives preference to art and talent which gives chance for youth for settle in their own occupation, his plays includes various professions through his play's he share his innovative ideas related each occupation with his young audience.

Occupation:

Human being prefer to live in groups which is origin of family . They further develop their own communities according their professions or occupations . occupation is humans art of living and his innovative ideas make him ideal artist who eager to brought his own talent in front of the world through said his creation in the form of things , object or book , his art become famous which helpful for get money that fulfill his families basic needs . Marathi culture depicts peaceful lives of joint families of the twelve Balutedar which develop their village that is secret behind India popular as 'Sone ki Chidiya' in ancient India.

Ghashiram Kotwal:

Tendulkar's popular play Ghashiram Kotwal is story of the Brahmin who shift from his hometown Kannauj to Poona for achieve his goal. Pane Brahmins once trap him in false case of theft that heart him at that time he decides to took revenge of whole city .

"Ghashiram: (takes off his sash, throws it on the ground). "But I'll comes back. I'll come back to Poona. I'll show my strength. It will cost you! Your good days are gone! I am a useless animal. There is no one to stop me now, to mock me, to make me bend, to cheat me. Now I am a devil." "You've made me an animal; I'll be a devil inside. I'll come back like a bear and I'll stay as a devil. I'll make pigs of all of you. I'll make this Poona a kingdom of pigs. Then I'll be Ghashiram again, the son of Savaldas once more."

He become ambitious so took advantage of his daughter's beauty for attract Nana Phadnavis who spent his luxurious life in bhajans, tamashas, visit temples and gambling, they frequently need beautiful or pious wives and dancing girls for fulfill sexual desire. Ghashiram deceive Nana Phadnavis with the help of his young daughter Lalita Gauri whose beauty attract Phadnavis suddenly shrewd Ghashiram keep proposal in front of Nana if he make him Kotwal of Poona city then he give his daughter. Ghasirama's demand fulfilled thus poor Brahmin appointed as the kotwal who took charge of the law and order of Pane He bribes his own daughter for took

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

RESEARCH JOURNEY

INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

2019-20

73

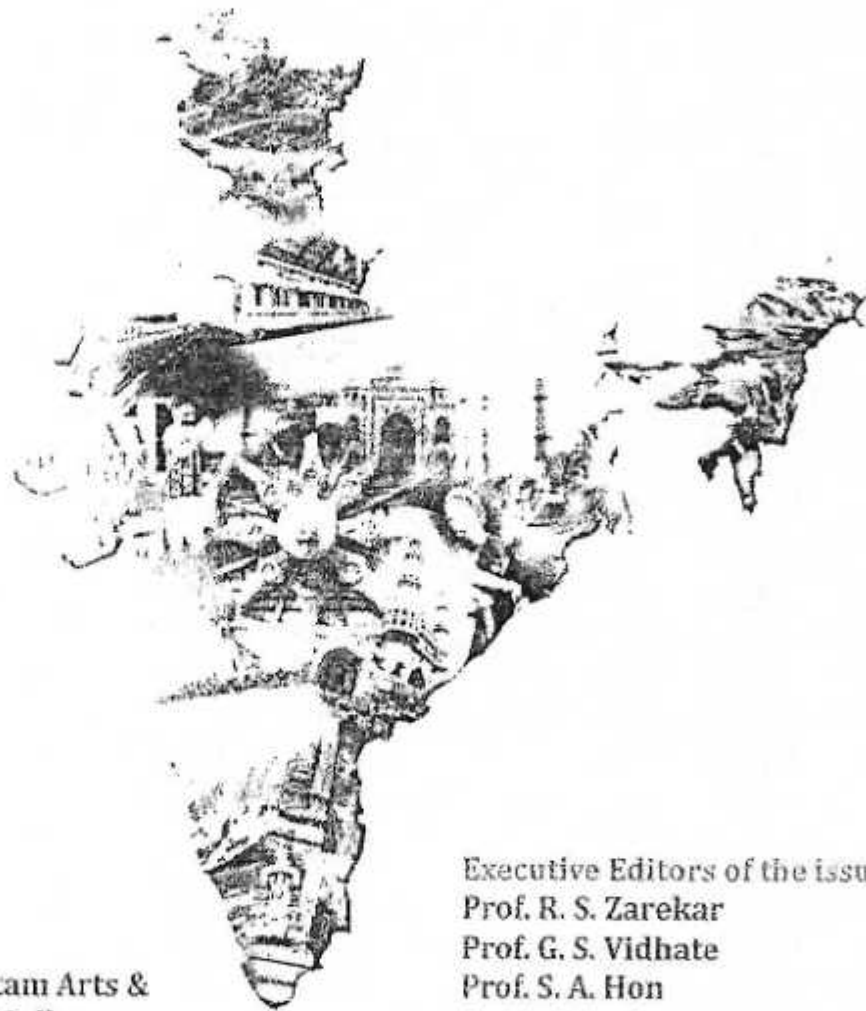
PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February - 2019

Special Issue - 115 (A)

India : Yesterday, Today & Tomorrow

भारत : काल, आज आणि उद्या

Guest Editor :

Dr. A. B. Nikumbh

I/C Principal,

S.S.G.M. Science, Gautam Arts &

Sanjivani Commerce College,

Kopargaon, Tal. Kopargaon, Dist. Ahmednagar

Executive Editors of the issue :

Prof. R. S. Zarekar

Prof. G. S. Vidhate

Prof. S. A. Hon

Dr. M. E. Auti

Chief Editor :

Dr. Dhanraj Dhangar (Yeola)

This journal is indexed in :

- UGC Approved Journal
- Scientific Journal Impact Factor (S/JIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaon

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY
International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL
February -2019 Special Issue - 115 (A)

India : Yesterday, Today & Tomorrow
भारत : काल, आज आणि उद्या

Guest Editor:

Dr. A. B. Nikumbh,
I/C Principal,
S.S.G.M. Science, Gautam arts & Sanjivani Commerce College,
Kopargaon, Tal. Kopargaon, Dist. Ahmednagar

Executive Editor of the issue:

Prof. R. S. Zarekar
Prof. G. S. Vidhate
Prof. S. A. Hon
Dr. M. E. Auti

Chief Editor:

Dr. Dhanraj Dhnagar (Yeola)

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS
For Details Visit To : www.researchjourney.net

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaon

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 800/-

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Tilak's Kesari : Past, Present and Future Perspectives	Dr. Nalini Waghmare	05
2	Higher Education in India in the Era of Globalization : Challenges and Opportunities	Dr. Ahmad Shamshad	10
3	Indian Economy - Achievements and Failures	Dr. G. D. Kharat	21
4	Region wise Disparity of Micro, Small and Medium Enterprises in Maharashtra	Mr. Uddhav Ghodake & Mr. Mari G.	27
5	Recent Trends in India's Balance of Payments	Dr. Yogita Kopate	32
6	Media and Development of India	Prof. Nirmal Ekanath Sitaram	35
7	Opportunities and Challenges of Skill Development in India	Dr. Vinod Bairagi	39
8	Analyzing The Demonetization Impact in India	Dr. Yogita Bhilore	42
9	Impact of Liberalization on Life Insurance Sector	Mrs. Priyanka Patil & Mr. Nileshkumar Gurav	45
10	Globalization and Its Impact on Indian Industrial Sector	Dr. S. R. Jawale	50
11	Feminism in Indian English Poetry	Mr. Jitendra Patil	54
12	Past, Present and Future of Public Debt of India	Prof. Maharudra Khose & Dr. Shivaji Ambhore	59
13	An Appraisal of Work Participation in Agricultural and Non-Agricultural Sector in Ahmednagar District of Maharashtra	Dr. Sachin Pawar	62
14	Social Status of Women and Their Importance in Tribal Communities of Konkan Region	Dr. Dilip Telang & Dr. Namdev Dhale	69
15	Challenges before India in 21st Century	Mr. Vijay Patole	72
16	Challenges before Indian Democracy in 21st Century	Shri. Shivaji Dhokane.	77
17	Reinterpretation of Political and Economic Life of Central India under Minor Dynasties in 6th- 7th A.D.	Dr. Amitabh Kumar	81
18	Origin of Social Violence in Indian Society	Dr. S. D. Varpe, Prof. P.B. Sawant	85
19	Time: A Great Transformer of Theme in Indian Writing in English	Mrs. Shruti Tiwari	88
20	Hurdles in The Growth of Indian Economy	Dr. Swati Sharma	91
21	Importance of Vedic Mathematics in Today's Education System	Prof. Bhakti Tambe	94
22	Feminist Rebellion in Tarabai Shinde's Excellent Essay, 'A Comparison Between Women and Men'	Prof. Hemant Pawar	99
23	भारत : कल, आज और कल	डॉ. संतोष कुमार चतुर्वर्दी	101
24	वैश्विकरण, निजीकरण एवं उदारीकरण का भारतीय अर्थव्यवस्था पर प्रभाव	डॉ. अर्चना मोडक	108
25	छत्तीसगढ़ में नगरीकरण की प्रवृत्ति	डॉ. पुष्पा श्रीवास	111
26	अष्टछाप के कृष्ण कवि नंददास	डॉ. योगेश दाणे	114
27	इंदिरा आवास योजनांच्या माहितीचा अभ्यास	दत्तात्रय धत्रे	119
28	कृषी विकास अहमदनगर जिल्ह्यातील शेतीक्षेत्रावर झालेल्या परिणामांचा चिकित्सक अभ्यास ज्योती गायकवाड व डॉ. राजेंद्र भोसले		122
29	आदिवासी समाजाच्या समस्या	रविंद्र मोरे	128

Principal
S.S.C.M. College
Kopergaon

30	भारतातील शिक्षण काल, आज आणि उद्या	श्री. प्रवीण साळुंके व डॉ. चांगदेव बंडगर	131
31	भारतातील विडी कामगार चळवळीचा उदय	कु. सोनाली माळवदे, कु. वृषाली वहाडणे, श्री. विजय पगारे	136
32	विकसनशील भारतातील सामाजिक माध्यमे आणि सद्यस्थिती	सागर बोटकर	140
33	भारताच्या विकास प्रक्रियेत प्रसारमध्यमाचे योगदान	प्रा.महेश कुलकर्णी	144
34	दादाभाई नौरोजी : भारतीय अर्थशास्त्रातील विचारांचा उगम	डॉ. योगिता भिलोरे व शिवाजीराव होन	147
35	संत गाडगेबाबाचे धर्म व शिक्षणविषयक तत्वज्ञान : एक चिकित्सा	श्री.राजेंद्र महानवर	151
36	समाजातील वंचित वर्ग आणि सर्वसमावेशक लोकशाही पुढील आव्हाने	कुणाल झाल्टे	156
37	लोकशाहीत निर्माण होत चाललेले दोष	जाम्नापाली भडांगे	160
38	भारतातील पक्ष पद्धतीतील स्थित्यंतरे	प्रा. लक्ष्मण घोंटेकर	162
39	धर्म आणि राजसत्ता काल आणि आज	डॉ. दिगंबर सोनवणे	165
40	आर्थिक सुधारणानंतरचे कृषी व इतर क्षेत्रावरील परिणाम	डॉ. बी. एम.वाघमोडे	168
41	राममनोहर लोहिया याचे स्त्री विषयक विचार	डॉ. बाबासाहेब शेंडगे	173
42	भारताच्या लोकशाहीच्या वाटचालीचे यश-अपयश	कु. भाग्यश्री साळवे, कु. भारती पावळे, कु. मेघा मोरे	176
43	भारताच्या व महाराष्ट्राच्या राजकारणातील शिवसेनेची भूमिका	डॉ. जय पाटील	180
44	मोहनराव पतंगराव पाटील यांच्या जीवनकार्याचे विविध पैलू	डॉ. चंपाताई बोधले	184
45	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या शैक्षणिक व सामाजिक चळवळीत दलितेतर सहकार्यांचे योगदान : एक अभ्यास	प्रा. डी. के. रसाळ	187

Our Editors have reviewed paper with experts committee, and they have checked the paper on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republic these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

Principal
S.S.M.C. College
Kopergaon

राममनोहर लोहिया यांचे स्त्री विषयक विचार

 डॉ. बाबासाहेब शेंडगे
 मराठी विभागप्रमुख
 एस.एस.जी.एम.कॉलेज.कोपरगाव
 मो. ९८२२५४०४४६

73

राममनोहर लोहिया हे एक वादळ होते ते कसले वादळ होते तर ते वादळ समतावादचे, स्वातंत्र्याचे, संपन्नतेचे, अन्यायाविरूद्ध युद्ध पुकारणारे आणि समाजवादी विचारधारा रूजवणारे वादळ होते. आज हे वादळ नाही आणि लोहियाही नाही परंतु 'जो दुसऱ्यासाठी जगत असतो. तो कधीही मरत नाही' या उक्तीप्रमाणे राममनोहर लोहिया आपल्या विचारधाराच्या माध्यमातून आजही जिवंत आहेत. त्यांचे विचार आजही वादळे निर्माण करतात. या वादळातूनच उठलेले एक वादळ म्हणजे राममनोहर लोहिया यांचा समाजवादी स्त्री विचार होय.

राममनोहर लोहिया यांचे समता, राष्ट्रीयत्व, लोकशाही, सविनय कायदेभंग, परिवर्तन, जातीभेद निर्मूलन आणि भाषा यासंबंधीचे विचार जितके प्रगल्भित आहेत तितकेच स्त्रियांसंबंधी विचारही प्रगल्भित आहेत. डॉ. राममनोहर लोहिया हे अखेरपर्यंत अविवाहित होते. संसाराच्या बंधनात ते कधीच अडकले नाही तरीसुद्धा त्यांच्या मनात स्त्रियांविषयी एक विशेष प्रकारचा आदर व स्नेहभाव होता.

भारतातील आर्थिक-सामाजिक परिस्थितीला अनुसरून लोहिया यांनी समाजवाद मांडला तसाच भारतीय स्त्रियांच्या समस्या विचारात घेऊन त्यांनी स्त्री विषयक विचार मांडलेले आहे. भारतीय दारिद्र्याचे कारण स्पष्ट करतांना शरीराच्या आणि आत्म्याच्या भयानक अंधाराने स्त्रियांचे दास्य जबाबदार आहे आणि या स्त्रीदास्यामुळे देशात दारिद्र्य जन्माला आलेले आहे असे मत त्यांनी मांडले होते. डॉ. राममनोहर लोहिया यांनी 'सप्तकांती' या पुस्तकात विचार मांडत असतांना असे मत व्यक्त केले की नर आणि नारी यांच्यातील विषमता नष्ट करण्यासाठी स्त्रियांना कायमस्वरूपी संघटीत होण्यासाठी विशेष संधी द्यायला हवी. इतर तथाकथित स्त्रीवादयांनी मांडलेल्या स्त्रीवादी विचारांना धक्का देणारे हे मत आहे. राममनोहर लोहिया म्हणतात की, 'इतर स्त्रीवादी स्त्रियांना आधी पात्रता सिद्ध करायला सांगतात आणि मग संधी देतात.' परंतु माझे समाजवादी मन म्हणते की, 'स्त्रियांची पात्रता असो किंवा नसो त्यांना संधी दिलीच पाहिजे आणि त्याबरोबरच पात्रताही वाढवली पाहिजे.'

भारतातील इतर राजकीय विचारवंत सामाजिक परिवर्तनासाठी समाज शुध्दीकरण, दारिद्र्यता निवारण या संबंधी जेव्हा विचार मांडत होते त्या काळात राममनोहर लोहिया सामाजिक परिवर्तनासाठी भारतीय स्त्री या घटकाचा सातत्याने विचार करत होते.

मानवी समाजामध्ये जातीय, वंशिक, विषमतेप्रमाणेच स्त्री-पुरुषांमधील विषमतेतही एक विभाजन आहे. वास्तविक स्त्री-पुरुष विषमताही समाज संस्कृतीतच घडविली जाते, तरीही स्त्री-पुरुष यांच्या मध्ये मोठा भेद आहे. अशा बैठकीवरच शोकडो वरें विषमतेची पातळी स्थिरावलेली आहे असे स्त्रीवादींनी स्पष्ट केलेले दिसते. पुरुषांनी निर्माण केलेली समाज व्यवस्था लिंगभेदावर उभारली गेलेली आहे. त्यात स्त्री लैंगिक राजकारणाची बळी ठरलेली आहे. पुरुषसत्ताक समाजव्यवस्थेने स्त्रींमन असे घडविले आहे की, पुरुषाने निर्माण केलेल्या स्त्रीच्या प्रतिमेपेक्षा आपले वेगळे स्वरूप आहे.

 Principal
 S.S.G.M. College
 Kopergaon

२२ वी आंतरराष्ट्रीय आंतरविद्याशाखीय परिषद, पुणे

देश आणि विदेशातील विविध
क्षेत्रातील स्त्री कर्तृत्वाचे योगदान

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

75

२०१९-२०

- ७४ स्नेहवर्धन प्रकाशन : क्र. १३०१
- ७४ देश आणि विदेशातील विविध क्षेत्रातील स्त्री कर्तृत्वाचे योगदान
भाग - २
(समीक्षा - संदर्भ)
- ७४ प्रकाशक आणि मुद्रक
डॉ. एल.व्ही. तावरे
स्नेहवर्धन, ८६३ सदाशिव पेठ,
महात्मा फुले सभागृहामागे, पुणे ४११ ०३०
स्थिरसंवाद : (०२०) २४४७ २५ ४९ / २४४ ३६ ९६१
भ्रमणसंवाद : ९४२३६४३१३१/९०७५०८१८८८
ईमेल : snehaltawre@gmail.com
- ७४ मुखपृष्ठ : संतोष धोंगडे
- ७४ © S.R.I.
- ७४ प्रथमावृत्ती : १५ डिसेंबर २०१९

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

२२ वी आंतरराष्ट्रीय आंतरविद्याशाखीय परिषद. पुणे

२४. अहिल्याबाई होळकर : - डॉ.संदीप वाकडे ..१००
एक संघर्षगाथा
२५. महाराष्ट्राच्या लोकशिक्षिका : - डॉ. सुमंगला बाकरे ..१०४
संत जनाबाई
२६. अहमदनगरमधील बीजमाता : - डॉ. संदीप कदम ..१०८
राहीबाई पोपेरे
२७. क्रांतिज्योती सावित्रीबाई फुले - प्रा. प्रवीण घोडविंदे ..११०
एक बहुमुखी व्यक्तित्व
२८. वीणा गवाणकर यांचे योगदान - डॉ. उज्वला भोर ..११४
२९. ज्ञानज्योती सावित्रीमाता - डॉ. सुखदेव कोल्हे ..११८
जोतीराव फुले
३०. सुधा मूर्तीचे सामाजिक कार्य - डॉ. नवनाथ येठेकर ..१२२
३१. रणरागिणी, पुण्यश्लोक - डॉ. तानाजी पाटील ..१२६
लोकमाता : अहिल्याबाई होळकर
३२. कृषिकन्या बहिणाबाई चौधरी - प्रा. प्रमोद शेठे ..१३०
३३. परसबागेच्या प्रणेत्या : - प्रा.चिंतामण धिंदळे ..१३४
ममताबाई भांगरे
३४. राहीबाई पोपेरे : - प्रा. डी. खोकले ..१३७
आदिवासी महिलेचे जैवविविधा संवर्धनासाठी योगदान
३५. मदर तेरेसा यांचे सामाजिक - डॉ. वसंत गावडे ..१४१
क्षेत्रातील योगदान
३६. कर्तबगार नगरसेविका : - डॉ. वैजयंतीमाला जाधव ..१४५
प्रा. सौ.ज्योस्ना गजानन एकबोटे
३७. पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी होळकर - डॉ. दत्तात्रय चौधरी ..१४९
यांचे कार्य

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

75

वीणा गवाणकर यांचे योगदान

- डॉ. उज्ज्वला भोर

१९८०ला वीणा गवाणकर 'एक होता कार्बर्' या प्रसिद्ध व लोकप्रिय ग्रंथाच्या रूपाने प्रकाशात आल्या. 'कार्बर् म्हणजे वीणा गवाणकर आणि वीणा गवाणकर म्हणजे कार्बर्' इतकं हे समीकरण वाचक मनात घट्ट रुजून पुढे त्याच्या ४२ आवृत्या निघाल्या. वाचकांच्या या प्रेमातून वीणा गवाणकरांतील वाचनवेड्या तरुणीला आत्मविश्वास लाभला आणि एका वाचिकेचे रूपांतर चरित्र लेखिकेमध्ये होऊन त्यांच्या हातून जगप्रसिद्ध व्यक्तिमत्त्वांची ओळख करून देणारी 'डॉ. आयडा स्कडर', 'डॉ. रेमंड डिटमार्स', 'डॉ. खानखोजे', 'डॉ. सलीम अली', 'लीझ माइटर', 'भगीरथाचे वारस', 'गोल्डा : एक अशांत वादळ', 'इंटीमेट डेथ', 'रोझलिंड फ्रॅंकलिन', 'रोबिन डिसिल्वा', 'संपूर्ण शारदा', 'शाश्वती', 'हवले ते गवसले' ही डझनभर पुस्तके निर्माण झाली. या दीर्घ व उदंड यशस्वी प्रवासात त्यांच्या मदतीला आले ते त्यांचे वाचनवेड वा छंद. म्हणूनच वाचक म्हणून आपल्या घडण्यात फर्ग्युसन कॉलेजच्या जेरबाई वाडिया ग्रंथालय, पुणे विद्यापीठाचे जयकर ग्रंथालय यांचा मोलाचा वाटा असल्याचे सांगून मिलिंद कॉलेजचे सिनी. ग्रंथपाल के. द. वडजीकर यांनी काय वाचावे, कस वाचावे याची दिक्षा दिल्याचे त्या आवर्जून सांगतात. त्यांच्या तोंडून वेळोवेळी आलेले उद्गार तर 'वाचनाने घडतो माणूस, नव्हे निर्मता लेखक' हे जणू सिद्ध करणारेच. त्या सांगतात वाचनाने मला उदंड शब्दसमृद्धी दिली. सादरीकरण्याची भाषा दिली. वाचनात निवड आणली. बालपणापासून जपलेल्या आणि जोपासलेल्या वाचनाच्या छंदानेच इथवर आणून पोहोचवले.

चरित्र लेखिका आणि चरित्रग्रंथ - 'चांचणारी बाई' अशा वीणा गवाणकरांची ओळख आज 'उत्तम चरित्रलेखिका' अशी झाली ती त्यांनी लिहिलेल्या अनेकानेक उत्कृष्ट चरित्रग्रंथांमुळे. या चरित्रग्रंथांनी विशेषतः 'एक होता कार्बर्' या पहिल्या पुस्तकाने तर 'कार्बर्ची लेखिका' म्हणूनच त्यांचे नाव सर्वदूर पोहोचले. त्यांना स्वतंत्र अशी ओळख मिळाली. अर्थात अशी ओळख निर्माण होण्यात चरित्रलेखिका वीणा गवाणकरांची चौफेर नजर व डोळस दृष्टी, चिकित्सक, मर्मग्राही, अभ्यासू, परिश्रमशील वृत्ती, श्रेयसाची ओढ आणि देश आणि विदेशातील विविध क्षेत्रातील स्त्री कर्तृत्वाचे योगदान. ७४ १९४

स्वतंत्र व वेगळा विचार करणारी बुद्धी इ. विशेष पैलू विचारात घ्यावे लागतात. या व्यक्तिमत्त्व पैलूंमुळेच, प्रेमाचे खेळ मांडत स्वप्नांच्या दुनियेत नेणाऱ्या यौवनाच्या लगेलेगी विश्वाचे दर्शन घडविणारया कथा कादंबऱ्यांच्या वाचनात त्यांचे मन प्रमले नाही. साहजिकच लेखणीही तिकडे झुकली नाही. त्यांच्या मते चरित्रलेखनात कल्पनाविस्ताराला फारसा वाव नसतो. चरित्रनायकाच्या जीवन प्रसंगातून तार्किक विचार करायचा, त्यातून निष्कर्ष काढायचा. ही एक प्रकारे दुसऱ्याला समजून घेण्याची सवय आपल्यालाही समृद्ध करते. वीणा गवाणकरांनी ही सवय स्वतःला लावून घेतली. किंबहुना त्यांच्या वाचनानेच त्यांना ही समृद्धी प्राप्त होत गेली. म्हणूनच जागतिक कीर्तीची व्यक्तिचित्रे त्यांच्या चरित्रग्रंथांची नावक झाली. त्यांच्याच शब्दात सांगायचे तर काळाच्या पुढे असलेल्या व्यक्ती आपल्याला समजत नाहीत. त्यामुळे त्या दुर्लक्षित राहतात. अर्थात, अशा दुर्लक्षित व्यक्तींना आपल्या लेखणीतून जगापुढे आणताना त्यांनी सत्य शोधून ते मांडण्यावर भर दिला. स्वतःचे भाष्य करून वाचकाला काही सांगायचे म्हणून लिहिले नाही. तर, आपल्याकडे सांगण्यासारखे काही आहे हे पटल्यावरच व वाचकाला आवडेल असेच लिहिले. मी कथा कादंबऱ्या वाचते. पण त्यात मला आवडणारे हिरो हिरोइन्स नसतात. मला न जमणाऱ्या पड्टीत गाता येत नाही. माझी तहान मी चरित्र लेखनाने भागवते, हे वीणाताईंचे उद्गार त्यांच्या चरित्र लेखनाचे मर्म व यशस्वितेचे रहस्य सांगण्यास पुरेसे ठरावे.

वीणा गवाणकरांनी आतापर्यंत १२ ग्रंथांचे लेखन केले आहे. यातील पहिला ग्रंथ म्हणजे सुप्रसिद्ध पावलेले 'एक होता कार्बर्'. वाचनवेडापायी रस्त्याकडेला मांडलेल्या जुन्या पुस्तकांच्या चाळणीतून शर्ली ग्रेथम आणि जॉर्ज लिन्कम यांनी लिहिलेले 'जॉर्ज वॉशिंग्टन कार्बर्' हे इंग्रजी पुस्तक वीणाताईंच्या हाती लागले आणि ८ वर्षांच्या अनाथ, अभावग्रस्त या निग्रो गुलाम मुलाची शिकण्याची उर्मी, प्रचंड निरीक्षण शक्ती, पैशाकडे साध्य नाही तर साधन म्हणून पाहण्याची वृत्ती, उणीव हीच ताकद बनवून त्याने कृषिक्षेत्रात घडवलेली क्रांती, त्यासाठीची अव्याहत संशोधन करण्याची चिकाटी, जीवनसर्वस्व व बुद्धि सामर्थ्य पणाला लावून आपल्या बांधवांना 'पूर्ण मानव' बनवण्याची समाजशीलता अशा पैलूंनी वीणाताईंना झपाटून टाकले. यातूनच त्यांनी कार्बर् शोधला. अभ्यासला, समजून घेतला. अगदी सहज सुंदर शब्दात वाचकांच्या हाती दिला. त्यामुळेच वाचकांनीही त्याला डोक्यावर घेतले. कार्बर्चे लेखन आणि त्याला वाचकांचा मिळालेला उदंड प्रतिसाद वीणाताईंची चरित्रओढ वाढविणाराच ठरला. यातूनच जागतिक व्यक्तिमत्त्वांची ओळख करून देणारी त्यांची डझनभर पुस्तके जन्माला आली.

डॉ. आयडा स्कडर हे यापैकीच एक. डॉक्टरअभावी मृत्युमुखी पडणाऱ्या हिंदी स्त्रियांची स्थिती पाहून संपन्न अमेरिकन जीवन सोडून, ग्रामीण भारतातील

Special Issue
January 2020

2019-20

V I D Y A W A R T A®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

76

Rayat Shikshan Sanstha's
R.B.NARAYANRAO BORAWAKE COLLEGE,

Shrirampur, Dist.Ahmednagar
NAAC Reaccredited 3rd Cycle 'A+' Grade (CGPA:3.44)
(ISO Certification 9001:2015)
DST-FIST Sponsored College
Two Day

STATE LEVEL SEMINAR

On
**Impact of Social Media on
Psycho-Social Behavior**

20th and 21th January 2020

Sponsored by
Planning and Development, Quality Improvement Programme,
Savitribai Phule Pune University

Organized by
Department of Psychology

Principal
R.B.N. College
Kopergaon

89

← Convener →

Dr.K.H.Shinde

Principal, R.B.Narayanrao
Borawake College, Shrirampur

← Co-Ordinator →

Dr.Ganesh Lokhande

Head, Department of Psychology

Special Issue : January 2020

Rayat Shikshan Sanstha's

R. B. Narayanrao Borawake College, Shrirampur,

Tal. Shrirampur, Dist. Ahmednagar

TWO DAY STATE LEVEL SEMINAR

On

"Impact of Social Media on Psycho-Social Behavior"

Sponsored by

Planning and Development, Quality Improvement Programme,

Savitribai Phule Pune University

Organized by

Department of Psychology

Editor

Dr. K. H. Shinde

Principal,

R. B. Narayanrao Borawake College, Shrirampur

Dr. Ganesh V. Lokhande

Head, Department of Psychology

R. B. Narayanrao Borawake College, Shrirampur

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh, Tq. Dist. Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

समारोप :

समाज माध्यमांचे शिक्षणात मोलाचे योगदान असले तरी अति प्रमाणात त्याचा वापर केल्याची, त्याचे तोटे जाणवू लागतात. म्हणून शिक्षक व पालक यांनी विद्यार्थी-पालक यांना वेळेवेळी समाज माध्यमे कशी वापरावी व किती प्रमाणात वापरावी याचे मार्गदर्शन करायला हवे. शिक्षकांनीही अध्यापनात अशा माध्यमांचा सर्रास वापर न करता आवश्यक तेवढ्याच वापर करावा. अति समाज माध्यमे वापरामुळे मुलांच्या आरोग्यावर अनेक अनिष्ट परिणाम झालेले वेळेवेळी निदर्शनास आले आहेत. म्हणून अशा माध्यमांचा जास्तीतजास्त सकारात्मक वापर व्हायला हवा. अन्यथा भविष्यात याचे अनेक विपरीत परिणाम दिसून येतील.

संदर्भग्रंथ सूची:

- १) www.toppr.com/bytes/effect-of-social-media-on-youth-2/
- २) www.academiaapps.com/impact-social-media-education/
- ३) www.socialmediaimpact.com
- ४) www.csic.georgetown.edu

□□□

36

76

सोशल मिडीयाचे फायदे आणि तोटे

प्रा.डॉ. सीमा चव्हाण

सहाय्यक प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग,
अण्णासाहेब आवटे आर्ट्स, कॉमर्स अँड हुतात्मा
बाबू गेणू सायन्स कॉलेज मंचर

प्रस्तावना :

बघता बघता कलियुग देखील संपले. आपण सर्वांनी आता एका नव्या युगात पाऊल टाकले आहे. मागील युगात बऱ्याच मोठ्या प्रमाणात सर्वच क्षेत्रात अतुलनीय बदल झाले आहेत. पूर्वीचा पोस्टमनमार्फत होणारा पत्रव्यवहार बंद होऊन बराच काळ उलटला आहे. पत्राची जागा आता मोबाईल ने घेतलीय.

मोबाईल फोनवरून महिनोमहिने चालणारा पत्रांचा प्रवास काही सेकंदात होऊ लागला. लोकांचा भरपूर वेळ वाचू लागला आणि नजीकच्या काळात सोशल मिडीयाने धैमान घातले. आणि या धैमानाचा परिणाम असा झाला की, आजची तरुणाई सोशल मिडीयाच्या व्यसनात आहे. आज एवढी जाणीव नसली तरी येणाऱ्या काळात याची भयानकता खुप जाणवेल. त्याचा अर्थ असा नाही की, सोशल मिडीयाचा वापर करणे चूकीचे आहे असे नाही, कारण सोशल मिडीयामुळे बऱ्याच गोष्टी सोईस्कर झाल्या आहेत.

आपल्या व्यवसायात वाढ करण्याची एक चांगली संधी म्हणजे सोशल मीडिया. सर्वात मोठी सोशल नेटवर्क्स (फेसबुक, टिवटर, लिंकडइन) आणि मिडीया सामायिकरण साईट्स (इन्स्टाग्राम, युट्यूब, स्नॅपचॅट) आणि पिनटॅरेस्ट व गुगल प्लस यांसारख्या साईट्स फार शोडे लोक वापरतात. परंतु, सोशल मिडीया आणि टॉप सोशल मिडीया आणि सामायिकरण नेटवर्कपेक्षा बरेच कमी आहे. आपल्याला इंटरनेटच्या कानाकोपऱ्यातून नवीनतम आणि सर्वोत्कृष्ट सोशल मिडीया बातम्या

Special Issue
January 2020

VIDYAWARTA®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

Scanned with OKEN Scanner

Rayat Shikshan Sanstha's
B.B. NARAYANRAO BORAWAKE COLLEGE,

Shrirampur, Dist. Ahmednagar
NAAC Reaccredited 3rd Cycle 'A+' Grade (CGPA:3.44)
(ISO Certification 9001:2015)
DST-FIST Sponsored College
Two Day

STATE LEVEL SEMINAR

On
**Impact of Social Media on
Psycho-Social Behavior**

20th and 21st January 2020

2019-20

Sponsored by

Planning and Development, Quality Improvement Programme,
Savitribai Phule Pune University

Organized by

Department of Psychology

Convener

Dr. K. H. Shinde
Principal, R. B. Narayanrao
Borawake College, Shrirampur

Co-Ordinator

Dr. Ganesh Lokhande
Head, Department of Psychology

Principal
B.S.G.M. College
Kopergaon

Special Issue : January 2020

Rayat Shikshan Sanstha's

R. B. Narayanrao Borawake College, Shrirampur,

Tal. Shrirampur, Dist. Ahmednagar

TWO DAY STATE LEVEL SEMINAR

On

"Impact of Social Media on Psycho-Social Behavior"

Sponsored by

Planning and Development, Quality Improvement Programme,

Savitribai Phule Pune University

Organized by

Department of Psychology

Editor

Dr. K. H. Shinde

Principal,

R. B. Narayanrao Borawake College, Shrirampur

Dr. Ganesh V. Lokhande

Head, Department of Psychology

R. B. Narayanrao Borawake College, Shrirampur

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Principal
S.S.G.Ni.College
Kopergaon

41) समाज माध्यम आणि मानसिक आरोग्य डॉ. प्राध्यापक नागनाथ पाळवदे, परभणी	163
42) आकाशवाणी प्रसारमाध्यमाचा पूर्वइतिहास, महत्त्व आणि सद्यस्थिती प्रा. पारधी रविंद्र पुनाजी, श्रीरामपूर	165
43) इतिहास लेखनातील प्रसारमाध्यमांची भूमिका प्रा. श्रीमती सुरेखा रामदास लगड, श्रीरामपूर	169
44) आदिवासींच्या सक्षमीकरणात प्रसारमाध्यमांची भूमिका प्रा. विलस माणिकराव गायकवाड, जि. अहमदनगर	173
45) सोशल मिडिया : फायदे आणि तोटे प्रो. उज्ज्वला भोर, श्रीरामपूर	176
46) सोशल मिडिया फायदे आणि तोटे प्रा. मोगल वर्षा शरद, नाशिक, महाराष्ट्र	180
47) पूर्व पौगंडावस्थेतील विद्यार्थी विद्यार्थिनींच्या इंटरनेट वापराच्या चिंता, व्यक्तिमत्व ... कु. गुजले पल्लवी प्रल्हाद, सौ. कुलकर्णी ऋद्धी उमेश, प्रा.डॉ. ए. सी. शिंदे	182
48) महाविद्यालयीन विद्यार्थी-विद्यार्थिनींची इंटरनेट व्यसनाधीनता व मानसिक आरोग्य ... प्रा. ढमाळ तनुजा रजेंद्र, जि. पुणे	185
49) सोशल मिडीयामुळे मानसिक आरोग्यावर होणाऱ्या परिणामाचा अभ्यास प्रा. उमाकांत गायकवाड & प्रा. रामेश्वर राऊत, जि. औरंगाबाद	187
50) प्रसारमाध्यमांचा शारीरिक आणि मानसिक आरोग्यावरील परिणाम प्रा. अडसरे व्ही. बी., पुणे	190
51) फेसबुक एक सामाजिक माध्यम स.प्रा. इनामदार निलोफर मेहबूब, श्रीरामपूर	192
52) अध्ययन-अध्यापनात वृत्तपत्राची भूमिका श्री. अशोक माहुरे, जि.अहमदनगर	195
53) ग्रामीण व शहरी भागातील व्हॉट्सअॅप वापरकर्त्यां किशोरांच्या मानसिक आरोग्याचा ... प्रा. रहिंज वैशाली जगन्नाथ, श्रीरामपूर	196
54) कृषी महाविद्यालयातील विद्यार्थी व विद्यार्थिनी यांच्या भ्रमणध्वनीधिनतेचा तुलनात्मक ... प्रा. चिंतामणी सुवर्णा बद्रीनाथ, जि. पुणे	200

सोशल मिडिया : फायदे आणि तोटे

प्रो. उज्वला भोर
ग.व.नारायणराव चोगावके कॉलेज श्रीरामपूर

माणूस हा समाजशील प्राणी असल्याचे म्हटले जाते.त्याची ही समाजशीलता साधली गेली ती त्याच्या इनगरी संवाद साधण्याच्या प्रेणेून.यातूनच त्याने रावधान, निरा, चिरु व पुढे ध्वनीची भाषा निर्माण केली.पण या भाषेला छापील रूप प्राप्त होईपर्यंत मर्यादा होती.म्हणूनच १८७५च्या प्रथम वेळेने लावलेल्या दूरध्वनीच्या आणि १८६५च्या मार्कोनीने लावलेल्या विनतारी संदेशासंप्रेषणच्या शोधाद्वारे छगछगू लागलेला टेलिफोन पुढे प्रत्येकाच्या हातात जाऊन त्याला खेळवील असे कुणाला स्वप्नातही वाटले नसेल.परंतु ह्य व्हा शतकात ही स्वप्नवत वाटणारी कल्पना प्रत्यक्षात आली.आणि नवतंत्रज्ञान क्रांतीने टेलिफोन, मोबाईल, स्मार्टफोन, AUANDRAID ऑनलाईड फोन या भाषी प्रवास करत डिजिटल म्हटल्या जाणाऱ्या युगगत व्हाटसऑप, फेसबुक, ट्विटर इ. द्वारे सोशल मिडिया बनून आबालवृद्धांच्या आकर्षणाची व जिवाळ्याची बनली.म्हणूनच आज प्रत्येकाच्या AUANDRAID ऑनलाईड फोन ही आपली गरज वाटत आहे. अर्थात,सभोवतालची परिस्थिती व अनेकविध घटना पाहता खरेखरच ही गरज किती व व्यसन किती याची चिकित्सा होण्याची गरज निर्माण झाली आहे.

- संशोधनाची उद्दिष्टे:**
- 1.सोशल मीडियाची संकल्पना समजून घेणे.
  - 2.माध्यमांची वाटचाल जाणून घेणे.
  3. सोशल मिडियाच्या ताकदीचा अभ्यास करून महत्व लक्षात आणून देणे.
  4. अनावश्यक वापरतून होणारे तोटे लक्षात

आणून देणे.

संशोधन पद्धती:

१. निरीक्षण पद्धती.

२.विगनात्मक -निगनात्मक पद्धती.

मिडिया ते सोशल मिडिया :Media हा शब्द प्राचीन असून त्याची मुळे असेरीयन साम्राज्यात असल्याचे सांगितले जाते.१६ व्या शतकातील MediUSus,Mediam पासून पुढे 'Media'बनलेला हा शब्द 'लोकसंपर्क' या अर्थाने १६१६साली ए.जे.युक्त या व्यापारविषयक इंटरन्याशनल कॉमर्स'चा पुस्तकात प्रथम वापरला. तत्पूर्वीच म्हणजे १५ व्या शतकात युरोपात जोहाना गटेनबर्गने छपाई यंत्राचा शोध लावून पुस्तक छपाई, छपाई कलेचे महत्व व गतिमानता लक्षात आल्याने वृषपत्राची निर्मिती झाली आणि वृषपत्र हे जनसंपर्काचे व जनसंवादाचे माध्यम बनले.त्यामुळे हिंदीत 'जनसंचार', जनमाध्यम हे शब्द जसे वापरले गेले तसे इंग्रजीत याला 'Print Media' म्हटले गेले. याला मगदीत पर्यायी म्हणून प्रसार माध्यम शब्द अस्तित्वात आला. पुढे इलेक्ट्रिक, इलेक्ट्रोनिक तंत्राचे साहाय्य लक्षलेल्या नभोवाणी, चित्रपट आणि वृषपत्रासाठी १६२३च्या दरम्यान 'Mass Media' हा शब्द वापरत आला. Mass म्हणजे 'जन' या शब्दाचा अर्थ बहुजातीय, एक मोठा व्याख्या न झालेला अशा लोकांचा वा वस्तूंचा समूह.मावळून देशातील वा जगातील विविध प्रभागांत राहणाऱ्या लोकांच्या समुदायाला एकाच वेळी वेगाने व तात्काळ संदेश प्रेषित करणारे माध्यम म्हणजे 'जनसंचार' / 'प्रसार माध्यम. असा अर्थ केला गेला.ह्यव्या शतकात आलेले दूरदर्शन आणि २५व्या शतकाच्या उंबरठ्यावर प्रवेशित झालेली इंटरनेट प्रणाली यामुळे प्रसार माध्यम क्षेत्रात प्रचंड क्रांती झाली. मानवी संपर्क प्रेरणेतून निर्माण झालेल्या प्रसार माध्यमांनी वैश्विक प्रसार माध्यमाचे रूप धारण केले.यामुळेच जग जवळ आल्याचे म्हटले जाऊ लागले.जगाला जवळ आणण्यात महत्त्वाची भूमिका वजावणाऱ्या चौटिंग साईट, हॉटमेल, आर्क्युट, लिन्कडइन, फेसबुक, व्हाटस ऑप, ट्विटर, इंटरग्राम इ.ना 'समाज माध्यमे' अर्थात 'सोशल मिडिया' हे नामनिधान प्राप्त झाले. जग जवळ आणणाऱ्या या

१.मुक्त व खुले व्यासपीठ:अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य मिळाले असले तरी माणसाला अभिव्यक्त होण्यातून प्रेरण उपलब्धतेअभावी काही मर्यादा होती. माध्यमे विविध होती.परंतु समाजमाध्यमांमुळे वेळ,काळ,विषय वा लोकीने स्वातंत्र्य प्राप्त होऊन माणसाला एक मुक्त व खुले व्यासपीठ उपलब्ध झाले.वय,शिक्षण,प्रदेश असे अनेक बाबी आपले मत वा विचार प्रकट करण्याची तांना स्वातंत्र्ये इतरांचे मत वा प्रतिक्रिया तात्काळ जाणून घेण्याची सोय प्राप्त झाली.माणूस हा विचारी प्राणी आहे.विचारातूनच त्याने आजवरची प्रगती साधली आहे.हे लक्षात घेता आणि मलाला मुक्तसाईसारख्याच्या पीस्टने उठवलेले वादळ जगत,समाज माध्यमांच्या रूपाने माणसाला जागतिक व्यासपीठून उपलब्ध झाल्याचे दिसून येते.पृथ्वीव्या तोंडासाले अनेक साहित्यिक यामुळेच आपले नावरूपाला देण्याचे श्रेय या माध्यमाला देतात. यामुळे सामान्य समाजाची ताकद दाखवून देणारे हे माध्यम म्हणता येते.

२.माहितीचा स्रोत:२५व्या शतकाचे दिलेले वेगळे म्हणजे इंटरनेट आणि त्याच्या साहाय्याने निर्माण झालेली फेसबुक वगैरेसारखी असंख्य ऑप ही आज माहितीचा प्रचंड स्रोत बनली आहेत.त्यामुळे जणू प्रचंड प्रचलन आज माणसाच्या विचारात समावले आहे. त्याद्वारे पाहिजे असलेली माहिती पाहिजे त्यावेळी व विविध शोधक, विद्यार्थी, संशोधक, व्यापारी, शेतकरी असे सर्व जणू या माहितीच्या महासागरातून आपली अंजळ भरून घेत व्यक्तिमत्त्वाचे व विकासाचे मळे दुबळत आहेत. करिअरच्या संधी शोधत आपली नवी अंजळ बनवत आहेत.

३.संवाद व संपर्काचे वेगवान माध्यम:व्यक्तिगत संवाद, संपर्क अत्यंत वेगाने साधण्याची क्षमता लक्षलेल्या समाजमाध्यमांमुळे जग जवळ आल्याचे म्हटले जात आहे. २०१५ साली असलेली ५४ कोटी युवकांची संख्या वाढून २०२६ साली ती ३५ कोटीवर पोहोचली आहे.यातही यु ट्यूब, फेसबुक, व्हाटस अप हे समाजमाध्यमे विशेष लोकप्रिय ठरली असून त्यांच्या

युवकांची संख्या दिवसेंदिवस वाढतच आहे.याच काळात गॅट, गॅंगट, फ्लायी व्हायट यातही शोर्ट सैलेंट वाढतच साधत वेळ राहणाऱ्या सवायद आणि हाताळणीने नसल्याचा बरेच मातळकिणीला वाटतचिणार्या कायद्याचीपासून ते या माध्यमावरील मजकूरचा अभ्यास करून राजकीय प्रचाराची लोनीनी आघणाऱ्या मंत्रिम अर्नालिटीकासारख्या कंपनीपर्यंत जयजयवाज केला जात आहे.मुक्तयान झालेल्या २०१६च्या विधानसभा निवडणुकी वेळी या समाजमाध्यमांचा वापर अधिकधिक करण्याची पहावणी कार्यकर्त्यांचा नेटवर्क यानाही समाजमाध्यमांचे सांवादिम महत्व ओपेवित करणारी आहे.

४.शिक्षणाची गंगेची आज शिक्षण काळातखणीत सर्वत्र घटकांपकी पोहोचणे म्हणजेच असले तरी शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण १००टक्के झालेले नाही.अशा परिस्थितीत धरत्यासारख्या प्रचंड लोकसंख्येच्या देशात यु ट्यूब,कॉटस ऑप यासारख्या समाजमाध्यमावरून काही प्रमाणाने का होईना शिक्षण देण येते ही खूप जमेची बाब आहे. याबरोबरच शिक्षणासाठीच्या सोयी,सुविधा,प्रचाराची व इतर खर्च लक्षात घेता असा देशात कमी खर्चात व प्रभावीपणे विविध विषयांचे शिक्षण देणारे ऑप,यु ट्यूब यांचे महत्व नजरेत धरणारे आहे.समाजमाध्यमावरून व्यावसायिक व कौशल्यकारित शिक्षण देणे देखील आज शक्य झालेले आहे.म्हणूनच तर यू ट्यूबर मिळणारे पाककृतीची माहिती पाहून पदार्थ करण्यात शिक्षणाऱ्या नवविद्यार्थ्यांपासून ते घट्टसलत्या शिक्षण घेऊन स्वतःचा उद्योग,व्यवसाय उभारणाऱ्या नवउद्योगिपर्यंतची अनेक उच्च,समाजगत पहायला मिळत आहेत. ऑनलाइन कोर्सेस व त्यातून होणारी नवतंत्रनी वाढतीन आहे.अप्रिबल अप झकूनलोडने ५ लाखांच्या टप्पा ओलांडला आहे. हे लक्षात घेता शिक्षणाची गंग घरत व गावात पोहोचविणारी समाजमाध्यमे म्हणजे आधुनिक शिक्षणाची गंगेचीच होत.

५.मुक्त बाजारपेठ:खाऊज्याच्या या युगात 'जग ही एक बाजारपेठ' बनण्याला समाजमाध्यमांचा मोठाच हातभार लाभल्याचे दिसून येते.म्हणूनच तर आज शेतकरी

S.S.G.M.College
Kopergaon

Scanned with OKEN Scanner

International
2020-21
bmo

RNI MAHAR
36829-2010

ISSN- 2229-4929

Peer Reviewed

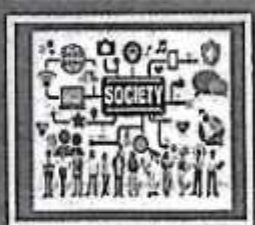
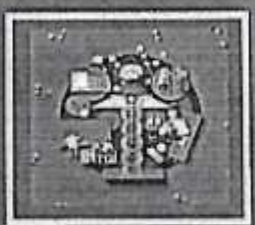
79

Akshar Wangmay

International Research Journal
UGC-CARE LISTED

Special Issue - II
Multidisciplinary Perspectives on Health, Society,
Environment & Sustainable Development

December 2020

Chief Editor : Dr. Nanasahab Suryawanshi

Executive Editor : Prof. Manoj S. Kamat

Principal,
DPM's Shree Mallikarjun & Shri. Chetan Manju
Desai College, Canacona-Goa

Co-Editor : Prof. F. M. Nadaf

Address :
Prnay, Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadpur, Dist- Latur 413515 (MS)

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

CONTENTS

Sr. No	Paper Title	Page No.
1.	Effect of Different Types of Mulching on Quality of Guava under Meadow Orchard Dhaneswar Moharana, Vijay Bahadur, Sandeep Rout, Barsha Tripathy, Ajay Kumar Prusty, Sitanshu Sekhar Patra, Soham Sahoo	1-4
2	Temperate Perennial Vegetables Source of Nutrients Kalyani Pradhan, Sandeep Rout, Barsha Tripathy, Ajay Kumar Prusty and Swarup Ranjan Barik	5-10
3	Five Major Problems Faced By India B. Vijaya Bharatha Lakshmi	11-13
4	Land Use Pattern In Palgher District Dr. Raju L.Rupwate, Mr. Pawankumar Ashok Nalla	14-19
5	Study of an Irrigation systems in India Ms. Reshma Damodar Shirgave, Prof. Dr. Subhash Atmaram Jadhav	20-21
6	Employee Perception of Work From Home During Covid- 19 Girija C	22-24
7	General Land Use Pattern of Nashik District Dr. Bhamare Vinayak N.	25-27
8	Patterns of Density and Distribution of Urban Population in Nashik District: A Geographical Analysis Dr. Bhamare Vinayak N.	28-30
9	A Study of the Changing Nature of occupation in the Dhangar Community in Ahmednagar District Dr. P. S. Kudnar	31-33
10	A Study of the Family size of Dhangar Community in Ahmednagar District (Maharashtra) Dr. P. S. Kudnar	34-36
11	Internet use and Addiction Among College Students and its Relation with Personality traits, Loneliness and Psychological Wellbeing Jaimala Ashok Sode, Prof. Dr. M.A. Bhardwaj	37-40
12	South Asian Politics during COVID-19: An Observation with Special Reference to India Sufal Bepari	41-47
13	Study of Pandemic COVID-19 Cases and Deaths in the World Dr. Rajendra O. Parmar	48-51
14	Theme of Social Alienation in Mulk Raj Anand's "Untouchable" Dr. Prashant T. Chavare	52-54
15	The Study of Sugarcane Concentration in Lower Bhima Basin Shri. Patil Ranjeet Raosaheb	55-57
16	Analyzing Land Use / Land Cover Dynamics between Tiruchirappalli Metropolitan and Sub-Tier Towns along the National and State Highways K. Prakash, R. Jegankumar	58-62
17	The Projection of Symbolism in Eugene O'Neill's The Emperor Jones Dr. Bhushan Vitthal Tagad	63-65
18	Friendship Relations Among Project Displaced Women Mallayya, Dr. Hanamagouda C	66-67
19	Quality Education in Higher Education Institutions, Ravikumar K	68-69
20	Price Trend Analysis of Arhar Commodity in Taloda Apme, A Tribal Region Of Nandurbar District Dr. S. B. Patil	70-74
21	Yoga For Healthy and Happy Life Anand M R	75-76
22	A Study on Socio and Economic Status of Pourakurnikas in Vijayapura District Karnataka Mrs. Tulusadevi kannal, Dr. Ramesh M. Sonakambale	77-79
23	Job Satisfaction Of Social Workers Working In Hospitals In Karnataka Ms. Bhagyashree C. Patil, Prof. S.A. Kazi	80-83

79

महाराष्ट्राच्या कृषी सुधारणेत शेततळ्यांची भूमिका व जलसिंचनाचे महत्व एक अभ्यास
प्रा. डॉ. वी. एम. बाघमोडे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, रयत शिक्षण संस्थेचे, एस. एस. वी. एम. कॉलेज, कोरगाव

गोपवारा :

महाराष्ट्र राज्यामध्ये शाश्वत शेती विकास घडून आणण्यासाठी आणि पाण्याचे योग्य व्यवस्थापन होण्यासाठी शेततळे अतिशय महत्वाची ठरली आहेत. राज्यामध्ये शेततळ्यांमुळे कोरडवाहू जमिनीत घट होऊन जागायती जमिनीचे प्रमाण वाढले आहे. त्यामुळे राज्यात शेती उत्पादनात वाढ घडून आली आहे. शेततळ्यांमुळे शेती उत्पादकांना पाण्याची योग्य प्रकारे साठवणूक करून आपल्या गरजेनुसार शेतीला पाणी देणे शक्य झाले आहे. तसेच शेतीला जोडव्यवसाय म्हणून मत्स्य व्यवसाय करणे देखील सहज शक्य झाले असून मत्स्य व्यवसायाचा विकास घडून येण्यास हि मदत झालेली आहे. त्यामुळे महाराष्ट्र राज्यात पाणी व्यवस्थापन करण्यासाठी शेततळे महत्वाची भूमिका बजावत आहेत.

प्रस्तावना :

भारत देश हा कृषी प्रधान देश असून भारतामध्ये जवळ जवळ ६५ टक्के लोकसंख्या शेती क्षेत्रावर अवलंबून आहे. भारताप्रमाणे महाराष्ट्रात हि शेती व्यवसाय प्रामुख्याने केला जातो. महाराष्ट्रात लागवडीखालील क्षेत्रापैकी जवळ जवळ ८४ टक्के क्षेत्र कोरडवाहू क्षेत्राखाली आहे. त्यामुळे कोरडवाहू क्षेत्र औलिताखाली आणण्यासाठी पाण्याचे व्यवस्थापन करणे अतिशय महत्वाचे ठरत असल्याचे दिसून येते. पाणी व्यवस्थापन व जलसिंचनासाठी सरकारकडून वेळोवेळी वेगवेगळे उपक्रम व योजना राबवल्या जातात. त्यापैकी शेततळे हा महत्वाचा उपक्रम सरकारने हाती घेतल्याचे दिसून येते. त्यामुळे पाण्याचे व्यवस्थापन होऊन औलिताखालील क्षेत्रा मध्ये वाढ होऊन शेती उत्पादनामध्ये वाढ झाल्याचे दिसून येते.

अभ्यास विषयाचे महत्व :

महाराष्ट्र राज्यातील बहुतांश भागात नेहमीच दुष्काळी परिस्थिती असल्याचे दिसून येते. त्यामुळे दुष्काळी भागात पाणी साठवण करून कमी पाण्यात शेतीपेके घेण्यासाठी राज्यात " मागेल त्याला शेततळे " हि योजना राबवली जात आहे. त्यासाठी कृषी विभागाकडून अनुदान दिले जात असल्याने दरवर्षी राज्यातून साधारण पन्नास हजार शेतकरी या योजनेतून शेततळे करण्यासाठी अनुदानाची मागणी करत असताना दिसून येतात व त्यामुळे कृषी सुधारणेसाठी मदत होताना दिसून येते त्यामुळे प्रस्तुत अभ्यास विषयाला महत्व प्राप्त होताना दिसून येते

अभ्यास विषयाची उद्दिष्टे :

- पाणी व्यवस्थापन संकल्पनेचा अभ्यास करणे.
- कृषी सुधारणेत शेततळ्यांची भूमिका अभ्यासणे
- शेततळ्यांचे फायदे जाणून घेणे

अभ्यास विषयाची गृहीतके :

१. कृषी सुधारणेत पाणी व्यवस्थापन संकल्पनेला महत्व आहे.
२. कृषी सुधारणेत " मागेल त्याला शेततळे " ची भूमिका महत्वाची ठरत आहे.
३. शेततळ्यांचे काही महत्वाचे फायदे आहेत.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत शोध निबंध हा द्वितीय साधनसामग्रीवर आधारित असून यामध्ये संदर्भग्रंथ, मासिके, वर्तमानपत्रे, शासन कृषी विभाग अहवाल व इतर आवश्यक त्या घटकांमधून माहिती संकलित करून प्रस्तुत विषयाचे विश्लेषण करून अभ्यास विषयाचे निष्कर्ष काढण्यात आलेले आहेत.

अभ्यास घटकांचे विशेषण :

शेती उत्पादनामध्ये क्षाससता आणण्यासाठी तसेच दुष्काळावर मात करण्यासाठी शेततळे उपयुक्त असल्याने राज्यातील पर्जन्यावर आधारित कोरडवाहू शेतीसाठी पाणलोट व जलसंवर्धन माध्यमातून जलसिंचनाची उल्लेखनीय वाढविणे तसेच संरक्षित व शाश्वत सिंचनाची सुविधा निर्माण करण्यासाठी महाराष्ट्र राज्यात सन २०१६ पासून " मागेल त्याला शेततळे " हि योजना राबवली जात असून या योजनेमुळे कृषी सुधारणा व पर्यायाने कृषी उत्पादकते मध्ये सुधारणा घडून येण्यास मदत झालेली आहे.

१. पाणी व्यवस्थापन :

पाणी व्यवस्थापन हा अतिशय महत्वाचा प्रश्न आहे. पाणी व्यवस्थापनामुळे शेती क्षेत्राची उल्लेखनीय प्रगती होण्यास मदत होते. पाणी व्यवस्थापनात पावसाच्या पाण्याची योग्य पद्धतीने साठवण करून ते पाणी नियोजित सिंचनाद्वारे पिकांसठी देणे किंवा इतर वापरात आणणे यासाठी केलेले नियोजन म्हणजे पाणी व्यवस्थापन होय. पाण्याचे योग्य नियोजन करण्यासाठी सरकारने विविध उपक्रम सुरू केलेले आहेत त्यापैकीच एक उपक्रम शेततळे हा असून तो अतिशय महत्वाचा असल्याचे दिसून येत आहे. शेततळे हे कोरडवाहू शेती क्षेत्रासाठी करवान ठरलेले आहे. शेततळ्यांमुळे कोरडवाहू क्षेत्र लागवडीखाली येऊन बागायती क्षेत्रा सारखे वाढू लागले आहे. शेततळ्यांमुळे शाश्वत असा

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

ijndex

ISSN 2277 - 7539 (Print)

Impact Factor - 5.631 (SJIF)

Excel's International Journal of Social Science & Humanities

An International Peer Reviewed Journal

January - 2020

Vol. I No. 13

EXCEL PUBLICATION HOUSE
AURANGABAD

2019-20

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

डॉ. सुनिता भीमराव राठोड
 वैषिकरण और अनुवाद
 प्रा.डॉ. सैराज अन्वर तडवी
 जनसंचार माध्यम, और अनुवाद
 प्रा. उमेश बेलंके
 वैज्ञानिक और तकनीकी क्षेत्र में अनुवाद की समस्याएं
 डॉ. इसपाक अली.
 मराठी भाषा से अनूदित दलित आत्मकथा : उचक्का
 डॉ. वरशिळ रामेश्वर
 हिंदी नवजागरण और अनुवाद
 डॉ. योगेश विठ्ठल दाणे
 काव्यानुवाद
 प्रा.डॉ. सांगोळे शिवाजी
 'रोजगार निर्माण में अनुवाद का योगदान'
 डॉ.शेख शहेनाज अहेमद
 अनूदित साहित्य - 'आत्मकथा के संबंध में'
 प्रा.डॉ. कुसुम राणा
 हिंदीभाषा एवं साहित्य में अनुवाद का महत्व
 डॉ.सानप शाम बबनराव
 आर.यू. आर नाटक में विज्ञानवाद
 प्रा. डॉ. चांदणी लक्ष्मण पंचांगे
 अनुवाद और संचार माध्यम
 प्रा.डॉ. जयश्री वाडेकर
 नारी शोषण की बेबाक अभिव्यक्ति जीवन हमारा
 (जिणं आमुचं आत्मकथा के विशेष संदर्भ में)
 डॉ. राजश्री दगडू भामरे
 अनुवाद का स्वरूप एवं मराठी से हिंदी में अनूदित साहित्य
 प्रा.संतोष संभाजीराव जगताप

38 अनुवाद का स्वरूप एवं
 प्रा. डॉ. जाधव के. के.
 42 हिंदी भाषा और अनुवाद
 शारदा आशाना बाचलक
 45 दलित उत्पीडन की दास्त
 प्रा.डॉ. शेख मुखत्यार
 48 अनुवाद औ भारतीय भ
 प्रा. डॉ. उत्तम जाधव
 51 हिंदी भाषा और अनुवाद
 प्रा.डॉ. जाधव अर्जुन रत
 54 हिंदी भाषा और अनुवाद
 डॉ. अलका एन. गडकरी
 57 अनुवाद : एक सामाजिक
 वर्षा प्रल्हाद गायगोले
 61 हिंदी भाषा और अनुवाद
 प्रा. डॉ. गिरी डी. व्ही.
 6 'शुक ग्रह देख रहा है' अ
 डॉ.मीना खरात
 6 हिंदी भाषा और अनुवाद
 डॉ. ओमप्रकाश बन्सीलात
 7 हिंदी में अनुवाद; राष्ट्र की
 डॉ. संतोष पवार
 7 दलित आत्मकथात्मक उपन
 प्रा.डॉ. शेख मोहसीन शेख
 7 हिंदी अनुवाद राष्ट्रीय
 डॉ. नितीन रंगनाथ
 8 अनूदित साहित्य का महत्
 प्रा.डॉ.न.पु.काळे

Principal
 S.S.G.M.College
 Kapargaoan

80

हिंदी नवजागरण और अनुवाद

डॉ. योगेश विठ्ठल दाणे

प्रस्तावना

मनुष्य हृदय में उद्देलित भावों तथा विचारों की वाहिका भाषा है। संपूर्ण विश्व में हजारों प्रकार की भाषाएँ बोली जाती हैं जो साधारणतः मुरण्य भाषा- भाषियों की छोड़कर अन्य लोगों की समझ के परे हैं अपने समाज या देश की भाषा तो लोग बचपन से अभ्यस्त होने के कारण अच्छी तरह जानते हैं। लेकिन दूसरे देशों की भाषा को जानना मुश्किल है। दूसरे देश राज्य, तथा राष्ट्र के साहित्य धर्म तथा संस्कृति आदि को जानने का सबसे सरलतम तथा प्रभावी साधन है, 'अनुवाद'।

अनुवाद भाषा के इंद्रधनुशी रूप की पहचान का समर्थतम मार्ग है। अनुवाद की बहुकोणीय उपयोगिता को नकारा नहीं जा सकता। अनुवाद के लिए भाषांतर तथा रूपांतर का भी प्रयोग किया जाता है। किसी भी भाषा में अभिव्यक्त विचारों को दूसरी भाषा में यथावत् प्रस्तुत करना अनुवाद है। इस विशेष अर्थ में ही, 'अनुवाद' शब्द का अभिप्राय है। जिस भाषा से अनुवाद किया जाता है वह मूलभाषा अथवा स्तोम भाषा कही जाती है, तथा जिस भाषा में अनुवाद किया जाता है वह लक्ष्य भाषा कहलती है।' (१)

भारत में गद्य का विकास नवजागरण के साथ-साथ हुआ है प्रायःसभी भाषाएँ पद्य में आरंभ हुईं, है। आधुनिक गद्य साहित्य की परंपरा का प्रवर्तन भारतेंदू हिरण्चंद्र से हुआ इस युग में साहित्यिक अनुवाद का स्वरूप बन चुका था। नवजागरण की सामाजिक चेतना को पुष्ट करने में अनुवाद का महत्त्व है। नवजागरण की भूमि अनुवाद के कारण ही उपजाऊ बनी है, आज वह फल-फूल रही है। अनुवाद भाषा सेतु भी है और भाव सेतु भी, है संस्कार सेतु भी है। और संस्कृति सेतु भी। प्रत्येक देश का अपना साहित्य होता है। अनुवाद देश-विदेश के भौगोलिक एवं भाषागत दूरियों को समाप्त करके हृदय को जोड़ता है।' (२) भाषा एवं साहित्य के विकास में अनुवाद का विशेष महत्त्व है। भाषा के लिए अनुवाद नए दरवाजे खोलता है। अनुवाद से तुलनात्मक साहित्य अध्ययन में भी मदद मिलती है। विभिन्न विद्वानों के मत उनके साम्य और वैशम्य की सही तस्वीर पाङ्गको के समक्ष उभर कर आती है। यदि अनुवाद न होता तो प्रेमचंद गोर्की निराला, प्रसाद, इलियट, राजकमल चौधरी साहित्य के चहेते तक कैसे पहुँचते?

भारतीय भाषाओं के अनुवाद की भूमिका:-

अनुवाद भारतीय साहित्य और अस्मिता की अतिप्रदान करने वाला सशक्त आधारभूत माध्यम है तथा सच्चे अर्थ में हमें भारतीय बनाकर क्षेत्रीय संकीर्णताओं एवं परी सीमाओं से ऊपर उड़ाकर भारतीयता से साक्षात्कार कराता है। देश की एकता को मजबूत बनाता है। अनुवाद राष्ट्र की साहित्यिक सांस्कृतिक विरासत के दर्शन संभव कराता है। यदि विविध भारतीय भाषाओं के कई यशस्वी लेखकों की रचनाएँ अनुवाद के जरिए हम तक नहीं पहुँचती तो हमारा ज्ञान कितना सीमित होता, अनुवाद वह एक मात्र उपकरण है। जिसके द्वारा भाषिक वैविध्य को बाँटस जा सकता है।

अनुवाद देश और काल साहित्यकार की अभिव्यक्ति के लिए उस भाषा को एकमात्र साधन है।

'भारत जैसे बहु-

भाषी देश में व्याप्त भाषिक संस्कृति के प्रति सद्भाव अनुवाद की महत्त्व

भारत में अनुवाद

आने लगा तो पहले-कम पर भी विभिन्न देशों के के क्षेत्र में आदान प्रदा

भाषा एवं साहि

दरवाजे खोलता है। दुर्भाग्यवत् भौगोलिक सीमाओं में अपना परचम फैला

समकालिन सा

भारत एक बहु

प्रचलित इन सभी भाषाओं में अनुवाद एक है

अभिव्यक्ति संस्कृति

सामाजिक एवं बुद्धि एक भाषा में

भाषा में परिवर्तित

परिवर्तित करना मा अनुवाद में सहज प्रव

सांस्कृतिक एवं वैज्ञ

अनुवाद के द्वारा मि भारतीय भाषा में उपलब्ध नित्य नये वैज्ञानिक भाषाओं में होता रहती है।' (५) अनुवाद भाषा की संस्कृति, इ

Principal
S.S.G.M. College
Koparghon

अष्टछाप के कृष्ण कवि 'नंददास'

डॉ. योगेश विठ्ठल दाणे
सहा. प्राध्यापक (हिंदी विभाग)
एस.एस.जी.एम. कॉलेज, कोपरगांव
yogeshdane11@gmail.com
Mobile No. 9049866851

81

ब्रजभाषा के साहित्यिक गौरव को स्थायी रूप में प्रतिष्ठित करनेवाले काव्यकारों में अष्टछाप के कवियों का स्थान सर्वोपरि है। अष्टछाप कवियों में सूरदास सिरमौर है, किंतु उनके बाद नंददासजी का स्थान सर्वोपरि है। गोस्वामी तुलसीदास, गंग, रहीम, रसखान, पद्माकर, देव, बिहारी प्रभृति महाकवियों ने अवश्य ही ब्रजभाषा काव्य की अभिव्यक्ति में प्रौढ़ता, प्रांजलता तथा मार्दव का समावेश कर उसे काव्योपयुक्त गरिमा प्रदान की, किंतु अष्टछाप के कवियों ने जो सौंदर्य और सौष्ठव उसमें उत्पन्न किया है, वह न उनके पूर्ववर्ती कवियों के लिए संभव हुआ न परवर्ती कवियों के लिए। मध्यकाल के विद्वेष, कुचक्र, घृणा, पारस्परिक वैमनस्य के जलते वातावरण में अष्टछाप के कवियों ने धर्म, दर्शन, काव्य और कला की ऐसी सुशीतल सरिता बहायी, जिसमें आज भी सह्य-हृदयों को रसमग्न करने की क्षमता है। अष्टछाप के कवियों का ब्रजभाषा काव्य में तथा कृष्णभक्ति काव्य में महत्वपूर्ण स्थान है। ये सभी कवि अगनी भक्तिभावना, तन्मयता एवं सरलता के कारण प्रसिद्ध हैं। ये अच्छे गायक थे और ब्रजभाषा पर पूर्ण अधिकार रखते थे। कृष्णभक्ति काव्य को जन-जन तक पहुँचाने में अष्टछाप के कवियों के योगदान को भुलाया नहीं जा सकता। 'नंददास' अष्टछाप के कवियों में महत्वपूर्ण स्थान रखते हैं—काव्य सौष्ठव एवं भाषा की प्रांजलता के आधार पर ये ब्रजभाषा के सशक्त एवं समर्थ कवियों में गिने जाते हैं। इनका काव्य उच्चकोटि का है जिसमें भक्ति, दर्शन सिद्धांत के साथ-साथ भाषा का अपूर्व सौष्ठव एवं काव्यकला की उत्कृष्टता विद्यमान है। इनका शब्दचयन गजब का होता है, शायद इसी को लक्ष्य कर इनके विषय में एक उक्ति कही गयी है—'और कवि गढ़िया, नंददास जड़िया'।

रचनाएँ—

'नंददास' जी को कई रचनाएँ उपलब्ध होती हैं। इनमें से मुख्य रूप से प्रसिद्ध हैं—रस पंचाध्यायी, सिद्धान्त पंचाध्यायी, अनेकार्थ मंजरी, नाम मंजरी, रूप मंजरी, रस मंजरी, विरह मंजरी, भँवरगीत, गोपिया लीला, श्याम सगाई, रुक्मिणी मंगल, बुदामा करि, नाममाला, और गदावली। इनमें से कुछ विषय में ऐसा प्रसिद्ध है। (रूप मंजरी, रसमंजरी आदि) कि वे किसी परम रसिक मित्र को आज्ञा से लिखी गई थी। वह मित्र कौन था इस विषय में भी विद्वानों ने अनुमान लगाने का प्रयत्न किया है। 'गार्सा-द-तासी' के इस्तवार-द ला लिटेरेयूर ऐंडुई ऐ हिंदुस्थानी में नंददास जी के ३१ ग्रंथों का उल्लेख किया है। नंददास जी ने अपनी ललित रचनाओं से कृष्णकाव्य में एक विशिष्ट मधुरिमा की वर्षा की। 'नंददास के ग्रंथों का विषय, जैसा कि नाम से ही स्पष्ट है, विविध है। 'रस पंचाध्यायी' और 'सिद्धान्त पंचाध्यायी' तो मुख्य रूप से भागवत के 'रस पंचाध्यायी' के सरस भाषान्तर हैं। 'सिद्धान्त पंचाध्यायी' में उन्होंने भक्ति सिद्धान्त के कुछ नियमों का वर्णन किया है। 'अनेकार्थ मंजरी' और 'नाममाला' वस्तुतः कोश ग्रंथ हैं। 'रूप मंजरी' भक्ति प्रभाव प्रेम कथानक है। 'रस मंजरी' नायिका भेद का ग्रंथ है। 'विरह मंजरी' और भँवरगीत का विषय गोपियों की विरह लीला का विषय है। 'श्याम सगाई' में राधा और कृष्ण की सगाई का बड़ी सरस शब्दावली में वर्णन है।

। इसके अ
है। वस्तु
भागवत पुर
उध्व-गोप
सगुण भक्ति
यही रहस्य
हुए मैं 'नं
'नंददास'
व
भक्तिमार्ग

परानुरक्ति
आनंदमय
प्रेमरूपा
धातु में
का अर्थ
तृप्त हो
इंद्रासन,
उसके र
स्वर मुख
से जो नं
विष्णु
मन में
रहते हैं
फल है
की ओ
प्रवाह
विगलित
मुक्ति
सुख—
भक्ति

मार्ग :
आधार

2019-20

Dr. CHANDRABHAN BHANUDAS CHAUDHARI
Associate Professor & HOD of Geography
S.S.G.M. College, Kopergaon

Impact Factor - 6.675

INTERNATIONAL RESEARCH REVIEW ASSOCIATION
RESEARCH JOURNEY

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY & RESEARCH JOURNAL

Peer Reviewed & Indexed Journal
February - 2020 Special Issue - 241

82

RESEARCH JOURNEY International Multidisciplinary & Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.675
Special Issue 241: Recent Trends In Research
Peer Reviewed-Refereed Journal
ISSN: 2348-7143
February-2020

District-Wise Decadal Variation in Forest Cover of Maharashtra

Dr. Chandrabhan B. Chaudhari
Associate Professor of Geography
Department of Geography, S.S.G.M. College, Kopergaon
E-Mail: kbc@chaudhari@gmail.com
Mobile No- 94053 71579

Introduction:

Forest is an invaluable renewable natural resource. It is essential for environmental balance and socio-economic progress of any region. It also plays an important role in enhancing the quality of life supporting system. However, due to the increase in human and cattle population and widespread rural poverty, large area of forests all over the world has been destroyed every day. As a result, there is significant loss of forest cover at an alarming rate. Maharashtra state has also the same situation.

Objective :

The main objective of this study is to study the trend of forest cover and district-wise decadal variation in forest cover of Maharashtra State.

Database and Methodology:

The present study is purely based on secondary data. In this article, district-wise decadal change in forest cover is carried out on the basis of estimated area of the thematic maps generated from LISS-III Satellite imagery of IRS for the 2001, 2011 and 2017 by FSI.

In this article, the term dense forest has been applied for that land which has 40% or more than 40% canopy density and the term open forest applied for that land which has 10 to 40% canopy density.

$$\text{In this paper, the percentage of forest area have computed by applying following formula-Forest Area (\%)} = \frac{\text{Area Under Forest}}{\text{Total Area}} \times 100$$

And the decadal change of forest cover have calculated by following formula-

$$\text{Change of Forest Cover} = 2011 \text{ Forest Area} - 2001 \text{ Forest Area}$$

Study Area

Maharashtra is one of the most industrialized and urbanised states of India. It is located between 15°48' North and 22°06' North latitudes and 73°36' East to 80°54' East longitudes. It is the third largest state of India in area, occupying a somewhat central position in India. Its north-south distance is approximately 1000 kms and the east-west distance is 800 kms. It has a triangular shape and 307713 sq. kms area. This area is 9.36 percent of the total land area of India.

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

2019-20

The Study of Population Growth in Aurangabad District

Mr. Pratik Shirsalkar
Department of Geography
Savitribai Phule Mahavidyalaya
Mullali, Aurangabad District, Maharashtra
Pin - 431001

83

Abstract :-

The population growth is associated with both natural and human migration. There are various techniques to measure population growth. The present work focuses on the change of population in last 20 years. One of the most important aspects of the population is the population growth. The changes in number of population is a result of birth, death and migration, which population growth. Any change in population over a given period with reference to a region, irrespective of increase or decrease in population is called as a population growth. The population decreases is an negative growth. In the previous years the population growth rate is increase rapidly in the study area but in the study period population growth was slow. There are certain reasons such as health, education, better death rate and birth rate was very high level. Therefore the rate of population growth in Aurangabad district is slowly constant.

Key words :- Techniques, Geography, The Study of Population Growth, Population Changes, Projected Population

Introduction :-

The study of population and its distribution gives an idea about the dispersion of population. The density is one of the best parameters for how population exists within the region. The ratio between land and population shows the burden on the land. The density is measured with different parameters, namely, arithmetic, agricultural and physiological. The population distribution can be explained by studying population concentration of the region. From this point of view it is interesting to study the population and their changes. This can further helpful for further planning. The population growth may be positive or negative. With growth of population some other aspects may change and these affecting on health of society. These changes of population can also be predicted by population projection. In short population density, distribution and growth are related each other's and therefore such study of population density for better planning are essential.

Study Area :-

The Aurangabad District is in the central part of the state of Maharashtra which is having common boundaries with five adjoining districts. Aurangabad is the biggest district of Maharashtra in terms of area and population. The total geographical area of the district is 10,101 Sq.Km and it is the largest district of Maharashtra State. It comprises the 5.66% of the area of Maharashtra State. The Aurangabad district is lies between 15°23' 33" north latitude to 20°09' 36" north latitude and 74°03' 45" east longitude to 75°57' 03" east longitude. It is bounded on the north by Jalgaon district, on the north west by Ahmednagar district, in the east by Jalgaon district and in the south west by Nashik and Parbhani district.

Printed by
S.S.G.M. College
Kopergaon

National Conference	Rayat Shikshan Sanstha's Prof. Dr. N.D. Patil Mahavidyalaya, Malkapur (Perid)	Special Issue 4 th January 2020
------------------------	--	---

Rayat Shikshan Sanstha's
Prof. Dr. N. D. Patil Mahavidyalaya, Malkapur (Perid)

One Day National Interdisciplinary Conference
On

Recent Trends and Issues in Languages, Social Sciences and Commerce

Saturday, 4th January, 2020

Organized by

Department of English, Hindi, Marathi,
Economics, History, Commerce and IQAC

Vidyawarta Peer Review Research Journal ISSN 2319 9318, Impact Factor: 6.021	1 Page
--	----------

National
Conference

Rayat Shikshan Sanstha's
Prof. Dr. N.D. Patil Mahavidyalaya, Malkapur (Perid)

Special Issue
4th January 2020

Date of Publication
04 Jan. 2020

vidyavarta^{TM}

International Multilingual Research Journal

Vidyavarta is peer reviewed research journal. The review committee & editorial board formed/appointed by Harshwardhan Publication scrutinizes the received research papers and articles. Then the recommended papers and articles are published. The editor or publisher doesn't claim that this is UGC CARE approved journal or recommended by any university. We publish this journal for creating awareness and aptitude regarding educational research and literary criticism.

The Views expressed in the published articles, Research Papers etc. are their writers own. This Journal dose not take any libility regarding appoval/disapproval by any university, institute, academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publicaton is not necessary.

If any judicial matter occurs, the jurisdiction is limited up to Beed (Maharashtra) court only.

<http://www.printingarea.blogspot.com>

विद्यवार्ता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 6.021(IJIF)

Page

National Conference	Rayat Shikshan Sanstha's Prof. Dr. N.D. Patil Mahavidyalaya, Malkapur (Perid)	Special Issue 4th January 2020
----------------------------	--	--

23	डॉ. बालासो आण्णा सुतार	गावगाड्याचा बदलता अवकाश	124
24	डॉ. आर. डी. कांबळे,	समकालीन साहित्य आणि चारचौथी नाटकातील स्त्री प्रतिमा	132
25	प्रा. रेखा काशिनाथ पसाले.	समकालीन मराठी साहित्य आणि मराठी चित्रपट	135
26	डॉ. प्रियांका शंकर कुंभार	मराठी साहित्य आणि समकालीन अनुवादाचे स्वरूप	138
27	रोहिणी गजानन रेळेकर	प्रेषित : मानव आणि परग्रहवासीयांच्यातील भावबंध	145
28	डॉ. विजय विष्णू लोढे	हिंदी दलित कहानी साहित्य की सीमाएँ	151
29	डॉ.पंडित बन्ने	सूचना प्रौद्योगिकी और इंटरनेट : जनसंचार का सशक्त माध्यम	157
30	डॉ. कल्पना किरण पाटोळे	'एक जमीन अपनी' : नारी जीवन की संघर्षगाथा	159
31	डॉ. सिद्राम कृष्णा खोत	हिंदीकाव्य के शलाकाव्यक्तित्व: नागार्जुन	164
32	प्रा.नितीन हिंदुराव कुंभार	आज के युग में जनसंचार माध्यमों का योगदान (हिंदी भाषा के परिप्रेक्ष्य में)	167
33	डॉ. श्रीकांत पाटील	'झुनिया' उपन्यासमें मजदूर विमर्श	171
34	डॉ.अजयकुमार कृष्णा कांबळे	आत्मसन्मान के लिए जूझती नारियाँ : एक परिदृश्य	173
35	डॉ. सिद्राम कृष्णा खोत	ममता कालिया के उपन्यासों में नारी	176
36	प्रा.भिमाशंकर गायकवाड	हिंदी पत्रकारीता का विकास	178
37	प्रा.अभिजीत कबीर शेवडे	छलित चेतना एवं दलित साहित्य की अवधारणा	181
38	डॉ. स्नेहल श्रीकांत गर्जेपाटील	दोहरा अभिशाप' पर स्त्री विमर्शमूलक वैचारिक मंथन	185
39	डॉ.मालोजी अर्जुन जगताप	दलित समाज के प्रतिनवर्णों की मानसिकता का यथार्थ अंकन :आगे रास्ता बंद है	188
40	प्रा. नीता पोपट साठे	"डॉ. सुरेश शुक्ल 'चन्द्र' के भूमि की ओर' नाटक में चित्रित सामाजिक संवेदना	191
41	डॉ. सिद्राम कृष्णा खोत	स्त्री मन की अभिव्यक्ति : एक कहानी यह भी	193
42	प्रा संगीता विष्णु भोसले	'घन्तूरी फुंडल बसे' आरम्भकथा में नारी संवेदना	195
43	कविता दत्तु चव्हाण	हिंदी नाट्य साहित्य में नारी का चित्रण	200
44	शहिदा नजीर अत्तार	घुमंतू समाज : कल और आज	204
45	प्रा. स्मिता अभिजित वणारे	"हिंदी साहित्य और सामाजिक संवेदना"	207
46	प्रा. रामहरि काकडे	हिंदी नाटकों में स्त्री विमर्श	209
47	प्रा.एल.एस. सिताफुले	ग्रामीण विकासात मत्स्य व्यवसायाची भूमिका:विशेष संदर्भ 'रत्नागिरी जिल्हा'	214
48	Dr.S. P. Bansode	Demonetization and Cashless Economy	219
49	Prof. B. A. Tarhal	A Study of Impact of E-Commerce on Indian Economy	222
50	Dr. Barale Santosh I.	Inclusive Education in India: A Critique	228
51	Dr. Bhoge D.B.	"Problems and Prospects of Agriculture Labour in India"	231
52	डॉ. ए. एस. नलवडे	आर्थिक विकास एक पर्यावरणीय समस्या आणि उपाययोजना	236
53	प्रसाद पांडुरंग दावणे,	भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या सक्षमीकरणामध्ये सेवाक्षेत्राचे योगदान	240
54	प्रा.तयळे पदमाकर बळीराम	ग्रामीण विकासात सहकारी प्रक्रिया उद्योगाची भूमिका	245

National Conference	Rayat Shikshan Sanstha's Prof. Dr. N.D. Patil Mahavidyalaya, Malkapur (Perid)	Special Issue 4 th January 2020
---------------------	--	---

A Study of Impact of E-Commerce on Indian Economy

Assist. Prof. Banderao Anandarao Tarhal
Dept.of Commerce, Chandrabai-ShantappaShendure College, Hupari.

Abstract:

Electronic commerce may have large economic effects in the future it will change the face of business forever. Moreover, e-commerce will change banking in 21st century. The e-commerce has affected the global economy in many different ways. It has affected the information technology, and all the economic sectors. Banks and financial services companies in the developing countries will need to adopt online payment system, to obtain e-trade finance and equity investment, tourism and its internet incarnation is regularly cited as one of the fastest growing e-commerce. E commerce is rising at 12% annually in the U.S, and EU. It is expected that in the few coming years the productivity gap between the European countries and the United States will close rapidly. The impact of e-commerce on developing countries could be even stronger than that on developed countries because the scope for reducing inefficiencies and increasing productivity is much larger in the developing countries. To summarize, by cutting costs, increasing efficiency and reducing time and distance, e-commerce could become an important tool for development. There is a growing awareness among the business community in India about the opportunities offered by E-Commerce. As electronic commerce grows, an important socio-economic side effect will be increased competition with the traditional businesses in any given local community. In the next 3 to 5 years, India will have 90 million Internet users which will equal, if not surpass, many of the developed countries. The present paper attempts to study the concept of E-Commerce, scope of E-Commerce, benefits of E-Commerce & Impact of E-Commerce on Business & society

Key words: electronic commerce (e-commerce),

Introduction

As a symbol of globalization and in many ways its leading feature, e-commerce represents the cutting edge of success in this digital age. E-commerce stands for Electronic commerce and pertains to trading in goods and services through the electronic medium, i.e. the Internet or phone. On the Internet, it pertains to a website, which sells products or services directly from the site using a shopping cart or shopping basket system and allows credit card payments. It involves conducting business with the help of the electronic media, making use of the information technology such as Electronic Data interchange (EDI). In simple words, Electronic commerce involves buying and selling of goods and services over the World Wide Web. Customers can purchase anything right from a car or a cake sitting comfortably in his room and gift it to someone sitting miles apart just by click of a mouse. Electronic commerce may have large economic effects in the future. Internet commerce will change the face of business forever. The e-commerce has affected the global economy in many different ways. It has affected the information technology and all the economic sectors & enhanced the productivity growth worldwide and this impact will be discussed.

LAKSHMIBAI AND HER *SMRITI CHITRE*

256

DR. YESHWANT MADHAV
Radhakisan
Assistant Professor
Department of English
S.S.G.M. College, Kopergaon

ABSTRACT

'Can the Subalterns Speak?' is an essay by Gayatri Spivak, who was not subaltern but speaks on their behalf. Similarly, many male writers have tried to compose the life of the women. No doubt, these authors were eminent persons and exceptional ones, however, they cannot represent the other women rather they remained representatives of women. Consequently, the woman's life narrative is in question for its 'representativeness'. Even Lakshmibai does not represent the other women of her period because she is not silent and her social role is not passive like other contemporary women. Lakshmibai Tilak's autobiography Smritichitre is translated in English as 'I Follow After: An Autobiography'. Being the early examples of its kind, the autobiography has its historical importance. Lakshmibai was born in a Brahmin family in early half of 20th century Western Maharashtra, particularly at Nashik which was one of the centers of Brahmin dominance. The Brahmin child was adopted by her kin and was married in a Brahmin family prior to her teenage. After her marriage she had witnessed and countered the religious identities at her in-laws. She had literally followed her husband Narayan Tilak. She also converted to Christianity. In short, the autobiography deals with Lakshmibai's feminist perspective—a journey from a Brahmin girl to a Christian woman.

Introduction:

'Can the Subalterns Speak?' is an essay by Gayatri Spivak, who was not subaltern but speaks on their behalf. Similarly, many male writers have tried to compose the life of the women. No doubt, these authors were eminent persons and exceptional ones, however, they cannot represent the other women rather they remained representatives of women. Consequently, the woman's life narrative is in question for its 'representativeness'. Even Lakshmibai does not represent the other women of her period because she is not silent and her social role is not passive like other contemporary women. Lakshmibai Tilak's autobiography Smritichitre is translated in English as 'I Follow After: An Autobiography'. Being the early examples of its kind, the autobiography has its historical importance. Lakshmibai was born in a Brahmin family in early half of 20th century Western Maharashtra, particularly at Nashik which was one of the centers of Brahmin dominance. The Brahmin child was adopted by her kin and was married in a Brahmin family prior to her teenage. After her marriage she had witnessed and countered the religious identities at her in-laws. She had literally followed her husband

Special Issue

71

February, 2020

Website: www.langlit.org

Contact No.: +919890290602

National Conference on "Gender Studies: Literature, Culture, Media and Society" at
Yeshwantrao Chavan College of Arts, Commerce and Science, Sillod, Maharashtra, India

Indexed: ICI, Google Scholar, Research Gate, Academia.edu, IBI, IIFC, DRJI, The CiteFactor, COSMOS

(250)

37.

MARATHI WOMAN BRIDGE BETWEEN TRADITIONAL & MODERN CULTURE WITH SPECIAL REFERENCE TO MAHESH ELKUNCHWAR'S PLAY "THE OLD STONE MANSION"

DR. VARPE SANDIP DADABHAU

Assistant Professor
Department of English
Rayat Shikshan Sanstha's, SSGM College,
Kopargaon (SPPU, Pune)
Tal- Kopargaon, Ahmednagar (MS)
E- mail : sandipvarpe13@gmail.com

Introduction –

Elkunchwar's famous Marathi play *The Wada Chirebandi* translated into English as the *Old Stone Mansion*. Elkunchwar himself says about the play that "wada is not simply a family drama; it is more than that, a document of social change." Dramatist himself lived in Wada which helped him to create faithful picture of the Marathi culture and he keenly observed such Wada where families are struggling with their surroundings. Elkunchwar has first-hand experiences of growing up in a "Wada" in the village of Parva". Thus above things gives birth to well known play *Old Stone Mansion*.

Mahesh Elkunchwar is famous dramatist who always recognized as the defender of the social plays. His plays based on the joint family and the struggle of women to get her space or identity in male centered society, his plays are perfect amalgamation of family relations and social relations which make his plays realistic. Elkunchwar is bold in nature due to it he can successfully portrayed patriarchal Marathi culture. It also reflects subordinate conditions of women in male dominated Marathi society. Elkunchwar skillfully shows how traditional Marathi woman conserve Marathi culture due to it female worshiped all over Maharashtra or symbol of culture.

Mahesh Elkunchwar

Mahesh Elkunchwar born on 9th October 1939 in Maharashtra. He is the prominent dramatist in Marathi literature. He is progressive playwrights along with Satish Alekar and Vijay Tendulkar, these three dramatists known as trinity of Marathi dramatists who influenced Marathi audience. He is naturally or god gifted with a spontaneous literary art.

Special Issue

162

February, 2020

Website: www.langlit.org

Contact No. : +919890290602

National Conference on "Gender Studies: Literature, Culture, Media and Society" at
Yeshwantarao Chavan College of Arts, Commerce and Science, Sillod, Maharashtra, India

Indexed: ICI, Google Scholar, Research Gate, Academia.edu, UBI, IFC, DRJI, The CiteFactor, COSMOS

X-ray Diffraction, Infrared and Magnetic Studies of NiFe₂O₄ Nanoparticles

S B Gopale¹, G N Kakade², G D Kulkarni³, V Vinayak⁴, S P Jadhav⁵ and K M Jadhav¹

¹Department of Physics, Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad, MS, India-431004

²Department of Physics, SSGM College, Kopergaon, Ahmednagar, MS, India- 423601

³Department of Physics, Abasaheb Garware College, Pune

⁴Department of Physics, Shri Chhatrapati Shivaji College Omerga, Osmanabad, MS, India-413606

⁵Department of Physics, Adarsh Mahavidyala, Omerga, Osmanabad, MS, India-413606

Corresponding author email : drjadhavkm@gmail.com

Abstract: Spinel ferrite nanoparticles plays important role in many applications due to their excellent structural, magnetic and electrical properties. Among the spinel ferrite nickel ferrite is a prominent candidate for various applications and is the subject of interest to many researchers. Therefore, attempt is made to synthesize NiFe₂O₄ nanoparticles and investigate its structural, infrared and magnetic properties for high frequency applications. NiFe₂O₄ nanoparticles were synthesized by sol-gel auto-ignition technique. Efforts are made to obtain nanopowder of high quality by taking extra care and some modification in synthesis procedure. In order to examine the phase purity and nanocrystalline nature, prepared nanopowder was subjected to X-ray diffraction studies. A close examination of XRD pattern revealed the presence of the reflections belonging only to cubic spinel structure. No extra peak was seen in the XRD pattern. The crystallite size was estimated using Debye-Scherrer's formula and found to be 22nm. FT-IR spectrum of NiFe₂O₄ shows the two prominent absorption bands near the frequency range 400 cm⁻¹ and 600 cm⁻¹. The important magnetic property was studied by M-H plot which was recorded using pulse field hysteresis loop tracer at room temperature. Using the M-H plots the values of saturation magnetization, coercivity, and remanence magnetization are recorded as 37.61 emu/g, 177 Oe, and 11.71 emu/g respectively. The obtained data for structural and magnetic properties will be useful for high frequency applications.

1. Introduction

Nanocrystalline magnetic materials play a very important role in many technological applications due to their unusual and interesting properties such as nanoscale dimensions, better reactivity at atomic scale, higher surface to volume ratio, greater homogeneity, high purity, better yield, separable from solution mixture, less toxic, superparamagnetic, act as catalyst, etc [1-4]. The use of nanoscience and

Conf.

Low temperature synthesis and investigations of magnetic properties of cobalt ferrite nanoparticles

L B Jadhavar¹, G N Kakade², S V Rajmane³, R B Kavade², J M Bhandari⁴, R G Vidhate⁵

¹Dept. of Physics, Arts, Commerce and Science College, Kille Dharur, Beed, India

²Department of Physics, SSGM College Kopargaon, Ahemadnagar (M. S.), India

³Department of Physics, Jawahar College, Anadur, Tq. Tuljapur, Dsit. Osmanabad. India.

⁴Department of Physics, Gandhi College, Kada, Ashti, Beed, (M. S.), India

⁵Department of Physics, A.D. College Kada, Dist. Beed, (M. S.), India

Corresponding author e-mail : jadhavarlb70@gmail.com

Abstract. In the present study we report the synthesis of cobalt ferrite nanoparticles using one of the well-known wet chemical method i.e. sol-gel auto combustion technique. The synthesis was carried out at sufficiently low temperature of 100°C. Citric acid was used as a fuel in the synthesis process. The obtained nanoparticles were sintered at 550°C for 4 h and then used for structural and magnetic investigations. The phase pure nature and nano crystalline nature was investigated through X-ray diffraction technique. Room temperature X-ray diffraction pattern show well defined reflections oriented at different Bragg's angle corresponding to Miller indices (220), (311), (222), (400), (422), (511) and (440). All this reflections belongs to cubic spinel structure. Thus, XRD analysis confirms the formation of single phase compound. The particle size was obtained through Scherrer's equation and found to be 21 nm, indicating the nanocrystalline nature. The magnetic properties were investigated using pulse field hysteresis loop tracer at room temperature. The saturation magnetization show increased values as compared to the bulk cobalt ferrite. The coercivity found to be less which exhibits the superparamagnetic behaviour. The obtained structural and magnetic parameters are useful in biomedical applications.

1. Introduction

Over the past decades ferrites have proved a prominent magnetic material used in many applications due to their excellent magnetic as well as electrical properties [1, 2]. They have the applications in the field of antenna rods, transformer cores, magnetic data storage, high frequency devices etc [3, 4]. In the recent decades, ferrites in nanocrystalline form have attracted many researchers as these nanoparticles exhibit smaller size, large surface to volume ratio and superparamagnetic behaviour [5, 6]. These characteristics of nanoparticles are useful in targeted drug delivery, hyperthermia, magnetic sensors, catalyst and many other areas [7]. Ferrite crystallizes in cubic spinel structure, cubic garnet structure and hexagonal structure. Spinel ferrite structure is very much attractive and show better

OUR HERITAGE

ISSN: 0474-9030 Vol-68, Special Issue-38

ONE DAY NATIONAL CONFERENCE ON RECENT ADVANCES IN SCIENCES

Held on: 13th February 2020.

Organized by: Department of PHYSICS, CHEMISTRY, MATHEMATICS, BOTANY & ZOOLOGY Shivaji Arts, Commerce and Science College Kannad. Dist. Aurangabad (MS)

A Spectral Analysis Of Some Representative Synthesised Chromone Derivatives

Bhakare S.D.¹Gade V. B¹. Badadhe P. V². Suryawanshi D. M¹. Gaikwad D.N¹.

Shinde D.W¹.and Chavhan N.M.^{1*}

¹PG Department Of Chemistry, S.S.G.M., Kopargaon, Dist.Ahmednagar (M.S.)

²PG Department Of Chemistry RBNB College Shrirampure, Dist.Ahmednagar (M.S.)

³Department Of Chemistry, SCSPM, ASC College, Kannad, Aurangabad.(M.S.)

Corresponding author: - nmchavhan1975@gmail.com

Abstract

Nine chalcones were prepared by grinding equimolar quantities of formyl pyrazole 3-(2, 4-difluorophenyl)-1-(4-fluorophenyl)-1H-pyrazole-4-carbaldehyde and various substituted o-hydroxy acetophenones in presence of potassium hydroxide in solvent free condition. This type of preparation method was found to be efficient, simple in terms of excellent yields, short reaction time and afford single product as illustrated in TLC. The prepared compounds were characterized by means of their IR, ¹H NMR spectral data and Mass spectrometry. This synthetic method shows potential alternative to the conventional methods.

Keywords: Chromones, DMSO, Spectral, derivatives

Introduction

Chromone¹ were well known and important oxygen containing six membered heterocyclic compound and different method have been work out for its preparation. Following chromone derivatives have been found to possess considerable biological activities. It has various marked effects, such as antimicrobial, anti-microbacterial, anti-inflammatory, anti-analgesic and antidepressant activities². A large number of chromone moiety using different synthetic method for its preparation have been described in the chemistry literature. Most frequently used procedure were based on the reaction of α,β -unsaturated aldehyde and ketone with DMSO/I₂. However a series of specially substituted representative chromone derivatives have been synthesized rarely. For this reason the purpose of our present study was to synthesize systematically substituted chromone derivatives for the study of its antimicrobial activity in future.³⁻⁴ Among the method used for preparation of chromone, oxidative cyclisation of substituted chalcones⁴ with DMSO/I₂ and its derivatives were commonly employed. Chromones conveniently prepared by treatment of $\alpha\beta$ unsaturated carbonyl compounds with DMSO/I₂ reagents. Pyrazole moiety containing compounds are associated with bactericidal⁵, antiinflammatory⁶ and hepatoprotective⁷ activities. 2-(1,3-Diphenyl-1H-pyrazol-4-yl)-3-chlorochromones⁸ reported by us earlier were found to be associated with excellent antibacterial and antifungal activities. Oxygen containing heterocyclic compounds like chromones have received considerable attention in recent years due to their biological activities like anti-inflammatory,⁹ analgesic, anticonvulsant,¹⁰ and antidiabetic.¹¹ Chromones and their derivatives are also reported to possess antiprotocolytic,¹² antibacterial, antifungal and antiviral¹³ activities. Many substituted chromones are known to possess acaricidal¹⁴ activities and are used in the treatment of cerebral edema.¹⁵ Chromones are found to be useful as antioxidants.¹⁶

Magnetic Properties of Nickel Ferrite Magnetic Nanoparticles Prepared via Glycine Assisted Sol-Gel Auto Combustion Route

S Bajaj¹, P Patil², G N Kakade³, S D Tapsale³, K M Jadhav⁴, S Shinde¹

²Department of Physics, SSGM College, Kopergaon, Ahmednagar, MS, India

³School of education, Savitribai Phule Pune University, Pune

¹Department of Physics, Pratishthan Mahavidyalaya, Paithan Aurangabad 431004

⁴Department of Physics, Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, India

Corresponding author: sangitamawal@gmail.com

Abstract. The present research paper deals on the synthesis of nickel ferrite (NiFe_2O_4) nanoparticles using sol-gel auto combustion technique in which glycine was used a chelating agent. The prepared nanoparticles were annealed at 500°C for 4 h. and then used for structural, magnetic and other investigations. The X-ray diffraction technique was used for phase purity and structural determination. Room temperature X-ray diffraction pattern of NiFe_2O_4 nanoparticles shows all the reflections belonging to cubic spinel structure. The reflections are intense and slightly broader. No extra peak other than cubic spinel structure was observed in the XRD pattern. This indicates the single phase formations of the nickel ferrite nanoparticle. The refinement of XRD data has been carried out by using full proof programmer. The lattice constant was calculated using XRD data as well as Cohen's least square method, the obtained lattice constant matches with the reported value. The other structural parameters like lattice strain, X-ray density etc. structural parameters were also calculated using standard relations. The crystallite size was determined using Scherrer's formula in which the most intense peak (311) was considered. The crystallite size was found to be 24 nm which indicates the nanocrystalline nature of the prepared nickel ferrite nanoparticles. The magnetic properties of were investigated using the pulse field hysteresis loop (PFHL) technique at room temperature. The saturation magnetization, coercivity and remanence magnetization shows enhanced values. All the structural and magnetic properties results were compared with the reported data in which other chelating agent like citric acid etc.

1. Introduction

Over the last decade, nanosized magnetic materials, especially the ferrite nanoparticles, have been a topic of intense research mainly due to their unique magnetic properties which are different from those of their bulk counterparts. Among the three types of ferrites, spinel ferrites have attracted the attention of scientist and technologist due to their remarkable and useable properties which are useful in various industrial and technological applications [1-3]. The spinel ferrite has the general formula of MFe_2O_4

INTERNET BANKING- BENEFITS AND CHALLENGES IN AN EMERGING ECONOMY

Prof. Salve N. B.

Department of BBA, SND Arts, Commerce and Science College, Yeola

ABSTRACT

New Information technology has taken important place in the future development of financial services, especially banking sector transition are affected more than any other financial provider groups. Increased use of mobile services and use of internet as a new distribution channel for banking transactions and international trading requires more attention towards e-banking security against fraudulent activities. The development and the increasing progress that is being experienced in the Information and Communication Technology have brought about a lot of changes in almost all facets of life. In the Banking Industry, it has been in the form of online banking, which is now replacing the traditional banking practice. Online banking has a lot of benefits which add value to customers' satisfaction in terms of better quality of service offerings and at the same time enable the banks gain more competitive advantage over other competitors. This paper discusses some benefits and challenges in an emerging economy.

Keywords: E- Banking, Information Technology, Customer Satisfaction

> INTRODUCTION

The economy of most developing countries is cash driven; meaning that monetary transactions are basically made through the exchange of bank notes and coins for goods and services. However, this trend is now giving way to a modern and sophisticated payment system where the currency and notes are converted to data, which are in turn transmitted through the telephone lines and satellite transponders. This is as a result of rapid technological progress and development in the financial. There is faster delivery of information from the customer and service provider, thus differentiating Internet enabled electronic banking system from the traditional banking operation. This transfer process makes money to be carried in information storage medium such as cheques, credit cards, and electronic means than its pure cash form. E banking has thus become important channel to sell Products and Services; leading to a paradigm shift in marketing practices, resulting in high performance in the banking industry. The banking industry has been undergoing changes since the mid 1990s, in the form of innovative use of information technology and development in electronic commerce. This development made e-banking pose as a threat to the traditional branch operations, despite the fact that electronic commerce is still developing and is rapidly changing "The importance of electronic payment system in any country can never be over emphasized, due to the dramatic transformation in technological advancements that is being experienced by the global financial industry".

> What is E-banking?

In simple words, e-banking implies provision of banking products and services through electronic delivery channels. Electronic banking has been around for quite some time in the form of automatic teller machines (ATMs) and telephone transactions. In more recent times, it has been transformed by the internet – a new delivery channel that has facilitated banking transactions for both customers and banks. For customers, the internet offers faster access, is more convenient and available around the clock irrespective of the customer's location.

> Why E-Banking?

There are not many inventions that have changed the business of banking as quickly as the e-banking revolution. World over banks are reorienting their business strategies towards new opportunities offered by e-banking. E-banking has enabled banks to scale borders, change strategic behavior and thus bring about new possibilities. E-banking has moved real banking behavior closer to neoclassical economic theories of market functioning. Due to the absolute transparency of the market, clients (both business as

2018-19
10

84

Review on Agricultural Potentials of Nanotechnology

Khodade H. H.¹, Jiwatode V. R.²

¹Department of Botany, S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune, Maharashtra, India

²Department of Zoology, Annasaheb Awate College, Manchar, Pune, Maharashtra, India

ABSTRACT

Nanotechnology proved as a new hope of ray for almost every aspect of lifestyle of human being. Properties of nanomaterials are diverse in nature and significant for their functions. Advancement of nanotechnology is applicable for food, medicine, computer sectors. The remarkable properties of nanomaterials have enabled them to be used in agricultural sector too. To increase productivity at the same time disease management is important zone to be considered. In a given review paper, it is considered regarding the crop management, crop protection pest control and utilization of nanotechnology based resources to achieve maximum production in an agricultural point of view.

Keywords: Agriculture, Crop protection, Nanomaterial's, Pest, Productivity.

I. INTRODUCTION

Nanotechnology is the manipulation or self-assembly of individual atoms, molecules, or molecular clusters into structures to create materials and devices with new or vastly different properties. Nanotechnology can work from the top down (which means reducing the size of the smallest structures to the nanoscale e.g. photonics applications in nanoelectronics and nanoengineering) or the bottom up (which involves manipulating individual atoms and molecules into nanostructures and more closely resembles chemistry + biology). The definition of nanotechnology is based on the prefix "nano" which is from the Greek word meaning "dwarf". In more technical terms, the word "nano" means 10^{-9} , or one billionth of something. For comparison, a virus is roughly 100 nanometres (nm) in size. The size of the double helix of DNA on the nanoscale is about 2 nm wide. The word nanotechnology is generally used when referring to materials with the size of 1 to 100 nanometres, however it is also inherent that these materials should display different properties from bulk (or micrometric and larger) materials as a result of their size. These

differences include physical strength, chemical reactivity, electrical conductance, magnetism, and optical effects. Nanoscience and nanotechnology are the study and application of extremely small things and can be used across all the other science fields, such as chemistry, biology, physics, materials science, and engineering.

"Nanotechnology is the understanding and control of matter at dimensions of roughly 1 to 100 nm, where unique phenomena enable novel applications." To this, it is useful to add two other statements to form a complete definition. First, nanotechnology includes the forming and use of materials, structures, devices, and systems that have unique properties because of their small size. Also, nanotechnology includes the technologies that enable the control of materials at the nanoscale.

Properties of Nanomaterials

a) Small particle size results in to new particle properties, which can also introduce new risks. Nanoparticles have a very large surface area which typically results in greater chemical reactivity,

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Dyasparva International Educational Consortium

**Dyasparva International Journal of
Commerce & Management**

— Venture of C. D. Jain College of Commerce, Shrirampur

Impact of Goods and Services Tax on NGOs

Prof. Shaikh S.D.
Associate Professor,
S.S.G.M. College, Kopargaon.

A) Introduction :-

In a big relief to small taxpayers, Centre has eased the GST compliance burden. After years long buzz, the Goods and Services Tax (GST) was rolled out in a special midnight session on June 30, 2017. Since then, concerns have been raised with regard to the GST implementation. Considering this, the Central Board of Excise and Customs (CBEC) on Saturday extended the time limit for filing intimation for Composition levy to August 16, 2017. In a press release issued by CBEC, it has been stated: "Government is mindful of the concerns of tax payers, especially the small taxpayers, arising from the transition to the GST regime from 1st of July, 2017." Below this, the release stated, "With a view to ease the compliance burden of provisionally migrated small taxpayers opting to pay tax under the Composition scheme, it has been decided to extend the time limit for filing intimation for Composition levy (filing of intimation FORM GST CMP-01) up to 16th August, 2017."

Objective of Research :-

1. Understands the charitable activity under GST.
2. Studying the Exempted Services under GST.
3. Study the Implication of GST on Charitable Activities.

B) Research Methodology:-

Over research work is done on base of secondary data collection for the study include the provision of GST, Its impacts on NGO's and charitable trust in India. Data published by various institutions such as Government of India, NEWS papers, Reserve Bank of India (RBI), etc are used for the purpose of the present paper.

C) What is a charitable activity under GST?

The Goods and Services Act also specifies the criteria to be called a charitable activity. They are:

- (i) public health by way of -
- (A) care or counseling of
  - (I) terminally ill persons or persons with severe physical or mental disability;
  - (II) persons afflicted with HIV or AIDS;
  - (III) persons addicted to a dependence-forming substance such as narcotics drugs or alcohol;

(Signature)
Principal
S.S.G.M. College
Kopargaon

2018-19
31
86

To Study the effects of crude oil prices on Indian Economy

Prof. Shaikh S. D.

S.S.G.M.college,Kopargaon,Tal-Kopargaon,
Dist-Ahmednagar

A. Abstract :-

The recent rise in the prices of crude oil has drawn everyone's attention towards the crucial role that oil plays in the economy of any nation. India's growth story hovers around the import of oil as India imports 70% of its crude requirements. Crude oil is one of the most necessitate commodities in the world and India imports around 100 million tons of crude oil and other petroleum products. This in turn, results in spending huge amounts of foreign exchange. The growing quantum of imports of petroleum products has a significant impact on the Indian economy, especially when crude oil prices are shooting up globally. Crude oil not only serves as a resource of energy but also as a major raw material to various industries. Traditionally, the non-oil producing developing countries fall under this category. Against this background, developed countries are more economical in their usage of oil and therefore, see an easing of this adverse effect of rise in crude oil prices. This observable fact has led to many European developed countries enjoying a major inflow of oil money.

Keywords: Gross Domestic Product (GDP), Index of Industrial Production (IIP)

B. Objectives of study:-

1. To study the today crude oil price crisis.
2. To understand the affects of crude oil price to Indian economy.

3. To study the effects of rising price crude oils and its affects to economy.

C. Today crude oil price crisis

From about the beginning of 2017, even skeptics had to admit, India looked to be recovering from a growth slowdown. Most dramatically, in the last two quarters for which data is available, investment in physical capital — which had long been too low for growth to recover — increased by 12 percent and 10 percent, respectively. In the first two months of 2018, exports grew by over 9 percent. India's dependence on imported oil. The health of the Indian economy tends to rest on two great uncontrollable factors — the level of monsoon rains and the price of oil. India's enjoyed a nice run of low prices and lower import bills for the past several years, as crude prices crashed from over \$100 a barrel to near \$40 a barrel. But now that they've climbed back to \$75 a barrel and may go higher, India's again facing worries about inflation, government spending and the current account.

D. How the rise in crude oil price will affect Indian economy

Brent crude oil prices hit \$80 per barrel for the first time since November 2014 on supply deficit concerns. With India meeting more than 80% of its oil needs through imports, the world's third-largest oil consumer after US and China will feel the heat of the global development. Here's how the Indian economy will be affected due to the surge in oil prices.

i. Import Bill :-

India, world's third-largest oil producer after US and China, imports about 1,575 million barrels of crude oil on an annualized basis and a dollar increase in oil prices would increase the import bill by roughly \$1.6 billion (Rs 10,000 crore) on an annual basis, said CARE Rating. India relies more than 80 per cent on imports to meet its oil needs. Every dollar per barrel change in crude oil prices impacts the import bill by \$823 crore (\$0.13 billion). The same is also true

Dyasparya International Educational Consortium

**Dyasparya International Journal of
Commerce & Management**

-- Venture of C. D. Jain College of Commerce, Shirampur

2018-19
(35)
87

The Effect of GST on Small Entrepreneurs In India

Prof. Pradip S. Yadav

Assistant Professor,

S.S.G.M. College, Kopergaon

A) Introduction :-

The Goods and Services Tax (GST) has been heralded as the biggest indirect tax reform in India after Independence. After much deliberation, the GST bill has been passed in the Rajya Sabha and is set to be discussed in the state legislative assemblies in this winter session. With the ball set to roll for a unified country-wide tax reform, the market is filled with new found optimism amongst industry leaders and government officials. This sets the necessary momentum for the passage of the two Bills—Central GST (CGST) and Integrated GST (IGST) Bills—during the winter session along with the State GST Bill by different state assemblies. According to industry experts and government sources, the GST rollout date of April 1, 2017 is likely to be met. With this, enterprises, particularly SMEs, across a wide range of industries are caught in a state of flux. The comprehensive indirect tax GST will replace various other taxes such as Excise, Vat and Service Tax with a single tax structure. Driven by wide-ranging skepticism, several startups and SMEs are wary of the adverse impacts that may come into the picture with the GST rollout. According to various state governments the GST regime will benefit SMEs the most. As opined by industry experts, the much-proclaimed benefits of eliminating the cascading effect of multiple central and state taxes and the ease of starting a business will impact them the most. However, market optimism aside, they are not very sure of the ways the new tax regime will affect their business and alter their bottom line. To comprehend the full repercussion of the tax reform, it becomes crucial to know the intricate aspects of GST and the associated tax reform in detail.

A) Objectives of Research Paper: -

1. Main objective of this research paper is that to understand the GST in India.
2. Understand the impact of GST on the Small Enterprises in India.
3. Studying the possible Positive and Negative Impact on Small Enterprises in India.
4. GST Exemption for Startups and Small Businesses

B) Research Methodology :-

Research it is based on secondary data of journals, articles, newspapers and magazines. Considering the objectives of study descriptive type research design is adopted to have more accuracy and rigorous analysis of research study. The accessible secondary data is intensively used for research study.

C) What is GST—Salient Features:-

Pradip S. Yadav
S.S.G.M. College
Kopergaon

28
215-11
12

38

Indian Economy

Prof. Mahale S. A.

C.D.Jain College of Commerce, Shrirampur

exceeded even the most bullish estimate of 18 per cent growth. Nearly all the major tractor-makers reported record growth, which ensured that the pecking order among them, in terms of market share, remained more or less intact.

Mahindra & Mahindra, the country's top tractor manufacturer, reported a 22 per cent increase in domestic sales at 3.01 lakh units. The domestic sales of TAFE, India's second-largest tractor maker, rose 16 per cent to about 1.36 lakh units. Sonalika Tractors also recorded a 22 per cent growth at 1 lakh units for FY18. Escorts managed industry-topping growth of 25 per cent in its domestic tractor volumes at 78,446 units. The 41-50 HP segment, which grew by 18 per cent (3.35 lakh units), continues to account for a significant 47 per cent share of total sales. The other major category is the 31-40 HP segment, which grew 26 per cent (2.55 lakh units), and which accounted for 36 per cent of the domestic market, according to a report from ICICI Securities. Analysts are confident that the current fiscal will also see double-digit growth, but are unsure if the industry can better last year's performance.

Conclusion- The government's continued focus on promoting rural development and farmer welfare in the Union Budget continues to favor well for the farm sector. Also the budget lays significant emphasis on the government's endeavor to double the farmers' income by FY-2022. Improvement in the rural economy over the medium to long term and successful implementation of the various initiatives is likely to result in sustainable benefits to the farm community.

References-

1. Business Line, Article Published on April 27, 2018, The Hindu
2. <https://www.ibef.org>india>
3. <https://auto.economictimes.india.com>
4. <https://www.techsciresearch.com>report>
5. <https://www.crisil.com>report>
6. <https://www.krishijagran.com>top-7-tractor-brand>

Abstract:-

This research paper focuses on the India's economic growth under the 'Nehru Mahalanobis Economic Growth Model' and 'Narsimhrao - Manmohan Singh Economic Growth Model' (NMSEGM). The NMEGM continued till 1990 unceasingly; Indra Gandhi's social control had supported the model to place India's economic growth at a high level. After becoming a member of World Trade Organization (WTO), India entered the epoch of world new economic order and initiated new economic reforms. It followed globalisation, liberalisation and privatisation (LPG) policies to reach double digit economic growth rate. This model is popularly known as 'Narsimhrao - Manmohan Singh Economic Growth Model'. Based on previous trends and new trends, this paper attempts to measure the effect of NMSEGM on next period economic growth. India has practiced two endogenous and exogenous models of economic development. The endogenous model was in use from 1956-57 till 1991 that reached economic growth rate at higher than 5%. However from 1990-91, the new economic reforms have used the exogenous model that has raised economic growth rate to nearing two digit figure, but, the decadal economic growth rate has shown a reducing trend.

Keywords: Economic Growth Models, National Capital Investment, Indian GNP, Inclusive Growth, NMSEGM, NMEGM, Human,

Introduction:-

Other researchers have

Effect of VAM Inoculation on Enhancement of Physiological and Biochemical Parameters of Groundnut (*Arachis hypogaea* Linn.) var. TAG-24

H.T. Mate and S.E. Saindanshiv

¹Department of Botany, S.S.G.M. College, Kopergaon, Dist, Ahmednagar, Maharashtra, India.

²Department of Botany, Arts, Science and Commerce College, Mokhada, Dist. Palghar, Maharashtra, India.

ABSTRACT: In the present investigation different types of VAM cultures were applied to enhance the physiological and biochemical parameters of the groundnut. By using mycorrhiza viz. *Acaulospora laevis*, *Glomus fasciculatum* and *Glomus mosseae*, it is observed that different physiological and biochemical parameters like Ca, Fe, Minerals, P, Crude fiber, Carotene, Carbohydrate, and Energy were significantly increased as compared to the control.

Keywords: VAM fungi, groundnut, physiological, biochemical parameters.

Introduction

Groundnut is an important oil and protein source and is grown widely in the semi arid tropics, and fact is that Groundnut is a plant without root hairs and suggested its dependence on Vesicular Arbuscular Mycorrhiza fungi for water and mineral uptake. VAM fungi are special in their ability to translocate phosphorous from nutrient deficient soils (Jakobson *et al.*, 1992) and in stimulation of plant growth (Haas and Krikun, 1985). The fungi grow in association of root of higher host plant to several cm away from the root and pick up nutrients at a distance where they are readily available. The hyphal network of VAM fungi creates extensive surface area for absorption of nutrients from surrounding soil and supplies it to the host root (Gerdemann, 1975).

Crop plants get benefit from mycorrhizal association because of greater efficacy in nutrient and water uptake from soils (Daft and Nicolson, 1968, Gerdemann, 1968, Ross and Harper, 1970, Safir *et al.*, 1970, Azcon and Ocampo, 1981). VAM fungi brings biochemical changes in plants by increasing various enzymatic activities (Mathur and Vyas, 1996).

Materials and Methods

Culture of three mycorrhizal species viz. *Acaulospora laevis*, *Glomus fasciculatum* and *Glomus mosseae* were procured from 'Centre for Natural Biological Resources and Community Development, Bangalore'. The VAM fungi culture was multiplied by using sterilized soil and sand mixture on Guinea pig grass as a host plant.

The pods of groundnut variety TAG 24 were obtained from Mahatma Phule Krishi Vidyapeeth (MPKV), Rahuri, District- Ahmednagar. The seeds of uniform size and free from visible defects were selected for the study. The soil selected for experiment and farm yard manure used was sterilized in oven. The earthen pots of 25 cm diameter, sufficient depth and proper drainage were selected. Pots were filled with mixture of 7 kilogram sterilized soil, sand and farm yard manure. Each individual mycorrhizal treatment and control was carried in ten pots separately. The treatment of mycorrhizal fungi in each pot was given by taking 15 gram of inoculum and it was placed below the groundnut seed.

The plants were sufficiently irrigated thereafter. After harvesting 10 gram of groundnut seeds were collected from each pot to make up an quantity of 100 gm to analyze for the different physiological and biochemical parameter. This analysis was done at Botany Department of MPKV, Rahuri, Ahmednagar on ZEUTEC Spectra Analyzer. Spectra Analyzer is a dual beam near infrared spectrometer which is used to analyze the composition of samples using the near infrared reflectance characteristics of the sample spectra.

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Study of Pollen Morphology and Preparation, Identification Key of Pollen Grain of Various Family Members at S.S.G.M College Campus

Waghire H.B., Patil S.A. and M.N. Wabale

S.S.G.M. College, Kopergaon,
Dist-Ahmadnagar, Maharashtra, India.

ABSTRACT: The presented work is the study of pollen morphology of SSGM College campus angiospermic plants. 13 family and 20 species and prepared their identification key of pollen grain, studied the pollen variability of family observed. Species of family Fabaceae is more than the other five species, and Malvaceae two species, Euphorbiaceae two species, Myrtaceae two species observed great variability in the pollen of Fabaceae. One species of Lamiaceae, one species of Asteraceae, one species of Rosaceae, and two species of Malvaceae, one species of Cucurbitaceae, one species of Moringaceae, one species of Convolvulaceae, and one species of Anacardaceae. Therefore it is essential to examine a large no. of pollen grain from family to obtain complete knowledge of that family. The preserved material was prepared by acetolysis method according to Erdtman (1960) for light microscope. The pollen morphology varies among different plant species; occur in varying shape and forms.

Keywords: Pollen grain, acetolysis, SSGM campus Morphology

Introduction

Study of pollen morphological features is called palynology. First studies by Willam and Hyde (1960) Honeybees and flowering plant have considered as an example for co-evolution and mutualism. Honeybees need flowering plant for nectar and pollen source of food and flowering plant. Species belonging to family Asteraceae pollen are spinolous, spherical in shape. The different species in Fabaceae has great morphological diversity. They also have variation in symmetry, position and distribution of aperture, exine structure and sculpture of a pollen wall. The pollen grain of plant family Malvaceae is echinate. Species of family Myrtaceae pollens are colporate and prorate. Earlier several studies on pollen morphology have been done worldwide (Raj-1969, Sowunmi 1973 Tomb et. al 1974, Nair and Kapoor 1974, Gillandchinnappa, 1982) has done palynological investigation to forest trees in relation to forest history and natural mixture of trees species on the basis of their pollen profile, Noor et.al (2004) has done the palynological studies of cultivated plants of Pakistan. The pollen grain in a plant is part of used to transport of the male gamete to the female part of the flower. There are different types of pollen grain fertile and sterile. Only the fertile pollen provides good yield, the identification of grain using morphological character. This operation can be done by using two approaches based on intensity and size variation. The proposed work mainly focused on the identification of fertile one appears larger than the sterile. The fertilization the central cytological part is the main source. An inner and outer exine is other part act as wall for the pollen grain.

Materials and Methods

Field studies

In the present investigation, the pollen morphology of 20 plant species from the different family has been identified and studied during January to March. A field survey in campus was conducted year to year. The sample directly collected from mature flower buds. The mature pollen grain of the identified by plant species are collected and preserved in 70 percent alcohol for further investigation.

Preparation of pollen slide

The preserved material was prepared by acetolysis method according to Erdtman (1960) for light microscope. Which involves the introduction of acetolysed mixture comprising acetic anhydride with concentrated sulphuric acid 9:1. The tubes were immersed in boiling water bath for 3-5 min, centrifuged and decanted. Residue was wash with water and decanted, about few drops of glycerin was added and mounted on slide. The prepared slide was studied under microscope for morphological studies under light.

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Diversity and Density of *Scenedesmus* of Ramkund at Panchwati Dist. Nashik, Maharashtra, India

R.R. Sanap

Department of Botany,
S.S.G.M. College, Kopargaon,
Dist. Ahmednagar, Maharashtra, India.

ABSTRACT: Algae constitute the important part of the food chain of aquatic life. Algal flora was studied earlier by many workers. The population of algae completely depends upon the physico-chemical parameters of the water quality. *Scenedesmus* is the algal genus of order Chlorococcales, which is one of the important groups of algae belonging to class Chlorophyceae. This is the common non-motile colonial alga and found in vigorous growth in stagnant freshwater. It is found in planktonic form. It is 2-8 celled colonial form. During present studies, the species diversity and density of *Scenedesmus* at Ramkund of Panchwati area on the Godavari river was studied. During present investigations, algal samples were collected monthly during the year February 2014 to January 2015. During present studies, 15 species of *Scenedesmus* were recorded. Its density was more during summer, which declines in winter and is sparsely recorded in monsoon. The river receives huge quantity of domestic wastes and agricultural runoff which favours the growth of this algal group. At this station some pollution tolerant genera of *Scenedesmus* were also recorded indicating the organic pollution of water.

Keywords: Density, *Scenedesmus*, Ramkund, Panchwati, Pollution.

Introduction

River water maintains its purity to some extent when either less amount of waste is added in it by its natural aquatic ecosystem or high speed of water flow. But this situation occurs only in monsoon period when rivers are flooded and thus its purification is limited. In fact, flow of river is not always the same but varies from season to season due to complex meteorological factors and varying characteristics of ground receiving rainfall. The magnitude of floods depends upon a number of factors like intensity and duration of rainfall, ground conditions and drainage characteristics.

Algal studies were made by many workers in all over the world. Studies on fresh waters have thrown much light on the life of biota and its interrelationships with habitat factors. Blum (1957) pointed out that most of information pertaining to the periodicity of algae in streams has been obtained from investigations in Europe and North America. The streams and rivers in India have been scantily investigated by many workers such as Lakshminaryana (1965 a, b), Chacko and Ganapati (1949), Balakrishnan and Gunale (1976, 1978), Pingle (1981) etc.

During present studies, the diversity and quantitative analysis of *Scenedesmus* at ramkund of Panchwati area of Godavari river was carried out for 12 months.

Materials and Methods

Nashik is leading district in agriculture of Maharashtra. Nashik is situated on the great Deccan trap between 19° 35' and 20° 52' north latitude and 73° 16' and 74° 56' east longitude. It has an area of 15,582 sq.kms. i.e. 6015 square miles. Nashik is dry district having undulating surface except in Malegaon, Yeola, Sinnar and part in Nandgaon and Niphad talukas.

Godavari river originates in Sahadryis of Western Ghats at Tryambakeshwar and passing through Nashik city, it flows eastwards. The present studies were carried out on the Godavari river for 12 months during the month of February 2014 to January 2015. Water samples were collected from the sampling site at monthly intervals. Sampling site is located at Ramkund at Panchwati. During summer and winter seasons, this station showed 3 to 5 feet water depth, while during monsoon it remain flooded and reached the depth above 10 feet. This is very sacred spot for Hindus and so many temples are constructed in the river basin at this site. Many people after having their sacred bath and wash in the river, visits the temples and worship the God. As it is the holy spot, many people release the human ashes (Asthi) in the river water. Besides this many religious ceremonies are commonly held at this site. At this site, thousands of people visits daily for their sacred baths. During this period, they took bath and used huge quantity of detergents and soaps, which were released in water in addition to domestic waste. Thus, this site is influenced by anthropogenic activities throughout the year.

AEROMYCOFLORA OF RBNB COLLEGE CAMPUS, SHRIRAMPUR, DIST. AHMEDNAGAR, MAHARASHTRA

R. G. Wakade*, A. A. Lokhande*, A. K. Mohite* and A. R. Tuwar**

*Dept. of Botany, RBNB College, Shrirampur (MS), India.

**Dept. of Botany, Arts, Commerce and Science College, Sonai, (MS), India.
E.mail: wakaderahul50@gmail.com

ABSTRACT:

Present study aimed to evaluate of air-borne fungal flora of R.B.N.B. college campus, Shrirampur, Ahmednagar to determine their identification and diversity in both indoor and outdoor environment was carried out to understand mycoflora composition. In the present investigation, the mycoflora were investigated between August 2017 to May 2018. Air samples were obtained by exposing petri dishes with Potato Dextrose Agar (PDA) media to air. Petri dishes were incubated at 25 to 28°C. Fungal colonies that formed within 3-5 days were isolated and identified on the basis of micro and macro morphological characteristics. Total 11 fungal species were identified from indoor and outdoor environment. *Alternaria*, *Aspergillus*, *Rhizopus*, *Cladosporium* were the most common findings. In the study environmental condition such as Temperature, Humidity, Speed of air, Rains affect the variation among the mycoflora.

Keywords: Aeromycoflora, Shrirampur, PDA, Humidity.

INTRODUCTION:

Fungi are heterotrophic eukaryotes that are usually filamentous, devoid of chlorophyll and have a chitinous cell wall. Aeromycoflora simply refers to the airborne fungal contributors of the environment. (Ghosh et al., 2014) The term aerobiology was first coined by the American plant pathologist "Fred Cambell Meier" in 1993. A large number of air borne microfungi propagates were found in Indoor and Outdoor environments and are widely distributed in nature. Fungal spores represent a major fraction of bioaerosol with more than 80,000 species of which the majority are cosmopolitan in distribution. (Warkworth et al., 1983)

Fungal density in the air varies in accordance with geographical region and season. Besides climatic parameters such as wind, humidity, temperature, precipitation, altitude and flora combination may also affect the type and amount of fungi in the air. Some fungi like *Alternaria*, *Aspergillus*, *Cladosporium* and *Penicillium* are generally considered to be important causes of allergic diseases. *Cladosporium* and *Alternaria* are more commonly in the atmosphere in period of warm air while *Aspergillus* and *Penicillium* exist more intensively in cool periods. (Reddy et al., 2015)

The indoor aeromycology includes study of indoor aeromycoflora of laboratories, hospitals, museum, building, glass houses, and office.

environment, school and public institutions. (Kalbende et al., 2012) Fungi have both beneficial and negative effects on our lives. From the negative point of view they destroy our food fabrics, leather and other similar articles. They also cause diseases in plants that include Rust, Smut, Blight etc. *Alternaria* cause leaf blight, leaf spot diseases to plants and they are also common allergens in human causing hypersensitivity reactions that sometimes lead to asthma. *Aspergillus* species also cause the black mold on crops and ornamental plants.

The aim of present study is to determine the aeromycoflora, their identification and concentration in both indoor and outdoor environment.

MATERIAL & METHODS:

Study Area:-

The present study was conducted in the R.B.N.B. College, Shrirampur Dist. Ahmednager located at latitude 19° 37' 10" N, longitude 74° 40' 23" E established in 1960.

Media preparation:

PDA (Potato Dextrose Agar) is used for growing fungi.

Composition of PDA medium (1000ml)

Potato infusion- 200 gm

Dextrose- 20 gm

Agar- 20 gm

Distilled water- 1000 ml

Influence of Algal Extracts and Other Constrains on Protein Content of Cabbage Vegetable Crop (*Brassica oleracea* L.) Var. Kranti- 18

G.S. Shinde¹ and S.B. Davange²

¹K.J. Somaiya College of Arts, Commerce and Science, Kopergaon. Maharashtra, India.

²S.S.G.M. College Kopergaon, Tal. Kopergaon, Dist. Ahmednagar. Maharashtra, India.

ABSTRACT: A field experiments were conducted during the period of March- June of 2010-2011 in the black loamy soil. The experiment was laid out in RBD consisting eight treatments in which each experimental unit was repeated three times. The results revealed that the impact of algal extracts on cabbage vegetable crop protein content was found to be better in term of protein content over all other treatments. Among various input resources constraints treatment, the lowest and minimum protein content of 5.04 mg/ gm was occurred in the treatment T₀ (Control). The foliar application of algal extracts treatments, *Lyngbya martensiana* (T₂) shows (7.29 mg/ gm), *Hydrodictyon reticulatum* (T₄) shows (7.2 mg/ gm), *Chara zeylanica* (T₁) recorded (7.02 mg/ gm) and *Rhizoclonium crassipellitum* extract (T₃) recorded (6.48 mg/ gm) most augmentation in protein content. While the Recommended dose of NPK (T₇) treatment recoded (6.12 mg/ gm) protein content in the test plants resulting into encouraging increase and stands next to the algal extracts. While the Plantsol and Power plant recorded less protein content as compare to algal extract i.e (5.94 mg/ gm) and (5.8 mg/ gm) respectively.

Keywords: Extract, *Chara zeylanica*, *Hydrodictyon reticulatum*, *Lyngbya martensiana*, NPK, Plantsol, power plant.

Introduction

Fresh water algae contain high percentage of macro and micronutrients bounded in their major biochemical constituents and metabolites such as carbohydrates and proteins (Wake *et al.*, 1992). In this respect, Adam (1999) found that algal filtrate of the Cyanobacteria *Nostoc muscorum* significantly increased germination of wheat seeds as well as their growth parameters and nitrogen compounds, compared to controls. Also, Lozano *et al.* (1999) stated that, the application of an extract from algae to soil or foliage increased ash, protein and carbohydrate contents of potatoes (*Solanum tuberosum*).

Blue-green algal extract excretes a great number of substances that influence plant growth and development (Ordog, 1999). These microorganisms have been reported to benefit plants by producing growth promoting regulators (the nature of which is said to resemble gibberellins and auxins) polypeptides, antibacterial and antifungal substances that exert phytopathogen biocontrol and polymers; especially polysaccharides, that improve plant growth and productivity (Zaccaro *et al.*, 1999). Moreover, Zaccaro *et al.* (2001) reported that, foliar application of biochemical organic substances, which supply macro and micronutrients, of increased demand.

In the light of the abovementioned reviews, it was of particular interest to investigate the effect of the four algal extracts; *Chara zeylanica* extract, *Lyngbya martensiana* extract, *Rhizoclonium crassipellitum* extract, *Hydrodictyon reticulatum* extract as T₁, T₂, T₃ and T₄ respectively on protein content of Cabbage grown in black soil.

Materials and Methods

• Preparation of Algal liquid extract:

The algal extract was prepared by using the method of Bhosale *et al.* (1975). 10 gram of fine powder of selected fresh water algae, *Chara zeylanica*, *Lyngbya martensiana*, *Rhizoclonium crassipellitum* and *Hydrodictyon reticulatum* were mixed separately in 100 ml of sterile distilled water, boiled it up to final volume of 10ml extract was allowed to cool at room temperature. Then extract was filtered through double-layered muslin cloth. The extract was used as stock solution of concentration 100%. Then the extracts were diluted with sterile distilled water separately for the preparation of 1%, 5%, 10%, 15%, 20% and 25% concentrations and were stored in airtight stopper bottles separately. Thus, these prepared algal extracts of aforesaid concentrations were applied as liquid fertilizer for testing the seed germination and assessing the seedling growth of cabbage vegetable crops.

कोपरगांवातील पेशव्यांचे वाडे

प्रा. झरेकर रमेश सोनु,
इतिहास विभाग प्रमुख,
एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगाव

प्रस्तावना :-

अहमदनगर जिल्ह्यातील कोपरगाव हे शहर गोदावरी नदीच्या पश्चिम तिरवर १९०-५४' उत्तर अक्षांश व ७४०-३३' पूर्व रेखांशावर वसले असून पूर्व तीराजवरील साधारण १ कि.मी.अंतरावर कोपरगावही प्राचीन व पौराणिक वारसा असलेले गाव आहे. अनेक वर्षापूर्वी गोदावरी नदीने पात्र बदलल्यामुळे एक छोटे बेट तयार झाले आहे. या बेटावर राहात असल्यामुळे त्याला 'बेट कोपरगाव' असे म्हणतात. याच बेटात 'श्री शुक्लेश्वर', 'श्री कचेश्वर', 'श्री विष्णू' यांची प्राचीन मंदिरे आहेत. येथे गुरू शुक्लचार्यांनी कचदेवास संजीवनी विद्या दिली; अशी पौराणिक आख्यायिका आहे. त्यामुळे या परिसरास आध्यात्मिक दृष्ट्या महत्व प्राप्त झाले आहे. तेथे पेशवा रघुनाथराव उर्फ राघोबादादा यांचे शेवटचे वास्तव्य होते.

७ मे १७८२ रोजी पुणे दरबारचा-इंग्रजांशी सालबाईचा तह झाला व दरमहा २५,०००/- निवृत्ती वेतन घेऊन रघुनाथराव उर्फ राघोबादादांनी राजकारणापासून अलिप्त राहाण्याचे मान्य केले. महादजी शिंदे यांच्या सल्ल्यानुसार कोपरगाव येथे कायमचे वास्तव्य करण्याचे राघोबादादांनी ठरविले व ऑगस्ट १७८२ मध्ये ते कोपरगांवला येऊन स्थायिक झाले.

कोपरगांवातील प्रशस्तवाडा :-

राघोबादादांच्या वास्तव्याची ऐतिहासिक यात्रा देणारा कोपरगावातील वाडा प्रशस्त आहे. राघोबादादा कोपरगावी राहाण्यास येण्यापूर्वीच येथे हा वाडा बांधलेला होता. 'मौजे कोपरगाव, परगणा, कुंभारी येथे गोव्या बेटात श्री शुक्लेश्वर देवालाया सन्निध्य साधून

इतिहास (उप. ३३२) सरकारचा वाडा व बाग नवा करून घेतला अर्थ इ.स.१७७१-७२ पूर्वी येथील सरकारवाड्याने बांधकाम पूर्ण झाले होते.

वाड्याची वास्तुरचना :-

पेशव्यांना कोपरगावातील हा प्रशस्त वाडा पूर्वभिमुख, याचा पश्चिमीचा असून, पूर्व, पश्चिम व उत्तर बाजुने वाड्यात प्रवेश करण्यासाठी साधारणतः १५' x १३' x १३' आकाराच्या चौकटी व ३' जाडीने पितळी फिरक्या बसवलेले व थोडेफार नक्षीकाम केलेले लाकडी दरवाजे आहेत. मुख्य प्रवेशद्वार गोच्या बाजूला म्हणजे पूर्वेकडे असून, या बाजूची दगडी जोत्याची उंची सुमारे २० फूट आहे. त्यासाठी दगडी २५ पायऱ्यांचा जिना आहे. मात्र जमिनीच्या चढावामुळे उत्तरेकडील व पश्चिमेकडील प्रवेशद्वारांच्या जोत्याची उंची कमी आहे. वाड्याच्या जोत्यावरील बांधकामासाठी पक्की वीट, माती, चुना व घडीव व दगड वापरलेला असून, धाब्याच्या छपरासाठी लाकडी फळी, वीट व मातीचा वापर केला आहे. त्यावरून बाळू व चुना यांच्या मिश्रणाचा साधारणतः दीड इंच जाडीचा कोबा आहे.

भरपूर प्रकाश, खुली हवा यासाठी दक्षिण व पूर्व बाजूच्या भिंतीमध्ये ५'६" x २'६" आकाराच्या खणामध्ये एक अशा १५ खिडक्या आणि पूर्वेकडील भिंतीमध्ये त्याच आकारमानाच्या व तेवढ्याच अंतरावरील १० खिडक्या बाहेत. त्यामानाने उत्तर व पश्चिम बाजूच्या भिंतीमध्ये कमी खिडक्या आहेत. तरी परंतु वाड्यामधील दोन चौकांमुळे भरपूर प्रकाश व खुली हवा ही सुविधा साधली आहे. या बांधकामामुळे मुख्यतः दिखाऊपणापेक्षा टिकाऊपणाकडे अधिक लक्ष दिलेले होते.

वाड्यांतर्गत वाडा असे स्वरूप आहे. मुख्य वाड्यातील पहिल्या खोलीमध्ये झोपाळ्याची व्यवस्था होती. त्या खोलीच्या छताच्या लाकडावर सुबक नक्षीकाम केलेले आहे. वाड्यामध्ये मुख्य प्रवेशद्वार व उत्तर प्रवेशद्वार यांच्यासमोर अंदाजे १५ x १५ फूट आकारमानाचा चौक आहे. चौकाच्या चारही बाजूस कोरने व बैठकीच्या सदरेची रचना आहे. ओसरीवर लाकडी खंभे असून प्रत्येक दोन खांब्यांमध्ये लाकडी

95

लोकमान्य टिळकांचे भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील योगदान

2018-19

प्रा.झरेकर रमेश सोनू,
संशोधक विद्यार्थी,
टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ,पुणे.
rszarekar@gmail.com
Mobile No.9423749138

प्रस्तावना :-

१९०५ ते १९२० हा राष्ट्रीय काँग्रेसच्या कार्याचा दुसरा कालखंड आहे. या कालखंडातील काँग्रेसचे नेते धर्म सुधारणा व समाज सुधारणांवर भर देणारे, जाती संस्थेकडे दुर्लक्ष करणारे, राष्ट्रीय चळवळीत सर्वांना बरोबर घेणारे, शांततेच्या व सनदशीर मार्गांचे पुरस्कर्ते होते. या नेत्यांचा ब्रिटीशांच्या न्यायप्रियतेवर कमालीचा विश्वास होता. पाश्चात्यकरणास विरोध, समाज सुधारणांना विरोध, धर्माचे पुनरुज्जीवन या नेमस्तंच्या मार्गांचा अवलंब करण्याऐवजी स्वदेशीचा वापर, विदेशीवर बहिष्कार, राष्ट्रीय शिक्षण व संपूर्ण स्वराज्य इ.चा जहाल राष्ट्रवाद्यांनी पुरस्कार केला. त्याच बरोबर ब्रिटीशांच्या न्यायप्रियतेवर जहालांचा विश्वास नव्हता. नेमस्तांच्या अर्ज-विनंत्या शिष्टमंडळ या मार्गास जहालवाद्यांनी विरोध केला. कारण सनदशीर मार्गाने चळवळ करून इंग्रज राज्यकर्त्यांचे काहीच परिणाम होत नाही असे दिसून येताच जहाल उपाय योजना करून आपले हक्क मिळविता येतील या विचारांचा उदय झाला. या जहाली विचारसरणीचा पुरस्कार करणारे बाळ गंगाधर टिळक हे प्रमुख राष्ट्रीय नेते होते.

लोकमान्य टिळकांना भारतीय असंतोषाचे जनक म्हणतात. या लोकमान्य टिळकांचा जन्म २३ जुलै १८५६ रोजी रत्नागिरीतील एका चित्तपावन ब्राह्मण कुटुंबात झाला. लोकमान्य टिळकांचे महाविद्यालयीन शिक्षण पुणे येथील डेक्कन कॉलेजात झाले. इ.स.१८७९ साली एल.एल.बी.ची पदवी संपादन करून वकिलीचा व्यवसाय किंवा सरकारी नोकरी न करता १९८१ मध्ये त्यांनी 'केसरी' व 'मराठा' ही अनुक्रमे मराठी व इंग्रजी वृत्तपत्रे सुरू केली. १८८४ मध्ये 'डेक्कन एज्युकेशन सोसायटी' ही शैक्षणिक संस्था त्यांनी स्थापन केली. या संस्थेमार्फत फर्ग्युसन कॉलेज, पुणे येथे सुरू केले व तेथे काही काळ प्राध्यापकाची नोकरी केली. १८९० मध्ये आपल्या नोकरीचा राजीनामा देऊन आपले संपूर्ण आयुष्य राजकारणासाठी वाहून घेतले. राजकीय जागृतीसाठी केवळ काही वर्गापुरतेच मर्यादित न राहता तिचा प्रसार समाजाच्या सर्व थरापर्यंत झाला पाहिजे, म्हणून त्यांनी गणेशोत्सव व शिवजयंती उत्सव सुरू केले. लोकमान्य टिळक यांचे भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील योगदान खालीलप्रमाणे सांगता येईल.

लो.टिळक व राष्ट्रीय सभेचा प्रारंभीचा कालखंड :-

इ.स.१८८५ मध्ये सर हयूम यांच्या प्रेरणेने भारतात राष्ट्रीय सभा या देशव्यापी संघटनेची स्थापना झाली या संघटनेचे पहिले अधिवेशन १८८९ मध्ये मुंबई येथे भरविण्यात आले होते. या अधिवेशनात टिळकांनी सहभाग घेतला. देशात व इंग्लंडमध्ये आपल्यावरील अन्यायाबद्दल वाचा फोडण्याचे कार्य राष्ट्रीय सभेने जिद्दीने व चिकाटीने चालवले तर त्याचा इंग्लंडमधील राज्यकर्त्यांवर परिणाम होईल असे टिळकांना वाटत होते.

लोकमान्य टिळक व सार्वजनिक सभा :-

महाराष्ट्रात न्या.रानडे यांनी सार्वजनिक सभेची स्थापना केली. या सभेत लो.टिळकांचा सहभाग होता. परंतु लो.टिळक व न्या.रानडे यांच्यात मतभेद निर्माण झाले. त्यानंतर १८९५ मध्ये लोकमान्य टिळकांनी सार्वजनिक सभेवर आपले वर्चस्व निर्माण केले. १८९५ मध्ये पुणे येथे राष्ट्रीय काँग्रेसचे अधिवेशन भरविण्यात आले.

भारतीय सार्वजनिक जीवनातील एक अद्वितीय व्यक्तिमत्व—सरदार वल्लभभाई पटेल

प्रा. झरेकर रमेश सोनू,
संशोधक विद्यार्थी,
टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, पुणे.
rszarekar@gmail.com
Mobile No.9423749138

2018-9

प्रस्तावना :-

आधुनिक भारताच्या स्वातंत्र्य चळवळीच्या इतिहासात 'पोलादी पुरुष' म्हणून सरदार पटेलंचे नाव आदराने गौरविले गेले आहे. भारत देशाचे स्वातंत्र्य, त्याची सुरक्षा, राष्ट्र निर्माण व त्याचे सुयोग्य पध्दतीने विलीनीकरण करणाऱ्यांमध्ये त्यांचे नाव शीर्षस्थानी आहे. महात्मा गांधीजींच्या विश्वासातील जवळचे सहकारी म्हणून ख्याती असलेले सरदार पटेलंकडे चाणक्यांसारखी मुत्सद्दी नीति जवळ बाळगलेली होती. त्यांच्याकडे उत्तम संघटन कौशल्य, नेतृत्व गुण व निस्वार्थी वृत्ति, त्यागीपणा स्पष्टवादिता, नैतिकता, दूरदर्शीपणा समानतावादी, अनुशासन बध्दता, दृढ इच्छाशक्ति, राष्ट्रवादी आदि गुण त्यांच्यामध्ये होते. म्हणूनच त्यांना गांधी युगातील उच्च कोटीचे श्रेष्ठ राजनेता, एक चरित्रवान व्यक्तित्व, संघर्षकर्ता आणि प्रशासक रूपात सफलता प्राप्त केली. तसेच समाज आणि राजकारणासंबंधी विचार करून आदर्श समाज व आदर्श राजनीती निर्माण, स्थापन करून एक चिंतक होण्याचा मान मिळवित सामाजिक व राजकीय क्षेत्रात देशाची दिशा निर्धारित करण्यात सिंहाचा वाटा उचलला असे म्हणणे उचित ठरेल.

सरदार वल्लभभाई पटेलंचे प्रारंभिक जीवन व शिक्षण

समाजातील प्रत्येक यशस्वी व्यक्तीमागे त्याची संघर्षशील वृत्ती ही असतेच. घरातून व सामाजिक जीवनातून मिळालेल्या संस्कारातूनच ही मोठी वृत्ति असते. याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे सरदार वल्लभभाई पटेल हे होय. त्यांचा जन्म ३१ ऑक्टोबर १८७५ मध्ये गुजरातमधील करमसाद प्रांतातील नाडियाद गावी झाला. पटेलंचे प्रारंभिक जीवन अनेक कीर्तिमान व आदर्श स्थापित करणारे होते हे स्वाभाविकच म्हणावे लागेल. वल्लभभाईंचे पिता श्री झवेरभाई पटेल हे भारतीय स्वातंत्र्य संग्रामाच्या १८५७ च्या उठावात झांशीची राणी लक्ष्मीबाई यांच्याकडून इंग्रज सरकार विरूद्ध लढले होते. वडिलांच्या राष्ट्रप्रेमी संस्कारामुळेच वल्लभभाईंवर राजकीय व राष्ट्रीय संस्कार रूजले गेले. बालपणी शेतातील कामे करत असताना संघर्षशील वृत्ती, कष्टाळुपणा व जिद्द जोपासत वल्लभभाई पटेलंनी आपले प्राथमिक शिक्षण गावच्या प्राथमिक शाळेत पूर्ण केले, पुढे नाडियाद येथे माध्यमिक शिक्षण घेत असताना आई लाडबाईंचे प्रेम, शिस्तीचे घडे मिळविले गेले. त्यांची आई रोज चरख्याने सूत कातत असे. 'कष्टाशिवाय भाकरी नाही' हे सूत्र पटेलंनी बालपणी तर अनुभवलेच पण भाकरीची निर्मिती करणाऱ्या हाथाला कधीही विसरता येणार नाही. हे लाख मोलाचे शब्द व संस्कार हृदयावर कोरून ठेवले म्हणूनच पुढे वकीलीसाठी बडौदा येथे प्रवेश घेतला व पुढील शिक्षण 'बॅरिस्टर' पदवी संपादन करून १९१३ मध्ये मायदेशी परतले. भारतात परत आल्यानंतर त्यांनी अहमदाबाद येथे वकीली व्यवसाय सुरू केला. परंतु वकीलकीचा व्यवसाय करत असताना समाजातील दीन-हीन लोकांच्या व्यथा जवळून पाहिल्यामुळे ते व्यथित झाले व सन १९१८ मध्ये त्यांनी महात्मा गांधीजींच्या सान्निध्यात आल्यानंतर त्यांच्या व्यक्तिमत्वाने प्रभावित होऊन त्यांचे अनुयायी बनले.

सरदार वल्लभभाई पटेल यांचे सार्वजनिक जीवन प्रवेश :-

सन १९१७ मध्ये अहमदाबाद नगरपालिका सदस्य, निवडून आल्यानंतर पुन्हा १९२३ मध्ये नगराध्यक्षपदी निवडून आल्यानंतर खऱ्या अर्थाने पटेलंच्या राजकीय व सार्वजनिक वाटचालीस सुरुवात झाली असे म्हणता येईल, खरे पाहता १९१७ मध्येच सार्वजनिक जीवनात प्रवेश केला. प्लेगच्या महामारीने अहमदाबादात शहरात

श्री.शंकरराव कोल्हे यांचे सहकार चळवळीतील योगदान
प्रा.झरेकर आर.एस.

2018-19

संशोधक विद्यार्थी, टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, पूणे.

शंकरराव कोल्हे यांचे संस्थात्मक कार्य :

महाराष्ट्रातील सहकारी चळवळ यशस्वी करण्यामध्ये महाराष्ट्रातील अनेक नेते सहकारी कार्यकर्ते, संस्थेचे पदाधिकारी, कर्मचारी यांनी मोठे योगदान दिले आहे. महाराष्ट्रातील सुरु झालेली सहकारी चळवळ ही भारतातील एक आघाडीची चळवळ बनलेली आहे. या सहकारी चळवळीच्या निर्मितीमध्ये अहमदनगर जिल्हा केंद्रभागी आहे. अहमदनगर जिल्ह्यातील सहकारातील नेत्यांनी या चळवळीस भक्कम पायावर उभी करून तिला महत्वाचे स्थान मिळवून देण्याचे कार्य केले. यामध्ये धनंजय गाडगीळ, पद्मश्री विखे पाटील, वसंतदादा पाटील, यशवंतराव चव्हाण तसेच शंकरराव कोल्हे यांचे योगदान महत्वाचे आहे. सहकाराच्या चळवळीतून त्यांनी जिल्ह्याचा आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, कृषी, जलसिंचनाच्या माध्यमातून अहमदनगर जिल्ह्यात परिवर्तन व बदल घडवून आणला आहे. सहकारी साखर कारखाना, सहकारी सोसायटी, पतसंस्था, बँका, दूध उत्पादक संस्था, कुक्कुटपालन, मत्स्य व्यवसाय, वाहतूक संस्था अशा विविध सहकारी संस्थांच्या सहाय्याने त्यांनी कोपरगांव तालुक्याच्या प्रगतीबरोबरच अहमदनगर जिल्हा व महाराष्ट्राच्या प्रगतीत हातभार लावलेला आहे.

येसगाव विविध कार्यकारी सेवा सहकारी संस्थेची स्थापना :

१९५० मध्ये शंकररावांनी येसगाव ग्रामपंचायतीचे सरपंच म्हणून आपले कामास सुरुवात केली. आपल्या गावाची प्रगती घडवून आणण्याचे त्यांनी ठरविले. यासाठी गावातील सर्वांची मदत झाली पाहिजे. असा विचार त्यांच्या मनात आला त्यावेळी शंकरराव स्वतः शेती व्यवसाय करित होते. त्यामुळे शेतकऱ्यांचे कोणकोणते प्रश्न, समस्या आहेत याची जाणीव त्यांना होती. शेती करण्यासाठी पैशांची गरज असते. तेव्हा विविध कार्यकारी सेवा सोसायटी सुरु करावी असे शंकररावांना वाटत होते. परंतु सेवा सोसायटी सुरु करण्यास शेतकऱ्यांचा पाठींबा मिळत नव्हता. कारण त्यावेळी शेतकऱ्यांचा सावकारांवर विश्वास व बँकेवर अविश्वास असल्यामुळे शेतकरी बँकेत पैसे न ठेवता सावकाराच्या तिजोरीत ठेव तसेच त्यांच्याकडील सोन्या-चांदीचे दागिने शेतजीकडे गहाण ठेवत. त्यामुळे त्यांचे व्याज बुडत होते. कोपरगांव हे तालुक्याचे गाव असून तेथे फक्त स्टेट बँक ऑफ इंडियाची शाखा होती.

दि.२/५/१९५२ रोजी येसगाव विविध कार्यकारी सेवा सहकारी सोसायटी सुरु केली. या सोसायटीसाठी ११ सभासद जमा केले. सोसायटीचा फायदा शेतकऱ्यांना समजला. त्यामुळे कोपरगांव तालुक्यातील एक नावाजलेली सोसायटी म्हणून येसगाव सोसायटीचे नाव सर्वदूर आहे. दि संजीवनी (टाकळी) सहकारी साखर कारखाना, सहजानंदनगरची स्थापना:

संजीवनी सहकारी साखर कारखाना सुरु होईपर्यंत कोपरगांव तालुक्यातील शेतकरी खासगी साखर कारखान्यांना ऊस देत होते. ऊसाचे पेमेंट शेतकऱ्यांना वेळेवर दिले जात नव्हते. सावकारांकडून घेतलेले कर्ज फिटत नव्हते. अशा अवस्थेत शेतकरी सापडला होता. तसेच शेतकरी आपल्याकडील शेतातील ऊस गुळ तयार करण्यासाठी देत होता. गुन्हाळे ठराविक शेतकरी चालवत होते. त्यावेळी नाशिक, श्रीरामपूर, कोपरगांव येथे गुळाची बाजारपेठ अस्तित्वात होती. या

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

98

सामाजिक सुधारणातील स्त्री सुधारकांचे योगदान

प्रा. रमेश सोनू झरेकर
उपप्राचार्य व इतिहास विभाग प्रमुख,
एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगाव
rszarekar@gmail.com
Mobile No.9423749138

2018
19

१९ व्या शतकापर्यंत स्त्री शिक्षणाचा अभाव, बालविवाह, विधवा विवाहाला विरोध, केशवपन, सतीची इ.अनिष्ट रूढी अस्तित्वात होत्या. त्या दूर करण्यासाठी स्त्री समाज सुधारकांनी प्रयत्न केले. स्त्रियांच्या परिस्थिती सुधारणा घडवून आणण्यासाठी त्यांनी प्रयत्न सुरू केले. त्यांनी केलेल्या प्रयत्नांना यश मिळाले. स्त्रियांवर होणाऱ्या अन्याया विरुद्ध व अत्याचाराविरुद्ध स्त्रिया जागृत होत गेल्या. स्त्रियांच्या शिक्षणाची, कर्तृत्वाची, तिच्या सामाजिक कार्याची द्वारे उघडली गेली. समाजातील तिचे स्थान तिच्या महत्तेने विस्तृत होत गेले. स्त्री-पुरुष विषमता संबंधाने विवादाळीस लागला. जातीव्यवस्था मोडण्यासाठी स्त्री शिक्षण प्रसार, औद्योगिकीकरणाचे परिणाम, कुटुंब पध्दतीचे परिणाम, अर्थजनासाठी स्त्रियांची मनाची तयारी ही परिस्थिती स्त्रियांच्या विकासाला पोषक ठरली. स्त्रियांच्या व्यक्तीमत्त्वाचा विकास होऊन तिच्या कर्तृत्वास योग्य दिशा मिळाली.

- पंडिता रमाबाई :- पंडिता रमाबाई यांनी स्त्रियांच्या उन्नतीसाठी आय महिला समाजाची स्थापना १८८२ मध्ये केले. स्त्रियांमध्ये शिक्षणाचा प्रसार करण्यासाठी आर्थिक महिला समाजाने कार्य केले तसेच ११ जुलै १९०८ मध्ये सेवक संस्थेची स्थापना मुंबई येथे करण्यात आली. सन १९०९ मध्ये पुणे येथे या संस्थेची शाखा सुरू करण्यात आली. या संस्थेची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे होती.
  - १) स्त्रियांच्या उन्नतीसाठी कार्य करणे
  - २) निराधार स्त्रियांसाठी निवासाची सोय करणे
  - ३) भारतीय स्त्रियांना आत्म उदरनिर्वाहाच्या दृष्टीने शिक्षण देणे, तसेच नोकऱ्या उपलब्ध करून देणे
  - ४) या उद्दिष्टांच्या प्रचारासाठी साहित्य निर्माण व वृत्तपत्रांतून विचार मांडणे
  - ५) संस्थेच्या उद्दिष्टांप्रमाणे उद्दिष्टे असणाऱ्या अन्य संस्थांशी सहकार्य करणे.
 या उद्दिष्टांनुसार सेवासदन संस्थेचे कार्य सुरू केले. त्यानुसार आश्रमातील स्त्रियांना आधार देण्याबरोबर स्वावलंबी बनविण्याच्या दृष्टीने विषय शिकविले जात. शिवणकला, पाकशास्त्र, सेविका प्रशिक्षण, शिक्षक प्रशिक्षण इ.सोयी त्यात होत्या.
- रमाबाई रानडे :- स्त्री जागृतीसाठी त्यांनी मोठ्या निष्ठेने कार्य केले. १८८१ मध्ये त्यांनी स्त्रियांना अवश्य विचार कोणती? व 'स्त्रियांचे संसारातील कर्तव्य' हे दोन निबंध सादर केले. त्यात त्या म्हणत प्रत्येक स्त्रीस बहुत काम मुलाची आई व्हावे लागते. आईस जर चांगले शिक्षण नसेल तर मुलास कोटून येईल? मूल चांगले किंवा वाईत निपजणे हे बहुत करून आईच्या सुशिक्षितपणावर अवलंबून आहे, म्हणून स्त्रियांना उत्तम शिक्षण मिळणे आवश्यक आहे. रमाबाईने स्त्रियांसाठी गृहशिक्षण वर्ग सुरू केले. तसेच येरवडा येथील कुटुंबाच्या मानद अधीक्षक म्हणून काम करताना कारागृहातील स्त्री कैद्यांना भेटी देऊन त्यांची सहानुभूतीने चौकशी करत. संतांची शिकवण, ईश्वर प्राप्ती इ.संस्कार त्या कैद्यांवर व्हावेत. साक्षरता व्हावी म्हणून रमाबाईने प्रयत्न केले. रमाबाई रानडे यांनी मुलींना प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत, स्त्रियांना मताधिकार, प्रांतीय व केंद्रीय कायदे मंडळात स्त्रियांना प्रतिनिधीत्व मिळविण्यासाठी केलेल्या आंदोलनामुळे स्त्रियांना सर्व अधिकार व प्रतिनिधीत्व मिळाले.
- सौ.आनंदीबाई जोशी :- डॉ.आनंदीबाई जोशी या भारतातील पहिली स्त्री डॉक्टर होत्या. त्यांनी महाराष्ट्रातील सामाजिक सुधारणेत सहभाग घेऊन स्त्रियांवरील अन्याय व अत्याचार दूर करण्याचा प्रयत्न केला. स्त्रियांमध्ये

no 18-69 99

पञ्चविधासाठी खिकिना गेळा केला होता. महाराजांच्या अध्यासक, संशोधक, तरुण- तरुणी ह्या किल्ला हेतनी राणळी खडानखडा माहिती गोळा करून दिली. छत्रपती शिवाजी महाराजांनी आपल्या सादाचारबरोबर नऊ हजारपेे रोम्य बहादुराडावर खिकिना आणण्यासाठी पाठवले. या सारखेपेे सैन्याचे दोन भाग केले. एक भाग दोन हजार सैन्याचा आणि दुसरा भाग सात हजार सैन्याचा. दोन हजार सैन्यांनी बहादुराडावर गडबड उडवून देऊन आपल्या सोबत किल्ल्यापासून खूप दूर बहादुराडान घेवून केले. उरलेल्या सात हजार सैनिकांनी गडावर हल्ला करून सर्व खिकिना उचगडावर पाठवून दिली.

बहादुराडावरला अत्यंत भयानक प्रसंग म्हणजे छत्रपती संभाजी राजांना संगोपेकरला एकदस्तावंत वर याच फुईनेट किल्ल्यात आणले होते. याच गडावरून ५२ विद्यार्थूंत डेढावर बसून शिकवणी देण्या बाबत वेगवेगळ्या प्रकारचे चाटये वाजवीत शिंदे कांदली होती. १५ फेब्रुवारी १९८९ मध्ये या बहादुराडावर आणले होते. त्यानंतर त्यांना बादशहा औरंगजेबासोबत हजार करणायत आले. त्यांच्या सोबत फती कलकालाणी अटके करण्यात आले होते. संभाजी राजांना त्या प्रकारचे खिकिना व किल्ले ताब्यात देण्यात सहीतले त्यांनी त्यास नकार दिला. त्यानंतर स्वराज्य देण्यात सांगितले त्यालाही स्पष्ट शब्दात नकार दिला. स्वराज्य पानतावी घर्नवीर झाले. छत्रपती संभाजी राजांची करपी भेदक नजर औरंगजेबाला सहन होत नव्हती. त्याने त्यापेे डोळे काढण्याचे फर्मान सोडले. सर्व शिवा आगोदर कवी कलश यांच्यावर केल्या जात होत्या नंतर त्या राजाला दिल्या जात होत्या. त्यानंतर देवावीही गोभ छत्रपत्यात आली. २६ दिवस अतोनात छळ करून त्यांना पेडगावहूर पोना- इंद्रगणीच्या संगमावरील एल्कापूर बडुला नेऊन निर्धून हत्या करणंयात आली. त्यांच्या देहाची विडंबना करून त्यांचे अवशेष आसपासच्या परिसरात टाकण्यात आले. पिसरगणील लोकांनी बहू बु. येथे त्या देवावाही आत्वाविषेे केले. आजही तिथे घर्नवीर संभाजी राजांचे समाधी भवोसाठी केलेल्या बलिदानची साक्ष देत उभी आहे. 'पेडगावचा घर्नवीरगड'(बहादुरगड)येथे त्यांच्या शीर्षके प्रतिक म्हणून शीर्षसंघ आहे. आज अनेक शांनी, विचारांत, आहेत. या किल्ल्यामध्ये शिबलिंग आहे. त्यांच्यासोबत

नृत्याच्या असून त्याच्या भोगाती चार विविध नाट्य ध्वनि लहरी बहरे पडणारे स्तंभ आहे हे या हेमाडपती मंदिराचे वैशिष्ट्ये आहे. भवन अवस्थेतील अनेक मंदिराचे अवशेष आजही पाहण्यास मिळतात. या किल्ल्या एक चोर दरवाजा असून नदीकेडे वाणार पार्क आहे. हाती मोठा हे या किल्ल्यातील महत्वाचे वैशिष्ट्ये आहे. भोगवकालीन वास्तुशिल्पाट अखुल रूखान यांनी या हाती मोठा यांचे बांधकाम केले हे वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. या किल्ल्यात शिल्पाकृतीचा साहय्याने कोरीव मूर्तीच्या रूपाने रम्यामनातील विविध प्रसंग कोरलेले आहेत. तसेच अनेक अनांक, विराळ प्राणी पुखीवर होते. शिल्पाकृतोने दाखविले आहेत. अशा प्रकारे हेमाडपती मंदिराचा विविध रचना पाहण्यास मिळतात. यातून आपल्याला महान संस्कृतीचे दर्शन घडते.

समारोप:-

भारतीय गडकूट, किल्ले आपल्या इतिहासाची साक्ष आहे. या भारतीय ऐतिहासिक किल्ल्यांचे जग व संवर्धन करणे प्रत्येकने प्रयत्न करायला आहे. इन्वीरलड महापुरूचा आज्ञेच्याच स्फुटी प्रेरणा देणार बलिदानाचा तरुणांमध्ये अस्मिता जागृत करणार इतिहास आहे. व अननोल ठेवा आहे. येथील परिसराचा पर्यटनाच्या दृष्टिकोनातून विकास केल्यास या परिसराचा विकास होऊन प्रत्येक तरुणांमध्ये अस्मिता स्वाभिमान जागृत करून एक संस्कारशील तरुणपिढी निर्माण होईल.

१. राऊत गणेश डॉ. 'छत्रपती शिवाजी महाराज आणि, शिबकाळ' डायनामिड पब्लिकेशन पुणे जून २०१३
२. सत्येसाई वी.एन डॉ., 'इतिहास लेखनशास्त्र' फडके प्रकाशन कोल्हापूर
३. देव प्रभाकर डॉ., 'इतिहासशास्त्र', संशोधन अध्यापन आणि लेखनपरंपरा, ट्रेन रॉयल प्रकाशनगुड नाशिक २००७
४. प्रत्यक्ष शेट माहिती संकलनाच्या आधारे
५. [Http://mr-wikipedia.org.bahadurgad](http://mr-wikipedia.org.bahadurgad)

□□□

१९४२ ते १९६० या काळातील ज्येष्ठ स्वातंत्र्य सैनिक

कॉम्रिड पी. बी. कडू पाटील

यांचे कम्युनिस्ट पक्षातील योगदान

प्रा. विशाटे गणेश राऊत, इतिहास विभाग, एस.एस.जी.एम. कॉलेज, कोल्हापूर, जि. अहमदनगर.

*****

महत्त्वाचे शब्द : कॉम्रेड, युवापुढळी, शिलिंग, स्टेट फार्मिग व्हीरिशन, शोधनिबंधाचा उद्देश :

१. कॉम्रिड पी.बी.कडू यांच्या शरणीक जिवनाचा आढावा घेणे
२. १९४२ ची चलेआत बळबळ, १९४८ ची 'भूमिगत चळवळ यांमधील कां. कडू पाटील यांच्या योगदानाचा आढावा घेणे
३. स्वातंत्र्योत्तर महाराष्ट्राच्या एकाकाराशी संबंधित चळवळींमधील कां. पी.बी.कडू यांचे कार्य अध्यासणे

प्रस्तावना : अहमदनगर जिल्हातील स्वातंत्र्य

सैनिकांच्या मारिवाळीमध्ये कॉम्रिड पी.बी.कडू यांचे स्थान महत्त्वाचे समजले जाते. स्वातंत्र्यपूर्व काळात काँग्रेसच्या चळवळीच्या संस्कारातून स्वातंत्र्य चळवळीमध्ये कॉम्रिड पी.बी.कडू सहभागी झाले/नास काँग्रेस मध्ये राहून जनसामान्यांचे प्रश्न सुटणार नव्हित 'याची जाणीव झाल्यावर त्यांनी कम्युनिस्ट पक्षात प्रवेश केला. व कम्युनिस्ट विचारधारेतुसार जनसामान्यांचे प्रश्न सोडविण्यासाठी आपली कार्यविद पणाला लावलेली दिसते. प्रस्तुत शोध निबंधात सन १९४२ ते १९४८ पर्यंतच्या कां. पी.बी.कडू यांच्या कम्युनिस्ट पक्षातील कार्यना आढावा घेण्यात आला आहे.

सदर वल्लभभाई पटेल आणि १९२८ चा बाडोली

डॉ. विशाते गौरी शंकर,
इतिहास विभाग,
एस.एस.टी.एम. कॉलेज,
केपराज, वि. अहमदनगर ४२३६०१
मोबाईल नं. : ९२२५२२२४४
E-mail : prof.gsmali@gmail.com

2018-19

सत्याग्रह

महत्वाचे शब्द : उजळी पत्र, सरदार, साराबंदी, बोल्सेव्हिझम

शोधनिबंधाचा उद्देश :

१. बाडोलीची ऐतिहासिक पारदर्भूमी अभ्यासणे.
२. बाडोली सत्याग्रहासंबंधी काँग्रेसच्या भूमिकेचा आढावा घेणे.
३. ब्रिटिश सरकारची बाडोली सत्याग्रहासंबंधीची भूमिका अभ्यासणे.
४. वल्लभभाई पटेल यांची बाडोली सत्याग्रहासंबंधीची भूमिका व कार्य याचा आढावा घेणे.
५. बाडोली सत्याग्रहाचे फलित अभ्यासणे.

प्रास्ताविक :-

भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत बाडोली सत्याग्रह हा शेतकरी चळवळीतील महत्त्वाचा टप्पा होय. ब्रिटिशांच्या अवाजवी जमीनमहसुलाच्या मानणीने इतत झालेल्या शेतकऱ्यांनी सनदशीर मार्गाने संघटित होऊन महत्त्वा गांधी आणि. सरदार पटेलंच्या नेतृत्व व मार्गदर्शनाखाली साराबंदीची चळवळ उभारली. सरकारचे दहशत व जुलूमशाहीपुढे मान न गुकवित आपली प्रतिष्ठा व सन्मान कायम ठेवत हा लढा यशस्वी करून दाखविला. या लढ्याने वल्लभभाई पटेल यांचा राष्ट्रीय नेता म्हणून भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत उदय झालेला दिसून येतो.

१. बाडोली तालुक्याची ऐतिहासिक पारदर्भूमी : बाडोली तालुका हा गुजरात मधील सुरत जिल्ह्यातील १३७ गावांचा मिळून बनलेला तालुका आहे. त्याचे एकूण क्षेत्रफळ २२२ चौरस मैल आहे. मुंबई प्रांतात मोडणाऱ्या या तालुक्यात जमीन महसुलाची रयतवारी पध्दत अस्तित्वात होती. तालुक्याच्या परिषद भागात सधनतेपुढे ज्वारी, कापूस, तांदूळ यांचे उत्पादन घेतले जाई. तुलनेने तालुक्याचा पूर्व भाग हा डोंगराळ, कमी पाण्याचा व विषम हवामानाचा होता. १९२८ च्या सत्याग्रहाबद्दी तालुक्यातील साधारण ७६ टक्के लोकसंख्या शेतीच्या उत्पन्नावर जगत होती. सामाजिक उतरंडीमध्ये भूमिहीन, मजूर आणि जमीन कसणारी कुळे सर्वांत तळाशी होती. तालुक्यात बड्या जमीनदारांऐवजी अल्पभूधारक मोठ्या संख्येने होते. जमीन मालकांमध्ये राजपूत, ब्राह्मण, बनिया, कोळी अश्या उच्च वर्गीचा ज्योना 'उजळी परज' असे म्हटले जायचे त्यांचा समावेश होता.

२. बाडोली सत्याग्रहाची पारदर्भूमी व काँग्रेसची भूमिका : १९१९ च्या असहकार चळवळीच्या नकारात्मक कार्यक्रमाचा एक भाग सरकारला शेतसारा न देणे हा होता. गांधीजींनी सन १९२२ साली बाडोली येथे लोकांच्या मदतीने शांततेने कायदेभंग करून सत्याग्रह करण्याचा निर्णय घेतला. मात्र एनवेळी उत्तर प्रदेशातील चोरीचोरा या गावी झालेल्या हिंसेपुढे म. गांधींनी बाडोलीचा सत्याग्रह मार्ग घेतला. पुढे सन १९२८ साली महात्मा गांधींनी पुन्हा बाडोली येथे सत्याग्रह सुरू करण्याचा निर्णय घेतला. त्याची पारदर्भूमी पुढीलप्रमाणे सांगितली जाते....

१.९२६ मध्ये सरकारने जपकर कमिशनच्या शिफारशीवरून शेतसाऱ्याची रक्कम ३० टक्क्याने वाढवली. याकारिता सरकारने धान्य व कापूस यांच्या भावात झालेली वाढ, दुभती जनावरांची वाढती संख्या, जमिनीची वाढलेली किंमत इत्यादी कारणे पुढे केली. या शेतसाऱ्याची व्यवहारांत तपासण्यासाठी काँग्रेस नेत्यांनी एक चौकशी समिती स्थापन केली. या समितीने अभ्यास करून ही शेतसारा वाढ अन्याय्य असल्याचे मत नोंदवले. ४ जुलै १९२७ मध्ये ब्रिटिश सरकारने शेतसारा कमी करून २२ टक्के केला. पण दुष्काळाने होरपळून निघालेल्या बाडोली तालुक्यातील शेतकऱ्यांना ही घट पुरेशी वाटली नाही. त्यांच्यात असंतोष वाढू लागला.

३. बाडोली सत्याग्रहाची सुरुवात व वल्लभभाई पटेल यांची भूमिका आणि योगदान : बाडोली तालुक्यातील ८७,०००. शेतकऱ्यांनी अन्यायाविरुद्ध निकराने लढा लढविण्याचा निश्चय केला. तांडुळ्यातील ६० गावांतील प्रतिनिधींची एक बैठक कॅम्पेड विभागातील कामणी गावात भरली. त्या बैठकीत कल्याणजी आणि कुंजजी हे नेहता बंधु, दयाल देसाई, मोहनलाल खडया, नरहरी पारीळ इत्यादी नेत्यांनी वल्लभभाई पटेल यांची भेट घेऊन त्यांच्यासोबत सत्याग्रहाचे नेतृत्व स्वीकारण्याची विनंती केली. वल्लभभाई पटेल त्यांना म्हणाले, "जर जनता शेतसारा न देता मरणाला सामोरे जाण्यास तयार असेल तर मी त्यांच्या सोबत आहे." वल्लभभाई पटेल ४ फेब्रुवारी १९२८ रोजी बाडोलीला गेले. त्यांनी त्याच दिवशी ८० खोड्यातून जमा झालेल्या शेतकऱ्यांसमोर भाषण दिले. ते म्हणाले, "लक्षात ठेवा ज्याच्या हिलाईन वागता येईल अशा मी नाही. मी साहसप्रिय आहे. ज्यात कसलोही जोखीम नाही अशा गोष्टीत स्वतःला गुंतवून घ्यायला मला आवडत नाही आणि जे जोखीम पत्करायला तयार आहेत, त्यांच्याच खांद्याला खांदी लावून लढा मला आवडत." या वक्तव्या लढायला कोणतेही तारिख अधिष्ठान नाही तसेच जनतेच्या निग्रहाची तयारी नाही अशा लढ्यात स्वतःला बांधून घेणे वल्लभभाई पटेल यांच्या तत्वात बसत नव्हते हे दिसून येते. वल्लभभाई पटेल यांनी शेतकऱ्यांना ७ दिवसांची मुदत दिली. तसेच सरकारला पत्र लिहून वाढीव सारा योग्य की अयोग्य याची चौकशी होईपर्यंत सारा वसूली तहकूब करावी अशी मागणी केली. सरकारने त्यास नकार दिला. त्यामुळे वल्लभभाई पटेल संतप्त झाले. शेतकऱ्यांच्या एका मेळाव्यापुढे भाषण करतांना ते म्हणाले, "तुमचा मान-सन्मान धोक्यात आहे अशी तुमची खात्री झाली असेल तर लढायला सज्ज व्हा. सरकार आपणातून न्याय घेईल अशी कल्पना करणे हा धम आहे. तुम्हाला १ जुलै १९२७ हजेर रुपये दरवर्षी जादा द्यावे लागतील का ३७ लक्ष ५० हजार रुपये घेईल."

The Matka King: A Reflection of Complex Mentality of Beings

Shaikh Gulab Yusuf

Assistant Professor, Department of English
SSGM College, Kopergaon, Dist., Ahmednagar.

Abstract:

It is human being who always remains involved in 'self', but pretends as if social devotee. Man struggles for his own existence and strives to seek the secure place in the society. As the way of life is concerned, we can approach various facets of mentality of human being. As we know, an individual is different from other. Some people worship virtue, on the other hand, some worship vice by thinking that they worship virtue. Likewise each society of different culture or region is different from another as its lifestyle is concerned. Here, 'mentality of beings' connotes the mentality of human being. In his play 'The Matka King', Anosh Irani, Indo- Canadian playwright, focuses on the stormy facets of typical Indian postmodern society and a complex mentality of human being. In short, he exposes a socio- psychological chaos through his play. Psycho- analytical criticism approaches a work of literature as an expression of literary work or a state of mind and a structure of personality of author as well as the protagonist. The approach is popularized by Sigmund Freud in 1920s and found some solutions of certain behaviour of hero. The play 'The Matka King' is concerned, some Freudian techniques are followed to analyze the instable mentality of characters which shows the complex mindsets of human being.

Keywords: existence, facets of mentality, Psycho- analytical, structure of personality, instable mentality.

'The Matka King' is a story of Top Rani (Vijay) who was once upon a time physically fit but at the age of ten, he was castrated and turned into a eunuch. On the surface level, protagonist (Top Rani) believes his castration as a game of destiny but in reality mentality of evils of society made him unfit. So he behaves anti-humanists because he was the victim of the society, his physical deformity is covered in the name of 'fate'. He thinks in the same way as Gloucester, a Shakespearean character, says- "As flies to wanton boys, are we to the Gods, they kill us for their sport" (King Lear). So, Top Rani creates his own religion and ideology of his life and slowly but steadily is buried in his self-made religion and ideology. He is made up with society around him. He boldly runs an illegal matka (gambling,) along with prostitution. These two occupations, he thinks, are his heart and brain. The occupation of prostitution belongs to heart as his all repressed desires are fulfilled and running matka is his brain which helps him to avenge the society which made him permanent patient of misery. It is his revolutionary mind, which thinks to destabilize the society but on the contrary he treats his sex workers as daughters. His behaviour sometime proves him shrewd but sometime exposes his chaotic mentality for his life. On the surface level, he shows some soft corner for his daughter (prostitute) but in reality he only thinks of himself. In short, he is involved in 'self' all the time because he is not physically fit so that he blindly believes in the *Myth of Merit* which will make him 'complete man'. His physical castration rightly suggests the intellectual castration of the people of the contemporary age.

The situation of Top Rani became like a man who has eyes but is blind, who has legs but cannot walk and who has ears but cannot listen. He does not behave

which is regular and normal. The intensity of his sorrow is revealed from his philosophical thought. He says,

"Freedom? No one is free. Look at me. I have money. I have long, strong muscles. But when I step into the street, even stray dog gets more love I do. No one is free,"
(43)

As complex mentality of Top Rani is concerned, it is found that he is the victim of panic disorder, where some common symptoms include fear of death or to be a mad and fear of losing control. His own observation of society shows that he is suffering from the fear of dying or going crazy or losing self control. Next to it, he is the victim of agoraphobia that he does not go to any public places because of the fear of panic attacks. In whole, we do not find his wish to get out of the house for the visit of any social place; even he does not allow his girls (prostitute) to get out due to the fear of society. Besides these two disorders, he is really suffering from generalized anxiety disorder. He worries excessively about many circumstances. The major worry is about gaining his manliness again. It is difficult for him to concentrate on one thing; there is a lump in his throat. He points out his fear by disclosing other's situation. The symbols like a silver tray, steel container and red mixture obviously help to disclose the fear in his mind. We find little bit commoditization in him. He has his phallus preserved in a glass jar and he gives much value to this thing which, he thinks, might help him to be a complete man. He rises to impress Gantaal showing him his phallus to prove that he is not a eunuch; he is a complete man who can be united with any complete woman.

The chaotic mentality of the protagonist is found in his exploitation. He is exploiter as well as exploited at the same time. I think, he became an exploiter due to his being exploited in the past when his father had sent him

2018-19

Cultural and Ethical Introspection through Tendulkar's Glocal Plays

Mr. Sunil S. Deokar

Head, Department of English
SSGM College, Kopergaon
(SPPU, Pune)
gulabshaikh30@gmail.com

Mr. Gulab Y. Shaikh

Department of English
SSGM College, Kopergaon
(SPPU, Pune)
deokarsunil27@yahoo.in

517

102

Abstract:

Translation is a process which requires deep knowledge of both first language and second language. Translation becomes ideal when translator succeed in providing accurate meaning of the text. He must know linguistics analysis of five levels- Phonology, Morphology, Syntax, Semantics and Pragmatics. As take into account of Indian regional languages; ideas of universality such as socio-psychological issues, oppression, justice and stress were limited to particular region but through translation it could reach to zenith. Especially English plays a significant role in it where the language has become a universal language of translation and can also be considered as a gate way of the world. The present paper highlights on cultural and ethical problems in plays of Vijay Tendulkar. He has been trying to offer justice to the oppressed. He not only emphasizes on individual problems but also attracts audience towards introspection.

Keywords: Translation, linguistics analysis, socio-psychological issues, cultural and ethical

Introduction:

Being social animal man cannot escape from cultural and ethical problems. Tendulkar is one of the epoch making playwright who basically composed his stormy ideas through Marathi but after its stage he realized to be known to the world and led his ideas through world gate of translation. The crises can be illustrated as any event that is expected to lead to an unstable and dangerous situation affecting an individual, group, community or whole society. The crises are deemed to be negative changes in the security, economic, political, societal, religious and environmental affairs. These occur abruptly without any warning. In the society, an individual is the basic actor. All individuals pursue goals which are the reflection of their self-interest. In order to achieve these goals he or she undergoes through a process of conscious decision making and choose the alternative with the highest expected value. Sometime the identity of an individual is replaced by an identity of a group. So the problems arise not only from the security, economic, political, societal, religious and environmental affairs but also through the group status.

Significance of Tendulkar's Plays in Translation:

Vijay Tendulkar's output of twenty-eight full length plays, seven collections of one-acts, six of children's plays, four of short stories, three of essays, a novel and seventeen film scripts has put him on a high altitude not only in the Marathi literature but in the world's literature. His plays translated into English by the noted translators and published as 'Collected Plays in Translation' by Oxford India Paperbacks with an introduction by Samik Bandyopadhyay. Being the voice of voiceless, figuratively, translating the voice of the voiceless is, in reality, breaking the status quo of the oppressive institutions. In some of the noted plays of Vijay Tendulkar, he peculiarly translates the phony Indian culture. This theatrical translation

2018-19

SPPG

104

Origin of Social Violence in Indian Society

Dr. Sandip Dadabhau Varpe

Assistant Professor
Department of English
Rayat Shikshan Sanstha's,
SSGM College, Kopergaon (SPPU, Pune)
Tal- Kopergaon, Ahmednagar (MS)
E- mail : sandipvarpe13@gmail.com

Prof. P.B. Sawant

Assistant Professor
Department of Hindi
Rayat Shikshan Sanstha's,
SSGM College, Kopergaon (SPPU, Pune)
Tal- Kopergaon, Ahmednagar (MS)

Introduction:

Indian society is mine of diamonds like unity, friendship, brotherhood, neighborhood, truth and tolerance. It is origin of social evils like child marriage, Dowry, Sacrifice Sati and social violence . It is observed that today also social evil named sati practiced in rural parts of India so it is necessary to study this social evil and find out solutions on it as early as possible

Mahabharata war:

Mahabharata war was fought between Kauravas and Pandavas on the battle field called kurukshetra in epic period, This is reported that nearly five million fighting men killed each other in an 18-day battle between Delhi and Thanex; it is reported that about 130, 000 chariots (with their horses), an equal number of elephants and thrice that many riding horses were used for war. The total population of India was 200 millions; war was not only for camp-followers but also for attendants who became fighters. The greatest army camp reported in India was of 400,000 men under Chandra Gupta Maurya.

Kalinga War(262-261 BC)

Kalinga War was a war fought between the Maurya Empire under Ashoka the Great and the state of Kalinga, Kalinga kings developed system where king gives people land and protection. Kalinga republic was located on the coast of the present-day Indian state of Orissa and northern parts of Andhra Pradesh. The Kalinga city is capital of Kalinga kingdom, it is situated in present day Srikakulam, Andhra Pradesh. The Kalinga war was the only major war Ashoka fought under his kingship, Kalinga is one of the major and bloodiest battles in the history of India. Kalinga kings is major emperor in south so it is difficult situation in front of Ashoka for become emperor of whole India, kalinga kings proposal which deals new ideas about kingdom which is refused because they were no match for Ashoka's violent strength. The Dhauli hills are located on the banks of the Daya River of Bhubaneswar in Orissa (India). Dhauli hill is certain to be the area where the Kalinga War was fought, The Daya River is running next to the battle field turned red with the blood of the animals and soldiers; more than 150,000 Kalinga warriors and about 100,000 of Ashoka's own warriors were among those victims.. The whole of Kalinga was destroyed.

2019-19

ISSN : 2348-7143
February 2019

RESEARCH JOURNEY International Multidisciplinary E-Research Journal
Impact Factor (SJIF) - 6.261 | Special Issue 145 : Recent Trends In English, Marathi, Hindi Language And Literature

Visual Representation of Social Evil Child Marriage in Bapsi Sidhwa's Novel Ice Candy Man

Dr.Varpe Sandip Dadabhau

Assistant Professor, Department of English
Rayat Shikshan Sanstha's, SSGM College, Kopergaon (SPPU, Pune), Tal- Kopergaon, Ahmednagar (MS)

19

104

Introduction:

Indian society is combination of nobles and virtues like unity, friendship, brotherhood, neighborhood, truth and tolerance. It is dark mine of social evils like child marriage, Dowry, Sacrifice and Sati. It is observed that today also social evil named child marriage practiced in rural parts of India so it is necessary to study this social evil and find out solutions on it as early as possible.

Child Marriage:

Hindu society is considering children as flowers from heaven which are dear to god, they are known as sweetest angel of the god. Children are considered to be the most precious property of a nation. It is our responsibility to take care of them while they are growing, we elder must love and protect them from natural, manmade calamities. We can teach them moral values for built his or her character as ideal one in society. We can offer them care, understanding their problem and provide them what they need, the best things that man can offer. They have an inborn right to justice, freedom and opportunity for development should not affected due to their nationality, caste, beliefs and sex.

Justice S ubba Rao was the former Chief Justice of India said that."Social justice must begin with children. Unless the tender plant is properly tended and nourished it has little chance of growing into strong and useful tree. So the first priority in the scale of social justice must be given to the welfare of the child ".Rao was aware of the fact that in India girl child suffer lot its impact seen in the form of unknown fear affect her psychology and physical work made her weak. Rao was good adviser who compare child with sweet small plant which needs care and social justice, if we cannot provide it to plant it may become weak rather than strong and healthy.

We can say that this is appears to be a part of myth rather than a reality. We can see since ancient times, children get unfair treatment in many ways within the family and society. Child marriage is the age old custom; it is one of the worst forms of such torture.

Child Marriage:

Child Marriage is the marriage of children. There are two types of child marriage. We can observe that the First type of marriage is the marriage between little boy with a little girl is celebrated.

we can see the wedding photograph of a crying Radha (6 year old) with Sudhar Singh (10 year old) published in the newspaper on 9April 2003, Above example is perfect for first type of child marriage which suggest that Indian girls 'Cook at 6, Wife at 8, Mother at 13 - Widow with four or five children at mid twenties and

sometimes a Sati thereafter.' fate of an ordinary girl in the rural parts of India.

The second type of child marriage is between elder mans marriage with a small girl. Raj kumar was a man of 29year. Who went through a second marriage with Ayswarya Venugopal, Ayswarya was "Married at 9, she was forced to have sex with him as a result of whom she became pregnant and he asked her to get it aborted. She denied idea so she was thrown out from his home at 13.

Above described both these are child marriages. Legal definition of child marriage is 'a marriage in which one side may girl or boy is a child is known as child marriage.' child marriage is a social practice which traditionally transfer from one generation to other generation, we can say it is happen due to blessings of the religion, Child marriage is widely spread in South Asia; it is practiced in Bangladesh, Afghanistan, Nepal, Pakistan and India.

Child marriage is widely practiced in India; it is practiced particularly in rural areas. We can see news related child marriage in Newspapers the recent news about child marriage is reported from Rajasthan during the festival of *Akhri Teej*, it is the third day of the month Vaishakh in the Hindu calendar, it is considered to be the most auspicious occasion for marriages. We can see three are thousands of marriages practiced in Rajasthan on the occasion of *Akhri Teej*.

Causes:

Indian society is society which gives respect to women as mother, sister and wife that is reflected from festivals like Navaratra where Goddess who is worshiped as mother, Brother bij and Rakshabandhan where sister is respected and on Padva in dipavali is festival where wife can get respect from her husband.

- The Hindu community and society is society which give too much importance to virginity and chastity of woman. Their aim is to protect the purity of women resulted in early marriages
- The main reason behind child marriage is Girl needs protection which is difficult in such a vast society so its impact seen as the parents must

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

120

106

Influence of Mother Tongue on Indian English Speaker

Dr. Varpe Sandip Dadabhai

Assistant Professor

Department of English

Rayat Shikshan Sanstha's, SSGM College, Kopergaon (SPPU, Pune)

Tal- Kopergaon, Ahmednagar (MS)

E- mail : sandipvarpe13@gmail.com

Introduction

Humans use their unique ability of speech, speech depends on symbols and codes combine in language. Language use for communicate their ideas, thoughts, and desires with their relatives, sounds are means which explains his psychological and physiological survival. Child listen words spoken around him or her by their mother, father, brother and family members and tried to develop that first language called mother tongue. Mother tongue develops in natural surrounding so its sounds curved on blank slate of mind which never delete from memory. Mother tongues sounds influence while that child tried to learn another language like Hindi and English. English is a Universal language which plays vital role in communication on international level resulted in English become global language.

Scope of English in world

English is on second rank in world's native languages; it is used in 70 countries as official language which increases value of English in this modern world. Speaker gives importance to it after their mother tongue. Nowadays English become link language because for communication among speakers of two different languages required one common language which makes them able to communicate these aspects fulfill by unique language in world well-known as English. Person who travel abroad or in other part of the world must know universal language English, it is common language which is spoken all over world by millions of people. Indians used English as third language. Indians speak Hindi which recognized as aunt of mother tongue because regional languages and Hindi belongs to same devnagari script. Every Indian eager to learn English because it is window of the world which introduces them with vast ocean of knowledge... The main purpose behind teaching English in India is to enrich their basic skills required for learn English no one needs to imitate English speakers or American's accent. . Twenty first centuries dawn introduces English is being taught to children at primary level itself. Students are strictly made to speak in English when they are in college premises. Communicating in English has quite a big role in day to day life. English is used in banks, railway stations, bus stations, airways, educational sector, medical, private sector, etc.

Influence

It is observed that Whenever Indians begin speaking in the third language English at that time they primarily use sounds from their mother tongue Thus, everyone can find mother tongues influence over English. Students give preference for learn English because they know it is necessary for build their good career; they can become successful if they speak fluent in English which develop their communication skill as well as their confidence while they face many people in panel interviews. It is well known fact that Mother tongue get in the way of the learn pronunciation or soft words of English. Students who face interviews in Indian surrounding

Hindi and Regional Partition Novels Translated into English

Dr. Varpe Sandip Dadabhau

Assistant Professor
SSGM College, Kopargaon (SPPU, Pune)
Email: sandipvarpe13@gmail.com

121

107

Introduction:

Language is use for communication, India divided into states and regions such as Maharashtra, U. P, M, P, Kerala, Gujrat, Rajasthan so on in these regions Marathi, Hindi, English, Gujarati and more than 1650 languages spoken all over in nation so there is a need to bridge which can connect above languages that bridge bind together whole Indians it is golden thread known as translation.

Translation Meaning and history:

Translation studies developed as a separate discipline in the 1980s. Translation ^{not only} developed in India but also many parts of the world. It is continually develop well into the twenty first century. Translation brings together works in different fields such as linguistics, literary studies, history, anthropology, psychology, and economics. Translation is re-writing of an original text... Re-writings can introduce new concepts, new genres, new devices, and the history of translation is the history also of literary innovation, of the shaping power of one culture upon another.

Indian literature and Translation:

Indian sub-continent knows value of translation since ancient period, therefore history of the translation suggests that its origins found in Indian literature, thousand years ago modern Indo-Aryan languages developed as independent, those languages become vehicles of communication or used for literary expression at that time translation played important role . Indian Literature nowadays translated in English, it is rapidly develop as new branch so Indian universities introduce it as subject. Translation plays main role in literature and cultural study in India. Indian society is multilingual where many languages used together that's base of translation require for understood these languages. English is universal language so each writer eager to compose work in it or translate his work in English language. Indian languages develop tradition of translations in history there are literary works from God's language Sanskrit, the epics - Ramayana and Mahabharata or philosophical texts like the Gita. Dnyaneshwer translate Bhagwat Gita in Marathi in twelfth century. During the first four centuries of their existence thirteenth to the sixteenth centuries - there were numerous translations from one regional language to another regional language,

Indians began translate their literary works into English, Indian history of English translation never forget year 1912 because Indians follow Tagore who got Nobel prize for his work Getanjali after that Indian translators never turned back they skillfully translate Indian works. Important writers in Indian languages and their famous works translated into English. In nineteenth century.

The incidents happened in society reflected in literature like mirror so many thinkers said 'Literature is the mirror of society'. The Indian independence movement ends with tragic event called partition of India, its aftermaths boldly represented in the different literary forms such as

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaon

2018-19

REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)

105

109

ONLINE RES

Lanternfi
N
Lanternfi:
for both t
categoris

Josie's Pc
Jt
resource.
poems a
children i

ABC Teac
N
educator
including
activities

grammar
T
material,
on gramr
every Eng

Spëllathc
A
funds for
presente
voiced by

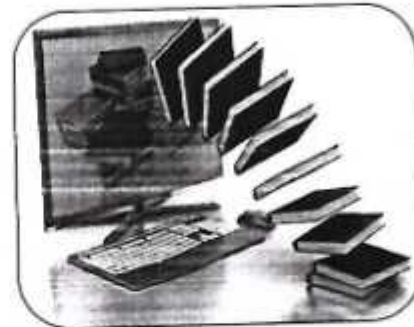
Purdue C
T
the best
students
as a first

One Stop
C
site publ
of the r
language

English S
T
and Un
English l
writing a

ONLINE RESOURCES IN ELLT

Dr. Sandip D. Varpe
Asst. Professor, Department of English,
SSGM College, Kopergaon, Dist. Ahmednagar (M. S.) India.
Email: Sandipvarpe13@gmail.com

INTRODUCTION

Twenty first century depend on internet lot, nowadays teachers also seen investing their time in search online resources and use latest technologies in teaching. Students eager to use Internet so they prefer colleges and schools where E - class available, these things suggest that it is need have time every teacher must prefer ICT and internet in teaching. Teachers seems like agents who implement ICT in learning and teaching, teachers introduce students how to use internet and online resources through those resources students can collect information

AIMS AND OBJECTIVES

This paper aims to focus on online education in the fields of literature and language and informs about particular technologies used for teach specific Subjects such as Old English and ancient world literature to Shakespeare and modern poetry, it shows how teachers use online resources in the form of Web sites, cyber play and gaming, bulletin boards, chat rooms, blogs, wikis, natural language processing, podcasting, course management systems, annotated electronic editions, text-analysis tools, and open-source applications. They effectively shows how online teaching able to brought surprising results in the form of understand abilities of individuals who

have no other educational lifeline. These students learn through web based or online resources.

METHODOLOGY

Researcher found hundred websites related to the learning of English with the help of the search engine Google, list deals frequently visited web resources, Second, the websites specifically aimed at the teaching of English language were selected.

OER Commons

Teachers or higher level students can use OER Commons to find free-to-use English language teaching or learning materials and courses from all around the world.

Jorum

Search, find and share thousands of free English language learning and teaching resources, shared by the UK Further and Higher Education community.

English Attack

The English Attack! Entertainment English Blog explains and discusses various approaches in teaching English, in particular to teens and young adults.

Sandip D. Varpe
Principal
SSGM College
Kopergaon

Conclusion:

To conclude the paper on Indian culture with its greatness and nobility, vastness and eternal values. Its overall thrust towards values, and the aptitudes of generosity and simplicity deals people to stand to struggle and calamity and to cherish the value of humanity and to accept the power of God and Nature.

Reference:

1. Williams, Raymond, Culture and Society: 1780-1950. Landon: Chatto and Windus Ltd, 1959.
2. T. S. Eliot, Notes Towards the Defining of Culture. London. 1948.
3. www.google.com
4. Chakravarti, Sitansu, Hinduism, A way of life, 1991.

2018-19
123
111

Reflection of Social Evil Sacrifice In Chaman Nahal's Azadi

Dr. Varpe Sandip Dadabhau

Assistant Professor, Department of English
Rayat Shikshan Sanstha's, SSGM College,
Kopargaon (SPPU, Pune), Tal. Kopargaon,
Ahmednagar

*****

Introduction

Indian society is mine of diamonds like unity, friendship, brotherhood, neighborhood, truth and tolerance. It is origin of social evils like child marriage, Dowry, Sacrifice and Sati. It is observed that today also social evil named sati practiced in rural parts of India so it is necessary to study this social evil and find out solutions on it as early as possible.

Sacrifice

One Can Understand The True Nature And Origin Of Animal Sacrifices From The Hindu Religious Activities, It Is Necessary To Know The Real Nature Of Sacrifices Described In Hindu Scriptures. The Sanskrit Word Yagnya or Sacrifice Is Attached to Different Meanings; it is depending upon the Context in Which It's Used. It Is Sacrifice, Sacrificial Rite, Worship Or A Pious Devotional Act Of Agni And Vishnu. Yagnya Or Sacrificial Rite Is Performed According To The Vedic Rules With The Necessary Object And It Is Performed According To The Order Of Actions And Rules From The Shasta's. *Dana Is Soul Of The Sacrifice. Daanamu'* Is To Give Anything To Poor Or Saint In The Form Of Gift Like Food, Cloth Or Money, Data Is The Person Who Is Known As Danashur, He Never Expect Any Return From

Internet & Audio visual aids brought revolution in Higher Education with special reference to field of Research & Teaching English in India

Dr. Anupam Sandip Dadaabhai
Assistant Professor,
Department of English,
Kavya Shikshan Samithi's, SSGMA College,
Kopergaon (SPPU, Pune),
Tal. Kopergaon, Ahmednagar (MS)

112

524

Introduction

Twenty first century depend on internet lot, nowadays teachers also seen investing their time in search online resources and use latest technologies in teaching. Students eager to use internet as they prefer colleges and schools where E - class available. ICT plays vital role in the education. It is need of present time that students must know how these technologies work. Students eager to use ICT and the new technology surrounding them. Students aware the fact that in twenty first century blackboards, textbooks and students' workbooks are not the only sources of knowledge its place acquired by screen of computer EBook and Pen drive.

Computer Assisted Language learning (CALL)

Computer Assisted Language learning this term first used in the 1980s and was used for refer learning a language by using computer technology. Its key feature is audiovisual media which helpful for students in learning and teachers in teaching. It is well known fact that internet brought revolution in CALL. Internet introduce world root of knowledge in the form of web-based tools, these links changed the process of learning and teaching, they now got opportunity for go beyond the use of physical

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Reflection of Educational Hypocrisy and Social Disorder in Chetan Bhagat's Novels

Mr. Rohokale Balasaheb Ambadas

Associate Professor, Department of English,
Rayat Shikshan Sanstha's SSGM College,
Kopargaon, (SSPU Pune), Tal. Kopargaon
Dist. Ahmednagar

Abstract

The aim of the paper is to focus on communal, social, cultural and racial problems in the novels of contemporary, distinguished and successful Indian English novelist Chetan Bhagat. The paper highlights his perception of modern Indian society, culture of different states and communities, education sector, youth, their problems, aspirations, advantages and disadvantages of corporate culture and globalization, hypocrisy of politicians, communal riots, religion and inter-caste marriage of modern India. Through his fiction, he narrates the helplessness of the youth in cosmopolitan society and tries to expose the follies of contemporary society. He throws light on present education system, conservative mentality of the educated, dirty politics, communalism in small scale industry, racial discrimination, tension and work pressure while achieving target, exploitation of the employees in corporate sector, corruption, injustice at every sector, cultural conflict, addiction of drug, degradation of moral and ethical values, unemployability, poverty, failure and malpractices, quality and immorality of private coaching centers. Through social realism, he presents realistic picture of the society and shows

2018-19 114

impact, effect and changing Indian culture, and the problems of multi-cultural, metalinguistic, multi-ethnic and modern society which is the gift of globalization.

Keywords: Cosmo-culture, Racial Discrimination, Moral and Ethical Values, Social Realism, Problems of Globalized Youth

Introduction:

Literature paints and reflects the contemporary inhabitants and is the integral and inseparable part of the society and its culture, so there is an adjacent relation between them. It cultivates welfare of the society and describes traditions, customs of the people living in it. The epics are the code of conduct which teaches us eternal values and ethics. As the nutritious food is essential for healthy body, abundant literature is needed for the growth of noble society. Society and literature develops and influence each other. Here former is the body while later is the soul. Literary works and its creator are the products of the age. Chaucer, Shakespeare, Addison, Steel Bacon, Wordsworth, T. S. Eliot, R. K Narayan, Mulk Raj Anand, Raja Rao, Kabir, Tulsidas, Premchand are the representatives of their age and have enriched the society. They attack what is harmful to the society. Nobody can deny the impact of the creator of literary work on the society. Revolutions are also the fruits of the literary works; in short literature is the lighthouse for the discursive ship in the darkness, it is a destructive as well as constructive weapon.

The universal popular genre fiction includes all the aspects of human life. Fiction writers of 21st century stress on culture, socio economic issues, impacts of globalization, moral and ethical values etc. Modern Indian novelist Chetan Bhagat, a rising star in the field of modern Indian writing in English, is the mouth organ of educated youth generation. He is the bestselling novelist, columnist, motivational speaker and screenplay writer. He is an alumnus

The Role of Youth and Literature in Sustainable Development of Environment

Mr. Rohokale Balasaheb Ambadas
rbarayat@gmail.com

Mr. Deokar Sunil Shripat
deokarsunil27@yahoo.in

SSGM College Kopargaon Dist. Ahmednagar

(114)

Abstract

Sustainable Development is a pattern of growth in which resource use aims to meet human needs and while preserving them we cannot only meet the present needs but also for generations to come. Sustainable development is the need of the time. Nature and her elements are treasuries for the human being. He should use them properly, individually and collectively. It is a global issue. Being the part of this universe, it is the duty of every citizen to preserve the natural resources and make optimum of use of it for the protection of all natural resources. In literature importance is given to In Marathi it's rightly said, Vrukshvalli Amha Sage Soyre. The threat for mother earth is from within and specifically human being. If youth fails to preserve it the coming generation would not excuse.

Key words: Environment, Sustainable development, Role of youth, literature, mother earth

Introduction

Human being depend entirely on a healthy natural environment for our wealth and wellbeing. It's fundamental to our economy and social structures, our homes and neighborhoods, our ability to create and construct things, and to our health and happiness. Human beings are part of the natural world. Hence, we are one species amongst millions and have evolved to be part of nature, not apart from it. Consequently, 'mother earth' is the fabulous and wonderful paradise created by the almighty God for the sake of all his loving and living creatures made by him. In addition, He boons the environment which is the watch word in the present scenario. The word 'Environment' is taken from the French word "Environ" which means "surrounding" which naturally includes biotic and abiotic factors on the earth. It's everything that makes up our atmospheres and distresses our ability to live on the earth. It contains of an inseparable whole system constituted by physical, chemical, biological, social and cultural elements, which are interlinked individually and collectively in myriad ways. It encompasses water, air and land and the interrelationships which exist among and between water, air and land-dwellings and human beings and other living mortals such as florae, wildlife and microorganisms.

Answerable factor of imbalance

The environment has four major components like Hydrosphere, Lithosphere, Atmosphere, and Biosphere. 'God made the nation, man made the country', and for the lust of power, he plays the role of an antagonist. He is the only answerable factor for disturbing the natural balance, being handicap he suffers a lot. Being hedonist he becomes the victim of fearful diseases which weakening the average lifespan of him. Being an only creature having mastery over brain he makes development which at the initial stage interesting but later on it is noted temporary one. In the womb of development he mortgages his wisdom and becomes the jinxed creature on the globe and loses the dignity of an ingenious creature and demolishes his bright future for the temporal benefits of the present.

Human population growth is at the root of virtually all of the world's environmental problems. Although the growth rate of the world's population has slowed slightly but the world's population increases by about 77 million human beings each year. As the number of people

2018-19

Non Verbal Communication - Life Line of Relations

Mr. Rohokale Balasaheb Ambadas
Associate Professor Department of English
Rayat Shikshan Sanstha's SSGM College Kopergaon,
Dist. Ahmednagar, (SPPU, Pune) (MS)
E-mail: rbarayat@gmail.com

115

Abstract:

It is usually said that 'action speaks louder than words'. The terms verbal and nonverbal are contradictory but they are substitute and develop each other to makes the communication realistic, effective, interesting and fruitful. These are interrelated terms and the two sides of the same coin; one is incomplete without the other. Nonverbal communication always accompanies oral discourse, and helps to increase perception of the addressees. Thus it plays a vital role in communication and increase the attentiveness of the listener in communication. Through it we transmit the emotions, moods, feelings, expressions and messages by using actions rather than oral or words. It can communicate successfully and precisely than verbal communication, it is wordless communication which encompasses Kinesics (body language), Haptic (touch), Proximity (space and distance), Unspoken Sign Symbol, and Colour, Signal Language (audio/visual) and Para Language (vocalic). It reflects the cultural identity of the speaker. Many non-verbal means are innate and global. It involves the conscious and unconscious processes of encoding and decoding the message and can be used in all spheres of life.

Keywords: Non Verbal Communication, Kinesics, Haptic, Proxemics, Para Language, Sign, Symbol and Colour.

Introduction:

Meaning and Importance Communication:

Communication, a Latin term, means 'Share' is an art and two polar processes which can be proficient through sincere and consistent practice to get perfection and fulfill the demands of globalized modern world. It is an act of exchanging ideas, information, data, statistics, concepts, and emotions from one entity or group to another via using mutually understood speech visuals and semiotic rules. Being social animal human beings must get mastery over it.

Types of Communication:

Broadly speaking, communication may be oral (verbal- spoken, direct or face to face), nonverbal (interpersonal), written (indirect) formal, informal, upward, downward, vertical, or horizontal. Each one of them has its own importance, characteristics, functions and uses.

Non -Verbal Communication (NVC)

Meaning

It is the effective way of communication without using a single oral or written word. In short, it is the type of communication using gestures, facial expressions, eye contact, posture, touch, signs, symbols, signals or sounds; even animals are using it at some extent. Thus it is the nonlinguistic communication through audio, visual and kinesthetic frequencies.

Scope of NVC

Proficiency on it gets respect and praised everywhere and it helps the individual to spread the fame like a scum of surface of water. It is beneficial in the corporate world to have healthy

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Elements of Translation with Reference to Indian Classics

Prof. Balasaheb Ambadas Rohokale
Associate Professor of English
SSGM College, Kopargaon (SPPU, Pune)
rbarayat@gmail.com

116

Introduction

Entomologically 'translation' derives from the Latin word 'translatio' which means 'bring across' is a complex skill opened the floodgate of knowledge to the universe and becomes useful in all sectors like media, legal, education and companies. The first coherent theory of document translation was composed by Etienne Dolet in 1540. Playing the role of shake hand it is the need of present scenario. It is obligatory in individual as well as proficient life. Translation the psychological action provides a linguistic discourse from one language to another. In the process the author energies from authenticity to imagination, then he renovates a new text and plays a vital role of contrast in which generally the original author goes from imagination to reality. Translator is one who binds together both the languages. He constructs bridge among readers of the both languages through translation. He can use numerous ideas to express connotative and denotative meaning hidden in the original text. In this sense both are creative writers. His skills of simplicity and accuracy help for reader's better understanding of the text, its result seen in the form of ideal communication among people or reader of both languages. Thus translation is rainbow which is the combination of the seven colors are known elements of translation which can be enlisted as follows-

1. Lexicon
2. Syntactic Structure
3. Communication Situation
4. Cultural Context
5. Accuracy in Analyzing
6. Perfect Meaning
7. Reflection Original

Lexicon:

It is the foundation stone of translation. Translation depends upon knowledge of lexicon, it is an amalgamation of concepts like word-ward, wordbook, and word-stock; it is the vocabulary of a specific language or branch of knowledge. Vocabulary is the building blocks of the translation so a perfect translator must be comprehend and well acquainted with the vocabulary of both the source Language (SL) and the Target Language (TL) to enrich the translated text. To generate the bearing he must not wound the original concept, mood and imagination of the original author and the text and the way both languages are written. Choose right delivery of the words, phrases and idioms is a specialty of the translator.

Kiran Nagarkar a famous contemporary Marathi novelist has written his first novel entitled 'Saat Sakkam Trechalis', depends on the biography of Kushank Pundare, a common fiction writer living in a chwl, whose works never published till death. Marathi readers, writers and literary world distracted his literary themes and hence reject his sublime blend of nihilism and broad humour. The work is translated by Shubha Slee in English 'Seven Sixes Are Forty-

Reflection of Communal Riots in Translated Post- Colonial Hindi Novels

Prof. Rohokale Balasaheb Ambadas
SSGM College, Kopargaon (SPPU, Pune)
Tal- Kopargaon, Ahmednagar (MS)

117

Introduction:

The darkest hour of Indian history is the partition of India which destroyed cultural vision of India. People not only blame political leaders but also British for that tragic incident. Indian writers of that time divided in to two groups; first group is victims and second group belong to those who witnesses large scale communal riots. They spontaneously express their sorrows through their literary works written during and after partition.

Meaning of Communal Riot

Origin novels on communal riots -

Indian novels written on partition or characters in those novels affected due to partition riots known as partition novel. There are some basic features of these novels such as horror, arson, rapes, looting, hooligan and murder. These novels represent how basics of human life like human goodness and insanity of people affect during riot or in critical time so it is necessary to study how Indian novels in English captured and represented social evil communal violence after partition. Writers focus on beastly behavior members of both the communities during riots against each other. They emphasizes on mental other as well as physical sufferings of those who survive and lost their homes.

1. Pinjar
2. Aag Ka Dariya (River of Fire)
3. Aag Ka Dariya (River of Fire)

Pinjar

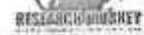
Pinjar -The Skeleton - Amrita Pritam

Amrita Pritam was one of those unfortunate refugees who migrate from Lahore to India during partition so She was eye witness who watch through her naked eyes those horrible incidents in which common Indians not only suffer physically but also mentally. Amrita Pritam's own experience helpful when she decides to wrote novel. She wrote her well known novel Pinjar in 1950, Her novel inform readers how she was hurt due to tragedy occurred during partition of Indian subcontinent, she was eager to represent impact of communal riots on common Indian that's main reason behind her writing this novel soon after partition. She succeeds in perfect narration of those fearful incidents in which victim injured or lose his life. Muslim rioters abduct Hindu girl named Puro during communal riot, her family members decline her to reunite with their family. She decides to accept her abductor as husband. She got married with Muslim young man Rashid whose sister also abducted by Hindu - Sikh Rioters. Puro succeeds in win mind of her husband and request him to accept her sister in law in their family. lost human faith, enraged communities and what not. Violence and sex are two major motifs in partition novels, Pinjar too, takes up abduction of a Hindu girl, Puro, by a Muslim man, Rashid, and how the woman struggles to make sense of her life. Communal violence, here, operates at two levels; one at the level of inter-community violence i.e. a Muslim kidnaps, abducts, forcefully marries a Hindu girl and at the level of intra-community violence: Puro is not accepted.

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaon

2018-19

Techniques for Enriching College Students Communication Skill

Prof. Sunil S. Deokar
Head, Department of English
SSGM College, Kopargaon (SPPU, Pune)
Tal- Kopargaon, Ahmednagar (MS)
E-Mail- deokarsunil27@yahoo.in
Mob. No. 09423826731

118

Introduction:

Communication skill is soul of the education system, it is solid material which used for produce modern student, they are masters in how to use advance technologies and use social media like facebook and what's app. These social media enrich users four skills listening, writing, reading and speaking, these four skills are four pillars of building called communication. Nowadays it is obligatory for each student in their interviews which is base of good career in various sectors like education; marketing and trade .they can achieve their dream landscapes with the help of communication. Students require this skill while they participate in greater competition in colleges and workplaces.

Techniques of ideal communication

Student who wishes to face big interview in future it must follow these seven steps which helpful for climb ladder of success in work and in its personal life.

Steps for Improving Student Communication Skills

Teachers are curious who find out some useful techniques for develop their student communication skills. These techniques can enrich any level of students from kindergarten to high school. It is required for give shape to ideal speakers and writers of the future generations, it checks out whether their students think critically, listen actively, and work together.

1. Watch films that model conversation skills.

Conversation is the soul of the communication skills. It is helpful for understood people, their feelings share thoughts, opinions, and ideas, though it seems simple on the surface, it is difficult for new students to acquire this skill. Teacher can introduce them with characteristics of communication with the help of show films or videos. They sometime pause these video and ask them different questions like, "Which message is the listener sending by crossing his arms? Teachers can tell them to observe the expressions and body language of both people in the conversation?"

2. Use of technology.

Teacher can inform them about new online resources which can enrich their spoken English and basic skills, these online resources are audio books and apps, these are spontaneous resources teacher can use for improve students communication skills. Students are eager to know how to listen or read audio books to listen to how the speaker pronounces and enunciates different words or phrases. There are free apps which helpful for improve student communication skills are Voice Thread (which is suitable for kindergartners through adults) and Paper Telephone.

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaon

Cultural and Ethical Introspection through Tendulkar's Glocal Plays

Mr. Sunil S. Deokar
Head, Department of English
SSGM College, Kopergaon
(SPPU, Pune)
gulabshaikh30@gmail.com

Mr. Gulab Y. Shaikh
Department of English
SSGM College, Kopergaon
(SPPU, Pune)
deokarsunil27@yahoo.in

Abstract:

Translation is a process which requires deep knowledge of both first language and second language. Translation becomes ideal when translator succeed in providing accurate meaning of the text. He must know linguistics analysis of five levels- Phonology, Morphology, Syntax, Semantics and Pragmatics. As take into account of Indian regional languages; ideas of universality such as socio-psychological issues, oppression, justice and stress were limited to particular region but through translation it could reach to zenith. Especially English plays a significant role in it where the language has become a universal language of translation and can also be considered as a gate way of the world. The present paper highlights on cultural and ethical problems in plays of Vijay Tendulkar. He has been trying to offer justice to the oppressed. He not only emphasizes on individual problems but also attracts audience towards introspection.

Keywords: Translation, linguistics analysis, socio-psychological issues, cultural and ethical

Introduction:

Being social animal man cannot escape from cultural and ethical problems. Tendulkar is one of the epoch making playwright who basically composed his stormy ideas through Marathi but after its stage he realized to be known to the world and led his ideas through world gate of translation. The crises can be illustrated as any event that is expected to lead to an unstable and dangerous situation affecting an individual, group, community or whole society. The crises are deemed to be negative changes in the security, economic, political, societal, religious and environmental affairs. These occur abruptly without any warning. In the society, an individual is the basic actor. All individuals pursue goals which are the reflection of their self-interest. In order to achieve these goals he or she undergoes through a process of conscious decision making and choose the alternative with the highest expected value. Sometime the identity of an individual is replaced by an identity of a group. So the problems arise not only from the security, economic, political, societal, religious and environmental affairs but also through the group status.

Significance of Tendulkar's Plays in Translation:

Vijay Tendulkar's output of twenty-eight full length plays, seven collections of one-acts, six of children's plays, four of short stories, three of essays, a novel and seventeen film scripts has put him on a high altitude not only in the Marathi literature but in the world's literature. His plays translated into English by the noted translators and published as 'Collected Plays in Translation' by Oxford India Paperbacks with an introduction by Samik Bandyopadhyay. Being the voice of voiceless, figuratively, translating the voice of the voiceless is, in reality, breaking the status quo of the oppressive institutions. In some of the noted plays of Vijay Tendulkar, he peculiarly translates the phony Indian culture. This theatrical translation

2018-19

120

Translation in Indian Literature : Chronological Perspectives

115

Mr. Khandizod Vijay Prakash

Assistant Professor of English
SSGM College, Kopergaon (SPPU, Pune)
Email: khandizodvijay@gmail.com

Mr. Hadole Mukund Kailas

Student of M.A. Part II Department of English
SSGM College, Kopergaon (SPPU, Pune)
Email: mukundhadole1996@gmail.com

Abstract:

This topic maps the origins and development of translations from Indian languages into English. It is not within the scope of this topic to give a comprehensive account of all translations from Indian languages into English. Rather, it offers a selective overview of some translations that serve as milestones and have altered the structures of source and target cultures; in other words, shaped the "field" in a significant way. In mapping these translations and their contexts, the choice of texts is not based upon any fixed criterion of 'most representative' or most 'popular.' I have, by and large, selected texts that lend themselves to an investigation of the processes and contexts behind their emergence and highlight the complex nature of translation into English; the emphasis is upon a thematic rather than a strictly chronological survey of the 'field.'

Translation in Chronological Perspectives:

The emergence and success of Ramanujan as a master-translator whose translations have become almost chronological marks an important juncture. Before we go into a detailed examination of Ramanujan, let us look at the ways in which his translations depart from the earlier ones. It was mentioned earlier that translations in the nineteenth century were part of a larger movement for social reform and spiritual regeneration. The emphasis upon translation as a 'literary' or 'academic' exercise was missing. This is not to say that the 'purely literary' exercises are not part of larger cultural and political practices. The point is whether translation proper formed the primary aim of exercises before the twentieth century. By and large, that was not the case. Gitanjali was the first translation undertaken for its own sake, because its poet-translator wanted to see his poetry take on English dress. However, Gitanjali was not the best illustration of 'accurate' translation. For lack of means or by choice, a competent and professional attitude towards translating literary texts was not established till the middle of the twentieth century.

The difficulties involved in expressing indigenous realities faithfully and well in an alien, target language crippled projects of translations from Indian languages into English. Most translations even in the first half of the twentieth century, efforts by well meaning individuals or by institutions such as the Sahitya Akademi, suffer from this. What was required was a combination of inwardness with both the source and the target language combined with literary skills. In 1976 Sujit Mukherjee suggested that Indo-Anglian writers themselves are by definition the best prospective translators; but not many of them have so far undertaken this onerous job. In this sense, Ramanujan's translations, beginning with 'Interior Landscape' (1967) through Speaking of Siva and Samskara in the seventies and ending with 'Poems of Love and War' (1985), mark a qualitative change. Ramanujan is therefore the next translator under consideration a range of contexts and situations contributed to the making of Ramanujan as a translator, his choice of texts and the reception of his translations After the 1960s. Ramanujan became one of the most influential post-orientalist and anti-colonial voices in South Asian and comparative

Communal Violence in Post- Colonial Indian English Novels

Prof. Sunil S. Deokar
SSGM College, Kopergaon (SPPU, Pune)
Tal- Kopergaon, Ahmednagar (MS)
Mail- deokarsunil27@yahoo.in

Introduction:

It is observed that in the history of the Indian English literature we will find that the term Indian communalism played a vital role, it is well known fact that communalisms roots are deep in Indians mind in the form of psychological and historical thus population of the Indian sub-continent haunted due to a ghost called communalism. It is a reflection of those horrible events occurred during the riots, it is observed that like any other social or political movement Indian communalism also includes three phases, 1) first phase covering the period before partition; 2) second phase the period around partition, and 3) third, phase the period after partition.

Beginning or Origin of literature based on Communal Violence:

The Hindu writers eager to create ideal heroes so they go back to history of the India and found those heroes who fought for their kingdom or community against their Muslim ruler. It is observed that they presented Muslims as villains in their literature.

Padmini Upakhyay

Ranglal Bandopadhyay composed his Bengali poem entitled Padmini Upakhyay in 1858. It is tale of Padmini, poet in his excitement praise Rajput king who was king of Chitore simultaneously he abused Muslim king, Allauddin Khilji who oppressed that Rajput king. Ranglal Bandopadhyay's purpose was pure he want to focus on patriotism of the Indians. He was unaware of the danger of communal attitude like religiosity and communalism. Poem portrayed Muslim king as the villain it hurt Muslim sentiments.

Srikanta

Sarat Chandra's well known novel Srikanta include a football match between Bengalis and Muslims, Sarat Chandra's idea of separatism among both communities and his Hindu subconscious clearly indicated in that novel. Thus above remark shows that Sarat Chandra thought that while accepting Muslims as very much part of the mosaic called India his conscious mind alert him of upcoming danger so he further wrote that, "Muslims are looking towards Turkey and Arabia. They have no love for this country"

Ghare Baire

Rabindranath Tagore wrote Ghare Baire in 1916 which discussed about communal riots and shows how politicians became blind who unable to see anything through their blind eye due to their greedy nature or dream of get power.

Iqbal and Savarkar were considered as ideal patriot whose feeling and expressions changed its impact seen in the form of both latter leaned towards their own communities thus British saw seeds of communalism in Indian psyche which further emerged as poisonous tree for Iqbal and Savarkar's further generations.

Communal Violence and Indian Novels in English:

1. A Bend in the Ganges (1964) by Manohar Malgonkar

Archaic and Passé Indian Edification in the Fictions of Chetan Bhagat

Rohokale Balasaheb Ambadas

Associate Professor, Department of English
Rayat Shikshan Sanstha's SSGM College, Kopergaon (SPPU, Pune, Mah)

13

Abstract:-

Education is the fundamental right of a child, it is not a preparation for life but it is itself a life. It is the national asset and future investment which can play a vital role in social, economic, political, psychological, ethical, cultural, and moral development of the nation. It fulfills the dreams of society and individual. Malcolm X rightly says about education, "Education is the passport to the future, for tomorrow belongs to those who prepare for it today."¹⁾ But unfortunately education and the institutions fail to fulfill the expectations. Chetan Bhagat's 'Five Point Someone: What not to do at IIT' and 'Revolution2020' are satires on outdated contemporary education sector. The paper focuses on futility and uselessness of education in practical life and how the institutions are now a day become factories of information (instead of Knowledge) and the system is monger of it. In these novels the dark side of education is shown that can find out new policies in education. The representative youth in the novels make unsuccessful attempt to raise voice against it, of youth and become the casualty of it.

Keyword: - Education, Satire, futility, dark side, information, casualty

Introduction:-

Once upon a time India was the world center of education and has a glorious history where education was given to *Shishyas*³ under the observation of devoted 'guru'⁴ or 'acgharya'⁵. Here 'gu' means 'darkness' while 'ru' means leads to light, thus 'guru' means one who leads from darkness to light. He used to be a person of high moral and spiritual qualities, a disciplined heart and soul. It was open to all and used to get 'Moksha'². The gurus gave education in 'Ashramas'⁶ to sculpt the characters and persona. Takshshila was world's oldest recognized university where 68 subjects like Four Vedas, Languages, Grammar, Philosophy, Logic, Medicine, Surgery, Archery, Music, Dance, Astronomy etc. are taught by legendary scholars like Kautilya and Panini. Nalanda has 300 lecture halls with store benches for sitting and had a massive library 'Dharma Gunj' was known as Mountain of Knowledge. The entrance examination of these universities was very tough. The prevalent center of education had 200 gurus to train 10,000 students; in modern scenario the teacher student ratio was very good. Both the centers were called international Albert Einstein's remark, "We owe a lot to the Indians who taught us how to count without which no worthwhile scientific discovery could have made."²⁾ reflects importance of ancient education.

In the Medieval Period education has various branches based on caste, the Brahmans learned Scriptures and Religion, the Kshatriya learned Warfare, the Vaishya learned Commerce, and the Shudras learned Skills to serve community. In the Moghul Empire it is taken at

different places e.g. religious education is taken in the temple, *madarsa* and church.

In the British rule East India Company followed educational policy of Macaulay and the original aim of education is changed. It becomes senseless; tasteless and monotonous and takes divorce from the national value.

Higher Education:-

The first National Policy on Education (NPE) was promulgated in 1968 Ministry of Human Resource Development (MHRD) makes policies and plans to give international platform to students obtaining higher education. Unfortunately the aim is not fulfilled and it fails to shape the youth, the backbone and pillar of the nation. We forget what Aristotle says, "All who have meditated on the art of governing mankind have been convinced that the fate of empires depends on the education of youth."³⁾ The present system is money minded and too professional which students are unable to digest. The barren system becomes mirage in the desert.

Instead of soul it is associated with head, certificate gets importance and skills are perished, mugging gets importance it makes drastic change in education. Literary persons like Chetan Bhagat, alumni of IIT Delhi and IIM Ahmedabad is the town crier, bestselling novelist, columnist, motivational speaker and screenplay writer, has opened the new panoramas in Postmodern Indian English writing. Few Bollywood films have been inspired by his novels like 3 Idiots ("Five point someone: What not to do at IIT"), Hello ("One Night @ the Call Center"), Kai Poche ("The 3 Mistakes of my Life"), 2 States ("2 States") and Half Girlfriend ("Half

Dr. Babasaheb Ambedkar & Women Empowerment in India

Mrs. Vaishali Prashant Supekar
Department Of Political Science,
Annsaheb Awate College, Manchar.

The article proposes and intends to recount the rights and emancipation of woman in the view of Ambedkar. The first part deals with introduction. Dr. Ambedkar is one of the great personalities of 20th century India. His life is a legend of 3 "S" i.e. suffering, sacrifice and struggle. His birth as an untouchable gave him a bitter taste of caste domination, oppression and unbearable torture. The second part deals with the views regarding women. The main problem with the women is that she is considered as a low priced commodity. The third part deals with the role of Dr. Ambedkar in women empowerment. He was a fighter for the dignity of women and depressed people and is known as champion of human rights. He was a great intellectual for women and their rights. Being a pioneer of social justice, he always functioned for the women empowerment. The vision of Dr. Ambedkar about women is explicitly depicted in Indian Constitution. Equality of sexes is strongly backed by the constitution through articles 14, 15, and 16. The principle of gender equality is enshrined in the Indian Constitution in the preamble, Fundamental rights, Duties and Directive principles. He laid down the foundation of social justice and there can be no social justice without gender equality.

Keywords - women empowerment, women empowerment, woman rights, social justice, India.

Dr. Ambedkar started his movement in 1920. He started fierce propaganda against the Hindu social order and launched a journal Mook Nayak in 1920 and Bahiskrit Bharat in 1927 for this purpose. Through its issues he put due stress on the gender equality and the need for education and exposed the problems of the depressed as well as women. The encouragement of Dr. Ambedkar to empower women to speak boldly was seen when Radhabai Vadale addressed a press conference in 1931. He strongly advocated for family planning measures for women in the Bombay Legislative Assembly. Dr. Babasaheb spent his life for the betterment of women even involved in bad practices and professions like prostitutions. Ambedkar created awareness among poor, illiterate women and inspired them to fight against the unjust and social practices like child marriages and devdasi system. Dr. Ambedkar tried an adequate inclusion of women's right in the political vocabulary and constitution of India. He insisted on Hindu Code Bill suggesting the basic improvements and amendments in assembly. He also insisted and evoked the parliamentary members to help to pass the bill in parliament. Eventually, he resigned for the same. Thus his deep concern and feelings for all round development of women is expressed from his each sentence and word. The period in which Women status had gone down was the Vedic period. She was dominated and enslaved by man and the society took the form of "Patriarchy" (Father as Ruler & Head of family). Social morality sustained the society in the hours of crisis like barbarism, injustice, inhumanity, Polygamy, Child marriage, sati system, illiteracy among women and discrimination on Sex, caste, creed were rampant. Muslim religion also sponsored strict rules for women to remain in Parda (veil). For the performing sanskaras, the Hindu women are tied up with the bondage of superstitions, which they have to follow till their death. A widow should not live a luxurious life and she should live in harsh conditions until death. She should be aggressive, and chaste (Abstain re-marrying). The Golden rule of Gupta dynasty was the well-

23

राहाता तालुक्यातील गोगलगावचा इतिहास

महेश वसंत कुलकर्णी,
एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगाव

प्रास्ताविक :-

इतिहास म्हणजे भूतकाळात घडलेल्या घडामोडींची माहिती असे आपण म्हणतो. भूतकाळात घडलेल्या घडामोडींचा अभ्यास करून आमच्या आजच्या जीवनातील प्रश्न सुटणार आहेत काय? इतिहास ज्ञान नसेल तर काय अडेल? असे अनेक प्रश्न इतिहासाच्या सारभात नेहमीच उपस्थित केले जातात. परंतु इतिहासाची सारणीच मानवी जीवनावर झालेली असते. इतिहास भडविल्याशिवाय मानव स्वस्थ बसूच शकत नाही. प्रत्येक व्यक्ती, गाव, राज्य आणि देश या सर्व घटकांना इतिहास असतो. थोडक्यात इतिहास पासून कुणीच कल्पित राहू शकत नाही. ज्या पृथ्वीवर इतिहास घडला आहे व घडतो आहे त्या पृथ्वीला सुध्दा इतिहास आहे. तात्पर्य इतिहास सर्व विषयांचा मुळाधार आहे.

इतिहास म्हणजे काय :-

इतिहास म्हणजे काय? या प्रश्नाचे उत्तर रोमकेपणाने सांगणे खूप कठीण काम आहे. महर्षि व्यास रचित वेदांत दर्शनमध्ये प्रथम पदातच असा उल्लेख आहे की, "अथातो ब्रह्मजिज्ञासा" म्हणजे ब्रह्म कोण आहे? याचे उत्तर असे आहे की, "जन्माषस्य यतः" म्हणजे विश्वाची निर्मिती, स्थिती आणि अंत ज्याच्याकरवी होतो तोच ब्रह्म आहे. यालाच अनुसरून आपण असे म्हणू शकतो की, "अर्थातो इतिहास जिज्ञासा" अर्थात इतिहास म्हणजे काय? याचे उत्तर असे आहे की, "इतिहास सत्यन्वेषणास्ति" म्हणजे जो सत्याचा शोध घेतो त्याला इतिहास असे म्हणतात. यावरून असे स्पष्ट होते की, परमब्रह्म सत्य आहे आणि जो सत्याचे विवेचन करतो त्यालाच इतिहास असे म्हणतात.

इतिहास मानवी जीवनाची सर्वांगीण कथा आहे. व्यक्ती, घटना, स्थळ व काळ हे इतिहासाचे अनुबंध आहेत. भूतकालीन घडामोडींची सुसंगतपणे लिहिलेली माहिती म्हणजे इतिहास आहे.

प्रादेशिक इतिहास लेखनामुळे एकाच प्रदेशाचा, गावाचा विविध अंगांनी अभ्यास करतो येतो. प्रादेशिक इतिहास पुढे आली आहे. प्रादेशिक, जिल्हा पातळीवरील, गावपातळीवरील आणि कुटुंबाचा इतिहास इत्यादी स्थानिक इतिहास अभ्यास प्रवाह प्रादेशिक इतिहास ज्ञानशाखेने पुढे आणले आहेत. स्थानिक इतिहासाचा अभ्यास करण्यासाठी इतिहास संशोधकास साधनांची आवश्यकता असते. इतिहासाच्या साधनांमध्ये उत्तरकालीन साधनपेक्षा समकालीन साधनाचे जास्त महत्व आहे. समकालीन साधनांमध्ये मूळ पत्रव्यवहार, राजकीय फर्माने, सनदा इत्यादीना महत्वाचे स्थान आहे. ही सर्व समकालीन ऐतिहासिक साधने मुंबई, पुणे या ठिकाणची सरकारी अभिलेखागारे, ठिकठिकाणच्या इतिहास संशोधनाचे काम करणाऱ्या संस्था इत्यादीमधून मिळविणे सहज शक्य आहे. इतिहासाच्या अध्ययनाने तत्कालीन आर्थिक, सामाजिक, राजकीय व धार्मिक परिस्थितीवर प्रकाश टाकता येतो. तत्कालीन समाजाच्या ग्रामीण जीवनाचे चित्रण, रूढी, परंपरा, ग्रामीण-प्रशासन यंत्रणा, सामाजिक संस्था, जाती जमातीचे संबंध आणि एकूण समाजाशी संबंधित घटकांचा अभ्यास कागदपत्रांच्या सहाय्याने शक्य होतो.

प्रत्येक गाव ऐतिहासिकदृष्ट्या महत्वाचे असते. प्रत्येक गावाला काही ऐतिहासिक वारसा असतो. हा वारसा समाजापुढे आला पाहिजे. गावाच्या नावाची व्युत्पत्ती, जवळून वाहणारी नदी, ग्रामदैवत, पुरातन मंदिरे, गावातील पांढरी-काळी जमीन, लेणी, मूर्ती शिल्प मंदिरे, जुन्या वास्तू, सापडलेले ताम्रपट, वीरगळ (वीरगळ म्हणजे युद्धभूमीवर वीरगती पावलेल्या वीरांच्या स्मरणार्थ उभारलेला दगड होय.) गावातील गढी, वाडा, गावचा कोट, गावातील प्रसिद्ध घराणी, समाज सुधारणा चळवळीशी गावाचा असलेला सहभाग सर्व धर्मियांची प्रार्थनास्थळे व इतर ऐतिहासिक वास्तू ही सर्व इतिहासाची साधने आहेत. त्याचप्रमाणे या गावातील लोकांच्या आडनावाविषयी, त्या आडनावाची व्युत्पत्ती

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January-2019 Special Issue – 101

Trends in Translation Study

मराठी अनुवादित साहित्याचे प्रवाह

हिंदी अनुवाद की प्रवृत्तियाँ

Guest Editor :

Dr. Arun Nikumb

Act. Principal

S.S. G. M. College, Kopergaon

Tal. Kopergaon, Dist. Ahmednagar [M.S.] INDIA

Executive Editor of the issue:

Mr. S. S. Deokar

Dr. R. d. Kanade

Dr. B. R. Shendage

Mr. B. A. Rohakale

Dr. R. R. Varde

Mr. R. M. Dahe

Dr. Y. V. Dane

Mr. G. Y. Shaikh

Chief Editor –

Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

This Journal is indexed in :

- University Grants Commission (UGC)
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

SWATIDHAN PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

29	अनुवाद की उपयोगिता एवं प्रमुख क्षेत्र	डॉ.सुनिल चव्हाण	117
30	काव्यानुवाद की प्रक्रिया	डॉ. प्रवीण केंद्रे	119
31	अनुवाद और तकनीकी भाषा	डॉ.व्ही.डी.सूर्यवंशी	122
32	अनुवाद संकल्पना, स्वरूप तथा रोजगार के अवसर	डॉ.प्रमोद परदेशी	125
33	डॉ.नरेंद्र मोहन कलदर नाटक का अनुवादपरक तुलनात्मक अध्ययन	प्रा.बाबासाहेब गव्हाणे	129
34	भारतीय साहित्य और अनुवाद	डॉ.नानासाहेब जावळे	133
35	सांस्कृतिक नवजागरण में अनुवाद की उपादेयता	डॉ.भूपेंद्र निकाळजे	136
36	हिंदी साहित्य में अनुवाद का विकास	प्रा.श्रीमती वंदना देशमुख	140
37	हिंदी नवजागरण और अनुवाद	डॉ.मिलिंदराज बुत्तरे	143
38	हिंदी अनूदित साहित्य समस्याएँ तथा समाधान	डॉ.अनिता वेताळ-अत्रे	146
39	२१ वीं सदी में अनुवाद की आवश्यकता	डॉ.विष्णु राठोड	149
40	अनुवाद साहित्य का स्वरूप, संकल्पना और रोजगार के अवसर	प्रा.अनिता पाटोळे	152
41	अनुवाद समाधान और समस्याएँ	डॉ.ऐनूर एस.शेख	155
42	हिंदी अनूदित नाटक साहित्य-परम्परा	डॉ.जितेंद्र पाटील	158
43	हिंदी अनूदित साहित्य समस्याएँ तथा समाधान	डॉ.मेनका त्रिपाठी	161
44	हिंदी साहित्य और फिल्म रचना	डॉ.एस.बी.दवंगे	165
45	साहित्यिक अनुवाद की समस्याएँ	प्रा.आर.एन.वाकळे	167
46	हिंदी अनुवाद का स्वरूप और रोजगार के अवसर	डॉ. शरद कोलते	170
47	हिंदी लाव्यानुवाद की समस्याएँ एवं समाधान	डॉ. संजय महेर	173
48	विज्ञापन की भाषा और अनुवाद	प्रा. रविंद्र ठाकरे	175
49	अनुवाद एक ज्ञानग्रहण प्रक्रिया	डॉ. बी.डी.गव्हाणे	179
50	इतर भाषेतून मराठी अनुवादित झालेल्या साहित्यकृती आकलन व आस्वाद (डॉलर बहु व 'द बॉय इन द स्ट्राईप्ड पायजामाज)	वदना सोनवले	182
51	अनुवाद स्वरूप ,संकल्पना ,व्याप्ती	मधुरा मते	186
52	भाषांतर रुपांतर ,अनुवाद नाट्यलेखन	डॉ.बाबासाहेब शेडगे	189
53	भाषांतर संकल्पना	प्रा.ज्ञानेश्वर तिखे	193
54	अनुवाद संकल्पना .स्वरूप व व्याप्ती	संगीता बाकोळे	196
55	अनुवाद प्रक्रिया : भाषा संस्कृतीच्या विकासाचा एक प्रभावशाली मार्ग	डॉ. दादाराव गुडरे	202
56	मराठी भाषेतून इतर भाषामध्ये अनुवादित झालेल्या साहित्यकृती :आकालन आणि आस्वाद	प्रा.सुरेश नजन	206
57	भाषांतराचे प्रकार -भाषांतर ,अनुवाद,रुपांतर	प्रा रावसाहेब दहे	210
58	भाषांतर आणि इतर सामाजिक क्षेत्रे	डॉ. मेघराज औटी	213
59	जी.ए.कुलकर्णी यांनी अनुवादित केलेल्या काथांमधील मानवी वृत्ती-प्रवृत्ति -एक वेध	सुनीता आत्रे	215
60	अनुवाद स्वरूप व संकल्पना	डॉ.संतोष देशमुख	220
61	अनुवाद स्वरूप,संकल्पना व व्याप्ती	भाग्यश्री माताडे व डॉ.गजानन जाधव	224
62	इतर भाषामधून मराठी अनुवादी झालेल्या लादबर्ग्या एक आकलन	डॉ.सावासाहेब ननावरे	228
63	पु.ल.देशपांडे ताची भाषांतरीत व रुपांतरीत नाटके	प्रा. डगले आ.बी.	235

भाषांतर रूपांतर, अनुवाद, नाटयलेखन

डॉ. बाबासाहेब शेंडगे

मराठी विभाग प्रमुख

एस.एस.जी.एम. कॉलेज कोपरगाव

मेल: babarshendage@gmail.com

मो. ९८२२५४०४४६

“भाषांतर म्हणजे एका भाषेतील मजकूर त्याचा आशय आणि अभिव्यक्तिजन्य अनुभव यांसह दुसऱ्या भाषेत उतरविण्याची प्रक्रिया”. थोडक्यात एका भाषेतील आशय किंवा भाव दुसऱ्या भाषेत संक्रमित करणे म्हणजे भाषांतर. भाषांतर ही जशी कला आहे तसे ते शास्त्र आहे.

भाषांतराचे वर्गीकरण १. मूल्यनिष्ठित भाषांतर , २. लक्ष्यनिष्ठित भाषांतर असे केले जाते. मूळ भाषेतील शब्दरचना, वाक्यरचना याचे तंतोतत अनुकरण म्हणजे मूल्यनिष्ठित भाषांतर तर लक्ष्य भाषेत शब्दरचना वाक्यरचना, शैली भिन्न असते. मात्र मूळ भाषेतील आशयाला अनुसरून भाषांतर केले जाते. त्याला लक्ष्यनिष्ठ भाषांतर असे म्हणतात.

आजच्या काळात भाषांतराला खूप मोठे महत्व प्राप्त झाले आहे. विज्ञानातील अनेक शोधांनी जग जवळ आले आहे. वृत्तपत्रे, आकाशवाणी, दूरदर्शन या संपर्कमाध्यमांनी जगाचा कानाकोपरा उजळून टाकला आहे. केबल, टी.व्ही. तर जगातील भिन्न भाषिक लोकांच्या जीवनपध्दती व संस्कृतीचे वस्तुनिष्ठ दर्शन नित्य घडवीत आहे. या संपर्क, माध्यमांमुळे निरनिराळ्या देशांतील भाषा, संस्कृती, जनजीवन यांचा जवळून परिचय होत आहे. त्यामुळे मानवाचे अनुभवाचे क्षेत्र व ज्ञानाच्या कक्षा रुंदावत आहेत. मानवी जीवन व्यवहारात भाषा— भाषांतील विचारांची देवाणघेवाण आवश्यकच झाली आहे.

भाषांतर करताना भाषांतर करायला दोन भाषा याव्या लागतात. या दोन भाषांचे व्याकरण, वाक्यप्रचार, म्हणी, शब्दसंग्रह, वौचारिक भूमिका, सामाजिक, सांस्कृतिक व वाङ्मयीन संकेत या गोष्टींची शास्त्रशुद्ध माहिती पाहिजे. भाषांतर कोणासाठी व कशासाठी केले जात आहे हे त्याला माहिती पाहिजे. भाषांतरित लेखनाचा एक महत्त्वाचा विशेष म्हणजे ते भाषांतरित असूनही भाषांतरित आहे. असे वाटता कामा नये. ज्या भाषेतून ते लेखन आलेले असते त्या भाषेचा पुसटसायासुध्दा ठसा न उरू देता ज्या भाषेत ते लेखन भाषांतरित होत आहे, त्या भाषेतील ते स्वतंत्र लेखन आहे असे वाटणे हा भाषांतराच्या कौशल्यातील प्रमुख विशेष म्हणून सांगावा लागेल”.

अशा प्रकारे एकंदरीत तत्कालीन जगताला आकार देणारी ‘भाषांतर’ ही एक महत्त्वाची कृती मानली गेली जात आहे. जॉन ड्रयडनने भाषांतराचे तीन प्रकार सांगितले — १. शब्दानुभव (Metaphase) २. अर्थानुवाद (Paraphase) ३. आशयानुवाद (Imitation) यातील दुसरा प्रकार ड्रयडनला महत्त्वाचा वाटतो.

थोडक्यात भाषांतर झाल्यानंतर मूळ ग्रंथाची पूर्ण कल्पना यावी. भाषांतरकाराची शैली मूळ ग्रंथकर्त्याप्रमाणेच असावी, सहजता असावी. भालचंद्र नेमाडे यांच्या मते, “भाषांतर ही एक संहितेचे एका संहितेचे एका भाषिक सांस्कृतिक आवरणाने दुसऱ्या भाषिक— सांस्कृतिक आवरणात स्थानांतरण करणारी भाषिक प्रक्रिया आहे.”

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

RESEARCH JOURNEY

INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February - 2019

SPECIAL ISSUE- 142

Recent Trends in Language, Literature, Social Science & Commerce

Guest Editor :

Dr. Subhash Nikam

Principal,

Mahatma Gandhi Vidyamandir's
Karmaveer Bhausaheb Hiray Arts,

Science & Commerce College,

Nimgaon, Tal. Malegaon,

Dist. Nashik [M.S.] India

Executive Editor of the issue :

Dr. Arun Patil

Dr. Kalyan Kokane

Chief Editor :

Dr. Dhanraj T. Dhangar

Yeola, Dist. Nashik (MS) India.

This journal is indexed in :

- UGC Approved Journal
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	The Impact of Mall, Call and Tall in Teaching of English Language and Literature in Rural Areas	Dr. Umesh Patil	03
2	New and Effective Trends and Techniques Used for Teaching and Learning English Language	Dr. Deepak Chaudhari	06
3	Eco-Cultural Criticism in Literary Study: A General Perspective	Ms. Deepanjali Borse	08
4	A Study of Element of Love and Beauty in the Poems of Dr. Vaibhav Sabnis	Deepak Deore	11
5	Soliloquies and Asides in Mahesh Dattani's Stage Plays	Hemantkumar Patil	14
6	The Role of Recent Trends in Shaping Modern English Literature	Mr. Kamalakar Gaikwad	20
7	Postmodern Sensibilities in K. D. Singh's Ghazals	Prof. Mukund Bhandari	26
8	State Level Seminar Innovative Trends in English Language Teaching	Prof. Sarbjit Cheema	29
9	New Wave in Dalit Literature Reflected in Narendra Jadhav's Outcaste : A Memoir	Dr. Sidhartha Sawant	32
10	Trends in India's Population Growth Challenges & Opportunities	Prakash Kumar	36
11	Business Research	Prof. Uday Teke	40
12	Emerging Trends in English Literature : Post 1950	Swapnil Alhat	43
13	The Necessity of Incorporating Culture in to a Foreign Language Classroom	Dr. Vrushali Desai	47
14	संस्कृति एवं परंपरा : संकल्पना एवं स्वरूप	प्रा.बाबासाहेब शेंडगे	50
15	मुक्तककार डॉ. गिरिराजशरण अग्रवाल	प्रा. राजाराम शेवाळे	56
16	आधुनिक नारी और सामाजिक चुनौतियाँ	प्रा. आर. एन. वाकळे	59
17	जनसंचार माध्यमों में हिंदी भाषा की स्थिती	प्रा. कैलास बच्छाव	61
18	जागतिकीकरण : मराठी भाषा आणि साहित्य	डॉ. अरुण पाटील	64
19	साहित्यातील एक नवा रूपबंध : अलक	डॉ. प्रमोद आंबेकर	68
20	मराठी साहित्यातील नवे प्रवाह	डॉ. सपना सोनवणे	74
21	भारतातील महिला साक्षरीकरण	ज्योत्स्ना गायकवाड	78
22	इतिहास लेखनाविषयीचा सबाल्टर्न दृष्टीकोन	प्रा.जे.डी.पगार	81
23	भारतीय बँक व्यवसायातील आधुनिक तंत्रज्ञान	देवानंद मंडधरे	84
24	वर्तनवाद : राज्यशास्त्र विषयातील एक नवक्रांती	प्रा. एन.ए. पाटील	90

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

संस्कृति एवं परंपरा : संकल्पना एवं स्वरूप

127

प्रा. डॉ. बाबासाहेब षेंडगे
(मराठी विभाग)
एस.एस.जी.एम. कॉलेज, कोपरगांव (शिर्डी) महाराष्ट्र
babrshendage@gmail.com
Mobile No.9822540446

प्रस्तावना :

मनुष्य संस्कार संपन्न प्राणी है। संस्कृति मनुष्य के जीवन के लिए स्पंदन के समान है। संस्कृति अंतरात्मा की परिचायक होती है, उसी की संपन्नता से किसी भी राष्ट्र की पहचान एवं स्थायित्व बनता है। विश्व के इतिहास में यूनान, मिश्र, रोम तथा भारत ये चार संस्कृतियों एवं सभ्यताएँ को समकालीन मानते हैं। भारतीय संस्कृति विश्व की सबसे प्राचीन संस्कृति है जो लगभग पाँच हजार वर्ष पुरानी है। विश्व की पहली और महान संस्कृति के रूप में भारतीय संस्कृति को माना जाता है। 'विविधता में एकता' का कथन यहाँ पर आम है अर्थात् भारत एक विविधतापूर्ण देश है। भारत में अनेक धर्मों और जातियों का सामिलन रहा है। इसीलिए संस्कृति भी सतत विकासमान रही है। उसमें समन्वय की भावना का समावेश है। हिंदु धर्म में अनेक दार्शनिक सिद्धांतों के अभिदर्शन होते हैं जिसमें सहिष्णुता और समन्वय की उदात्त भावना प्रमुख प्रवृत्ति बन गई है। इस देश में वैदिक, जैनधर्म के अतिरिक्त बौद्ध, इस्लाम, सिक्ख और ईसाई धर्म का भी प्रभाव भी पड़ा है। भारतीय दर्शन में व्यापक नैरन्तर्य है। भारतीय संस्कृति की मान्यता है कि कर्मों का फल अवश्य मिलता है, लेकिन जीवन में समुचित पुरुषार्थ कर मोक्ष भी प्राप्त किया जा सकता है। भारतीय संस्कृति में आश्रम व्यवस्था महनीय है। संस्कृत महाकाव्यों, जैन और बौद्ध धर्म की शिक्षा में भारतीय संस्कृति के उदात्त रूप अभिदर्शित है। भारतीय संस्कृति आज भी जीवंत बनी हुई है— इक्बाल कहते हैं — 'यूनान, मिश्र, रोमा, सब मिट गए जहाँ से। बाकी अभी है लेकिन नामानिशां हमारा। कुछ बात है कि हस्ती मिटती नहीं हमारी। सदियों रहा है दुश्मन दौरे जहाँ हमारा।', "अतः भारतीय संस्कृति विविध संस्कृतियों की समन्वयात्मक समष्टि है। भारतीय संस्कृति की महनीय विशेषता यह है कि वह अपनी परंपराओं का निरीक्षण कर उनमें संशोधन-परिवर्तन करती रहती है और वह संप्रक्र में आनेवाली किसी भी संस्कृति को अपने में समाहित करने में सक्षम रही है। भारतः भारतीय संस्कृति ऐहिक, पारलौकिक, शारीरिक, मानसिक अध्यात्मिक संतुष्टियों का अद्भुत समन्वय है।

संस्कृति से अभिप्राय :

'संस्कृति' एक बहुआयामी शब्द है। यह अनेक तत्वों का समन्वित रूप है। भूगोल से इतिहास तक, दार्शनिक विचारधारा से सामाजिक संरचना तक, राजनीतिक चिंतन से व्यावसायिक व्यवस्था तक, ऋतुओं से लेकर पर्यावरण के स्वरूप तक जितने भी तत्व हैं सब संस्कृति में समाहित हैं। अथवा यह कह सकते हैं कि इन सबका सामुहिक प्रभाव संस्कृति के स्वरूप का निर्धारण करता है और संस्कृति के अंग काव्य, संगीत और कला के स्वरूप, लोकजीवन और सामान्य नागरिक जीवन से अनुप्राणित होते हैं और उसे दिशा भी देते हैं।

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

128

2018-19

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION
RESEARCH JOURNEY
Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January - 2019
SPECIAL ISSUE- 82 (A)

पटकथा लेखन : स्वरुप आणि चिकित्सा

अतिथी संपादक :
डॉ. इंद्रजित जाधव
प्राचार्य,
वी.डी. काळे महाविद्यालय, घोडेगाव
ता. आंबेगाव, जि. पुणे

विशेषांक संपादक :
डॉ. ज्ञानेश्वर वाल्हेकर
मराठी विभाग प्रमुख
वी.डी. काळे महाविद्यालय, घोडेगाव
ता. आंबेगाव, जि. पुणे

विशेषांक सहसंपादक :
प्रा. पोपट माने, डॉ. पुरुषोत्तम काळे

मुख्य संपादक :
डॉ. धनराज धनगर

- This Journal is indexed in :
- UGC Approved Journal
  - Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
  - Cosmoc Impact Factor (CIF)
  - Global Impact Factor (GIF)
  - International Impact Factor Services (IIFS)
  - Indian Citation Index (ICI)
  - Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Principal
G.S. College
Pune

Scanned with OKEN Scanner

2018-19

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	लेखाचे शीर्षक	लेखक/लेखिका	पृ.क्र.
1	A legendary Films and Film-Makers	Dr. Amina Khatun	05
2	पटकथा लेखन- स्वरूप आणि चिकित्सा	श्रीनिवास भणगे	08
3	चित्रपट सृष्टीला दृगोच्चर करणारी पटकथा	डॉ. तुकाराम रोंगटे	13
4	तमिळ चित्रपट : एक दृष्टीक्षेप	डॉ. ताहेर पठाण	17
5	कन्नड मराठी पटकथा आणि वास्तव	डॉ. श्रीपती रायमाने	21
6	पटकथा लेखन : एक परिचय	डॉ. प्रमोद भगवान पडवळ	24
7	ठाकर जीवनावरील पटकथा लेखन	डॉ. ज्ञानेश्वर वाल्हेकर	31
8	साहित्य आणि चित्रपट	डॉ. भास्कर डोके	34
9	चित्रपट माध्यम आणि आदिवासी सामाज वास्तव	डॉ. वैजनाथ अनमूलवाड	40
10	पटकथा लेखन प्रक्रिया	सुरेश मेहेर	45
11	कथा ते पटकथा	डॉ. सुनील खामगळ	49
12	ऐतिहासिक कादंबरी आणि पटकथा लेखन	प्रा.चांगुणा कदम	57
13	माहितीपटाची संकल्पना आणि स्वरूप	डॉ. महेबूब सय्यद	59
14	माहितीपट निर्मितीचे तांत्रिक स्वरूप	डॉ. नवनाथ येठेकर	65
15	पटकथा लेखनप्रक्रिया	डॉ. राजेंद्र खंदारे	69
16	साहित्य आणि चित्रपट	डॉ. अनिल बांगर	73
17	पटकथा लेखन स्वरूप	डॉ. बंदना नडे	78
18	भारतीय प्रागतिक चित्रपट विशेष संदर्भ : 'काला'	मदन जाधव	80
19	पटकथालेखन : संकल्पना आणि स्वरूप	डॉ. प्रमोद धिवार	83
20	नाटक, पटकथा : शैली आणि तंत्र	प्रा. प्रमोद पवार	87
21	पटकथा लेखन आणि नाट्यलेखन	प्रा.विकास बहुले	91
22	पटकथा लेखन- स्वरूप आणि चिकित्सा	प्रा. शुभांगी बारवकर	96
23	लघुपट, माहितीपट आणि चित्रपट (सिनेमा) पटकथा लेखन- स्वरूप आणि चिकित्सा	प्रा. अपूर्वा वेतकेकर	98
24	पटकथेतील व्यक्तिरेखाटन आणि संवाद स्वरूप विशेष	प्रा.अरविंद जाधव	102
25	पटकथा लेखन आणि नाट्य लेखन यातील साम्य-भेद	डॉ. एम. एम. बागुल	106
26	पटकथा लेखनाचे तंत्र	डॉ. हनुमंत नवारी	110
27	पटकथा लेखन प्रक्रिया	सायली जगताप	113
28	चित्रपट, लघुपट, माहितीपट	डॉ. उज्वला भोर	118
29	पटकथा लेखन- एक कला	डॉ. केतकी भोसले	122
30	चित्रपटाच्या निर्मितीप्रक्रियेमध्ये कॅमेऱ्याचे महत्त्व	डॉ. बाळासाहेब चव्हाण	125
31	पटकथा लेखनाचे तंत्र	प्रा. तुकाराम चव्हाण	132
32	पटकथा आणि इतर कला	प्रा. अमोगसिद्ध चेडके	135
33	मराठी चित्रपटसृष्टीची वाटचाल	डॉ. नारायण चौरे	138
34	पटकथा लेखन : संकल्पना व स्वरूप	डॉ. मधुकर बैकरे	144
35	साहित्यकृती व पारितोषिक प्राप्त चित्रपट	डॉ. सी. मंगल डोंगरे	147
36	बाल नायकप्रधान श्यामची आई ते नाळ ज्हाया टिंग्या : पटकथा लेखन	डॉ. दत्तात्रय डुंबरे	151

चित्रपट, लघुपट, माहितीपट.

डॉ.उज्वला मोर.

ग.व.नागयणराव बोंगावकें मद्रासविद्यालय, श्रीगणपूर

नवतंत्रज्ञानाच्या आणि प्रगार माध्यमांच्या आजच्या युगात दृक्श्राव्य माध्यमांनी जगात का
अधिगम्य निर्माण केले आहे.यातही चित्रपट माध्यमाने जगाला विशेष आकर्षित केले आहे.अशा या विकसन
उदय १९ व्या शतकात जन्म घेऊन गरी विकासाक्रमाने त्यात अनेक बदल होत गेले.त्यातूनच कि
पुर्णपणे 'लघुपट', 'माहितीपट' या मंत्रा अस्तित्वात आल्या.किंबहुना, अंगपट, वातापट, प्रत्यक्ष
चित्रपट, गमांतर चित्रपट, चित्रपट याप्रमाणे चित्रपटाचे हे उपप्रकार निर्माण झाल्याचे म्हणता येईल.
'पट' या गमांतर मंत्राने उल्लेखिले जाणारे हे सर्व प्रकार चित्रपट स्वरूपाची व अंगाची जाणीव करून देत
तरी 'लघु' 'माहिती' ही आद्य पदे त्यांच्यातील भिन्नत्वाचेही सूचक म्हणता येतात.

चित्रपट :

डॉ.पीटर मार्क गॅले या संशोधकाने २८ डिसेंबर १८२८ रोजी 'गॅलिय मोनायटी ऑफ व्हॉल्ट'
संस्थेला 'हालत्या चालत्या यंत्राचे दृश्यमातृत्व' या विषयावर एक निबंध सादर केला.यानंतर जॉन हॅरिसने
यामारुड्यांच्या प्रयत्नातून चलचित्रणाचा शोध लागला.आणि यातूनच चित्रपटकलेचा ज
झाला.(१८९६)प्रारंभी मूक असलेल्या चित्रपटाला जेव्हा ध्वनीमुद्रणाची जोड देणे शक्य झाले तेव्हा
असलेला चित्रपट बोलपट झाला.अशा या चित्रपटाचा जन्म खऱ्याअर्थाने १९०३ला झाल्याचे म्हण
वाते.एडविन पोर्टर यांनी 'द ग्रेट ट्रेन रॉबरी' हा २४४ मि.लांबीचा चित्रपट बनविला.यात आजच्या ज
कलेची बीजे अगल्याचे म्हटले जाते.
भारतात चित्रपटाची सुरुवात १९१२ साली झाली.१५ एप्रिल १९११ रोजी ख्रिस्त जीवनावरील सं
निर्मितीला दादासाहेब फाळके लागल्याचे इतिहास सांगतो.

प्रसिद्ध दिग्दर्शक नागराज मंगुळे यांनी म्हटल्याप्रमाणे, "चित्रपट हा अनेक कलांचा गुच्छ आहे.किंत
कथा(पटकथा),संवाद, नेपथ्य, लोकेशन,संगीत,कॅमेरा (दृश्य)इ.घटक अमतात."उत्तम पटकथा,तात्पर्य
चित्तशरारत प्रसंग,संगीत व गाणी,जिवंत अभिनय ही चित्रपट कलेची महत्त्वाची अंगे आहेत.अर्थात या सर्व
कलात्मक व तांत्रिक जाण अनपणाऱ्यांच्या सांघिक कृतीतून माकारणारी ही कला आहे.त्यामुळेच चित्रप
संमिश्र व सांघिक कला म्हटले जाते.उत्तम पटकथाकाराची जशी चित्रपटाला गरज असते,तशीच ही कला
प्रत्यक्ष पडद्यावर इतरांच्या सहकार्याने आणणाऱ्या कुशल दिग्दर्शकाची गरज असते.कारण रियल
चित्रपटनिर्मिती कलेतील प्रमुख सूत्रधार असतो.त्याला पटकथेतील दृश्य पडद्यावर प्रत्यक्षच,जिवंत स
आणायची असतात.यासाठी पटकथेतील एकूण दृश्यांची आखणी त्याला करावी लागते.प्रत्येक दृश्य
छायाचित्रण कसे?कुठे?करायचे,त्यासाठी पार्श्वभूमी कशी उभी करायची,पार्श्वसंगीत कोणते वापरणे अशा
सर्वांची रचना कशी ठेवायची,गाण्यांच्या जागा कोणत्या ठरवायच्या?अशा अनेक गोष्टींची योजना कर
लायते.यासाठी चित्रिकरणापूर्वी दिग्दर्शक आराखडा तयार करतो.यालाच 'चित्रणदर्शिका'म्हणजे 'स्क्रि
म्क्रिप्ट'असे म्हणतात.अगदीच साध्या असलेल्या/नसलेल्याही पटकथेतून उत्तम चित्रपट निर्माण होणे हे य
दिग्दर्शकावर अवलंबून असते.यादृष्टीने विचार करता चित्रपटाचा महत्त्वाचा घटक असलेला दिग्दर्शक हा कला
तांत्रिक अंगाची माहिती असलेला,संकलनाची पूर्ण कल्पना असलेला आणि कलात्मक सौंदर्यपूरी करण
असावा लागतो हे लक्षात घेईल.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Principal
G. V. Naigayonkar
Kopergaon

जगतिकीकरण आणि नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कथा

प्रा. डॉ. बाबासाहेब शेंडगे
एस. एस. जी. एम. कॉलेज, कोपरगाव
ता. कोपरगाव, जि. अहमदनगर

प्रा. छाया भगवान शिंदे
एस. एस. जी. एम. कॉलेज, कोपरगाव
ता. कोपरगाव, जि. अहमदनगर
मो. ८६०५६३६६१९

१९६० नंतरच्या मराठी साहित्यातील महत्त्वाचा, दृढ झालेला आणि विशेष गतिमान प्रवाह म्हणून ग्रामीण साहित्य प्रवाहाकडे बघितले जाते. त्यात ग्रामीण कविता, कथा, कादंबरी या साहित्यप्रकारातून विपूल प्रमाणात निर्मिती झालेली आहे. विशेषत्वाने ग्रामीण कथेच्या दृष्टीने विचार करतांना लक्षात येते की, ग्रामीण कथेतून स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्रोत्तर आणि आता नव्वदोत्तरी कालखंडातही मोठ्या प्रमाणात लेखन केलेले आहे. ख-या अर्थाने ग्रामीण साहित्य चळवळीनंतर ग्रामीण कथेने एकूणच ग्रामीण साहित्यालाच नव्हे तर मराठी साहित्यालाही समृद्ध केलेले आहे. म्हणूनच ग्रामीण कथेच्या संदर्भात तिच्या कालखंडानुसार तिच्या काही पिढ्या ठरविल्या गेल्या, आणि त्या त्या कालखंडातील अनेक ग्रामीण कथाकारांनी त्या त्या ग्रामीण कथा पिढीत महत्वपूर्ण साहित्यिक योगदान दिलेले दिसून येते. १९८० नंतरच्या ग्रामीण कथेनंतर हा ग्रामीण कथाप्रवाह विशेष जोमदार झालेला आहे. ग्रामीण समाजातील नवे परिवर्तन, नवीन चेहरामोहरा यांचे सम्यक व समग्र चित्रणे घेउन ही ग्रामीण कथा उदय पावली आहे. मात्र १९९० नंतरच्या कथेचा विचार करतांना लक्षात येते की, नव्वदोत्तरी ग्रामीण कथेवर 'खाउजा' संस्कृतीचा विशेष परिणाम जाणवतो. किंबहुना जागतिकीकरणाच्या नव्या समस्येतून नव्या शोषण पद्धतीतून ही कथा एक नवे वळण घेते, प्रखर जाणवतून संवेदनशीलतेने रेखाटली जाते. कोणताही सृजनशील लेखक हा आपल्या सभोवतालच्या सामाजिक घडामोडींना, समाजातील अंतःस्तरीय, बाह्यस्तरीय बदलांना आपल्या साहित्यकृतीतून एक आवाज, एक चेहरा देत असतो. नेमका तोच प्रयत्न १९९० नंतरच्या ग्रामीण कथेतून नव्वदोत्तरी ग्रामीण समाजमनातील प्रचंड घुसमट आपल्या कथेतून लक्ष्य केलेली आहे. यात प्रामुख्याने बाबराव मुसळे, प्रतिमा इंगळे, वासुदेव मुलाटे, भास्कर चंदनशिव, आसाराम लोमटे, राजन गवस, सदानंद देशमुख, शंकर सखाराम, अशोक कोळी, अप्पासाहेब खोत, वामन जाधव आणि इतर ग्रामीण कथाकारांची नावे अग्रक्रमाने घेता येतील.

१९९० नंतरच्या कालखंडात देशात अनेक स्थित्यंतरे घडतांना दिसून येतात. भारतासारख्या खेड्यांच्या, कृषिप्रधान देशातून जागतिकीकरणाचे नवे विचार वेग घेउन लागल्याने मुक्त अर्थव्यवस्था, खुले आर्थिक धोरण, आंतरराष्ट्रीय व्यापार आणि खाजगीकरणाला मुक्त अवसर प्राप्त झाला. तसेच भारताने स्विकारलेल्या गॅट कराराच्या माध्यमातून देशातील शेती, अन्नधान्य उत्पादन, कर सवलती, तंत्र ज्ञानाची झेप, दळण-वळणतील अदययावत सुविधा आणि परकीय गुंतवणूकीस मुक्त अवसर यामुळे खेड्यातील सरंजामशाही मानसिकतेलातडा जावून पारंपरिक शेतीप्रधान व्यवस्था कोलमडून पडली आणि नव्या परिवर्तनाला येथील कृषिव्यवस्थेला सामोरे जावे लागले आहे. एकूणच जागतिकीकरणाच्या प्रभावातून महाराष्ट्रातील ग्रामीण समाज जीवन १९९० नंतर तळापासून ढवळून निघाले आहे. जागतिकीकरणाच्या भयावह स्वरूपातून एकविसाव्या शतकातील पहिल्या दशकातील कृषक-समाजापुढे असणारे प्रश्न व समस्या म्हणजे नवनवी महागडी बी-बियाणे, रासायनिक खते, कीटकनाशके-फवारण्या, नव्या यंत्राचे, मोलमजुरीच्या दरातील प्रचंड वाढ आणि सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे शेतातील मालाना मिळणारा अल्पहमीभाव या आणि इतर अनेक समस्येमुळे, शेतकरी-शेती विरोधी धोरणामुळे शेतीव्यवस्था कोलमडून पडल्याचे चित्रणे तव्वदोत्तरी कथेतून पोटतिडकीने नव्वदोत्तरी कथाकार रेखाटतात.

RESEARCH JOURNEY

INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

Trends in Translation Study

मराठी अनुवादित साहित्याचे प्रवाह
हिंदी अनुवाद की प्रवृत्तियाँ

Guest Editor :
Dr. Arun Nikumb
Act. Principal,
S.S.G.M. College, Kopargaon
Tal. Kopargaon Dist. Ahmednagar

Chief Editor :
Dr. Dhanraj T. Dhangar
Yeola, Dist. Nashik (MS) India.

Executive Editors :
Mr. S.S. Deokar
Dr. R.D. Kanade
Dr. B.R. Shendage
Mr. B.A. Rohakale
Dr. R.R. Varde
Mr. R.M. Dahe
Dr. Y.V. Dane
Mr. G.Y. Shaikh

This journal is indexed in :
International Journal of English Literature and Language Studies (IJELLS)
International Journal of English Language and Literature (IJELL)
International Journal of English Language and Literature (IJELL)
International Journal of English Language and Literature (IJELL)
International Journal of English Language and Literature (IJELL)

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaon

31	अनुवाद और तकनीकी भाषा	डॉ. व्ही. डी. सूर्यवंशी	122
32	अनुवाद संकल्पना, स्वरूप तथा रोजगार के अवसर	डॉ. प्रमोद परदेशी	125
33	डॉ. नरेंद्र मोहन कलंदर नाटक का अनुवादपरक तुलनात्मक अध्ययन	प्रा. बाबासाहेब गव्हाणे	129
34	भारतीय साहित्य और अनुवाद	डॉ. नानासाहेब जावळे	133
35	सांस्कृतिक नवजागरण में अनुवाद की उपादेयता	डॉ. भूपेंद्र निकाळजे	136
36	हिंदी साहित्य में अनुवाद का विकास	प्रा. श्रीमती वंदना देशमुख	140
37	हिंदी नवजागरण और अनुवाद	डॉ. मिलिंदराज बुकरे	143
38	हिंदी अनूदित साहित्य समस्याएँ तथा समाधान	डॉ. अनिता देताळ-अत्रे	146
39	२१ वीं सदी में अनुवाद की आवश्यकता	डॉ. विष्णु राठोड	149
40	अनुवाद साहित्य का स्वरूप, संकल्पना और रोजगार के अवसर	प्रा. अनिता पाटोळे	152
41	अनुवाद समाधान और समस्याएँ	डॉ. ऐनुर एस. शेख	155
42	हिंदी अनूदित नाटक साहित्य-परम्परा	डॉ. जितेंद्र पाटील	158
43	हिंदी अनूदित साहित्य समस्याएँ तथा समाधान	डॉ. मेनका त्रिपाठी	161
44	हिंदी साहित्य और फिल्म रचना	डॉ. एस. बी. दवंगे	165
45	साहित्यिक अनुवाद की समस्याएँ	प्रा. आर. एन. वाकळे	167
46	हिंदी अनुवाद का स्वरूप और रोजगार के अवसर	डॉ. शरद कोलते	170
47	हिंदी काव्यानुवाद की समस्याएँ एवं समाधान	डॉ. संजय महेर	173
48	विज्ञापन की भाषा और अनुवाद	प्रा. रविंद्र ठाकरे	175
मराठी विभाग			
49	अनुवाद एक ज्ञानग्रहण प्रक्रिया	डॉ. वी. डी. गव्हाणे	179
50	इतर भाषेतून मराठी अनुवादित झालेल्या साहित्यकृती आकलन व आस्वाद (डॉ. ल. बहू व 'द बाय इन द स्ट्राईप्ट पायजामाज')	वंदना सोनवले	182
51	अनुवाद स्वरूप, संकल्पना, व्याप्ती	मधुरा मते	186
52	भाषांतर रुपांतर, अनुवाद नाट्यलेखन	डॉ. बाबासाहेब शेंडगे	189
53	भाषांतर संकल्पना	प्रा. ज्ञानेश्वर तिखे	193
54	अनुवाद संकल्पना, स्वरूप व व्याप्ती	संगीता बाकोळे	196
55	अनुवाद संकल्पना, स्वरूप व व्याप्ती	प्रा. भास्कर मोरे	202
56	श्री भगवद्गीता आणि मराठी गीताई : एक अनुबंध	डॉ. मधुकर मोकाशी	206
57	मराठी भाषेतून इतर भाषांमध्ये अनुवादित झालेल्या साहित्यकृती : आकलन आणि आस्वाद	प्रा. सुरेश नजन	212
58	भाषांतराचे प्रकार - भाषांतर, अनुवाद, रुपांतर	प्रा. रावसाहेब दहे	216
59	भाषांतर आणि इतर सामाजिक क्षेत्रे	डॉ. मेघराज औटी	219
60	जी. ए. कुलकर्णी यांनी अनुवादित केलेल्या कथांमधील मानवी वृत्ती-प्रवृत्ति - एक वेध	सुनीता अत्रे	221
61	अनुवाद स्वरूप व संकल्पना	डॉ. संतोष देशमुख	226
62	अनुवाद स्वरूप, संकल्पना व व्याप्ती	भाग्यश्री माताडे व डॉ. गजानन जाधव	230
63	इतर भाषांमधून मराठी अनुवादीत झालेल्या कादंबऱ्या एक आकलन	डॉ. रावसाहेब ननावरे	234
64	पु. ल. देशपांडे यांची भाषांतरित व रुपांतरित नाटके	प्रा. ए. बी. उगले	241
65	इतर साहित्यातून अनुवादित झालेल्या कलाकृतीचे आकलन आणि आस्वाद.	प्रा. श्रीमती रसाळ एस. डी	245
66	इतर भाषांमधून मराठीत अनुवादित झालेल्या साहित्यकृती	वैशाली गायकवाड व डॉ. विजया तेलंग	249

भाषांतराचे प्रकार :- भाषांतर, अनुवाद, रूपांतर

प्रा. रवसाहेब म. दहे
मराठी विभाग,
एस. एस. जी. एम. महाविद्यालय, कोपरगाव.

अनुवाद-

अनुवाद म्हणजे मौखिक किंवा लिखित भाषेच्या माध्यमातुन एकदा व्यक्त झालेल्या आशयाची, त्याच भाषेच्या किंवा दुसऱ्या एखाद्या भाषेच्या माध्यमातुन पुन्हा केलेली मौखिक किंवा लिखित अभिव्यक्ती होय. याचा अर्थ असा की मुळ साहित्य कृतीचा आशय मौखिक आहे की लिखित आहे यावरून अनुवादाचे पुढील प्रकार संभवतात.

१. मौखिक- मौखिक
२. मौखिक - लिखित
३. लिखित-लिखित

यात पहिला अनुवादाचा प्रकार प्रामुख्याने राजकीय क्षेत्रात जाणवतो. याठिकाणी मुळ संहिता ही वाचकांपर्यंत पोहचविणे हा उद्देश नसुन व्यवहारात अडचण जाणवल्यास दुभाषकाचे काम भाषांतरकर्त्याला करावे लागते. राजकीय व सामाजिक क्षेत्रात हा प्रकार 'तात्काळ' या उपप्रकाराने वापरवा लागतो. अर्थाच्या दृष्टीने अनुवाद करताना भावार्थ, गोपवारा व सारांश या अर्थाने करावा लागतो.

काही लोक 'अनुवाद' ही संकल्पना 'सैल' भाषांतर या अर्थाने वापरतात. अनुवादाच्या अभ्यासातील मुख्य समस्या म्हणजे मुळ अभिव्यक्ती व अनुवादकाने केलेली अभिव्यक्ती यातील फरक होय. यात प्रामुख्याने भाषा कशी वापरली आहे. तिच्यामध्ये राजकीय, सामाजिक, सांस्कृतिक संदर्भांचे उपयोजन कसे आहे, कोणता लेखन प्रकार आहे, अनुवादाचा हेतु काय आहे. अनुवादाचा वाचकवर्ग कोणता आहे, यावरून अनुवाद या वाङ्मय प्रकाराचा विकास अवलंबून आहे.

रूपांतर-

'एखाद्या कलाकृतीतील आशयाची दुसऱ्या एखाद्या रूपामध्ये केलेली पुनरुक्ती म्हणजे रूपांतर होय'. उदा. एखाद्या कथेच्या आशय कांदबरीच्या रूपामध्ये नेताना तिचे वाङ्मयीन स्वरूप बदलून पुन्हा मांडणे होय. रूपांतर करताना भाषा तीच वापरून साहित्य रूपात बदल करता येतात. उदा. आनंद यादव यांची 'गोतावळ' ही ग्रामीण साहित्यातील कलाकृती दुसऱ्या भाषेमध्ये नेतांना आपल्याला मुळ भाषा शब्दशः जसेच्या तसे वापरावी लागते. त्याच बरोबर आपणाला एखादी साहित्यकृती चित्रपटाच्या संहितेत नेताना मुळ कलाकृतीच्या रूपांमध्ये बदल करावा लागतो. उदा: साने गुरुजींच्या 'श्यामची आई' चे चित्रपटामध्ये आचार्य अत्रे यांनी केलेले रूपांतर होय.

रूपांतर या प्रक्रियेमध्ये मुळ साहित्यकृतीचा आशय लक्ष्य भाषेमध्ये नेतांना मुळ साहित्यकृतीचा अंश भाषांतर साहित्यकृतीत येणे आवश्यक असते. कारण काही वेळेस मुळ साहित्यकृतीतील शब्द, पात्रे, आशय, वातावरण, सांस्कृतिक संदर्भ हे लक्ष्य भाषेत असतीलच असे नाही. त्यामुळे रूपांतराच्या प्रक्रीयेत मुळ साहित्यकृतीचा अंश (आशय) कमी अधिक प्रमाणात असतो.

2018-19

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

RESEARCH JOURNEY

INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January - 2019

SPECIAL ISSUE- 87 (D)

Indian Financial Sector : Challenges and Prospects

131

State Bank of Bikaner and Jaipur

Guest Editor :

Dr. K. K. Deshmukh

Principal,

S.N. Arts, D.J. Malpani Commerce &

B.N. Sarada Science College, Sangamner,

Tal. Sangamner, Dist. Ahmednagar (MS) India.

Chief Editor :

Dr. Dhanraj T. Dhangar

Yeola, Dist. Nashik (MS) India.

Executive Editor :

Dr. N. S. Sabale

Dr. G. K. Sanap

Prof. B. N. Shingade

Dr. K. D. Jadhav

Dr. P. J. Phalphale

Dr. G. R. Jaitmal

Dr. A. B. Hase

This Journal is indexed in :

- UGC Approved Journal
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

144

SWATIDHAN PUBLICATIONS

विमुद्रिकरण व त्याचे परिणाम

डॉ.सीमा रविंद्र चव्हाण

सहा. प्राध्यापक,

अर्थशास्त्र विभाग,

रा.ब.नारायणराव बोरावके महविद्यालय, श्रीरामपूर

ता.श्रीरामपूर, जि.अ.नगर

प्रस्तावना:

८ नोव्हेंबर २०१६ रोजी मध्यरात्री पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी ५०० आणि १००० रुपयांच्या नोटबंदीची घोषणा केली. त्या मोबदल्यात २००, ५०० आणि २००० रुपयांच्या नवीन नोटा चलनात आणल्या गेल्या. अर्थव्यवस्थेमधील काळा पैसा कमी करणे आणि भ्रष्टाचार आणि बनावट पैशांचा धोका निर्माण झाल्यामुळे विमुद्रिकरण करण्यात आले. या अचानक उदभवलेल्या परिस्थितीमुळे देशाच्या अर्थव्यवस्थेमध्ये मोठ्या प्रमाणावर व्यत्यय निर्माण झाला. त्यामुळे आर्थिक वाढीला मोठ्या प्रमाणात धक्का बसला. विमुद्रिकरणामुळे बँका आणि एटीएम च्या बाहेर मोठ्या प्रमाणावर ग्राहकांच्या रांगा दिसू लागल्या. संपूर्ण प्रक्रियेची अंतिम तारीख ३० डिसेंबर होती. त्या तारखेपर्यंत २.५ लाख रुपये जुने चलन लोक जमा करू शकतील असा अध्यादेश होता.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

- ❖ विमुद्रिकरणाचा उद्देश अभ्यासणे
- ❖ विमुद्रिकरणाचे फायदे अभ्यासणे.
- ❖ विमुद्रिकरणाचे यश अपयश अभ्यासणे.
- ❖ भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील विमुद्रिकरणाचा प्रभाव अभ्यासणे.

संशोधन पध्दती :

सदर संशोधन पेपर हा दुय्यम साधनसमुग्रीवर आधारित आहे. त्यासाठी विविध संदर्भग्रंथ, संशोधन पेपर, मासिके, अहवाल यांचा वापर करण्यात आला आहे.

विमुद्रिकरणाचा उद्देश :

विमुद्रिकरणाचा प्रमुख उद्देश हा देशातील भ्रष्टाचारला पायबंद घालणे हा होता. त्याचप्रमाणे नकली बनावट चलनापासून देशाच्या अर्थव्यवस्थेचे संरक्षण करणे व काळा पैसा कमी करणे हा होता. गैरव्यवहार टाळणा-या सर्वांनी या मोहिमेचे स्वागत केले. परंतु विरोधकांनी हा निर्णय म्हणजे एक दंडणीय कायदा म्हणून घोषित केला. विमुद्रिकरणानंतर निधीच्या अपुरतेमुळे लोकांना अनेक गैरसोयीचा सामना करावा लागला. या काळात काळा पैसा पांढरा करण्यासाठी अनेक पध्दतींचा अवलंब करण्यात आला. त्यातील काही खालीलप्रमाणे सांगता येतील.

१. गरीब मित्रांच्या किंवा जवळच्या नातेवाईकांच्या खात्यामध्ये पैसे जमा करणे.
२. चलन बदल्यासाठी कमिशन ठरवून देणे.
३. नोटा बदलण्यासाठी बँका आणि एटीएम बाहेर उभे राहण्यासाठी कामगारांची भरती करण्यात आली म्हणजेच रोजंदारीवर पैसे बदलून घेतले गेले.

Principal
S.S.G.M.College
Kandgaon

2018-19
132

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या आर्थिक विचारांचे आधुनिक काळातील महत्त्व

प्रा. पुजा सोपान धनवटे
अर्थशास्त्र विभाग
एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगाव
९९७५१०३६५४

प्रस्तावना :-

अर्थशास्त्र आणि कायद्याचे प्राध्यापक व भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार 'भारतरत्न' डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे एक आगळेवेगळे व्यक्तीमत्व होते. त्यांच्या जडणघडणीत बडोदयाच्या महाराज सयाजीराव गायकवाड यांचा फार मोठा वाटा होता. कोलंबिया विद्यापिठ व लंडन स्कुल ऑफ इकॉनॉमिक्स मध्ये शिक्षण घेत असतांना त्यांच्यावर प्रसिध्द अर्थतज्ञ प्रो.सेलिंगमन आणि प्रो. एडविन कॅनन हे त्यांचे मार्गदर्शक होते.

डॉ. बाबासाहेबांचे राजकीय क्षेत्रातील योगदान सर्वांनाच ठावूक आहे. मात्र त्यांच्या आर्थिक योगदानाविषयी सर्वसामान्यांना फार माहिती नाही.

शोधनिबंधाचा उद्देश :-

- 1) डॉ. बाबासाहेबांच्या आर्थिक विचारांचा आढावा घेणे.
- 2) भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या जडणघडणीत डॉ.बाबासाहेबांच्या विचारांना असलेल्या महत्त्वाचा अभ्यास करणे.

गृहीतके :-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार ही अर्थव्यवस्थेला मार्गदर्शक ठरतात.

संशोधन प्रणाली :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी दुय्यम स्रोतां मार्फत माहिती एकत्रित केलेले आहे. मासिके, इंटरनेटवरील लेखांच्या आधारे सादर शोधनिबंध सादर केलेला आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार :-

रुपयाचा अभ्यास:-

भारतीय रुपयाचा इंग्लंडच्या पौंड स्टर्लिंगशी असलेल्या संबंधाचा डॉ.आंबेडकरांनी अभ्यास केला. त्यांनी भारतातील सुवर्ण विनिमयाला विरोध केला. त्यांच्या मते रुपया आणि पौंडाचा संबंध ब्रिटीशांच्या फायद्याचा तर भारतावर भार टाकणारा होता.

ब्रिटीशांचे योगदान आणि शोषण :-

डॉ. बाबासाहेबांनी वयाच्या २४ व्या वर्षी संतुलित आणि चिकित्सक स्वरूपाचा शोध निबंध 'ईस्ट इंडिया कंपनीचे प्रशासन आणि वित्त' या विषयावर लिहिले. ब्रिटीशांनी भारतात केलेल्या सुधारणा आणि भारताचे शोषण यांची तुलना करून योगदाना पेक्षा शोषण अधिक केल्याची टीका त्यांनी ब्रिटीश साम्राज्यावर केली.

वित्तव्यवस्था :-

१८८३ पासून भारतात वित्तीय व्यवस्थेचा विकास कसा होत गेला यावर आधारित प्रबंध डॉ. आंबेडकरांनी १९२५ मध्ये मांडला. इंग्लंड मधील उद्योजक व व्यापारी हिताचा विचार करून भारतातील वित्तीय धोरण ठरविले जात होते. त्यामुळे भारताच्या समस्या वाढल्याचे परखड मत त्यांनी मांडले.

भारतीय शेतीबाबत विचार :-

भारतातील लहान धारण क्षेत्र आणि त्यावरील उपाय हा बाबासाहेबांचा लेख भारताच्या शेती प्रश्नांवर व सध्याच्या शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येवर मुलभूत भाष्य आहे. शेती हा भारतातील राष्ट्रीय उदयोग आहे. धारण क्षेत्राचा आकार हा शेती उत्पादकतेवर परिणाम करणारा महत्त्वाचा घटक आहे. लहान धारण क्षेत्र ही

आर्थिक सुधारणानंतरचे कृषी व इतर क्षेत्रावरील परिणाम

डॉ. बी. एम. वाघमोडे

अर्थशास्त्र-विभाग,

एस.एस.जी.एम. कॉलेज, कोपरगाव.

Email- balawaghmode24.3@gmail.com

Mobile No.9403374923

गोपवारा

देशाची अर्थव्यवस्था स्वयंपूर्ण न राहता जागतिक अर्थव्यवस्थेशी अधिकाधिक जखडून टाकणे म्हणजे जागतिकीकरण होय. वाढती लोकसंख्या, बेकारी, दारिद्र्य, कुपोषण, धर्म, जात, वंश, भाषा, प्रांत इ.मुळे होणारे संघर्ष या विविध समस्यांनी अगोदरच प्रस्त झालेले विकसनशील देश जागतिकीकरणाच्या भोवऱ्यात सापडलेले आहे यामुळे या देशाच्या राजकीय आणि सामाजिक सुरक्षिततेचा प्रश्न निर्माण झाला आहे. स्वातंत्र्योत्तर काळात भारताची आयात कमी करून निर्यात वाढीसाठी उदारीकरण करण्यात आले. त्यातून बहुराष्ट्रीय कंपन्यांना आमंत्रित करण्यात आले. त्यामुळे आर्थिक स्वातंत्र्य नष्ट होण्याची भीती आज निर्माण झाली आहे. सार्वजनिक क्षेत्रातील उद्योगांच्या मालकी हक्कात कोणताही बदल न करता केवळ व्यवस्थापन आणि नियंत्रण खाजगी शक्ती/संस्था/कंपन्या यांच्याकडे येण्याची प्रक्रिया म्हणजे खाजगीकरण करणे होय. थोडक्यात अशाप्रकारे सन १९९१ नंतर -जे नवीन जागतिकीकरण, उदारीकरण व खाजगीकरण असे आर्थिक सुधारणा कार्यक्रम राबवण्यात येत आहेत. त्याचे भारतावर काही चांगले वाईट परिणाम होत आहेत. त्यामुळे या प्रवाहात देशाचे स्वातंत्र्य व स्वायत्ता टिकून राहिल किंवा नाही याचा विचार करण्याची गरज निर्माण झाली आहे.

प्रस्तावना :

जागतिकीकरणाची निती अँडम स्मिथच्या तिरकसतेच्या धोरणावर आधारलेली आहे. सनातनवाद्यांच्या व्यक्तीस्वातंत्र्य, निर्हस्तक्षेप धोरण व खुले व्यापारी या धोरणांमध्ये आजच्या जागतिकीकरणाची पाळेमुळे सापडतात. १८ व्या शतकात सनातनवाद्यांच्या विचारावर आधारित खुली अर्थव्यवस्था प्रभावी होती, त्यातून भांडवलशाहीचा उदय झाला. भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेच्या दोषांमधून समाजवादी अर्थव्यवस्था निर्माण झाली. हस्तक्षेपनीती व संरक्षणवाद या काळात प्रभावी झाला. परंतु २० व्या शतकातील रशियाच्या विघटनानंतर संरक्षण नीती व समाजवादाचा प्रभाव नाहीसा झाला. २० व्या शतकाच्या शेवटी जागतिक अर्थव्यवस्थेत खुल्या आर्थिक धोरणांचा प्रभाव वाढत गेल्याचे दिसून येते. सन १९९१ ला भारतीय अर्थव्यवस्थेत चर्चा, परिसंवाद व बैठकीच्या अनेक फेऱ्या पूर्ण करून वादाच्या भोवऱ्यात नवीन आर्थिक धोरण जाहीर झाले. जवळजवळ १६ ते १७ वर्ष देशाचा आर्थिक व्यवहार त्या दिशेने हाकण्याचा सरकारचा प्रयत्न चालू आहे. त्याचा देशाच्या आर्थिक व सामाजिक क्षेत्रावर वेगवेगळ्या स्वरूपाचा परिणाम झाल्याचे दिसून येते.

अभ्यास विषयाचे महत्त्व व निवड :

जागतिकीकरण म्हणजे खुली स्पर्धा व नवे तंत्रज्ञान या माध्यमातून उत्पादकता वाढविणे व संपूर्ण जगाची एकच बाजारपेठ निर्माण करणे होय. जागतिकीकरणाद्वारे भारताचा जलद आर्थिक विकास घडवून आणता येईल अशी अपेक्षा व्यक्त करण्यात आली होती. जागतिकीकरणामुळे विविध उत्पादन क्षेत्राची उत्पादकता वाढावी, देशांतर्गत उत्पादन तसेच निर्यातीत वाढ व्हावी ही अपेक्षा आहे. त्यामुळे जागतिकीकरणाचे देशाच्या विविध क्षेत्रावर काय परिणाम झालेले आहेत हे पाहण्याच्या दृष्टिने विषयाला महत्त्व प्राप्त होते.

भारतीय लोकसंख्या वाढ एक अभ्यास

डॉ.बी.एम.बाबमोडे

एस.एस.जी.एम.कॉलेज,
कोपरगाव.

Email- balawaghmode24.3@gmail.com
Mobile No.940337492

प्रस्तावना :-

लोकसंख्या ही आर्थिक विकासाचे एक महत्वाचे साधन आहे. परंतु काही वेळेस हीच लोकसंख्या आर्थिक विकासाला मारक ठरते. वाढत्या लोकसंख्येमुळे श्रम स्वस्त होऊन कमी खर्चात वस्तू व सेवांचे उत्पादन होते. वाढत्या लोकसंख्येमुळे श्रमविभागणीला प्रोत्साहन मिळून मोठ्या प्रमाणावर उत्पादन होते. वाढती लोकसंख्या म्हणजेच वाढणारी बाजारपेठ यामुळे मोठ्या-प्रमाणात-गुंतवणूक करण्यास प्रेरणा मिळते व यातून उत्पादन व रोजगार वाढ होण्यास मदत होते. लोकसंख्यावाढीचा निव्वळ परिणाम समाजाच्या दरडोई उत्पादन पातळीवर होत असतो. तो कधी धनात्मक तर कधी तो ऋणात्मक असतो. हे त्या लोकसंख्येच्या आकारावर व रचनेवर अवलंबून असते. भांडवल पुरवठा, तंत्रज्ञानाची पातळी आणि नवप्रवर्तन यामुळे सुध्दा लोकसंख्येचा आर्थिक विकासावरील परिणाम कमी जास्त बनत असतो. तांत्रिकदृष्ट्या विकसित राष्ट्रांमध्ये भांडवल पुरवठा जास्त असतो. त्याचवेळी जलदगतीने वाढणारी लोकसंख्या ही एक आर्थिक गरज बनते आणि लोकसंख्या ही आर्थिक विकासाला पोषक ठरते. त्याचवेळी दुसऱ्या बाजूला ज्या देशांमध्ये भांडवलाचा तुटवडा आहे, तंत्रज्ञान मागासलेले आहे अशा ठिकाणी वेगाने वाढणारी लोकसंख्या आर्थिक विकासाला निष्क्रीय बनवते. प्रस्तुत शोधनिबंधात भारतीय लोकसंख्येचा आकृतीबंध, स्त्री-पुरुष प्रमाण, लोकसंख्या घनता, साक्षरता दर, लोकसंख्या वाढीची कारणे व परिणाम इ.चा आढावा घेतलेला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये-

प्रस्तुत विषयाचा अभ्यास करण्यासाठी पुढील उद्दिष्ट्ये निश्चित करण्यात आलेली होती.

१. भारतीय लोकसंख्या वाढीच्या आकृतीबंधाचा आढावा घेणे.
२. भारतीय लोकसंख्येच्या स्त्री-पुरुष प्रमाण दराचा, साक्षरता दराचा व घनतेचा अभ्यास करणे.
३. भारतीय लोकसंख्या वाढीच्या कारणांचा शोध घेणे.
४. भारतीय लोकसंख्या वाढीच्या परिणामांचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची गृहितके-

१. भारतीय लोकसंख्येच्या आकृतीबंधात बदल झाला आहे.
२. भारतीय लोकसंख्येच्या स्त्री-पुरुष प्रमाण दर, साक्षरता दर व घनतेत बदल होत आहे.
३. भारतीय लोकसंख्या वाढीस काही प्रमुख कारणे जबाबदार आहेत.
४. भारतीय लोकसंख्या वाढीचे परिणाम होत आहेत.

संशोधनाची अभ्यासपध्दती-

प्रस्तुत विषयाचा अभ्यास करण्यासाठी प्रामुख्याने द्वितीय साधनसामग्रीचा आधार घेतलेला आहे. यामध्ये विविध संदर्भग्रंथ, जनगणना अहवाल, मासिके, वर्तमानपत्रे व इंटरनेट वेबसाईट इ.वापर करून संबंधित विषयाची

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

अहमदनगर जिल्ह्याच्या पीक रचनेतील बदलाचा एक अभ्यास

डॉ.बी.एम.बाळमोडे
अर्थशास्त्र विभाग,
एस.एस.जी.एम.कॉलेज,
कोपरगाव.

Email- balawaghtmode24.3@gmail.com
Mobile No.9403374923

गोपवारा :

अत्यंत प्राचीन काळापासून शेती हा भारतीयांचा मूलभूत व प्राथमिक व्यवसाय असून भविष्यातही या व्यवसायाचे स्थान निर्विवादपणे कायम राहणार आहे. शेती हा केवळ भारतीयांचा व्यवसायच नव्हे तर ती एक जीवन पध्दती बनली आहे. शेतीला भारतीय अर्थव्यवस्थेत अद्वितीय स्थान असल्यामुळेच भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा असं म्हटल्या जाते. बहुतेक शेतकरी आता बाजारपेठेवर नजर ठेऊन, किंमतीचा विचार करून, अधिकाधिक उत्पन्न मिळवण्याच्या प्रेरणेने पिकांची निवड करू लागले आहे. ही एक महत्वाची उपलब्धी होय. त्यामुळे पिकांची रचना किंवा पिकांचा आकृतीबंध निरनिराळ्या राज्यामध्ये एवढेच नव्हे तर विशिष्ट राज्यामधील वेगवेगळ्या प्रदेशांमध्ये वेगवेगळ्या असणे हे अत्यंत स्वाभाविक मानले पाहिजे. जिल्ह्याचे पर्जन्यमान अनिश्चित स्वरूपाचे असून पर्जन्याची वाटणी असमान आहे. अल्प उत्पादकतेवर परिणाम करणारा पीक रचना हा एक महत्वाचा घटक आहे. शेतीचा मजबूत पाया ही जलद आर्थिक व सामाजिक विकासाची आवश्यक अट आहे. या दृष्टिकोनातून शेती विकास व औद्योगिक विकासातील परस्पर संबंध अधिक मजबूत व व्यापक करून देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी सर्वांनी प्रयत्न करण्याची आवश्यकता आहे.

प्रस्तावना :

भारतीय अर्थव्यवस्था ही कृषीवर आधारित आहे. स्वातंत्र्यानंतर औद्योगिकीकरणावर भर देण्यात आला. मात्र कृषीक्षेत्रामध्ये समाधानकारक परिवर्तन घडवून आणले नाही. देशाच्या ३२.८७ कोटी हेक्टर भूभागापैकी १४.१ कोटी हेक्टर क्षेत्र निव्वळ लागवडीखाली असून जवळपास ६५ टक्के लोकसंख्या प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे कृषी क्षेत्रावर अवलंबून आहे.

नियोजित आर्थिक विकासाच्या जवळपास पाच दशकानंतरही शेती क्षेत्राचे महत्वपूर्ण स्थान लक्षात घेता अर्थव्यवस्थेच्या विकासाची प्रचंड क्षमता या क्षेत्रात आहे. देशातील अनेक उद्योग कच्च्या मालाच्या पुरवठ्यासाठी शेतीवर अवलंबून आहेत. या अर्थाने शेती क्षेत्र औद्योगिक प्रगतीचा आधार ठरते. त्यामुळे शेती व औद्योगिकीकरण यांच्यात परस्परपूरक धनात्मक संबंध आहे. आर्थिक विकासासाठी आवश्यक असलेले भांडवली अधिक्य ऊस या पिकापासून उपलब्ध होत आहे. प्रक्रिया उद्योगांसाठी अत्यावश्यक असलेला कापूस, ताग, तेलबिया यासारख्या कच्च्या मालाचा पुरवठा करून औद्योगिक विकासाला चालना देण्याचे कार्यही याच क्षेत्रांद्वारे केले जाते. एवढेच नव्हे तर शेतकऱ्यांची क्रयशक्ती वाढवून निर्माणी उद्योगातील वस्तूची खरेदी-विक्री करण्याची प्रेरणा देणारा हा व्यवसाय आहे. राज्य सरकारचे उत्पन्न शेतीसारख्या महत्वाच्या व्यवसायावर अवलंबून आहे. त्यामुळे शेती हा औद्योगिकीकरणाच्या सर्वांगीण विकासाचा मूलभूत आधार असल्याचे दिसून येते.

अभ्यास विषयाचे महत्त्व :

प्राचीन काळापासून शेती हा भारतीय अर्थव्यवस्थेचा बलदंड आधार आहे. त्यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील शेतीचे महत्त्व व स्थान घटलेले नाही. भारतासारख्या शेतीप्रधान अर्थव्यवस्था असलेल्या व

2018-19
 136

Analyzing the Demonetization's Impact in India

Prof. Dr. Yogita Bhilore
 (Assistant Professor)
 S.S.G.M. College, Kopargaon
 Mob.9604047235,
 email-yimbhilore@gmail.com

Abstract:

The present research paper is a focus on the decision made by the India's Prime Minister taken a bold decision to demonetize 500 & 1000 rupee note. Demonetisation means the change of currency status as a legal tender, it means a replacing old note into new one. Demonetisation PM Modi can be said as 'surgical strike' on Black Money. Demonetisation made by the government was really a master stroke. It helps in fight against corruption, black money, inflation and tax evasion. The government main goal of Demonetisation was to remove the fake currency from the markets. In this paper, we shall discuss about the positive and negative impact of Demonetisation decision taken by the India's government. In this study is based on secondary data, which is collected from news paper, magazine, varies website etc.

Keywords- Demonetisation, Economy, Cash Crush.

Introduction

On 08 November, 2016, prime minister Narendra Mode announced one of the most ground breaking changes in the Indian economy. The currency note of 500 and 1000 is banned. Everyone in twain abroad was surprised by the government. Announcement to replace existing currency note of rs.500 and 1000. Which account for almost 85% of the currency in use public are waiting for long hours outside ATM/ Banks and facing difficulties while trying. The reason for this move was simple. Indian government ministry of finance claimed that 500 and 1000 rupee notes being used to finance terrorism, black market, illegal drug seals.

Objective of paper:

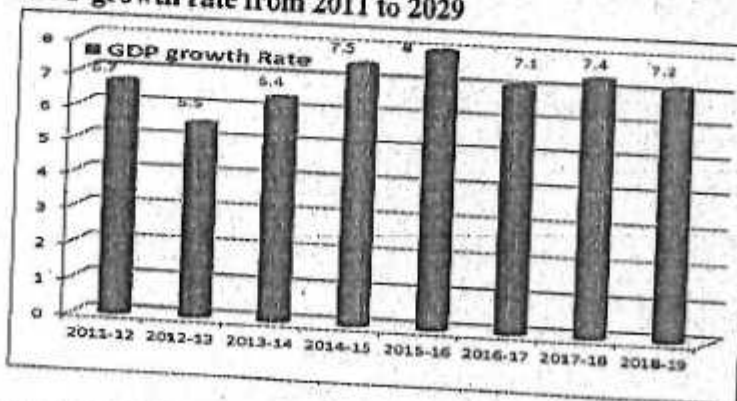
- i) To discuss the impact of demonetization on economy.
- ii) To study about actual present outcomes of the note burned decision.
- iii) To Analyzing the Demonetization impact on various Sectors

Data Collection:

The paper based on secondary data. Data is collected from library, internet, articles, news papers etc.

India has most one largest economy in world first economy can be biformcalled in three brood segments sectors and service sector all sectors contributed in Indian GDP.

Table- 1 :GDP growth rate from 2011 to 2019

CAN
 Principal
 S.S.G.M. College
 Kopargaon

दादाभाई नौरोजी भारतीय अर्थशास्त्रीय विचारांचा उगमः

डॉ. योगिता भिलोरे व प्रा. शिवाजीराव होन
एस. एस. जी. एम. कॉलेज कोपरगांव
Email: ymbhilore@gmail.com / Mob: 9604047235

गोष्टांरा

अर्थशास्त्रीय विचार हे मनावी विचारइतकेच जुने असले पाहिजे; असे 'प्रा. अलेक्झांडर ग्रे' यांचे मत आहे याचा अर्थ मानवी विचारांचा जेव्हा उगम झाला. तेव्हापासून अर्थशास्त्रीय विचारांचा उगम झाला असावा. पण मानवी विचारांचा उगम केव्हा झाला? तर मानवी विचारांचा उगम मानवाबरोबर झाला. असे सर्वसामान्य उत्तर द्यावे लागते त्याकाळी मानवाला भ्रष्टाचार नव्हती, लिपी नव्हती, मानव हा पृथ्वीवर जन्मल्यापासून निसर्गाच्या विविध धोक्यांपासून स्वतःचा बचाव करण्यासाठी सतत धडपडतो आहे. यातून निर्माण होणाऱ्या आर्थिक प्रश्नांने मानवाला भेडसावले आहे. वेळोवेळी व वेगवेगळ्या परिस्थितीने आर्थिक प्रश्न निर्माण झाले ते सोडविण्याच्या दृष्टीने पूर्वी तज्ञांनी उपाय सुचविले, सिध्दांत मांडले त्यांनी सुचविलेले उपाय, सिध्दांत काळाच्या ओघात चुकिते ठरले, बदलत्या परिस्थितीत लागू पडतील अशा नवीन उपायाची व सिध्दांताची भर त्यानंतरच्या तज्ञांनी घातली. त्यामुळे आज शकडो वर्ष अर्थशास्त्रीय विचारात सारखी भर पडत चालली आहे. असेच एक विचारवत म्हणजे दादाभाई नौरोजी होय.

प्रस्तावना

ज्याप्रमाणे एखाद्या ठिकाणी सांठविलेले पाणी वाहून जाते. त्याचप्रमाणे भारतात साठविलेले व भारतात निर्माण होत आसलेली संपत्ती ब्रिटिश राज्यकर्त्यांच्या आर्थिक धोरणामुळे इंग्लंडला वाहून नेला जात होती. दादाभाई नौरोजी यांनी भारतीय अर्थव्यवस्थेत परिवर्तनासाठी केलेले योगदान अत्यंत महत्त्वाचे आहे. त्यांचे विचार क्रांतीकारी स्वरूपाचे असून आजच्या जागतिकीकरणामुळे काळात दिपस्तबासारखे मार्गदर्शक ठरतात. प्रस्तुत शोधनिबंधात दादाभाई नौरोजी भारतीय अर्थशास्त्रीय विचारांचा मांडणी केलेली असून सद्यस्थितीत त्यांचे विचार प्रसंगोचित आहे हे स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न शोधनिबंधात केला आहे.

अध्ययनाचा उद्देश

देशाच्या विकासासाठी दादाभाई नौरोजी यांनी मांडलेल्या अर्थशास्त्रीय विचारांची पुर्णमांडणी करणे हा उद्देश डोळ्यासमोर ठेवून संबधीत पेपरची मांडणी केली आहे.

आर्थिक विचार

निस्तारण सिध्दान्त

दादाभाई नौरोजी यांनी 'च्वअमतजल इक न्द.ठतपनपी तनसम पद प्दकपंश' या ग्रंथात भारताच्या आर्थिक शोषणाचा सिध्दान्त मांडला. या सिध्दांतात दादाभाईंनी भारतातील ब्रिटिशांनी चालविलेले भारताचे आर्थिक शोषण जगाच्या चव्हाट्यावर मांडले यात त्यांनी ब्रिटिश राज्यकर्ते आपल्या राजवटीत भारतातून संपत्ती इंग्लंडला कशी वाहून नेत होते ते अत्यंत प्रभावीपणे व पुराव्यानिशी मांडले त्यामुळेच त्यांच्या या सिध्दांताला निरसन सिध्दांत म्हणू शकले जाते. भारतातून संपत्ती इंग्लंडला वाहून नेला जात आसल्याने भारत हा दारिद्र्याच्या खाईत लोटला गेला असे दादाभाईंनी ठामपणे मांडले. तसेच ब्रिटिशांनी भारतातून संपत्ती वाहून नेल्याने भारताचे मोठ्या प्रमाणात आर्थिक शोषण झाले असून ब्रिटिशांनी भारताला दारिद्री बनवून टाकले आहे. असे प्रतिपादन दादाभाई नौरोजींनी केले.

138

STRESS MANAGEMENT AT THE WORK PLACE

Guest Editor :

Dr. Pandurang Gaikwad
Principal
Mahatma Phule Mahavidyala's
Pimpri-Waghere, Pune

Chief Editor :

Dr. Dhanraj T. Dhangar
Yeola, Dist. Nashik (MS) India.

Executive Editors of the Issue :

Dr. Pandurang K. Lohote
Prof. Uddhav M. Ghodake
Prof. Babasaheb Pawal
Dr. Pratima B. Kadam
Dr. Bharati J. Yadav
Prof. Sunil Salake
Dr. Rajesh T. Birajdar

This journal is indexed in :

- UGC Approved Journal
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

Principal
Gaikwad

SWATIDHAN PUBLICATIONS

ताणतणाव व्यवस्थापन

प्रा.डॉ. सीमा चव्हाण

सहायक प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग, रा.ब.नारायणराव बोरवके महाविद्यालय, श्रीरामपूर

प्रस्तावना

'अपेक्षा आणि वास्तवातील अंतर म्हणजे ताण'. हे अंतर जितके जास्त तितका आयुष्यातील तणाव हा जास्त असतो. त्यामुळे ताण कमी करण्यासाठी परिस्थितीशी जुळवून घेणे गरजेचे असते. ताण तणाव व्यवस्थापन हा एक व्यापक तंत्रज्ञानाचा विषय आहे. त्याद्वारे एखाद्या व्यक्तीचा तणाव नियंत्रित करणे गरजेचे असते. सामान्यतः कामाच्या ठिकाणी असलेला ताणतणाव कमी करणे जास्त गरजेचे असते. हे ताण नियंत्रणाचे प्रमुख उद्दिष्ट्य आहे. तणाव या शब्दाचा अर्थ नकारात्मक परिणामांसह कष्ट ज्याला आपण स्त्रेस असे म्हणतो. त्या त्रासापेक्षा जास्त परिणाम होय. तणाव असंख्य शारीरिक आणि मानसिक लक्षणे निर्माण करतो. तणाव हा प्रत्येकाच्या परिस्थितीनुसार बदलतो. शारीरिक आरोग्य गट आणि नैराश्याचा यात समावेश असतो. आधुनिक समाजात आनंदी आणि यशस्वी जीवनासाठी तणाव व्यवस्थापनाची आवश्यकता आहे. 'जीवन म्हणजे अनेक अडचणी पुरवितो जी हाताळण्यास कठीण वाटू शकते, तणाव व्यवस्थापनामुळे विंता व्यवस्थापित आणि संपूर्ण कल्याण राखण्यासाठी अनेक मार्ग उपलब्ध होतात.'

तणाव हा व्यक्तीसापेक्ष असतो. म्हणून तणाव हा व्यक्तिनुरूप अनुभव आहे. तणाव पातळी सहज मोजण्यायोग्य आहे. तणाव कमी करण्यासाठी विविध शारीरिक चाचण्या वापरून याचे मोजमाप करता येते. व्यावहारिक तणाव व्यवस्थापन तंत्रे उपलब्ध आहेत. काही आरोग्यसेवकांमार्फत इतरांच्या मदतीसाठी, कल्याणासाठी स्वयंमदतीने एखाद्या व्यक्तीची तणाव पातळी कमी करण्यास, आयुष्यावर नियंत्रण ठेवण्याची भावना प्रदान करण्यास आणि सामान्य कल्याणासाठी प्रोत्साहित करण्याचे काम करतात. तणाव कमी करण्यासाठी दैनंदिन व्यायाम, आपले विचार, भावना, मूडस लिहून ठेवण्याचा छंद जोपासणे, आपल्याला त्रास होत असल्यास आपल्या विश्वासू व्यक्तीशी संभाषण करणे गरजेचे असते, जेणेकरून आपला ताण कमी होण्यास मदत होते. ही सर्व तंत्रे आपल्या प्रत्येकासाठी समान कार्ये करीत नाहीत, म्हणूनच आपल्यासाठी कोणते तंत्रे महत्त्वाचे आणि फायद्याचे आहे हे ठरवणे गरजेचे असते. काही लोकांना मनोचिकित्सक हे प्रभावी तंत्र ठरते. पारंपारिक आणि वैकल्पिक उपचारांमध्ये प्रशिक्षण देण्यासाठी अनेक प्रशिक्षण संस्था अस्तित्वात आहेत. तणाव व्यवस्थापनासाठी अनेक मॉडेल उपलब्ध आहेत. प्रत्येकास तणाव नियंत्रित करण्यासाठी तंत्रज्ञानाच्या विशिष्ट स्पष्टीकरणांसह वास्तविकपणे कोणत्या प्रकारच्या तंत्रांची आवश्यकता आहे आणि व्यवहारात कोणती तंत्रे फायद्याची आहेत यासाठी चांगल्या संशोधनाची आवश्यकता व गरज आहे.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

- ❖ ताणतणाव निर्माण होण्या-या कारणांचा अभ्यास अभ्यास करणे.
- ❖ ताणतणाव व्यवस्थापनाचा अभ्यास करणे.
- ❖ तणावाचे प्रकार अभ्यासणे.
- ❖ ताण व्यवस्थापन कार्यक्रमाचा अभ्यास करणे.
- ❖ तणाव मापन प्रणालीचा अभ्यास करणे.

संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत शोधनिबंध हा दुय्यम साधनसामुग्रीवर आधारित आहे. माहिती संकलित करण्यासाठी संशोधकाने विविध संशोधन साहित्य, वर्तमानपत्रे, विविध मासिके, शोधनिबंध, पुस्तके याद्वारे माहिती मिळविली आहे.

हिंदी अनूदित साहित्य में संस्कृति का विकास

2018-19

डॉ. योगेश व्ही. दाने,
सहा. प्राध्यापक, एस. एस. जी. एम. कॉलेज,
कोपरगांव, जि. अ. नगर
Mobile No. 9049866851
Email-yogeshdane11@gmail.com

सारांश :

अनुवाद का सबसे विस्तृत क्षेत्र पारस्परिक विचारों के आदान-प्रदान का है। प्रायः अपरिचित व्यक्ति से हम बातचीत नहीं करते हैं। मन में एक संदेह होता है कि अपने मनोभाव या भाषा अपरिचित व्यक्ति समझ सकेगा या नहीं और दूसरी बात यह कि अपरिचित व्यक्ति से बिना परिचय कराए बातचीत करना अशिष्टता मानी जाती है। विवेच्य कृति में कृष और अनन्या नाम के दो अलग-अलग राज्यों से पढ़ने आये हुए लडका-लडकी-आईआईएमए में भर्ती हुए हैं। क्रिश् पंजाबी है, और अनन्या तमिल ब्राह्मण है। दोनों भारत के अलग-अलग हिस्सों से होते हुए भी संवाद के माध्यम से नजदीक आते हैं, संवादों के माध्यम से ही दोनों एक दूसरे को प्यार करते हैं और शादी करना चाहते हैं, परंतु उनकी शादी को पैरेंट्स की अनुमति नहीं तब उपन्यास का नायक तमिली भाषा सीखकर उनके रश्म रिवाज संस्कृति को जानकर लडकी के घरवालों को राजी करता है, पूरे उपन्यास में चित्रित संवाद योजना को ध्यान में रखकर यही कहा जा सकता है, कि संवाद के माध्यम से ही अनुवाद संभव है। भिन्न भाषा-भाषी से बातचीत का एकमात्र साधन अनुवाद ही है। मानव विकास के लिए शिक्षा, समाज और संस्कृति आवश्यक है। शिक्षा, समाज और संस्कृति के विकास में अनुवाद का महत्व असाधारण माना जाता है। किसी भी देश की कला और संस्कृति को समझने के लिए अनुवाद एकमात्र उपाय है। विश्व की भाषाएँ, जानना, उनमें दक्षता हासिल कर लेना संभव नहीं होता। विभिन्न राज्यों और देशों की विचार संपदा जानने, वहाँ रीति-रिवाज, पर्व-उत्सवों, सांस्कृतिक विरासतों से परिचय कराने हेतु यदि विश्व की कोई एक भाषा तलाशी जाए तो वह 'अनुवाद' ही है। अनुवाद विभिन्न भाषा-भाषियों के बीच परस्पर विचार-विनिमय का 'माध्यम' है और दो भाषाओं के बीच संपर्क सूत्र है। वैज्ञानिक-तकनीकी अनुसंधान को अन्य भाषा-भाषियों को सुलभ कराने में भी अनुवाद का बहुत महत्व है। विविधता में एकता का सूत्र स्थापित करने की उद्देश्य पूर्ति केवल 'अनुवाद' द्वारा ही संभव है।

शब्द संकेत :-

'अनुवाद' असल में विविधता में एकता स्थापित करने का बहुमूल्य साधन है। 'वसुदेव कुटुम्बकम्' की कल्पना को साकार रूप देने हेतु विश्वमंच में जो प्रयास अनुवाद के जरिए हो रहे हैं उसकी उपादेयता मौलिक है।

शोध पध्दति- स्रोत भाषा-ग्रंथ तथा लक्ष्य भाषा ग्रंथ, संदर्भ, निष्कर्ष या अभिमत की प्रस्तुति।

प्रस्तावना :-

आज अनुवाद ज्ञान-विज्ञान के क्षेत्र सहित साहित्य की विभिन्न विधाओं में अपनी पैठ मजबूत बना चुका है। भारत में भी अनुवाद की परंपरा प्राचीन काल से चली आ रही है। ईसा के तीन सौ वर्ष पूर्व रोमन लोगों का ग्रीक लोगों से संपर्क है। जिसके फलस्वरूप ग्रीक से लैटिन में अनुवाद हुए। एशिया में भारतीय

आधुनिक भारत के निर्माता-लेखक सरदार वल्लभाई पटेल

डॉ. योगेश चंद्र जने
 सहाय प्राध्यापक, एस.एस.जी.एम. कॉलेज,
 कोणारगंज, बि.अ.नगर
 Mobile No. 9049866851
 Email: yjgshchdane1@gmail.com

श्रेष्ठ राजनीतिज्ञ और आधुनिक भारत के निर्माता लौह पुरुष सरदार वल्लभाई पटेल, देश में एक ऐसे पुरुष हो गये हैं कि विनाश के जय तक देश का अस्तित्व है तब तक याद रहेंगे। निस्संदेह सरदार पटेल जो देश के गान तथा महत्वपूर्ण सेनानी थे। उन्हें भारत का "लेहपुरुष" "शिवर" "उदर" के नाम से जाना जाता है। देश की स्वाधीनता, उसकी सुरक्षा, राष्ट्र निर्माण, एवं एकीकरण करनेवाले में उनका नाम अग्रणी है। क्या जानें हैं कि उनसे बेहतर नेता और प्रशासक कम होते हैं। उनकी तुलना जर्मनी के एडोल्फर हिटलर से की जाती है। न विस्मयक ने कभी पूर्वो से समझोता किया और न सरदार पटेल ने। देश जब स्वतंत्र हुआ तो ५५२ रियासतों को एकसूत्र में विरोध का काम केवल पटेल जी ने ही किया था। उस वक्त कल्पना करना भी कठिन बात थी। अठक इन्डो और लौह इच्छाशक्ति के कारण ही उन्हें "लेहपुरुष" कहा जागे हैं। एक राजनेता, एक चरित्रवान् व्यक्ति, संपर्ककर्ता और एक प्रशासक के रूप में उन्होंने सफलतापूर्वक अस्तित्व की। साथ ही समाज व. राजनीति के समन्वय में एक चिंतक के रूप में परिचय भी दिया। सामाजिक एवं राजनीतिक क्षेत्र में उन्होंने देश को दिशा निर्धारित करने में महत्वपूर्ण योग दिया।

लौहपुरुष : एक परिचय- सरदार वल्लभाई पटेल का जन्म २१ अक्टूबर, १८७५ ई. में गुजरात प्रांत के खेडा जंमद में कर्मसल गाँव में 'गार्डियात' की पार्षद के अंतर्गत व्यक्तिगतवाले साधारण प्रामाण्य संस्कृति के आंचल में छोटे किसान परिवार में हुआ। उनके पिता का नाम श्री इंदरभाई पटेल एवं माता का नाम लाडभाई था, जो ८० वर्ष की हो जाने पर भी प्रतिदिन चर्चा करती थी। उनके पिताजी इंदरभाई पटेल सन १८५७ के प्रथम स्वतंत्रता संग्राम में भागी थी, रानी लक्ष्मीबाई की ओर से अंग्रेजों के खिलाफ युद्ध लड़े थे। वल्लभाई पटेल की प्रारंभिक शिक्षा कर्मसल गाँव की ब्रह्मगुरु स्कूल में, उसके पश्चात् माध्यमिक शिक्षा के लिए नडिवद और बाद में बडोदा, इसके उपरान्त पुनः नडिवद अर्थात् १९ वर्ष की आयु में सरदार का विवाह पत्नी इन्दिरा से हुआ। १९०२ में उन्हें मणिवहन नाम से कन्यात्व हुआ और १९०५ ई. में लाडभाई नाम से पुत्र प्राप्त हुए। १९०९ ई. को पत्नी लैर से विवाह में उनका औरतान होने के बावजूद भी उनका प्य ही निचन हुआ। पत्नी के मृत्यु के बाद परिवारलों से पुनः शादी करने का दायव था परंतु पटेल ने इन्कार करते हुए परिवार के अन्य सदस्यों के साथ निष्कष अपने बच्चों का पालन पोषण किया। वल्लभाई पटेल ने उच्च शिक्षा की तीव्र इच्छा थी तथा वह विदेश में किधि अध्ययन करना चाहते थे। जिस कंपनी से विदेश यात्रा संबंधी पत्रव्यवहार चल रहा था, विदेश यात्रा का प्रबंध करनेवाली कंपनी को अधिन विधि उन्हें बडे भाई विठ्ठलभाई पटेल को मिल गई। अंग्रेजी में लेवे का नाम 'वी.जे.पटेल होने के कारण विठ्ठलभाई ने प्रथम विलायत जाने का निवद की। वल्लभाई ने यहाँ स्वीकार किया यह उनके त्याग का उदाहरण आज वर्तमान काल में दुर्लभ है। शायद अब की पीढी के लिए प्रेरणा बने। सन १९१० में इंग्लैंड

को प्रस्थान करते हुए 'मिडल टेम्पल' में प्रवेश किया। फरवरी १९१३ में बैरिस्टर की पदवी ग्रहण कर अहमदाबाद लौटे। वल्लभाई अहमदाबाद, गुजरात, बकायत करते रहे। उन्होंने वकालत करने समय उन्होंने जनों के क्रूर व्यवहार, बड़े बाजों के विभिन्न उदाहरण देखे। वकालत करते समय उन्होंने समाज के दीन-हीन लोगों की व्यापक नजदीक से देखी, वे बहुत निरास हुए। धीरे-धीरे वल्लभाई ने सार्वजनिक एवं राजनीतिक कार्यों में भाग लेना शुरू कर दिया। इस प्रकार सरदार पटेल का विद्यार्थी जीवन तथा वकालत का बचल विभिन्न रूपों में पैपक तथा बहपन का उदाहरण है।

सरदार पटेल का सार्वजनिक जीवन प्रवेश:-
 सन १९१७ में अहमदाबाद नगरपालिका सदस्य तदुपरांत नगरपालिका में सेनेटरी कमिटी के समापति चुनने के बाद विभिन्न संघर्षों में उनके नेतृत्व तथा अहमदाबाद नगरपालिका के प्रशासन को सफलतापूर्वक संभालते रहते हुए सरदार पटेल को अहमदाबाद (बोरमसूम) की इंडोली जेज की प्रवधारी के सामना करना पड़ा। उस समय जेज की महामारी से नगर की जनता को शहर से निकालकर जंगलों में रखने तथा उनकी पूरी संभाल करने में अत्यन्त साहस व कायकुशलता का परिचय दिया। अहमदाबाद में आयी बाढ़ के कारण जनजीवन प्रभावित हुआ था। उस समय स्वयं सति के १२ बने अकेले कभी रोड की परिस्थिति जांचते हुए पानी बहते कहां भरा है, इसका निरीक्षण करते हुए प्लुनिसिपल इंजीनियर के घर पहुँचे। उसके यहाँ से टेलिग्राफ कर सब स्थापन करने हुए शहर से पानी निकाल देने की व्यवस्था की। सरदारजी ने १६ फरंट सिच विभाग के मुख्यालय कार्य करते हुए अहमदाबाद शहर को बर्षा का समय सही बाढ से पीड़ित लोगों के निवास व्यवस्था भी की थी। ऐसा प्रमाण स्वतन्त्र में नहीं मिली है।

गंधीजी के सर्वप्रथम सिन्धुतन को धार्मिक भाव में व्यावहारिक बनाने का वह सरदार पटेल द्वारा ही। लक्षणा एक दर्शन से ज्यादा सत्याग्रह पटेल जी के नेतृत्व में किये जाने का खुलसा इतिहास पढ़ने पर मिल जाता है। इन सत्याग्रहों में सरदार ने उनकी निर्णायक भूमिका का निर्वहन किया। गांधी-पटेल की चली मुलकांत गुजरात स्वतंत्र के सचिव चुनने के बाद पौड़ी मालकर के रूप हुई। पश्चात् गांधीजी ने गुजरात स्वतंत्र का अध्यक्ष स्वीकार के बाद गोवरा में प्रांतीय राजनैतिक परिषद हुई अ. कार्य रूप में परिणित करतेवाले मंडल में वल्लभाई को मंत्री बनाया गया और यही से उन्होंने गांधीजी के कार्यक्रमों में भाग लेना प्रारंभ किया। सबसे पहले बेगार बंद आंदोलन में भूमिका निगाने हेतु गांधी जी के साथ पटेल सत्याग्रम चले गये, पूरे गुजरात की जिम्मेदारी अपने कंधों पर लेकर बेगार बंद के लिए कमिश्नर को मिलकर जारी विधि स्पष्ट करते हुए अनुकूल कार्यवाही की। सन १९१८ ई. में गांधीजी के संघर्ष में आने के बाद उनके व्यक्तित्व से पटेल का ही प्रभावित हुए और उनके अनुयायी बन गए। १९१८ में जब गांधीजी ने खेडा में सत्याग्रह किया, पटेल ने उनको पूर्ण सहयोग दिया। खेडा सत्याग्रह में पटेलजी ने अन्वय के विरुद्ध संघर्ष जहाँ एकता बनाओ, विवेक से काम चलने का संदेश दिया। खेडा सत्याग्रह को गांधीजी की प्रेरणा एकर है सरदार ने सत्याग्रह को विजयी बनाने में नेतृत्वस्वी-भूमिका का निर्वह किया। प्रथम विश्वयुद्ध के दरमियान ब्रिटिश नौकरशाही ने जर्मनी के विरुद्ध सहायता की थी। वाइसराय ने भारतीय जनता को सहायता मांगी तब म. प्र. ने सरदार सहायता हेतु संकल्प पूर्ण प्रीति का काम आरंभ किया तब इस कार्य में पटेल ने गाँव-गाँव फैला आकर पूरा सहयोग किया। इस कार्य को करते समय गांधी-सरदारजी को खान बनाकर खिलायत करते थे, बाद में सरदार जी ने भी यही कार्य किया। ६ अप्रैल १९१९ की रैलेक्ट एक्ट के विरोध में हुई अहमदाबाद की इंताल सरदारजी के नेतृत्व में ही

अनुवाद समन्वय-सेतु है

डॉ. रंजना वर्दे

हिंदी विभाग

एस.एस.जी.एम.कॉलेज कोपरगांव

संज्ञा -

भारत बहुभाषिक राष्ट्र है। भाषिक विविधता होने के कारण जनसंपर्क में कठिनाईयाँ निर्माण होती है। यह हद तक राष्ट्रभाषा के माध्यम से यह कठिनाई दूर होती है, फिर भी भाषिक समस्या बनी रहती है। ऐसे में अनुवाद मददगार साबित होता है। अनुवाद शब्द का सम्बन्ध वद धातु से है। वद अर्थात् कहना और अनुवाद का अर्थ है पुनःकथन। अनुवाद का कोशगत अर्थ है 'प्राप्तस्य पुनःकथन'। अनुवाद को पुनःकथन कहा जाता है। इसलिए उसमें मूल रचना का भाव, शैली और सहजता महत्त्वपूर्ण होती है। डॉ. एन.ई. कृष्णाय अय्यर के अनुसार अनुवाद की प्रविधि एक भाषा से दूसरी भाषा में रूपांतरित करने तब सीमित नहीं है। एक भाषा के एक रूप के कथ्य को दूसरे रूप में प्रस्तुत करना भी अनुवाद है। छंद में व्यक्त बात को दूसरे में उतारना भी अनुवाद है। जिस भाषा को सामग्री का अनुवाद करना है उसे स्रोत भाषा और जिस भाषा में अनुवाद किया जाता है उसे लक्ष्य भाषा कहते हैं अनुवाद यह शब्द भारतीय भाषाओं में १८ वीं शती से प्रचलन होने लगा है। इससे यह बोध होता है कि अठारहवीं शती से अनुवाद कार्य का प्रचलन हुआ होगा।

संकेत - अनुवाद की व्यापक कला, एवं विज्ञान, विविध क्षेत्रों में अनुवाद, जनसंसार माध्यमों में अनुवाद।

RESEARCH JOURNEY

संज्ञा -

मनुष्य सामाजिक प्राणी है। साथ ही संसार में बुद्धिवान भी कहलाता है इसलिए जिज्ञासू वृत्ति होना आवश्यक है। अधिक से अधिक ज्ञान पाने के लिए अनुवाद से सहायता प्राप्त होती है। आपसी भावात्मक एकता, ज्ञान-वृद्धि, संस्कृति-परिचय, राष्ट्रीय एकता, शोध कार्य, व्यापार वृद्धि, विविध क्षेत्रों में अनुवाद के बिना कार्य संभव नहीं है। व्यापार, प्रशासन, न्यायालय, शोधकार्य, पत्राचार, जनसंचार, शिक्षा एवं सुरक्षा विभाग में अनुवाद अत्यंत आवश्यक माता जाता है।

अनुवाद महत्त्व -

साहित्य के क्षेत्र में अनुवाद का महत्त्व असाधारण है। साहित्य अनुवाद का प्रमुख क्षेत्र है। साहित्य की प्रतिभा देश, भाषा की सीमा से परे होती है। अनुवाद की सहायता से ही अन्य भाषिक साहित्यों को पहचाना जा सकता है।

विश्व की सर्वश्रेष्ठ साहित्यिक कृतियाँ, साहित्यिकारों के विचार अनुवाद के माध्यम से ही हम जान पाते हैं। साहित्य रचनाओं का तुलनात्मक अध्ययन करने के लिए अनुवाद महत्त्वपूर्ण भूमिका निभाता है। अनुवाद अज्ञान भाषा समृद्ध होती है। मातृभाषा से अन्य कोई भाषा सीखने के लिए सोची हुई बात को अनूदित रूप में अनुवाद को बोला जाता है। प्रगत राष्ट्रों के ज्ञान-विज्ञान एवं तकनीकी साहित्य का अनुवाद भारत की शिक्षा में महत्त्वपूर्ण योगदान देता है। अनुवाद एक ऐसा सेतु-बंधन का कार्य है जिसके बिना विश्वसंस्कृति

2019-19
143

Mitra Sadhana Shikshan Prasarak Mandal's

Rajarshi Shahu Arts, Commerce and Science College Pathri

Tq: Phulambri Dist : Aurangabad – 431111, (MS), India

One Day National Level Conference

On

“वैश्वीकरण के परिप्रेक्ष्य में हिंदी भाषा, साहित्य तथा संस्कृति”

2nd February 2019

Organized by

Department of Hindi

Rajarshi Shahu Arts, Commerce and Science College Pathri

Tq: Phulambri Dist : Aurangabad – 431111, (MS), India

Executive Editor

Principal, Dr. S. B. Jadhav

Chief Editor

Dr. D. N. Phuke

Co - Editor

Mr. B. T. Shelke

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Published by : Aarhat Publication & Aarhat Journal's

Mobile No : 9922444833 / 8355852142

28nd February 2019

ISSN : 2277- 8721

© Mitra Sadhana Shikshan Prasarak Mandal's
Rajarshi Shahu Arts, Commerce and Science College Pathri.

Executive Editor : Principal, Dr. S. B. Jadhav

Chief Editor : Dr. D. N. Phuke

Co editor : Mr. B. T. Shelke

EDITORS :

Disclaimer :

The views expressed herein are those of the authors. The editors, publishers and printers do not guarantee the correctness of facts, and do not accept any liability with respect to the matter published in the book. However editors and publishers can be informed about any error or omission for the sake of improvement. All rights reserved.

No part of the publication be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means electronic, mechanical, photocopying, recording and or otherwise without the prior written permission of the publisher and authors.

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

38	सी. विद्या शामराव चौगले.	वैश्वीकरण में बेवजह कटते हरसिंगार	138 - 140
39	प्रा. डॉ. वसंत माळी	'होरी' नाटक में किसान विमर्श	141 - 144
40	डॉ. विनोद श्रीराम जाधव	भारत का वैश्वीकरण और साहित्य	145 - 149
41	प्रा. डॉ. योगेश विठ्ठल दाणे	कैदारनाथ अग्रवाल जी के निबंधों में सामाजिक सोउद्देशता	150 - 154
42	अनुराधा एस. रामेल्ला डॉ. शिल्पा जिवरग	वैश्वीकरण के परिप्रेक्ष्य में हिंदी भाषा साहित्य तथा संस्कृति का आंतर्राष्ट्रीय स्वरूप	155 - 158
43	डॉ. बी. आर. शेंडगे	कबीर और मानवता	159 - 162
44	प्रा. डॉ. आर डी. गवारे	भूमण्डलीकरण युग : साहित्य अध्ययन की आवश्यकता	163 - 166
45	रुबीना शमीम खान	वैश्वीकरण के अधिकार में हिंदी का घटता स्तर	167 - 169
46	डॉ. मिर्जा अनिसवेग रज्जाकवेग	वैश्वीकरण और मुस्लिम विमर्श	170 - 173
47	डॉ. जिते सुभाष सोनाजी	वैश्वीकरण का अर्थ स्वरूप एवं व्याप्ती	174 - 175
48	स. प्रा. प्रकाश आनंदा लहाने	वैश्वीकरण के परिप्रेक्ष्य में हिंदी भाषा	176 - 177
49	डॉ. बाबा शेख	वैश्विक परिप्रेक्ष्य में मुस्लिम विमर्श	178 - 180
50	डॉ. अलका नारायण गडकरी	वैश्वीकरण, नारी विमर्श और हिंदी कविता	181 - 184
51	प्रा. डॉ. शेख मोहसीन रशीद	मन्नू भंडारी कृत 'अकैली' कहानी में स्त्री विमर्श	185 - 188
52	डॉ. सतीश वाघनारे	हिंदी दलित उपन्यासों की भाषा : समाजशास्त्रीय अध्ययन	189 - 191
53	डॉ. सुरेश मुढे	वैश्वीकरण के कारण हिंदी उपन्यासों में बदलते जीवन मूल्य	192 - 195
54	डॉ. उत्तम राजाराम आळतेकर	वैश्वीकरण के परिप्रेक्ष्य में समकालीन हिंदी कहानी	196 - 201
55	शेख अब्दुल बारी अब्दुले करीम	वैश्वीकरण के परिप्रेक्ष्य में हिन्दी भाषा : एक अनुशीलना	202 - 205
56	प्रा. डॉ. आर. आर. सुरडकर	हिंदी साहित्य में दलित विमर्श	206 - 207

केदारनाथ अग्रवाल जी के निबंधों में सामाजिक सोउदेशता

प्रा.डॉ.योगेश विठ्ठल दाणे

सहा. प्राध्यापक (हिंदी विभाग)

एस.एस.जी.एम. कॉलेज, कोपरगांव

'ललित' निबंध हिंदी साहित्य में आधुनिक युग की ही देन है। आज हिंदी निबंध विधा में ललित निबंध के प्रति आकर्षण निर्माण हुआ है। इन निबंधों में मुख्यतः स्थित लालित्य के कारण ही ये ललित निबंध की संज्ञा सार्थक कर रहे हैं। यदि निबंध में 'लालित्य' नहीं है तो ऐसे निबंध को ललित-निबंध की कोटि में कदापि नहीं रखा जा सकता। वास्तव में निबंध का घर्म उत्कर्ष ललित निबंधों में ही पाया जाता है। 'ललित' शब्द लल् 'विलास' से लल् ईप्सायाम में 'क्त' प्रत्यय के योग से निष्पन्न है। निबंध के साथ 'ललित' विशेषण लगाकर 'ललित निबंध' शब्द की निर्मिति हुई है। 'ललित' से अभिप्राय विदग्धता और रसप्रवणता से है। अर्थात्, यह रस-साहित्य की श्रेणी के अंतर्गत आता है, जिसका घर्म है मानसिक उल्लास और उत्तेजना उत्पन्न करने की क्षमता रखना लेखक के व्यक्तित्व का यह एक लालित्यमय आलेख ही है।

'ललित निबंध' शब्द में 'ललित' के अनेक अर्थ निहित हैं। सामान्यतः सुन्दर एवं मनोहर वस्तु के संदर्भ में 'ललित' शब्द का प्रयोग होता है। कोमल, सुहावना, प्रिय प्रांजल, ललित के लिए ही प्रयुक्त होनेवाले शब्द हैं। "नालंदा विशाल शब्द सागर" में ललित शब्द के पाँच अर्थ हैं—1) सुंदर, मनोहर, 2) अभिलषित, मनचाहा, 3) हिलता-डुलता हुआ, 4) एक अलंकार जिसमें वर्ज्य वस्तु के स्थान पर उसके प्रतिबिम्ब का वर्णन किया जाता है। 5) षोडश जाति का एक राग जो प्रायः गाया जाता था।¹ उपर्युक्त कोश परक अर्थों पर दृष्टिपात करने से ज्ञात होता है कि ललित शब्द का प्रयोग सुंदर, मनोहर, लावण्यमय, सुहावना आदि के लिए ही किया जाता है। ललित निबंध को विभिन्न विद्वानों ने अलग-अलग नामों से अभिहित किया है। जैसे डॉ. विश्वनाथ प्रसाद तिवारी ने इसे 'ललित' या आत्मपरक निबंध माना है। जैसे—डॉ. विद्यानिवास मिश्र भी 'ललित निबंध' को व्यक्तिव्यंजक निबंध कहना अधिक पसंद करते हैं। डॉ. कुबेरनाथ राय लिखते हैं कि,— "ललित निबंध एक स्वयंपूर्ण एवं सम्पूर्ण वाङ्मय है। इसमें व्यक्त दृष्टिकोण की युक्ति युक्तता इसी के अंतर्गत निहित रहती है। यही इसकी सम्पूर्णता एवं स्वयंपूर्णता है।"² डॉ. विजयेन्द्र स्नातक के अनुसार भी आत्मव्यंजक निबंधों का एक रूप ही ललित निबंध होते हैं। "यह ललित निबंध शब्द हिंदी के व्यक्तिव्यंजक निबंधों के लिए रूढ-सा हो गया। ललित निबंध वस्तुनिष्ठ या विवेचनात्मक न होकर अपने परिवेश से, अपने आपसे पाठक का साक्षात्कार है। ललित निबंध में स्वच्छद मनतरंग तथा रंगारंग रूचियों की रमणीय धारा विद्यमान रहती है। इस प्रकार से वह आत्मालाप जैसा है।"³ उपर्युक्त चर्चा से एक बात ध्यान में आती है कि लगभग सभी विद्वानों ने ललित निबंध के लिए आत्मपरकता वैयक्तिकता या व्यक्ति व्यंजकता को ही प्रधान माना है। इस प्रकार हम देखते हैं कि ललित निबंध विभिन्न विद्वानों द्वारा विभिन्न नामों से संज्ञापित किया गया है। ऐसी दशा में कोई भी परिभाषा ललित निबंध की पूर्ण व्याख्या नहीं करती। जिसे सर्वमान्य कहा जाए। हाँ, एक तत्व अवश्य है जिस पर सभी विद्वान एकमत हैं और यह है इस निबंध में लालित्य की विद्यमानता। ललित निबंधों में लालित्य के

हिंदी विभाजन के उपन्यासों का अंग्रेजी में अनुवाद

Mr. P.B.Sawant

Assistant Professor

Department of Hindi

Rayat Shikshan Sanstha's, SSGM² College, Kopergaon (SPPU, Pune)

Tal- Kopergaon, Ahmednagar (MS)

परिचय :

संचार के लिए भाषा का उपयोग किया जाता है, भारत को राज्यों और क्षेत्रों में विभाजित किया गया है, जैसे कि महाराष्ट्र, यू, पी, एम, पी, केरल, गुजरात इन क्षेत्रों में मराठी, हिंदी, अंग्रेजी, गुजराती और १६५० से अधिक भाषाओं में बोली जाती हैं। राष्ट्र इसलिए पुल की जरूरत है जो उपरोक्त भाषाओं को जोड़ सकता है जो पूरे भारतीयों को एक साथ बांधते हैं यह स्वर्ण धागा है जिसे अनुवाद के रूप में जाना जाता है।

अनुवाद का अर्थ और इतिहास :

१९८० के दशक में अनुवाद अध्ययन एक अलग अनुशासन के रूप में विकसित हुआ। अनुवाद न केवल भारत में बल्कि दुनिया के कई हिस्सों में विकसित हुआ। यह लगातार इक्कीसवीं सदी में अच्छी तरह से विकसित हो रहा है। अनुवाद विभिन्न क्षेत्रों जैसे भाषाविज्ञान, साहित्यिक अध्ययन, इतिहास, मनोविज्ञान और अर्थशास्त्र में एक साथ काम करता है। अनुवाद एक मूल पाठ का फिर से लेखन है ... पुनः लेखन नई अवधारणाओं, नई शैलियों, नए उपकरणों का परिचय दे सकता है, और अनुवाद का इतिहास साहित्यिक नवाचार का इतिहास है, जो एक संस्कृति की शक्ति को दूसरे पर ढालता है।

भारतीय साहित्य और अनुवाद :

भारतीय उप-महाद्वीप प्राचीन काल से अनुवाद का मूल्य जानता है, इसलिए अनुवाद के इतिहास से पता चलता है कि इसकी उत्पत्ति भारतीय साहित्य में मिली है, हजार साल पहले आधुनिक इंडो-आर्यन भाषाओं को स्वतंत्र रूप में विकसित किया गया था, वे भाषाएं संचार के वाहन बन जाती हैं या साहित्यिक अभिव्यक्ति के लिए उपयोग की जाती हैं उस समय अनुवाद ने महत्वपूर्ण भूमिका निभाई, भारतीय साहित्य आजकल अंग्रेजी में अनुवादित है, यह तेजी से नई शाखा के रूप में विकसित होता है इसलिए भारतीय विश्वविद्यालय इसे विषय के रूप में पेश करते हैं। भारत में साहित्य और सांस्कृतिक अध्ययन में अनुवाद मुख्य भूमिका निभाता है। भारतीय समाज बहुभाषी है जहां कई भाषाओं का एक साथ उपयोग किया जाता है जो अनुवाद के आधार के लिए इन भाषाओं को समझने की आवश्यकता होती है। अंग्रेजी सार्वभौमिक भाषा है इसलिए प्रत्येक लेखक इसमें काम करने या अंग्रेजी भाषा में अपने काम का अनुवाद करने के लिए उत्सुक है। भारतीय भाषाओं में इतिहास में अनुवाद की परंपरा विकसित होती है, भगवान की भाषा संस्कृत, महाकाव्यों - रामायण और महाभारत या गीता जैसे दार्शनिक ग्रंथों से साहित्यिक कृतियां हैं। ज्ञानेश्वरी बारहवीं शताब्दी में मराठी में भागवत गीता का अनुवाद करती है। तेरहवीं से सोलहवीं शताब्दी तक उनके अस्तित्व की पहली चार शताब्दियों के दौरान - एक क्षेत्रीय भाषा से दूसरी क्षेत्रीय भाषा में कई अनुवाद हुए,

भारतीयों ने अपने साहित्यिक कार्यों का अंग्रेजी में अनुवाद करना शुरू किया, अंग्रेजी अनुवाद का भारतीय इतिहास वर्ष १९१२ कभी नहीं भूलता क्योंकि भारतीय टैगोर का अनुसरण करते हैं, जिन्हें

Printed by : PRASHANT PUBLICATIONS

उनके काम के लिए नोबेल पुरस्कार मिला, इसके बाद भारतीय अनुवादकों ने कभी भी पीछे मुड़कर नहीं देखा कि वे कुशलता से भारतीय कार्यों का अनुवाद करते हैं। भारतीय भाषाओं में महत्वपूर्ण लेखक और उनके प्रसिद्ध कार्यों का अंग्रेजी में अनुवाद किया गया। उन्नीसवीं सदी में।

समाज में हुई घटनाओं को दर्पण की तरह साहित्य में परिलक्षित किया गया, इसलिए कई विचारकों ने कहा कि 'साहित्य समाज का दर्पण है'। भारतीय स्वतंत्रता आंदोलन भारत के विभाजन नामक दुखद घटना के साथ समाप्त होता है, इसके बाद रचनात्मक उपन्यासकारों द्वारा उपन्यास के रूप में विभिन्न साहित्यिक रूपों में साहसपूर्वक प्रतिनिधित्व किया गया था भारतीय अंग्रेजी साहित्य ने न केवल विभाजन की भयावहता का प्रतिनिधित्व किया, बल्कि श्रेष्ठता में इसके पीछे राजनीति भी की।

Bhisham Sahani: Tamas

भीष्म साहनी: तमस (जय रतन - द्वारा अनुवादित)

साहनी ने आदर्श उपन्यास लिखा, तमस का अर्थ अंधकार है, यह दर्पण है जो न केवल मनुष्यों को क्रूर जानवरों के रूप में दर्शाता है, बल्कि ऐसे देवदूत भी हैं जो विभाजन के दौरान मानवता का संरक्षण करते हैं; साहनी का रचनात्मक दिमाग यादों के रूप में भयानक घटनाओं को याद दिलाता है, वह सुझाव देता है कि आजकल घावों के निशान भारतीयों को कैसे परेशान करते हैं। अपने पाठकों को सांप्रदायिक दंगों की शारीरिक रचना के सामने लाना लेखक का लक्ष्य है इसलिए वह उपन्यास की कहानी लिखने के लिए शरणार्थी शिविरों की एक शब्द तस्वीर खींचता है। नाथू स्वीप्स है जो अनजाने में शहर में दंगा भड़काने के लिए जिम्मेदार है, वह सांप्रदायिक नेता द्वारा गुमराह करता है जिसने उसे सुअर को मारने के लिए कहा था, यह अगले दिन मस्जिद की सीढ़ियों पर देखा गया है,

Kamleshwar: Partitions (translated by -meena Kazi -nsari)

कमलेश्वर: विभाजन (अमीना काजी अंसारी द्वारा अनुवादित), कमलेश्वर का केने पाकिस्तान? विभाजन के रूप में अंग्रेजी में अनुवादित। उपन्यास यादों से संबंधित दंगों का बेहतरीन संग्रह है जो आगे चलकर भारतीय दिमाग पर धब्बा बन जाता है। विभाजन अनसुलझे सवाल, सियारिंग, और पीड़ा पर ध्यान केंद्रित करते हैं, अंसारी का अनुवाद अंग्रेजी में ब्यार्थवादी और वफादार कहानी लाने

संत चोखामेळ के अभंगों की अनुवाद की प्रवृत्तिया

प्रा.पी.बी.सावंत,

2018-19

सहा.प्राध्यापक, एस.एस.जी.एम.कॉलेज,
कोपरगांव, जि.अ.नगर

सारांश :

आज के जमाने में एक से अधिक भाषाओं को जानना और एक भाषा से दूसरी भाषा में अनुवाद करना आवश्यक हो गया है। शिक्षा, समाज और संस्कृति के विकास में अनुवाद का महत्त्व असाधारण है। अनुवाद एक विशेष प्रकार की भाषिक प्रक्रिया है इतना ही नहीं वह एक नया अनुशासन अर्थात् नयी ज्ञानशाखा भी है। किसी भी ज्ञानशाखा में विषय की अवधारणा महत्त्वपूर्ण होती है। इसे विषय का सैध्दान्तिक पक्ष कहा जाता है।

प्रस्तावना :-

किसी भाषा के प्राप्त सामग्री का दूसरी भाषा में भाषांतरण अनुवाद है। दूसरे शब्दों में एक भाषा व्यक्त विचारों को यथासंभव समतुल्य और सहज अभिव्यक्तिद्वारा दूसरी भाषा में व्यक्त करने का प्रयास अनुवाद है। अनुवाद आज की दुनिया की अनिवार्यता है। इसके महत्त्व को मनुष्य ने बहुत पहले से पहचान लिया था। संत चोखामेळ मध्यवर्ग का एक ऐसा अहम संत है जिन्होंने आधुनिक संत को यथायोग्य निर्दिष्ट करने का प्रयास किया है। इस प्रयास को हिंदी भाषिकों को अवगत करने का जरिया अनुवाद है। इस दृष्टि से इस आलेख की उपयोगिता है।

अनुवाद-शाब्दिक व्युत्पत्ति :-

'अनुवाद' शब्द की व्युत्पत्ति 'वद' धातु में 'अनु' उपसर्ग को जोड़कर हुई है जिसका शाब्दिक अर्थ - 'पुनः कथन या किसी के कहने के बाद कहना, अर्थात् एक भाषा में किसी के द्वारा कही गई बात किसी दूसरी भाषा में पुनः कथन। अनुवाद के लिए अंग्रेजी शब्द रज्जदेसंजपवदश प्रयुक्त है जिसकी व्युत्पत्ति लेटिन शब्द रज्जदेश और रज्जपवदश शब्दों के योग से हुई है। रज्जदेश का अर्थ है- 'पार' और रज्जपवद का अर्थ है ले जाने की क्रिया। अतः रज्जदेसंजपवदश का व्युत्पत्तिजनक अर्थ है- 'एक भाषा से दूसरी भाषा तक ले जाना'।

अनुवाद-परिभाषा :-

विभिन्न ग्रंथों में अनुवाद को परिभाषित करने का प्रयास किया गया है। यथा-

संस्कृत-

'न्यायसूत्र' में 'विधि विहितस्यानुवचन मनुवाद' कहा गया है। विधि तथा विहित का पुनः कथन अनुवाद है।¹

"जैमिनीय न्यायमाला"के अनुसार-"ज्ञातस्य कथन मनुवादः"

अर्थात् ज्ञान का कथन अनुवाद है।²

अंग्रेजी-

जे. सी. केटफोर्ड - "द रिफ्लेसमेंट ऑफ टैक्स्टयुल मटेरिअल इन वन लैंग्वेज (एस.एल.) वा इक्कीवेलेंट टैक्स्टयुल मटेरिअल इन अनदर लैंग्वेज (टि.एल.)"³

विज्ञापन और अनुवाद

डॉ.योगेश विठ्ठल दाणे,
सहा.प्राध्यापक (हिंदी विभाग)
एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगांव
yogeshdane11@gmail.com
दूरभाष- ९०४९८६६८५१

सारांश:-

वर्तमान युग एवं समाज संचार क्रांति का युग है। भारत की उदारवादी दृष्टि एवं नीति ने बहुसंचार एवं राष्ट्रवाद की अवधारणा को प्रोत्साहित किया है। भारत विश्व के विकसित देशों के लिए एक बहुत बड़ा व्यापार केंद्र बन गया है। अनेक विदेशी कंपनियाँ अपने उत्पादनों को भारतीय बाजार में बेचने के लिए हर शर्षक कोशिश कर रही हैं। विज्ञापन व्यापार की आत्मा है। उत्पादन कर्ता एवं उपभोक्ता के लिए यह प्राणतत्व माना जा सकता है। विज्ञापन विक्रय कला का एक नियंत्रित जनसंचार माध्यम है, जिसके द्वारा उपभोक्ता को दृश्य एवं श्रव्य सूचना इस उद्देश्य को प्रदान की जाती है कि वह विज्ञापनकर्ता की इच्छा से विचार, सहमति, कार्य अथवा व्यवहार करने लगे। एक सर्वेक्षण के अनुसार जनता के सामने अपने उत्पादन और उसके कार्यों की कहानी पेश करने के लिए प्रतिवर्ष विज्ञापन पर १५ खरब डॉलर से अधिक व्यय किया जाता है। वर्तमान संदर्भ में वैश्विक स्तर पर ज्ञान-विज्ञान, कला, संस्कृति, मनोरंजन, खेल आदि जानकारियों की विश्व मंच पर पहुँचाने के लिए 'अनुवाद' को एक सशक्त माध्यम माना जा सकता है। जनसंचार माध्यमों को सशक्त एवं लोकप्रिय बनाने में अनुवाद कार्य की महत्ता दिन-प्रतिदिन बढ़ती जा रही है। भूमंडलीकरण के इस दौर में 'विज्ञापन' प्रचार का एक सशक्त तरीका है। विज्ञापन एवं समाज का संबंध अत्यंत पुराना है। मानव जाति के विकास के लिए 'विज्ञापन' ने काफी योगदान दिया है अर्थात् सामाजिक स्तर पर मानवीय जीवन की उन्नति एवं मानवीय मूल्यों को उजागर करने में विज्ञापन की भूमिका रही है।

शब्दसंकेत:-

विज्ञापन, एडवर्टाइजमेंट, मार्केटिंग, विक्रय कला, परचेस आदि।

शोधालेख का उद्देश :-

1. विभिन्न क्षेत्रों में विज्ञापन की बढ़ती व्यापकता, एवं उपादेयता पर विचार-विमर्श करना।
2. विज्ञापन की भाषा से पाठकों को अवगत कराना।
3. विज्ञापन क्षेत्र में रोजगार हे साथ मनुष्य के जीवन में परिवर्तित हुई जीवनशैली से परिचय कराना।

शोधालेख की पद्धतियाँ:-

1. प्रस्तुत शोधालेख शोध की विवेचन, विश्लेषण, सोदाहरण स्पष्टीकरण, पार्श्विकरण समाप्ता आदि पद्धतियों पर आधारित है।

प्रस्तावना:-

आज की संस्कृति 'विज्ञापन' की संस्कृति है। हर व्यक्ति उन्हीं वस्तुओं को खरीदना चाहता है, जिसका विज्ञापन हो रहा है। क्योंकि वह स्टेटस का प्रतीक बन जाता है। दिन-प्रतिदिन बढ़ती इस प्रतिस्पर्धा के युग में 'विज्ञापन' का विशेष स्थान हो गया है। यह हमारे दिनचर्या का एक अंग बन गया है। प्राचीन काल में मौखिक रूप से जानकारी एक-दूसरे को दी जाती थी। जब से छपाई यंत्र का अविष्कार हुआ और विज्ञापन को दुनिया में एक नया दौर शुरू हो गया। पोस्टर्स, सूचनाएँ और हैंडबिल के रूप में विज्ञापन आने लगे। आज बदलते युग के साथ-साथ विज्ञापन में भी विविधता आ गई। प्रिंट एवं इलेक्ट्रॉनिक मीडिया, आंतरिक जाल, मोबाईल, व्हाट्सअप सभी का उपयोग विज्ञापनों के लिए धड़ल्ले से किया जा रहा है।

'अष्टछाप के कृष्ण कवि 'नंददास'

डॉ. योगेश विठ्ठल दाणे
सहा. प्राध्यापक (हिंदी विभाग)
एस.एस.जी.एम. कॉलेज, कोपरगांव
yogeshdane11@gmail.com
Mobile No.9049866851

ब्रजभाषा के साहित्यिक गौरव को स्थायी रूप में प्रतिष्ठित करनेवाले काव्यकारों में अष्टछाप के कवियों का स्थान सर्वोपरि है। अष्टछाप कवियों में सूरदास सिरमौर है, किंतु उनके बाद नंददासजी का स्थान सर्वोपरि है। गोस्वामी तुलसीदास, गंग, रहीम, रसखान, पदमाकर, देव, बिहारी प्रभृति महाकवियों ने अवश्य ब्रजभाषा काव्य की अभिव्यक्ति में प्रौढ़ता, प्रांजलता तथा मार्दव का समावेश कर उसे काव्योपयुक्त गरिमा प्रदान की, किंतु अष्टछाप के कवियों ने जो सौंदर्य और सौष्ठव उसमें उत्पन्न किया है, वह न उनके पूर्ववर्ती कवियों के लिए संभव हुआ न परवर्ती कवियों के लिए। मध्यकाल के विद्वेष, कुचक्र, घृणा, पारस्परिक वैमनस्य के जलते वातावरण में अष्टछाप के कवियों ने धर्म, दर्शन, काव्य और कला की ऐसी सुशीतल सरिता बहायी, जिसमें आज भी सह्य-हृदयों को रसमग्न करने की क्षमता है। अष्टछाप के कवियों का ब्रजभाषा काव्य में तथा कृष्णभक्ति काव्य में महत्वपूर्ण स्थान है। ये सभी कवि अपनी भक्तिभावना, तन्मयता एवं सरलता के कारण प्रसिद्ध हैं। ये अच्छे गायक थे और ब्रजभाषा पर पूर्ण अधिकार रखते थे। कृष्णभक्ति काव्य को जन-जन तक पहुँचाने में अष्टछाप के कवियों के योगदान को भुलाया नहीं जा सकता। 'नंददास अष्टछाप के कवियों में महत्वपूर्ण स्थान रखते हैं। काव्य सौष्ठव एवं भाषा की प्रांजलता के आधार पर ब्रजभाषा के सशक्त एवं समर्थ कवियों में गिने जाते हैं। इनका काव्य उच्चकोटि का है जिसमें भक्ति, दर्शन सिध्दांत के साथ-साथ भाषा का अपूर्व सौष्ठव एवं कलात्मकता की उत्कृष्टता विद्यमान है। इनका शब्दव्यय गजब का होता है, शायद इसी को लक्ष्य कर इनके विषय में एक उक्ति कही गयी है—'और कवि गडिया नंददास जडिया'।

रचनाएँ—

'नंददास' जी की कई रचनाएँ उपलब्ध होती हैं। इनमें से मुख्य इस प्रकार हैं—रस पंचाध्यायी, सिध्दान्त पंचाध्यायी, अनेकार्थ मंजरी, मान मंजरी, रूप मंजरी, रस मंजरी, विरह मंजरी, भँवरगीत, गोवर्ण लीला, श्याम सगाई, रुक्मिणी मंगल, सुदामा चरित, भाषादशमस्कन्ध, और पदावली। इनमें से कुछ विषयों का ऐसा प्रसिद्ध है। (रूप मंजरी, रसमंजरी आदि) कि वे किसी परम रसिक मित्र को आज्ञा से लिखी गई थी। वह मित्र कौन था इस विषय में भी विद्वानों ने अनुमान लगाने का प्रयत्न किया है। "गार्सा-द-तासी" इस्तवार-द ला लिटरेत्यूर ऐं दुई ऐ हिंदुस्थानी' में नंददास जी के ३१ ग्रंथों का उल्लेख किया है। "नंददास जी ने अपनी ललित रचनाओं से कृष्णकाव्य में एक विशिष्ट मधुरिमा की वर्षा की। "नंददास के ग्रंथों का विषय, जैसा कि नाम से ही स्पष्ट है, विविध है। 'रस पंचाध्यायी' और 'सिध्दान्त पंचाध्यायी' तो मुख्य रूप से भागवत के 'रस पंचाध्यायी' के सरस भाषान्तर हैं। 'सिध्दान्त पंचाध्यायी' में उन्होंने भक्ति सिध्दान्त के कुछ नियमों का वर्णन किया है। 'अनेकार्थ मंजरी' और 'नाममाला' वस्तुतः कोश ग्रंथ हैं। 'रूप मंजरी' भक्ति प्रभाव प्रेम कथानक है। 'रस मंजरी' नायिका भेद का ग्रंथ है। 'विरह मंजरी' और 'भँवरगीत' का विषय गोपियों का विरह लीला का विषय है। 'श्याम सगाई' में राधा और कृष्ण की सगाई का बड़ी सरस शब्दावली में वर्णन

। इसके अ.
है। वस्तुतः
भागवत पुर
उध्व-गोर्प
सगुण भक्ति
यही रहस्य
हुए मैं "नं
'नंददास'
व
भक्तिमार्ग

परानुरक्ति
आनंदमय
प्रेमरूपा'
धातु में
का अर्थ
तृप्त हो
इंद्रासन,
उसके र
स्वर मु
से जो
विधारण
मृत में
मह है
फल है
की आ
प्रवाह
विगलि
मुक्ति
सुख-
भक्ति

मार्ग
आधार

"होरी नाटक में चित्रित किसान जीवन"

देवकाते भागवत भगवान
शोध छात्र शिवाजी विश्वविद्यालय,
बोल्हापुर.
bhagavat16836@gmail.com

हिंदी साहित्य को परंपरा प्राचीन एवं बड़ी है। इस साहित्य में समाज के विविध घटकों का मार्मिक चित्रण होता है। प्रादुर्गामीक क्रांति के कारण समाज व्यवस्था में अनेक वैचारिक बदलाव नजर आते हैं। साहित्य यह मानव में परिवर्तन करने का मौलिक कार्य करता रहता है। हिंदी साहित्य में भारतीय समाज की विविध परिस्थितियों, समस्या एवं विविध परिवर्तनों का चित्रण किया है। समाज के कुछ घटकों का विकास हुआ है तो समाज के कुछ घटक कहीं कहीं दूर हैं। इसमें, किसान आदिवासी, शोषित, स्त्रियों आदियों का समावेश होता है। समाज का चित्रण एक महत्वपूर्ण घटक है। यह प्राचीन काल से उपेक्षित जीवनयापन करता है। भारत यह कृषिप्रधान देश होते हुए भी आज खेती करनेवाला किसान अनेक समस्याओं के छाया में जीवन बिता रहा है। इन समस्याओं के कारण उसकी स्थिति दयनीय बनी है। भारतीय व्यवस्था में खेती का बड़ा महत्व है। इसके बारे में प्रेमचंद लिखते हैं कि "कृषिप्रधान देश में खेती केवल जीविका का साधन नहीं वह सम्मान की वस्तु भी है"।¹ इसलिए खेती करनेवाले का समाज में सम्मान होना जरूरी है। इसलिए हिंदी साहित्य में किसान के विविध पैलुओंका चित्रण अनेक साहित्यकारोंने किया है। इन हिंदी साहित्यकारों में विष्णू प्रभाकर यादव एक विद्वान साहित्यकार हैं। इनोंने प्रेमचंद के 'गोदान' इस उपन्यास का 'होरी' यह रूपांतरित नाटक लिखा जिस में किसान के विविध अत्याचों का चित्रण किया है।

'होरी' इस नाटक का कथानक किसान का प्रमुख ग्रामीण जीवनपर आधारित है। इस नाटक का प्रमुख पात्र 'होरी' यह भारतीय किसान का प्रतिनिधीक पात्र के रूप में है। प्रादुर्गामीकरण एवं पुंजीवाद कारण व्यक्ति में का लालच, ब्रेश, ईर्ष्या, मत्सर यह भाव बढ़ रहे हैं। इसके कारण व्यक्ति - व्यक्ति में जलजलका भाव बढ़ता जा रहा है। इसी कारण व्यक्ति व्यक्ति के विचारों में संकुचितता नजर आ रही है। इस से खून के रिस्ते भी नहीं छूटे। इस संकुचित दृष्टिकोण के कारण भाई-भाई से ईर्ष्या करता है। वैचारिक भिन्नता के कारण सम्मिलित परिवार की प्रथा का रुग्णतर एकल परिवार में होता जा रहा है। इसी कारण खेती का भी बंटवारा हुआ है। सब अपने अपने व्यवहार में व्यस्त होते हैं। वे भाई एक दुसरे के आनंद में सामिल भी नहीं होते। इस का संदर्भ 'होरी' के निम्न संवाद से मिलता है। होरी एक गरीब किसान है। वह अपने परिवार का गुजारा दुध से करने के लिए एक गाय खरेद लाता है। सब उस गाय को देखने के लिए आते हैं मगर होरी कहता है कि "सारा गाँव गाय देखने को आया पर शोभा न आया न हिरा"।² प्राचीन काल में सम्मिलित परिवार की प्रथा प्रचलित थी। लेकिन आज उसका प्रमाण कम होते जा रहा है। सम्मिलित परिवार में सब जन गुलामिलकर अपनी खेती करते थे। इसी कारण परिवार में सब सदस्यों में आत्मीयता थी। पर आज एकल परिवार का प्रमाण बनने के कारण भाई-भाई में की आत्मीयता कम होती जा रही है। इस कारण खेती का भी बंटवारा हो गया है। सब भाई अपनी अपनी खेती करने लगे हैं। आज सगे भाई एक ही अंगन में रहते हैं। मगर एक दुसरे आनंद में सामिल नहीं होते हैं। इस प्रकार का जीवन छोटा किसान जी रहा है ऐसा दिखाई देता है। भाई-भाई में का एकद भाई यदि अपने कष्ट से कामयाबी एवं बड़ा होता है। तब समाज के कुछ लोग उसे संकुचित अथवा शंकास्पद दृष्टिकोण से देखते हैं। जैसे की होरी, शोभा और हिरा में खेती का बंटवारा हो गया है। वे सब अपने अपने हिस्से की खेती कर रहे हैं और अपना जीवन जी रहे हैं। जब होरी अपने परिवार के लिए एक गाय लाता है तब कुछ लोग आपस में चर्चा करते हुए एक दुसरे से कहते हैं कि "होरी ने अलग होते समय कछ रुपय दबा लिए थे। भाई को धोखा दिया था"।³ इसे यह प्रतिष्ठित होता है की जब एकद किसान भाई अपने कष्ट से अपने परिवार का विकास करता है या अपनी प्रगती करता है तो इस प्रकार की चर्चा हो जाती है। समाज में किसान के श्रम उसकी यतना, अपेक्षा, एवं अपनी कामयाबी को नकारात्मक दृष्टिकोण से देखा जाता है। यह कितनी शोकांतिका है।

किसान अपनी खेती बड़ी कष्टता से करता रहता है। जब वह अपनी फसल, अनाज योग्य बनता है तब अचानक प्रकृतिक आपदा आ जाने के कारण उसके फसल बड़ी हानी होती है। तब वह किसी को दोष न देते हुए अपनी नसीबपर रोता है। इस प्रकार अनेक समस्याओं का सामना करके वह अपना जीवन जीता रहता है। समाज के विविध घटकों में से कुछ घटक किसान को अच्छे बुरे बोल बोलते रहते हैं। जब होरी ने अपनी फसल अनाज योग्य बनाई थी मगर कुछ अपादों के कारण उसकी फसल का बुरा हाल होता है। तब उसकी पत्नी उसे कहते हैं कि "तुम्हारे भ्रम्य ही खोटे हैं। मैं तो क्या करूँ ?"।⁴ कुछ समय किसान को अपनी पत्नी भी व्यंग्यात्मक बोलती रहती है। इसे आधार न देते हुए उसे व्यंग्यात्मक ढंग से बोलकर किसान को मानसिक त्रास दिया जाता है। इसी कारण वह मानसिकता से खचता रहता है और उसके जीवन में यदि सतत आपत्ति आने कारण वह अपना जीवन नष्ट भी करता है। इसलिए गंभीर प्रसंग में किसान को भ्रम्य आधार की आवश्यकता होती है। गरीबी के कारण किसान अपने परिवार का सही तरीके से देखभाल नहीं कर सकता है। इसका संदर्भ 'होरी' नाटक में मिलता है। होरी अपने गरीबी के कारण अपने बच्चों को सही ढंग से वस्त्र भी नहीं ले पाता है। इसी कारण उनके बच्चे "रुपा नगे बदन, लंगोटी लगाए, शबरे बाल इधर उधर बिखरे हुए हैं। रुखा बदन

SJIF Impact Factor 6.236

हिंदी अनूदित साहित्य में संस्कृति का विकास

डॉ. योगेश धी.दाणे,

सहा. प्राध्यापक, एस.एस.जी.एम. कॉलेज,

कोपरगांव, जि.अ.नगर

Mobile No.9049866851

Email-yogeshdane11@gmail.com

2019-19

सारांश :

अनुवाद का सबसे विस्तृत क्षेत्र पारस्परिक विचारों के आदान-प्रदान का है। प्रायः अपरिचित व्यक्ति से हम बातचीत नहीं करते हैं। मन में एक संदेह होता है कि अपने मनोभाव या भाषा अपरिचित व्यक्ति समझ सकेगा या नहीं और दूसरी बात यह कि अपरिचित व्यक्ति से बिना परिचय कराए बातचीत करना अशिष्टता मानी जाती है। विवेच्य कृति में कृष्ण और अनन्या नाम के दो अलग-अलग राज्यों से पढ़ने आये हुए लडका-लडकी-आईआईएमए में भर्ती हुए हैं। क्रिश् पंजाबी है, और अनन्या तमिल ब्राम्हण है। दोनों भारत के अलग-अलग हिस्सों से होने हुए भी संवाद के माध्यम से नजदीक आते हैं, संवादों के माध्यम से ही दोनों एक दूसरे को प्यार करते हैं और शादी करना चाहते हैं, परंतु उनकी शादी को पैरेंट्स की अनुमति नहीं तब उपन्यास का नायक तमिली भाषा सीखकर उनके रश्म. रिवाज संस्कृति को जानकर लडकी के घरवालों को राजी करता है, पूरे उपन्यास में चित्रित संवाद योजना को ध्यान में रखकर यही कहा जा सकता है, कि संवाद के माध्यम से ही अनुवाद संभव है। विभिन्न भाषा-भाषियों से बातचीत का एकमात्र साधन अनुवाद ही है। मानव विकास के लिए शिक्षा, समाज और संस्कृति आवश्यक हैं। शिक्षा, समाज और संस्कृति के विकास में अनुवाद का महत्व असाधारण माना जाता है। किसी भी देश की कला और संस्कृति को समझने के लिए अनुवाद एकमात्र उपाय है। विश्व की भाषाएँ, जानना, उनमें दक्षता हासिल कर लेना संभव नहीं होता। विभिन्न राज्यों और देशों की विचार संपदा जानने, वहाँ रीति-रिवाज, पर्व-उत्सवों, सांस्कृतिक विरासतों से परिचय करने हेतु यदि विश्व की कोई एक भाषा तलाशी जाए तो वह 'अनुवाद' ही है। अनुवाद विभिन्न भाषा-भाषियों के बीच परस्पर विचार-विनिमय का 'माध्यम' है और दो भाषाओं के बीच संपर्क सूत्र है। वैज्ञानिक-तकनीकी अनुसंधान को अन्य भाषा-भाषियों को सुलभ करने में भी अनुवाद का बहुत महत्व है। विविधता में एकता का सूत्र स्थापित करने की उद्देश पूर्ति केवल 'अनुवाद' द्वारा ही संभव है।

शब्द संकेत :-

'अनुवाद' असल में विविधता में एकता स्थापित करने का बहुमूल्य साधन है। 'वसुदेव कुटुम्बकम्' की कल्पना को साकार रूप देने हेतु विश्वमंच में जो प्रयास अनुवाद के जरिए हो रहे हैं उसकी उपादेयता मौलिक है।

शोध पध्दति— स्रोत भाषा—ग्रंथ तथा लक्ष्य भाषा ग्रंथ, संदर्भ, निष्कर्ष या अभिमत की प्रस्तुति।

प्रस्तावना :-

आज अनुवाद ज्ञान-विज्ञान के क्षेत्र सहित साहित्य की विभिन्न विधाओं में अपनी पैठ मजबूत बना चुका है। भारत में भी अनुवाद की परंपरा प्राचीन काल से चली आ रही है। ईसा के तीन सौ वर्ष पूर्व रोमन लोगों का ग्रीक लोगों से संपर्क है। जिसके फलस्वरूप ग्रीक से लैटिन में अनुवाद हुए। एशिया में भारतीय

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

2018-19 (153)

हिंदी जनसंचार माध्यम एवं रोजगार के अवसर

डॉ. राजाराम कानडे

(हिंदी विभागाध्यक्ष), एस.एस.जी.एम. कॉलेज, कोपरगांव.

सारांश : (Abstract)

जनसंचार ने हमारे सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक जीवन को प्रभावित किया है। वह मनुष्य जीवन के विकास तथा समाज व्यवस्था का अहम पहिया है। 'सायबर युग' में हिंदी भाषा तथा जनसंचार अपना नया रूप लेकर सामने आ रहा है। उसमें एक ओर वैश्विकरण बाजारवाद के कारण हिंदी भाषा में बदलाव आया है तो दूसरी ओर जनसंचार में रोजगार के कई अवसर नजर आ रहे हैं।

संकेत शब्द : (Key Words)

जनसंचार एक निरंतर प्रक्रिया का नाम है। वह मानव समाज से अभिन्न है जिसमें रोजगार के सुअवसर हैं। ज्ञात करने में अन्वेषण की उपादेयता निहित है।

अध्ययन पद्धति : संकलित साहित्यिक सामग्री का विश्लेषण एवं निष्कर्ष

प्रस्तावना :

भाषा संवाद-विवाद-अनुसंधान तथा संपर्क का उच्चतम माध्यम है। उसके उपकरण कई हैं। राष्ट्रभाषा हिंदी में विपुल शब्द-भंडार, रूप-रचना का सरलीकरण तथा देशी-विदेशी शब्दों को सहजता से अर्जित करने की क्षमता है और इसी कारण हिंदी भाषा प्रेमी, समाज ने अपनी अस्तित्व की रक्षा में अपने संपर्क तथा संचार के माध्यमों को पल्लवित किया यही कारण है की हिंद देश के निवासियों को अपने अस्तित्व रक्षा हेतु संघर्षरत होना पड़ा। यह अतीत आदमी को संशोधन की प्रेरणा भी देता रहा। नई पीढ़ी को संघर्ष तथा खोज से आगे बढ़ने की प्रेरणा प्राप्त हुई है। आज के उन्नत चिंतन का यही इतिहास है। लिहाजा जनसंचार और रोजगार के अवसर इस विषय पर चिंतन करने हेतु निम्नांकित मुद्दों का आधार लिया है।

१) जनसंचार का अर्थ-परिभाषा एवं स्वरूप :

'जनसंचार' खासकर जनसाधारण वर्ग के लिए निर्धारित होता है। मुद्रित, दृश्य तथा श्रव्य आदि जनसंचार के विभिन्न माध्यमों ने व्यक्ति से लेकर जनसमूह तक तथा देश-विदेशों को एक सूत्र में बांध दिया है। इसलिए यह कहा जाता है कि जनसंचार ने दुनिया को अपने मुट्ठी में कर लिया है। यही विश्व मानव का मानचित्र बदलने की क्षमता रखता है। ए.सी.शनमुगम की यह राय है, "ज्ञान, अनुभव, संवेदना, विचार और यहाँ तक कि अस्तित्व में होने वाले अभिनव परिवर्तनों की साझीदारी ही संचार है और साझीदारी की यह प्रक्रिया ही संचार है" अर्थात् जन और संचार से बना यह शब्द संचार की निरंतर प्रक्रिया को सूचित करता है जिसमें व्यक्ति के भाव, विचार तथा समाज में घटित घटना की यथोचित अर्जित चेतना विभिन्न माध्यमों के जरिए व्यक्त होती है। इसमें परिवर्तन की चाहत होती है। संचार से तात्पर्य एक व्यक्ति से दूसरे व्यक्ति तक अर्थपूर्ण संदेशों की प्रस्तुति ही है।

श्री.राजेंद्र ने यह कहा है, "संचार या जनसंचार विचारों, सूचनाओं, उत्प्रेरक संकेतों के आदान-प्रदान से ही हमारे जीवनमूल्यों और संस्कृति की संरचना होती है। इस प्रकार संचार के मूलतत्त्व की हमारे जीवन में स्थापना किस तरह होती है, यह स्पष्ट होता है" अर्थात् 'जनसंचार' मनुष्य जीवन मूल्यों तथा संस्कृति का दर्पण होता है। व्यक्ति जैसा सोचता है वैसा वह समाज में प्रस्तुत होता है। यही बात उसे अपनी जीवन सरिता को मोड़ देने में सक्षम होती है इसलिए मीडिया/Mass-communication अर्थात् जनसंचार मानव की विचारधारा को विस्तृत/व्यापक करने वाला आधुनिक क्षेत्र है। यह एक ऐसा नैतिक साधन है जिससे व्यक्ति, समाज, देश, विदेश की सारी गतिविधियाँ अभिव्यक्त होती है अभिव्यक्ति के जिन साधनों, उपकरणों का इस्तेमाल होता है उन सारे उपकरणों को जनसंचार कहेंगे।

इन परिभाषाओं के आधार पर यह स्पष्ट होता है कि 'संचार' एक व्यक्ति से दूसरे व्यक्ति तक अर्थपूर्ण दृष्टि से प्रस्तुत एक महत्त्वपूर्ण साझीदारी का नाम है। इसके बिना व्यक्ति का विकास असंभव है। संगीत, चित्र, मुद्रण, अंग-प्रदर्शन, शारीरिक मुद्रा-अभिनय आदि आँख, कानों तक की प्रस्तुति और इसे प्रस्तुत करनेवाले माध्यम को ही जनसंचार कहेंगे। इनसे अनेक व्यक्तियों के विचार, तथ्यों, भावों-प्रभावों तथा संस्कृतियों के संदेश का लाभ अनेकों को मिल सकता है। यह एक पारस्परिक क्रिया का रूप है जो प्रतीकों के माध्यम से घटित होता है और संचार व्यक्ति और समाज की जरूरत है यहाँ तक कि यह व्यक्ति तथा समाज की सहजात प्रवृत्ति है। यही कारण है कि आज जनसंचार मानव समाज में अपना अमूल्य योगदान दे रहा है।

२) जनसंचार का महत्त्व :

जनसंचार व्यक्ति, समाज, देश तथा विदेश से जुड़ा है। सार्थक संदेशों, सूचना तथा भावों को यथाशीघ्र संप्रेषित करने का माध्यम जनसंचार है। व्यक्ति परंपरागत माध्यम से लेकर नवइलेक्ट्रॉनिक माध्यमों तक का सफल सफर कर

'बामनबाडा' अनूदित नाटक की प्रवृत्तियाँ

डॉ. राजाराम कानडे
एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगांव, जि.अ.नगर
Mobile No.9423202603

2018-19
154

सारांश :-

मनुष्य ज्ञान का अभिलाषी है और ज्ञान-विज्ञान किसी एक भाषा में प्रस्तुत नहीं है अर्थात् ज्ञान की कड़े एक भाषा नहीं। अतः अनेक भाषाओं का ज्ञान सबके आकर्षण का व्यक्ति साबित होता है। संसार के बिखरे ज्ञान को अर्जित करने हेतु अनुवाद को महत्वपूर्ण स्थान मिल रहा है। आज तकनीकी सामग्री, समाचार, साहित्य, बस-रेल तथा आर्थिक व्यवहार के हिशाब तथा नेटवर्क कार्यक्रम में जो अनुवाद हो रहे हैं, वाकई स्तुत्य प्रयास हैं।

हिंदी के मूर्धन्य अनुवादकों में श्री.चंद्रकांत पाटील, निशिकांत ठकराल, दामोदर खडसे, डॉ.सूर्यनारायण रणसुभे, डॉ.संजय नवले, डॉ.एम.डी.शिंदे, डॉ.जीभाऊ मोरे, डॉ.गिरीश काशिद आदि का विशेष योगदान रहा है। महाराष्ट्र के कई मनीषियों ने मराठी दलित साहित्य का अनुवाद करके हिंदी साहित्य को व्यापकता प्रदान की है। इनमें डॉ.सूर्यनारायण रणसुभे का अनुवाद कार्य उल्लेखनीय रहा है। उनकी अनूदित दलित नाट्यरचना 'बामनबाडा' है। 'बामनबाडा' इस स्रोत रचना के लेखक रामनाथ नामदेव चव्हाण है। अंबेडकरी विचारक रामनाथ चव्हाण ने प्रस्तुत नाटक के अलावा साक्षीपुरम, पारध तथा म.फुले आदि नाटक लिखे हैं 'दलित' शब्द जातिप्रद नहीं, मूल्यवाचक नहीं बल्कि चेतनाप्रद है। इस चेतना को जनमानस तक ले जाने का कार्य दलित नाटककारों ने किया है।

'बामनबाडा' यह समस्याप्रधान दलित नाटक है जिसमें मनुष्य-मनुष्य के बीच जो वर्ण, धर्म, जाति के साथ दकियानूसी परंपरा निर्वाह की दीवारें चित्रित हैं, वे सारा विशिष्ट वर्ग समाजद्वारा खड़ी की हैं और उसे युगों-युगों से फल्लवित किया जा रहा है। यह प्रयास ही मानवता विरोधी होने के कारण उसमें नयी पीढ़ी का दम घुटने लगा है, उसमें मानवता दम तोड़ रही है और यह भारतवर्ष की उन्नति में एक महत्वपूर्ण अडसर है। अतः सनातनी बाड़े को ध्वस्त करके जातिविहीन समाज के लिए अंतरजातीय विवाह को स्वीकृति मिले। इस प्रयोजन की पूर्ति अंबेडकरी-गांधीवादी या प्रगतिशील विचारों के अनुसरण तथा उचित संजोग से की जा सकती है। इस हेतु नाटककार ने मनुष्यता का बीज बोने का प्रयास किया है।

शब्द संकेत :- अनूदित नाटक, शैलीगत प्रवृत्तिया

शोध पद्धति :-

स्रोत भाषा-ग्रंथ तथा लक्ष्यभाषा ग्रंथ, संदर्भ ग्रंथसामग्री एवं चिंतन मनन के धरातलपर निष्कर्ष या अभिमत की प्रस्तुति।

प्रस्तावना :-

दलित साहित्य में सामाजिक प्रतिबद्धता, एहसास, क्रांति की पहल है जो प्रास्थापित साहित्य से पृथक है। उसमें मनोरंजन नहीं बल्कि 'मानवता' के प्रति चेतना जगाने की सीख है। दलितोंद्वारा दलित ही करेगा, अन्य लोग दलितों के प्रति हमदर्दी प्रस्तुत कर सकेंगे उसमें कहाँ तक सच्चाई, मानवता है? इसके प्रति दलित

20/01/19
 155

अनुवाद समन्वय-सेतु है

डॉ. रंजना वर्दे
 हिंदी विभाग

एम एस जी एम कॉलेज कोपरगाव

संक्षेप -

भारत बहुभाषिक राष्ट्र है। भाषिक विविधता होने के कारण जनसंपर्क में कठिनाईयाँ निर्माण होती हैं। इतने तक राष्ट्रभाषा के माध्यम से यह कठिनाई दूर होती है, फिर भी भाषिक समस्या बनी रहती है। ऐसे में अनुवाद राष्ट्रगार मानित होता है। अनुवाद शब्द का सम्बन्ध वद यातु से है। वद अर्थात् कहना और यातु का अर्थ है पुनःकथन। अनुवाद का कोशागत अर्थ है 'प्रत्यक्ष पुनःकथन'। अनुवाद को पुनःकथन ही माना जाता है। इसलिए ज्ञान मूल रचना का भाव, शैली और सहजता महत्त्वपूर्ण होती है। डॉ. एन.ई. विठ्ठल अय्यर के अनुसार अनुवाद की प्रक्रिया एक भाषा से दूसरी भाषा में रूपांतरित करने तक सम्मित नहीं है। एक भाषा के एक रूप के कार्य को दूसरे रूप में प्रस्तुत करना भी अनुवाद है। छंद में व्यक्त बात को दूसरे में उतारना भी अनुवाद है। जिस भाषा की सहायता से अनुवाद करना है उसे स्रोत भाषा और जिस भाषा में अनुवाद किया जाता है उसे लक्ष्य भाषा कहते हैं। अनुवाद यह शब्द भारतीय भाषाओं में १८ वीं शताब्दी से प्रचलित होने लगा है। इससे यह बोध होता है कि अठारहवीं शती में अनुवाद कार्य का प्रचलन हुआ होगा।

अनुवाद - अनुवाद की व्यापक कला, एम विज्ञान, विविध क्षेत्रों में अनुवाद, जनसंसार माध्यमों में अनुवाद।

संक्षेप -

मनुष्य सामाजिक प्राणी है। साथ ही संसार में बुद्धिमान भी कहलाता है इसलिए जिज्ञासु वृत्ति होने के कारण वह अधिक से अधिक ज्ञान पाने के लिए अनुवाद से सहायता प्राप्त होती है। आपसी सम्बन्ध प्रवाहक एकता, ज्ञान-बुद्धि, संस्कृति-परिचय, राष्ट्रीय एकता, शोध कार्य, व्यापार बुद्धि, विधि-विधान, शिक्षा एवं सार्वजनिक विभाग में अनुवाद अत्यंत आवश्यक माना जाता है।

अनुवाद महत्त्व -

साहित्य के क्षेत्र में अनुवाद का महत्त्व असाधारण है। साहित्य अनुवाद का प्रमुख क्षेत्र है। अनुवाद की प्रक्रिया देश भाषा की सीमा से परे होती है। अनुवाद की सहायता से ही अन्य भाषिक साहित्य को पहचाना जा सकता है। विश्व की सर्वश्रेष्ठ साहित्यिक कृतियाँ, साहित्यिकारों के विचार अनुवाद के माध्यम से ही हम जान पाते हैं। साहित्य रचनाओं का तुलनात्मक अध्ययन करने के लिए अनुवाद महत्त्वपूर्ण भूमिका निभाता है। अनुवाद प्रत्येक भाषा सम्पर्क होती है। मातृभाषा से अन्य कोई भाषा सीखने के लिए सीधी हुई बात को अनुवादित रूप में अनुवाद को बोला जाता है। प्रगत राष्ट्रों के ज्ञान-विज्ञान एवं तकनीकी साहित्य का अनुवाद भारत की विकास के लिए महत्त्वपूर्ण योगदान देता है। अनुवाद एक ऐसा सेतु-बंधन का कार्य है जिसके बिना विश्वसंस्कृति

Principal
 S.S.G. College
 Kopergaon

2018-19
156

'RESEARCH JOURNEY' International E-Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIT) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 100 : Application of GIS & Remote Sensing in Agriculture Development
UGC Approved Journal

ISSN :
2348-7143
January-2019

Productive Efficiency and Various Farm Size Ratio in Indian Agricultural Sector

Dr. Raviprakash Thombre
Head, Department of Geography
Radhabai kale Mahila Mahavidyalaya
Ahmednagar

Mr. Vitthal Kadus
Asst. Prof Department of Geography
S.S.G.M College Kopergaon

Abstract

This paper is an outcome of a study carried out by the me to understand the awareness of recent developments in Agricultural in new scenario. When the decisions are in world context, cost structure is an integral part of it. Keeping the objective in mind to understand the current level of awareness and some measures to improve it the study was done. Size of farm and productive efficiency with inadequate knowledge may suffer in business decisions and, as, whole the economy of the country in turn.

Introduction

Global and Indian agriculture facing numerous challenges. Indian agriculture abounds in small size farms. The data on operational holding put the numbers of marginal holding at 59 percent of the total holding in the country.

The term family holding was used by the panel on land reforms taking income as the basis an optimum holding refers to the maximum size of holding which a family should possess. Three times the family holding was consider to be an adequate size of optimum holding The whole idea behind imposing this ceiling on size of holding is to fix an upper limit up to which Normally a family can be a allowed to possess land.

The Indian agrarian structure is thus characterized by an unequal land distribution between small and large farms. In this context, an issue often debated is whether small is efficient or large farm is efficient.

Factors on which the size of Economic Holding Depends

Thus the size of an economic holding depends upon various factors which may differ from region to region or even from locality to locality

- i. **The more fertility of soil:-** The more fertile the soil the less will be the amount of land required in order to provide reasonable standard of living to the peasant family In this connection, it is necessary to remember that those enjoy comparatively high fertility.
- ii. **Method of cultivation:-** The size of economic holding will depends upon the methods of cultivation. If the farmers makes use of agriculture machinery such as tractor harvester etc. the size of the economic holding will have to be large.
- iii. **Nature of the crops:-** the size of economic holding will also depends upon the type of crop raised. For instance, vegetable cultivation is highly intensive and even a small farm of 2 or less hectares can provides full and continuous employment to an averages agricultural family and provide it with reasonable level of living.

Changing Pattern of Ownership and Operational Holdings

Three conclusions can be drawn from the data given in table

1. The share of marginal and small farmers in the area owned has been increasing over time, but their percentage of ownership has also risen substantially.

Printed at
S.S.G.M. College
Kopergaon

A Geographical Study of Tourism Potential of Ahmednagar District in Maharashtra

Mr. Kadus Vitthal Dadabhau

Department of Geography
S.S.G.M.College Kopargaon.

Mr.Zol Pradip Dhanaji

Department of Geography
S.S.G.M.CollegeKopargaon.

Abstract.

Tourism industry in Maharashtra has a tremendous potential for growth, given the availability of basic infrastructure and the variety of tourist themes offered by various destinations in Maharashtra. Ahmednagar is one of the most important cities of Maharashtra. Ahmednagar district is situated at approximate middle at the Aurangabad, Pune and Nashik district. The present study aims to identify various determinants of tourism potential of the Ahmednagar district. The secondary data as well as personal interview was conducted from the tourist visited to Ahmednagar district tourist place. It has been observed that, good accessibility, health facilities, road, and infrastructure facilities, other entertainment facility etc. attracts large number of tourist towards Ahmednagar district. Now a day's Ahmednagar district had develop potential growth in tourism and economy.

Key Words:- Tourism industry, Potential growth, Sustainable Development, Regional disparity

Introduction:-

The world Tourism organization (WTO) defines of the tourists "Travelling to and staying in places outside their environment for not more than one consecutive year for leisure, business and other purposes".

Ahmednagar district is one of the tourism hotspot within Maharashtra. It lies within the western Maharashtra at regional basis, as per physiographical concern it covered some part of Western Ghat which is called as Sahyadri mountain range. The district has very undulating topography, but it is blessed by nature. It has great potential of tourism. Tourism Potential" is a widely used and accepted term in tourism domain, however, sometimes create misunderstanding as potential expresses some territorial capabilities, which holds a little narrower domain. As prescribed the term "potential" may be replaced by "Attractiveness" which clearly indicates the relations between demand and supply of tourism. However, several other researches follow the term Potential though this may be assumed to be synonymous to Attractiveness. The natural vegetation, different landscape, water bodies, wildlife of plant and animals, religious sites, cultural and historical base are offer extensive platform to tourism development. Which support to generate employment to local community and increase rate of economical development in the district.

Tourism industry has known as the fourth dimension of contemporary economics. Keeping this in mind an attempt has been made to study the potentialities of tourism development in Ahmednagar district and high light the tourism hot spot in the region.

Study Area:-

Ahmednagar District was established after the end of Peshwa rule in A.D. 1818. Ahmednagar district, which is known as 'Rural Development in Co-operation' and 'Land of saints', is situated in the middle of western Maharashtra. The Ahmednagar District lies in the central part of the state of Maharashtra which is having common boundaries with seven adjoining District. The district has become the centre of attraction because of its beautiful

Solid Waste Generation in Kopergaon City

Pradeep B. Jagzap

Email: jagzappradeep57@gmail.com

Sachin S.Sonawane

Department of Geography,
S.S.G.M. College, Kopergaon (MH)
sachinsonawane121@gmail.com

Abstract:-

The paper attempts to discuss the solid waste generation in Kopergaon city. The aim of this paper is to estimate the solid waste generation to find out the various aspects which are responsible for waste generation in Kopergaon. In order to quantify the solid waste material, volume estimation and weighting data collected for 14 wards in November 2018. For estimation the rate of solid waste generation 75000 population were considered. Population as per 2011 Census was 65273 and projected population for 2018 was 75000. It is estimated that the Kopergaon city generates about 19.335 MT daily, i.e. 0.257 kg / person/ capita / day.

Key Words:-Municipal Solid Waste.

Introduction:-

Solid waste generation is a part of human culture and activity, but it has been becoming a problem since few decades as the characteristic and the rate at which it is generated are not only affecting the environment but to the human health also. The current accelerated rate of waste generation can be ascertained that the many countries governments have been forced to take some effective decision, planning and their implementation. They also restructure the organizational setup. The solid waste generation resulted in various environmental degradation and human health. This condition in India is much similar with the other countries. In 1947, India generated an estimated 6 million tonnes of solid waste, which rose to 48 million tonnes in 1997 (NEERI, 1999).

The condition in India becomes very serious as all municipal waste is not collected at all, most of Indian cities still have lack adequate capacity to transport the solid waste material and some cities don't have sanitary landfills to dispose of the waste. Current waste generation in India is 1.3 billion tonnes per year which will be double in 2025, i.e. 2.2 billion tonnes. Municipal solid waste rates are influenced by economic development, the degree of industrialization, public habits, and local climate. Generally, the higher the economic development and rate of urbanization, the greater the amount of solid waste produced (Urban Development Series, Knowledge paper). The produced solid waste will be recycled properly for environmental sustainability. For that finding the solution for scientific disposal and technology of safe recycling required. Urban solid waste consists of household waste, sanitary waste, industrial waste, medical waste (Danger Material) and construction (Planning Commission, 1995). Municipal solid waste is generally non-hazardous waste which requires periodic collection on regular basis and transport collected material to a processing site.

Study Area:-

The Kopergaon city is the part of Ahmednagar district (Maharashtra, India). It lies between 23°11'17" North Latitude and 72°34'32" East Longitude. As per the 2011 census the population of Kopergaon city is about 65,273. Municipal Solid Waste collected by Kopergaon Municipal Council is for 10.56 km². The projected population for 2018 in Kopergaon city is 75,000.

150

Rainwater Harvesting Potential For Sustainable Development - A Case Study of S.S.G.M College, Kopargaon

Sachin.S.Sonawane

Pradeep. B. Jagzap

Department of Geography, S.S.G.M .College, Kopargaon

Email: sachinsonawane121@gmail.com

jagzapradeep57@gmail.com

Abstract

The water is one of the most important natural resources available on the earth that play's a main role to sustain the life on the earth but recent study shows that the population of the world has been increasing highly and due to water demand also has been increasing a lot. whenever water demand increases automatically and therefore ground water wells has been increased and overall it makes hydrological imbalance but now days the Rainwater Harvesting (RWH) is one of the special techniques that have been adopted highly in order to conserve it for future Including Drinking, Irrigation, Industries, Long Term Storage and other purposes drinking but also irrigation, Industries, long-term storage and other purposes. RWH "Rain water harvesting is the collection and storage of rain water for reuse in particular area especially through the Roof Water harvesting" therefore the present study focuses on the need of the rain water Harvesting

Key words : RWH, Rooftop, Aquifers, Terrain, Ground water recharge, Sustainable development

Introduction

Rain water harvesting is a technique of collection of rainwater into tanks and natural reservoirs before it lost as surface runoff. In India the state of Rajasthan also adopted rain water harvesting by using natural method India the states of Tamilnadu government adopted this policy and made it compulsion of Rainwater Harvesting compulsory the rain water harvesting for every building to avoid ground water depletion. Through The rainwater harvesting the collected water can be stored by two ways in the water tanks of ground surface and above ground water tank by using pipes. The population explosion is major cause for how to supply the water to over population therefore interest of people increases in the rainwater harvesting for mitigate the water crises .

Here, Population Growth are the major reason for the growth of rainwater harvesting. Such factors as drought, population growth, and increasing environmental awareness are driving forces for rain water harvesting incentives. Rain water harvesting method provides us large quality of water and reduces dependence on other sources. Rain water harvesting is also cost efficient in construction as compared to other water sources, i.e. Canal, Dam, Well etc

Need of rainwater Harvesting

- ❖ Rain water harvesting is the great backup of water for basically used for emergency situations
- ❖ Day to day, ground water level has been decreasing therefore rainwater harvesting is important
- ❖ Rain water harvesting is vital because there is growth in the Urban and Rural population are that is need of water shortage
- ❖ Rain water harvesting has many advantages where Sustainable Water Management for future Generation is one of them

Advantages of rainwater Harvesting

- ❖ It reduces the water Bills

7143
2019

2018-19
161

'RESEARCH JOURNEY' International B- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-9.676 (2013)
Special Issue 100 : Application of GIS & Remote Sensing in Agriculture Development
UGC Approved Journal

ISSN :
2348-7143
January-2019

The Study of Gravity Potential Population for Kopergaon Tehsil in Ahmednagar District of Maharashtra State

Sachin.S.Somawane
Rushikesh.A.Batav
Tushar.S.Labade
Department of Geography,
S.S.G.M.College, Kopergaon

Introduction

Population potential may be useful to explain to gravitational attraction of people basically for the Trade Slightly , it indicates the intensity of possible contact between people to one location to the other population Potential is also measure of the nearness or accessibility of a given mass of people to a point for various purposes especially trade The term is derived from physics and the concept is closely related to the gravity model, in that it related to the population specific distance population potential encompasses the influence of all other points on a particular one point.

Key words :Gravity model, Population potential, Population projections

Data Collection

For the present paper we have gathered population Data from the tehsil census of Kopergaon in Ahmednagar district from 2001 to 2011 and this data and also the total distance from the central city to their nearest possible location like City A to City B

Methodology

The present study is entirely based on secondary data which is collected form primary census abstract a Kopergaon tahsil 2011 the collected data is processed and presented in the form of star diagram. For the calculation of Population potential following statistical formula has been adopted.

$$Pp \text{ index} = \frac{\text{Population} \times (Pi)}{\text{Distance} \times Di}$$

Where as

Pp = population Potential

Pi = population in specified area

Di = Distance from the population in a specified area to the given point or network distance

Study Area

Kopergaon tahsil is selected for present study purpose it is situated on the left of Godavari River in the Ahmednagar district of Maharashtra state the kopergaon tahsil is situated between coordinates 19.88°N to 74.48°E longitudes It has an average elevation of 493 meters (1,617 feet). The total population of Kopergaon tahsil as per 2011 census is about 65273

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

Rainwater Harvesting Potential For Sustainable Development - A Case Study of S.S.G.M College, Kopergaon

Sachin.S.Sonawane

Pradeep. B. Jagzap

Department of Geography, S.S.G.M .College, Kopergaon

Email: sachinsonawane121@gmail.com

jagzapradeep57@gmail.com

Abstract

The water is one of the most important natural resources available on the earth that play's a main role to sustain the life on the earth but recent study shows that the population of the world has been increasing highly and due to water demand also has been increasing a lot. whenever water demand increases automatically and therefore ground water wells has been increased and overall it makes hydrological imbalance but now days the Rainwater Harvesting (RWH) is one of the special techniques that have been adopted highly in order to conserve it for future Including Drinking, Irrigation, Industries, Long Term Storage and other purposes drinking but also irrigation, Industries, long-term storage and other purposes. RWH "Rain water harvesting is the collection and storage of rain water for reuse in particular area especially through the Roof Water harvesting" therefore the present study focuses on the need of the rain water Harvesting

Key words : RWH, Rooftop, Aquifers, Terrain, Ground water recharge, Sustainable development

Introduction

Rain water harvesting is a technique of collection of rainwater into tanks and natural reservoirs before it lost as surface runoff. In India the state of *Rajasthan* also adopted rain water harvesting by using natural method India the states of *Tamilnadu government* adopted this policy and made it compulsion of Rainwater Harvesting compulsory the rain water harvesting for every building to avoid ground water depletion. Through The rainwater harvesting the collected water can be stored by two ways in the water tanks of ground surface and above ground water tank by using pipes. The population explosion is major cause for how to supply the water to over population therefore interest of people increases in the rainwater harvesting for mitigate the water crises .

Here, Population Growth are the major reason for the growth of rainwater harvesting. Such factors as drought, population growth, and increasing environmental awareness are driving forces for rain water harvesting incentives. Rain water harvesting method provides us large quality of water and reduces dependence on other sources. Rain water harvesting is also cost efficient in construction as compared to other water sources, i.e. Canal, Dam, Well etc

Need of rainwater Harvesting

- ❖ Rain water harvesting is the great backup of water for basically used for emergency situations
- ❖ Day to day, ground water level has been decreasing therefore rainwater harvesting is important
- ❖ Rain water harvesting is vital because there is growth in the Urban and Rural population are that is need of water shortage
- ❖ Rain water harvesting has many advantages where Sustainable Water Management for future Generation is one of them

Advantages of rainwater Harvesting

- ❖ It reduces the water Bills

Solid Waste Generation in Kopergaon City

Pradeep B. Jagzap

Email: jagzappradeep57@gmail.com

Sachin S.Sonawane

Department of Geography,
S.S.G.M. College, Kopergaon (MH)
sachinsonawane121@gmail.com

Abstract:-

The paper attempts to discuss the solid waste generation in Kopergaon city. The aim of this paper is to estimate the solid waste generation to find out the various aspects which are responsible for waste generation in Kopergaon. In order to quantify the solid waste material, volume estimation and weighting data collected for 14 wards in November 2018. For estimation the rate of solid waste generation 75000 population were considered. Population as per 2011 Census was 65273 and projected population for 2018 was 75000. It is estimated that the Kopergaon city generates about 19.335 MT daily, i.e. 0.257 kg / person/ capita / day.

Key Words:-Municipal Solid Waste.

Introduction:-

Solid waste generation is a part of human culture and activity, but it has been becoming a problem since few decades as the characteristic and the rate at which it is generated are not only affecting the environment but to the human health also. The current accelerated rate of waste generation can be ascertained that the many countries governments have been forced to take some effective decision, planning and their implementation. They also restructure the organizational setup. The solid waste generation resulted in various environmental degradation and human health. This condition in India is much similar with the other countries. In 1947, India generated an estimated 6 million tonnes of solid waste, which rose to 48 million tonnes in 1997 (NEERI, 1999).

The condition in India becomes very serious as all municipal waste is not collected at all, most of Indian cities still have lack adequate capacity to transport the solid waste material and some cities don't have sanitary landfills to dispose of the waste. Current waste generation in India is 1.3 billion tonnes per year which will be double in 2025, i.e. 2.2 billion tonnes. Municipal solid waste rates are influenced by economic development, the degree of industrialization, public habits, and local climate. Generally, the higher the economic development and rate of urbanization, the greater the amount of solid waste produced (Urban Development Series, Knowledge paper). The produced solid waste will be recycled properly for environmental sustainability. For that finding the solution for scientific disposal and technology of safe recycling required. Urban solid waste consists of household waste, sanitary waste, industrial waste, medical waste (Danger Material) and construction (Planning Commission, 1995). Municipal solid waste is generally non-hazardous waste which requires periodic collection on regular basis and transport collected material to a processing site.

Study Area:-

The Kopergaon city is the part of Ahmednagar district (Maharashtra, India). It lies between 23°11'17" North Latitude and 72°34'32" East Longitude. As per the 2011 census the population of Kopergaon city is about 65,273. Municipal Solid Waste collected by Kopergaon Municipal Council is for 10.56 km². The projected population for 2018 in Kopergaon city is 75,000.

12. Impact of Opencast Mining Activity on Forest (A Study of Bauxite Mining Affected Areas of Western Maharashtra)

Devidas S. Randhir

Dept. of Geog., S.S.G.M. College Kopergaon, Ahmednagar (MS).

Abstract

Mining of minerals are environmentally unfriendly activity, has attracted attention from the stand point of environmental impacts and their mitigation. For opencast as well as underground mining it is required to clear the surface along with the vegetation not only in the area designated for mining purposes but also in a large area nearby which is required for making outside dumps and placing associated activities. In the Western Maharashtra, the government has sanctioned 4,784.13 hectares of land for bauxite mining projects. Out of this area 1,496.88 hectore land (31.29%) is under forest. Forest fragmentation takes place in bauxite mining affected areas of Western Maharashtra because of villagers use wood as a fuel, People use edible items which get from the forest, People were not aware of richness of bio-diversity, there is deforestation for bauxite mines, less deforestation rather than bauxite mining purpose, there is loss of biodiversity, Growth of trees affect due to dust accumulation on the leaves of trees, Plant growth made by mining companies does not find.

Keywords: Opencast Mining, Forest Fragmentation, Bauxite Mining

1. Introduction

Opencast bauxite mining is one of the important economic activities of western Maharashtra. Bauxite deposits are found western part of Maharashtra; it includes Kolhapur, Raigad, Ratnagiri, Sindhudurg, Thane and Satara districts (IBM). Government has given the leases of mining to few companies. Opencast mining means totally degradation of Land. Land is not use for any purpose. Mining and its subsequent activities have been found to degrade the land to a significant extent and overburden removal from the mine area results in a very significant loss of rain forest and the rich top soil (Anon, 2006). Mining and quarrying, either open cast or underground, destroys landscape and forest ecosystem. The waste materials that remain after the extraction of usable ores are dumped on the surrounding land, thus causing loss of topsoil, nutrients and supportive micro flora and vegetation (SER, 2003). Open cast mining

Study of Water Quality Parameter of Godavari River Water in Kopargaon City

J.A. Shaikh

Ph.D. Research Student, Department of Geography,
Shivaji University, Kolhapur
Email: Shaikjakariya22@gmail.com

Dr. Sambhaji D. Shinde

Professor, Department of Geography,
Shivaji University, Kolhapur
Email: Sambhajishinde3@gmail.com

Abstract

The management of river water quality is a major environmental challenge. The present study is focused on the determination of physio-chemical parameters, such as pH, hardness, chlorides, alkalinity, calcium & magnesium of water samples from different sampling points. Increase of pollution concentration indicates an increase in the pollution load due to domestic sewage and industrial effluents and anthropogenic activities and discharge of wastes to the discharge into river at kopargaon city. In the present study water samples were collected from kopargaon city. Surface water samples were collected from river Godavari (four polluted sites), Kopargaon Bet, Near to Hanuman Nagar, Chhota Bridge, Near to Mohiniraj Nagar, Motha Bridge, Near to Sai Corner and Sanvatsar Nala, Near to Sanvatsar located at city of Kopargaon. The water resource was used for domestic and Agriculture purposes. The results revealed that the average pH value was analyzed as 8.70, salinity was 7.80 Mi.Mo./Cm, parameters include total hardness was 1200 mg/l, total dissolved solids was 4992 mg/chloride was 812 mg/l, alkanity was 188 mg/l, carbonate was 2.30 mg/l, bi-carbonate was 25.0 mg/l and calcium & magnesium was 30.0mg/l of the river water sample. Therefore the study revealed that how the Godavari river water is contaminated by effluents from small scale industries and dumping of wastages from markets and domestic use wastages. So water quality management is urgently required to achieve the water quality standards determined by WHO.

Keyword: Domestic waste, Industrial effluent, Total dissolved solids.

Introduction:

The river Godavari rises at an elevation of 1067 m in the Western Ghats near the Triambak hills in the Nasik district of Maharashtra. The Godavari is the second largest basin and accounts for nearly 9.5% of the total geographical area of the country. It extends over states of Maharashtra 147320.65 Sq.km. (48.7%), Andhra Pradesh 71797.49 Sq.km. (23.7%), Chhattisgarh 37463.28 Sq. km. Madhya Pradesh 23767.44 Sq. km (7.8%), Karnataka 4469.3 Sq. km. (1.4%) and Union territory of Puducherry 36.94 Sq. km (0.01%).

Study Area:

Kopargaon, Situated in 19°54' north latitude and 74°33' east longitude. Kopargaon is the head-quarters of the taluka. Municipality was established in 1947. Kopargaon Municipal Council is a B class Municipal Council. Water source for Kopargaon Municipal Council is Darna and Nandur Madhyameshwar dam. Water consumption of Kopargaon Municipal Corporation is 11 MLD and Quantity of domestic effluent generated is 7 MLD whereas there is no adequate treatment facility available to treat the sewage generated. Sanjivini (Takli) S.S. K. Ltd. is located in close proximity of river generating trade effluent 313 CMD and Domestic effluent 104 CMD. Godavari Biorefineries Ltd is also located in close proximity of river where as industry is not generating effluent.

2018-19

100

औरंगाबाद जिल्ह्यातील कापूस या प्रमुख पिकांचा अभ्यास (२०१०-२०१७)

संचितकर अनिलेश जाधव
दुर्गा व रंग कला (पुस्तक)

श्री. मधुसूदर मंगामीर महाराज नायक, सौमम अर्टोस व तंजीवनी कॉमर्स महाविद्यालय
कोपरगाव.

प्रा. वे.ए. वेस
महाश्वरक प्राध्यापक
सुमोल विद्यालय

श्री. मधुसूदर मंगामीर महाराज नायक, सौमम अर्टोस व तंजीवनी कॉमर्स महाविद्यालय
कोपरगाव.

सारांश :-

भारतीय अर्थव्यवस्था हि शेती प्रधान अर्थव्यवस्था आहे. शेती हा भारतीय लोकांचा मुख्य व्यवसाय आहे. तसेच राष्ट्रीय उत्पादन मोठा भाग शेतीतून निर्माण होतो. भारतातील सुमारे ७१% लोक उद्यम निर्वाहाचे साधन म्हणून शेतीवर अवलंबून आहे. २०११ च्या आकडेवारी नुसार देशातील कृषिपट्टी लोकसंख्या ७०.४१% लोकसंख्या प्रत्येक किंवा अप्रत्येक शेतीवर अवलंबून आहे. शेतीतुळे १३२ कोटी लोकसंख्या अन्वयता पुरवठा होतो. २००१-१० मध्ये राष्ट्रीय उत्पादनाच्या १२.२५ वाटा एकूण शेतीतून प्राप्त झाल्या आहेत. शेतीतून फक्त गाल्याचा पुरवठा होतो. उदा. कापूस, उम, तांबा, इ. त्याच बरोबर शेतीतून साधनसुध्दा, पंचसत्त, वाहतूक, आवाज-निर्वाह होते. त्यामुळे राष्ट्रीय उत्पादनात वाढ होते. औरंगाबाद जिल्हात कापूस या पिकाचे उत्पादन येवढे आहे. औरंगाबाद जिल्ह्यात २०१०-११ मानी या पिका लागवडी क्षेत्र ३३२९ हेक्टर होते. य २०१३-१७ या मानी ५०५२ हेक्टर इतके होते. यत्वरून असे लक्षात येते हि औरंगाबाद जिल्ह्यातील कापूस लागवडी मानीत क्षेत्रात वाढ झालेली आहे.

बिज संज्ञा :- कापूस, उत्पादन, उत्पादकता.

प्रस्तावना :-

भारतीय अर्थव्यवस्था हि शेती प्रधान अर्थव्यवस्था आहे. शेती हा भारतीय लोकांचा मुख्य व्यवसाय आहे. भारतीय सुमारे ७०% लोक उद्यम निर्वाहाचे साधन म्हणून शेतीवर प्रत्येक व अप्रत्येकरित्या अवलंबून आहेत. महाराष्ट्र राज्याच्या आजवर विकान्यात दुर्गि अंशाने सोळावे रोगदान आहे. महाराष्ट्र वार्षिकी २०१७ च्या आकडेवारीनुसार राज्यातील सुमारे ५०% पेक्षा जास्त लोकसंख्या शेती क्षेत्राशी निगडित आहे. राज्यातील एकूण ३०८ लाख हेक्टर भौगोलिक क्षेत्र पैकी सुमारे २२५.१७ लाख हेक्टर क्षेत्र विकान्यातील आहे. त्यापैकी जवळपास १/३ क्षेत्र हे अर्वाण ग्रन्ध क्षेत्राखालील आहे. एकूण विकान्यातील क्षेत्रापैकी २०.५०% क्षेत्र बागाईत आहे. विकान्यातील एकूण क्षेत्रापैकी १४९.४० लाख हेक्टर क्षेत्र खरीण अंशाने (उम विकान्यात) विकान्यातील आहे. तर रब्बी पिकाची लागवड ५४.७५ लाख हेक्टर क्षेत्रावर केली जाते. उन्हाळी विकान्या आकार १.५७ लाख हेक्टर क्षेत्रावर केली जाते. औरंगाबाद जिल्ह्यात पावसाचे प्रमाण कमी आहे. य तशील अंशाने कापूस पिकासाठी योग्य आहे. कापूस या पिकासाठी दरवर्षी हवामानाची मन्ध्र अंशाने व कापसाच्या उन्हाळ क्षेत्रासाठी ५० ते १०० सें.मी. पाऊल जायतो. कापसाला उन्हाळपस २५० ते २७ सें.मी. तापमान आवश्यक करतो.

उद्देश :-

- 1) औरंगाबाद जिल्ह्यातील कापूस पिकाचा अभ्यास करणे.
- 2) औरंगाबाद जिल्ह्यातील कापूस पिकाचे क्षेत्र व उत्पादन अभ्यास करणे.
- 3) औरंगाबाद जिल्ह्यातील कापूस पिकाचे क्षेत्र व उत्पादकता अभ्यास करणे.

Principal
S.S.M.College
Kopergaon

महाराष्ट्रातील शेतकरी आत्महत्या एक असुरत विज्ञेशण

कु. बापूरी मोहिनी विजास
श्री मद्रसूळ गंगाधिर महाराज सायन्स,
कॉलेज,
कोपरगांव, ता. कोपरगांव, जि. अ.नगर.

प्रा. शेख जे. ए.
श्री मद्रसूळ गंगाधिर महाराज सायन्स,
गौतम आर्टस् & संजीवनी कॉलेज
कॉलेज, कोपरगांव,

सारांश :-

शेतकरी हा जगाचा पोशिंदा आहे. शेती हा महाराष्ट्राचा मुख्य व्यवसाय आहे. आजही कित्येक लोक शेती हा मुख्य व्यवसाय करतात. महाराष्ट्र राज्यातील शेती आणि शेतकरी आज संकटात आहे. भारत या देशाचा विचार केल्यास महाराष्ट्र राज्यात सर्वाधिक शेतकरी आत्महत्या झाल्याचे दिसते. देशामध्ये दर तासाला किमान दोन तरी शेतकरी आत्महत्या करतात. आत्महत्यांच्या कारणांची सर्वात महत्वाची आणि कमी महत्वाची अशी क्रमवारी लावून त्यांच्या निर्मूलनाची धोरणे उरवून निराकरणाने वेळापत्रक व त्याची अंमलबजावणी ह्यांची जबाबदारी विभागीय प्रधान सचिवालयामार्फत ते पोलीस पाटलापर्यंत निश्चीत केली गेली व पारदर्शक अंमल बजावणी केली गेली तरच शेतकऱ्यांना बटवले ही येथे असावदार सरकार आहे. हे करणे सोपे नाही पण अशक्यही नाही.

बीजसंज्ञा - शेती, शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या, दुष्काळ, कर्जबाजारीपणा, उपाययोजना.

प्रस्तावना -

शेतकरी आत्महत्या ही भारतीय समाजातील एक पार मोठी समस्या म्हणून आज समोर आली आहे. बऱ्या अर्थाने भारत देशामध्ये शेतकरी वर्गाचा जगाचा पोशिंदा म्हटले आहे. शेतकऱ्यांच्या नावाने "जय जवान, जय किसान" असा नारा दिला जातो. भारत हा कृषी प्रधान देश आहे. असे गर्वाने म्हटले जाते. अशा समाजामध्ये शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या होनात. ही खरी चिंतेची चिंतनाची व संशोधनाची बाय सर्वांकरीताच आहे. आजपर्यंत स्पष्ट शालेच्या आकडेवारी वरून भारतामध्ये सर्वात जास्त आत्महत्या होणाऱ्या राज्यामध्ये महाराष्ट्र राज्य प्रथम क्रमांकावर आहे. महाराष्ट्र राज्यातील मन्तराळ जिल्हा हा संपूर्ण भारतामध्ये शेतकरी आत्महत्यांच्या बाबतीत प्रथम क्रमांकावर आहे. देश पातळीवर महाराष्ट्र राज्यातील शेतकरी आत्महत्याबाबत एक नंबरला आहे. पुरोनामी महाराष्ट्राला ही बाब शोभनीय नाही.

शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या ही एक राष्ट्रीय आपत्ती आहे. तर देशातील शासन आणि प्रशासन संभरीरपणे या समस्यांकडे पाहतांना दिसत नाहीत. प्रचार आणि प्रचार नाश्र्वमे पाहिजे त्या प्रमाणात प्रबोधन करत नाहीत किंवा चर्चा घडवून आणत नाहीत. एतज्य शेती आणि शेतकऱ्यांच्या प्रश्नांकडे शासन आणि प्रशासनाची वेफिकीरवृत्ती आणि उदासीन मानसिकता तपासणे आवश्यक झाले आहे. तसेच शेतकऱ्यांच्या निराश्य आणि वैफल्य ग्रस्तेचे मुळ कारणे शोधणेही झालाची गरज आहे. त्यासुलभ आपण जगाचा पोशिंदा शळीराजा वाचवू शकतो.

अभ्यास क्षेत्र -

या शोध निबंधासाठी अभ्यास क्षेत्र म्हणून भारत देशातील महाराष्ट्र या राज्याची निवड करण्यात आलेली आहे.

2014-19

172

'RESEARCH JOURNEY' International E-Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 108- Sustainable Development
UGC Approved Journal

ISSN :
2348-7143
February-2019

नाशिक जिल्ह्यातील एकूण पीका खालील क्षेत्राचा (२०११ ते २०१६) एक भौगोलिक अभ्यास

कु. भागवत पूजा राजधर

श्री सद्गुरू गंगागिर महाराज सायन्स,
गौतम आर्टस् & संजीवनी कॉमर्स कॉलेज,

प्रा. शेख जे. ए.

श्री सद्गुरू गंगागिर महाराज सायन्स,
गौतम आर्टस् & संजीवनी कॉमर्स
कोपरगाव,

सारांश :-

कोणत्याही प्रदेशात भूमीचा वैशिष्ट्यपूर्ण प्रत्येक विभाग तिच्या मुख्यवस्थित गटात समावेश करणे यालाच भूमीउपयोजन असे म्हणतात. जमिन ही कोणत्याही देशाची महत्त्वाची साधनसंपदा आहे. भूमी उपयोजनालाच इंग्रजीमध्ये Land Use and Land Cover असे म्हणतात. (Land Use and Land Cover may be refer to us human activity likes as build up commercial, agriculture land recreation area) and Land covers referred to natural vegetation, water bodies and hill area).

भारत हा कुणी प्रधान देश म्हणून गणला जातो. त्यात नाशिक जिल्ह्यातील पिकांच्या वावरीत अग्रेसर असलेला दिसून येतो व येथे गोदावरी नदीचा उगम अंबवनेकर येथे होत असल्याने पाण्याचा साठा मुबलक आहेत. साधन - संपत्ती विपुल प्रमाणात आहेत. प्रस्तुत शोधनिबंधात नाशिक जिल्ह्यातील एकूण पिकाखालील क्षेत्राचा अभ्यास (२०११ ते २०१६) करण्यात आलेला आहे. सर्व साधारणपणे विचार करता लागवडीखालील क्षेत्रामध्ये कोणताही बदल झाला दिसून येत नाही. चालू पडित जमिन आणि एकूण पेरलेले क्षेत्र यामध्ये थोड्या फार प्रमाणात बदल झालेला या महा धर्मांमधील अभ्यासावरून दिसून येतो.

बीजसंज्ञा - एकूण पिकाखालील क्षेत्र, एकूण पेरलेले क्षेत्र, लागवडीखालील क्षेत्र.

प्रस्तावना -

देशाचा आर्थिक व सामाजिक विकास हा त्या देशातील उपलब्ध असलेल्या नैसर्गिक साधन संपत्तीवर अवलंबून असते. भूमी उपयोजना आर्थिक दृष्ट्या महत्त्वाचे स्थान म्हणून ओळखले जाते. भूमी उपयोजनाचा उपयोग शेती करण्यासाठी, कारखानदारी, वाहतूक व दळणवळण, उद्योगधंद्यांसाठी, मोठ्या प्रमाणात भूमी उपयोजनाचा उपयोग केला जातो. भारत हा कुणी प्रधान देश असल्याने शेतीसाठी पाण्याची आवश्यकता असते. नाशिक जिल्ह्यात पाण्याचा साठा मुबलक प्रमाणात आहे. त्यामुळे तेथे शेती करणे सोपे झाले आहेत. तसेच भौगोलिक बदलानुसार पिके घेतली जातात. ऊन, द्राक्षे, डाळिव, घोर, या फळपिकांचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणात होते. तसेच भाजीपाला फुल शेती, कडधान्य, असे विविध पिके घेतली जातात. नाशिक जिल्ह्यात मोठ्या प्रमाणात उद्योगधंदे आहेत. त्यामुळे लोकांना रोजगाराच्या संधी प्राप्त झाल्या आहेत.

महाराष्ट्रातील ५०% लोकांचा व्यवसाय शेती आहेत. जिल्ह्याचे एकूण क्षेत्रफळ १५,५८२ चौ.कि.मी. लागवडीखालील आहे. कृषी क्षेत्र सुमारे ११.११, ५०० हेक्टर एकूण क्षेत्र ८,८०,२५८ हेक्टर खरीप ६,५२,५५० हेक्टर रब्बी १,२५,६८५ हेक्टर आहे. २०११ च्या जनगणनेनुसार एकूण लोकसंख्या ६१,०७,१८७ आहेत. जिल्ह्यात एकूण १५ तालुके आहेत. वेगवेगळ्या तालुक्यात वेगळी पिके घेतली जातात. कांदा, डाळिव, द्राक्षे ही प्रमुख पिके उगतपूरी, अंबवनेकर पेठ या भागात भात लागवड मोठ्या प्रमाणात होते. भाजीपाला उत्पादन उत्तर-पूर्व भागात वापूस आणि ज्यारीने उत्पादन होतो. जिल्ह्यात पिंपळगाव ही द्राक्षांची

2018-19

173

'RESEARCH JOURNEY' International E-Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 108- Sustainable Development
UGC Approved Journal

ISSN :
2348-7143
February-2019

अहमदनगर जिल्ह्यातील लोकसंख्या वाढ आणि साक्षरता अभ्यास (१९६१ ते २०११)

कु. वनसोडे पुजा भिमराज

तृतीय वर्ष कला (भूगोलशास्त्र विभाग)

श्री. सद्गुरु गंगागिर महाराज, मायन्स गौतम आर्ट्स अँड सॅंजीवनी कॉमर्स कॉलेज
कौपरगाव, जि. अहमदनगर.

प्रा. शेख जे. ए.

सहाय्यक प्राध्यापक,

भूगोलशास्त्र विभाग,

श्री. सद्गुरु गंगागिर महाराज, मायन्स गौतम आर्ट्स अँड सॅंजीवनी कॉमर्स कॉलेज
कौपरगाव, जि. अहमदनगर

प्रस्तावना :-

पृथ्वीवर इतर प्राणी व वनस्पतींच्या तुलनेत मानव फारच उशिरा म्हणजे सुमारे २० लाख वर्षापूर्वी अस्तित्वात आला.असे अभ्यासकांचे मत आहे. मानवाचे सुरुवातीचे जीवन खूपच खडतर असावे म्हणूनच लोकसंख्येत फार विशेष वाढ झाल्याचे दिसत नाही. मात्र सुमारे १०,००० वर्षापूर्वी मानवाला शेतीचे कौशल्य प्राप्त झाल्याने त्याच्या जीवनात स्थैर्य आले आणि वेव्हारापासूनच मानवाची संख्या सतत वाढत गेली. लोकसंख्या वाढीचा वेग मात्र विविध कालखंडात वेगवेगळ्या आढळतो. सुरुवातीस लोकसंख्या वाढ अतिशय संथगतीने झालेली दिसते मात्र मेल्या ३०० वर्षात आणि विशेषतः २० व्या शतकात लोकसंख्या सर्वाधिक वेगाने वाढल्याचे दिसते.

शिक्षण हा सामाजिक व आर्थिक प्रगतीचा कणा आहे. कोणत्याही राष्ट्रांच्या प्रगतीसाठी त्या राष्ट्रांतील जनता ही शिक्षित असणे महत्वाचे असते. २०११ मध्ये झालेल्या जनगणनेनुसार भारतातील ७४.०४ % जनता ही शिक्षित आहे. हीच साक्षरता इंग्लंड सोडून जाताना १२% होती. साक्षरतेतील सहा पट वाढते ही सहा दशकात बरकरारी पाहता जास्त वाढते. जागतिक सरासरीत सर्वात मोठी अशिक्षित जनता भारतात आहे. एका अभ्यासानुसार भारत पूर्णपणे साक्षर व्हायला २०६० हे वर्ष उजड्याचे जाणेल. लोकसंख्या वाढ ही आज जगात साधारणपणे दर मिनिटाला १४४ बालकांची तर भारतात ४८ बालकांची भर पडते. लोकसंख्या वाढीच्या तुलनेत साक्षरतेचे प्रमाण यामध्ये आपणास तफावत पाहण्यास मिळते.

बीज संज्ञा :- लोकसंख्या वाढ, साक्षरता.

अभ्यास क्षेत्र :

अहमदनगर जिल्ह्यात एकूण १४ तालुके असून अहमदनगर जिल्ह्यात चार उपविभाग आहेत. अहमदनगर जिल्ह्याला नगर या टोपण नावाने देखील संबोधले जाते. अहमदनगर जिल्ह्यांचे जगाच्या नकाशावरचे स्थान १८.२° उत्तर ते १९.९° उत्तर अक्षांश, ७२.९° पूर्व ते ७५.५° रेखांश असे असून शहराची समुद्रसपाटी पासूनची ऊंची ६४९ मीटर आहे. महाभारतातील क्षेत्रफळाच्या दृष्टीने सर्वात मोठा जिल्हा अशी अहमदनगरची ओळख आहे. या जिल्ह्याने राज्याच्या एकूण क्षेत्रफळाच्या ५.५४% भौगोलिक क्षेत्र व्यापलेले आहे.

२०११ च्या जनगणनेनुसार जिल्ह्याची लोकसंख्या ४,५४३,१५९ इतकी होती त्यामध्ये पुरुषांची संख्या २,३४२,८२५ तर स्त्रियांची संख्या २,२००,३३४ इतकी होती.

२०११ मधील अहमदनगर जिल्ह्याचा सरासरी साक्षरता दर २००१ च्या ७५.३० % च्या तुलनेत ७९.०५ % आहे.

2019-19

174

अहमदनगर जिल्ह्यातील प्रमुख पिकांचा एक शैथिलिक अभ्यास (२०११-१५)

सुनिल राजेंद्र सोमवंशी
तृतीय वर्ष कला (भूगोल)

श्री. मदसुख गंगागीर महानगर माध्यम, गौतम आर्टस व संजीवनी कॉमर्स महाविद्यालय
कोपरगाव.

प्रा. जे.ए. शेख
सहायक प्राध्यापक
भूगोल विभाग

श्री. मदसुख गंगागीर महानगर माध्यम, गौतम आर्टस व संजीवनी कॉमर्स महाविद्यालय
कोपरगाव.

सारांश :-

अहमदनगर जिल्ह्यातील शेती क्षेत्रावर जिल्ह्यातील लोक हे प्रत्यक्ष रित्या व अप्रत्यक्षरित्या शेतीवर अवलंबून असून शेती क्षेत्र प्रगतीशील असल्याचे दिसून येत आहे. बहुतेक शेतकरी हे पारंपारिक पिक घेतात त्यात जास्त प्रमाणात बदल होताना दिसून येत नाही. त्यामुळे अहमदनगर जिल्ह्यातील पिकरचना ही एक पिक पध्दती प्रमाणे गावेबद्ध शाली आहे. उदा. गहू, बाजरी, ज्वारी, मका, उस, या सारख्या प्रमुख पिके आहेत. त्यानंतर कांदा, हरभरा, मूग, तूर, मुरगुळ, माचू प्रमाणे फळे, फुले व भाजीपालाचे प्रमाण जिल्ह्यात पिकांचे प्रमाण योग्य असल्याचे दिसून येते. परंतु पिकांचे व इतर शेतीचा विकास हा पूर्ण पणे झालेला दिसून येत नाही. याचे मुख्य कारण म्हणजे शेतीला पाण्याचा पुरवठा सुविधा अत्यंत कमी आहे. जिल्ह्यातील काही भागातील शेती ही पर्जन्यमानावर असल्याचे क्षेत्रे विविध पिकांचे उत्पादन केले जाते त्यामुळे जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती समाधानकारक दिसत जिल्ह्यातील शेतीवर निसर्गाने भवता घातल्या आहेत असे दिसून येते.

प्रस्तावना :-

शेती हा मानवाचा मुलभूत व्यवसाय आहे. या व्यवसायात निरव्याहून अधिक लोक गुंतलेले आहेत. जगातील अन्य व्यवसायांपैकी शेती व्यवसाय हा सर्वात प्राचीन व्यवसाय आहे. मानव वसाहती करून राहू लागल्यापासून शेती व्यवसाय अस्तित्वात आहे. सध्या प्रौद्योगिक युग असले तरी शेती हा अनेक देशातील अर्थकारण कशा आहे. जगाच्या संपूर्ण लोकसंख्या ही २/३ लोकांचे जीवन कृषी व्यवसायावर अवलंबून आहे.

देशाचा आर्थिक व सामाजिक विकास हा त्या देशात नैसर्गिक साधन संपत्तीवर असतो. भारत हा कृषीप्रधान देश आहे. भारतीय शेतीच्या व्यवहारातून अजही मोठ्या प्रमाणावर रोजगार उपलब्ध होतात. परंतु दिवसेंदिवस पर्जन्यमान कमी होत असल्याचे शेतीचा दर हेक्टरी उत्पादन क्षमता कमी होत असल्याचे दिसून येत आहे. देशातील वाढत्या लोकसंख्येचा विचार करता अन्नधान्याचे उत्पादन वाढवण्यासाठी शेतीचा विकास होणे सद्यस्थिती आवश्यक झाले आहे.

भारताप्रमाणेच महाराष्ट्र देशीय कृषी प्रधान राज्य असून ७०% लोकांचा मुख्य व्यवसाय शेती आहे. पंजाब, हरियाणा, मध्यप्रदेश या राज्यांच्या तुलनेत महाराष्ट्रातील शेती खालील प्रमाणे फारच कमी आहे. त्यात वाढ करण्याच्या दृष्टीने राज्य सरकार विविध स्तरावर प्रयत्न करत आहे. अहमदनगर जिल्ह्याचा अभ्यास करता असे दिसून येते की, जिल्ह्यातील १३.२६ लाख हेक्टर क्षेत्र पिकांच्या लागवडी खाली आहे. अहमदनगर जिल्ह्याची निर्मिती मज १८२२ मध्ये झाली. अहमदनगर जिल्ह्याचे क्षेत्रफळ १७४१३ चौ.कि. असून २०११ मधील जनगणनेनुसार संपूर्ण लोकसंख्या ही ५२,०५,२८७ झाली आहे. जिल्ह्यातील अनेक लोक हे प्रत्यक्ष व

21F-19

175

अहमदनगर जिल्ह्यातील ग्रामीण लोकसंख्या वाढ (१९६१ ते २०११) एक भौगोलिक अभ्यास

आदिनाथ संजय घारे

श्री. सदगुरु गंगागीर महाराज सायन्स, गौतम आर्ट्स व संजीवनी कॉमर्स महाविद्यालय
कोपरगाव.

प्रा. जे. ए. शेख

श्री. सदगुरु गंगागीर महाराज
सायन्स, गौतम आर्ट्स व संजीवनी कॉमर्स महाविद्यालय
कोपरगाव.

प्रस्तावना :-

लोकसंख्या ही एक वैश्विक साधनसंपत्ती आहे. लोकसंख्या व त्याचे वितरण हा मानवी भूगोल ह्या विषयातील सर्वात महत्वाचा घटक आहे. मानवाने पृथ्वीवर संपन्न बदल घडून आणले आहेत. म्हणून मानवाला अनन्य साधारण महत्त्व आहे. मानवाने निर्मितीक्षम वृद्धीच्या महायाने विविध क्षेत्रात प्रगती केली आहे. विविध संस्कृतींचा विकास साधणारा तो एकमेव शिल्पकार आहे. लोकसंख्या वाढीसाठी संकल्पना समजून घेण्यासाठी लोकसंख्येत कोणते घटक बदल घडवून आणतात, ते माहित असणे महत्वाचे असते. यामध्ये प्रागु्ख्याने जन्मदर, मृत्युदर, स्थलांतर आणि सरासरी आयुर्मान हे गोष्टींच्या विघेपतः समावेश होत असतो.

लोकसंख्येच्या दृष्टीने महाराष्ट्राचा भारतात दुसरा क्रमांक लागतो. त्याचप्रमाणे आज जगात साधारणपणे दर मिनिटाला १४४ बालकांची तर भारतात ४८ बालकांची भर पडते. (संदर्भ. डॉ.एस.बी.सवदी पान क्र.६.१) इ.स. २०११ च्या जनगणनेनुसार महाराष्ट्राची लोकसंख्या सुमारे ११,२३,७२,९७२ इतकी आहे. यामध्ये ५१.१ % पुरुष तर व ४८.९% स्त्रिया आहे. भारताच्या एकूण लोकसंख्येच्या ९.३३% इतके लोक एकट्या महाराष्ट्रात आहे.

१ मे १९६० रोजी महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती झाली त्यावेळी महाराष्ट्राची लोकसंख्या सुमारे ४ कोटी होती. त्यानंतर गेल्या ५० वर्षांमध्ये उद्योगधंदे, व्यापार, वाहतूक, पर्यटन, शेती यांच्या विकासांमुळे जीवनात स्थिरता आली. रोजगाराच्या निर्मितीमुळे लोकांचे मोठ्या प्रमाणात महाराष्ट्रात स्थलांतर झाले. त्यामुळे लोकसंख्येत मतत वाढ झालेली आहे. महाराष्ट्राच्या लोकसंख्येत वाढीचा वेग भारताच्या लोकसंख्या वाढीच्या वेगापेक्षा जास्त आहे. त्यामुळे या लोकसंख्येत वाढीने जगाच्या फाही भागात विस्फोट स्वरूप धारण केलेले आहे. 'लोकसंख्या वाढ' हा शब्द लोकसंख्येतील बदल या अर्थाने धारणला जातो.

बीज संज्ञा :- लोकसंख्या, ग्रामीण लोकसंख्या, घनता.

अभ्यास क्षेत्र :-

अहमदनगर हा क्षेत्रफळानुसार महाराष्ट्रातील सर्वांत मोठा जिल्हा आहे. जिल्ह्याचे क्षेत्रफळ १७,४१३ चौ. कि.मी. इतके आहे. प्रशासकीय दृष्ट्या अहमदनगर जिल्हा नाशिक या प्रशासकीय विभागात आहे. अहमदनगर जिल्ह्यात एकूण १४ तालुके असून अहमदनगर जिल्ह्याची स्थापना १८२२ साली झालेली आहे.

इ.स. २०११ च्या जनगणनेनुसार ४५,४३,०८० इतकी लोकसंख्या अहमदनगर जिल्ह्याची आहे. क्षेत्रफळाच्या दृष्टीने अहमदनगर जिल्ह्याने राज्याचे ९.५४% भौगोलिक क्षेत्र व्यापलेले आहे. त्याचप्रमाणे अहमदनगर जिल्ह्याची घनता २६० प्रती चौ. कि.मी. असून साक्षरता दर ८०.२२% आहे. तर लिंग-गुणोत्तर १.०७ आहे. तर त्यात पुरुषांची संख्या २३,४२,८२५ इतकी आहे. तर स्त्रियांची संख्या २२,००,२३४ इतकी आहे.

Geographical Study of Agriculture Land Use Pattern in Solapur District

Mr. Zaf Prudip Dhamaji
Asst. Prof. Department of Geography,
S.S.G.M. College, Kopergaon, Ahmednagar.

Abstract:

In this paper an attempt has been made to analyze the agricultural land use pattern at micro level in Solapur District. This study is based on secondary data collected from secondary records. Agriculture production is influenced by physical, climatological, socio-economic, technological and organization factors. An endeavour is made here to study crop combination regions in Solapur District for year 2011-2012. This is normal year for agriculture phenomenon in this district. The crop data has been computed with the help of Weaver's technique of crop combination. Solapur district occupies southern part of Maharashtra state. It occupies an area of 14,81,59 sq.km. And supports 22% of population in 2011 census. Administrative the district is divided in to eleven taluqas. Physiography, temperature, rainfall, soil and drainage influence on agriculture landuse pattern in this district. Temperature is high in summer. Because of district is located in drought prone area of Maharashtra. Rainfall varies between 200 to 600 millimeters rainfall from west to east in entire district. Thirteen crops have been considered for crop ranking and crop combination. Among these, jowar, wheat, bejara, sugarcane, gram, maize, safflower, cotton, etc. are the major crops. By computing crop ranks and crop combination in Solapur District has identified ten crop combination. Such type of study represents real situation of cropping pattern in Solapur District and helps to planners, agricultural scientists and research scholars.

Keywords: Landuse pattern, crop ranking, crop combination, cropping pattern

Introduction :-

Agriculture still forms the backbone of Indian economy, inspite concerned efforts towards industrialization in last two decades. Agriculture contributes a high share of net domestic product by sectors in India. Farmers are growing numerous of crops in the field rather than single crop. The distributional pattern of crops in any region is an outcome of predominance of certain crop or combination of crops. This is an term of emergence of typical crop combination. Cropping pattern in study region has undergone an evolutionary process. The soil and other natural environmental factors, along with the socioeconomic factors, affects the cropping pattern in study region. The statistical techniques provide accurate techniques. For the study of agriculture landuse and cropping pattern various methods have used by scholars, scientists and geographers. Among them J.C. Weavers method is selected in present investigation. Weaver in 1954 has applied least standard deviation technique for computing crop combination region. He demarcated agriculture regions applying statistical method, on the basis of percentage of crops and their associations. According to them crop always exist in association. His formulation has very simple. First, the percentage of each crop of the selected crops to the total cropped area is determined. Then each percentage is considered against a standard norm and with the help of standard deviation, the right crop combination is determined.

Study Area

The present study deals with the geographical perspectives of the agriculture in Solapur District. The Solapur district is bounded by 17° 05' North latitudes to 18° 32' North latitudes and 74° 42' East of 76° 15' East longitudes. The total geographical area of Solapur district is 14895²

A Geographical Study of Ground Water Management for Sustainable Development of Agriculture in The Barshi Tahsil of Solapur District

Prof. Zol P.D.

Department of Geography,
 S.S.G.M.College Kopargaon.

Prof. Kadus V D

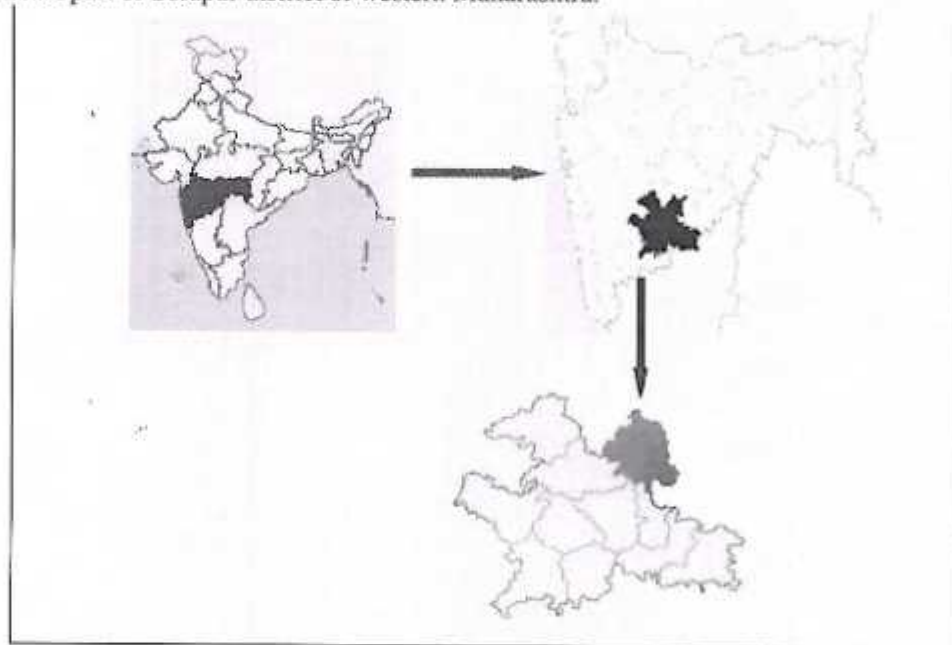
Department of Geography,
 S.S.G.M.College Kopargaon.

Introduction

The present study mainly aims at finding out Ground water Management and cost effective model for optimizing consumption of water for agriculture has been undertaken. As the drought prone areas are the most severally affected areas, it has been decided to find out geographical feasibility of such model in the Drought Prone tahsil like Barshi. The present study intends to answer these research questions and aims at designing the strategy. The problems of drought prone areas are observed in the selected study area and hence it may be applicable to drought prone areas in the state and country.

Study area

The area selected for the present research is Barshi tahsil of Solapur district. The tahsil extends from 18°14' N to 18°24' N latitudes and from 75°6' E to 75°41' E longitudes. The tahsil lies in the northwest part of Solapur district of western Maharashtra.

Hypothesis:

The problem of agricultural development in the Barshi Tahsil is mainly associated with drought prone condition and limited development of irrigation.

Therefore it is necessary to develop a planning strategy to use the available water resources in sustainable manner. Thus, the study hypothesizes that proper management of ground water, watershed management programmes and agriculture planning may mitigate the problem of scarcity of water and thereby improve sustainability of agriculture.

Objectives:

1. To carry out estimation of available water resources through rainfall, ground water and surface water in the Barshi tahsil.

कॉंग्रेस एस.व्ही.देशपांडे व कॉंग्रेस एस.एस. मिरजकर यांचे अहमदनगर जिल्हयातील कम्युनिस्ट पक्षातील योगदान

प्रा. गणेश शंकर विधाटे
इतिहास विभाग,
एस.एस.जी.एम. कॉलेज,
कोपरगाव, जि. अहमदनगर ४२३६०१
मोबाईल : ९२२५२२२२४१

2018-19

महत्वाचे शब्द : कम्युनिस्ट इंटरनॅशनल, पब्लिक सेफ्टी अॅक्ट, मार्क्सवाद, युगांतर, समाजवाद, तिरंगी तात्यावाद.

शोधनिबंधाचा उद्देश :

१. कॉंग्रेस एस.व्ही. देशपांडे व कॉंग्रेस एस.एस.मिरजकर यांना कैद करून अहमदनगर जिल्हयामध्ये ठेवण्याचा ब्रिटिश सरकारच्या हेतूचा मागोवा घेणे.
२. कॉंग्रेस एस.व्ही. देशपांडे व कॉंग्रेस एस.एस.मिरजकर यांचा कॉंग्रेसच्या व्यासपीठावरून कम्युनिस्ट विचारसरणीचा प्रसार करण्यासंदर्भातील भूमिकेचा मागोवा घेणे.
३. कॉंग्रेस एस.व्ही.देशपांडे यांचे नगर शहरात कम्युनिस्ट पक्षाची विचारसरणी रुचविण्यामागच्या भूमिकेचा आढावा घेणे.
४. कॉंग्रेस एस.व्ही. देशपांडे व कॉंग्रेस एस.एस. मिरजकर यांचे शेतकरी व सावकारशाही विरोधी चळवळीतील कार्याचा आढावा घेणे.

संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी ऐतिहासिक संशोधन पध्दतीचा उपयोग करण्यात आला आहे. त्यामध्ये कॉंग्रेस एस.व्ही. देशपांडे व कॉंग्रेस एस.एस. मिरजकर यांचे चरित्रग्रंथ, गौरवग्रंथ, महाराष्ट्र राज्य कम्युनिस्ट पक्षाचे मुखपत्र साप्ताहिक युगांतर, भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाने प्रकाशित केलेले श्रीकांत लाड संपादित 'भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाची ५० वर्षे' हा संदर्भ ग्रंथ, कॉंग्रेस मालिनी तुळपुळे यांचा कॉंग्रेस वसंतराव तुळपुळे: कार्य व परिचय या संदर्भ ग्रंथांचा वापर केला आहे.

प्रस्तावना :

शेतकऱ्यांचा जिल्हा म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या अहमदनगर जिल्हयातील कम्युनिस्ट पक्षाची चळवळ बळकट करण्यामध्ये शेतकरी वर्गाचा मोठा वाटा आहे. 'शेतकरी आम्ही झालो समदं लाल बावटेलालं' असे जिल्हयातील कम्युनिस्ट विचारांचे शेतकरी व त्यांचे नेते अभिमानाने म्हणत असत. कम्युनिस्ट पक्षाचे क्रांतिकारी तत्वज्ञान अहमदनगर जिल्हयातील प्रत्येक खेड्यात पोहचविण्यात लाल बावटयाच्या शेतकऱ्यांनी व त्यांच्या पुढाऱ्यांनी केलेली कामगिरी महत्वाची समजली जाते. जिल्हयातील कम्युनिस्ट पक्षाच्या चळवळीची राष्ट्रीय आंदोलनाशी कम्युनिस्टांनी सांगड घातलेली दिसून येते. पक्षातील बहुतेक नेते व कार्यकर्ते हे पूर्वीचे कॉंग्रेसचे कार्यकर्ते असलेले दिसून येतात. कॉंग्रेसच्या व्यासपीठावरून त्यांनी वर्गीय प्रश्न हाताळले असल्याने शेतकरी-कामगारांच्या मोठमोठ्या चळवळी उभारून त्या यशस्वी करणे जिल्हयातील कम्युनिस्ट पक्षाच्या नेत्यांना

मात्र में अपनी पीढ़ी बन जाने का अग्रदूत किया था मात्र पाँच सौ महीने में। इस समय गाजलीबी को रामसरण के सहारे की गलत भी। महताब गुरु को वेश्यागिरी का इंधा पसंद नहीं था क्योंकि गंभीर बीमारी से कोई शिष्टाभार था वह कहें मृत्यु शैया पर पहुँच गई जिस काम के लिए अन्त्याह ने हूँ नहीं बनाया वह काम नहीं करना चाहिए क्योंकि मुता। कीन है? कभी रेलवे स्टेशन पर मोर्चाबाहुर पुराने डिब्बे में से पुलिस वाले के साथ कोई निकला है तो कभी शराबियों का बावियों के साथ हुगरा कोई विराट्ट फलता है इस बीच रुपये के लिए इतना पैसा काम करने की क्या जरूरत? किन्तु कभी गरीबी और कभी पुलिस आदि के डर से मजदूरी में यह काम करना पड़ता है पहले तो मोहल्ले में पुराने ही किसी ना किसी से हँसी मजाक से पता चल जाता था कि जिसके घर बच्चा हुआ है पर अब तो बच्चे की कम पैसा हो रहे हैं ऊँची इमारतों में कोई उन्हें पुराने नहीं देता धंधे में आ रही मिराबट को देखते हुए निरिया रखने की छूट स्वीकृति या चुकी भी वही गमतीक मूख में केबन कोई कोई समर्थ पुरान को इनका कोठी के रूप में भरपूर पोषण कर सके इसके लिए अपनी उचित या अनुचित स्वीकृति कोई भी दिवजा दे सकता था येट मानने की इस अवस्था में किन्ने तो गुरे पर उसे बेधुआपुति की तरह अपना चुके थे क्योंकि एक तो निरिया कम लोग बनते थे और दूसरे केवल निरिया द्वारा ही गई सीमित धनराशि में इनका खर्च मुश्किल ही जाता था कभी-कभी टूनों और बसों में बाइकर भी यह धन उगाही करते लगते लेकिन ऐसे दिवकों को पता चलते ही उन्हें विराट्टरी से बहिष्कृत करने जैसा दंड भी गुरु की नारा दिया जाता क्योंकि उनके समुदाय में भीख मांगना चोरी हिंसा करना मयकर पाप माना जाता है।

संदर्भ ग्रंथ-

1. नीरला माधव - बंगदीप पत्रक १९०
2. नीरला माधव - बंगदीप पत्रक १२
3. नीरला माधव - बंगदीप पत्रक २२-२३
4. नीरला माधव - बंगदीप पत्रक १३
5. नीरला माधव - बंगदीप पत्रक १४
6. नीरला माधव - बंगदीप पत्रक १६
7. नीरला माधव - बंगदीप पत्रक १५

प्रतिया : पितृसत्तात्मक व्यवस्था की संरचनात्मक प्रकृता।
 डॉ. योगेश चिहल बाने,
 सहा.अध्यक्ष (हिंदी विभाग),
 एम.एस.ओ.एम.ओ.एन.कोरगांव (गिडी), गवाण्डा

साहित्य समाज का दर्शन होता है। जीवन एवं समाज के प्रति साहित्यकार की अपनी दृष्टि होती है। साहित्य जब पूर्ण विमर्श को प्रतिबिम्बित करता है तो उसका सत्य-चोहर होता है। एक दुर्गम सिद्धि, विमर्शों और लक्षणों को विश्लेषण का विषय बना कर उनके निवारण हेतु स्फुटित समाधान बोलता। दूसरा, अपने अनुभव-रूप से गुजर कर बेहतर सचित्र के निर्माण हेतु भावी पीढ़ी का रिश्ता-निर्देश करता। इसी कारण प्रेमचंद ने कहा है- "साहित्य परिवर्तन का साधन होता है।" आज समाज में कई विमर्श एक साथ घुस हुए हैं। स्त्री विमर्श, वंश विमर्श, जाति विमर्श आदि। कई जरूरी और ईमानदार विमर्शों को जरूरी नहीं मानते हैं। वे सब बाहर आ रही हैं। और अपनी उपस्थिति को सपन आवाज में नहस कर रही हैं। विमर्श का अर्थ है जीवन प्रथम। "फिर भी समस्या या स्थिति को एक कोण से न देखकर गिन, मानसिकताओं, दृष्टियों, संस्कारों और वैचारिक प्रतिक्रियाओं का समाहार करते हुए उभट-पुभट कर देखना; उसे समझना है समाज को कोशिश करके और फिर मानवीय संवेगों में निष्कर्ष प्राप्ति की चेष्टा करना। उल्लेखनीय है कि इस प्रक्रिया में निष्कर्ष अंतिम निर्णय की तरह बोंपे नहीं जाते बल्कि उनके साथ गुरु-अहं कर-न्या स्वल्प प्रयोग करते ही स्वतंत्रता भी जाती है।" हिंदी में विमर्श शब्द अंग्रेजी के ~~विमर्श~~ से आया है जिसका अर्थ है विमर्श अर्थ है विमर्श पर सुधीय एवं गंभीर चिंतन-मन। इस प्रकार स्त्री विमर्श का अर्थ है स्त्री को स्त्री में रखकर समाज, संस्कृति, परंपरा एवं इतिहास का पुरस्कार करते हुए स्त्री की स्थिति पर समाज-दृष्टि से विचार करने का अनवरत प्रक्रिया। स्पष्ट है कि स्त्री विमर्श के अंतर्गत अतीत या समकालीन-अनुभव नहीं रहते बल्कि वर्तमान एवं भविष्य दोनों कालखंडों पर एक-दूसरों की अन्वेषी एवं समीचीन में विश्लेषण करने का भाव प्रयत्न रहता है। आज स्त्री विमर्श स्त्री केतना के प्रसार का आख्यान है। २० वीं सदी में-साहित्य में भी स्त्री केंद्र में-रही है। सभी विधाओं (कविता, कहानी, उपन्यास, नाटक, विमर्श आदि) में स्त्री को लिखा गया। साहित्य की विभिन्न विधाओं में से उपन्यास समाज का उसकी परिस्थिति तथा जन-जीवन के चित्रण का सर्वश्रेष्ठ साधन तथा माध्यम है। २१ वीं सदी के पहले दशक में भी अनेक कथानीयों, तथा उपन्यासकारों ने अपनी रचनाओं में स्त्री को संबोधित करने का प्रयास किया, उसे अपने का प्रयास किया और इस क्षेत्र में प्रगतिवादी कवि केदारनाथ अग्रवाल को बच नाम बड़े ही गौरव के साथ लेना चाहिए। इन्होंने समाज के ऐसे तबकों को-स्त्री को उपन्यास में चित्रित किया है, जो अपना जीवन ऐसी परिस्थिति में जीती है जहाँ जान अपनी की नजर एक नहीं पहुँचती। प्रगतिवादी कवि केदारनाथ अग्रवाल स्वयं शीघ्र शिल्प के 'कथानीय' गंध ने जन्मे जो गंध पिछड़े गंधों में गिन जाता है और वर्तमान भी कवि का गंध में ही व्यतीत हुआ। इसलिए प्रगामी जीवन की विस्तारियों से भली-भाँति कवि दृष्टय परिचित है। उन्हीं के शब्दों ने-

"परतनन में शिल्पी से दूर। बहुत दूर। पीछित परागिता अपनागत और नस्त। भय और मूक। और बीमारियों से प्रसा की रस है मेरा गंध कथासिना दिग्दर्शनाती हुई लालटेन की तरह।"
 प्रगतिवादी कवि केदारनाथ जी हिंदी उपन्यास साहित्य में प्रेमचंद परंपरा को विकास देते हैं। वास्तव में केदारनाथ जी शीघ्र, शक्ति, दलित जनता के प्रतिनिधि और मानवता के सज्ज प्रहरी हैं, जो समाजवाद और जनवाद दोनों में विश्वास रखते हैं। दरअसल प्रगामी जीवन के यथार्थ चित्रण की विस परंपरा का प्रारंभ प्रेमचंद ने किया था। उसी का विकसित रूप केदारनाथ अग्रवाल जी के उपन्यास में दिखता है। केदारनाथ जी का

श्री
व्दाली
प्रकाशन
पुणे-५८.

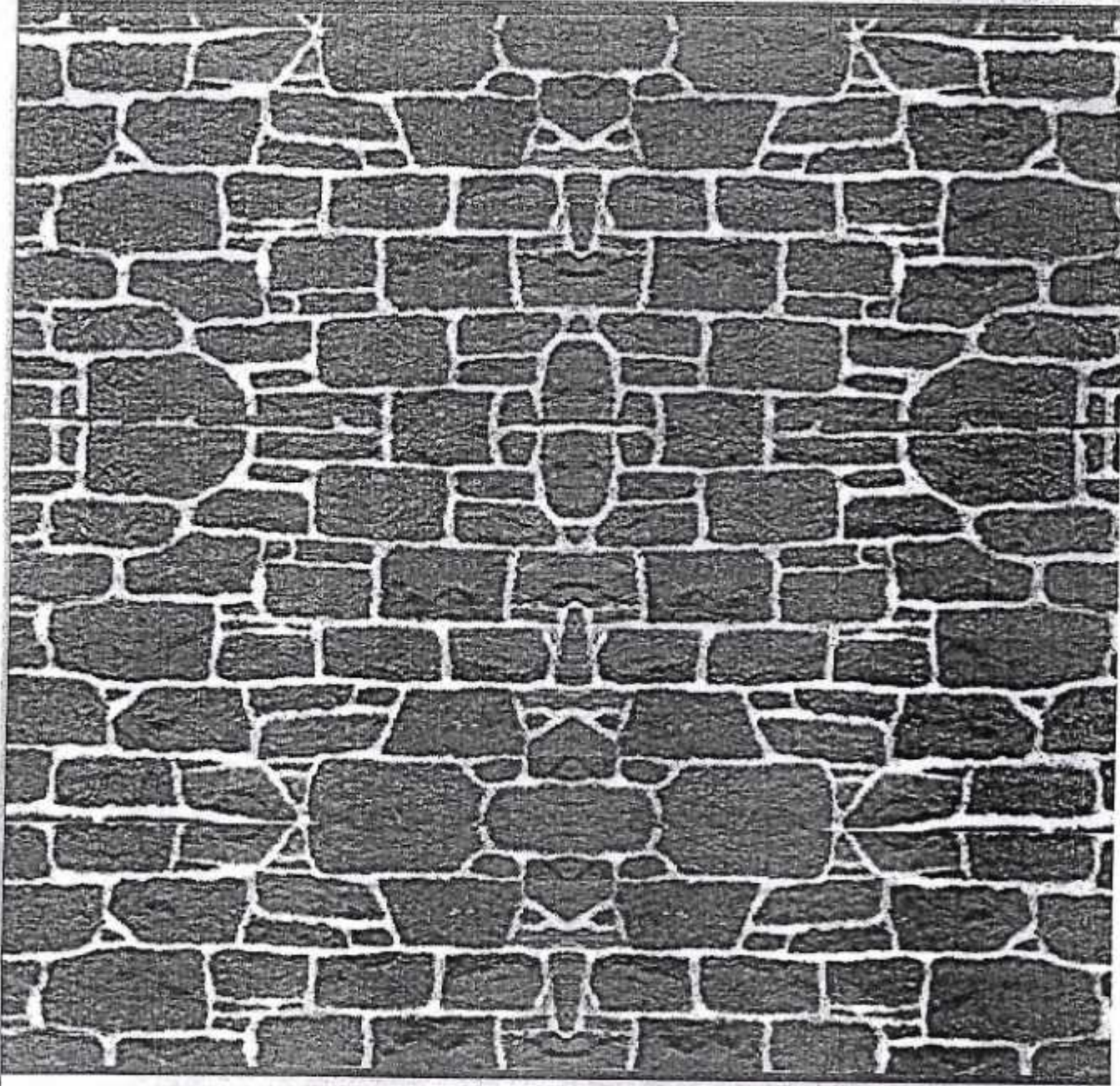
वर्ष : ८ वे अंक : दुसरा
जुलै-ऑगस्ट-सप्टेंबर २०१८

२६२

ISSN : 2231 4377

SAKSHAM SAMIKSHA त्रैमासिक
सक्षम समीक्षा

मराठी भाषा-वाङ्मय व संशोधन यासाठी असलेल्या मंच
संपादक : प्रा. डॉ. शैलेश विश्वनाथ त्रिभुवन

वितरण क्षेत्र : दिल्ली, पश्चिम बंगाल (कलकत्ता), उत्तर प्रदेश (वाराणसी), कर्नाटक, गोवा, गुजरात (बडोदा), हैदराबाद, पुणे, नगर, नाशिक, मुंबई, ठाणे, स्नागिरी, रायगड, सिंधुदुर्ग, मुहगर, कोल्हापूर, सातारा, सांगली, कराड, सोलापूर, लातूर, परभणी, जालना, औरंगाबाद, नागपूर, अमरावती, अकोला, नांदेड, जळगाव, धुळे, नंदुरवार, चंद्रपूर, मडकिल्ली, धरिण, भंडारा, चार्गा.

कोड' म्हणतात. प्रौढ मनाल मनातल प्रश्न निर्माण होतो. इव्द आहे. शिवाय अहिराणी पिबद्ध करतांना ते निरर्थक, चार व्हायला हवा. उदा. खेत-खेत (पृ. ३८), मुक्ताई-मुक्ताई (पृ. ३), आमी-आम्ही (पृ. ३५), इन्ह (पृ. २६), तसनासाठे-थाना (पृ. ११), सितडा-गा कवितेतील पबलीकशी पबलीकशी' हा शब्द 'लय' या कवितेत 'घरघरमा रोट, त पाडणारी अशीच आहे. नीठाची जाड पोळी किंवा शकरीसना' हा शब्द वाचून असलेला वाचक काहीक्षण इव्द प्रेमात पडून प्रयो. नतोन्य असेन होता. ने गरजेचे वाटते. एखाद्या ठरवून चांगली कविता मग, ग होऊ शकते का ? कारण लक्ष कवितेपेक्षा वापरल्या गणि मग, तो बोलीच्या मेच गुंतून, तर पडत नाही ना गेटोसाठी ठरवून पोज देणे लेल्या शब्दांसाठी कविता अपरिहार्यतेपेक्षा कवीच्या वाटते. अर्थात या सर्व मला पण, 'गवराई', 'सरावन 'गुलाबाई', 'आम्हंन घर', म्ता अस्सखलीत अहिराणी गान्या कविता आहेत. तर, 'प', 'मांग ना वो माडी', आ. ी बालकवितेच्या वे अशाच आहेत. त्या ल नामशेष होऊ पाहणारे कवितासंग्रह खरोखरच समृद्ध करणारा असाच संशयपणे सहमत व्हावेच

भारतात प्राचीन काळापासून नालंद, तक्षशीला, विक्रमशाळा या विद्यापीठातून उच्च शिक्षण घेण्यासाठीची सोब उपलब्ध होती. तत्पूर्वी ऋषी-मुनींच्या आश्रमात जाऊन ज्ञान ग्रहण केले जात होते. तिथेही विविध क्षेत्रातील ज्ञान दिले जात होते. नालंद, तक्षशीला ही भारतातील नावाजलेली विद्यापीठे होती. परदेशी तक्षशीला विद्यापीठात प्रवेश घेण्यासाठी इच्छुक असायचे. नंतरच्या कालखंडात म्हणजे १८५७ ला भारतात कलकत्ता, मद्रास, मुंबई या विद्यापीठातून उच्च शिक्षण दिले जाऊ लागले. १८५७-५८ मध्ये भारतात या तीन विद्यापीठांना केवळ सत्तावीस महाविद्यालये संलग्नीय होती आणि त्या काळात दोनशे पन्नास विद्यार्थी शिक्षण घेत होते.

भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर १९४७-४८ मध्ये या विद्यापीठांची संख्या वीसपर्यंत आली. त्यावेळी चारशे सहाण्णव महाविद्यालयांना संलग्नता देण्यात आली. त्यामुळे दोन लाख पंधरा हजार विद्यार्थी उच्च शिक्षणाच्या वाटेवर जाऊन पोहोचले. १९५०-५१ मध्ये या विद्यापीठांची संख्या तीसपर्यंत गेली. त्यामुळे सातशे पन्नास महाविद्यालये संलग्नीत करण्यात आली. मात्र २००१-०२ मध्ये यात झपाट्याने वाढ झाली. सुमारे दोनश पासष्ट विद्यापीठे, तर १३,१५० महाविद्यालये आणि अठ्ठांशी लाख एकवीस हजार पंचाण्णव विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षणासाठी संधी प्राप्त झाली.

आपल्या देशात २००८-०९ या वर्षात चारशे सदुसष्ट विद्यापीठे, तर पंचवीस हजार नऊशे एकावन्न महाविद्यालयातून एक कोटी छत्तीस लाख एककेचाळीस हजार आठशे आठ विद्यार्थी उच्चशिक्षण घेत आहेत. हा आकडा १८५७ च्या तुलनेत फार मोठा वाढत असला, तरी आजही प्राथमिक शाळेत शंभर विद्यार्थी प्रवेश घेतात आणि उच्च शिक्षणापर्यंत केवळ १२.९% विद्यार्थीच पोहोचतात, ही वस्तुस्थिती आहे. प्रगत राष्ट्रात हे प्रमाण ५०% पेक्षा जास्त आहे. शिक्षणातला दर्जा सुधारण्याविषयी सर्वच शिक्षणतज्ज्ञ बोलतात. लिहितात मात्र, ना सरकारची इच्छा, ना विद्यापीठांची, ना महाविद्यालयांची. त्यामुळे शिक्षणाचा दर्जा सुधारण्यासाठी हृदयापासून, मनापासून प्रयत्न व्हायला पाहिजे. 'एसजेटीयू'च्या आंतरराष्ट्रीय मूल्यांकनानुसार जगातील पहिल्या पाचशे विद्यापीठांच्या गुणानुक्रमे यादीत अमेरिकेची १५४ विद्यापीठं आहेत, तर चीनच्या ३० विद्यापीठांचा क्रम लागतो. मात्र भारताची फक्त दोन विद्यापीठं यादीत आहेत.

उच्च शिक्षणातील आव्हाने

- १) जागतिकीकरणामुळे अनेक क्षेत्रात आव्हाने निर्माण झाली, तशीच आव्हाने शिक्षण क्षेत्रातही निर्माण झाली. २) परदेशी विद्यापीठं भारतात येत आहेत. त्यामुळे उच्च शिक्षणात गुणवत्ता निर्माण झाली नाही, तर भारतातल्या शिक्षण संस्थांचे भवितव्य धोक्यात येण्याची शक्यता आहे. ३) विना अनुदान पद्धतीमुळे शिक्षणाचा स्तर खालावत चालला आहे. ४) वेतनेतर अनुदान मिळत नसल्याने उच्च शिक्षणाचा डोलारा कसा पेलावा याचे उत्तर कुणालाच सापडत नाही. ५) घड्याळी तासावरील शिक्षकांकडून काम करून घेणे हे देखील एक आव्हानच आहे. त्यांच्यावर कसल्याच प्रकारची इतर जबाबदारी टाकता येत नाही. कारण काही चुका झाल्यास कार्यवाही करता येत नाही. ६) रिकाम्या झालेल्या पदांना भरण्याचे आव्हान आहे. ७) विद्यार्थ्यांना बर्गात उपस्थित ठेवण्याचे आव्हान मोठे आहे. ८) तिच ती माहिती पुन्हा पुन्हा शासन, विद्यापीठ यांच्याकडे ठराविक काळात सादर करण्याचे आव्हान आहे. ९) माहितीचा अधिकार १०) गुणवत्तापूर्ण शिक्षण देणे. ११) साचेबंद अभ्यासक्रम १२) संशोधनासाठी प्रत्येक शिक्षकाने स्वतःला अपडेट करण्याची गरज आहे. १३) औद्योगिक क्षेत्राला जे हवे ते द्यावे लागेल यासाठी कौशल्यपूर्ण कोर्सेस द्यावे लागतील. १४) मुलींचे शिक्षणातील गळतीचे प्रमाण जास्त आहे. १५) विद्यापीठ व शिक्षणसंस्था यात राजकीय हस्तक्षेप मोठ्या प्रमाणात वाढला आहे. १६) आय.आय.टी. आणि आय.आय.एम.सारख्या संख्या वाढविणे गरजेचे आहे. १७) मुक्त आणि दूरशिक्षण तसेच इंटरनेटवर आधारित शिक्षण प्रणालीवर (पान नं. ३१ वर)

प्रा. डॉ. शीला गाडे
मराठी विभाग प्रमुख
एस. एस. जी. एम. कॉलेज
कोपरगाव, वि. अहमदनगर
मो. ८०८७८९९१२५
ई-मेल -
sheelagadhe10@yahoo.co
m

आजच्या पिढीपुढे, विद्यार्थ्यांपुढे आणि शिक्षकांपुढे ज्ञानाचे भांडार खुले झाले असतांना आमीन सयानीप्रमाणे आपली अवस्था होऊ नये. कारण एका जाहीर कार्यक्रमात आमीन सयानीला आमंत्रित करण्यात आले. मात्र जो आमीन सयानी विनाका गीतमालातून सर्व श्रोत्यांना आपल्या आवाजाने मंत्रमुग्ध करून टाकत होता, त्याला हजारो डोळे आपल्याकडे बघताहेत, या कल्पनेनेच शब्द फुटले नाहीत. कदाचित विद्यार्थी आणि शिक्षकाची अवस्था त्याच्यासारखी होऊ नये. म्हणून स्वतःला सर्व बाजूने परिपूर्ण करणे ही आजच्या काळाची गरज आहे.

Synthesis and Antimicrobial Study of Novel Chromones, Pyrazolines And Benzothiazepines Having Thiazole Nucleus

R. K. JADHAV¹, P. V. RANDHAVANE¹, A.B. NIKUMBH¹,
K. P. KAKDE¹, B. K. KARALE^{2*}

¹Department of Chemistry, S.S.G.M. College, Kopargaon, Dist. Ahmednagar- 423 601.

²Chhatrapati Shivaji College, Satara - 415 001.

*Corresponding Author Email: bkkarale@yahoo.com

Abstract:

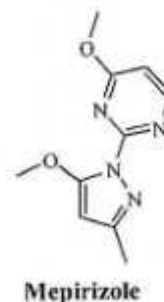
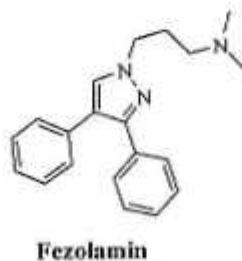
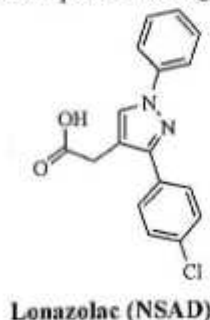
Chalcones study became a part of interest in both educational and industrial world. Chalcones are precursors for flavonoids and other derivatives which can be synthesized in laboratory. A series of some novel Chalcones (2a-e) were synthesized and their derivatives Chromones (3a-e), Pyrazolines (4a-e) and Benzothiazepines (5a-e) were synthesized using DMSO/I₂, hydrazine hydrate/alcohol and 2-aminothiophenol/alcohol respectively and screened them for their antimicrobial activity. Structures of synthesized compounds were confirmed by spectral study.

Keywords: Chalcone, Chromone, Pyrazoline, Benzothiazepine, Antimicrobial activity.

INTRODUCTION

The study of heterocyclic compounds envelops extensive area of chemistry. In recent age, heterocyclic compounds have been given extensive attention due to their importance in pharmacological and agricultural fields. Thiazole bears sulphur and nitrogen which is five member heterocyclic compounds which have the diverse biological properties.

The pyrazole core has chief role in numerous drug structures. Pyrazole compounds are significant class of compounds which be a focused for extreme concentration of chemists due to their pharmacological base¹⁻⁴. Pyrazole derivatives exhibit antimicrobial, anti-inflammatory, antitumor⁴, cytotoxic, antiviral, antileishmnia and antioxidant activities. Pyrazole derivatives also possess many applications on crop protection like herbicidal, fungicidal and insecticidal² activities. Examples of pyrazole ring containing natural products are (S)-3-pyrazolylalanine, pyrazomycine, and 4,5-dihydro-3-phenyl-6H-pyrrolo[1,2-b]pyrazole. Following drugs are examples of biologically active synthetic pyrazole derivatives.

Synthesis of Enaminones by Conventional and Microwave Irradiation Methods

R. K. JADHAV¹, B. K. KARALE^{2*}, P. V. RANDHAVANE¹,
A.B. NIKUMBH¹ AND K. P. KAKDE¹

¹Department of Chemistry, S.S.G.M. College, Kopergaon, Dist. Ahmednagar- 423 601.

²Chhatrapati Shivaji College, Satara - 415 001.

Corresponding Author email: jadhavranjana2211@yahoo.co.in

ABSTRACT

Microwaves have become an important source of energy in many laboratory procedures as green approach. We followed the microwave assisted organic reactions using solvents. The chief goal of this work was to observe the reaction of secondary amine with 3-formylchromones using conventional and microwave assisted reactions.

Keywords: Conventional method, Microwave irradiation method, Green reaction

Introduction

3-Formylchromones have noticed as of influence of their biological activity and organic synthesis. 3-formylchromones are a group of naturally occurring compounds that are universal in nature predominantly in plants and helpful for use as precursor as green approach. They give versatile condensation reactions because of 3 electron deficient sites. A number of condensation reactions represent the ability of 3-formylchromones to give out as an excellent precursor for the synthesis. They are synthesized by the well-known procedure of Vilsmeier Haak reaction^{1,2}.

Since a couple of decades before, scores of major advances in practical aspects of organic chemistry have built-in novel synthetic strategies and methods as well as the commencement of an immense set of analytical techniques. In these environmentally vigilant days, the development in the technologies is focussed towards environmental sound and cleaner procedures.

With rising complexity of the problems and the accessibility of newer methods of creations of chemical reactions, researchers have reinstated to use wide diversity of techniques with ultrasound and microwave origin; their utility in chemistry has expanded thrust recently³. Microwaves have been employed to accelerate the chemical reaction in laboratories. On the electromagnetic spectrum the microwave radiation part is placed between infrared radiation and radio waves.

Microwaves directly couples with molecules of the whole reaction mixture with rapid rise in temperature. In microwave assisted reactions, using organic solvents, the reactants are usually dissolved in solvents, which are often coupled effectively with microwaves and thus acts as the energy transfer medium. Microwaves have become an important source of energy in many laboratory procedures⁴⁻⁹. We followed the microwave assisted organic reactions using solvents¹⁰⁻¹¹. The chief target of this work was to observe the reaction of secondary amine with 3-formylchromones using conventional and microwave assisted reactions respectively. Synthesis under microwave irradiation keeps on extensively faster. The reaction time dropped down to 20-50 min under exposure to microwave at 500 to 700W and produced clean products in high yields.

Synthesis and Characterization of Chlorinated Thiophene Based Flavones

P. V. RANDHAVANE^{1*}, H. N. AKOLKAR², R. S. ENDAIT², R. K. JADHAV¹,
A. B. NIKUMBH¹ and B. K. KARALE²

¹Department of Chemistry, S. S. G. M. College, Kopargaon, (MS) India.

²Department of Chemistry, Radhabai Kale Mahila Mahavidyalaya, Ahmednagar, (MS) India.
Corresponding Author email: pvrndhavane@gmail.com

Abstract

(E)-3-(3-(2,5-dichlorothiophen-3-yl)-1-(2,3-dimethylphenyl)-1H-pyrazol-4-yl)-1-(2-hydroxyphenyl)prop-2-en-1-ones were synthesized by Claisen-Schmidt condensation reaction between 3-(2,5-dichlorothiophen-3-yl)-1-(2,3-dimethylphenyl)-1H-pyrazole-4-carbaldehyde and substituted 2-hydroxy acetophenones. 2-(3-(2,5-Dichlorothiophen-3-yl)-1-(2,3-dimethylphenyl)-1H-pyrazol-4-yl)-4H-chromen-4-ones were synthesized by oxidative cyclization of corresponding chalcones using DMSO/I₂. The structures of newly synthesized compounds were confirmed by some spectral analysis methods like, IR, NMR and Mass.

Keywords: Chlorinated thiophene, oxidative cyclization, Claisen-Schmidt condensation.

Introduction

Thiophene is a five membered heteroaromatic compound with sulfur as a heteroatom. Thiophene and its derivatives exist in petroleum or coal. Thiophene moiety is found in certain natural products. It is also incorporated in several pharmacologically active compounds. The compounds containing thiophene moiety are reported to have antiproliferative [1], antibacterial [2], anticonvulsant [3] and antiprotozoal [4].

Chalcones are organic compounds possessing an enone moiety between two aromatic or heteroaromatic rings. These are the building blocks for the synthesis of various heterocyclic compounds like flavones, hydroxyl flavones, aurones and pyrazolines. Some chalcones are natural products found in various plant species around the world. Chalcones possess pharmacological activities like anticancer [5], anticancer [6] and antioxidant [6].

Flavones are group of naturally occurring oxygen containing heterocyclic compounds. They found in cereals and herbs. Flavones possess the activities such as antioxidant [7], antibacterial [8], antifungal [9] and antiviral [9].

Considering the biological importance of thiophene based heterocyclic compounds and in continuation of our work it was planned to synthesize chalcones and flavones containing chlorinated thiophene moiety.

Experimental

Melting points were recorded in open capillaries in liquid paraffin bath and are uncorrected. IR spectra were recorded on Perkin-Elmer FTIR spectrophotometer. ¹H NMR spectra were recorded on Bruker Avance 400 MHz NMR spectrometer in DMSO as a solvent and TMS as an internal standard. Peak values are shown in σ (ppm). Mass spectra were recorded on Finnigan mass spectrometer.

P. V. Randhavane
S.S.G.M. College
Kopargaon

Synthesis, Spectral Characterization, Molecular Docking, Antimicrobial And Antioxidant Evaluation Of Pharmacophores 1, 3-Diones with Their Transition Metal Complexes

Dayanand M. Suryawanshi

PG & Research Centre of Chemistry, Rayat Shikshan Sanstha's S.S.G.M. College, Kopergaon, Maharashtra, India

ABSTRACT

Three series of 1, 3-diones 4(LA- LC) and their transition metal (II) complexes 5LA (a-e), 5LB (a-e) and 5LC (a-e) have been synthesized, spectroscopically characterized and their *in vitro* efficacies were evaluated. Bidentate ligands were derived from substituted aromatic acids and substituted ortho hydroxy acetophenone under ultrasound irradiation methods at low temperature. The simple substitution reactions between the metal nitrate and ligands yielded the titled complexes. However, *in situ* procedure gives high yield with formation of single products as evident by TLC. Elemental analysis, IR, ¹H and ¹³C-NMR, Mass spectra, UV-Vis., magnetic susceptibility and conductance measurements were done to characterize the ligands and their metal complexes [where, M= Mn (II), Fe (III), Co (II), Ni (II) and Cu (II)]. All the evidences suggested that the complexes have octahedral geometry. The stoichiometry of the complexes was found to be 1:2 (metal: ligand). The conductivity data show that the complexes are non-electrolyte in nature. The antioxidants activity of the ligands and their metal (II) complexes have been carried out using DPPH free radical scavenging activity and found to be most effective. The antibacterial and antifungal activity of the ligands and their complexes have been carried out and on the basis the molecular docking study against the peptide deformylase of the most effective complexes has been reported.

Keywords: 1, 3-diones, Metal complexes, Antimicrobial, Antioxidants and Molecular docking.

I. INTRODUCTION

The coordination chemistry of transition metal (II) complexes with 1, 3-diones as ligands is of current interest because they can provide new materials with useful properties such as antifungal, antibacterial, anticancer [1,2], antisepticidal [3], antioxidant [4], potential prophylactic antitumor activity [5,6], magnetic exchange [7,8], electrical conductivity [9]. The biological importance of metal (II) complexes is that they are sometimes highly effective than the free ligands [10]. Metal complexes containing pyridine and derivatives have aroused considerable interest in view of their industrial and biological importance [11, 12]. They have also been found to be active against influenza and have been suggested as possible pesticides and fungicides. Their activity has been thought to be ability to chelate trace metals [13, 15].

Recently, applications of these transition metal complexes in the design and development of synthetic

restriction enzymes, new drugs and stereo selective probes of nucleic acids structure have been explored extensively [16]. Transition metal complexes offer two peculiar advantages as DNA-binding agents [17] and functionality of the binding agent [18] these characteristics have promoted metal complexes used in a wide range of applications [19].

In continuation of our interest in the functionalized 1, 3-diones and their metal (II) complexes, we, herein report the synthesis, spectral characterization, antimicrobial, antioxidants studies of a bidentate ligands containing O, O pharmacophores. The molecular docking study of ligands and their metal complexes has been reported [20-21]. The antibacterial and antifungal activities of ligands and their metal (II) complexes observed that, metal complexes showed highest activity than the free ligands.

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Synthesis, Spectral Characterization of 1, 3-diones with their Metal Complexes act as Antibacterial and Antifungal Agents

D. M. SURYAWANSHI^{1*}, M. D. SANGALE², D. N. GAIKWAD³, D. V. SONAWANE³

¹PG & research centre of Chemistry, S.S.G.M. College, Kopargaon (M.S.) India 423 601

²PG & research centre of Chemistry, R.B.N.B. College, Shirampur (M.S.) India 413 709

³PG Department of Chemistry, Annasaheb Awate College, Manchar (M.S.) India 410 503

Corresponding Author email: sdayanand77@gmail.com

Abstract

The newly synthesized 1, 3-diones with their transition metal (II) complexes have been spectroscopically characterized and their *in vitro* efficacies were evaluated. The simple substitution reactions between the metal nitrate and ligands yielded the titled complexes. However, *in situ* procedure gives high yield with formation of single products as evident by TLC. Elemental analysis, IR, ¹H and ¹³C-NMR, Mass Spectra, UV-Vis., magnetic susceptibility and conductance measurements were done to characterize the ligands and their metal complexes [where, M= Mn (II), Fe (III), Co (II), Ni (II) and Cu (II)]. All the evidences suggested that the complexes have octahedral geometry. The stoichiometry of the complexes was found to be 1:2 (metal: ligand). The conductivity data show that the complexes are non-electrolyte in nature. The antibacterial and antifungal activities of the ligands and their complexes have been carried out.

Keywords: 1, 3-diones, Metal complexes, magnetic susceptibility, Antimicrobial screening,

Introduction

The coordination chemistry of transition metal (II) complexes with 1, 3-diones as ligands is of current interest because they can provide new materials with useful properties such as antifungal, antibacterial, anticancer [1,2], antisepticidal [3], antioxidant [4], potential prophylactic antitumor activity [5,6], magnetic exchange [7,8], electrical conductivity [9]. The biological importance of metal (II) complexes is that they are sometimes highly effective than the free ligands [10]. Metal complexes containing pyridine and derivatives have aroused considerable interest in view of their industrial and biological importance [11, 12]. They have also been found to be active against influenza and have been suggested as possible pesticides and fungicides. Their activity has been thought to be ability to chelate trade metals [13, 15].

Recently, applications of these transition metal complexes in the design and development of synthetic restriction enzymes, new drugs and stereo selective probes of nucleic acids structure have been explored extensively [16]. Transition metal complexes offer two peculiar advantages as DNA-binding agents [17] and functionality of the binding agent [18] these characteristics have promoted metal complexes used in a wide range of applications [19-21].

In continuation of our interest in the functionalized 1, 3-diones and their metal (II) complexes, we, herein report the synthesis, spectral characterization, antimicrobial studies of a bidentate ligands containing O, O pharmacophores. The antibacterial and antifungal activities of ligands and their metal (II) complexes observed that, metal complexes showed highest activity than the free ligands.

Synthesis of Iron Oxide Nanostructures by Electrochemical Reduction Method and Their Antifungal Application

184

A. A. AGALE¹, D.M.SURYAWANSHI², S. T. GAIKWAD¹, A. S.RAJBHOJ¹

¹Department of Chemistry, Dr.Babasaheb Ambedkar Marathwada University Aurangabad, MS, India.

²Department of Chemistry, S.S.G.M. College, Kopargaon, Dist.Kopargaon, M.S., India
Corresponding Author email-ashwiniagale2012@gmail.com.

Abstract

The nanostructured iron oxide (IONPs) were synthesized by electrochemical reduction method using tetra hexyl ammonium bromide as structure directing agent in an organic medium viz. tetra hydro furan and acetonitrile in 1:4 ratio by optimizing current density 14 mA/cm². Such nanoparticles were prepared using simple electrolysis cell in which the sacrificial anode was as a commercially available iron metal sheet and platinum (inert) sheet acted as a cathode. The synthesized iron oxide nanoparticles were characterized by using ultra violet-visible spectroscopy, X-ray diffraction, scanning electron microscopy, energy dispersive spectroscopy and transmission electron microscope analysis techniques. The nanoparticles were tested for antifungal activity against human pathogens.

Keywords: Electrochemical cell, THAB, Iron oxide nanoparticles, Antifungal activity

Introduction

Metal nanoparticles have received increasingly attention during the last decades because of their original and size dependent properties [1-3]. These particles exhibit physical and chemical properties that differ significantly from the bulk or molecular properties of their respective metal [4-6]. It tends to agglomerate strongly due to interlayer attractive van der Waals forces [7]. Therefore, further chemical stabilizer, such as Tetra hexyl ammonium bromide (THAB), are frequently required to prevent these kinds of agglomerations [8].

Recently metal NPs exhibit a multiple potential application as well as interest in their fundamental properties including magnetic fluid, magnetic micro device, magnetic resonance imaging, magnetic hyperthermia, drug delivery [9,10]. Iron-based nanostructures attract great interest in nanotechnology for their physical and chemical properties [11]. Iron oxides are one of the most important transition metal oxides of technological importance. Remarkable size-dependent optical and structural properties of colloidal iron and iron oxide NPs correspond to the quantum-size effects and electrical structure and the size and crystal structure could be affected by synthesis method [12]. Iron oxide nanoparticles can be synthesized by different methods such as coprecipitation [13], sol-gel [14], combustion processes [15], microemulsion [16], green synthesis [17-19] and electrochemical processes [20]. Nanostructured iron oxides are investigated also for applications in catalysis, as active substrates for water splitting, or for the removal of toxic metals from aqueous solutions [21,22]. Since transitional metal oxides are key materials in catalysis, microelectronics, their use in personal and commercial products is in demand which necessitates greater insight towards their ecological impact (as they have an intrinsic toxic property) on their release in the environment. They have many applications against pests, parasites, and pathogens [23-25].

66

One Pot Synthesis 1,4 Dihydropyridines Catalyzed by Cu-doped ZnO Nanocatalyst

185

D. N. GAIKWAD¹, R. K. MANJUL², A.A. KALE¹, S.M. GAGE³,
M.D. SANGALE⁴, D.M. SURYAWANSHI²

¹ Department of Chemistry, Annasaheb Awate College, Manchar, Dist. Pune, MH, India.

² Department of Chemistry, S.S.G.M. College, Kopargaon, Dist-Ahmednagar MH, India.

³ SKBP polytechnic, Kopargaon, Dist-Ahmednagar MH, India

⁴ Department of Chemistry, R.B.N.B. College, Dist. Ahmednagar, MH, India.

Corresponding Author email: dn.gai008@gmail.com

Abstract

Cu-doped ZnO catalyst was used for convenient and efficient synthesis of 1, 4-dihydropyridine (DHP) derivatives under solvent free conditions. The main advantages of these protocol includes short reaction time, high yields, recyclable catalyst, selectivity towards 1,4-dihydropyridine derivatives, practical simplicity and work up free reaction conditions.

Keywords: Cu-doped ZnO, Nano catalyst, 1,4dihydropyridines, solvent free, nonconventional.

INTRODUCTION

Recently 1, 4-dihydropyridines prepared by direct condensation of aldehydes, malononitrile and barbituric acid in aqueous media has been reported under ultrasound irradiation,¹ or catalyzed by diammonium hydrogen phosphate.² 1, 4-dihydropyridines compounds are most important classes of drug molecules and were introduced for medical use in 1911.³ They have attracted much attention due to their antiviral,⁴ antibiotic,⁵ anti-inflammatory,⁶ and antitumor⁷⁻⁸ activities.

Heterogeneous catalysis for organic synthesis has gained popularity due to desirable separation of product and eco-friendly nature. Nanosized catalyst for organic synthesis is expected to bridge the gap between homogenous and heterogeneous catalysis⁹. Heterogeneous nanocatalysis has advantages due to ecofriendly aspect, economical nature¹⁰, easy handling, greater selectivity and reusability of the catalyst¹¹. Furthermore, the nano-catalyzed reactions offer the benefits of high atomic efficiency, simplified isolation of product, easy recovery and recyclability of the catalysts. Synthesis of dihydropyrimidin-2(1H)-ones/thiones derivatives has been carried out using various nanostructure metal oxides such as TiO₂¹², Fe₂O₃¹³, ZrO₂-Al₂O₃-Fe₂O₃¹⁴ and ZnO¹⁵. However, all these synthesis require the solvents and support of homogenous organic acids.

Experimental:

Solvents, reagents and chemicals were purchased from Sd-fine Chemicals and Process Chemicals generally used without further purification. IR spectra were recorded on a Perkin FT-IR spectrometer. The NMR spectra were measured with a 400 MHz Bruker Avance spectrometer at 400 and 100 MHz, for ¹H for ¹³C, respectively, in CDCl₃ solution with TMS as an internal standard. Chemical shifts are given in ppm (δ) and are referenced to the residual proton resonances of the solvents.

Synthesis of 1-(5-bromo-2-hydroxyphenyl)-3-(4-fluorophenyl) Propane-1, 3-Dione with their Metal Complexes Act as Antimicrobial Agents

D. M. SURYAWANSHI^{1*}, R.K. MANJUL¹, S. R. BANKAR¹,
C. S. CHOUDHARI¹, A. Z. PATHAN¹

186

¹PG & research centre of Chemistry, S.S.G.M. College, Kopergaon (M.S.) India 423 601
Author for Correspondence: Email: sdayanand77@gmail.com

ABSTRACT

The newly synthesized 1-(5-bromo-2-hydroxyphenyl)-3-(4-fluorophenyl) propane-1, 3-dione with their transition metal (II) complexes have been spectroscopically characterized and their *in vitro* efficacies were evaluated. The simple substitution reactions between the metal nitrate and ligands yielded the titled complexes. However, *in situ* procedure gives high yield with formation of single products as evident by TLC. Elemental analysis, IR, ¹H and ¹³C-NMR, Mass Spectra, UV-Vis., magnetic susceptibility and conductance measurements were done to characterize the ligands and their metal complexes. All the evidences suggested that the complexes have octahedral geometry. The stoichiometries of the complexes were found to be 1:2 (metal: ligand). The conductivity data show that the complexes are non-electrolyte in nature. The antibacterial and antifungal activities of the ligands and their complexes have been carried out.

Keywords: 1, 3-diones, Metal complexes, magnetic susceptibility and Antimicrobial screening.

1. INTRODUCTION

The coordination chemistry of transition metal (II) complexes with 1, 3-diones as ligands is of current interest because they can provide new materials with useful properties such as antifungal, antibacterial, anticancer [1,2], antisepticidal [3], antioxidant [4], potential prophylactic antitumor activity [5,6], magnetic exchange [7,8], electrical conductivity [9]. The biological importance of metal (II) complexes is that they are sometimes highly effective than the free ligands [10]. Metal complexes containing pyridine and derivatives have aroused considerable interest in view of their industrial and biological importance [11, 12]. They have also been found to be active against influenza and have been suggested as possible pesticides and fungicides. Their activity has been thought to be ability to chelate trace metals [13, 15].

Recently, applications of these transition metal complexes in the design and development of synthetic restriction enzymes, new drugs and stereo selective probes of nucleic acids structure have been explored extensively [16]. Transition metal complexes offer two peculiar advantages as DNA-binding agents [17] and functionality of the binding agent [18] these characteristics have promoted metal complexes used in a wide range of applications [19-21].

In continuation of our interest in the functionalized 1, 3-diones and their metal (II) complexes, we, herein report the synthesis, spectral characterization, antimicrobial studies of a bidentate ligands containing O, O pharmacophores. The antibacterial and antifungal activities of ligands and their metal (II) complexes observed that, metal complexes showed highest activity than the free ligands.

Nanocat-MgO-ZrO₂ Mixed Metal Oxides: A Sustainable Approach towards Solvent-free Synthesis of Benzo-[d]-thiazole Derivatives

S. R. BANKAR^{1*}, R. K. MANJUL¹, D. M. SURYAWANSHI¹

¹P.G. & Research Center, Department of Chemistry, S.S.G.M. College, Kopargaon, Dist.-Ahmednagar (MS) 423601, India, Corresponding author: srbankar21@gmail.com

Abstract

In the present research article, a nano-sized Magnesia-Zirconia catalyst was well prepared by a simple ultradilution co-precipitation method in a benign media. The synthesized nanocat-MgO-ZrO₂ was extensively characterized by analytical techniques such as X-ray diffraction (XRD) and transmission electron microscopy (TEM). The functionalized nano-MgO-ZrO₂ catalyst proved to be very efficient for the synthesis of benzo-[d]-thiazole derivatives under microwave irradiation method. The proposed method were afford the advantages like solvent free approach, good reaction yield, short process time, simple work-up and recycling of the catalyst which thoroughly touch the sustainable transformation.

Keywords: Nanocat-MgO-ZrO₂, Mixed metal oxides, Nanoparticles, Microwave irradiation, Benzo[d]thiazole

1. INTRODUCTION

Literature survey reveals that, mixed metal oxides (MMOs) signify one of the most important and widely employed categories of solid catalysts, either as active phases or supports. MMOs may be used either by their acid/base or their redox properties and constitute the largest family of heterogeneous catalysts. [1-4]. In the past few decades, nano-sized MMOs are attractive for a range of applications due to their excellent chemical and thermal stability, high porosity and large surface area. Therefore, great efforts are dedicated to the optimization of new procedures able to synthesize pure and mixed nano-sized metal oxides. [5-7]. Recent investigation suggest that, a MgO-ZrO₂ catalyst has applicability in various important organic reactions such as cross-aldol condensation, *N*-benzyloxy carbonylation of amines, reduction of aromatic nitro compounds, and synthesis of 1,5-benzodiazepines and *N*-benzyloxycarbonylation of alcohols. Engaged with the development of sustainable protocols, heterogeneous catalysis and nanomaterial's. [8-11]

The benzothiazole and their derivatives are an important class of heterocyclic compounds in medicinal, industrial, agricultural and synthetic organic chemistry. They are widely found in bioorganic and medicinal chemistry with applications in drug discovery such as antitumor, anticonvulsant, and antiviral applications [12-13]. They also found applications in industry as antioxidants, vulcanization accelerators, and as a dopant in a light-emitting organic electroluminescent device. In continuation of our efforts for greener organic transformations and design of heterogeneous catalysts for important organic raw materials, [14] we present herein an eco-friendly, green method for the synthesis of benzothiazole derivatives under solvent free condition.

2. EXPERIMENTAL

2.1 Materials and Methods

All reaction were carried out using a laboratory microwave oven (RAGA'S Scientific Microwave System-700W). All the noted melting points were determined on Melting Point apparatus Model: KI-11

72

Practical Synthesis Of *N*-Protected Heterocycles Using Heterogeneous Metal Oxide Catalyst

188

R. K. MANJUL¹, D. M. SURYAWANSHI¹, A. Z. PATHAN¹, S. R. BANKAR^{1*}

¹P.G. & Research Center, Department of Chemistry, S.S.G.M. College, Kopargaon, Dist.-Ahmednagar (MS) 423601, India, Corresponding author: srbankar21@gmail.com

Abstract

In the present research article, a heterogeneous metal oxide (ZnO) catalyst proved to be very efficient for the synthesis of *N*-protected 2-iodoaniline derivatives at room temperature. The proposed method was afforded the advantages like good reaction yield, simple work-up and recycling of the catalyst which thoroughly touch the green transformation.

Keywords: Heterogeneous catalyst, Metal oxide, ZnO, *N*-protected heterocycles, 2-iodoaniline

1. INTRODUCTION

Catalysts are materials that change the rate of a chemical reaction but do not change the thermodynamics of the reaction, without undergoing any change in itself. Nano-sized catalyst for organic synthesis is expected to bridge the gap between homogenous and heterogeneous catalysis. Heterogeneous catalysts cover almost 90% of the industrial catalytic processes. Due to its definite technical advantages, like transformation process, competitiveness and atom economy, heterogeneous catalysts are gaining more and more importance to the world's economy, to convert the inexpensive raw materials into value added fine chemicals and fuel in an economic, environmental efficient manner and also in the production of pharmaceuticals and alkylation *etc.* [1-3]

Literature survey revealed that among the transition metal oxides, superior actions could be obtained from the catalysts where metal ion species are relatively easy to interchange between two different valence states. This can involve two different oxidation states under reaction conditions as can be found in Fe₂O₃, V₂O₅, TiO₂, CuO or NiO, or the inter conversion between the positive ion and neutral metal, with the more easily reduced oxides such as ZnO and CdO. Hence, metal oxide catalysts are important from commercial point of view and have been used for manufacturing many valuable products. [4-6]

Recent investigation suggest that ZnO is a highly efficient catalyst for the Friedel-Crafts acylation reaction of activated and inactivated aromatic compounds including variety of alcohols, phenols and amines with acid chlorides or acid anhydrides. It gives high yields at room temperature under very mild reaction condition. Metal oxides represent one of the most important and widely employed categories of heterogeneous catalysts either as active phases or as support. The versatility of the use of oxide systems can be seen in many organic reactions like oxidation, hydrogenation, dehydrogenation, condensation, cracking, and isomerisation. [7-8]

N-Heterocycles are key building blocks in natural products, bioactive compounds and materials. Amongst the variety of heterocycles, indoles and benzofurans have emerged as privileged structures, especially in medicinal chemistry. [9-10] This great interest stimulated organic chemists to design efficient and diverse synthetic accesses, abundantly reviewed in the past few years. [11] Many efficient

73

Spectrophotometric Determination of Copper with Hydroxy Oximes

A. Z. PATHAN¹, R. K. MANJUL¹, S. R. BANKAR¹, D. M. SURYAWANSHI^{1*}

¹P.G. & Research Center, Department of Chemistry, S.S.G.M. College, Kopargaon, Dist.-Ahmednagar (MS) 423601, India, Corresponding author: sdayanand77@gmail.com

189

Abstract

A simple and selective method is developed for spectrophotometric determination of Cu (II) using hydroxy oximes as the reagent. Copper (II) reacts with hydroxy oximes in aqueous solution to form the blue colored complex. The aqueous solutions of the chelates conform to Beer's Law. The method is obeyed in the concentration range of 20 to 1000 ppm in solution when 1^{cm} cells are used. It is mainly useful for the analysis of ores and alloys which contain several percentage of copper.

Keywords: solvent extraction, Cu (II)-hydroxy oximes, ores and alloy

1. INTRODUCTION

Literature survey revealed that Copper in second oxidation state is probably the one for which the largest number of photometric determinations have been published. Most of these methods reported to designed copper in trace amounts. The determination of Cu (II) with hydrogen bromide has been adopted widely for the determination of relatively large amounts of copper although vanadium, molybdenum, cobalt, chromium, gold, and platinum metals can obstruct. [1-5]

The reported cupric ammonia method and its modifications afford the means to measure copper concentrations in the range of 40 to 600 ppm. Though, these reported methods suffer especially from dependence of color intensity on reagent concentration, volatility of reagent, and interference from closely associated elements, foreign metal ions and the use of salting out agents. [7-9] Hydroxy oximes form complexes with copper of comparable absorptivity. [10-11]. Therefore, substitution of ligand as the reagent for copper (II) promised to overcome some of the disadvantages.

2. EXPERIMENTAL

2.1 Materials

All the chemicals used were of AR grade. Absorption spectra were obtained with a Perkin-Elmer recording spectrophotometer, Model 4000A. Routine measurements were made in a Beckman, Model B spectrophotometer. One centimeter cells were used in both instruments. Spectrographic metal analyses were obtained with a 3.4 meter Ebert Type (Jarrell-4sh Co.) emission spectrograph. Measurements of pH were made with a Beckman Model H2 pH meter equipped with a glass and reference electrode couple.

2.2 Reagents

Copper Solution: By dissolving 60 grams of cupric nitrate (trihydrate) in 250ml of water contain 0.5 ml of concentrated nitric acid was prepared as a stock solution. The solution, standardized by electrolytic deposition, contained 61.70 mg. of Cu²⁺ per ml standard copper solution containing 10 mg. of Cu²⁺ per ml was prepared by diluting 45.3 ml of the stock solution to 250 ml. A 0.5M cupric nitrate solution was prepared by diluting 51.5 ml. of the cupric nitrate stock solution to 100 ml. Hydroxy oxime reagent solution: A hydroxy Oxime solution was prepared by diluting redistilled 98% hydroxy oxime with an equal volume of water.

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaon

Synthesis, Characterization and *in vitro* Antibacterial Studies of 1, 3-Diones with their Metal Complexes bearing Potential O, Opharmacophores Sites

D.M. Suryawanshi¹, A. A. Agale², A.S. Rajbhoj², S.T. Gaikwad^{2*}

¹RayatShikshan Sanstha's S.S.G.M.College, Kopargaon (M.S.), India 423 601

²Department of Chemistry, Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad
Corresponding Author Email: gaikwadsuresh12@gmail.com

190

ABSTRACT

This research communication is toward the investigation of the *in vitro* antibacterial activity of the synthesized compound 4(L_A-L_B) bearing potential O, O pharmacophores. These compounds have been obtained by the interaction of substituted 2-hydroxyacetophenones 1(A-B) and aromatic acids 2(A-B) under ultrasound irradiation method at low temperature. The newly synthesized 1, 3-diketone 4(L_A-L_B) and their metal complexes 5(a-e) were characterized by FT-IR, UV-Vis., ¹H-NMR, ¹³C-NMR, Mass Spectroscopy and Magnetic measurement. Further these compounds showed potent antibacterial activity. A good correlation was obtained between the theoretical predictions of bioavailability and experimental verification. Utilization of ultrasound irradiation, simple reaction conditions, isolation and purification makes manipulation very important for economic and environmental approaches.

KEYWORDS: 1,3-diketone, metal complexes, ultrasound irradiation, antibacterial screening.

INTRODUCTION

The 1,3-diones have broad spectrum of medicinal values which shown to have pharmacological activity like antibacterial [1], antiviral [2], insecticidal [3], antioxidant [4] and potential prophylactic antitumor activity [5-6]. It has also been used as in the anti-sunscreen agent [7]. In liquid solutions [8] as well as in the solid state [9], the 1,3-diketone exists almost exclusively as the keto-enol tautomer, which is stabilized by the intermolecular hydrogen bonding. Recently it is reported that 1, 3-diketone are important pharmacophores of HIV-1 integrase (IN) inhibitors [10]. It was also reported that a number of diketones has warrant examination as breast cancer chemo preventive blocking agent [11] anticarcinogenic agent [12] and antistereogenic agent [13].

1,3-diketone and its metal complexes appear very promising for potential use as antibacterial agents due to their other biological properties [14-17]. There is continues interest in synthesizing 1,3-diketone 4(L_A-L_B) and its metal complexes 5(a-e) because of their potential applications, applied sciences and importance area of coordination chemistry [18-21]. In view of the above applications in the present paper we report the synthesis, characterization and antibacterial studies of metal complexes 5(a-e) with 1,3-diketone 4(L_A-L_B).

Synthesis and Characteristic Properties of Perovskite-type NdMnO₃ Nanocrystal materials via a Co-Precipitation Method

M.D.Sangale*, D.N.Gaikwad¹, D.V.Sonawane¹, D.M.Suryavanshi²

*Associate Professor, Department of Chemistry, R.B.Narayanrao Borawake College, Shirampur Dist- Ahmednagar (MS)

¹ Assistant Professor, Department of Chemistry, Annasaheb Awate College, Manchar, Dist- Pune

² Assistant Professor, Department of Chemistry, S.S.G.M.College, Kopergaon, Dist- Ahmednagar

Corresponding Author E-mail: mdsangale@gmail.com

ABSTRACT

The synthesis of well-dispersed NdMnO₃ nanocrystals is developed in the presence of octanoic acid as surfactant by using Co-Precipitation method. By using this method can produce fine, high-purity, stoichiometric particles of single and multicomponent metal oxides. The prepared sample is characterized by X-ray diffraction (XRD), Fourier transform infrared spectroscopy (FT-IR), scanning electron microscopy (SEM), and energy dispersive X-ray spectrometer (EDX). The XRD analysis shows only the pattern corresponding to perovskite-type NdMnO₃ which crystallizes in the single phasic orthorhombic system. The spherical NdMnO₃ nanocrystals with an average particle size of about 69 nm can be obtained at a relatively high calcining temperature of 850°C. By using SEM it shows sphere-like NdMnO₃ nanocrystals obtained by this method are uniform in both morphology and particle size. The results indicate that the amount of surfactant, pH and rate of stirring have an important role in the homogeneity and size of product. The preparation process can be also applied to synthesize other metal oxides.

KEYWORDS: Octanoic acid, Co-precipitation, Perovskite-type, Nanocrystals

INTRODUCTION

The size less than 100 nm in metal particle considered as a nanoparticles. It is interesting in chemical, Electronic, magnetic and optical properties[1]. The majority of catalysts used in modern chemical industry are based on mixed metal oxides including perovskite-type oxides ABO₃, where A is a rare-earth element, and B is 3d transition metal[2]. The perovskite-type oxides crystals can have most of the applications in advanced technologies such as solid oxide fuel cells, catalysts and chemical sensors, magnetic materials, electrode materials, etc [3-5]. NdMnO₃ prefer to be orthorhombic ally distorted perovskite-type structure [6]. In NdMnO₃, there are three major magnetic interactions: Mn-Mn, Nd-Mn and Nd-Nd [7]. These interactions determine their structure and magnetic properties and also shows number of applications. One application of NdMnO₃ nanopowders is in efficient gas sensors for H₂S [8] and C₂H₅OH [9] detection. The preparation of rare earth orthomagnetites have been prepared by many methods, including hydrothermal, combustion, sol-gel, precipitation methods and sonication assisted precipitation[10]. A simple co-precipitation procedure to prepare orthomagnetite neodymium nanocrystals(NdMnO₃) in aqueous solution at relatively high temperature. The perovskite-type structure can be obtained by Calcining the precursor at 850 °C. The Co-precipitation can produce fine, high-purity, stoichiometric particles of single and multicomponent metal oxides. If the conditions of this process, such as solution pH, reaction temperature, stirring rate, metal salts concentration and surfactant concentration are Controlled, oxide particles of the desired shape and sizes can be produce

Chemo-Mechanical Synthesized Ternary CuBiSe₂ Thin Films: Some Characteristics Properties

194

V.B.GAIKWAD¹, M.S.JEJURKAR², S.T.SHETE³

^{1,2,3}Dept. of Physics, S.S.G.M.College, Kopargaon, (M.S.), India
Corresponding author Email: vasant.gaikwad7@gmail.com

Abstract

The thin films of copper bismuth selenide (CuBiSe₂) have been deposited onto amorphous glass substrates using simple and low cost chemical bath deposition technique. The aqueous solutions containing precursors of Cu, Bi and Se have been used to obtain CuBiSe₂ thin films. For the good quality deposits preparative parameters such as temperature, pH, time, speed of the mechanical churning and Cu-concentration were optimized and found to be 55°C, 10±0.2, 60 minutes, 50 rpm and 0.05mol% respectively. The films have been characterized by X-ray diffraction (XRD), optical absorption and energy dispersive spectroscopy techniques. The chemically synthesized CuBiSe₂ films are polycrystalline with anorthic crystal structure. The optical absorption studied reveal that the transition is direct with band gap energy E_g is 1.63 eV.

Keywords: Chemical deposition; optical gap; electrical conductivity; thin films

INTRODUCTION

Ternary systems of the compound semiconductors are particularly interesting because of their possible applications in electro-optical and photovoltaic devices including photo electrochemical solar cells [1-3]. Compound such as CuBiSe₂ is of potential photovoltaic materials, as a theoretical method especially first-principles density functional theory (DFT) calculation reveals that the fundamental gap energy is estimated to be E_g ≈ 1.1-1.5 in CuBiSe₂ [4]. One of the ternary systems, copper bismuth selenide is a prime candidate of topological superconductor also [5]. Different techniques were employed for their preparation and studies have been mainly concentrated on their properties which are sensitive to the method of formation. The copper-bismuth chalcopyrite systems usually crystallize in chalcopyrite structure with peculiar nonlinear optical properties [6]. The electrical, optical and dielectric properties of these chalcopyrite system appeared in the literature [7]. This paper presents the synthesis of one of the chalcopyrite systems, CuBiSe₂, in thin film form by employing a simple and inexpensive process [8]. The preparation procedure and growth mechanism have been suggested. The structural, electrical and optical properties have been briefly outlined.

EXPERIMENTAL

Preparation of CuBiSe₂ thin films

Thin films of CuBiSe₂ were deposited on thoroughly cleaned glass substrates, employing chemical bath deposition technique. The basic ingredients used were copper sulphate, bismuth nitrate and sodium selenosulphite (reflux, 0.33M). Triethanolamine was used as a complexing agent. Sodium hydroxide and aqueous ammonia solutions were used to adjust the pH (10±0.2) of the reaction mixture

2017-18

195

Comparative Study of Influence of pH on Structural and Magnetic Properties of Ni-Zn Spinel Ferrite by Wet Chemical Method

Kakade GN and Gunjal RP

Department of Physics, R.B. Narayanrao Borawake, College, Shrirampur, 413709 (M.S.) India
Email: genudaskakade@gmail.com

Manuscript Details

Available online on <http://www.irjse.in>
ISSN: 2322-0015

Editor: Dr. Arvind Chavhan

Cite this article as:

Kakade GN and Gunjal RP. Comparative Study of Influence of pH on Structural and Magnetic Properties of Ni-Zn Spinel Ferrite by Wet Chemical Method, *Int. Res. Journal of Science & Engineering*, January 2018; Special Issue A2: 30-34.

© The Author(s). 2018 Open Access

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided you give appropriate credit to the original author(s) and the source, provide a link to the Creative Commons license, and indicate if changes were made.

ABSTRACT

In this work we have synthesis the Ni-Zn ferrite nanoparticles having composition $Ni_{0.65}Zn_{0.35}Fe_2O_4$ at two pH values 7 and 8, synthesized by wet chemical sol-gel autocombustion method using L-Ascorbic acid as chelating agent. The single phase cubic spinel structure was confirmed by X-ray diffraction studies. The surface morphological studies were carried out using scanning electron microscopy using JEOL JSM-6360 scanning electron microscopy (SEM). The effect of pH values on structural properties of synthesized nanoparticles has been investigated. Lattice parameter (a) increases, X-ray density (d_x) decreases, Unit cell volume (V) increases and Crystallite size (t) increases with increase in pH value from 7 to 8. The grain size obtained from SEM images show decreasing trend with increasing pH Value.

Keyword: Ni-Zn spinel ferrite, sol-gel auto combustion technique, XRD, SEM.

INTRODUCTION

Nano sized spinel ferrite particles, a kind of soft magnetic material with structural formula $M-Fe_2O_4$ are one of the most attracting a novel class of magnetic material due to their interesting and most important properties, such as low melting point, high specific heating, low saturation magnetic moment and low magnetic transition temperature [1, 2]. Ferrites with electrical, dielectric, magnetic, optical, gas sensing etc. properties find numerous applications in variety of fields [3].

Organised By	Rayat Shikshan Sanstha's Prof. Dr. N. D. Patil Mahavidyalaya, Malkapur (Perid)	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
--------------	---	---------------------------------------

Globalisation Boon or Bane For Indian Economy

196

Prof. Dr. D. P. Gadhe
Head-Commerce Department
S. S. G. M. College, Kopargaon
Tal-Kopargaon, Dist-Ahmednagar (M.S), India

Introduction:

Globalization means different things to different people. It can be defined simply as an expansion of economic activities across political boundaries of nation states. More importantly it refers to a process of deepening economic integration, increasing economic openness and growing economic interdependence between countries in the world economy. It is associated not only with a phenomenal spread and volume of cross-border economic transactions but also with an organization of economic activities which straddle national boundaries of the world. Globalization in India is generally taken as integrating the economy of the country with the rest of the world. This in turn implies that opening up the economy to foreign direct investment by providing facilities to foreign companies to invest in different fields of economic activities in India; removing constraints and obstacles to the entry of MNCs, allowing Indian companies to enter into foreign collaborations in India and also encouraging them to set up joint ventures abroad; carrying out massive import liberalization programmes by switching over from quantitative restrictions to tariffs in the first place, and then bringing down the level of import duties considerably, and instead of plethora of export incentives opting for exchange rate adjustment for promoting exports. Whether seeds of globalization sown in pre-reform period as many concessions were granted to foreign capital, MNCs were allowed to enter a number of crucial sectors to which their entry was previously restricted and banned. The study is purely based on secondary data. It will have a discussion on negative and positive impacts of globalization on Indian economy.

The real thrust to the globalization was provided by the economic reforms of 1991 initiated by Government of India. The period 1980-81 was marked by severe balance of payment difficulties. The second oil shock pushed up the import bill substantially while exports lagged considerably behind. Thus trade deficit rose to astronomical heights. During seventh plan, private remittances also showed a tendency of flattening out. As a result, net invisibles could finance only 24 percent of trade deficit in the seventh plan. The problems were compounded by gulf war in 1990-91. The trade deficit in this year soared to Rs. 16,934 crore and invisibles also recorded negative earnings. Therefore, current account deficit was as large as Rs 17,369 crore in 1990-91. The problem got further accentuated by India's increased reliance on high cost external commercial borrowings and non-resident deposits all through the 1980s as the flow of concessional assistance was considerably less than the requirements. Capital was flowing out of the country and country was close to defaulting loans. Along with these bottlenecks at home, many unforeseeable changes swept the economies of nations in western and Eastern Europe, South East Asia, Latin America and elsewhere around the same time. Indian economy had experienced major policy changes in the early 1990s. The new economic reform popularly known as Liberalization, Privatization, and Globalization (LPG), aimed at making the Indian economy as fastest growing economy and globally competitive. The series of reforms undertaken with respect to industrial sector, trade as well as financial sector aimed at making the economy more efficient. With the onset of reforms to liberalize the Indian economy in July of 1991, a new chapter has dawned for India and her billion plus population. This period of economic transition has not only had tremendous impact on the overall economic development but also on the mindset of Indian people who could get rid from traditional, stubborn thinking, superstition, and illiteracy.

A. Globalization as a Boon

- 1) The growth rate of GDP of India has been on the increase from 5.6 percent during 1980- 90 to 7 percent in the period of 1993-2001. In the last fifteen years except two or three years, rate of GDP

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ) ISSN 2349-638x UGC Approved Sr.No.64259 Monthly Journal Website :- www.aiirjournal.com Chief Editor:- Pramod P.Tandale I Mob.No.09922455749 I Email :- aiirjpramod@gmail.com	Page No.326
---	----------------

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaon

Employability Skills Among Under Graduate Students of Satara

Dr. Nikam Vijay B.
Assistant Professor
Savitribai Phule Mahila Mahavidyalaya,
Satara

197

Introduction: Employers, colleges and professional bodies agree that India needs to develop professionals who are highly skilled and ready to face the challenges of increased competition. More than ever we need professionals who are responsive to economic, social, cultural, technical and environmental change and can work flexibly and intelligently across business contexts. Indian industry requires new graduates who understand the part they play in building their organizations, and have the practical skills to work effectively in their roles.

However, really contributing in the workplace means more than having the necessary technical skills. It means engaging with the organization and its goals, understanding the dynamics of the workplace, and taking up a job role with an informed knowledge of all of its requirements. It also means applying a broad range of employability skills learned in many contexts and through a range of experiences.

Indian businesses aspire to be more competitive, more effective and more innovative. The graduate workforce is a key part of the talent pool businesses draw from to further these objectives. Universities clearly want to produce graduates with the skills that are highly regarded by employers and are seen to contribute to the country's prosperity and social capital. Emerging professionals want to attain interesting employment, and build their professional careers.

Scope of the Study:

This study covers the satara city under graduate girl students.

This study covers edcintervice sector industry of satara city.

Limitation of the Study :

This study is focused on identifying employability skills of UG girls student.

This study covered service industry of Satara city.

Research Problem: Lack of employability owing to lagging in employability skills. Different reports on same including Economic Survey of Maharashtra 2016-17.

Objectives :

Different service industries required distinct employability skills.

Skills imparted by college education and skills required by the industry are same.

Objectives:

To assess the nature of work and extent of skills required for employability in the identified service sectors.

To study and analyze opinions of students and employers about employability and suitability of the content market needs.

Chlorococcalean Biodiversity of Reverine ecosystem with special reference to the pollution status

Sanap RR

S. S. G. M. College, Kopergaon, Dist. Ahmednagar, (M.S.), India.
E-mail : rrsanap24@yahoo.com

Manuscript Details

Available online on <http://www.irjse.in>
ISSN: 2322-0015

Editor: Dr. Arvind Chavhan

Cite this article as:

Sanap RR. Chlorococcalean Biodiversity of reverine ecosystem with special reference to the pollution status, *Int. Res. Journal of Science & Engineering*, January 2018, Special Issue A4 : 32-36.

© The Author(s). 2018 Open Access

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided you give appropriate credit to the original author(s) and the source, provide a link to the Creative Commons license, and indicate if changes were made.

ABSTRACT

Lotic water bodies like rivers and streams play very pivotal role in maintaining biodiversity and biological balance in nature. In India, most of perennial rivers and their tributaries are being used as sites for disposal of domestic and industrial wastes which impair their water quality, favour the growth of algal blooms and jeopardizing the survival of aquatic life. During present investigations, water qualities of riverine ecosystem like Godavari river was monitored for two year (August 2008-July-2010). From ten sampling stations water samples and algal samples were collected and monitored for qualitative analysis. Present studies revealed that, in all 25 genera and 55 species of Chlorococcales have been reported from all 10 sampling stations. Chlorococcalean flora was found to be dominant during summer. Its number was declined during monsoon and again increased during winter. The commonly found genera were *Ankistrodesmus*, *Scenedesmus*, *Pediastrum*, *Chlorella*, *Crococinema*, *Golenkinia* etc. Disposal of municipal sewage and agricultural run-off favours the growth of Chlorococcalean flora. The commonly found pollution tolerant genera were *Ankistrodesmus*, *Scenedesmus*, *Chlorella* etc. Their flourished growth indicates pollution status of river at certain stations. The water flow and physico-chemical parameters influenced the occurrence and abundance of Chlorococcalean diversity in the Godavari river.

Keywords: Godavari river, Chlorococcalean flora, pollution.

STUDY OF SEED BORNE FUNGI OF SOME SEEDS FROM AHMADNAGAR MARKET

Patil S. A. & H. B. Waghire

S.S.G.M College Kopergaon Dist. Ahmednagar (M.S.) 423601

E-mail. sp13ek7@gmail.com

200

ABSTRACT:

Identification of seed borne fungi of common Seeds from Ahmadnagar market was conducted. A total of nine fungi namely *Aspergillus*, *Penicillium*, *Rhizopus*, *Verticillium*, *Alternaria*, *Monilia*, *Fusarium*, *Helminthosporium*, *Mucor*, and there different species were isolated from the five different seed samples namely groundnut. (*Arachis hypogea*), maize. (*Zea mays*) gram. (*Cicerarictinum*), jawar. (*Sorghum vulgare*), pea. (*Pisumsativum*). In the present study we studied external and internal different fungus on the basis of their growth of the colony, color, spore and mycelium morphology of seeds from Ahmadnagar seed market. Occurance of common fungi like *Aspergillus* (four species), *Penicillium* (two species on the basis of colour), *Mucor*, *Rhizopus* etc. But Seed borne fungi like *Fusarium*, *Verticillium*, *Gliocladium*, *Cladosporium* as such have occurred on few seeds. On the other hand *Alternaria*, *Drechslera*, *Helminthosporium*, occurred on jawar seeds. These fungi have production of masses of conidiospores also and the study on seed borne fungi by blotter method has shown occurrence of few forms but culturing seeds on medium showed excellent response. On CD Amedium more forms have been recorded than PDA Medium. It may be due to balanced dose of nutrients in a medium. In particular *Alternaria*, *Helminthosporium*, *Fusarium* occurred profusely on many cultured seed material

INTRODUCTION:

Seeds are vital role in associating micro-organisms which prove hazardous for the seed or the new plant created from it. The associated micro-organisms may be pathogenic, weak parasites or saprophytes. They may be associated internally and externally with the seed or as contamination as sclerotia, gall, fungal bodies, bacteria loose, infected plant parts soil partical etc. mixed with the seed. Seed borne pathogen may or may not be seed transmitted. Seed borne microorganism not only create problems in agricultural production but prove hazardous to animals and human being thus play generally a negative roll in human welfare. A heavy loss has been observed to caused by seed borne pathogen in various crops. Seed rots, seedling rots i.e. pre and post emergence losses disease at various stages of crop growth like leaf spot, stem, rot, wilt, root rot, fruit rot etc. Influenced the crop stand and ultimate yield. In number of leaf spot pathogen are also seed borne like *collitotrichum gramineum*, *Curvularia*, *lunata*. The term seed pathology denotes the science dealing with seed health and concern with the seed born microorganism which may be associated externally, internally or as contamination or physical condition, deficiency of element.

In India also seed pathology has attracted attention of agricultural as well as traditional universities. Many scientists have been trained in seed pathology at the Danish government institute of seed pathology for developing

countries. The seed borne fungi may be present in the form of hyphae, conidia, oospore, chlamadospore, sclerotia. Seeds provide natural substrate for the growth of associated fungi. Moist blotter method with its various modifications is the most widely used method of seed health testing. It is very economic easy to perform and is suitable for the detection of wild variety of seed borne fungi. As the seed is the basic unit in crop production technology, people were conscious of seed quality and methods of seed treatment for improvement of seed germination and emergence. From the ancient times it has been confirmed that some seed get lost during germination so some seed born agencies may be present which cause disease. Now it has been confirmed that a number of disease are seed born and seed are accompanied by variety of fungal organisms. Some fungal diseases are contagious and carried through seed. Thus it was established by many scientists, that seed plays a vital role in associating micro-organism which proves hazardous for the seeds or for the new plant created from it. This knowledge of seed born nature of micro-organism launched a new era in plant pathology the term 'seed pathology' refers to the science dealing with seed health and is connected with seed born micro-organism or physical conditions, and controlling the seed borne diseases in the field and during storage seed carry several destructive pathogens and cause severe losses. Such disease spread from infected plant to healthy plant within a short

2017-18
5

TAXONOMIC CHARACTERIZATION OF *NOSTOC* SPECIES ISOLATED FROM AGRO-
PRACTICES AREAS OF KOPARGAON TEHSIL

G.S. SHINDE AND R.R. SANAP

201

K.J. Somaiya College of Arts, Commerce and Science,
KOPARGAON- 423601 (M.S.), India.
S.S.G.M. College, KOPARGAON - 423601 (M.S.), India.
Email: gsshindebhumi@gmail.com

Received: 31.12.15; Accepted: 15.1.16

ABSTRACT

The longevity and widespread distribution of blue-green algae as a group is related to their ability to adopt the challenges of adverse environmental conditions through adjustments in metabolic pathways. A series of reports on blue-green algae are restricted to Indian paddy fields. The taxonomic characterization of *Nostoc* species found in the soil was carried out by establishing the sampling sites. Soil Samples were collected as per the procedure given¹⁷. For isolation and identification of *Nostoc* species, soil samples were inoculated in sterilized flasks containing BG-11 and Fogg's media separately. In all 13 *Nostoc* species belonging to family Nostocaceae were identified and taxonomic characterization was carried out by using relevant literature. The large number of *Nostoc* species was obtained from soil cultures collected from irrigated areas rather than rainfed areas. The dominance of these species might be due to their tolerance to salinity.

Figures:00   References:17 Table:00

KEY WORDS: Irrigated areas, Kopargaon Tehsil, *Nostoc* Species, Taxonomic characterization.

Introduction

In India, the agro-ecological conditions are favorable for the growth of blue-green algae. Particularly, in Maharashtra state, there is great scope for its adoption to marginal farmers. However, the agronomic potential of blue-green algae is currently little exploited. This owing due to the lack of knowledge, both on the distribution of blue-green algae in the natural habitats and the factors that controls their establishment in the agricultural fields. An indepth agro-ecological research is an essential requisite for the sustainable improvement of blue-green algal technology¹⁵.

crops such as maize, rice, mungbean, tomato and sugarcane¹⁰ and wheat⁶ by fixing nitrogen. It has been reported that the part of nitrogen requirements for the crops (25-35 %) could be met by algalisation under different agro-climatic conditions with on an average at the rate of 20 kg hac⁻¹ crop^{17, 13}.

The longevity and widespread distribution of cyanobacteria as a group is related to their ability to adopt the challenges of adverse environmental conditions through adjustments in metabolic pathways. A series of reports on blue-green algae are restricted to Indian paddy fields. But soil algae from fields used for cultivation of crops other than paddy have not been studied. By considering all these issues along with societal responsibilities as well as to fulfill such lacunae, the present investigation was carried out for taxonomic characterization of *Nostoc* species isolated from agro-practices areas of Kopargaon Tehsil. Such investigations are useful in awakening the farmers to adopt better farm management practices that in turn will reduce the chemical fertilizer input and problem of environmental degradation.

It is very common practice to use chemical fertilizers to trigger up crop production. However faulty and excessive use of such inorganic chemical fertilizers has created major problems in degrading soil fertility. Most of the heterocystous and non-heterocystous blue-green algae are known to fix nitrogen. Marked variation in nitrogen fixation among different cyanobacterial strains was reported by earlier workers. The observation in this regard showed that *Calothrix*, *Hapalosiphon*, *Aulosira*, *Anabaena* and *Nostoc* were dominant nitrogen fixing cyanobacteria. Such forms hold promise for

Principal
S.S.G.M. College
Kopargaon

17

“कोपरगांवातील पेशव्यांचे वाडे”

202

प्रा.झरेकर रमेश सोनु,
इतिहास विभाग प्रमुख,
एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगांव

प्रस्तावना :-

अहमदनगर जिल्ह्यातील कोपरगांव हे शहर गोदावरी नदीच्या पश्चिम तिरावर १९°-५४', उत्तर अक्षांश व ७४°-३३', पूर्व रेखांशावर वसले असून पूर्व तीरानजीक साधारण १ कि.मी.अंतरावर कोपरगांवही प्राचीन व पौराणिक वारसा असलेले गाव आहे. अनेक वर्षांपूर्वी गोदावरी नदीने पात्र बदलल्यामुळे एक छोटे बेट तयार झाले आहे. या बेटावर राहात असल्यामुळे त्याला 'बेट कोपरगांव' असे म्हणतात. याच बेटात 'श्री शुक्लेश्वर', 'श्री कचेश्वर', 'श्री विष्णू' यांची प्राचीन मंदिरे आहेत. येथे गुरू शुक्लाचार्यांनी कचदेवास संजीवनी विद्या दिली; अशी पौराणिक आख्यायिका आहे. त्यामुळे या परिसरास आध्यात्मिक दृष्ट्या महत्त्व प्राप्त झाले आहे. तेथे पेशवा रघुनाथराव उर्फ राघोबादादा यांचे शेवटचे वास्तव्य होते.

७ मे १७८२ रोजी पुणे दरबाराचा-इंग्रजांशी सालबाईचा तह झाला व दरमहा २५,०००/- निवृत्ती वेतन घेऊन रघुनाथराव उर्फ राघोबादादांनी राजकारणापासून अलिप्त राहण्याचे मान्य केले. महादजी शिंदे यांच्या सल्ल्यानुसार कोपरगांव येथे कायमचे वास्तव्य करण्याचे राघोबादादांनी ठरविले व ऑगस्ट १७८२ मध्ये ते कोपरगांवला येऊन स्थायिक झाले.

कोपरगांवातील प्रशस्तवाडा :-

राघोबादादांच्या वास्तव्याची ऐतिहासिक साक्ष देणारा कोपरगावातील वाडा प्रशस्त आहे. राघोबादादा कोपरगावी राहण्यास येण्यापूर्वीच येथे हा वाडा बांधलेला होता. "मौजे कोपरगांव, परगणा, कुंभारी येथे गंगेच्या बेटात श्री शुक्लेश्वर देवालय सन्निध्य सन इ.स.ने सबैनात (इ.स.१७७१) सरकारचा वाडा व बाग नवा केला." याचा अर्थ इ.स.१७७१-७२ पूर्वी येथील सरकारवाड्याचे बांधकाम पूर्ण झालेले, होते.

वाड्याची बाह्यरचना :-

पेशव्यांचा कोपरगावातील हा प्रशस्त वाडा पूर्वाभिमुख, धाबा पध्दतीचा असून, पूर्व, पश्चिम व उत्तर बाजूने वाड्यात प्रवेश करण्यासाठी साधारणतः ६'६" x ४'३" x १'३" आकाराच्या चौकटी व ३" जाडीचे पितळी फिरक्या बसवलेले व थोडेफार नक्षीकाम केलेले लाकडी दरवाजे आहेत. मुख्य प्रवेशद्वार गंगेच्या बाजूला म्हणजे पूर्वेकडे असून, या बाजूची दगडी जोत्यांची उंची सुमारे २० फूट आहे. त्यासाठी दगडी २५ पायऱ्यांचा जिना आहे. मात्र जमिनीच्या चढावामुळे उत्तरेकडील व

शंकरराव कोल्हे आणि शेतकरी कामगार चळवळ

संशोधक विद्यार्थी

प्रा.झरेकर रमेश सोनू,

टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, पुणे.

मो.नं.९४२३७४९१३८

२०५

अहमदनगरच्या उत्तरेकडील भागात कोपरगांव हा तालुका गोदावरी नदीच्या खोऱ्यात वसलेला आहे. या तालुक्यातील येसगाव या लहानशा खेड्यात शंकरराव कोल्हे यांचा जन्म एका सर्वसामान्य शेतकरी कुटुंबात २४ मार्च १९२९ रोजी झाला.^१ कृषीमधील बी.एस्सी (अॅग्री) उच्च शिक्षण घेऊन त्यांनी मोठ्या पगाराच्या नोकरीच्या पाठीमागे न लागता शेती व्यवसाय सुरू केला. आपल्या संपूर्ण आयुष्यात कृषी, सहकार, जलसिंचन, शिक्षण या क्षेत्रात भरीव कार्य करताना राजकारणाचा एक माध्यम म्हणून उपयोग केला. कर्मवीर भाऊराव पाटील हे त्यांचे आदर्श होते. त्यांच्यापासून प्रेरणा घेवून शंकरराव कोल्हे यांनी रयत शिक्षण संस्थेच्या व संजीवनी एज्युकेशन सोसायटीच्या माध्यमातून ग्रामीण भागात शैक्षणिक वातावरण निर्माण केले. दि संजीवनी (टाकळी) सहकारी साखर कारखान्याच्या माध्यमातून त्यांनी प्रेरणादायी कार्य केले तसेच कोपरगांव तालुक्यातील शेतकरी व कामगार यांच्या हितासाठी त्यांनी मोलाचे कार्य केले आहे.

शंकररावांचे शेतकरी चळवळीतील कार्य :-

शंकररावांनी १९५० मध्ये पुणे येथील कृषी महाविद्यालयातून बी.एस्सी (अॅग्री) पदवी घेतल्यानंतर येसगाव व बोलकी येथे शेती व्यवसाय सुरू केला. त्यामुळे शेतकऱ्यांचे प्रश्न, अडचणी, समस्या, जमिनीची उत्पादकता, शेती मालाच्या किंमती इ.ची माहिती मिळाली. त्यामुळे शंकरराव कोल्हेंनी आयुष्यभर शेतीकडे लक्ष दिले. त्यासाठी शेतकरी कामगार पक्षात प्रवेश केला. तसेच शेतकऱ्यांचे प्रश्न सोडविण्यासाठी प्रयत्न केले.^२

खासगी साखर कारखानदारी विरूद्ध पहिला लढा :-

सहकारी साखर कारखाने सुरू होईपर्यंत कोपरगांव तालुक्यातील शेतकरी ऊस सोमय्यांच्या खासगी कारखान्याला पुरवीत होते. ४१ रूपये टन या भावाने ऊस शेतकऱ्यांकडून घेतला जात होता. ४१ पैकी टनांमागे १० रूपये लगेच दिले जात होते. उरलेले ३१ रूपये १ वर्षापर्यंतही दिले जात नव्हते. त्यामुळे सावकाराचे कर्ज फिटत नव्हते; नवीन ऊस लावता येत नव्हता व लावलेला ऊस परत त्यांनाच द्यावा लागत होता. अशा अवस्थेत शेतकरी सापडलेला होता. त्यामुळे शंकररावांनी सोमय्या कारखान्याच्या विरोधात आंदोलन करण्याचे ठरविले. स्वतः शंकरराव व इतर ७ ते ८ जणांनी गव्हाणीत उड्या मारल्या. कारखाना बंद पडला

The Supreme Court has demonstrated great judicial activism while coming to rescue of the working women even at the cost of resorting to judicial activism under Article 141 of the Constitution.

In all over background it is crystal clear that Dr. Babasaheb Ambedkar is a great social architect for the Indian women within the shelter of Constitution of India.

References:

1. The Constitution of India, by Dr. J.N. Pande.
2. Dr. B. R. Ambedkar – His Relevance Today Published by Gyan Publishing House, New Delhi.
3. Women and The Law by Dr. G.B. Reddy, Published by Gogia Law Agency, Hyderabad.

Case Law:

1. AIR 1981 SC 1829
2. AIR 1995 SC 1648
3. (1997) 11 SCC 638
4. (1996) 8 SCC 525
5. (1997) 6 SCC 241
6. AIR 1981 SC 1829

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे
स्त्री मुक्तीविषयक विचार

प्रा.झरेकर रमेश सोनू,
प्रमुख, इतिहास विभाग,
एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगांव.

प्रस्तावना :-

२० व्या शतकात महाराष्ट्रातील स्त्रीमुक्तीचा विचार प्रवाह व चळवळ प्रगल्भ होत चालली आहे. महाराष्ट्रात ब्राह्मणी पार्श्वभूमीवर, हिंदुत्वाच्या चौकटीत स्त्री प्रश्नाचा विचार केला तर काही विचारवंतांनी 'अब्राहमणी' छावणीशी नाते जोडत स्त्रीदास्यत्वांचा विचार मांडला. वर्गावादी स्त्रीमुक्ती प्रवाहाने कष्टकरी स्त्रियांच्या प्रश्नांना वाचा फोडली. या सर्व पार्श्वभूमीवर डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्रीमुक्तीबाबत विचार मांडले. अब्राहमणी क्रांतीकारी संप्रदायाने स्त्री शोषणाच्या तीन संस्थांवर प्रहार केला आहे. एक जातिव्यवस्था, दोन वर्ग व्यवस्था आणि तीन पुरुषसत्ता डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्रीमुक्ती विषयक चिंतनात हेच सूत्र वापरले. डॉ.आंबेडकरांनी जातिव्यवस्थेत स्त्रियांचे शोषण कशा प्रकारे होते याचे विस्ताराने विचार व मांडणी केल्याचे दिसते. त्यातील महत्त्वाचे ठळक मुद्दे खालीलप्रमाणे आहेत.

- १) स्त्रिया जातिव्यवस्थेचे प्रवेशद्वार आहेत.
  - २) स्त्री दास्य घट्ट करण्याचे काम जातिव्यवस्था करते.
  - ३) ब्राह्मणी संस्कृती स्त्रीदास्यास जबाबदार आहे.
  - ४) पुरुषसत्ताक, जातिव्यवस्था कायद्यांना नकार म्हणून हिंदू कोड बिलाची मांडणी.
  - ५) दलित स्त्रियांच्या अस्मिता उभारणीचा प्रयत्न.
  - ६) दलित स्त्रियांमध्ये राजकीय जाणीव जागृती.
  - ७) स्त्री अत्याचाराच्या विरोधात डॉ.आंबेडकर.
- स्त्रिया जातिव्यवस्थेच्या प्रवेशद्वार आहेत.

जात म्हणजे बंदिस्त वर्ग आहे. 'मांसभक्षणातून

Organised By	Rayat Shikshan Sanstha's Prof.Dr.N.D.Patil Mahavidyalaya,Malkapur(Perid)	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
---------------------	---	---

ऐतिहासिक दृष्टीकोनातील जागतिकीकरण

प्रा. आर. एस. झरेकर
इतिहास विभाग प्रमुख,
एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगाव

प्रस्तावना :

दुसरे जागतिक महायुद्ध संपुष्टात आल्यानंतर आंतरराष्ट्रीय राजकारणात रशिया व अमेरिका या दोन देशांमध्ये शीतयुद्ध सुरू झाले. मांडवलशाही गटाचे नेतृत्व अमेरिकेकडे व साम्यवादी गटाचे नेतृत्व रशियाने स्विकारले. तसेच आशिया व आफ्रिका खंडातील नव्याने स्वतंत्र झालेल्या राष्ट्रांना आपआपल्या गटात ओढण्याचा प्रयत्न केला. यातूनच रशिया व अमेरिकेत शीतयुद्ध सुरू झाले. परंतु 20 व्या शतकाच्या शेवटी शीतयुद्ध संपुष्टात आले. त्याचवेळी रशियाचे व साम्यवादी गटाचे वर्चस्व (1991) नष्ट झाले. त्यामुळे अमेरिका व मांडवलशाही राष्ट्र यांना प्रतिस्पर्धी न राहिल्यामुळे जागतिक सत्तेचे घुवीकरण झाले. एक जागतिक महासत्ता म्हणून अमेरिकेचा आंतरराष्ट्रीय राजकारणात उदय झाला. तसेच संयुक्त राष्ट्रसंघटनेवरही अमेरिकेने वर्चस्व निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला. अमेरिकेने विकसनशील देशात प्रचंड मांडवली गुंतवणूक करून (Dollar-Diplomacy) आपले आर्थिक वर्चस्व निर्माण केलेले आहे. जगातील जास्तीत जास्त देशांवर आपले आर्थिक वर्चस्व असावे असा अमेरिकेचा प्रयत्न आहे. त्यासाठी सर्व देशातील व्यापार, उद्योग, शेती उत्पादने, विक्री, सेवा, बँका, तंत्रज्ञान, दळणवळण प्रसारमाध्यमे व एकूण अर्थव्यवस्थेवरच आपले वर्चस्व निर्माण करण्याचा अमेरिका प्रयत्न करीत आहे. त्या अमेरिकेच्या नवीन आर्थिक साम्राज्यवादालाच 'जागतिकीकरण' (Globalisation) असे म्हणतात. जगातील इंग्लंड, फ्रान्स, जपान, जर्मनी, इटाली इ.राष्ट्रांनी जागतिकीकरणास मान्यता दिली आहे. या देशांनी अर्थनीती, अर्थव्यवस्था व आर्थिक व्यवहार आपणास पाहिजे त्या पध्दतीने सुरू केले आहेत. संयुक्त राष्ट्रसंघटना, नाणेनिधी, जागतिक बँक व जे या माध्यमातून अमेरिका, आशिया-आफ्रिका खंडातील देशांवर वेळोवेळी दडपण आणून आपले वर्चस्व निर्माण करीत आहेत.

जागतिकीकरणाची संकल्पना प्राचीन आहे. भारतीय संस्कृतीने 'वसुधैवकुटुम्बकम्' आणि संत ज्ञानेश्वरांनी 'हे विश्वची माझे घर' या संकल्पना जगाच्या कल्याणासाठी मांडली आहे. पहिल्या जागतिक महायुद्धात अमेरिकेचे राष्ट्रध्वज विज्ञो विल्सन यांनी 14 तत्त्वे मांडली. त्यातील 14 कलमानुसार जागतिक शांतता व सहकार्याचा आग्रह धरला व नंतर राष्ट्रसंघाची 10 जानेवारी 1920 रोजी स्थापना झाली.

त्यानंतर खऱ्या अर्थाने जागतिक ऐक्याच्या दृष्टीने प्रयत्न सुरू झाले. परंतु जगातील महासत्तांनी राष्ट्रसंघ, मानवतावाद, वैश्विकता व उच्च मुल्याचा गैर तापण करून जगात आपले वर्चस्व निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला. हे तंत्र शीतयुद्धात वापरण्यात आले. परंतु त्यानंतर बदललेल्या परिस्थितीवर 'जागतिकीकरणाचा' फार्मूला त्यांनी अंमलात आणला. हे जागतिकीकरण म्हणजे नवा आर्थिक साम्राज्यवाद होय. कोणत्याही देशाला समाजाला प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष दुखापत न करता त्यांचे आर्थिक शोषण करत आहे. हा एक प्रकारचा सांस्कृतिक साम्राज्यवाद आहे. आधुनिक जागतिकीकरणात राजकीय व सामाजिक ऐक्याऐवजी "आर्थिक वैश्विकीकरण" भर दिलेला आहे. अमेरिका व श्रीमंत देशांचे आर्थिक हितसंबंध त्यात गुंतलेले आहेत. अमेरिका व इतर राष्ट्रांना जागतिकीकरणाच्या नावाखाली संपूर्ण जगाची आर्थिक लूट करावयाची आहे. आर्थिक वर्चस्व निर्माण करवयाचे आहे. खऱ्या अर्थाने जागतिक ऐक्य, सामाजिक ऐक्य, समाजकल्याण व लहान मोठ्या राष्ट्रांचे हित यात त्यांना रस नाही. केवळ स्वतःला फायदेशीर ठरणारे आर्थिक जागतिकीकरण करावयाचे आहे.

जागतिकीकरणाचा पूर्वइतिहास व स्वरूप पाहत असतांना जागतिकीकरणात खाजगीकरण, उत्पन्नअंजणपवदद्ध उदारीकरण (Liberalisation) व मुक्त अर्थव्यवस्था (Free economy) या आर्थिक संरचनेला (Infrastructure) प्रधान्य असते. जगात 20 व्या शतकात मांडवलशाही मुक्त अर्थव्यवस्थेचा (औद्योगिक क्रांतीनंतर) व साम्यवादी अर्थव्यवस्थेचा उदय झाला. जागतिकीकरण मुक्त खाजगी अर्थव्यवस्थेचे प्रतिक होते. परंतु 20 व्या शतकाच्या शेवटी मुक्त अर्थव्यवस्थेला महत्व प्राप्त झाले आणि यातून जागतिकीकरण प्रक्रियेला सुरुवात 1990 नंतर झाली.²

1. औद्योगिक क्रांतीचा विस्तार आणि व्यापारी वसाहतवादचा उदय.
2. दुसऱ्या महायुद्धानंतर, युरोपची आर्थिक दुरावस्था व त्यांना आर्थिक साहाय्य करण्याची गरज. आशिया व आफ्रिकेत नव स्वातंत्र्य विकसनशील राष्ट्रांचा उदय आणि या राष्ट्रांना श्रीमंत राष्ट्रांच्या मदतीची आवश्यकता.
3. रशियाच्या साम्यवादी अर्थव्यवस्थेचा उदय, तिचा जागतिक विस्तार व या अर्थव्यवस्थेला आणि सरकारी उद्योगांना आलेले अपयश व त्यातील त्रुटी.
4. अमेरिकेने पहिल्या महायुद्धापासून सुरू केलेली द्रव्याधिष्ठित नीती, तिचा विस्तार, फायदे व तिला मिळालेले यश.
5. परिचय युरोप, अमेरिका व अन्य राष्ट्रांचे मुक्त अर्थव्यवस्था व मांडवलशाहीला मिळालेले प्रोत्साहन व त्यांचे एकत्रित प्रयत्न.
6. संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या स्थापनेनंतर जागतिक एकीकरणाचे प्रयत्न.
7. शीतयुद्धातील सत्ता स्पर्धा, शीतयुद्धाचा अंत व सत्तेचा नवा समतोल आणि जगात आर्थिक वर्चस्व निर्माण करण्याचा प्रयत्न.³

अमेरिकन विचारवंत पीटर ड्रुकर याने 1969 साली आपल्या 'The Age of discontinuity' या ग्रंथात प्रथम 'Privatation' खाजगीकरणाची संकल्पना मांडली आणि उदारीकरण, शिथिलीकरण व जागतिकीकरणाच्या मुक्त अर्थव्यवस्थेचे स्वरूप स्पष्ट केले. त्यानंतर 1977 साली

वारूळ

(नवनिर्मिती आणि समीक्षेच्या प्रवाहांना वाहिलेले वाङ्मयीन
त्रैमासिक)

ISSN - 2249-0817 WARUL

वर्ष आठवे

जानेवारी, २०१८

'पहिले वारकरी कीर्तन संमेलन विशेषांक'

201718

208

संपादक

डॉ. सौ. कमल दणाणे

कार्यकारी संपादक

डॉ. सतेज दणाणे

सल्लागार मंडळ

मा. योगीराज वाघमारे

डॉ. रवींद्र ठाकूर

डॉ. शरणकुमार लिंबाळे

डॉ. अविनाश सांगोलेकर

डॉ. वसंत शेकडे

डॉ. जी. पी. माळी

डॉ. महेंद्र कदम

पहिल्या वारकरी कीर्तन संमेलन विशेषांकाचे

सल्लागार

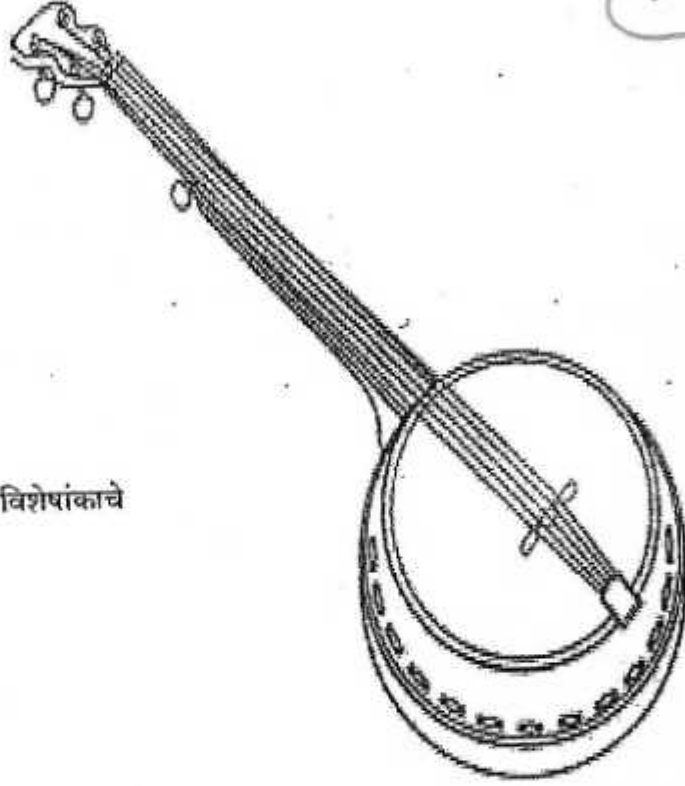
प्रा. डॉ. धनंजय होनमाने

प्रा. डॉ. बिरा पारसे

प्रा. डॉ. प्रकाश दुकळे

प्रा. डॉ. कैलास महाले

प्रा. डॉ. पांडुरंग ऐवळे

साहित्य पाठविण्याचा पत्ता

डॉ. सौ. कमल दणाणे

संपादक, 'वारूळ'

द्वारा-एस. पी. चव्हाण, युनिट नं. १, प्लॉट नं. १,

अंबाई डिफेन्स कॉलनी, कोल्हापूर-४१६००८

वार्षिक वर्गणी : रु. २००/-

पंचवार्षिक वर्गणी : रु. ५००/-

हे त्रैमासिक मालक/प्रकाशक/संपादक/ कमल दणाणे यांनी पीपीएम प्रिंटिंग प्रेस, कोल्हापूर येथे छापून युनिट नं. १, प्लॉट नं. १, अंबाई डिफेन्स कॉलनी, कोल्हापूर येथे प्रसिद्ध केले वा अंकित व्यक्त झालेल्या मतांशी संपादक सहमत असतीलच, असे नाही.

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

वारकरी कीर्तन परंपरेची सामाजिक फलश्रुती

डॉ. कैलास एस. महाले

महाराष्ट्र ही शूरवीरांची, संत महंतांची भूमी आहे. तेराव्या शतकात या भूमीत अनेक धर्मसंप्रदाय उदयाला आले. त्यामध्ये प्रामुख्याने महानुभाव, नाथ, वारकरी, दत्त, चैतन्य इत्यादी संप्रदायांचा समावेश होता. हे संप्रदाय त्या काळात विशिष्ट हेतू ठेऊन उदयाला आले होते. काळाच्या ओघात काही संप्रदायांचा प्रभाव क्षीण झाला तर काही संप्रदाय खूपच विस्तारले, किंबहुना आजही समाजमनावर या संप्रदायांचा मोठ्या प्रमाणात पगडा आहे. त्यामध्ये भागवत अथवा वारकरी संप्रदाय अग्रभागी आहे. हा संप्रदाय जनमानसात लोकप्रिय होण्याची कारणे या संप्रदायाच्या-आचारधर्मात व तत्त्वज्ञानात सामावलेली दिसतात. यादवांच्या राजवटीत वर्णाश्रमाची घट्ट पकड असलेला समाज जातिभेद काटेकोरपणे पाळत होता. स्त्री-पुरुष, उच्च-निच ही भेदातीत भावना समाजात पक्की रुजलेली होती, त्यामुळे उच्चवर्गीयांकडून शुद्रांना मिळणारी वागणूक अन्याय व गुलामगिरीचीच होती. कोलमडण्याच्या बेतात असलेली न्यायव्यवस्था, आर्थिक अवनती, सामाजिक चारित्र्याचा न्हास, अस्थिरता यामुळे सामान्य माणसाची प्रगती खुंटलेली होती. परमार्थाचा मोठा प्रभाव असलेल्या या काळात बहुतांशी समाज व्रतवैकल्य, तीर्थयात्रा, नवससायास, श्राद्ध विधी, दानधर्म यामध्येच गुफटून गेला होता. संस्कृत भाषेच्या वर्चस्वामुळे अध्यात्मिक दृष्ट्या मोठा वर्ग अनभिज्ञ होता म्हणूनच कर्मकांडाचे स्तोम माजले होते. या हालाखीच्या परिस्थितीत कोणताही दिलासा देणारे नेतृत्व सामाजिक व राजकीय स्तरावर आढळत नव्हते अशा परिस्थितीतून समाजाला बाहेर काढण्याचे काम वारकरी संप्रदायाने केले. धर्म हे त्याकाळी समाजजीवनाचे केंद्रच होते म्हणून धर्माचे खरे

स्वरूप सामान्य जनतेला दाखवावे आणि मानवतेला अनुसरणारी भक्ती हेच चारित्र्यशुद्धीचे साधन बनवावे असे वारकरी संप्रदायातील संतांना वाटत होते. त्या दृष्टीनेच त्यांनी कार्यही केले.

संत ज्ञानेश्वरांनी वारकरी संप्रदायाचा पाया रचला. या संप्रदायात समाजाच्या सर्व थरातील भक्त सहभागी झाले. आजवर ज्यांना माणूस म्हणून प्रतिष्ठा मिळाली नव्हती असे स्त्री-शुद्रही या संप्रदायात भक्त म्हणून दाखल झाले. त्यांना भक्तीच्या पातळीवर समानतेचा अनुभव आला. या संतांनी आपल्या दैवतांशी भक्त म्हणून संचाद साधला, आपली सुख-दुःखे त्याला सांगितली. संतमेळ्यात जो आनंद मिळाला तो त्यांना सांगाबासा वाटला. भक्तीच्या मार्गावरील आपला प्रवास कसा होत गेला हे सांगावेसे वाटले. त्यातूनच या संप्रदायाचा एक भाग म्हणून संतसाहित्य निर्माण झाले. संतांनी आपल्या साहित्याचा परमार्थाच्या क्षेत्रातील परिवर्तनासाठी वापर केला. मात्र त्याचे परिणाम सामाजिक जीवनावरही मोठ्या प्रमाणात झाले. संस्कृतचे प्राबल्य असलेल्या या काळात धर्म व आध्यात्माचे तत्त्वज्ञान सामान्य माणसांपर्यंत त्यांच्यात भाषेत पोहचणे गरजेचे होते. या आग्रहापोटी लोकांच्या बोलीभाषेत संतांनी साहित्यनिर्मिती केली. ही रचना सुलभ व मीखिक परंपरेच्या ज्ञानप्रसाराला उपयुक्त ठरली. आपल्या साहित्यातून संतांनी जे विचार मांडले त्यांच्या प्रसाराची माध्यमेही परिचित, त्यांच्या आयुष्यात रुजलेली व लोकसंस्कृतीमधील होती. अभंगाप्रमाणेच कीर्तन, प्रवचन, भारुडे, गौळणी, स्तोत्रे यांमधून संतांनी सर्वसामान्यांशी जवळीक साधली. संतसाहित्य लोकप्रिय व परिणामकारक झाले आणि

दलित साहित्य : एक चिंतन
(Dalit Sahitya : Ek Chintan)

© प्राचार्य डॉ. जी. पी. ढाकणे
बाबुजी आव्हाड महाविद्यालय, पाथर्डी
ता.जि. अहमदनगर

संपादक
डॉ. सुभाष शेकडे
डॉ. अशोक डोळस

प्रकाशक
श्रीमती लता सदाशिव सरकटे

POWER OF KNOWLEDGE
ISSN 2320 - 4494 UGC APPROVAL NO - 45681
RNINO. MAHAUL03008/13/1//2012-TC
विशेषांक : जानेवारी २०१८

टाईपसेटिंग-लेआऊट
कुलकर्णी टाईपसेटर्स, अहमदनगर ९८५०२३२८९०

मुद्रक
मळगंगा ऑफसेट, अहमदनगर

मूल्य :- ४००/-

२ | दलित साहित्य : एक चिंतन

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

नुक्रमणिका

च्या अपेक्षित दिशा / १७

तिक विचार / ४१

कांबळे

ही ठळक विशेष / ४५

उाण

वेता : एक मुक्त चिंतन / ५१

:

स्थिती आणि गती / ६१

)

दिवासी साहित्य / ६६

त

द्वती / ७६

)

झालेला दलित स्त्रियांचा स्वर / ७४

टे

साहित्य / ८८

)

सतकालिकांचे योगदान / ९४

ना / १०४

त

डेडकरी चळवळ / १११

गे

साहित्य : एक अनुबंध / ११९

कथन / १२४

- १५) दलित साहित्याची पूर्वपीठिका :
संत चोखामेळा व त्यांचा परिवार / १३५
- प्रा.डॉ. संदीप तापकीर
- १६) साठोत्तरी साहित्य प्रवाह : नियतकालिकांचे योगदान / १४०
- प्रा. अरविंद भराडे
- १७) दलित साहित्याचा साठोत्तर साहित्य प्रवाहावरील प्रभाव / १४४
- प्रा.डॉ. रामचंद्र झाडे
- १८) दलित साहित्य आणि आंबेडकरी चळवळ / १४७
- रमेश कचरे
- १९) दलित साहित्य आणि आंबेडकरी चळवळ / १५२
- प्रा. स्वाती निकम
- २०) दलित कवितेचे बदलते परिमाण : खोपा आणि झोंडा / १५७
- प्रा.डॉ. ललित अधाने
- २१) दलित साहित्य आणि संत साहित्य / १६८
- प्रा.डॉ. सी. एस. आवारे
- २२) दलित साहित्याची वैश्विकता / १७४
- प्रा.डॉ. एन. डी. चौधरी
- २३) दलित कविता आणि जलजाणिवा / १७७
- प्रा.डॉ. उज्वला भोर
- २४) मराठवाड्याची दलित कविता / १८६
- प्रा.डॉ. संतोष देशमुख
- २५) समकालिन दलित काव्यातील स्त्री वेदना / १९१
- प्रा.डॉ. रामकिशन दहिफळे
- २६) दलित साहित्य : स्थिती आणि दिशा / १९५
- प्रा.डॉ. मनोहर सिरसाट
- २७) मराठी दलित कवितेची वाटचाल / १९९
- प्रा. बाळासाहेब कटारे
- २८) दलित साहित्य व संतसाहित्य : एक अनुबंध / २०७
- प्रा. अनिता भद्रे
- २९) दलित साहित्य आणि संतसाहित्य / २१४
- प्रा. मंगला पाटील

दलित साहित्य : एक चिंतन १३

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

1. बंधुभाव ही प्रधान तत्त्वे
सार अखिल मानव समूहास
ली आहेत. दलित साहित्य
असे आहे. कारण दलित
सृष्टीचा आविष्कार ठरतो.
साहित्य निर्मितीत अनुभवाचा
व्यक्तिनिष्ठरूप आपोआपच
तेच्या दोन पातळ्या होत.
अन्याय, अत्याचार संपूर्ण
व्यक्तिचे ध्येय विशिष्ट दुःख
ताचे दुःख नाहीसे करणारा
रणे हे ध्येय उराशी बाळगून
कारण जात असत. तेव्हा
दलित साहित्याची ओठावर अशी
तो. तेव्हा वैश्विक अनुभव

दलित कविता आणि जलजाणिवा

- डॉ. उज्वला धोर

रा. ब. नारायणराव बोरावके महाविद्यालय,
श्रीरामपूर जि.अहमदनगर

प्रास्ताविक :-

पाऊस ही एक नैसर्गिक, वैश्विक घटना आहे तर पाणी हा एक भौतिक
घटक आहे. जीवसृष्टीला जिवंत ठेवणाऱ्या, जीवन बहाल करणाऱ्या पाण्याचा
पाऊस हाच मुख्य स्रोत आहे. पाऊस विश्वाचा अन्नदाता, पोषणकर्ता आहे. तो
सृजनाचा प्रेरक, प्रोत्साहक आहे मात्र पावसाच्या गैरहजेरीत भूगर्भातील वा सृष्टीवरील
पाणी हाच मानवाचा मुलाधार असतो. या पाण्यावरच सर्व सजीवांचे जीवन
अवलंबून असते. म्हणूनच पाण्याला अमृत, जीवन असे म्हटले जाते.

अशा या पाण्याशी म्हणूनच जीव सृष्टीचे भावनिक नाते निर्माण झालेले
आहे. त्यासंबंधाने भारतीय संस्कृती या आपल्या ग्रंथात डॉ. रा. श्री. मोरवंचीकर
म्हणतात, जल आणि मानवी जीवन या एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत. जल
आहे म्हणून जीवन आहे आणि जीवन आहे म्हणून संस्कृती आहे. म्हणून पाण्याला
'जीवन' असे सार्थपणे म्हटले आहे. मानवी जीवनाची यशस्वी वाटचाल होण्यासाठी
त्याला जलाची सातत्याने आवश्यकता असते. म्हणून जल हा त्याचा संस्कृतीचा
ब इतिहासाचा पायाभूत घटक आहे." स्वाभाविकच अशा या जलविषयक विविध
जाणीवांचे प्रकटीकरण मराठी कवितेतून झालेले पहावयास मिळते. प्रस्तुत शोध
निबंधात दलित कवितेतील जलजाणिवांचाच प्राधान्याने विचार केला आहे. यामागे
पुढील काही गृहीतके आहेत.

संशोधनाची गृहीतके :-

१. जल आणि मानवी जीवन यांचा अतूट व अन्योन्य संबंध आहे.
२. मराठी कवितेत जवळजवळ सर्वच कवींच्या कवितांतून जलजाणीवांचे
प्रकटीकरण झालेले आहे.

दलित साहित्य : एक चिंतन | १७७

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

17-18

210

30	HUMAN RIGHTS AND RIGHT TO EDUCATION IN INDIAN CONTEXT <i>Prin. Dr. M.S. Pondhe</i>	108-112
31	A STUDY OF HUMAN RIGHT AWARENESS OF SCHOOL STUDENTS <i>Dr. Nannar R. K.</i>	113-119
32	HUMAN RIGHTS EDUCATION: ROLE OF TEACHERS & TEACHER EDUCATORS <i>Vijay Santu Patole & Deepali Shivram Kharat</i>	120-123
33	IMPORTANCE & AWARENESS OF HUMAN RIGHTS <i>Bhoye Chandrakant M.</i>	124-126
34	प्राथमिक शिक्षकांच्या प्रशासकीय कामांचा शोध घेणे व उपाययोजना सुचविणे. <i>श्री. आशाच एकनाथ गुजराव आणि प्रा. डॉ. पंगारे पी.बी.</i>	127-130
35	मानवी हक्क <i>Kolage Rohini</i>	131-135
36	HUMAN RIGHTS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT <i>Mr. Nana Bhagwan Wagh</i>	136-139
37	महिलांच्या मानवी हक्कांचा विकास आणि शिक्षणाची भूमिका <i>प्रा. एकनाथ दत्तात्रय वाजगे आणि प्रा. डॉ. बापूसाहेब गणपत चौगुले</i>	140-148
38	FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS IN THE INDIAN CONSTITUTE <i>Prof. Narayan H. Mengal</i>	149-151
39	HUMAN RIGHT EDUCATION NEED OF AN HOUR IN INDIAN EDUCATION <i>Prof. Vivek M More & Dr.L.D.Bhor</i>	152-154
40	राजनीति में समता, बंधुता एवं मानवधिकार की अवहेलना (कमलेश्वर के उपन्यासों के आधारपर) <i>प्रा. डॉ. अनुप सहदेव दळवी</i>	155-156
41	GOVERNMENT'S LEGISLATION TO CONTEXT HUMAN RIGHT EDUCATION <i>Dr. S. G. Vaidya</i>	157-162
42	मानवी हक्क आणि मराठी साहित्य प्रवाह <i>प्रा. सौ. उज्वला भोर</i>	163-165
43	OVERVIEW OF RIGHT TO EDUCATION IN INDIA <i>Dr. Chandrabhan Bhanudas Chaudhari</i>	166-169
44	मानवी हक्क व महिला <i>प्रा. डॉ. सीमा रवींद्र चव्हाण</i>	170-173
45	HUMAN RIGHTS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT <i>Nangare Nutan Krishnarao</i>	174-176

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

42. मानवी हक्क आणि मराठी साहित्य प्रवाह

प्रा. सौ. उज्वला भोर

प. व. नारायणराव बोरावके महाविद्यालय, श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर.

210

❖ **प्रास्ताविक :-**

माणूस हा इतर प्राण्यांहून अधिक बुद्धिमान आणि प्रगतीशील प्राणी आहे. बुद्धिच्या जोरावर आपला विकास साधतानाच त्याने आपल्या स्वतंत्र अस्तित्वाची लढाई लढली आहे. त्याच्या या लढाईला बळ मिळाले ते मानव म्हणून त्याला होत गेलेल्या आपल्या हक्कांच्या जाणिवेने. या जाणिवेतून उभ्या राहिलेल्या लढ्यांतून जशा विविध चळवळी, कां त्या आकाराला आल्या तसेच विविध साहित्यप्रवाह निर्माण झाले. या साहित्य प्रवाहांतून निर्मित साहित्याने समाजमनात मानवी हक्काची जाणीव जागृत व विकसित करण्याचे काम केले.

❖ **मानवी हक्कांची संकल्पना :-**

मनुष्य हा समाजशील प्राणी असल्याचे म्हटले जाते. अनेक व्यक्तींच्या एकत्रित / सामूहिक वास्तव्यातून समाजाची निर्मिती होते. अशा समाजाने व्यक्तींच्या सर्वांगीण विकासासाठी तिला उपलब्ध करून दिलेल्या संधी-सवलती म्हणजे 'हक्क' होत. यानुसार समाजातील प्रत्येक व्यक्तीला 'मानव' या नात्याने स्वाभाविकरूपे प्राप्त होणारे हक्क म्हणजे 'मानवी हक्क' होत. जन्माला येणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीला मानवप्राणी या नात्याने काही गोष्टींचा लाभ निसर्गातच झालेला असतो. 'मानवी हक्क म्हणजे अशाप्रकारे मानवाला जन्मापासून स्वाभाविकरित्या प्राप्त झालेल्या विशेष सवलती किंवा अधिकार होत.' मानवी हक्क मानवाच्या व्यक्तिमत्त्वाचा अविभाज्य भाग असतात. त्यामुळे मानवी हक्क नाकारण्याचा अधिकार कोणत्याही व्यक्तीला, घटकाला किंवा संघटनेला असू शकत नाही, असे मानवी हक्क पुरस्कर्त्यांना वाटते.

❖ **मानवी हक्कांचे स्वरूप व इतिहास :-**

सर्व व्यक्ती जन्मतःच समान असतात. मनुष्यप्राणी या नात्याने सर्वांना सारखीच प्रतिष्ठा लाभलेली असते. म्हणून व्यक्तीला जन्मतः प्राप्त होणाऱ्या हक्कांच्या बाबतीतही व्यक्ती-व्यक्तींमध्ये कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव असू शकत नाही. याचाच अर्थ राज्यातील सर्व नागरिकांना समान हक्क लाभलेले असतात. हक्कांची अशी समानता नसल्यास ती निर्माण करणारी परिस्थिती राज्याने निर्माण केली पाहिजे, व्यक्तीच्या हक्कांना करण्याचे संरक्षण मिळाले पाहिजे असे मानवी हक्क पुरस्कर्त्यांचे मत आहे.

मानवी हक्कांचे हे स्वरूप व सर्वांगीण विकासासाठीची आवश्यकता लक्षात घेऊनच भारतीय राज्यघटनेने पुढील हक्कांचा समावेश संविधानात केला आहे.

१. **नागरी हक्क :-** सामाजिक जीवनाच्या प्राथमिक बाबींची पूर्तता ज्या हक्कांद्वारे होते, त्यांना 'नागरी हक्क' म्हटले जाते. उदा. जीविताचा हक्क, व्यक्तिस्वातंत्र्याचा हक्क, धार्मिक स्वातंत्र्याचा हक्क, मालमत्तेचा हक्क, काम करण्याचा हक्क.
२. **राजकीय हक्क :-** ज्या हक्कांमुळे व्यक्तीला आपल्या राज्याच्या कारभारात प्रत्यक्ष / अप्रत्यक्ष सहभागी होण्याचा कायदेशीर अधिकार प्राप्त होतो, त्या हक्कांना 'राजकीय हक्क' म्हणतात. उदा. मतदानाचा हक्क, निवडणूक लढविण्याचा हक्क, सरकारवर टीका करण्याचा हक्क इ.
३. **मूलभूत हक्क :-** व्यक्तिविकासाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाचे किंवा मूलभूत स्वरूपाचे असणारे हक्क म्हणजे 'मूलभूत हक्क' होय. उदा. शिष्टाचार हक्क, सुरक्षिततेचा हक्क इ.

मानवी हक्क कल्पनेत व्यक्तिव्यक्तींमध्ये कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव अभिप्रेत नाही. राज्यातील सर्व नागरिकांना हक्क समानतेने लाभलेले असतात, असे मानणारी ही संकल्पना आहे. म्हणूनच या हक्कांचा लाभ घेतांना प्रत्येक नागरिकाने याचे भान ठेवणे आवश्यक असते की, समाजात आपल्याप्रमाणेच इतर नागरिकांनादेखील हक्क प्राप्त झाले आहेत. तेव्हा आपल्याकडून इतरांच्या हक्कांवर अतिक्रमण होऊ न देणे हे आपले कर्तव्य आहे. थोडक्यात, हक्क व कर्तव्ये या एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत.

2017-18

शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघाचे विद्वत्प्रमाणित त्रैमासिक

शिविम संशोधन पत्रिका

(Peer Reviewed Refereed Research Journal)

ISSN No. 2319-6025

(विद्यापीठ अनुदान आयोग नवी दिल्ली, मान्यता अ. क्र. ६४१७५)

वर्ष-पाचवे : अंक दहावा

एप्रिल-मे-जून २०१७

212

संपादक

डॉ. शिवकुमार सोनाळकर

कार्यकारी संपादक

डॉ. अरुण शिंदे

संपादक मंडळ

डॉ. शिवाजी पाटील, डॉ. नंदकुमार मोरे,

डॉ. उदय जाधव, डॉ. गिरीष मोरे

सल्लागार समिती

डॉ. राजन गवस, डॉ. प्रकाश कुंभार,

डॉ. डी. ए. देसाई, डॉ. अनिल गवळी

प्रकाशक

अध्यक्ष, शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर
अनुराज, ७/ब, सूर्यवंशी कॉलनी, सानेगुरुजी वसाहत, कोल्हापूर ४१६ ०११

मुद्रक

भारती मुद्रणालय

८३२ ई वॉर्ड, शाहूपुरी ४ थी गल्ली, कोल्हापूर. फोन : (०२३१) २६५४३२९

मूल्य : रु. ५०/-

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

आदिवासी साहित्य संकल्पना

डॉ. कैलास महाले

मराठी विभाग, ए.एस.सी. कॉलेज, रामानंदनगर (बुली)

प्रस्तावना

साहित्य हे व्यापक अर्थाने जागृत समाजजीवनाचा आरसा आहे. बदलत्या सामाजिक परिस्थितीचा परिपाक म्हणून समाजव्यवस्थेत ज्या लोकसमूहांची कोंडी झाली, अन्याय-अत्याचाराबरोबरच त्यांना दैन्य, दुःख, दारिद्र्य व उपासमारीचा सामना करावा लागला त्या जागृत लोकसमूहांच्या अस्वस्थ जाणिवांचा उद्रेक म्हणजेच स्वातंत्र्योत्तर काळातील विविध वाङ्मयीन प्रवाह होत. दलित, ग्रामीण आणि स्त्रीवादी साहित्यप्रवाहानंतर १९८० च्या दरम्यान मराठी साहित्यविश्वात आदिवासी साहित्याचा स्वतंत्र व परिवर्तनशील प्रवाह उदयाला आला. अर्थात त्या अगोदरही मराठीतील मध्यमवर्गीय, पांढरपेशा समाजातील साहित्यिकांनी आपल्या अनुभवाच्या कक्षा व्यापक करून सहानुभूतीपोटी आदिवासी जमातींच्या जीवनावर लेखन केलेले आहे. स्वातंत्र्यानंतर शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणामुळे आदिम जमातींतून संवेदनशील, सृजनशील, जागृत आत्मभान प्राप्त झालेली साहित्यिकांची पिढी निर्माण झाली. या पिढीने महाराष्ट्रातील आदिम, आदिवासी, डोंगरी, दुर्गम, अरण्यवासी क्षेत्रातील अनुभवविश्व आपल्या कलाकृतीचा व पारंपारिक लोकसाहित्याचा विषय केला. आज आदिवासी साहित्याची ही चळवळ परिवर्तनवादी दृष्टिकोणातून मार्गक्रमण करीत आपल्यावरील अन्याय अत्याचाराबरोबरच समृद्ध संस्कृतीचे जतन करण्याचा आटोकाट प्रयत्न करीत आहे. म्हणूनच आदिवासी साहित्य म्हणजे आदिवासी कलावंताने घेतलेला त्याच्या अस्मितेचा शोध आहे. मराठी साहित्यात स्वतःची वेगळी ओळख निर्माण करू पाहणाऱ्या आदिवासी साहित्य संकल्पनेची चर्चा प्रस्तुत शोधनिबंधात केली आहे.

'आदिवासी साहित्य' हा शब्दप्रयोग थेट आदिवासी लोकसमूहांशी जोडलेला असल्यामुळे प्रारंभी आदिवासी म्हणजे नेमके कोणते लोक किंवा कोणते समूह हे स्पष्ट होणे आवश्यक आहे. पुढील विवेचनात आदिवासी म्हणजे कोण या संदर्भाने भाष्य केले आहे.

आदिवासी म्हणजे कोण?

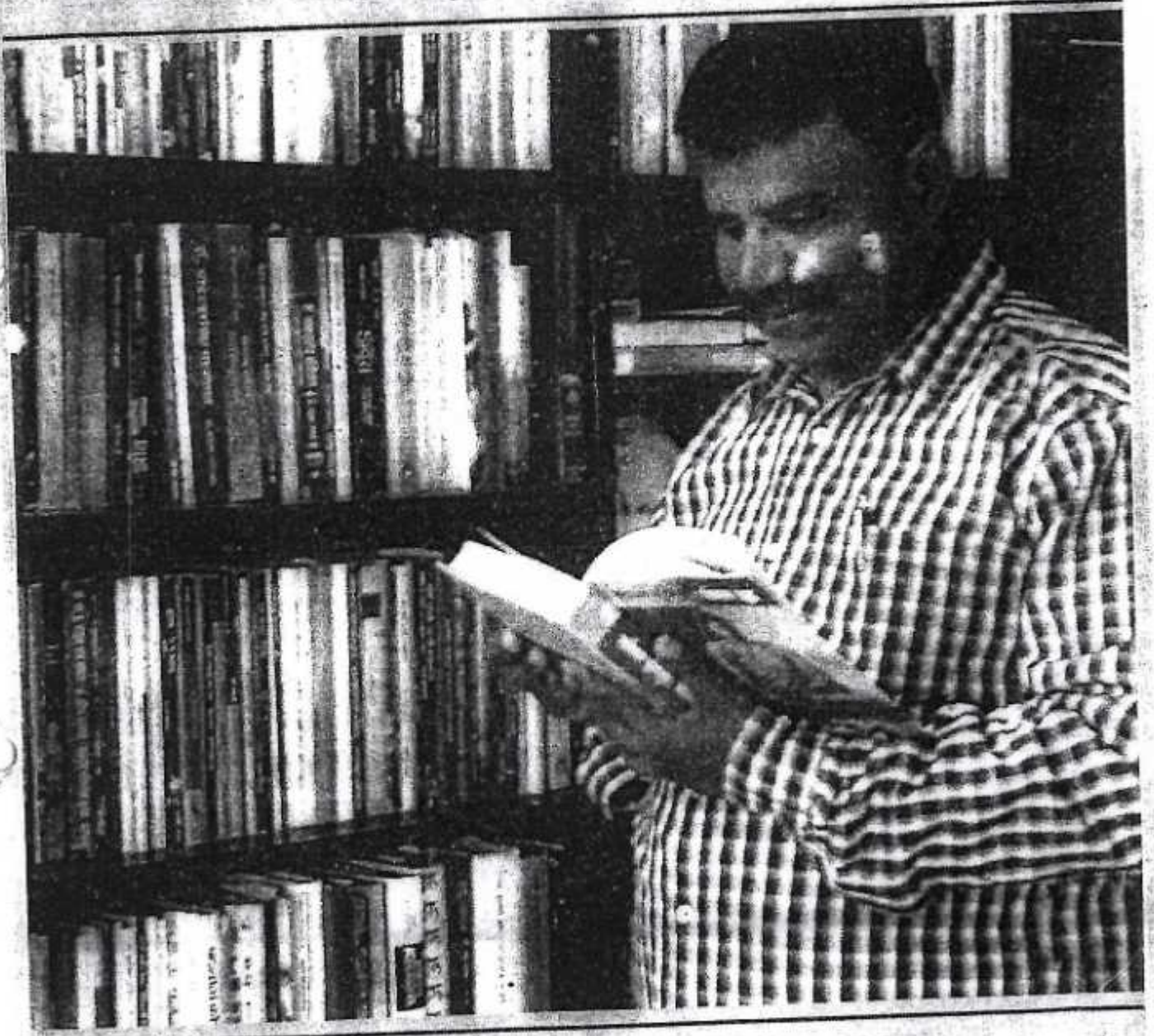
आदिवासी कोण? यासंबंधीची विस्तृत चर्चा सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, भाषिक, वांशिक व ऐतिहासिक अंगाने अभ्यासक, संशोधकांनी आपापल्या ग्रंथांमध्ये

सक्षम समीक्षा

मराठी भाषा-वाङ्मय व संशोधन यासाठी असलेला मंच.

संपादक : प्रा. डॉ. शैलेश विश्वनाथ त्रिभुवन

वर्ष : ७ वे, अंक : तिसरा
ऑक्टोबर-नोव्हेंबर-डिसेंबर-२०१७

विमरण क्षेत्र : पुणे, नगर, नाशिक, मुंबई, ठाणे, दिल्ली, रत्नागिरी, बडोदा, इंदौर, कोल्हापूर, सातारा, सांगली, वान्हाड, सोलापूर, लातूर, परभणी, जालना, औरंगाबाद, नागपूर, अमरावती, नांदेड, जळगाव, दुर्गे, मंदुरकार, चंद्रपूर, गडचिरोली, वाशिन, भंडारा, वर्धा, रायगड, सिंधुदूर्ग, देऊगाव, कर्नाटक, गोवा, वाराणसी

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

शब्दाली
प्रकाशन
पुणे-५८.

● एसडीएम/पुणे/एमआर/२१/६/४/२०१३ ● आयएसएसएन : २२३१-४३७७

SAKSHAM SAMIKSHA त्रैमासिक सक्षम समीक्षा

मराठी भाषा-वाङ्मय व संशोधन यासाठी असलेला मंच.

संपादक :

प्रा. डॉ. शैलेश त्रिभुवन
(एम.ए., एम.फिल. पीएच.डी. - मराठी)

■ वर्ष : ७ ■ अंक : तिसरा ■ ऑक्टोबर-नोव्हेंबर-डिसेंबर-२०१७

■ प्रकाशन स्थळ व पत्र व्यवहारचा पत्ता :

शब्दाली प्रकाशन

बी-५/२०६/दुसरा मजला, राहुलनिसर्ग,
अतुलनगर, वारजे-माळवाडी, पुणे - ४११ ०५८.
मो. : ९९२२१३०१५७, ८८०५४४२९३३

■ टाईपसेटिंग : शुभांगी एन्टरप्रायजेस, पुणे.

■ मुद्रक : न्यू भारत प्रिंटर्स, पुणे.

■ मुखपृष्ठ : संतोष कोंढेकर

■ वर्गांगी :

वार्षिक : व्यक्ती : रु. २५०/- संस्था : रु. ३००/-

पाच वर्षे : व्यक्ती : रु.१,२५०/- संस्था : रु. १,५००/-

● साहित्य पाठवताना : ७०८ श्रीलिपीमध्ये व ओपन
फाईलमध्ये पाठवावे.

● वार्षिक व पंचवार्षिक वर्गणी केवळ मनीऑर्डर / डी.डी. /
रोखीने भरावी. 'शब्दाली प्रकाशन' पुणे या नावाने पाठवावी.

● बँक ऑफ महाराष्ट्र, कर्वेनगर, पुणे.

(IFCS Code - MAHB 00 00 970)

'शब्दाली प्रकाशन' पुणे. (खाते क्र. : 60058138435)

या खात्यावर वर्गणी जमा करून सदर पावती वरील
प्रकाशनाच्या पत्त्यावर पाठवावी.

● या अंकातील लेखांतून व्यक्त झालेल्या लेखकांच्या
मतांशी संपादक, मुद्रक आणि प्रकाशक सहमत
असतीलच असे नाही.

● या त्रैमासिकात लेख, शोधनिबंध, कविता छापण्यासाठी कोणतीही
रक्कम स्वीकारली जात नाही. परंतु सभासदत्व अनिवार्य.

सल्लागार मंडळ :

डॉ. नागनाथ कोतापल्ले (पुणे) - मो. : ८८०५७७०८८८

डॉ. रावसाहेब वसने (नाशिक) - मो. : ९८५०५४७५७८

डॉ. गंगाधर पानटावणे (औरंगाबाद) - मो. : ९४२२२०५१८७

डॉ. दशवंत मनोहर (नागपूर) - मो. : ८००७१५५५७७

प्रा. दत्ता भगत (मुंबई) - मो. : ९८८१२३००८४

मा. उत्तम कांबळे (नाशिक) - मो. : ९८८१०९९१४३

प्रा. डॉ. मनोहर जाधव (पुणे) - मो. : ९८२२८५०२९०

प्रा. मिलिंद जोशी (पुणे) - मो. : ९८५०२७०८२३

■ संपादकीय मंडळ :

प्रा. डॉ. अनिल सपकाळ (मुंबई) - मो. : ९४२२०७८४१३

प्रा. डॉ. प्रमोद पडवळ (वाराणसी) - मो. : ९४५०५३३४६६

प्रा. डॉ. शैलेंद्र लेंढे (नागपूर) - मो. : ८१४९३१२२३४

प्रा. डॉ. सुधाकर शेलार (अ.नगर) - मो. : ९८९०९३२३३६

प्रा. डॉ. स्नेहा महाम्बरे (गोवा) - मो. : ९८८१३५२६६१

प्रा. डॉ. संजय करंदीकर (गुजरात) - मो. : ९९०९९१६९७८

प्रा. डॉ. संजय कांबळे (बेळगाव) - मो. : ९९६४३५८४८९

प्रा. डॉ. पृथ्वीराज तीर (नांदेड) - मो. : ७५८८४१२१५३

प्रा. डॉ. सारिपुत्र तुपरे (सोलापूर) - मो. : ९८२२२८४३१३

प्रा. डॉ. सुनील चंदनशिबे (कोल्हापूर) - मो. : ९८२२२०९४८९

प्रा. डॉ. तुषार चान्दवडकर (नाशिक) - मो. : ९४२२२४३६५२

■ मालक, मुद्रक, प्रकाशक :

सुनिता शैलेश त्रिभुवन (एम.ए. - मराठी)

बी-५/२०६/दुसरा मजला, राहुलनिसर्ग, अतुलनगर, वारजे,
माळवाडी, पुणे-४११०५८. मो. : ९९२२१३०१५७

Email : dr.shailesh.tribhuwan@gmail.com

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाने या
नियतकालिकाच्या प्रकाशनार्थ अनुदान दिले असले,
तरी या नियतकालिकातील लेखकांच्या विचारांगी मंडळ
व शासन सहमत असेलच असे नाही.

ऑक्टोबर-नोव्हेंबर-डिसेंबर-२०१७ ।

Principal
E.S.G.M.College
Kopergaon

अंतरंग

पडता प्रकाशित करणे
अभ्यासकांच्या लक्षात
रूढ मला आपल्यामुळे
चा वेध घेणारे आहेत.
हे हे या अंकाचे वाचने
बाबासाहेब आंबेडकरांनी
वाद दैनिक लोकसत्ता,
अभिहित ताम्हाणे यांनी
लि. भाषण' आणि प्रा. ६
चा समावेश केला आहे.
डॉ. नानासाहेब पवार,
डॉ. रवींद्र शिंदे,
डॉ. मी मोराळे, प्रा.
प्राध्यापक, प्राचार्य,
ना लेखकांच्याच बाजूला
टते, म्हणून संपादकीय
ण बँक, औरंगाबाद),
इपीर व वारजे येथील
व धन्यवाद! अंकाचे
व्यक्तेस) यांना विशेष
हे, तरी अभ्यासकांनी
दिली जाईल!
ते वर्षाचे चार अंक
ना सभासद होण्यास
वे, ही विनंती. अंक
डॉ. शैलेश त्रिभुवन
बंदेच!

- मी बुद्धाकडे कसा वळलो?
माणसांच्या जगण्याची महानगरीय गाथा : मुंबई बंबई बॉम्बे
तत्त्वज्ञान : आंतरविद्याशाखीय ज्ञानशाखा
हे राम, नाट्यमाध्यमान्तर आणि प्रयोग : एक अवलोकन
नामदेव दसाळ यांच्या काव्यलेखनातील
महानगरीय समाजजीवनाचे दर्शन
इंडॉलॉजी : एकोणिसाव्या शतकातील जर्मन विद्वानांचे योगदान
आदिवासी : लोकसंस्कृती व समाजजीवनाचा : दृष्टिक्षेप
धर्मसंस्था : उगम व कार्ये
माध्यमांतराच्या अभ्यासकांना उपयुक्त संदर्भ ग्रंथ
ग्रामदेवता श्री येमाई देवी महिमा : स्वरूप व आख्यायिका
कादंबरीत्रय : चं. वि. सरदेशमुख
रा. ना. चव्हाण यांचे लोकशाही राजकारणविषयक प्रबोधन
विश्वास पाटील यांच्या संभाजी कादंबरीचे वेगळेपण
मराठी विज्ञान कादंबरी : स्वरूप आणि वाटचाल
प्रवासवर्णनांचा धावता प्रवास
महिला : साक्षरतेपासून विद्यापीठांपर्यंतचा प्रवास
भारताच्या राष्ट्रनिर्मितीचे स्वप्न पाहणारे
महात्मा गांधी व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
झाकोळलेल्या वाटा : एक स्मृतिचित्रण
कवितेचे अध्यापन : स्वरूप आणि पद्धती
साहित्य आणि संस्कृती : संबंध
साहित्यकृतीचे माध्यमांतर : एक चिंतन
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे जाणीव जागृतीचे समाजशास्त्र
आंबेडकरवाद : साहित्य, समाज व संस्कृती
'आई तू होतीस तेव्हा...' एक उत्कृष्ट चरित्र काव्यसंग्रह

अनुवाद : अभिजीत ताम्हाणे, पुणे ७
मंदाकिनी पाटील, मुंबई ९
डॉ. सदानंद मोरे, पुणे १२
सचिन म्हस्के, मुंबई २१

प्रा. डॉ. प्रभाकर घोडके, पुणे २६
निरुपमा जोशी, पुणे २९
प्रा. डॉ. नानासाहेब पवार, पुणे ३२
चिद्विलास मोरे, पुणे ३५
प्रा. डॉ. राजेंद्र थोरात, पुणे ४०
गोरक्षनाथ घोलप, पुणे ४३
प्रिया निघोजकर, पुणे ४७
प्रा. डॉ. निशा भंडारे, पुणे ४९
प्रा. डॉ. भाऊसाहेब गमे, नाशिक ५१
प्रा. डॉ. रवींद्र शिंदे, पुणे ५४
संतोष शेणई, पुणे ५७
प्रा. डॉ. पुष्पा रानडे, पुणे ६१

प्रा. दत्ता भगत, मुंबई ६६
डॉ. रवींद्र ठाकूर, कोल्हापूर ७०
प्रा. डॉ. बाबासाहेब शेंडगे, पुणे ७२
प्रा. डॉ. महालक्ष्मी मोराळे, पुणे ७४
डॉ. एस.के. मलगे, तळेगाव ७७
प्रा. डॉ. नवनाथ तुपे, पुणे ७९
प्रा. डॉ. सुनीता रोकडे, विटा-सांगली ८२
प्रा. डॉ. नंदा कांबळे, पुणे ८५

पुढील अंक (जानेवारी-फेब्रुवारी-मार्च-२०१८)

'डॉ. यशवंत मनोहर साहित्य विशेषांक'

म्हणून प्रकाशित होत आहे, तरी सभासद, प्राध्यापक, लेखक, विद्यार्थी संशोधन यांनी
डॉ. यशवंत मनोहर यांच्या साहित्यावर शोधनिबंध ३१ जानेवारी-२०१८ पर्यंत
Email : dr.shailesh.tribhuwan@gmail.com या मेलवर पाठवावेत. (संपादक)

ऑक्टोबर-नोव्हेंबर-डिसेंबर-२०१७ | ५

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

कवितेचे अध्यापन : स्वरूप आणि पद्धती

प्रा. डॉ. बाबासाहेब शेंडगे
मराठी विभाग प्रमुख,
महात्मा फुले महा. विपरी,
पुणे ४११ ०१८.
मोबाईल : ९८२२५४०४१६

अध्यापन म्हणजे केवळ ज्ञान अथवा माहिती देणे नव्हे. तर अध्ययनकर्त्याला मार्गदर्शन करणे, अध्ययनासाठी योग्य वातावरणनिर्मिती करणे, त्यांच्या मानसिक शक्तींना चालना देणे, त्यांना अध्ययनासाठी प्रेरित करणे ह्याही गोष्टी अध्यापनात अंतर्भूत आहेत. साहित्याचे अध्यापन विद्यालयातून आणि महाविद्यालयातून कथा कादंबरी, नाटक, कविता, निबंध, एकांकिका, चरित्र, आत्मचरित्र अशा वाङ्मयप्रकारांचे अध्यापन केले जाते. वाङ्मयाचे गद्य आणि पद्य असे दोन प्रमुख प्रकार केले जातात. वाङ्मयांतर्गत रस व सौंदर्याची, अनुभूती घेण्याची पात्रता विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण करून त्यांच्यात सद्भिरूची, कलात्मकता, रसिकता, सहृदयतात, इ. वृत्तींचा विकास करणे हे वाङ्मयाच्या अध्यापनाचे ध्येय होय.

अध्यापनपद्धती विद्यार्थ्यांची आकलनक्षमता विकसित करण्यासाठी आणि त्यांची बौद्धिक पातळी उंचावण्यासाठी उपयोगी ठरत असते. शिक्षणाची विविध प्रकारची उद्दिष्टे साध्य करण्याचे माध्यम म्हणजे अध्यापन. ज्या विषयाचे अध्यापन करावयाचे आहे. त्या विषयाचे ज्ञान अथवा माहिती देण्यासोबतच त्या विषयास अनुषंगिक अशा अभिरूची, अभिवृत्ती, सवयी ह्यांचा विकास करण्यावर भर असायला हवा. विद्यार्थ्यांना एखाद्या विषयाची माहिती देणे अथवा ज्ञान देणे, हा अध्यापनाचा मूळ उद्देश नसून त्या विषयाबद्दल विद्यार्थ्यांच्या मनात आवड आणि विषयाचा अभ्यास करण्याची पात्रता निर्माण करणे, ह्या बाबी अध्यापनातून साध्य झाल्या पाहिजेत. अध्यापन म्हणजे शिकवणे, अशीच एक सार्वत्रिक कल्पना बनलेली आहे. शिकवणे आणि शिकणे ह्या दोन्ही प्रक्रिया अध्यापनात एकाच वेळी घडत असतात.

अध्यापन या शब्दासाठी इंग्रजीत वापरल्या जाणाऱ्या Teaching या शब्दाचा इंग्रजी शब्दकोशामध्ये The art of assisting another to learn असा अर्थ दिला आहे. म्हणजेच एखाद्या व्यक्तीला अध्ययन करण्यासाठी मदत करणारी कला म्हणजे अध्यापन होय. The world book Encyclopedia मध्ये अध्यापनाचा जो अर्थ दिला आहे त्यानुसार 'अध्यापन म्हणजे एक अशी प्रक्रिया की, जिच्याद्वारा एक व्यक्ती दुसऱ्या व्यक्तींना ज्ञान, कौशल्य आणि कला संपादन करण्यास मदत करते.' The Little Oxford Dictionary मध्ये ह्यापेक्षा वेगळा अर्थ दिला आहे. To impart knowledge or skill give instruction or lessons, instill and inspire with ह्यानुसार अध्यापन ही केवळ मदत करणारी प्रक्रिया नसून ज्ञानकौशल्ये किंवा अनुदेशन देणारी, तसेच अध्ययनकर्त्याला प्रेरणा देणारी ही क्रिया ठरते.

थोडक्यात, अध्यापन म्हणजे केवळ ज्ञान अथवा माहिती देणे नव्हे. तर अध्ययनकर्त्याला मार्गदर्शन करणे, अध्ययनासाठी योग्य वातावरणनिर्मिती करणे, त्यांच्या मानसिक शक्तींना चालना देणे, त्यांना अध्ययनासाठी प्रेरित करणे ह्या ही गोष्टी अध्यापनात अंतर्भूत आहेत.

साहित्याचे अध्यापन विद्यालयातून आणि महाविद्यालयातून कथा कादंबरी, नाटक, कविता, निबंध, एकांकिका, चरित्र, आत्मचरित्र अशा वाङ्मयप्रकारांचे अध्यापन केले जाते. वाङ्मयाचे गद्य आणि पद्य असे दोन प्रमुख प्रकार केले जातात. वाङ्मयांतर्गत रस व सौंदर्याची, अनुभूती घेण्याची पात्रता विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण करून त्यांच्यात सद्भिरूची, कलात्मकता, रसिकता, सहृदयतात, इ. वृत्तींचा विकास करणे हे वाङ्मयाच्या अध्यापनाचे ध्येय होय.

कवितेचे अध्यापन इतर वाङ्मयप्रकारापेक्षा वेगळे आहे. कवितेच्या अध्यापनात कवितेचा अभ्यास, भावना, कल्पना, भाषा, छंद, लय ह्या तिच्या अनेकविध घटकांचा तौलनिक विचार करावा लागतो. 'कविता' ही एक अर्थपूर्ण अशी कला आहे. त्यामुळे कवितेतील सौंदर्य कशात आहे, हे ओळखून ती विद्यार्थ्यांच्या मनाला मिडवायची असते. कवितेच्या माध्यमातून विचारसौंदर्य, कल्पनासौंदर्य आणि भावसौंदर्य हे एकाच वेळी प्रत्ययाला आणून द्यावे लागतात.

"कविता ही भावस्थ अशी मानसिक क्रिया आहे. ती एका मनापासून दुसऱ्या मनापर्यंत नेताना विशेष सावधानता बाळगायची असते. हीच खरी अध्यापकाची कसोटी आणि अध्यापनाची अशी खास कलाही असते. ही कला कितपत साधली आहे, ह्याचा विचार अध्यापक पूर्वतयारीच्या वेळी करू शकतो. त्यावेळी तो मनात ती कविता उतरून येतो, तिच्याशी आपले भावनिक नाते निर्माण करतो आणि आपल्याच अध्यापनकलेद्वारे ती हळुवारपणे विद्यार्थ्यांच्या मनापर्यंत पोहोचवतो. ही क्रिया तशी बरीचशी अवघड आहे.

कारण प्र
अंतरंग अ
मुळातच
धसमुसले
मनाच्या
ती सर्वां
येते, त्या
अध्य
जागविला
पाहिजे,
कविमना
पोहोचला
माध्यमा
भावसौंद
पाहिजे.
मन क
पोहोचव
झालेले
जशी च
कविता
तिचा
विद्याय
दिलेली
अचूक
स्वतःचे
स्वतःच
माध्यमा
अध्याप
कवि
किंवा
प्रास्ता
मध्यव
तयार
त्या का
करणे
मधुघट
यांनी
शृंगारि
ते लि
अनेक

Contemporary History and Research Methodology

भारतीय पीकांचा इतिहास व सद्यकालीन स्थिती एक अभ्यास

प्रा.डॉ.बी.एम.वाघमोडे

अर्थशास्त्र विभाग,

एस.एस.जी.एम.कॉलेज, कोपरगांव.

मो.नं.९४०३३७४९२३

ईमेल:balawaghmode24.3@gmail.com

214

१. प्रस्तावना :

भारत हा कृषी प्रधान व विकसनशिल देश म्हणून ओळखला जातो. भारतीय कृषी ही प्रामुख्याने निसर्गावर अवलंबून असली तरी शेतीवर अवलंबून असणाऱ्या सर्वांना उपजिवीकेचे साधन म्हणून कृषीपासून प्राप्त होणारे अन्नधान्य मिळते. प्रचंड लोकसंख्या असणाऱ्या भारत देशाची अन्नधान्याची गरज याच क्षेत्रातून पूर्ण केली जाते. भारतीय जनतेला अन्नधान्याचा पुरवठा करण्यासाठी कृषी क्षेत्रामध्ये मोठ्या प्रमाणात अन्नधान्याची पीके घेतली जात असून यामध्ये गहू, तांदूळ, ज्वारी, बाजरी, मका व इतर कडधान्याची पीके यांचा समावेश होतो. आधुनिक काळात झालेल्या वैज्ञानिक प्रगतीमुळे कृषी क्षेत्रात हरितक्रांती सन १९६५ च्या दरम्यान घडून आली. त्यामुळे देशातील जनतेला अन्नधान्याचा पुरवठा करणारे क्षेत्र म्हणून कृषी क्षेत्राचा प्रामुख्याने विचार केला जातो.

नियोजित आर्थिक विकासाच्या जवळजवळ पाच दशकानंतरही शेती क्षेत्राचे महत्वपूर्ण स्थान लक्षात घेता अर्थव्यवस्थेच्या विकासाची प्रचंड क्षमता या क्षेत्रात आहे. देशातील अनेक उद्योग कच्चा मालाच्या पुरवठ्यासाठी शेतीवर अवलंबून आहेत. या अर्थनि शेती क्षेत्र औद्योगिक प्रगतीचा आधार ठरते. त्यामुळे शेती व औद्योगिकीकरण यांच्यात परस्परपूरक घनात्मक संबंध आहे. आर्थिक विकासासाठी आवश्यक असलेले भांडवली आधिक्य ऊस या पीकापासून उपलब्ध होत आहे. प्रक्रिया उद्योगांसाठी अत्यावश्यक असलेला कापूस, ताग, तेलबिया यासारख्या कच्चा मालाचा पुरवठा करून औद्योगिक विकासाला चालना देण्याचे कार्यही याच क्षेत्राद्वारे केले जाते. एवढेच नव्हे तर शेतकऱ्यांची क्यशक्ती वाढवून निर्माणी उद्योगातील वस्तूंची खरेदी-विक्री करण्याची प्रेरणा देणारा हा व्यवसाय आहे. राज्य सरकारांचे उत्पन्न शेतीसारख्या महत्वाच्या व्यवसायावर अवलंबून आहे. त्यामुळे शेती हा औद्योगिकीकरणाच्या सर्वांगीण विकासाचा मुलभूत आधार असल्याचे दिसून येते.

१.१ विषयाचे महत्व :

भारतासारख्या शेतीप्रधान अर्थव्यवस्था असणाऱ्या व जलद आर्थिक विकासासाठी दिर्घकाळापासून योजनाबद्ध प्रयत्न करित असलेल्या देशांमध्ये पीकरचनेला महत्वाचे स्थान आहे. कोणत्याही देशातील किंवा राज्यातील पीकरचना ही एक स्वाभावीक किंवा नैसर्गिक बाब आहे. पीकरचना हवी तशी बदलता येत नाही, अशी पूर्वी मान्यता होती ही मान्यता चुकीची आहे असे आता प्रयोग व अनुभवाने सिद्ध झाले आहे. पीक रचनेचा अभ्यास करताना असे नमूद करावे वाटते की, शेती अर्थव्यवस्थेमधील विविध पीकांचे तुलनात्मक महत्व लक्षात येते. पीकरचनेचा सातत्याने अभ्यास केल्यास पीकांसंदर्भात वेगवेगळ्या प्रवृत्ती दिसून येतात. त्या जर समाजाच्या हिताकरता अपायकारक ठरत असतील तर त्या परिस्थितीत सरकारी घोरणांच्या माध्यमातून नियंत्रित करता येतात, पीकांच्या उत्पादनाबाबत अंदाज बांधता येतात, पीकांच्या किंमतीची घसरण टाळता येते, शेतकऱ्यांना प्रोत्साहन देणाऱ्या योजना राबवता येतात, त्याचबरोबर पीकरचनेच्या अभ्यासावरून समाजाची गरज लक्षात घेऊन आदर्श पीकरचना राबवता येते. या वरील सर्व घटकांचा शेती उत्पादकांनी बारकाईने अभ्यास करूनच जर शेती केली तरच भविष्य काळात शेतकरी ताठ मानेने जगू शकेल. यावरून असे म्हणता येईल की, देशातील, राज्यातील, जिल्ह्यातील,

2017-18

Peer Reviewed Referred & UGC Listed Journal
Journal No. 4703

**AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY RESEARCH JOURNAL**

217

ROYAL

IMPACT FACTOR / INDEXING
2016 - 4.42
www.sjifactor.com

Volume-VI, Issue-
DECEMBER - MAY - 2017-18

English Part - I

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

The Role of Agriculture in Poverty Reduction

Dr. Seema R. Chavan

Asst. Prof. of Economics, Department of Economics, R.B.N.B.College, Shrirampur, Dist-A'Nagar.

Dr. K. H. Shinde

Principal, R.B.N.B.College, Shrirampur, Dist : A'Nagar.

Abstract

This paper includes the study of the role of agriculture in poverty reduction. It explains the suggested changes to welfare aggregates for some countries along with the comparison of the 2016 and 2017 versions of the global and regional poverty estimates for 2013. This paper also states the national estimates of the percentage of the population below poverty. These percentages of the population falling below the poverty line are based on surveys of sub-groups, with the results weighted by the number of people in each group. The definitions of poverty are found to vary considerably among nations. For example, rich nations generally employ more generous standards of poverty than poor nations. The source of income of most of the population below poverty is in one or the other way related to agriculture. This paper is an attempt to highlight the need to concentrate the attention towards the agriculture sector for poverty reduction.

Introduction

Theodore Schultz began his acceptance speech for the 1979 Nobel Prize in Economics observing: "Most of the people in the world are poor, so if we knew the economics of being poor we would know much of the economics that really matters. Most of the world's poor people earn their living from agriculture, so if we knew the economics of agriculture we would know much of the economics of being poor" (Shultz, 1979). After more than three and half decade we still find that people depending on agriculture in developing countries are typically much poorer than people who work in other sectors of the economy and that they represent a significant share of the total number of poor people in their country. For achieving the Millennium Development Goal (MDG) of halving poverty requires finding ways to raise the incomes of these people. What can government do to accomplish income growth? How can we improve upon and promote the contribution of agriculture for poverty reduction? This paper attempts seeking answers to that question. On the global platform, the percentage rate of poverty in majority of countries has declined steadily during the past three decades, largely due to the rapid economic growth (World Bank, 2008a). But what are the reasons of economic growth and, what causes agricultural growth? Widespread agreement is there on a general list of necessary conditions, e.g.: access to output and input markets accommodated by a good transportation,

2017-18

ISSN 2394-5303

Special Issue Feb. 2018

International Multilingual Research Journal

Printing Area^{TM}

218

Problems and Prospects of Indian Agriculture

Principal
S.G.M. College
Kobargaon

Editor
Dr. R. G. Rasal

- Bhagwati, J (2001), Globalisation and Appropriate Governance. Published in Annual Lecture nr 4, UN – WIDER, Helsinki.

- Central Statistical Organisation (1989 - 2009), National Accounts Statistics, 1950-51-1979-80 and 2008 - 2009, New Delhi, Department of Statistics, Government of India.

- Government of India, (2010), Economic Survey 2009-2010, New Delhi.

- Government of India, (2008), Eleventh Five Year Plan(2007–2012)Agriculture, Rural Development, Industry, Services and Physical Infrastructure, Volume III, Planning Commission, Oxford University Press, YMCA Library Building, Jai Singh Road, New Delhi 110 001.

- Government of India (2006), "Towards Faster and More Inclusive Growth: An Approach to the 11th FYP", Planning Commission, New Delhi.

- Government of India, "Agricultural Statistics at a Glance" (various issues), Ministry of Agriculture, New Delhi.

- Reserve Bank of India, "Handbook of Statistics on the Indian Economy" (various issues), Mumbai.

Principal
S.S.G.M.College
Kopergaon

176

18

Role of Agriculture in the Indian Economy

Dr. Seema R. Chavan

R. B. N. B. College, Shrirampur, Tal- Shrirampur,
Dist-A'Nagar. (MS)

Abstract:

Agriculture sector also known as primary sector is essential for economic growth in any economy including India. It has emerged as the essential growing sector in the global economy since independence. This sector contributing 13.7 per cent of GDP. In employment providing, this sector is occupying first place. Its respectable share in foreign direct investment (FDI) inflows as well as in total exports makes it the engine of economic growth. Keeping in above backdrop, the present study makes an analysis of agriculture sector in Indian economy. The study confirms that agriculture sector has achieved tremendous growth over the year in indian economy. Besides, their contributions in GDP, employment and exports are also rising considerably. To maintain and accelerate the growth & contributions of this sector & to develop it as a true engine of economic growth, there is logic & rationale of complementary investments in physical infrastructure as well as in human capital.

Introduction:-

Agriculture is the most important sector of Indian Economy. Indian agriculture sector accounts for 18 per cent of India's gross domestic product (GDP) and provides employment to 50% of the countries workforce. India is the world's largest producer of pulses, rice, wheat, spices and spice products. India has many areas to choose for business such as dairy,

‘अनुवाद से संवाद’-देश देश की कविताएँ

डॉ. योगेश विठ्ठल दाणे

सहा. प्राध्यापक (हिंदी विभाग)

एस.एस.जी.एम. कॉलेज, कोपरगांव (शिर्डी), महाराष्ट्र

yogeshdane11@gmail.com Mobile No. 9049866851

222

प्रस्तावना :

काव्यानुवाद का मुख्य लक्ष्य ही होता है-विश्व की अमरकृतियों को विश्व के पाठकों तक पहुँचाना। काव्यानुवाद अपने आप में एक दुःसाध्य एवं दुष्कर कर्म है किंतु फिर भी कवि-अनुवादक कवि इस कर्म की साधना में लंबे अर्से से जुटा हुआ है। यदि काव्यानुवाद को असाध्य मानकर अनुवादक साहस छोड़ देता तथा इस प्रयास में निरंतर न लगा रहता, तो प्रत्येक देश तथा भाषा का आज अधूरा तथा निर्जन जान पड़ता।

अनुवाद से संवाद:

“एक कवि जब किसी अन्य भाषा के कवि की रचनाओं का अपनी भाषा में अनुवाद करता है तो वह सिर्फ अनुवाद नहीं होता / वह एक कवि का दूसरे कवि से संवाद भी होता है।”, कविता की रचना प्रक्रिया को विविध जटिलताओं को अच्छी तरह समझनेवाला सहृदय ही कविता का उत्तम अनुवाद कर सकता है। बहरहाल, अनुवाद चिंतन विषयक कविताओं की तथा लयात्मक सूत्रों की यह परंपरा भारतीय एवं पाश्चात्य साहित्य संसार में काफ़ी पुरानी है। अनुवाद की परंपरा हिंदी साहित्य में मध्ययुग में भी उपलब्ध रही। रीतिकाल में तो बहुत से संस्कृत साहित्य का ब्रजभाषा में अनुवाद किया गया। आधुनिक काल में जब साहित्य-भाषा खड़ीबोली का सदल बल प्रवेश हो रहा था तो भी अनुवाद की महत्ता और उसकी सैद्धांतिक उपयोगिता का बखान कविता के माध्यम से जारी था। भारतेन्दु युग आधुनिक भारतीय नवजागरण का प्रणेता युग माना जाता है। कवि भारतेन्दु ने अनुवाद की भूमिका और उसके महत्व को इस तरह व्यक्त किया है-

“पै सब विधा की कहूँ होय जु पै अनुवाद / निज भाषा में तौ सबै या कौँ लैहें स्वाद / जानि सकै सब कुछ साहि विविध कला के भेद। वनै वस्तु कल की इतै मिटै दीनता खेद।”² कविता के माध्यम से अनुवाद और अनुवादक की पूरी दुनिया को उकेर कर रख देना तथा कुछ ही शब्दों में पूरे के पूरे दृश्य को रूपायित कर देना कवि-अनुवाद की दहकती विचार-प्रक्रिया तथा सुलगती भाव प्रक्रिया का ही परिणाम कहा जा सकता है।

“इतिहास साक्षी है कि विश्व की प्राचीनतम काव्य संपदा को काव्यों द्वारा रूपायित किया जाता रहा है और आज भी इस दिशा में देश-विदेश की कई भाषाओं में अनुवाद किए जा रहे हैं / कविता के अनुवाद की ये परंपराएँ वास्तव में संस्कृतियों के इतिहास से जुड़ी हैं / यही कारण है कि यह एक भाषा से दूसरी भाषा में रूपांतरण मात्र नहीं, एक संस्कृति को दूसरी संस्कृति में प्रस्तुत करना है।”³ काव्य अनुवादक दो भाषाओं, दो संस्कृतियों के बीच साक्षात्कार का माध्यम बनता है। उसकी इसी दोहरी भूमिका के कारण कालिदास, शेक्सपीयर, गेटे, होनर, उमर खैय्याम, टैगोर, तुलसी, प्रसाद, नेरुदा, आदि बहुत से महान कवियों की अंतर्राष्ट्रीय ख्याति संभव हो सकी। यही कारण है कि पश्चिम में एज़रा पाउंड राबर्ट लोवले (अमरीका)

हिन्दी नाटक और रंगमंच

2017-18

डॉ. रंजना वर्दे-अग्रवाल.

एस.एस.जी.एम. महाविद्यालय, कोपरगाँव

जिला- अहमदनगर

222

नाटक एक प्रयोगमूलक कला है। नाटक की कलात्मक सार्थकता तभी व्यक्त होती है, जब उसका अभिनय किया जाता है। अन्य विधाओं की अपेक्षा नाटक की कलात्मक उपलब्धियाँ भिन्न होती हैं। भारत के नाट्यशास्त्र में पंचम वेद के रूप में नाट्य की जो कल्पना की गई है, उसका अभिप्राय एक ऐसे क्रीडनीयक के अवतारण से है जिसे दर्शक केवल देखे ही नहीं अपितु सुने और सन्मार्ग के अनुगमन का उपदेश भी प्राप्त कर सकें।

“क्रीडनीयक मिच्छामो दृष्यं श्रव्यं च यद्भवेत्”

मूल्य-दृष्टि का विनियोग -

दृश्य और श्रव्य का संश्लिष्ट सन्दर्भ ग्रहण करके नाट्य प्रेक्षकों का विनोदन भी करता है और मूल्यों के प्रति विवेक-दृष्टि भी विकसित करता है। जीवन के प्रति मूल्य-दृष्टि विनियोग नाट्यकला को अन्य विनोदात्मक प्रदर्शनपरक कलाओं से भिन्न कर देता है। नाट्यशास्त्र में इसलिए पूर्वरंग, प्रस्तावना, रंगसज्जा, रंगनिर्देश, अभिनय रंगशाला आदि नाट्यप्रयोग के विभिन्न तत्वों का सर्वांगीण विवेचन हुआ है।

रंगमंच सापेक्ष कला-

नाट्यकला के विषय में पाश्चात्य विचारकों ने भी नाटक को रंगमंच सापेक्ष कला माना है। चार्ल्स कूपर ने मानव जीवन में लक्षित तीन प्रकार के तत्वों की एक संश्लिष्ट अभिव्यक्ति को नाट्यसृजन का मूल माना है। वे तीन तत्व हैं - नाटकीयता, अनुकरणात्मकता, क्रीडाप्रियता या रूपारोपात्मकता।

त्रय-आयामी कला-

नाटक एक त्रय-आयामी कला है। नाटककार नाट्यसृष्टि को शब्दबद्ध आकार देता है। निर्देशक रंगमंचीय आलेख की समस्त प्रक्रियाओं से गुजरता हुआ नाटक की प्रस्तुति को सुलभ बनाता है। दर्शक जिसकी उपस्थिति के बिना प्रस्तुति का अर्थ नहीं है। प्रस्तुतीकरण में अभिनेता तथा निर्देशक सहित बहुत से अन्य रंग शिल्पी भी नाट्यकला के अभिन्न अंग होते हैं। प्रतिभा संपन्न अभिनेता ही नाटक की आत्मा को विकसित कर सकता है।

नाटक का रंगमंचीय पक्ष-

रंगमंच शब्द रंग, मंच इन दो शब्दों के सुयोग से हुआ है। रंग का अर्थ है नृत्य और मंच का अर्थ है ऊँचा मण्डप। वह स्थान जहाँ नृत्य, नाटक आदि अभिनय कलाओं को प्रदर्शित करते हैं। रंगमंच के अगले भाग को रंगशीर्ष और पीछे के भाग को नेपथ्य कहते हैं। रंगमंच स्थूल शरीर, नाटक सूक्ष्मशरीर और अभिनयादि आत्मा है।

रंगमंच का परिचय -

सम्पूर्ण नाट्य का 'अर्थ' कृति में ही बसता है, ऊर्सी के भीतर से नाटककार एक रंगमंच की परिकल्पना देता है। इसीलिए नाटक और रंगमंच की अलग अलग कल्पना नहीं की जा सकती है। रंगमंच नाटक के भीतर है - उसका अभिन्न भाग है। नाटक को अपने लिए अपने स्वभावानुसार मंच

कन्हैयालाल माणिकलाल मुंशी के 'पाँच पांडव' उपन्यास में नारी की विविध भूमिकाएँ

भागवत भगवान देवकाते : शोध छात्र
शिवाजी विश्वविद्यालय, कोल्हापूर

प्रस्तावना :

साहित्यकार यह मानती अनुभूति एवं स्वयं की अनुभूतियों को साहित्य में अभिव्यक्त करने का प्रयत्न करता है। इस साहित्य में लियानुसार विविध आशयों का निष्पन्न होता है। इस संसार में मानव जाति के नर को पुरुष और मादी को नारी कहा जाता है। इन दोनों के कारण मानव के परिवार इस संकल्पना का नारत्विक दर्शन होता है। नारी को प्राप्ति हो गए विविध गुणों के जरिए आज परिवार में महत्त्वपूर्ण स्थान बनाकर रखा है। इस संसार या समाज में नारी और पुरुष का बड़ा स्थान है। यह समाज की दो गजालें हैं। इन दोनों का महत्त्व अंकित करते हुए महादेवी नर्गाजी लिखती हैं कि "पुरुष समाज का न्याय है, स्त्री दया, पुरुष प्रतिशोधमय क्रोध है, स्त्री क्षमा, पुरुष शुष्क, कर्तव्य स्त्री सरस सहानुभूति और पुरुष क्रूर है। स्त्री हृदय की प्रेरणा"। इससे यह प्रतीत होता है कि स्त्री और पुरुष दोनों भी एक दूसरे के बिना अधूरे हैं। इस संसार में इन दोनों की जो-जो भूमिकाएँ हैं वह महत्त्वपूर्ण हैं। इन दोनों की भूमिकाओं का चित्रण साहित्य में होता रहता है इसे हिंदी साहित्य यह अपवाद नहीं है। हिंदी साहित्य में अनेक साहित्यकारों ने नारी भूमिकाओं का चित्रण अपनी लेखनी के जरिए साहित्य में किया है। भारतीय समाज का नारी यह महत्त्वपूर्ण अंग है। इसके विविध भूमिकाओं के बारे में भुतडा कहते हैं कि "भारतीय नारी प्रमुख रूप में बेटी, पत्नी, तथा माता की भूमिका निभाने में ही नारीत्व की सफलता मानती है"। इसका चित्रण हिंदी के अनेक साहित्यकारों ने अपनी लेखनी से विविध विधाओं के जरिए किया है। इन हिंदी साहित्यकारों में ख्यातनाम साहित्यकार एवं राजनीतिज्ञ कन्हैयालाल माणिकलाल मुंशी जी का नाम आता है। इन्होंने अपने 'पाँच पांडव' इस उपन्यास के जरिए पौराणिक कथानक के जरिए नारी की विविध भूमिकाओं का चित्रण किया है।

'पाँच पांडव' इस उपन्यास के विविध नारी पात्रों के जरिए नारी की विविध क्षेत्र की भूमिकाओं का चित्रण किया है। नारी यह समाज एवं परिवार का महत्त्वपूर्ण हिस्सा है। मुंशीजी ने बदलती परिस्थितियों के अनुकूल नारी जीवन की मूल संवेदनाओं और भूमिकाओं पर प्रकाश डाला है। इन्होंने अपने उपर्युक्त इस उपन्यास के जरिए जीवन मूल्य मानवीय संबंध और नारी भूमिका को महत्त्व देकर नारी के नारीत्व की भूमिका योग्य रीति से किस प्रकार निभाई जाती है। इसका चित्रण किया है। नारी ने नारी का आदर करना जरूरी है। जब एखादा नारी पर आँच आती है तो इस आँच या समस्या को दूर करने के लिए उसे मदद करना या उसका धैर्य बढ़ाना महत्त्वपूर्ण होता है। यह भूमिका करते वक्त नारी नारी के लिए किस प्रकार सहाय्यता करती है इसका चित्रण मुंशीजी ने 'सत्यवती और अम्बिका, आम्बालिका के जरिए किया है। जब कुरु वंश जीवित रहने की समस्या निर्माण होती है। तब सत्यवती अपनी दोनों बहूओं से विचार-विनिमय करके संयोग संतान निर्माण का प्रस्ताव रखती है तब अम्बिका उसे संमती दर्शाकर अपनी भूमिका निभाती है इसका संदर्भ निम्नलिखित संदर्भ से होता है। अम्बिका आम्बालिका उनसे कहती है कि "हम दोनों इस प्रकार के गर्भधारणा के लिए तैयार हैं"। इस प्रकार एक कुल के अस्तित्व की समस्या पर उपाय के लिए सत्यवती को दोनों बहू मदद करती हैं। नारी को इस भूमिका के कारण पांडव वंश अनेक काल तक इस संसार या भारत वर्षपर जीवित रहा। कुरुओं को अच्छे मित्र की जरूरत होती है। वह पूर्ण करने के लिए सत्यवती भानुमती की सहाय्यता लेती है। जिस काल में पिता, माता, भाई और पति के आलावा पर पुरुष से मिलना अयोग्य माना जाता था। तब कृष्ण को मैत्री का अह्वान करने के लिए भानुमती को भेजने का निर्णय सत्यवती लेती है। सत्यवती के इस भूमिका का संदर्भ देते हुए मुंशीजी लिखते हैं कि "जब भानुमति सत्यवती के पास जाती है तब भानुमती बहुत प्रसन्न थी। आदरणीय माताजी ने उसे आचार्य के साथ पुष्कर जाने की (कृष्ण को मिलने की) अनुमति दे दी थी"। इससे यह प्रतीत होता है कि जब अच्छाई का मार्ग चुना जाता है। इसपर चलने के लिए अच्छे विचारवाले दोस्तों की जरूरत होती है। क्योंकि इस मार्ग पर चलनेवाले एक दूसरे का मत्सर, द्वेष ईर्ष्या करते रहते हैं तो इसे दूर करने के लिए योग्य मार्गदर्शन की आवश्यकता होती है। यह आवश्यकता एक मित्र ही पूरी कर सकता है। यह जरूरत पूर्ण करने के लिए कुरुओं के विविध विरोधों को स्वीकार कर भानुमती को चुना जाता है। तब सत्यवती माता उसे प्रोत्साहन देती हुई उसे वहाँ जाने की अनुमति देती है। इस प्रकार वह भानुमती पर विश्वास रखती है और उससे यह मित्रता की जरूरत पूर्ण करने की आशा रखती है। आज भी इस विचारों

2017-18

225

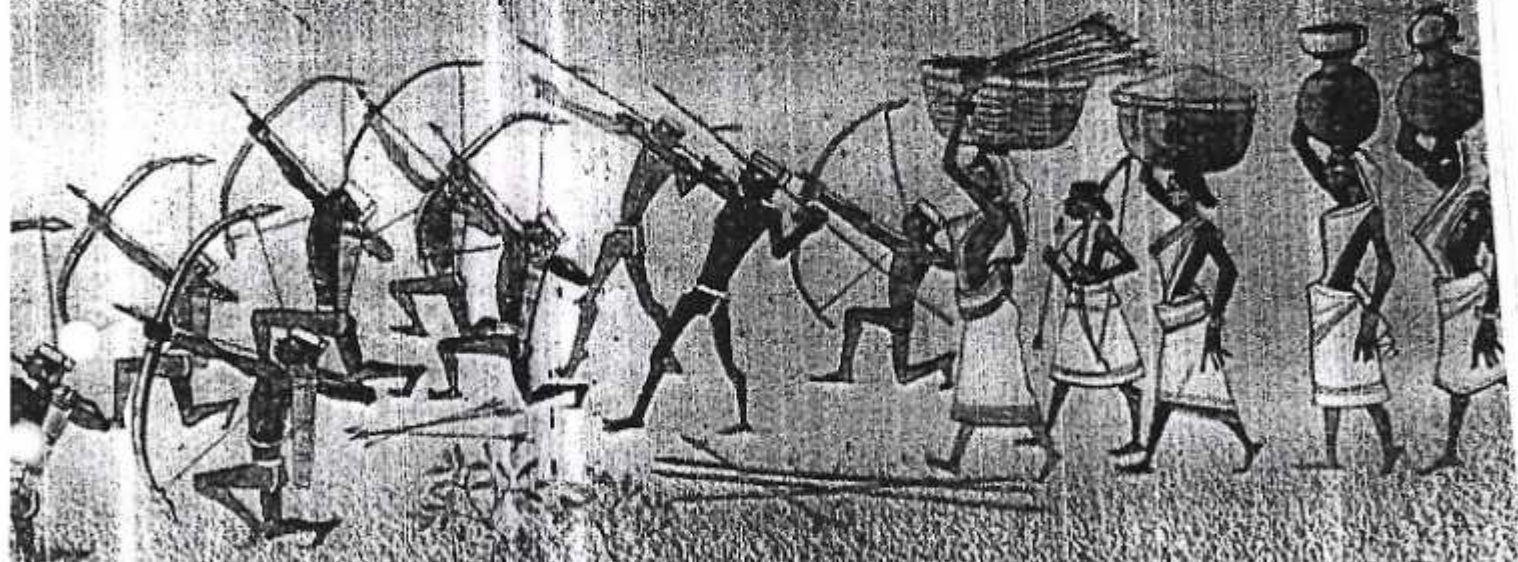
MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319-9318

Special Issue Feb 2018

International Multilingual Research Journal

V i d y a w a r t a

‘आदिवासी साहित्य विमर्श’

डॉ. बापू जी. घोलप
संपादक

डॉ. भरत शेणकर
अतिथि संपादक

(Signature)
Principal
Sri Sai College
Mumbai

मनोवैज्ञानिक प्रभाव डालने के सुझाव व विभिन्न तरीके, 12वीं एवं 13वीं शताब्दी में हसन-इब्न-अल सवाह द्वारा चलाया गया 'सोसाइटी ऑफ असोशियन' का आतंकवादी आंदोलन, मध्यकालीन भारत में ठगों के गुप्त संप्रदाय के क्रियाकलाप गिने जा सकते हैं।

वर्तमान युग में विश्व की सभी क्रांतियों-फ्रांस की क्रांति, अमेरिकी गृहयुद्ध (1861-65) ईसवी के बाद दक्षिण अमेरिकियों की 'कू, कल्क्स कलान' नामक आतंकवादी संस्था, 1874-81 की रूसी क्रांति में 'नरोडन्या बोल्शै' (जनता की इच्छा) नामक रूसी मुक्ति आंदोलन, ऐंग्लो आयरिश राष्ट्रीय मुक्ति आंदोलन (1919-21) में 'सिनोफेयर्स द्वारा आतंकवादी गतिविधियों का प्रयोग किया गया।'

स्वतंत्र भारत में आतंकवाद का आरंभ नागा अलगाववादियों की हरकतों से माना जाना चाहिए। असम में भी इसका प्रभाव रहा है और आज भी एक सीमा तक विद्यमान है। असम-उड़ीसा के सीमांचलों पर बोडो आंदोलन ने काफी उग्रता दिखाई है और दार्जिलिंग आदि के इलाकों में सुभाष घीसिंग का गोरखा-लैण्ड सम्बन्धी आंदोलन के तेवर भी काफी उग्र रहे हैं।

उधर बिहार में झारखण्ड आंदोलन भी अक्सर अपने उग्र तेवर दिखाता रहता है। ऐसा भी कहा जाता है कि पंजाब कश्मीर के उग्रवादियों ने देश के अन्यान्य भागों में चल रहे उग्रवादियों से अपने सम्बन्ध स्थापित कर रखे हैं और सभी शस्त्र एवं धन आदि से दूसरे की सहायता करते रहते हैं। श्रीलंका में कार्यरत लिट्टे के जिन उग्रवादियों ने पूर्व प्रधानमंत्री स्वर्गीय राजीव गांधी की हत्या की या कराई है, भारतीयों-विशेषकर काश्मीर और पंजाब के उग्रवादियों के सम्बन्ध उनसे, भी बने हुए हैं। कश्मीर में जिस आतंककारी उग्रवाद ने जन्म लिया है, वह उग्रतम से उग्रतर होता जा रहा है। इसका कारण स्पष्ट है। प्रायः सभी मानते हैं कि यह उग्रवाद और उसकी समस्त कार्यवाहियों का तार विदेशी हाथों में है। पाकिस्तान के माध्यम से अमेरिका, चीन आदि भारत की प्रभुसत्ता, प्रगति और विकास विरोधी देश पाकिस्तान के आतंकियों को न केवल सहायता, बल्कि कठोर प्रशिक्षण भी प्रदान कर रहे हैं।

हाल ही में 23 जून, 2017 को पाकिस्तान की तरफ से सीमोल्लंघन करते हुए भारत के 2 जवानों पर गोलियाँ चलाई गयीं। जिसमें भारत के 2 जवान शहीद और कुछ एक घायल हुए। पाकिस्तान में भी बाकायदा ऐसे केंद्र हैं, या चलाए जा रहे हैं जहाँ आतंकवाद के समर्थक और कश्मीरी अलगाववादी और पथभ्रष्ट युवकों को न केवल प्रशिक्षण दिया जाता है, बल्कि आधुनिकतम शस्त्रास्त्र भी सप्लाई किए जाते हैं।

आतंकवाद की समस्या क्योंकि विश्वव्यापी है, इस कारण सामान्य तथा संसार के सभी देश इसके अब विरोध में खड़े हैं। मात्र पाकिस्तान ही इसका अपवाद है। "पाकिस्तान के अनेक आतंकवादी संगठनों ने जिन्हें आईएसआई का दिशा-निर्देश, सैनिक और आर्थिक सहायता प्राप्त होती है-खुल्लेआम घोषणा की है कि उन्होंने अपनी गुरिल्ला बोस्निया, तजकिस्तान, फिलीपींस, चेचन्या, म्यांमार (बर्मा) और कश्मीर में

Impact Factor – 3.452 ■ ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

2 February 2017 ■ SPECIAL ISSUE 11

2017-18

235

भारतीय भाषाएँ : संस्कृति एवं परंपराएँ

■ मुख्य संपादक ■

प्रधानाचार्य, डॉ. उज्वला एस. देवरे

■ सहसंपादक ■

प्रा. के. के. बच्छाव (हिंदी विभाग)

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

श्रीमती पुष्पाताई हिरे कला, विज्ञान एवं वाणिज्य महिला महाविद्यालय
मालेगांव कॅम्प (नाशिक).

अनुक्रम

हिंदी विभाग

संस्कृति और मीडिया	११
डॉ. योगिता अपूर्व हिरे	
संत तुकाराम के काव्य में अभिव्यक्त संस्कृति एवं परंपरा	१४
डॉ. बालकवि सुरजे	
जनसंचार माध्यम: संस्कृति एवं परंपराएँ	१८
प्रा. शांताराम बळवी	
हिंदी उपन्यासों में चित्रित आदिवासी संस्कृति एवं परंपराएँ	२२
प्रा. डॉ. श्रीमती वनिता त्र्यंबक पवार	
प्रेमचंद की कहानियों में किसान जीवन संघर्ष और ग्रामीण संस्कृति	२६
प्रेम कुमार	
आचार्य हजारी प्रसाद द्विवेदीजी के उपन्यासों में चित्रित संस्कृति एवं परंपरा	३१
प्रा. हर्षल गोरख बच्छाव	
भारतीय भाषा : संस्कृति एवं परंपराएँ	३७
प्रा. के. के. बच्छाव	
हिंदी नाट्यसाहित्य में चित्रित संस्कृति एवं परंपरा	४०
श्री. बाबासाहेब सखाराम भुजाडे	
हिंदी निबंध साहित्य में चित्रित संस्कृति : डॉ. श्रीराम परिहार के निबंधों का संदर्भ	४२
प्रा. बापू नानासाहेब शेळके	
जनसंचार माध्यम एवं संस्कृति	४६
प्रा. रविंद्र पुंजाराम ठाकरे	
मार्कण्डेय के कहानी-साहित्य में संस्कृति एवं परंपरा	४९
डॉ. जे. एस. मोरे	

प्रगतिवादी कवि केदारनाथ अग्रवाल के काव्य में सांस्कृतिक चेतना

प्रा.डॉ.योगेश विठ्ठल दाणे

(सहा.प्राध्यापक)

एस.एस.जी.एम.कॉलेज कोपरगांव

तहसिल कोपरगांव,

जिला अहमदनगर.

प्रस्तावना :-

मानव सामाजिक प्राणी है। वह संस्कृति संपन्न है। संस्कृति मानव जीवन का एक स्पंदन है। संस्कृति एक परिवार है, उस परिवार का एक अंग है मनुष्य। मनुष्य अपना जीवन सांस्कृतिक परिवार के साथ विविध अनुभूतियों के सहारे व्यतीत करता है। वह समाज में हमेशा प्रयत्नशील रहता है। यह प्रयत्न की गति संस्कार का नाम लेकर आकार लेती है और संस्कृति का सृजन होता है। इन संस्कारों का लेखा-जोखा है संस्कृति।

संस्कृति से अभिप्राय :-

किसी जाति राष्ट्र के समस्त व्यक्तियों के उदात्त संस्कारों का पूँजीभूत रूप ही उस समाज, राष्ट्र या जाति की संस्कृति है। दरअसल, मनुष्य के आचार-विचारों कार्यों-अनुष्ठानों और जीवन के मुलभूत सत्त्यों को 'संस्कृति' के रूप में जाना जाता है। इसकी अवधारणा को डॉ. भोलानाथ तिवारी इन शब्दों में स्पष्ट करते हैं - "वास्तव में संस्कृति मनुष्य और उसकी कृतियों के प्रत्येक अंग और स्वरूप का ही संतुलन है। संस्कृति का तात्पर्य मानव मन को, हृदय को तथा उसकी वृत्तियों को संस्कार के द्वारा सुधारना तथा उदात्त बनाना है।" संस्कृति शब्द का प्रयोग विचारक अनेक अर्थों में करते हैं। वस्तुतः संस्कृति शब्द अपने आप में एक व्यापक अवधारणा को समाहित किए हुए है। अतः उसे शब्दों में ठीक-ठीक बाँधना दुष्कर कार्य है। संस्कृति का स्वरूप निश्चित करने के लिए शाब्दिक विवेचन, व्युत्पत्ति परक अर्थ एवं विद्वानों के मत जानना उचित होगा। संस्कृति का शाब्दिक अर्थ है - "तैयार करना, रचना, या कृति, संस्कारद्वारा पवित्र करना, संकल्प तथा प्रयत्न द्वारा कार्य संपन्नता है।" ⁽²⁾ वैसे 'संस्कृति' शब्द का संबंध संस्कार से है, जिसका अर्थ है संशोधन करना शुद्धीकरण, नवनिर्माण, उत्तम बनाना, पवित्रतम तथा सुंदरतम सृष्टि की प्रक्रिया। "संस्कृति" शब्द की व्युत्पत्ति 'सम्' उपसर्गपूर्वक 'कृ' धातु से भूषण अर्थ में 'सुट' का आगमन करके 'क्तिन्' प्रत्यय करने से बनता है। इसका अर्थ होता है 'भूषणयुक्त सम्यक कृति या चेष्टा' इस प्रकार सम्यक कृतियों और परंपरा से प्राप्त संस्कारों की समष्टि को संस्कृति कह सकते हैं। ⁽³⁾ हिंदी 'संस्कृति' शब्द का अंग्रेजी पर्यायवाची शब्द 'कल्चर' के पर्याय रूप में जाना जाता है। इस शब्द का प्रयोग पर्याप्त प्राचीन है, जिसका सर्वप्रथम प्रयोग अंग्रेजी साहित्य में सन १४२० में मिलता है। 'कल्चर' शब्द की व्युत्पत्ति 'कुलतुरा' शब्द से हुई है। जो संक्षेप में क्रमशः पूजा करना या कृषि संबंधी कार्य का बोधक है। आजकल यह संस्कृति की भारतीय अवधारणा से मेल खाता है। अतः मनुष्य में भी मानवता को पल्लवित करने के लिए जो पध्दति लागू की जाती है, उसे 'संस्कृति' की संज्ञा से अभिहित किया जा सकता है।

मनुष्य अपने जीवन को सुख-शांति एवं आनंद से परिपूर्ण बनाने के लिए अनेक शताब्दियों से निरंतर प्रयत्नशील रहा है। उसके इस प्रयत्न का आधार मानव की सांस्कृतिक चेतना है। प्रत्येक देश की अपनी सांस्कृतिक धरोहर होती है। किसी भी देश की संस्कृति उस देश विशेष की सामाजिक, भौगोलिक एवं राजनैतिक आदि परिस्थितियों पर निर्भर

सम्पादक
जी. पी. वर्मा

236

आतंकवाद

समस्या और समाधान

Principal
G. S. College
Kopergaon

106

अनुक्रम

आमंत्रित लेख

1. भारतीय परिदृश्य में आतंकवाद एक गम्भीर चुनौती 13
- डॉ. सुजाता वर्मा
2. आतंकवाद-विश्व की ज्वलन्त समस्या 22
- डॉ. योगेश विठ्ठल दाणे
3. आतंकवाद का समसामयिक परिदृश्य : चुनौतियाँ 27
एवं वैदिक समाधान - डॉ. नीलम त्रिवेदी
4. आतंकवाद : समस्या व समाधान साहित्य की दृष्टि से 34
- डॉ. सुमन सिंह
5. भारत में आतंकवाद के तीन चेहरे - ऋषि शुक्ला 40
6. असहिष्णुता और स्वेच्छाचारिता की मनोवृत्ति 44
आतंकवाद की जनक - डॉ. प्रदीप शर्मा 'स्नेही'
7. अन्तर्राष्ट्रीय वैमनस्यता व विद्वेष का परिणाम है आतंकवाद 49
- दिनेश चन्द्र शुक्ला
8. वीरता विनाश में नहीं सृजन में - डॉ. कमल मुसद्दी 53
9. असन्तोष और ईर्ष्या से पनपता है-आतंकवाद 56
- डॉ. शैला चव्हाण
10. शोषण युक्त समाज : आतंकवाद का जनक 60
- कृष्ण कुमार जायसवाल
11. आतंकवाद का समाधान : वसुधैव कुटुम्बकम् 63
- डॉ. एम.ए. नकवी
12. आतंकवाद और भ्रमित युवा मानसिकता - विनोद कुमार पाण्डेय 68
13. सुरक्षा तंत्र का आधुनिकरण आवश्यक 73
- कैलाश नाथ सैनी

107

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

‘आतंकवाद’-विश्व की ज्वलंत समस्या !

- डॉ. योगेश विठ्ठल दाणे

आज का संसार अनेक प्रकार की समस्याओं से घिरा हुआ है। पिछले कुछ दशकों से जिस भयानक समस्या ने विश्व को सबसे अधिक आक्रांत कर रखा है। वह है विश्वव्यापी ‘आतंकवाद’। आज विश्व के सामने इसकी समस्या मुँह-बाए, जीभ लपलपाती हुई खड़ी है, पर भारत को इसने बहुत बुरी तरह से अपनी लपेट में ले रखा है, इस बात में तनिक भी संदेह नहीं। आतंकवाद की समस्या अब केवल गरीब, अविकसित, राष्ट्रों तक सीमित न रहते हुए वह अब विश्व की सबसे विकसित राष्ट्र अमरीका को भी पीड़ा देने लगी है। अमरीका के साथ-साथ फ्रांस, स्पेन, रूस जैसे राष्ट्रों को भी इसने लपेट में लेने के कारण यह वर्तमान विश्व की सर्वाधिक ज्वलंत समस्याओं में से एक है। यह एक असंवैधानिक, असामाजिक एवं अवांछनीय कार्यपद्धति है जिसमें हिंसा के प्रयोग अथवा प्रयोग की धमकी के द्वारा भय, आतंक एवं अभित्रास फैलाकर निहित लक्ष्य की प्राप्ति हेतु समाज के व्यक्ति, समूह अथवा सरकार को बाध्य किया जाता है। इसके पीछे कोई मनोवांछिक मंशा, अपनी कोई बात मनवाने या अपने कुछ बंदी बनाए गए राजनीतिक साधियों को मुक्त कराने की रहा करती थी। अब इस स्वार्थी मनोवृत्ति का विस्तार होता गया। इस मनोवृत्ति के द्वारा आम लोगों और सरकारों को आतंकित करने के लिए अब सामूहिक हत्याएँ, लूट-पाट आगजनी जैसे घड्यंत्रों का उपयोग आम हुआ है। इस प्रकार के आतंक या उग्रवाद से यों तो सारा विश्व ही आक्रांत है, पर भारत में पिछले कुछ वर्षों से इसका विस्तार और इसकी व्यापकता भयानकतम रूप ले चुकी है। आज यदि इस देश के सामने कोई भयानकतम अंदरूनी समस्या है, तो वह अलगाववादी निहित स्वार्थों से अनुप्राणित आतंकवाद की ही है।

आतंकवाद का इतिहास प्राचीन रोम एवं यूनानी सभ्यताओं से भी पुराना है। आतंकवाद के प्राचीनतम उदाहरणों में 44 ईसा पूर्व में की गई जुलियस सीजर की हत्या, प्रथम शताब्दी के मध्य से फिलिस्तीन से सरकारी कट्टरपंथी सम्प्रदाय का धार्मिक संघर्ष, मौर्यकालीन भारत में चाणक्य द्वारा शत्रुओं पर मानसिक तनाव व

(108)

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

2017-18

239

MULTIDISCIPLINARY APPROACHES OF REMOTE SENSING & GIS

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue

Vol I Issue I, 5th & 6th January 2018

UGC Approved
Sr. No. 64310

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 2.143

Gerbera Production in Kolhapur District: A Geographical Analysis

S. B. Sangale¹, P. V. Patil²,

¹HOD, Department of Geography, S.S.G.M. College, Kopargan, Dist: Ahmednagar, Dist. Satara, (M.S.)
²Assistant Professor, Prof. Samishajirao Kadam College, Deor, Tal. Koregaon (M.S.)

(18)

Abstract:

Kolhapur district of South Maharashtra has emerged out as the progressive district for construction of greenhouses. Kolhapur district in Maharashtra has also emerged as a major flower-growing area. The Ghodawat Agro and Shrivardhan Biotech in the Shirol and Hatkanangale talasil, accounts for a largest of gerbera flowers exports from India. Kolhapur, Pune, Nashik and Ahmednagar are the largest flower producer district in Maharashtra, at present Kolhapur district 222 greenhouse units operating. Flowers play an important role in people's celebrations and everyday lives. Weddings, Graduations, Funerals, Mother's Day, St.Valentine's Day, Easter and Christmas are all peak periods of demand for flowers and plant. Indian floriculture sector is now experiencing a change in terms of technology of production packaging and storage, varieties and qualities of product, quantum of production and marketing mechanism. Globalization has great opportunities to Indian floriculture. Floriculture is a vibrant source of income. Indian floriculture industry has inherent strengths such as favorable geographical condition, soil and environment, labour cost and the positive investment sentiments of Indian farmers. (Masood Kaza, 2014) Raising of greenhouse is quite difficult due to the huge investment Government of India has been providing subsidy @ 50 per cent of the total cost of greenhouse construction. Farmers construct greenhouse agriculture technology with a maximum area up to 4000 square meter per beneficiary under National Horticulture Mission (NHM). Suitability of the comparative analysis of input/output cost (Rs.) for Gerbera in the greenhouse, benefit cost ratio were calculated for Gerbera farming. It would be pertinent to examine and to assess the distributional patterns of greenhouse in the study area. Besides, it is also proposed to examine the input output analysis regarding crops grow. Present paper explains the economic importance of Gerbera greenhouse cultivation in Kolhapur district.

KEY WORDS: Greenhouse, Floriculture, Horticulture, Benefit cost ratio, Comparative analysis

INTRODUCTION:

In Kolhapur district Gerbera greenhouses increasing continuously because of Gerbera flowers used in Mahalaxami temple and decoration. People paid 5 to 6 rupees for Gerbera flower before going to worship of Goddesses Mahalaxami. In local market, selling price is 5 to 6 rupees per flower. Gerbera greenhouse is more profitable as compare to open field. A greenhouse also extends the growing season and used for year round production of this high value plants. Greenhouse farming gives more income with less effort. It means the greenhouse

Organised By	Rayat Shikshan Sanstha's Prof. Dr. N. D. Patil Mahavidyalaya, Malkapur (Parid)	ISSN 2349-638x Impact Factor 4.574
---------------------	--	---------------------------------------

**Economic Evaluation of Greenhouse for Rose Cultivation in
Kolhapur District**

Dr. S. B. Sangale,
Head, Department of Geography,
S.S.G.M. College, Kopergaon, Dist. Ahmednagar (M.S.) India.

Introduction:

Cultivation of rose in greenhouse more profitable as compare to open field. A greenhouse also extends the growing season and used for year round production of this high value plants. Greenhouse farming gives more income with less effort. It means the greenhouse technology is very useful technology in adverse condition for the economic development of farmers. Adoption of greenhouse technology can improve yield and productivity. Cultivation of rose flowers inside greenhouse also helps in improving the economic conditions of the farmers in the Kolhapur district. The water requirement also reduces inside the greenhouse. Therefore, this technology will also be useful in the water scarcity area and hence study is therefore undertaken to find out the comparative analysis of greenhouse and open filed and their economies for rose cultivation and calculated the benefit cost ratio.

Recently Kolhapur district of South Maharashtra has emerged out as the progressive district for use of greenhouse technology in farming. It would be pertinent to examine and to assess the distributional patterns of greenhouse in the study area. Besides, it is also proposed to examine the input output analysis regarding crops grown. A comparative analysis dealing with crop productivity in the greenhouse and outside the greenhouse.

Objectives Of The Study

The present research paper incorporates the following objections.

- 1) To study the growth and development of greenhouse farming in the study area.
- 2) To study the distributional pattern of greenhouse farming in the study area.
- 3) To assess the economy of crops inside and outside farm in the study area.
- 4) To assess the economic viability of greenhouse farming in the study area.
- 5) To calculate the benefit cost ratio of rose farming in greenhouse and open field in the study area.

Study Area

Kolhapur district is one of the most agriculturally developed district in the country. The location of Kolhapur district is 15° 43 North to 17° 17 North latitudes and 73° 40 East 42° 14 East longitude. The total Geographical area of Kolhapur district is 7685 Sq. Kms. The maximum temperature of Kolhapur district is 35° c and the minimum is 14.° An average rainfall of the district is 1138.5 mm.

According to census 2011 the total population of the Kolhapur district is 38, 76,001 out of them 19, 80,658 is male population and female population is 1,895,343. The area under irrigation is Kolhapur district is 1, 21,831 hectares. The main river in the district is Panchganga. Kolhapur district population constituted 3.64 percent of the total Maharashtra Population

Data Base

The present research paper is based on primary and secondary sources of data. The primary data is collected through intensive field work with the help of interviews and discussions with the farmers and relevant persons and authorities. The secondary sources of data were collected from the district agriculture office and state Census Reports and Statistical Abstracts, District Gazetteers and some unpublished records.

Methodology

The collected data from different sources were processed and represented by employing different statistical techniques. The uses of statistical and quantitative techniques have been made wherever necessary. The investigator has also attempted frequent discussions with the rose greenhouse farmers and relevant authorities. This method too, proved the best in strengthening and confirming the collected information.

Growth and Distributional Pattern of Green House Technology.

There are regional variations in the distribution of greenhouses in the district. The socioeconomic environment has determined the location of greenhouses. The high capital investment is only possible by rich farmers who have easy access to banking facilities.

2017-18

Jan (7)

MULTIDISCIPLINARY APPROACHES OF REMOTE SENSING & GIS

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue Vol 1 Issue 1, 5 th & 6 th January 2018	UGC Approved Sr. No. 54310	ISSN: 2319-0640 Impact Factor: 2.143
--	-------------------------------	---

241

Study of pH and EC of Soil in Bauxite Mining Affected Areas of Western Maharashtra

D. S. Raudhir¹, A. G. Dhorde²

¹Assistant Prof., Dept. of Geog., S.S.G.M. College, Kopergaon (M.S.)

²Professor Dept. of Geog., SPPU, Pune (MS).

(5)

ABSTRACT

The aim of this paper is to study the pH and electrical conductivity of soil with comparison of Agricultural Land (AL), Forest Land (FL) and Mine Land (ML) soil in region of open cast bauxite mining affected areas of western Maharashtra. Soil pH is an indication of the acidity or alkalinity of soil and is measured in pH units. Maintaining proper pH of soil, we can create an ideal environment for plants. Soil pH is important as it affects the growth of plants. pH also affects the activity of microorganisms responsible for breaking down organic matter and most chemical transformations in the soil. Some elements like potassium (K), magnesium (Mg), Calcium (Ca) and phosphorus (P) are likely to be unavailable to plants in acidic soil and in basic soil elements like copper (Cu), zinc (Zn), boron (B), manganese (Mn) and iron (Fe) are not easily absorbed by plants. Soil Electrical Conductivity (EC) is also one of the simplest and least expensive soil measurements available to check soil quality. Soil EC is a measurement that integrates many soil properties affecting crop productivity. These include water content, soil texture, salinity, and exchangeable calcium (Ca), magnesium (Mg) organic matter level, drainage conditions and subsoil characteristics. This study helps planners to understand nature of open cast mining affected soil quality and also soluble salts present in their soil. Thus by observing the results they can take necessary action for rejuvenation of mining affected area for their sustainable development. It also helps to take necessary action to increase their soil fertility or can select the proper crops and plants.

KEY WORDS: Soil Quality, Electrical Conductivity (EC), Potential Hydrogen (pH).

1. INTRODUCTION

Thirty One open cast bauxite mines are located in Kolhapur (15 Mines), Raigad (9 Mines) and Ratnagiri (7 Mines) districts of western Maharashtra. (Table 1). The impact of mining activities on pollution of air, water, land, soil quality, vegetation including forest ecosystems, and on human health and habitation has become a matter of serious concern. Any deterioration in the physical, chemical, and biological quality of the environment affects human health and flora and fauna. (Salun, H.D. and Doshi, S. 2011). Open cast mining destroyed the soil structure, increased the soil acidity, made the soil nutrient deficient and increased the heavy metal toxicity (Tapadar S.A. and Jha D. K. 2015). The process of opencast mining several

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

2017-18

242

Interdisciplinary National Level Conference 17th Mar. 2018
Special Issue On Impact of Globalization on Language, Literature, Education,
Social Sciences, Language, Environment, Sports And Games

Organised By
Prof. Dr. N. D. Patil Mahavidyalaya, Malkapur (Perid)

ISSN 2349-538x
Impact Factor 4.574

Bauxite Deposits And Mining Activity Of The Western Maharashtra

D. S. Randhir
Assistant Professor Department of Geography,
S.S.G.M. College Kopergaon, Dist.- Ahmednagar (M.S.) India.

Introduction

Bauxite is basically an aluminous rock containing hydrated aluminium oxide as the main constituent and iron oxide, silica and titania in varying proportions. Hydrated aluminium oxides present in the bauxite ore are diaspore and boehmite, $Al_2O_3 \cdot H_2O$ (Al_2O_3 -85%; Al -45%), gibbsite or hydrargillite, $Al_2O_3 \cdot 3H_2O$ (Al_2O_3 -65.4%; Al -34.6%), and bauxite (containing colloidal aluminium hydrogel), $Al_2O_3 \cdot 2H_2O$ (Al_2O_3 - 73.9%; Al -39.1%). The iron oxide in bauxite ore is present as hematite or goethite, silica as clay and free quartz, and titania as leucosene or rutile. Bauxite is an essential ore of aluminium which is one of the most important non-ferrous metals used in the modern industry. It is also an essential ore for refractory and chemical industries. The country has abundant resources of bauxite which can meet both domestic and export demands. (Indian Minerals Yearbook 2013)

The world bauxite reserves are estimated at 28 billion tonnes and are located mainly in Guinea (26%), Australia (21%), Brazil (9%), Vietnam (8%), Jamaica (7%), Indonesia (4%) and Guyana & China (3% each). The world production of bauxite was estimated at 248 million tonnes in 2012. Australia continued to be the major producer and accounted for about 31% share in total production, followed by China (16%), Brazil (14%), Indonesia (12%), Guinea (7%) and India (6%).

Resources of bauxite in the country as on 1.4.2010, as per UNFC system are placed at 3,480 million tonnes. These resources include 593 million tonnes reserves and 2,887 million tonnes remaining resources. By grades, about 84% resources are of metallurgical grade. The resources of refractory and chemical grades are limited and together account for about 4%. By States, Odisha alone accounts for 52% of country's resources of bauxite followed by Andhra Pradesh (18%), Gujarat (7%), Chhattisgarh & Maharashtra (5% each) and Madhya Pradesh & Jharkhand (4% each). Major bauxite resources are concentrated in the East Coast bauxite deposits in Odisha and Andhra Pradesh (Indian Minerals Yearbook, 2013).

Bauxite ore is the most important raw material in the production of high - grade aluminium products. It extracted mostly in open - cast mines. In Maharashtra bauxite deposits are found in western districts of Kolhapur, Raigad, Ratnagiri, Thane and Satara. The most important mining areas of Maharashtra are in the districts of Kolhapur, Raigad and Ratnagiri.

Material and Method

This study is depends on Secondary data available on Government offices. Mining activity identified actually field visit. Information of bauxite deposit obtained through geological society of India which was available on web site. Latitude and Longitude Location of the mines identified on Google earth images.

Result and Discussion

A. Bauxite Deposits in Maharashtra

Bauxite reserve in the state is of the order of 702.88 million tonnes which is approximately 3.38% of the country's reserve. Important bauxite deposits are located in Kolhapur, Kolaba, Ratnagiri, Satara districts. The occurrences are confined to the top of different plateaus of Western Ghats. The deposits are associated with laterites which rest on Deccan Trap basalt. Bauxite occurs between 1000 m - 1100 m above MSL in Kolhapur and Satara districts and at 150 m - 200 m above MSL in Ratnagiri and Kolaba districts. In Kolhapur the bauxite is blanket type deposit, in other areas it is pocketly and lensoid type. The thickness of bauxite ranges from 0.3 m to a maximum of 10.6 m.

District wise descriptions of a few important deposits are given below:

1. Kolhapur District: The bauxite deposits are confined to the plateau tops at about 1000 m - 1100 m elevation, forming parts of Western Ghats. The deposits are confined to the western part of the district.

Important Bauxite Deposits in Kolhapur

- Kasarsada - Nagartswadi Group: Kasarsada deposit is located at Chamalgad Tehsil and is situated 9 km SSE of Nagartswadi. The thickness of bauxite ranges from 1 m - 9 m (average 4.9 m). The thickness

Principal
S.S.G.M. College
Kopergaon

Sachin.S.Sonawane¹
Pradeep .B. Jagtap²
¹Asst. Prof., Department of Geography, S.S.G.M.College,Kopergaon
Email: sachinsonawane121@gmail.com
²Asst. Prof., Department of Geography, S.S.G.M.College,Kopergaon
Email: jagzapradeep57@gmail.com

INTRODUCTION.

Rainfall is the important factor in world as well as India and their variability directly lead with Agriculture and social, economical and Political aspects of the country. The study of rainfall variability in space and time is one of the most appropriate environmental consequences; change in Rainfall is the most critical factor to determining Spatio-temporal distribution agricultural production in India still today *Indian Agriculture is hanging on the Monsoon* therefore, the rainfall trend and variability analysis is necessary for Agriculture Production and climate change.

The environment alteration has become a one of the flaming problem in at the present time that Lead to agricultural production, water requirement, biodiversity, livelihood, reservoir operation, Planning and management of irrigation projects there fore such studies are vital. The "rainfall variability" is defined as spatio-temporal Change of rain fall amount' the rain fall variability in Ahmednagar district is most vital aspect on which their livelihood depend since 9,26,500 Ha (73.73 %) area is rain shadow and out of 75% of peoples are engaged in agricultural sector therefore, variability in Monsoon lead to the economy of Ahmednagar district.

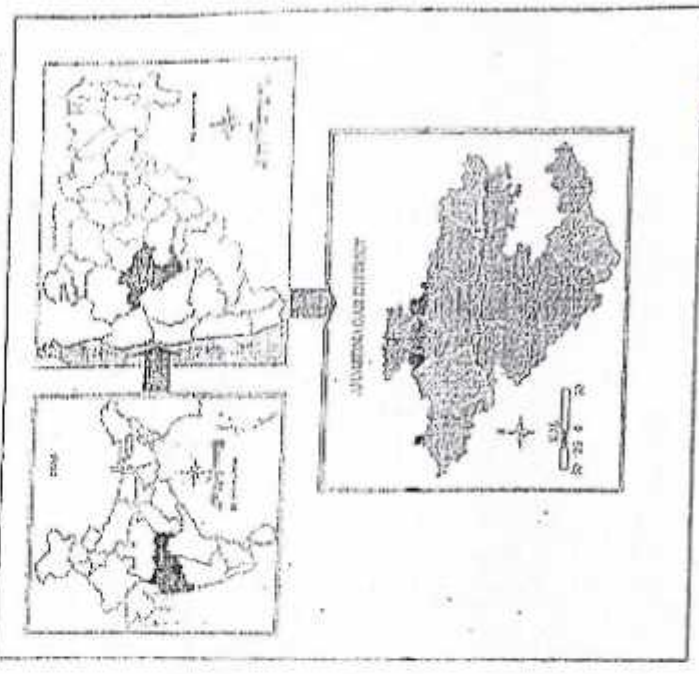
KEY WORDS - Rainfall variability, Monsoon, Consequences, Agriculture Production
METHODOLOGY-

In this study the spatial-temporal variability of rain fall of Ahmednagar district are examined for the period of 1981-2011. The available Meteorological data are used in this study the present Rain fall data is a secondary which were taken by 14 rain gauge stations of Ahmednagar district for the period of 1981 to 2011 are obtained from agricultural department of Maharashtra state (The rain fall variability were calculated

With the help arithmetic mean (X), Standard deviation (SD) and computed Coefficient of Variation (V) in percentage.
Coefficient of variation (CV) is a standardized measure of dispersion of a probability distribution or frequency distribution. It is defined as the ratio of the standard deviation to the mean the coefficient of variation (CV), also known as "relative variability", equals the standard deviation. The coefficient of variation is a helpful statistic technique to comparing the degree of variation from one data series to the other, although the means are considerably different from each other.

STUDY AREA-

Ahmednagar District documented by the name of Malik Ahmed who was the chief founder and it was the realm of Nizamshah in A.D.1494. After the end of Peshwa ruling in A.D. 1818 Ahmednagar District was established. Ahmednagar is the largest district of Maharashtra State with geographical area of 17410.91 k.m. which is 5.66% of area of Maharashtra State Out of total areas 391.5 sq. km. urban area and remaining 16,656.5 sq. k. m. is rural area. Ahmednagar is centrally located in western Maharashtra.

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318

Online National
Conference

Vidyawarta

September 2020
Issue 09

1

September 2020, Issue 09

Chief Editor

Dr. Bapu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

Guest Editor

Prin. Dr. Mrs. Vandana Nalawade™

विद्यावार्ता
Editors

Dr. Ajaykumar B. Patil

Dr. Keshav R. More

Reg.No U74120 MH2013 ETC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At Post Limbaganesh Tq. Dist. Bicc
Pin-431126 (Maharashtra) Tel. 07588057695, 09860203295
harshwardhanpubl@gmail.com, vaidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors

92

7/2

सांप्रदायिकता का संदर्भ और 'जनता का मोर्चा'

2017-18

डॉ. योगेश व्ही. दाणे,
सहा. प्राध्यापक, एस. एस. जी. एम. कॉलेज,
कोपरगाव, जि. अ. नगर

254

प्रस्तावना :-

प्रगतिवादी कवि केदारनाथ अग्रवाल जी को काव्य के साथ-साथ नाटक साहित्य में भी विशेष रुचि थी। बचपन से ही इस विधा में अत्यंत तन्मयता के साथ स्कूलों में भाग लेते थे। नाटक के प्रति रुचि इनकी बचपन में रामलीला देखने से जागृत हुई थी। वैसे उनके पिताजी रामलीला में एक्टिव पार्ट भी करते थे। उनके कारण केदारनाथ जी के मन में नाटकों के प्रति रुचि जागृत हुयी। प्रत्यक्ष साक्षात्कार के दरम्यान श्री नरेंद्र पुंडरीक जी ने उनके नाटकीय मंचीय के संदर्भ में मुझसे कहा था- "केदारनाथ जी ने डॉ. धर्मवीर भारती द्वारा लिखित 'अंधायुग' नाटक का मंचन बॉवा के 'आर्य कन्या इंटर कॉलेज' में किया था। जिसकी प्रचीति 'धर्मयुग' पत्रिका ने की थी।", सन १९७० ई. के आसपास प्रसिद्ध नाटककारों की कृतियों का निर्देशन और खुद उसमें सक्रियता से सम्मिलित होकर केदारनाथ अग्रवाल जी ने प्राप्त की है।

प्रगतिवादी कवि केदारनाथ अग्रवाल ने 'जनता का मोर्चा' नामक केवल एकमात्र नाटक लिखकर साहित्य में अपना स्थान सिद्ध किया है। डॉ. अशोक त्रिपाठी लिखते हैं- "केदारनाथ जी ने 'जनता का मोर्चा' नाम से एक नाटक लिखा था। संभवतः जुलाई, सन १९४७ ई. में 'इण्डा' इलाहाबाद के लिए। यह नाटक हिंदू-मुस्लिम दंगों की पृष्ठभूमि पर है। इसमें यह दिखाया गया है कि दंगे होते नहीं हैं-दोनों 'वर्गों' के निहित स्वार्थी तत्त्व आपसी सोंठ-गोंठ करके दंगे कराते हैं, लेकिन यदि जनता जागरूक रहे, तो ऐसे नियोजित दंगे रोके जा सकते हैं"। कविवर केदारनाथ जी के इस नाटक का अंश 'केदार : शेष-अशेष' नामक कृति में संकलित है। जिसका प्रकाशन सन '२०११ ई. में अनामिका प्रकाशन, इलाहाबाद से हुआ है। प्रस्तुत नाटक का संपादन श्री. नरेंद्र पुंडरीक जी ने किया है। आलोच्य नाटक में सम-सामायिक काल का जीवन, आचार-विचार, समाज, संस्कृति, उत्कर्ष-संघर्ष, सब प्रतिध्वनित हो रहा है। उनके नाटक में यथातथ्य का चित्रण मात्र नहीं है। उन परिस्थितियों और पृष्ठभूमि की भी गहराई से मीमांसा की गई है, जिनके कारण हमारा समाज सर्व संमर्थ होते हुए भी दीन-हीन अवस्था को प्राप्त हुआ। आलोच्य नाटक का परिचय संक्षेप में इस प्रकार है।

जनता का मोर्चा (सन १९४७ ई) प्रगतिवादी कवि केदारनाथ अग्रवाल जी की यह पहली और एकमात्र नाट्य रचना है। उनके जीवन के इर्द-गिर्द, सांगोपांग भरा-पूरा नाटक 'जनता का मोर्चा' को जुलाई, सन १९४७ ई. में लिखा गया था। हिंदू-मुस्लिम सांप्रदायिक दंगों की पृष्ठभूमि पर रचा हुआ यह नाटक बहुत ही प्रासंगिक है। इसमें देश के ब्रैटवारे से पहले हुए साम्प्रदायिक दंगों और उन्हें उकसानेवाली साम्प्रदायिक राजनीति का चित्रण हुआ है। वास्तव में भारत की आजादी और विभाजन दोनों का इतिहास समानान्तर चलता है। जैसे-जैसे आजादी की ओर हिंदुस्थान अपने कदम बढ़ा रहा था, उस गति से विभाजन के कुचक्र में फँसता चला जा रहा था। "१९४७ का भारत विभाजन विषय इतिहास की एक त्रासद घटना थी, जिस पर कभी न समाप्त होनेवाली बहस प्रारंभ हो जाती है क्योंकि भारत विभाजन के परिणाम बहुत

258

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

August - 2017

SPECIAL ISSUE-XVIII

पर्यावरण संरक्षण - संवर्धन : विविध आयाम

अतिथी संपादक :

डॉ. ज्योत्सना सोनखासकर
प्राचार्या,

म.वि.प्र.समाजाचे गुरुवर्य मामासाहेब दांडेकर कला,
भगवंतराव वाजे वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
सित्रर जि. नाशिक (महाराष्ट्र)

मुख्य संपादक :

डॉ. धनराज धनगर
सहा. प्राध्यापक

म.गांधी विद्यामंदिराचे कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
येवला, जि. नाशिक (महाराष्ट्र)

विशेषांक कार्यकारी संपादक : **डॉ. अमोल काटेगांवकर**, सित्रर, जि. नाशिक (महाराष्ट्र)

This Journal is indexed in:

- UGC Approved Journal List No. 40705 & 44117
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmo Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

SWATIDHAN PUBLICATIONS

आणि

मराठी कविता आणि जल पर्यावरणीय जाणीव

मराठी
काही
आपण
ना पण

डा. शी. उज्ज्वला भोर
म. व. नारायणराव बोरावके महाविद्यालय,
बीरगारपुर, जि. अ. नगर

255

पारवभूमी

जीवसृष्टीसंबंधातील पृथ्वी, आप, तेज, वायु, आणि आकाश यांचे महत्व भारतीय माणसाला अगदी आदि काळापासून समजलेले होते. म्हणूनच त्याने आपल्या संस्कृतीची उभारणी करतांना त्यात पंचमहाभुतांचीही पूजा बांधली आहे. सुर्यसुक्त, पर्जन्यसुक्त यांची रचना केली आहे

मात्र नंतरच्या काळात निसर्ग आणि महाराष्ट्रीय माणूस यांच्यात दुरावा येत गेला. नैसर्गिक पर्यावरणाविषयीचे ममत्व लोप पावत गेले. 'वृक्षवल्ली आम्हा सोयरे वनचरे' असे म्हणणा-या तुकारामादि साताच्या अभंगातून हे ममत्व व्यक्त झाले असले, व पंडिती काव्यातून काल्पनिक स्वरूपात अवतरलेले असले तरी एकूण मराठी काव्य व्यवहार पाहता ते बरचसे औपचारिकच राहिले. हे असे का झाले? याचा शोध घेऊन त्या स्वरूपात त्यामागील कारणे मांडण्याचा प्रयत्न रा. ग. जाधव यांनी 'साहित्याचे परिस्थितीविज्ञान' (इकॉलॉजी ऑफ लिटरेचर) ही संकल्पना मांडताना केला आहे. त्यांच्या या विचारांचा वेचक अंश असा.

साहित्याचे परिस्थितीविज्ञान म्हणजे साहित्याची वैज्ञानिक सहल किंवा विज्ञानाची साहित्यिक सफर अशा प्रकारची केवळ सहल कल्पना नाही. त्यातून अधिक काही तरी टिकाऊ व भरीव असेही अभिप्रेत आहे. या दृष्टीने या वैज्ञानिक संदर्भाचे काही एक अगत्य व महत्व आहे, हे लक्षात घेतले पाहिजे.

राजकीय सत्तेवर नैसर्गिक पर्यावरणाच्या सांस्कृतीकरणाची प्रक्रियाही अवलंबून असते. प्रदीर्घकालीन इतिहास राजवटीत धरणे, बंधारे, बोगदे, घाटे, जंगलविकास अभयारण्ये या प्रकारच्या उपक्रमांनी नैसर्गिक पर्यावरणाचे सांस्कृतीकरण होऊ लागले. स्वातंत्र्योत्तर काळात या उपक्रमांना आधुनिक तीर्थक्षेत्रांचे महात्म्य प्राप्त झाले. आपल्या राजकीय इतिहासाने आपल्या पर्यावरणाचे अंशतः देवताकरण केले आहे.

मराठी माणसाचे नैसर्गिक संवेदन मुख्यतः सांस्कृतिक स्वरूपाचे ठरले आहे. त्यात प्राकृतिक पर्यावरणीयता, सेन्सिबिलिटी व प्राकृतिक निर्व्याजता प्राधान्याने कमीच आहेत. मराठी समाजाच्या जैविक प्रेरणा व प्राकृतिक धारणा या दोन्हीही नैसर्गिक पर्यावरणाच्या सांस्कृतीकरणासाठी पुरेशा प्रबळ व पुरेशा ठरल्या जात नाहीत.

मराठी पर्यावरण व मराठी समाज यांच्यातील नाते अटळ पण औपचारिक ठरले. त्यामुळे पर्यावरणाच्या प्रक्रिया ही त्याला समजली नाही. सांस्कृतीकरण म्हणजे लुटमार नव्हे. सांस्कृतीकरणाचा एक अर्थ प्रकृतीला चांगले वळण लावणे, तिच्या अंतःस्थ शक्तीचा विकास घडून आणणे. यासाठी आवश्यक सामान, आत्मीयता या भावनांचे बळ मराठी समाजाच्या परंपरागत पर्यावरणीय संवेदनात नव्हते. परिमाणतः निसर्गच एक तटस्थ साक्षी, सहवासी एवढेच त्या पर्यावरणीय संवेदनाचे स्वरूप होते.

आदिमाता, आदिताल वगैरे कल्पनांच्या भुलभुलध्यात पर्यावरणाचे वास्तव जैविक संवेदन प्रतित करून पर्यावरणाचे आपण कधीच लक्ष दिले नाही. तथापि आधुनिकतेच्या नव्या वातावरणात आपल्या मनोधर्मात फरक सात घडून घेत आहे. आधुनिक मनुष्य संस्कृति निसर्गविषयक भान जसे आधिकाधिक वैज्ञानिक होत आहे, तसेच अधिकाधिक जैविक व प्रत्यक्ष लक्षीही होत आहे.

'मनुष्यकृत पर्यावरणीय संस्करण, निसर्ग आणि त्यांच्या अंकित असलेला माणूस यांच्या परस्पर जीवित सामंभित्यातूनच व त्याच मर्यादित केले जाते. ही मर्यादा ओलांडली की निसर्ग हे खपवून घेत नाही. तो आपला त-हाच्या खळबळींनी, उत्पातानी मनुष्यकृत मर्यादाभंगाची जाणीव ही माणसाला करून देतच असतो.

SanJyot-2018

Emerging Innovations and Strategic Business Practices

02nd & 03rd February, 2018

NATIONAL LEVEL SEMINAR

Organized By

Sanjivani Rural Education Society's,
College Of Engineering, Dept. of MBA
Kopargaon, Dist- Ahmednagar, Maharashtra,
India, Pin 423603
www.sanjivanicoe.org.in

Sponsored By

Savitribai Phule Pune University,
Pune
Under Quality Improvement Program
www.unipune.ac.in

The Managing Editor:

Dr.Chirag M. Patel
(Research Culture Society – IJRCS)

Associate Editor

Dr. V. R. Malkar
HOD, MBA, Sanjivani College of Engineering.

264 Conf. 2017-18 42

'Sanjyot-2018' National Seminar on
Emerging Innovations and Strategic Business Practices
02nd & 03rd February, 2018 at Sanjivani College of Engineering,
Kopergaon, Dist- Ahmednagar, Maharashtra, India,

A Study On Nap Timing At Workplace & It's Effect On Workers

Dr. Gadhe D. P.,

Head Commerce Department, Department of Commerce,
S.S. G.M. College Kopergaon, Dist-Ahmednagar, (Ms), India
Email - gdprayat@gmail.com

1. INTRODUCTION:

Sleeping on the job was once considered taboo, but today, more and more companies are encouraging employees to take a mid-shift snooze. And it's a wise practice; 29 percent of workers report falling asleep or becoming very sleepy at work and a lack of sleep costs the United States \$63 billion each year in lost productivity. But a short twenty-minute nap can boost alertness and improve performance—both important when you're on the job. Zappos, the online shoe retailer known for fully subsidized employee health insurance, has had a nap room at their Las Vegas, Nevada, headquarters since they launched. "It was born from our focus on employee happiness and wellness," says a representative. "We know how much sleep impacts well-being." Furnished with a couch, two recliners, a beanbag chair, and more, the rooms are available 24/7, and are especially frequented by those on staff who work overnight shifts. The athletic giant Nike is said to extend its commitment to health and wellness to employee benefits; at their headquarters near Portland, Oregon, staffers enjoy quiet rooms, where they can nap or even meditate during the day. And at Google's Mountain View, California, home base, employees take advantage of campus-wide nap pods, which are futuristic-looking lounge chairs that play soothing sounds so workers can catch a quick snooze when they need one. Of course, employee well-being is just one benefit to company-sponsored napping. Another important bonus: improved employee performance. In the 1990s, NASA recognized sleep's crucial role for astronauts and experimented with short naps during their workdays. Not surprisingly, performance skyrocketed; today, the "NASA nap" is a common practice among pilots making international flights for airlines such as Continental and British Airways.

2. KEY WORDS- NAPPING, WORK CULTURE:

2.1. OBJECTIVES OF THE STUDY:

- To Study the Concept of Napping at work.
- To Know how the Napping Effects on Employees.
- To Know the Companies Who Adopting Napping in Corporate Culture.

2.2. HYPOTHESIS OF THE STUDY:

- Napping at Workplace is Beneficial to both Corporate & Employees.
- Napping plays Vital role in maintaining positive relationship among the Organization.

2.3. COMPANIES WHO ADOPTED NAP TIME CULTURE.

Some companies are even capitalizing on the trend. Metro Naps, for instance, manufactures napping chairs ("Energy Pods") that are designed specifically for office use. Since its founding in 2003, Metro Naps has sold nap pods to high-profile companies such as Google, Zappos, Cisco, and Procter & Gamble. Pods come with features such as a "privacy visor" and a built-in speaker system. Startups, take note: Each chair retails for \$13,000. Today, roughly 6 percent of employers have nap rooms onsite, a 1 percent increase from 2008. From scrappy startups to tech behemoths, here are a few companies that will encourage you to rest and recharge: Some companies are even capitalizing on the trend. Metro Naps, for instance, manufactures napping chairs ("Energy Pods") that are designed specifically for office use. Since its founding in 2003, Metro Naps has sold nap pods to high-profile companies such as Google, Zappos, Cisco, and Procter & Gamble. Pods come with features such as a "privacy visor" and a built-in speaker system. Startups, take note: Each chair